

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt / Volume
17

Sayı / Number
4

Aralık / December 2019

Beşerî Bilimler – İktisadi İdari Bilimler Ortak Sayısı
Humanities Sciences – Economics Administrative Sciences Joint Issue

Manisa 2019

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIPIO”, “ASOS İndeks”, “İDEAL ONLINE”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCIPIO, TEI, ASOS, İSAM, AKADEMİK DİZİN, IDEAL ONLINE and ARASTIRMAX.

DergiPark
AKADEMİK

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief
Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK
Yönetim Kurulu Adına, Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü
On Behalf of the Administration Board, Director of Social Sciences Institute

Editörler / Editorial Board
Doç. Dr. Ülviyye AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Gülenaz SELÇUK
Dr. Öğr. Üyesi Anıl GACAR
Dr. Öğr. Üyesi Kadir ADAMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Gözde ŞAKAR
Dr. Öğr. Üyesi Bilal ELBİR
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER
Dr. Öğr. Üyesi Mina FURAT
Arş. Gör. Medine YILDIZ
Arş. Gör. Ali GERİŞ

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE.
Telefon / Phone: +902362012757 | Faks / Fax: +902362332766 | E-mail: cbusbe.dergi@gmail.com
Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos> Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa. Kapak Tasarımı / Cover Design: Öğr. Gör. Gürol Yeraltı

©Copyright: MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir.
Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Âdem CEYHAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali EROL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İLKER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin DURAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Claus SCHÖNIG	Frei Berlin Universität
Prof. Dr. Chakib BENAFLİ	Cezayir 2 Üniversitesi
Prof. Cherifa TAYENE SAHED	University of Algier-z
Prof. Dr. F. Feryal ÇUBUKÇU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KARĞIN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Milay KÖKTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer ERBAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet HAYTA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat BAŞTAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar AYBEK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel SELİM	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Muhammet BAŞ	Harvard University
Doç. Dr. Âdem SEZER	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra ÖZER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Burak KARTAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Hande ŞAHİN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Rabia AKTAŞ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Selhan ÖZBEY	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARSLAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi H. Saim PARLADIR	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Mahmut SÖNMEZ	University of Texas San Antonio
Dr. Timo Müller	University of Augsburg

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Arzu ÖZYÜREK	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan GENÇLER	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Başak SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Cem SAATÇIOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Halit EV	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Mine YILMAZER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer ZERENLER	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TEPECİ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Tamer EREN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Turan PAKSOY	Konya Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin MUMCU	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Âdem PEKER	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Akın ESOY	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Baran ARSLAN	Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Cem GERÇEK	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Durmuş ÜMMET	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Ferhat ARSLAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz ÇOLAK	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. İlyas YAZAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. İrem ERDEM AYDIN	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail TOKMAK	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Nermin KİŞİ	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. Nilsun SARIYER	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri KARAKAŞ	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür TOPKAYA	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Ridvan KESKİN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan ÇINAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel GÜRBÜZOĞLU YALMANCI	Kars Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Soner DOĞAN	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Taner ASLAN	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Tunga BOZDOĞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Serdar SAĞKAL	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Anıl GACAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Beran Gülçiçek TOLUN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZDOĞAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cem Giray ÖZGÜL	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Derya YILMAZ	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru ZENCİR	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ehlinaz TORUN KAYABAŞI	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel TÜZEL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erol ESEN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülgün MEŞE	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlknur BİLGİN	Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat YORULMAZ	Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuran KANDAZ GELEN	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ATEŞ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevtap SARIOĞLU UĞUR	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süha Oğuz ALBAYRAK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin SANAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zuhul KILINÇ	Batman Üniversitesi

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Başlık / Title	Yazar / Author	Sayfa / Pages
Necip Fazıl Kısakürek'in Düşünce Eksenini ve Siyasi Aksiyonu	O. Erdal Şahin	01 – 16
A Curriculum Analysis of Call Center Services Departments in Turkey	Hıdır Polat Murat Seyfi	17 – 35
Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'deki Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi	Seyhun Tutgun	36 – 49
Denetim Komitesi Özelliklerinin Firma İhtiyatlılık Düzeyine Etkisi: BIST'te Bir Uygulama	Gökhan Özet, Abdullah Kürşat Merter	50 – 71
Avrupalı Seyyahların Gözüyle Seydiköy ve Çevresi	Barış Gür, Ali Kazım Öz	72 – 87
Ebeveyn Tutumları ile Yetişkin Ayrılık Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	Ebru Savaşlı, İkbal Tuba Şahin-Sak	88 – 105
Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Norm Kadro Literatürünün Analizi	Hilal Yüceyılmaz, Hüseyin Özgür	106 – 128
Bir Terörle Mücadele Stratejisi Olarak Belediyelerde Kayyum Uygulaması	Tahsin Güler, Abdullah Yılmaz	129 – 141
Tüketicilerin Mağaza Atmosferine Verdikleri Önem	Yelda Ülker	142 – 159
Algılanan Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Güvenin Aracılık Rolü	Aslı Tolunay Kuscu, Burçak Vatansever Durmaz, Merve Koçoğlu Sazkaya	160 – 172
Gençlerin Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Sosyal Medya Bağlılığı İlişkisinin İncelenmesi	Mehmet Fatih Çömlekçi, Öğuz Başol	173 – 188
Turizm Master Planlarının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği	Esra Katırcıoğlu, Mehmet Boyraz, Ahmet Çetin, Hasan Hüseyin Soybalı	189 – 215
II. Meşrutiyet Dönemi İzmir'den Amerika'ya İhraç Edilen Ürünler (1909 – 1911)	Nesrin Kanberoğlu	216 – 238
Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni Adaylarının Çevre Etiği Farkındalıklarının Farklı Değişkenlerce İncelenmesi	Derya Sönmez	239 – 248
Küresel Sağlık Politikasının Aktörleri	Burcu Gediz Oral, Tuğba Arpazlı Fazlılar	249 – 267
Anne-Baba İlgisinin Çocukların Okul Başarısını Üzerindeki Etkisi	Turhan Şengönül	268 – 292
Sosyal Dışlanma Olgusu Üzerine Genel Bir İnceleme	Çağlar Solak, Mert Teközel	293 – 315
Ticari Açıklık, İstihdam ve Enflasyon İlişkisi: Türkiye Örneği	Deniz Şimşek, C. Erdem Hepaktan	316 – 336
Cumhuriyet Düşüncesi ile İlgili Gelişmeler Ve Cumhuriyetin İlanına Yönelik Tepkiler	İbrahim İnci	337 – 354
Şiddet "Siz" Taraftar Ol	Melike Esentaş, Pınar Güzel, Berkay Vatansever	355 – 363
Menâkıb-ı Evliyâ Adlı Eserin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi	Bilal Elbir, Gülenaz Selçuk, Merve Yorulmaz Kahve	364 – 386
Çalışanların Çevresel Tutkusunun Yeşil Davranışları Üzerindeki Etkisi	Gökhan Akandere	387 – 404
İdealist Öğretmen Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması	Niyazi Can, Nail Yıldırım, Gülay Bedir, Erkan Hasan Atalmış	405 – 418
Organizasyonel Öğrenme, Adımları ve Uygulanması	Ufuk Saka, Cemil Ceylan	419 – 439
Sağlık Sektöründe Tedarikçi Seçim Kararının AHP Yöntemi ile İncelenmesi: Bir Üniversite Hastanesi Örneği	Nuri Özgür Doğan, Hazal Akbal	440 – 456
Finansal Piyasalar Arasındaki Uzun Dönem Çapraz Korelasyon İlişkisi: Türkiye ile Brics Ülkeleri Örneği	Havva Gültekin, Ayşegül İşcanoğlu Çekiç	457 – 475

Necip Fazıl Kısakürek'in Düşünce Eksenini ve Siyasi Aksiyonu

O. Erdal Şahin^{a, b}

Özet

Türk düşünce ve siyasetinde fikri ve yayınları ile derin bir iz bırakan Necip Fazıl Kısakürek, Tanzimat ile başlayan Batılılaşma serüveninin önemli dönemlerinde yaşamıştır. Yaşadığı dönemin reformist yapısı içinde ortaya koyduğu edebî ve siyasi fikirler, milliyetçi ve muhafazakâr kesimler tarafından hâlen kabul görmektedir. Batılılaşma anlayışı ile geriye itilen dinî, millî ve ahlaki değerlerin önemini İslami bir varoluş içerisinde vurgulayan Kısakürek, tarihsel olarak yapılan reformları ise bir bütün olarak eleştirmektedir. Bu çalışma, Kısakürek'in düşünce eksenini, etkili fikrî yönlerini ve siyasi aksiyonunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kısakürek'in Batılılaşma sürecine bakışı ve eleştirileri ortaya konulurken, Büyük Doğu ile idealize ettiği siyasi aksiyonuna ve dönemin siyasi partilerle olan ilişkilerine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kısakürek
İslam
Batılılaşma
Büyük Doğu

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 18.10.2018
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.471865

The Thought Axis and Political Action of Necip Fazıl Kısakurek

Abstract

Necip Fazıl Kısakurek, an influence on Turkish thought and politics through his ideas and publications, lived during important periods of the Westernization adventure that started with Tanzimat and lasted afterwards. He came up with literary and political ideas within the reformist structure during which remains accepted by the nationalists and conservatives. Kısakurek emphasized the importance of religious, national and moral values pushed back by the approach of Westernization within an Islamic existence and criticizes the reforms that have been made historically as a whole. This work aims to present Kısakurek's thought axis, effective intellectual aspects and political actions. Kısakurek's view of the Westernization process and criticisms are presented, while attention is drawn to his idealized political action with the Buyuk Dogu and his relationship with political parties of the period.

Keywords

Kısakurek
İslam
Westernization
Buyuk Dogu

About Article

Received: 18.10.2018
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.471865

^a İletişim Yazarı: osmanerdalsahin@gmail.com

^b Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ORCID: 0000-0002-5964-4981

Giriş

Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983), Maraşlı bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da doğmuştur. Farklı okullarda eğitim gördükten sonra Darülfünun'un Felsefe bölümüne girmiş ve kazandığı devlet bursuyla Paris'e eğitim için gönderilmiştir. Kısakürek, *Babıali* eserinde belirttiği gibi Paris'te bazı kötü alışkanlıklar edinmiş ve öğrencilik hayatını sürdürmemiştir. Bohem hayatından dolayı eğitimini aksatan Kısakürek yurda geri çağırılmıştır. Kendisini ünlendiren *Kaldırımlar* şiir kitabını da hayatının bu bohem döneminde yazmıştır.

Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli yerlerde memur olarak görev yapan Kısakürek'in şair olarak şöhreti 1928'den sonra yayılmaya başlar. Bu dönemin bazı gazetelerinde edebî ve fikrî yazılar yazar. İlk olarak 1936'da *Ağaç*, 1943'ten sonra da *Büyük Doğu* dergisini çıkarır. Dönemin pozitivist ve materyalist düşüncesine karşılık mistik ve estetik bir düşünce ile çıkarttığı *Ağaç* dergisini fazla ilgi görmediği için kapatan Kısakürek'in bohemlikten mistisizme geçişi bu zamanda gerçekleşir. *Ağaç* dergisini çıkarırken kendisine verilen "Kaldırımlar Şairi" lakabı *Büyük Doğu* dergisini çıkardıktan sonra "Büyük Doğucu" olarak değişir. Sanatına ara verip siyasetle ilgilenmesi Kısakürek'i çileli bir hayata sürüklemiştir. Taşkın sanatkâr tabiatı ve sınıksız bağlandığı fikirlerini yansıtan polemikleri yüzünden birçok defa hapse girmiştir (Kabaklı, 1997: 544). Şiir, tiyatro ve fikir alanında birçok eser yazan, Türk düşünce ve siyasetinde derin bir iz bırakan Kısakürek 25 Mayıs 1983 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Kısakürek, Cumhuriyet Türkiye'sinin düşünce ve siyasetinde fikrî yönleriyle tanınan önemli bir şahsiyettir. Tanzimat'la birlikte başlayıp Cumhuriyet dönemiyle devam eden uygulamalara tenkidi, siyasal ve kültürel değişime olan tepkisi ile bir aksiyon adamı olarak da tanınmıştır. Bu çalışma, Kısakürek'in düşünce eksenini ortaya koymaya çalışarak onun siyasi aksiyonuna dikkat çekmektedir. Kısakürek'in Batılılaşma hareketlerine bakışı ve reaksiyonu ortaya konulurken bunun nedenleri de açıklanmaya çalışılmıştır. Çünkü o, yitirilen dinî, millî ve ahlaki değerleri kendi öncülüğünde yeniden canlandırmayı amaçlamakta, bunu siyasi bir aksiyon planında gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Kısakürek, dönemin siyasi parti ve şahıslarıyla bazen mücadeleye girişmiş, bazen onları kendi hareketine çekmeye çalışmış, bazen de onlara yön vermek istemiştir.

Kısakürek'in ortaya koyduğu düşüncelerin büyük bir kısmı yeni tezler değildir. Çünkü benzer tezler geçmişten beri birçok kişi tarafından sıklıkla işlenmiştir. Yeniden üretilen şey ise, Kısakürek'in bunları dönemin sınırlı siyaseti içerisinde şairane bir üslup ve cesaretle siyasi bir aksiyona dönüştürmesidir. Bu bağlamda çalışma, Kısakürek'in dönemsel olarak düşünce eksenini ortaya koymakta ve idealize ettiği davasını siyasi bir aksiyon hâlinde nasıl gerçekleştirmeye çalıştığını göstermektedir. Nitekim çalışmada Kısakürek'in sıklıkla Batılılaşma eleştirilerine yer verilmiş, bunu İslami bir varoluş üzerinden kurguladığına ve son olarak siyasi partilerle olan ilişkilerine dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, Kısakürek'in düşünce eksenini, siyasi yönlerini ve siyasi partilerle ilişkilerini belirli bölümler içerisinde değerlendirmeye çalışmıştır.

Kısakürek'in Düşünce Eksenini ve Aksiyonu

Kısakürek, Cumhuriyetin ilk dönemindeki şiirlerinde halk şiirinin özellikleriyle 19. yüzyıl Fransız şiirinin romantik eğilimlerini birleştirmeye çalışmış ve kent insanının içinde

bulunduğu çağdaş bunalımları eserlerinde işlemiştir (Bülendoğlu, 1968: 546). Miyasoğlu (1985: 69), onu özünden tanımanın ve anlamının çok daha önemli olduğunu şöyle belirtir:

“Yahya Kemal’deki tarihi şuuru, Haşim’deki beşeri endişe ve Akif’teki İslami hassasiyet, Necip Fazıl’da en yetkin ifadeye kavuşurken, köklü bir kültür ve sanat hareketine de zemin hazırlamıştır. Bugün hiç kimse Fazıl Hüsnü ve Cahit Sıtkı gibi Necip Fazıl’dan yararlanmaya çalışmıyor. Çoğu kişi, onu anlamının taklit etmekten çok daha önemli olduğunu şuurunda ...”

Bir şair için gerekli tarih bilinci, edebiyat zevki ve felsefe birikimi ile donanan “Kısakürek’in Şeyh Abdülhakim Arvasi ile tanışması, sonraki hayatının İslami yönde şekillenmesine neden olmuştur. Kısakürek, bu tanışma sonrası bütün edebî, felsefi, tarihî birikimini ve çabalarını İslam yolunda kullanmaya başlamıştır. Bu değişimle dinin kendi hayatına farklı bir anlam kattığına karar vererek, onu aktif bir şekilde yaşamak ve bir dava hâline getirmek için çaba sarf etmiştir. Hayatına yön veren ideolojik çerçeveyi kendisindeki bu büyük değişimle birlikte İslam üzerine şekillendirmiştir. Çünkü Kısakürek, selefleri gibi İslam’ı aynı zamanda bir medeniyet şeklinde görür. Fransa’daki hocası Henri Bergson’dan dinlediği sezgisel felsefi derslerini bile İslami noktada yazılarında çokça kullanarak düşüncelerini pekiştirir” (Şahin, 2017: 663). İslam’ın hayat prensibi olan yaratılış gayesini ve kulluk şuurunu “meselelerin meselesi” olarak görür.

Kendisindeki büyük değişimle birlikte dinî ve mistik yazılara yönelen Kısakürek, ilk eserlerini materyalist olarak nitelendirir. Şiirlerinin yanı sıra kendi düşüncelerini kanıtlamak ve etkisini yaygınlaştırmak için yazdığı düz yazılarıyla dinî düşüncelerini, bütün eserlerinde sık sık işler. Ona göre, *“dinin olmadığı yerde hiçbir şey yoktur, yokluk bile yok. Şiir ve sanatsa hiç yok”* tur (Kabaklı, 1997: 546). Din hakikatini her şeyin üstünde tutarak yerini başka şeylerin dolduramayacağını vurgular. *“Anladım işi, sanat, Allah’ı aramakmış; Marifet bu, gerisi yalnız çelik çomakmış”* (Kısakürek, 2011a: 39) ifadelerinde, düşüncesindeki değişim ile her sanat ve eserin İslamiyet’e hizmet etmesi gerektiğini belirtir. Düşünce dünyasındaki dinî mistik motifin gelişmesiyle materyalist saydığı eski eserlerindeki şiirlerini ve fıkralarını da değersiz görmüştür.

“O vakitler Allah’a bağlılığım belli olmadığı için göklere çıkarıldığım küçük ve kifayetsiz davranışlardı. Şimdi eskilerden birçoğunu atmam, onlarla bağımı koparmak isteyerek diyorum ki: Mal sahibi bensem, bunları istemediğim, tanımadığım ve çöplüğe attığım bilinsin. Bu kitaba gelinceye dek, başka hiçbir şiir, bana, adıma, ruhuma mal edilmez” (Kısakürek, 2011a: 11).

Kısakürek’in düşünce hayatını üç döneme ayırmak mümkündür. İlk döneme dair hayatı bir anlamda “bohem dönemi”, otuz yaşından sonra (dine yöneldiği) ikinci hayat safhası “terakki ve tekâmül dönemi”, 1960 sonrası ise “siyasi mücadele ve aksiyon dönemi” şeklinde ayrılabilir.

Kısakürek, hayatının ilk kısmı olan “bohem döneminde” şairliği ve edebiyatçı kimliği ile ön plandadır. *Millî Mecmua, Hayat, Varlık* ve *Ağaç* gibi çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazan Kısakürek, iyi bir şair ve edebiyatçı olarak yetiştiğini göstermektedir. Kısakürek’in iyi bir tarih şuuruna sahip olması, fikrî, edebî ve felsefi alanlarda iyi yetişmesinin nedenleri ise etrafındaki imkânlar ve mekânlardır. Zira şairlere ilham veren İstanbul gibi tarihî bir mekânda büyümesi, üniversite eğitimini önemli hocalardan alması, yurt dışına giderek Batı kültürünü yakından görüp İslami yaşayıştan uzak ruh hâlinin ızdıraplarını hissetmesi, 1930’lu yıllarda siyasetin ve idarenin merkezi olan Ankara’da memur olarak çalışması, bu yıllarda önemli devlet adamları

ve siyasetçilerle tanışması bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bunlar Kısakürek'in yetişmesine etki eden, düşünce ve hareketine yön veren imkânlar ve mekânlardır.

Kısakürek, "terakki ve tekâmül döneminde İslam tasavvufuna aşina olmuş, Anadolu'dan başlayarak tüm İslam ümmetine akseden bir uyanışa hizmet etmeyi amaç edinmiştir. Bu ikinci dönem, kendi düşünce ekseninin teorik alt yapısını oluşturur. Bu teorik kısımda *Büyük Doğu* düşüncesini idealize ederken" (Şahin, 2017: 662), bu idealin temel prensiplerini; "ruhçuluk, keyfiyetçilik, şahsiyetçilik, ahlakçılık, milliyetçilik, sermaye ve mülkiyette tedbircilik, cemiyetçilik, nizamcılık, müdahalecilik" olarak dokuz maddede toplar. Ruhçuluğun esası Allah'a ve Peygamberine mutlak imandır. Büyük Doğu düşüncesinin prensiplerinden en önemlisi ruhçuluktur. Keyfiyetçilik ise bu ruhun özüne vakıf olabilmek, bütün madde ve hadiselerin özüne varabilmektir. Şahsiyetçilik ise hakkı en iyi temsil edenlerin hâkim olduğu bir idare prensibidir. Bu prensibe göre Büyük Doğu idealinde "Mebuslar Meclisi" değil "Yüce Kurultay" vardır. Bu kurultayın kürsüsünde "hâkimiyet milletindir" ifadesi yerine "hâkimiyet Hakkındır" yazılıdır. Ahlakçılık ise millî ahlak mefhumunu besleyen İslam ahlakıdır. İslam'a bağlı Türk duygu ve düşüncesini özelliklerini ortaya koyan milliyetçilik ise cihan ölçüsünde bir milliyetçiliktir. Sermaye ve mülkiyette tedbircilik ise kapitalizm ve sosyalizmin sermaye ve mülkiyet sistemlerinin eğri yönlerini tasfiye eden doğru yönlerini ise birleştiren İslam'ın işaret ettiği iktisadi bir ölçüdür. Cemiyetçilikteki ölçü ise yüksek erdeme sahip bir toplumdur. Nizamcılık ise bütün varlık dünyasındaki maddi ve manevi bir gaye, mükemmel bir iman ve şuur ölçüsüdür. Müdahalecilik ise özelden ferdi genelde toplumu siyasi, idari, ahlaki ve manevi her türlü kötülüklerden korumak ve temizlemektir (Kısakürek, 2008: 389-410). Büyük Doğu idealinin şahıslar planındaki baş davası ise Tanzimat'tan itibaren devam eden sahte inkılaplar ve bu inkılapların türettiği sahte kahramanlardır. Çünkü Kısakürek, Tanzimat'tan beri inkılap olarak adlandırılan Batılılaşma hareketlerinin gerçek anlamda toplumun öz yapısını bozduğuna, örselediğine ve geriletğine inanmıştır. Said Halim Paşa'nın da üzerinde durduğu gibi Tanzimat döneminden beri inkılapçılar; "bir takım kanun ve nizamların, bir milletin sosyal yapısını istenildiği gibi değiştirebileceği hatasına düşmüşlerdir" (Said Halim, 2015: 63). Bunun için yeni baştan kendi ruh kökümüze dönerek, kaybettiğimiz değerleri öz bahçemizde aramamız gerekir (Kısakürek, 2008: 12-104).

Kısakürek, *Büyük Doğu* dergisini siyasi ve içtimai bir gazete şeklinde çıkardıktan sonra milliyetçi ve mukaddesatçı çevrelerin tutum ve görüşlerini etkilemeye başlamıştır. Yazılarında mistik ve dinsel duyguyu ön plana çıkaran Kısakürek, siyasi yazılarıyla da Türk sağının rağbet gördüğü bir düşünür hâline gelmiştir. Kısakürek, teorik döneminde kapatılan dergileriyle birçok mahkeme ve hapis yoluyla ızdıraplar, zahmetler görür. Ona göre bütün bu zahmetleri kendisine çektirenler bilmeden davasına yani *Büyük Doğu* idealine hizmet etmişlerdir. *Büyük Doğu* bu sayede herkes tarafından duyulmuş ve reklamı yapılmıştır. Bunu ise "*Türkiye'de adam başına yüz lira dağıtıp da ismimizi ezberleyin deseydik yine temin edemezdik. Bize bu milyarlık reklamı onlar lütfettiler*" (Kısakürek, 1998: 133) şeklinde ifade eder. Aslında bütün bunlar şahsında şekillenen bir dava adamının kararlılığını gösterir.

"Bizim beynimiz düşünmekten, dilimiz dönmekten, kalemimiz cızırdamaktan kan ter içindedir. Bu neslin maymunluktan döndürüp insanlaştırılması yolunda mayanın tam tuttuğunu gördüğümüz gün, ölümü bir şerbet gibi rahat rahat içebiliriz" (Kısakürek, 2000: 72).

Kısakürek'in hayatının üçüncü dönemi olan "siyasi mücadele ve aksiyon" dönemi ise diğerlerinden biraz daha farklıdır. Zira artık o, birçok milliyetçi ve mukaddesatçı çevrelerin takip ettiği bir aksiyon adamına dönüşmüş, fikirlerini konferans ve mitinglerde dile

getirmiştir. “Bu sayede üstat-talebe ilişkisi açısından, belirli mekânlarda düzenlenen fikrî ve siyasi içtimalar; teorinin pratiğe, fikrin aksiyona dönüşmesinin tezahürleri olmuştur. Kısakürek’in hayatının son iki döneminde, kendisinde ön plana çıkan cesaret ve celadeti, ilmî ve edebî vasıfları yanında hamiyet yönü de çok önemlidir. Çünkü hayatının son iki döneminde Müslümanların sorunlarıyla hemdert olmuş ve bütün maddi imkânlarını bu yolda harcamıştır. Bir anlamda İslam’ı tenzih konusunda hassas davranmış, hamiyet-i diniyesi ile Müslümanların yeniden varoluşuna, sosyal ve siyasal olarak şuurulanmasına gayret göstermiştir” (Şahin, 2017: 662).

Kısakürek, “İslam’ı tenzih konusunda çok hassas davranış sergilerken, İslam’a dil uzatmak isteyen ve ona burun kıvıran herkese cevap vermeyi de kendine asli bir görev saymıştır. Bundan dolayı tefekkür ve irfan düzlemindeki bütün birikimini İslami davasında delil olarak kullanmıştır. Kısakürek’in mücadelesinde çağdaşlarından farklı olan özelliği, İslami değer ve kurumların geri plana atıldığı ve horlandığı bir dönemde cesaretle göstermiş olduğu düşünce ve aksiyonudur. Çünkü bulunduğu dönemde İslam’ın artık belirleyici olmaktan çıkmış olması ve bazı kesimlerin İslam karşıtı bir düşünce tarzını yerleştirmeye çalışması karşısında tavizsiz İslami bir duruş sergilemek kolay bir durum değildi. Bu yüzden Rasim Özdenören, Kısakürek’in bu dönemde fikrî olarak emsalinin olmadığını düşünür. Çünkü ona göre Kısakürek, entelektüel planda İslami düşüncenin Cumhuriyet dönemindeki ilk örneklerinden sayılır” (Özdenören, 2011: 136-143). Zira o, İslami hayat tarzının resmen terk edildiği, kurum ve kültürünün geriye itildiği dönemde siyasi bir aksiyon oluşturmuştur.

Kısakürek’te Batılılaşma Karşıtlığı Olarak İslam(cılık)

19. yüzyılda Osmanlı politik sisteminin karşılaşmış olduğu tehditlerle başa çıkmada zorluk çekmeye başlaması ile gelişen İslamcılık akımı çeşitli düşünürler ile şekillenmiştir. Özellikle Osmanlı’nın son döneminin bazı İslami düşünürleri Batılılaşma karşıtı tezler ortaya atmışlardır. Bu düşünürler, Kur’an’ı bütün zamanlar için konulmuş bir anayasa, bütün siyasi ve toplumsal sorunlara cevap veren bir kaynak olarak tanımlamışlar. Genel anlamda İslami şuurun canlanması çalışarak tüm sorunlara Kur’ani çözümler üretilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır (Mardin, 2011: 9-16).

Kısakürek, modern çağda Müslümanca düşünmenin Cumhuriyet dönemindeki siyasi örneklerinden biridir. “Cumhuriyet dönemine Türk tarihinin bir kırılma noktası olarak bakıldığında Kısakürek’in eleştirileri, yapılan inkılapların ruh ve manada Müslüman bir toplumun ihtiyaçlarına karşılık gelmediği yönündedir. O, yüzyıllardır beklenen İslami bir inkılabı arzulamaktadır. İslam inkılabı ona göre bütün insanlığa hitap eden ruhi, içtimai, idari, siyasi ve ilmî bir özellikte olup büyük ve medeni şehirlerin kurucusudur. Bu inkılap özünde nurlu, süslü ve heybetli mekân intizamına sahip şehirleri oluşturacaktır. Son yüzyılın şehirlere getirmiş olduğu korku ve kasvet gidecek bunun yerine İslami bir refah ve ümit gelecektir” (Şahin, 2017: 663). Dolayısıyla Kısakürek’e (2008: 116-122) göre İslam, ideal mekân intizamına sahip bir medeniyet olduğu gibi en ileri toplum düşüncesine de kaynaklık eder. Çünkü İslam, Batı’nın rüyasında ve ütopyasında bile yaklaşmadığı ideal toplum gayesini çerçeveler. Bununla birlikte sosyalizm, komünizm, faşizm, liberalizm ve kapitalizm gibi bütün akımların hak olan, birbirine zıt ve ortak yönlerini ideal bir bütünlükte barıştırır.

Batılılaşmanın kaybettirdiği kültürel değerler ve Cumhuriyet döneminde arka plana itilen İslam’ın belirleyiciliğini yeniden canlandırmak isteyen Kısakürek (2008: 104), İslam’ı bu

dönemde *Büyük Doğu* üzerinden bir ideoloji olarak göstermeye çalışmıştır. Çünkü o, İslamiyet'in her noktaya hâkim bir görüşünün olduğuna inanır. Devlet, siyaset, ekonomi, eğitim, sosyal adalet, güzel sanatlar, kadın ve aile gibi bütün alanlara yönelik hâkim bir görüşü olan İslamiyet'in yirminci asırda eşi benzeri görülmemiş bir ideoloji şekline gireceğine ve isminin ise zaman ve mekân ölçüsüyle "Büyük Doğu" olacağına inanmıştır.

Kısakürek, *Büyük Doğu* ile idealize ettiği İslami gayesini tahakkuk ettirmek için bir fetih duygusuyla Anadolu'da fikir ve dava seyahatlerine çıkar. İlk ayak basacağı yerin Samsun olmasını uygun görmesi, kendi şahsının önderliğinde manevi bir kurtuluş mücadelesine giriştiğine işarettir. Dönemin reformlarına karşı tepkisini farklı bir muhalefet şekliyle gösteren Kısakürek, bu milletin ruh özüne bağlı bir dünya görüşünün mimarı olduğunu ve İslamiyet dışında hiçbir değer ölçüsünü tanımadığını ısrarla savunur.

"Tanzimat'tan beri gelen, menfi taraftan galip ve hâkim örnekler arasında, bu milletin ruhuna bağlı ve rüyasına ilişik, sahici, belki de ilk, dünya görüşünün mimarı ve davacıyım. Müslüman'ım, Müslümanlık çapında hiçbir kıymet ve haysiyet ölçüsü tanımıyorum. Bin yıllık şecereye sahip bir Anadolu ailesinden geliyorum" (Kısakürek, 1998: 86).

Cumhuriyet devrimleri, tarihsel zorunlulukların bir ürünü olarak gösterildiğinde bu dönemin konuları Tanzimat'tan beri üzerinde tartışılmış konulardır (Berkes, 2008: 522). Bu noktada Kısakürek, inkılaplara olan tepkisini Tanzimat'tan Cumhuriyet'e bir bütün olarak yapar. Kendi ifadesiyle bütün ömrünü ismine inkılâp denilen hadiseye muhalefetle geçirmiştir. Bohem hayatında bile yapılan bu reformların yanlışlığını fikrî bir tutarlılıkla ortaya koyduğunu savunur (Kısakürek, 2002: 69-70). Hakkında açılan "şapka davası ile laikliğe, devletin temel düzenini dine uydurmak ve bunlar için propaganda yapmak suçlarıyla yargılanan Kısakürek, tüm bunları fikrî yönden eleştirilenin rejimin esaslarını bozmayacağını iddia eder" (Şahin, 2017: 664). Ona göre, *"Devletin temel nizamlarından birini tenkit etmek ve değiştirmesini istemek suç değildir. Dini bir esas müdafaa etmek, her şeyden üstün görmek suç değildir"* (Kısakürek, 1998: 55-56). Bu yönüyle Kısakürek, siyasi aksiyon planında her zaman İslam'ın savunucusu, onun adına konuşan bir şair ve mazlum dindarların bir sesi olma misyonunu üstlenmiştir.

"Biz sadece, mücerret ve müstakil olarak İslam'ın savunucularıyız ve devlet nizamlarını hedef tutmaksızın böyle bir savunuculuk hamlesinde hiçbir kanuni suç olmadığını bilenlerdeniz. Eğer İslam'ın müdafaaı suçsa, buna ait kanun maddesi getirilsin, biz de gerekirse başlarımızı üç aylık sehpanın yağlı ipine teslim edelim" (Kısakürek, 1998: 225).

Kısakürek'e göre her milletin kendine özgü bir kıyafeti vardır. Fakat yapılan şapka inkılabı ise millî şahsiyet ifadesine aykırıdır. Ona göre her milletin şapkaya benzer giyiniş şekilleri vardır fakat şapka inkılabıyla yapılan değişiklik ise millî değildir. Tanzimat'tan günümüze kadar Batılı giyiniş şekilleri millî şahsiyete uygun kıyafetler olmadığı gibi şapka gibi kıyafet kanunlarıyla dinî, millî ve tarihi ölçülerimiz hakir görülmüştür. Halkın bu tip kıyafetlere mecbur tutulması bir anlamda millî ırzı Batılılara feda etmektir. Diğer anlamda "Türk toplumunun şahsiyetini topyekûn palyaço şeklinde Batı'ya teslim etmektir" (Kısakürek, 1951: 2). Bununla birlikte bütün felaketlerin hep millî şahsiyetten fedakârlık ve körü körüne taklitçilik yüzünden doğduğuna, meselenin ne şalvar ne de fes olmadığını sadece millî şahsiyet ve kimlikten uzaklaşmak olduğunu savunur (Kısakürek, 1998: 59).

Kıyafet düzenlemelerine millî bir meseleye ihanet olarak bakan Kısakürek için bu durum, Müslüman bir toplumu sadece şekilsel olarak değil her yönüyle Batı'ya zorla benzetmeye

çalışmaktır. Çünkü Müslüman olan Türk milletinin kılık kıyafetinin, ona ait inancını ve kültürel alışkanlıklarını yansıtmaları gerekir. Bu yüzden millî şahsiyete layık olamayan kıyafetleri giymek, Batı'nın inancını beden üzerinde temsil etmek demektir. İnançın beden üzerinde temsil edilmesini millî bir mesele olarak ele alan Kısakürek, bu noktada İslami eylem teorisini beden üzerinde vurgulamaktadır. Nitekim bir Müslüman kendi gücü, isteği ve iradesi dışında inanmadığı ve kabul etmediği kıyafetlere zorlanamaz. Dolayısıyla Müslümanlar, kendi bedenleri üzerinde başka dinlere ait olan işaretleri taşıyamayacağı gibi onlara ait kıyafetleri de giyemez ve giymeye de zorlanamaz.

Tanzimat'la süregelen bazı düzenlemeler Cumhuriyet döneminde toplumsal beden üzerinde daha radikal bir hâl almıştır. Bazı düşünürler gibi Kısakürek de "Şapka Devrimi gibi kılık kıyafet düzenlemelerini, beden üzerindeki siyasetin ve Batılılaşmanın bir tezahürü olarak görür. Bu Batılılaşma hareketi, inanç ile eylem arasındaki dengeyi beden üzerinden seküler bir tarzda tesis etmiştir. Kılık kıyafetteki değişimle aslında hedeflenen şey ise zamanla çağdaş (dine referansı olmayan) toplumsal bir hayatın yaygınlaşmasıydı. Bu durum Tanzimat'la başlayıp Cumhuriyet'le sürdürülen süreçte Batılılaşma hareketinin dayandığı modernist eylemsel hareketin, bedeni kendi mülkü kabul etmesinin bir sonucuydu" (Aktay, 2005: 71-72).

Kısakürek, Tanzimat'la başlayıp Cumhuriyet'le devam eden Batılılaşmayı "milleti zaman ve mekân dışına iten taklitçi ve bütün millî kabiliyetleri kavuran bir sam yeli olarak tarif eder. Bu eleştirileri ile dinî ve tarihî kaynakların önemini vurgularken, Batılılaşmayı geçici bir rüzgâr olarak görmekte ve İslam'ın yerine hiçbir değer konulamayacağını vurgulamaktadır. Ona göre, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki reformların çoğu yapısal değişiklikler yerine Türk toplumundaki değerler sistemini değiştirmeye yöneliktir" (Şahin, 2017: 664). Çünkü bu reformlar, "İslam dininden ayrı değerler sistemini ortaya koyma amacına yönelikti" (Köker, 2010: 153). Şerif Mardin'in ifade ettiği gibi "yapılan reformların amaçlarından biri ise geleneksel doğulu toplum hayatından kurtulmak, yani dinin rol üstlenmesinin reddedildiği düzen içerisinde yeni toplumsal bir kimlik oluşturmaktır" (Mardin, 2011: 68). Dolayısıyla yapılan reformlar esasta, toplumun bütün kültürel kod ve değerlerini yeni ve çağdaş bir düzenin tesisine yönelik değiştirmektir. "Yeni bir düzen tesis etmek için eskiyi bütünüyle reddetmeyi öngören ve kendisine bir medeniyet değiştirme görevi yükleyen Cumhuriyet dönemi reformlarının bunu başarmak için geçmişi temsil eden her şeyi tasfiye etmeye yönelik çalışmaları" (Özipek, 2009: 81) Kısakürek gibi İslami hassasiyete sahip kişilerin kesinlikle kabul edemeyeceği bir durumdu.

Kısakürek, gelişen bu reformlar içerisinde erozyona uğrayan ahlak tarzını sert bir şekilde eleştirir. "Bütün Avrupa ve Amerika filozoflarının Hristiyanlık ahlakına, Rusların madde ve maddecilik ahlakına, Müslüman olmayan kısımlarıyla Hint, Çin ve Japonların Budist ve Mecusi ahlakına, Afrika vahşilerinin bir kabile ahlakına sahip olduklarını belirtir. Yani Batılılar ve inançsız toplumlar içinde bile bir ahlak şeklinin var olduğunu iddia eder. Dolayısıyla milletçe bir ahlak buhranına uğranıldığını ileri sürmekte ve bunun sebebini körkütük Batı hayranlığına bağlamaktadır" (Kısakürek 1946a: 2). Ona göre Batı hayranlığı ile şahsiyetsiz bir kimliğe girilmiş, bunun neticesi olarak iman ve ahlak kaynaklarından uzaklaşmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları gibi korkunç yıkım ve ihtilallerin bile doğrudan doğruya büyük ahlak buhranından kaynaklandığını iddia etmiştir. Sonuç olarak Batı medeniyeti, devam eden ahlak buhranından sağlam çıkamayacağı gibi eski medeniyetlerin yıkılışına benzer bir şekilde tarihin dipsiz bağrına gömülecektir.

Kısakürek'te Milliyetçi ve Muhafazakâr Eğilimler

Kısakürek, milliyetçi ve muhafazakârların Tek Parti ve sonrasındaki dönemlerde en büyük referanslarından biridir. Tek Parti döneminin içinde barındırdığı inanç krizini her vakit yazılarında eleştiren Kısakürek, millî kültür ve değerlerin muhafazasını zaruri görmektedir. Batılılaşmanın kaybettiği İslami değerleri muhafaza etmek ve yeniden keşfetmekten bahseden Kısakürek, bunu muhafazakâr bir duruşla ortaya koyar.

İslami hareketlenmelerle birlikte, “diğer sağcı konumların özellikle Türk muhafazakârlığının Kısakürek'in görüşlerine gösterdiği yoğun ilginin temelinde, onun Batılılaşma ve komünizm karşıtlığı yatar. Batılılaşma karşıtlığı o kadar belirgindir ki uzun yıllar boyunca çıkardığı derginin adı da *Büyük Doğu* olmuştur. Türkiye'deki dinî muhafazakârlığın ve geleneksel muhafazakârlığın sözcüsü olarak tanınan Kısakürek, rejim ile sorununu zihniyet ve yönetici sınıfı olarak açıklar” (Güzel, 2009: 334-341). Bu yönetici sınıfın genel olarak devrimlerdeki aşırılıklarını, millî ruh ve kültürü muhafaza etmek yerine onu reddetme arzusu olarak görür. Bu yüzden Kısakürek, “Tek Parti döneminde muhafazakâr ve geçmişin değerlerini katı bir şekilde korumayı üstlenmiş” (Şahin, 2017: 665), millî kültürün ihyasına çalışmıştır.

İslam'ın kamusal hayattan uzaklaştırıldığı ve İslamcı muhalefete imkân vermediği yıllarda bazıları gibi Kısakürek için de milliyetçilik bir sığınak olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde Kısakürek, Türklüğü İslam dünyasının merkezi olarak gören etnosentrik yaklaşımın öncülerinden biridir. Türk milletini, İslam'ın organik yapısı içerisinde beslenen ve ondan kopmaz bir bütün olarak görmüştür (Duran, 2005: 135-136). Ona göre Türk, “tarihin ezeli karanlığı içinde, pırıl pırıl ışık helezonları çizerek kendisine has hayat ve hareketiyle gökyüzündeki yıldızlara eş bir varlıktır. Bu varlık, gerçek fikir ve ruh dünyasına İslamiyet'le birlikte sahip olmuştur” (Kısakürek, 2008: 70).

Kısakürek, kendi ideal sisteminin ana prensiplerini ortaya koyduğu *İdeology Örgüsü*'nde (2008: 398-401), “milliyetçiliği bir yanda sahte milliyetçilik diğer yanda gerçek milliyetçilik şeklinde ikiye ayırır. Kavmiyetçiliğin yani ırkı ön planda tutmanın yanlış olduğunu belirtirken esas olarak ön planda İslam'ın olması gerektiğini iddia eder. Bunu da İslami milliyetçilik ya da İslam'a uyan milliyetçilik anlayışı olarak tarif eder. İslam'da ki milliyetçilik anlayışının geriye doğru değil ileriye doğru bir milliyetçilik olduğunu savunur. Ona göre, geriye doğru milliyetçilik (gerici milliyetçilik) anlayışı ırkı ön plana çıkarmakta, mana planına önem vermemektedir. Geriye doğru milliyetçilik, dar ve basit kişisel egoyu tatmin, yobaz ve putçuluktan başka bir şey değildir. Türk milliyetçiliğinin İslam'a tabi kalarak ilerici bir milliyetçilik anlayışı içerisinde olması gerektiğini savunur” (Şahin, 2017: 665). Çünkü Türkçülük İslam'a tabi olmasıyla makbuldür ve gerçek milliyetçilik aslında İslami milliyetçilik veya İslam'a tabi olan milliyetçiliktir. Bu ise İslam'a bağlı Türk ruhunun, duygu ve düşünce hususiyetlerini gösteren cihan ölçüsünde bir milliyetçiliktir.

Bununla birlikte milliyetçilik anlayışına Kısakürek gibi dönemin diğer muhalif düşünürleri de etki etmiştir. Rıza Nur'un milliyetçilik anlayışında topyekûn Türkçülük imgesi “*Tanrıdağı*” iken, Osman Yüksel Serdengeçti'de “*Tanrıdağı* kadar Türk, *Hiradağı* kadar Müslüman” (Serdengeçti, 2013: 30), Kısakürek'in milliyet anlayışında ise İslam milliyetçiliğinin imgesi “*Büyük Doğu*” ile geniş bir mekân üzerinden vurgulanmıştır.

İslam'ı, *Büyük Doğu*'da milliyetçi-muhafazakâr söylemlerle birleştiren Kısakürek aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin İslamlaşmasına katkıda bulunmuştur (Duran, 2005: 129). Kısakürek'e göre ırka odaklanmış bir sevgi aslında zararlı değildir; fakat bu sevgi İslam ile

birlikte olmalıdır. “Ziya Gökalp’ın savunduğu milliyetçiliği bir ideoloji olarak değil psikolojiden ibaret bir ırkçılık görmektedir. Bu ise hiçbir zaman ideal bir ufka sahip olmayacak dar bir düşüncedir. Bazı aydın geçinenlere İslam nefretini aşılamaktan başka bir şeye de yaramamıştır. Kısakürek bu şekildeki bir düşünceyi kabul etmeyerek milliyetçiliği, özü ve ruhi bir içerikte aramayı zaruri görmüştür” (Çetinsaya, 2011: 440). Çünkü bu şekildeki milliyetçilik belli başlı bir topluluğa ait madde ve kemiyet hakikatlerinin ötesinde sadece ruh ve keyfiyete bağlı olan, özünü posasından süzen ve yalnız özü esas alan bir anlayıştır. Bu nedenle Kısakürek’e göre Türk; bir inanç, düşünce, duygu ve hareket özellikleri içinde iman, mukaddesat, tefekkür, meşrep, duruş ve dil birliğinin ördüğü tek şahsiyetli bir ruh özünden ibarettir. Gerçekte bir kavmin ruhunu dayadığı iman kaynağı anlamına gelen milliyetçilik ise bir zarf işi değil bir mazruf (öz) işidir. Zira Kısakürek, mazrufu (öz) İslamiyet olan bu milliyetçiliğin zarfını da Anadolu olarak tanımlamaktadır (Kısakürek, 2008: 399-401).

Kısakürek’in düşüncesinde, milliyetçiliğin Anadolu ile ilişkisi kutsal bir vatan ülküsüne dayanmaktadır. Bu yönden Kısakürek, kendi milliyetçilik düşüncesini Anadoluculuk fikriyle harmanlamaktadır. Çünkü Anadoluculuğun benimsediği milliyetçilik anlayışı “kutsal bir vatan ülküsüyle esas aldığı Anadolu coğrafyasını millî ilerlemenin her düzeydeki kaynağı olarak görür. Bu coğrafyanın bir vatan olarak kabul edilmesini ve kalkındırılmasını hedefler. Anadolu düzeninde manevi kuvvet İslamiyet’tir. Maddi kuvvet ise Anadolu coğrafyasıdır. Türkiye, Batılılaşma hayranlığını bıraktığı takdirde kendi özündeki kuvvet ile yeni bir diriliş gerçekleştirebilir. Bunu da yeni yetişecek nesil yapmalıdır. Bu nedenle gençliğe önem verilmeli, Batı taklitçiliğinden ve hayalî Turancılıktan da uzak durulmalıdır. Çünkü Turancılık, Anadoluculara göre hayalîdir. Gerçek vatan Anadolu, gerçek millet ise Türklerin savaş gücü ve teşkilatçılığı ile Anadolu’da yaşayan yerlilerin emek güçlerinin birleşimiyle oluşan topluluktur” (Atabay, 2008: 528-530). Anadoluculuğun esas aldığı; İslam’ın birleştirici ruhuna sığınma fikri, Kısakürek’in düşüncesinde de önemli bir yer tutmaktadır. Irka dayanan milliyetçilik, maddi karakterde bir milliyetçilik anlayışıdır. İslamiyet’e dayanan milliyetçiliğin özünde, manevi ve ruhi bir cevher vardır. Bundan dolayı makbul olan milliyetçilik, İslam’a dayanan milliyetçiliktir ki bunun da özü İslam, kabuğu da Anadolu’dur.

Siyasi Bir Aksiyon Olarak Büyük Doğu Dergisi ve Cemiyeti

Kısakürek siyasi faaliyetlerine 1943’te *Büyük Doğu* dergisini çıkararak başlamıştır. “*Büyük Doğu*, Kısakürek’in hayatında önemli bir rol oynarken iç fırtınalarıyla geçirdiği bir dönemin ardından daha şiddetli bir şekilde dış dünyasındaki fırtınalı dönemin de başlangıcını oluşturur” (Şahin ve Çetin, 2008: 43). İkinci Dünya Savaşı’nın dünyayı kasıp kavurduğu, Türkiye’de ise Tek Parti idaresinin güçlü olduğu bir dönemde *Büyük Doğu*’yu çıkaran Kısakürek, milliyetçi ve mukaddesatçı hareketlenmelere etki ederek (Ayvazoğlu, 2008: 567) siyasi bir aksiyon oluşturmuştur. *Büyük Doğu*, dönemin ilgi gören seviyeli bir fikir ve edebiyat dergisi olduğu gibi dinî yayınların kontrol altında tutulduğu yıllarda okuyucunun siyasi konulardaki ihtiyacını da karşılamıştır (Okay, 2002: 486). Kısakürek (2011a: 396), “*Şahit ol, ey kılıç, kalem ve orak! Doğsun Büyük Doğu, benden doğarak*” mısraları ile Büyük Doğu marşında ulaşmak istediği hedefin kendi şahsının önderliğinden çıkıp büyüyeceğini vurgular. *Büyük Doğu* dergisinin adını bile Batı’ya muhalif olarak isimlendirmiştir. “*Kendi hesabıma diyorum ki Avrupalı olmamanın şerefi bana yeter*” sözleriyle Batı’ya karşı her zaman sert bir duruş sergileyen (Şahin ve Çetin, 2008: 225), Kısakürek’e göre *Büyük Doğu* yekpare bir inanış, görüş ve ölçü manasını ifade eder. O, hem bir mana ve madde hem de zaman ve mekân ismi olarak belli

başlı bir ruhun yani İslam'ın bütün insanlığı örnek halinde donatacağı Doğu dünyasına bir işaretidir. Mekânsal olarak Doğu dünyasına işaret etse bile bütün yeryüzünü kapsar (Kısakürek, 2008: 9-12).

Kısakürek'e göre Batı karşısında zaafımız ilk olarak 17. yüzyılda ortaya çıkmış, 18. yüzyılda apaçık hâle gelmiş, 19. yüzyılda iflasa dönmüş, 20. yüzyılda ise bu iflas resmîleşmiştir. Dolayısıyla Batı dünyasına karşı millet olarak yaklaşık dört yüz yıldan beri bir inkılap ve inkılapçı beklediğini belirtir. Bu bekleyiş devresinde ise Tanzimat'la beraber bir kayıp başladığını, Meşrutiyet'le basit idare şekillerinde teselli arayarak bu kaybın derinleştiğini, Cumhuriyet'le birlikte bulunamaz bir hâl aldığını iddia eder. Dört yüz yıllık ızdıraplı bekleyişin son dönemini İslam ruhuna uygun bir hareketin alacağını belirtirken, beklenen İslami inkılabın planını ise Büyük Doğu ile idealize eder. Ona göre bu dava herhangi bir rejime karşı başka bir rejim iddia etmek değil, İslam'ı gerçek bir şahsiyet, saf bir mefkûre ve temiz bir ideoloji halinde ortaya koymaktır. Bunu ortaya koyacak kişiler ve temsilciler ise başta gerçek ve derin Müslüman olan milliyetçi ve mukaddesatçı gençliktir, sonrasında ise Müslüman olan herkestir (Kısakürek, 1946b: 2; 2008: 169-196).

Kısakürek'in *Büyük Doğu* ile beklediği İslami inkılapta maddi kalkınmanın temel unsuru ise millî üretimdir. Yüz yıldır bir toplu iğne yapmaktan aciz kalmış bu millet artık ihtiyacı olan her şeyi bu topraklarda üretebilecektir. Millî imkânlarla ağır sanayide otomobil, traktör ve makine gibi ürünler yapılabilecektir. Buna teşvik için ise çok önemli bazı ürünler dışında Batı'da üretilmiş hiçbir malın ülkeye girmesine izin verilmeyecektir. Türk sanayi ve imalatında üretilen mallarla Batı'ya karşı rekabet edildikten sonra ithalata izin verilecektir. Bu şekilde işsizlik sorunu da aşılacak, kahvehane, meyhane, kumarhane gibi tembellik ve ahlaksızlık yuvası olan yerler kapatılacaktır. İslam inkılabı ile sinema, tiyatro, edebiyat ve fikir hatta bilim bile millîleştirilerek uluslararası düzeye taşınacaktır (Kısakürek, 2008: 546-548). Kısakürek'in bu millî üretim ve kalkınma ideali, sonradan Türkiye'de sağ partilerin kullandığı millî üretim ve kalkınma söylemlerinde yerini almıştır. Özellikle Necmettin Erbakan'ın üzerinde durduğu millî kalkınma ve ağır sanayi hamlesinde bile bu idealin etkisini görmek mümkündür.

Kısakürek (1946c: 2), "Batı'nın son iki yüzyıldır her türlü tahakkümle bünyemize sirayet ettiğini aslında kendisinin de maddenin tahakkümü altına girerek belirsiz bir ruh hâline büründüğünü belirtir. Ona göre Batı dünyası, aşağı kısmı dolarken yukarı kısmı boşalan bir kum saati gibi maddi ilimlerde ilerlerken yaratıcı ahengin kaynağı olan ruhi dengesini kaybetmiştir. Dolayısıyla Batı'nın sosyal, iktisadi, idari ve siyasi birçok noktalarda buhranlar geçirdiğini, kendi filozoflarının ruh hastası, şüpheli, melankolik olarak inkâr seciyesini yaymaya çalıştıklarını belirtir. Batı dünyası kendi içinde ruh ve nizam kargaşası yaşayarak sosyal bünyesinde tezat ve çürüklükleri ortaya çıkartmış ve bunun neticesi olarak İkinci Dünya Savaşı'yla kendi medeniyeti içerisindeki devletlerle savaşa girişmiştir." Bu açıdan Batı'nın kendi içindeki tezat ve medeniyetini eleştiren Kısakürek, bütün İslami tefekkürünü *Büyük Doğu* ile idealize etmiştir.

Büyük Doğu, Kısakürek'in İslami düşüncelerinin yanında Türklük ve Anadoluçuluk gibi millî ülkü ve ahlak yaklaşımlarını da ortaya koyan bir dergiydi. Kısakürek'in "Ahlakımız" isimli yazısı nedeniyle Şükrü Saraçoğlu'nun bütün gazetelere gönderdiği "*Din ve ahlaktan bahsetmek yasaktır*" (Kısakürek, 2009: 7) şeklindeki resmî tebligattan sonra *Büyük Doğu* dergisinin otuzuncu sayısında "*Allah'a itaat etmeyene itaat edilmez*" başlığı atılmış ve hakkında açılan davayla *Büyük Doğu* ilk defa 1944'te kapatılmıştır (Kısakürek, 2011b: 29). 1945 yılında tekrar

çıkartılan *Büyük Doğu* hakkında tekrar davalar açılmış, Kısakürek ise siyasi propaganda yapmakla suçlanıp hapse mahkûm edilmiştir. *Büyük Doğu*'nun üçüncü yılı ve ikinci devresi olan 1946'da, derginin elli sekizinci sayısının kapağına konulan kocaman bir kulak resmi ve üzerinde yazılı "*Başımızda Kulak İstiyoruz*" başlığı tekrar kapatılmasına sebep olmuştur. Kısakürek ise bu kapak kompozisyonunun görünürdeki anlamını, halkın sorunlarını dinleyecek bir devlet kulağına ihtiyacı tasvir ettiğini belirtse de dönemin Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün sağır olduğu iması verildiği için kapatılmıştır.

Kısakürek, *Büyük Doğu*'nun ilk yıllarında bu ideali sahiplenecek bir devlet adamına ihtiyaç duymuştur. Bunun için İsmet İnönü ile küskün olan Celal Bayar'ı seçmiştir. Celal Bayar, Kısakürek'in Ankara'da memur olduğu zamanlarda görüştüğü ve 1936 yılında çıkardığı *Ağaç* dergisine mali destek sağlayan tanıdık bir devlet adamıydı. Kısakürek, Cumhuriyet inkılaplarının topluma yeni bir ruh ve ahlak getirmediği aksine millî ruh köküne zarar, iman ve ahlak zafiyeti getirdiğini Bayar'a ısrarla anlatmaya çalışır. Bununla birlikte Bayar'ın o zamana kadarki istikametini değiştirip, *Büyük Doğu* idealine sahip çıkmasını ve arkasına alacağı gençlik ile yeni bir oluşuma hizmet etmesini ister. Fakat böyle bir ideal ve aksiyona sahip çıkmayı Bayar, ihtiyatlı bir tavırla kabul etmez. Çünkü Bayar, Cumhuriyet ilkelerini itidalli bir şekilde benimseyen ve M. Kemal ile dostluğu eskiye dayanan bir kişiydi. Kısakürek (2011b: 45), "*bu derece mükemmel bir insan, bizi anlasa ve davamıza bağlansaydı ne güzel olurdu*" diyerek daha sonra Adnan Menderes'i *Büyük Doğu* idealine çekmeye çalışır. Menderes'in iktidar yıllarındaki birçok görüşmesinde dergi için belirli ödenekler alır. Bu ödenekler 1960 askeri darbesinin ardından Menderes ile birlikte Kısakürek'in yargılanmasına neden olur.

Çok partili hayata geçilmesinin ardından 1949 yılında Kısakürek, merkezi İstanbul'da olan *Büyük Doğu Cemiyeti*'ni kurarak cemiyetin tüzüğünü neşreder. Kısakürek için bu cemiyetin en uygun kuruluş zamanı 1949 yılıdır. Çünkü ona göre, "Demokrat Parti'nin kendi çekici kuvvetinden değil Cumhuriyet Halk Partisi'nin itici etkisinden yararlanıp iktidara doğru yol alırken, *Büyük Doğu* idealinin aksiyon planı için doğru bir zaman ve zemin tam da bu yıldır" (Kısakürek, 2011b: 110). Başta Kayseri ve Malatya gibi Anadolu'nun birçok yerlerinde cemiyetin merkezleri açılmıştır. Müslümanları, kanunen yasak olmayan bir insan, cemiyet ve dünya görüşü etrafında toplanmaya davet eden *Büyük Doğu Cemiyeti*, özellikle yepyeni bir gençlik yetiştirme hedefindeydi. Kısakürek, *Büyük Doğu* dergisini çıkarttığı ilk zamanlarda her ne kadar Bayar gibi unvanı ve tanınırlığı olan bir devlet adamına ihtiyaç duysa da cemiyetin kurulmasıyla artık buna ihtiyaç duymamış aksine bu cemiyetin içinde şöhretli profesör, general vesaire ünvanlı hiç kimseye yer vermek istememiştir. Çünkü bu cemiyet, tam olarak Kısakürek'in istediği gibi yüksek tahsilli gençlerden ibaretti. Ne çıkarsa bunlardan çıkacaktı. Ona göre, "Asliyet ve şahsiyet sahibi olmanın tek şartı ise harcanmış, yıpranmış ve içi boş ölü bir unvandan ibaret kalmış, sadece göz boyamaya yarar kişilerden uzak kalmaktır" (Kısakürek, 2011b: 111). Ayrıca *Büyük Doğu Cemiyeti* tamamen müstakil bir dava olarak idealize edilmesine rağmen milletvekili, profesör, politikacı, talebe yani Türkün ruh muhtevasına bağlı kim varsa hepsi birden fikrî ve manevi dersini *Büyük Doğu*'dan alabilecekti.

Kısakürek'in Siyasi Partilerle İlişkileri

Tek Parti dönemine muhalefetiyle tanınan Kısakürek, Demokrat Parti'nin (DP) 1946 yılındaki kuruluşundan iktidara geçeceği döneme kadarki dört yıllık muhalefetini etkisiz olarak görmüştür. O yıllarda DP ve Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) aynı hücreden türeyen partiler

olarak tarif ederken, DP hakkında fazla ümide kapılmanın doğru olmadığını düşünmüştür. Ancak CHP iktidarını devirmek için zamanı geldiğinde DP'yi desteklemenin uygun olduğunu telkin etmiştir.

Kısakürek, CHP'nin iktidar olduğu son yıllarda fikirleri ve yayınları ile muhalif bir tutum sergiler. İsmet İnönü'nün "Ne yaparsanız yapın, bu adamı bertaraf edin" (Kısakürek, 1998: 93) şeklindeki talimatıyla Kısakürek hakkında tekrar davalar açılmıştır. DP iktidara gelmesinden sonra ilan edilen af kanunu ile Kısakürek aleyhine açmış davalar düşmüş ve tahliye edilmiştir. O, kendisine yapılan bütün bu tevkifleri, davaları ve hapis hayatını şu ifadeleri ile fazilet saymıştır: "Asıl kendileri bana, fazilet ve kıymetlerin en büyüğünü hazırlamaktadır. İngiliz krallarının taç giyme törenleri için hazırlanan armalı hilatleri gibi". Ona göre daima büyük fikir adamları kendi cemiyetlerini rahatsız etmişlerdir (Kısakürek, 2000: 15).

Tek Parti dönemi CHP'nin sert laik politikası karşısında Kısakürek, muhalefetini reaksiyoner şekildeki yazılarıyla göstermiştir. Onun, saplantılı şekilde siyasi muhalefet yapmadığını takipçilerinden Mustafa Miyasoğlu şu şekilde özetler: "üstat hiçbir devirde körü körüne muhalif olmadığı gibi, hiçbir dönemde de iktidar yanlısı olmamıştır. DP'nin bazı icraatını alkışlaması DP ve Menderes'i tam olarak tuttuğu ve benimsediği anlamına gelmez" (Miyasoğlu, 1985: 122). Çünkü 1950 seçimlerini kazanan Menderes'in İzmir'de "Şimdiye kadar baskı altında bulunan dinimizi baskıdan kurtardık. Ezanı Arapçaya çevirdik. Mekteplerde din dersini kabul ettik. Radyoda Kur'an okuttuk. Türkiye Müslüman bir devlettir ve Müslüman kalacaktır. Müslümanlığın bütün icaplarını yerine getirecektir" (Kısakürek, 1998: 95) sözlerini takdir ve tebrik ile karşılar. Kısakürek için bu Tanzimat'tan beri milletçe beklenen bir sestir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar devletin resmî dini İslam olduğu hâlde bir Başbakan'ın bunu cesaretle ifade etmesi ise büyük bir meseleydi. Kısakürek, bu yönü ile Menderes'e maddi manevi destek vermeyi büyük bir görev kabul ederek onu CHP'ye karşı savunur. Kısakürek için "Türk milletinin nabzını tutan ilk gerçek Başbakan olarak gördüğü Menderes, *Büyük Doğu*'nun tekrar yayına başlamasına da büyük destek vermiştir" (Kısakürek, 1998: 105; 2011b: 2140-220). Kısakürek, Menderes ile yaptığı görüşmelerde ve ona yazdığı mektuplarda DP'nin siyasi duruşunu ve politikalarını etkilemeye çalıştığını söylemek de mümkündür. Bunu sadece Menderes üzerinden değil ayrıca partide etkili olan Samet Ağaoğlu ve Tevfik İleri gibi şahıslar üzerinden de gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Kısakürek'e göre DP, dört yıl muhalefet on yıl iktidar olduğu dönemde her zaman Celal Bayar'ın etkisinde kalmış, onun temkinli ve ihtiyatlı tavrı partiyi ileriye götürememiştir. Bununla birlikte DP, var olduğu sürece CHP'ye karşı temel bir ideoloji üretmemiş, hürriyet ve demokrasi söylemlerinden ileriye geçememiştir. DP'nin çilesiz bir muhalefetten sonra CHP'nin baskılı politikalarından sıyrılarak kolayca iktidar olmasını DP'nin başarısında görmemiş, aksine millî bir ruhun tecellisinde görmüştür. Bu durumu "Halk Partisine karşı muazzam bir halk inkılabı veya ihtilali olarak koca bir milletin gırtlığında kopan haykırışın yükselmesi" (Kısakürek, 2011b: 126-127) şeklinde tarif etmiştir.

DP'nin on yıllık iktidar hayatını seçimlerle sınırlı üç devrede ele alan Kısakürek, 1954 seçimlerine kadar olan dört seneyi "hedersiz gayret devresi", 1957 seçimlerine kadar ki üç seneyi "boşuna zahmet devresi", 1960 askeri müdahalesine kadar geçen üç seneyi ise "boyuna gaflet devresi" olarak ayırır. Çünkü Kısakürek DP hükûmetinin ilk devresini Menderes şahsında, ruhi ve fikrî gayeler bakımından hedersiz görür. İkinci devrede; yapılan birçok kalkınma ve imar hareketlerine rağmen maddi kalkınma hamlelerinde mananın geriye bırakıldığını, bunca eserlere rağmen hiçbir mana eseri verilmediği ve ortaya bir ruh ve fikir

ülküsü konulmadığını belirtir. Menderes'i "hem ruhu hem maddesiyle harap olan Anadolu'yu asfalt yolların cümbüşüne boğmayı gaye sanmış, bu yolların kime, neye ve hangi manaya memur olduğu üzerinde hiçbir fikir çilesine yanaşmamış bir lider" (Kısakürek, 2011b: 303) olarak eleştirmiştir. Bu bakımdan Menderes, caddelerin nasıl açılacağını, yolların nasıl yapılacağını, baraj ve santrallerin nasıl kurulacağını biliyor fakat ruh ve ahlak kalkınmasını bilmiyordu. Üçüncü devresi olan boyuna gaflet devresinde ise Kısakürek, muhalefetin güçlenmesi karşısında DP hükûmetinin pasif ve gafil hareket ettiğini ve ordu içinde kendisine karşı bazı rahatsızlıkları fark edemediğini belirtir. Öyle ki Menderes bir dostuna:

"Şu Ankara'ya bak! Şu ufka bak! Şu Mehmetçiğe bak! İhtilal olacak diyorlar! Bu Mehmetçik mi bana ateş edecek? Ben ki, onun köyüne yolu götürdüm, suyu götürdüm. Onun için, onun Ayşe'si için, Fatma'sı için, anası için, babası için neler yapmadım. Ben gecemi, gündüzümü bunlara adamadım mı? Bunlar mı ihtilal yapacaklar" ifadesini Kısakürek ise şöyle değerlendirir: *"Bilmiyordu ki, bakıp iç geçirerek köyünü ve tarlasını düşündüğü Mehmetçik, kılıç gibi hançer gibi balyoz gibi bir şeydir. Anadan, babadan devralınan mutlak itaat, sorgusuz baş eğme hasleti yüzünden kimin eline geçerse onun işini yapar"* (Kısakürek, 2011b: 490).

1960 askerî darbesi ardından idam edilen Menderes hakkında Kısakürek (2011b: 6), *"Zeybeğim; dünyayı aldın götürdün! Bir öldün de beni bin öldürdün! Ağla, bir dinmeyen hasretle ağla, Zeybeksiz yolları gözetle ağla"* dizeleriyle sevgisini hüznü bir şekilde belirtmiştir. Kısakürek, DP'nin yıkılışını esas olarak CHP'nin inşa etmiş olduğu rejimi kökünden değiştiremediği ve millî ruha denk bir sistem inşa edemediğine bağlamaktadır. Bunu Menderes'in bilemediği ve ona göre hareket edemediği dokuz hataya bağlamaktadır. İlk olarak, Menderes'in üzerinde toplanan bütün hıncın sivil olmasından ileri geldiğini yani asker kökenli değil sivil kökenli olarak siyasete girdiğini ve dikkatli davranmadığını belirtir. Bununla birlikte Menderes'in orduya tam hâkim olamayışı ve kendi haline bırakışı, Tanzimat'tan beri gelen bazı sahte reformlara 'dur' demeyi ve iptal etmeyi bilemediği, Türk'ün ruh köküne dayalı gerçek inkılabın ne olduğunu gösteremediğini, millî ekonomide yapılan hatalarla büyük sermaye sahiplerine karşı zayıf düştüğünü, Tek Parti devrine karşı hesap sormadığını, kendisine hesap soranlara bile karşılık veremediğini, ruhlara hâkim olmadan imar faaliyetlerine giriştiği, etrafında iyi bir kadro kuramadığını, milliyetçi ve mukaddesatçı gençliği toparlayamadığını dokuz hata olarak sıralamaktadır (Kısakürek, 2011b: 491-492).

DP iktidarı sonrasındaki dönemde ise Kısakürek, ilk kuruluşundan itibaren Milli Selamet Partisi'ni (MSP) desteklerken daha sonra kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetini ve Necmettin Erbakan'ın izlediği politikayı da eleştirir. MSP'yi daima kendisine "zıt hükümet kumaşlarına yama" olmayı kabul eden bir parti olarak niteler. Bu yıllarda CHP'nin hedefinin sosyalist bir Türkiye inşa etmek olduğunu iddia eder (Kısakürek, 1996: 197-291). Çünkü Bülent Ecevit'in İsmet İnönü'yü parti içi seçimde yenerek CHP'nin başına geçmesi ile elde etmek istediği amacının sosyalizm olduğunu iddia eder. "Ortanın Solu" söylemlerini ise, CHP için aslında sosyalizm olduğunu yani bir taraftan olmak isteyip de olamadığını (Kısakürek, 2000: 151) düşünür. Eşref Edip'in *Sebilürreşad* dergisinde CHP'yi "frenk meşreplilerin partisi" şeklinde isimlendirmesi gibi Kısakürek de CHP'yi "küfrün mücessem şekli" tabir eder. Amerika'nın Türkiye'deki "demir eli" olarak eleştirdiği Süleyman Demirel'in partisi olan Adalet Partisi'nin bile CHP'den bir puan fazla oy almasına yardım edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Güzel, 2009: 338).

Kısakürek, dönemin Türkiye'sindeki antikomünist propagandanın en önemli isimlerinden olmuştur. Eserlerinde siyasal çizgisinin antikomünizm ve sosyalizm olduğunu açıkça

belirtmektedir. Bu yüzden eserleri, Türkiye'deki antikomünist ve antisosyalist propaganda ve kampanyaların ilk başvurduğu kaynakların başında gelmiştir. Kısakürek, 1975'lerden sonra Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) verdiği destek ile ülkücülerin en çok okuduğu yazarlar arasına girer. 1977 seçimlerinde MHP'yi destekleyen Kısakürek, MHP ve MSP gençliğini bir araya getirme çabasına girerek bunu bir derece Milli Türk Talebe Birliği ile gerçekleştirmeye çalışır. Bu dönemde MHP içinde ortaya çıkan Hilalciler-Bozkurtçular şekillenmesinde önemli bir etkisi olan Kısakürek, ilerleyen yıllarda ise Aydınlar Ocağı'nın Türk-İslam Sentezine de katkıda bulunmuştur (Güzel, 2009: 337-338). Solun giderek artan entelektüel hegemonyasından rahatsız olan bazı milliyetçi muhafazakâr kişilerin örgütlenmesi olan Aydınlar Ocağı'nın ismi bile Kısakürek'in tavsiyesiyle seçilmiştir (Taşkın, 2009: 389). Sonuç olarak Türk sağının üç önemli ayağı olan İslamcı, milliyetçi ve muhafazakâr siyasi ve fikrî örgütlenmelerin mühim bir muallimi olan Kısakürek, her şeyden önce Türkiye'de İslam'ı bir kimlik olarak benimseyenler için referans kaynağı olmuştur.

Sonuç

Türk düşünce ve siyasetinde Necip Fazıl Kısakürek, fikirleri ve aksiyonu ile önemli bir yere sahiptir. Türkiye'de İslami düşüncenin önde gelen şahsiyetlerden biri olan Kısakürek, İslam'ın aksiyon hâline dönüşmesinde, estetik ve entelektüel bir seviye kazanmasında da katkısı vardır. Batılılaşmanın devletçi bir karakteristik kazandığı Tek Parti döneminde entelektüel İslami düşüncesi ile dönemin siyasetini sert bir şekilde eleştirmiştir. Şair ve edebiyatçı kimliğinin yanında İslami ve muhafazakâr yapısıyla son dönemde Türk sağının en önemli düşünürleri arasına girmiştir. Türkiye'de 1940 sonrası siyasi fikir ortamında hem İslamcılığı hem de milliyetçiliği etkileyerek yön veren Kısakürek, Tek Parti sonrası Türk sağını ortak bir ideal etrafında birleştirme gayretine girmiştir. İslami referansları kullanarak Türkiye'de sol ve komünizm karşıtlığı ile siyasi bir aksiyon başlatan Kısakürek, hayatının son dönemlerinde milliyetçi ve İslamcı kesimleri birleştirme gayretiyle Türk İslam sentezinin oluşumuna da etki etmiştir. Salt bir ilerleme (terakki) düşüncesinden ve Batı yönelimli modernizmden Müslümanları ayrı tutan Kısakürek, her yönüyle kalkınmanın İslamiyet prensiplerine tam uyulmasına bağlamaktadır. Batı ilerleme ve kalkınma unsurlarının İslami meşruiyet içerisinde ve millî bir çerçeveden yeniden yorumlanmasıyla gerçek medeniyete ulaşılabileceğini belirtmiştir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar yapılan inkılapları bir bütün olarak eleştiren Kısakürek, bunun karşısında İslam'ı sosyal, siyasal ve inkılapçı yanlarıyla dünyayı kurtaracak bir nizam ve medeniyet olarak öne sürmektedir. Tanzimat'la süregelen taklitçi Batılılaşmanın Türk toplumunda meydana getirdiği kültürel ve ahlaki buhran karşısında kaybedilen manevi değerlerin yeniden canlanmasını *Büyük Doğu* ile idealize etmiştir. Kısakürek'in *Büyük Doğu* ile verdiği tüm fikrî mücadele aslında kendisinin siyasi kişiliğini belirginleştirmiştir. Bununla birlikte ileri sürdüğü düşünceler; Said Halim Paşa'nın tespitlerine, Anadoluçuluk fikrine, M. Akif'in Batı karşıtlığına çok benzemektedir. Fakat Kısakürek, benzer düşünceleriyle birlikte şair ve karizmatik kişiliğini siyasi bir aksiyona dönüştürerek, milliyetçi ve mukaddesatçı kitleleri hareketlendirmiştir. Siyasi aksiyon yönü, onu diğerlerinden ayıran en önemli özelliktir. Kısakürek'in siyasi aksiyonunda amaç, Batılılaşma süreciyle yitirilen İslami değerleri daha canlı şekilde ve millî bir ülküyle ortaya koymaktır. Fakat bunu ise eserlerinde ütopyik bir şekilde kurgulamaktadır. Bu açıdan Kısakürek'in siyasi aksiyonunda İslam'ın hâkim olduğu güçlü ve kutsal bir devlete olan özlemi görmek mümkündür.

Kaynakça

- Aktay, Y. (2005). Halife sonrası şartlarda islamcılığın öz-diyar algısı. Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - İslamcılık*. Cilt 6, (s. 68-95). İstanbul: İletişim Yayınları
- Atabay, M. (2008). Anadoluculuk. T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Milliyetçilik*. Cilt 4, (s. 515-532). İstanbul: İletişim Yayınları
- Ayvazoğlu, B. (2008). Tanrıdağ’dan Hira Dağı’na uzun ince yollar. T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Milliyetçilik*. Cilt 4, (s. 541-578). İstanbul: İletişim Yayınları
- Berkes, N. (2008). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. A. Kuyaş (Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Bülendoğlu, A. (1968). *Necip Fazıl Kısakürek*. İstanbul: Binbir Yayınevi
- Çetinsaya, G. (2011). İslamcılıktaki milliyetçilik. Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - İslamcılık*. Cilt 6, (s. 420-451). İstanbul: İletişim Yayınları
- Duran, B. (2005). Cumhuriyet dönemi islamcılığı. Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - İslamcılık*. Cilt 6, (s. 129-156). İstanbul: İletişim Yayınları
- Güzel, M. (2009). Necip Fazıl Kısakürek. A. Çiğdem (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Muhafazakârlık*. Cilt 5, (s. 334-345). İstanbul: İletişim Yayınları
- Kabaklı, A. (1997). *Şairler Sultanı Necip Fazıl*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları
- Kısakürek, N. F. (2011a). *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları
- Kısakürek, N. F. (1946a). Ahlakımız. *Büyük Doğu*, 18, (s. 2).
- Kısakürek, N. F. (1946b). Beklediğimiz inkılap. *Büyük Doğu*, 37, (s. 2).
- Kısakürek, N. F. (1946c). Garbın buhranı. *Büyük Doğu*, 15, (s. 2).
- Kısakürek, N. F. (1951). Kıyafet ve şapka. *Büyük Doğu*, 42, (s. 2).
- Kısakürek, N. F. (1996). *Çerçeve 4*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları
- Kısakürek, N. F. (1998). *Müdafaalarım*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları
- Kısakürek, N. F. (2000). *Tarihte Sahte Kahramanlar*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları
- Kısakürek, N. F. (2002). *Hücum ve Polemik*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları
- Kısakürek, N. F. (2008). *İdeolocya Örgüsü*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları
- Kısakürek, N. F. (2009). *Vesikalar Konuşuyor*. S. Ak (Haz.), İstanbul: Büyük Doğu Yayınları
- Kısakürek, N. F. (2011b). *Benim Gözümde Adnan Menderes*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları
- Köker, L. (2010). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Mardin, Ş. (2011). *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Miyasoğlu, M. (1985). *Necip Fazıl Kısakürek*. İstanbul: Suffe Yayınları
- Okay, M. O. (2002). Necip Fazıl Kısakürek. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 25, (s. 485-488). Ankara: TDV Yayınları

- Özdenören, R. (2011). Necip Fazıl Kısakürek. Y. Aktay (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - İslamcılık*. Cilt 6, (s. 136-149). İstanbul: İletişim Yayınları
- Özipek, B. B. (2009). Muhafazakârlık, devrim ve Türkiye. A. Çiğdem (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Muhafazakarlık*. Cilt 5, (s. 66-84). İstanbul: İletişim Yayınları
- Said Halim Paşa (2015). *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. E. Düzdağ (Haz.), İstanbul: İz Yayıncılık
- Serdengeçti, O. Y. (2013). *Mabetsiz Şehir*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları
- Şahin, M. N. & Çetin M. (2008). *Necip Fazıl Kısakürek*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Şahin, O. E. (2017). Necip Fazıl Kısakürek'in biyografisi, Türk düşünce ve siyasetindeki yeri. *II. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı*. Erişim adresi: <http://www.eksenegitim.org/Editor/Img/UserDir/Marketing/2.%20T%C3%BCrk%20%C4%B0slam%20Siyasi%20D%C3%BCC5%9F%C3%BCncesi%20Kongresi%20Bildiriler%20Kitab%C4%B1.pdf>
- Taşkın, Y. (2009). Muhafazakâr bir proje olarak Türk-İslam sentezi. A. Çiğdem (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Muhafazakarlık*. Cilt 5, (s. 381-401). İstanbul: İletişim Yayınları

Türkiye’deki Çağrı Merkezi Hizmetleri Bölümlerinin Müfredat Analizi

Hıdır Polat ^{a,b}, Murat Seyfi ^c

Özet

Küreselleşme ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte Çağrı Hizmetleri sektörünün birçok yeni ihtiyacı ve beklentisi ortaya çıkmaktadır. Bu beklentilere cevap verebilmek için eğitim müfredatlarının incelenmesi ve yenilikçi uygulamaların sektöre transfer edilmesi oldukça önemlidir. Bu kapsamda çalışmanın amacı; Türkiye’de bulunan üniversitelerdeki Çağrı Merkezi Bölümlerinin sektörün bireylerde aradığı nitelikleri sağlamaları hususunda hangi alan derslerine ağırlık vermeleri gerektiğini ortaya çıkararak, çağrı merkezi hizmetleri programı müfredatlarını analiz etmektir. Türkiye’de “Çağrı Merkezi Hizmetleri Programı” bulunan 24 üniversiteden, müfredatlarına ulaşılabilen 19 üniversite, belirlenen alan derslerinin bulunma ve bulunmama durumlarına göre incelenmiştir. Araştırma kapsamında nicel araştırma metotlarından “tarama yöntemi - anlık tarama yöntemi” kullanılarak, elde edilen veriler Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programında analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesi aşamasında ise, frekans (f) yüzde (%) tanımlayıcı istatistik yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar neticesinde çağrı merkezi program müfredatları ile sektörel beklentiler arasındaki ilişkilerde tutarsızlıklar olduğu gözlemlenmiştir. Bu gözlem neticesinde eğitim kademesinin sektörel beklentileri karşılayacak nitelikleri öğrencilere kazandırma noktasında yetersiz kaldıkları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Çağrı Merkezi
Sektörel Eğitim
İletişim Eğitimi
Müfredat Analizi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 06.11.2018

Kabul Tarihi: 29.11.2019

Doi: 10.18026/cbayarsos.479550

A Curriculum Analysis of Call Center Services Departments in Turkey

Abstract

With globalization and developments in communication technologies, there are newly-arising needs and expectations from the sector of Call Services. In order to meet these expectations, it is vital to analyze the education curriculums and to transfer innovative practices to the sector. Within this framework, the aim of this study is to analyze the curriculums of Departments of Call Center Services in universities located in Turkey by revealing the courses which the universities need to focus on in order to provide the qualified individuals demanded by the sector. 19 universities whose curriculums are obtained among 24 universities in Turkey which have “The Program of Call Center Services” are analyzed to the extent whether they have the identified field courses in their curriculums. “Survey Research” which is a method for both quantitative and qualitative research is used within the framework of the study and the acquired data is analyzed via Statistical Package for the Social Sciences (SPSS). Descriptive statistics methods of frequency (f) and percentage (%) are used in the phase of data evaluation. As a consequence of the acquired results, it is observed that there are inconsistencies in relationships between the curriculums of the programs of call center and sectoral expectations. It can be said, as a result of this observation, that the education level is inadequate in terms of providing qualifications which will meet the sectoral expectations to the students.

Keywords

Call Center
Sectoral Training
Communication Education
Analysis of Curriculum

About Article

Received: 06.11.2018

Accepted: 29.11.2019

Doi: 10.18026/cbayarsos.479550

^a İletişim Yazarı: hidir.polat@gop.edu.tr

^b Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Artova MYO, Çağrı Hizmetleri Hizmetleri Programı ORCID: 0000-0002-7839-4666

^c Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, NUBYO, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, ORCID: 0000-0002-7188-235X

Introduction

The factors such as globalization, increasing competitive environment, and influences of new media make businesses adapt to the changing circumstances. Okay and Okay (2012:198) emphasize that it is necessary that the businesses need to be restructured by the end of the 21. century according to their inner and outer audiences. As is understood from this expression, what is valuable in today's competitive environment are the customers, not the businesses. All these developments and changes make customers focal point of businesses. Therefore, the businesses consider ensuring customer loyalty as their first target (Odabaşı, 2015: 35). Call centers are the entities which help businesses to get close to this target in today's competitive environment.

Call centers are the units in which businesses frequently get in contact with their customers. Call centers play a pivotal role in creating a customer loyalty by answering calls from the customers with their qualified staff. Businesses both provide themselves a competitive advantage and improve their products by providing pre-sale and post-sale services via their call centers. For this reason, call centers are acknowledged as the most important channels for businesses to get in contact with their customers (Yavuz and Leloğlu, 2011: 13). According to the "2016 Data of Turkish Call Center Market" of Call Center Association of Turkey, the share of the sector of call center in Turkey is 1.3 billion dollars and the number of employees is 85.000. It is anticipated that these figures will increase in 2017 (Tarakçı, 2017). These statistics demonstrate that call centers are vital for businesses in today's competitive environment. Call centers, which are highly important for businesses, need qualified labor force as do other businesses. In order to fill this gap, there are vocational schools of higher education and colleges as coordinated institutions of higher education in Turkey. There are a total of 24 universities whose vocational schools of higher education have the department of "Call Center Services" in order to satisfy this need in Turkey. Among these universities, 21 of them provide formal education, 2 of them provide open education and 1 of them provides distance education.

This article is built upon the question of "does the higher education institutions have adequate educational content which will satisfy the expectations of the sector of call center in relation to the qualifications of individuals who will work there?" The aim of this article is to help shape the programs of call centers in a way which will make students have the qualifications expected by the sector by revealing the field courses which the programs of call center need to focus on in order to provide the qualified individuals demanded by the sector.

This study is important in that it indicates the disconnection between the education of call center services and the expectations of the sector of call center and that it leads the way to elimination of this disconnection.

Call Center and the Importance of Sectoral Training

Call centers which are sometimes used synonymously with "help desk" or "communication center" are defined as private institutions in which customer representatives, integrated with telephones, provide direct communication service to their customers (Benner, 2006: 1027).

Taylor and Bain (1999:102) define call centers as a process in which the personnel answers inbound and outbound calls via computers and in which these calls are processed and controlled by Automatic Call Distributors (ACDs) or perceivable dialing system. While making this definition, they draw the attention to 3 elements. First one is that the call centers focus on customer services. The second one is that technologies of call centers are integrated with telephones and computers. The third one is that the calls are controlled by the system of Automatic Call Distribution (ACD).

Noraha and D'Cruz (2007: 255) also emphasize that the call centers are for customers, that they have a technological infrastructure consisting of computers and telephones and that they allow simultaneous communication between customer representatives and customers by transferring inbound calls to customer representatives efficiently. If we are to make a more technical definition of call centers, we can say that "Call centers are centers consisting of software (call center service softwares, call center endpoint softwares, call center reporting softwares etc.), hardware (central, computers, servers, gateway, media gateway telephones, operator headsets etc.) and qualified labor force and through which organizations and institutions communicate with other people and/or institutions with which they are in contact via various access methods (telephone, fax, e-mail, SMS, instant message etc.). Based upon the definitions made on this issue, one can define call centers as entities which make one of the inbound or outbound calls or both of them via telephone or computer technologies; which transfers complaints, suggestions and satisfaction of the customers to the organizations while communicating changes or innovations in the products or services of the organizations to the customers and which makes organizations have competitive advantage by acting as a bridge between the organizations and the customers (Seçkin and Ökten, 2009: 193-194). Therefore, call centers which were historically left behind or at back office at first have started to gradually become strategically important (Houlihan, 2001: 209). Call centers which emerged with the aim of transferring requests and complaints in the mid-1960s now appear as an ideal platform to communicate with customers and ensure customer satisfaction and play an important role in terms of institutional businesses. (Call Center Association of Turkey, 2017).

It is stated that factors like increasing competition with globalization, rapid developments in information and communication technologies, increase in the knowledge level of the customers and changing demands of the customers make organizations adapt to the changes. What businesses focus on in such a process is customer satisfaction and loyalty. It is frequently emphasized in the literature that call centers have pivotal roles in terms of businesses. (Keiningham et al. 2006; Aksin et al., 2007; Tuten & Neidermeyer, 2004)

In fact, call centers have started to have an important place in the field of finance, services, and telecommunication in today's world. Businesses answer the questions of their customers, offer solutions to their problems and sell their products via information and communication technologies. In such a process, businesses are arranged according to customer needs and the employees exert effort to flawlessly define customers and to serve them (Frenkel, Tam, Korczynski, and Shire: 1998: 957-958). For this reason, call centers make organizations have a competitive advantage by becoming their affiliation (Lam and Lau, 2004:481). Since businesses see call centers as an opportunity to establish long-term relations with their customers and to create a customer loyalty, call centers have a positive

contribution to the success of the businesses. (Piers and Ellway, 2014: 231). Feinberg et al. (2000:132) describe call centers, which are strategically important for businesses, as “a basic weapon” in terms of management of customer relations.

On the other hand, working with individuals who can adapt to the organization’s cultural structure, values, and attitudes is as important as call centers in terms of organizations. In order to ensure this, pre-employment education systems should be arranged in a manner which will provide the skills that are expected from the employees by the employers (Belt and Richardson, 2004:258). The problem of qualified employees is not a problem which will be solely overcome by businesses. A majority of the university graduates today lack fundamental knowledge and skills like expressing their opinions in oral and written form and acting in a teamwork which are necessary for being an active member in an organizational structure (Drucker, 1999: 6). Therefore, the relationship between universities and sector is highly important within the context of vocational training in today’s world. In order to provide the labor force that the sector needs, education levels (secondary education and vocation schools of higher education) carry out studies aimed at improving quality and increasing quantity (Öktem and Şahin, 2011: 2). Vocational training for a specific profession is provided by vocational schools of higher education and colleges under higher education in Turkey (Morkoç and Doğan, 2014: 113). Vocational schools of higher education make up an important step for the sector of call center in terms of providing qualified labor force. The Board of Higher Education of Turkey (1981) defines vocational schools of higher education as “an institution of higher education which aims to provide a qualified labor force for certain professions, which offers two years of education-training consisting of two or three semesters in a year and which confers undergraduate’s degree.” In brief, vocational schools of higher education can be defined as institutions which provide personnel to a certain profession who have the knowledge and skills that will satisfy the expectations of the sector (İçli, 2007: 264).

Similar to many other sectors, in the sector of call center what is important in the success of the business is the presence of qualified personnel. For the maintenance of call centers, employing the right personnel is as important as providing the necessary training for them to improve their work (Kişi, 2016: 147). Particularly with developments in communication technologies and the influence of globalization on the sectors, education programs of public relations and disciplines in relation to public relations have had to be improved constantly (Commission on Public Relations Education Professional Bond Report, 2006). When the planning of education curriculums on call centers around the world are analyzed, it can be seen that there are different practices in every country. The main reason for this is that call centers have a structure based on the service beyond being a mere communication device. Therefore, the focus in the Netherlands is to improve sectoral skills of people who get a bachelor’s degree by providing them in-house training and training outside of the institution. Thus, call center education curriculums which constantly renew themselves and meet sectoral needs rather than a uniform curriculum should be created (Sieben and Jaarsveld, 2005, 45-50). In his research on training in call centers in Germany, Rowold carried out studies to determine the expectations of the employees from the training, employees’ motivation for learning, their satisfaction from the training and the extent to which the training meet their vocational needs (Rowold, 2007, 30-32). According to the report of Global Call Center, call centers’ works are based on the master-apprentice relationship in many

countries like Germany, Austria, the Netherlands, and Denmark. The number of countries developing and implementing training programs is very small. The length of such training, which is usually a certificate training, varies greatly from country to country. For instance, while such certificate training in Israel takes shorter than 3 weeks, it takes almost 25 weeks in Ireland and England. Due to these differences in training programs and sector's constant change and improvement, companies carry out supportive training during the working year by attaching importance to in-service training. Moreover, the fact that the number of part-time employees in the sector is too high is another issue to be addressed while preparing curriculums and in-service training. The percentage of people working part-time in call centers in Israel is 48%, this percentage is 46% in the Netherlands and in Spain, it is 44% (Holman et al. 2007, s.13-14). When the working conditions in call centers are considered, new methods and techniques should be found in the preparation of in-service training programs and their implementation. To do so, methods like positive investigation and well-attended action research which will discover the potential of people and reveal their experiences could be harmonized with education programs (Seyfi and Güven, 2015).

Provision of such education by vocational schools of higher education is critical for both the organizations and employees of the profession. In short, it can be said that the primary purpose of the vocational schools of higher education is to provide a labor force that can satisfy the expectations of the sector (Aksu, Baysal, and Baysal, 2015:2).

Qualifications That the Employees of Call Centers Should Have

There are two titles for the personnel that is or will be working in the sector of call center. The first one is "customer representative" and the second one is "team leader". Qualifications that people who have one of these titles should have were identified with the decision published in the Official Gazette of Turkey No. 28661 dated 5/29/2013 and were published under "National Vocational Standards" in 2013 by Vocational Competency Authority of Turkey (MYK).

"National vocational standards for Call Center Customer Representative and Call Center Team Leader (Level 5) are prepared by Call Center Association of Turkey designated by the MYK and in accordance with the provisions of 'Regulation on Preparation of National Vocational Standards' and of 'Regulation on Organization, Duty, Working Procedures and Principles of Sector Committees of the Vocational Competency Authority' which are published in accordance with the Law which is referred to as the Law for Vocational Competency Authority (MYK) No. 5544."

Qualifications That Call Center Customer Representative and Team Leaders Should Have

“National vocational standards for Call Center Customer Representative (Level 4) and Call Center Team Leader (Level 5) are evaluated by taking the opinions of related institutions and organizations in the sector and approved by the Board of Directors of MYK after they are examined by the MYK Sector Committee of Business and Management.” (MYK, a2013:7, MYK b2013:7).

Within this framework, while call center representative is defined as the person who, according to the working instructions, carries out customers’ requests in relation to information, operation, complaint and suggestions by taking customer satisfaction into consideration; who answers inbound calls and makes outbound calls for certain issues and who can manage any kind of calls in addition to being an expert in a certain type of services, team leader is defined as the person who manages the group of customer representatives that are in contact with current and potential customers; who carries out customers’ requests in relation to information, operation, complaint and suggestions by taking customer satisfaction into consideration and who, within the framework of the identified standards, organizes and controls the group of customer representatives whom are related to the leader (MYK, a2013:8, MYK b2013:8).

The qualifications expected from call center customer representatives and team leaders according to the National Vocational Standards are as follows: Among the below-mentioned qualifications, the items numbered 14, 20, 23, 26 and 30 are only expected from team leaders. The rest are common qualifications expected from both customer representatives and team leaders.

Table 1: Qualifications expected from call center customer

1. Analytical thinking and the skill of making analysis	16. Knowledge of quality-control principles
2. Knowledge of devices, tools, and equipment	17. Knowledge in relation to vocational technological developments
3. Skills of researching and being creative	18. Knowledge of vocational terminology
4. Computer knowledge	19. The skill of learning and transferring the things learned
5. Knowledge of basic call center technologies and operational processes	20. The ability to act proactively
6. The skill of adapting to the changing circumstances	21. The ability to have a positive and patient approach
7. Correct diction and knowledge of phonetics	22. Knowledge of reporting
8. The skill of working in a team	23. The skill of guidance and giving feedback
9. The skill of team management	24. The skill of taking responsibility and initiative
10. Effective communication and the skill of	25. Knowledge of stress management

empathy	
11. Excellence in the ability to express	26. The skill of identifying training needs of the team
12. Excellence in the ability of persuasion	27. Knowledge of publicity and sales development
13. Knowledge of communication devices	28. Knowledge of basic labor legislation
14. The skill of target-oriented leadership*	29. Knowledge of basic occupational health and safety
15. Knowledge of office working principles	30. Knowledge of time management

Methodology

In this study, the curriculums of the programs of call center in higher education institutions in Turkey is compared with the qualifications expected from the individuals during the employment process in the sector. The study is carried out with Survey Research model since this model aims to describe the existing situation as it is. This model is studied with both quantitative and qualitative research methods. The Survey Research allows answering the questions such as “what, where, when, how often, at which level and how”. Survey Research is defined as follows: Survey Research is a research approach which aims to describe a past or present phenomenon as it is. The phenomenon, individual or object questioned in the study is defined within the framework of its own existence and as it is. There is no effort to change or influence them in any way (Fraenkel & Wallen, 2006; Gorard, 2006; Wellington, 2006).

Sample

There are 24 universities in Turkey which have the program of call center and 21 of them provide formal education, 2 of them provide open education and 1 of them provides distance education. Among the universities that provide formal education, 19 universities whose curriculums are obtained makes up the sample of the study. Table 1 includes the list of universities included in the sample. In addition, elective courses in the curriculums of the programs of call center in the universities making up the sample of the study are excluded from the framework of the study since they might not be opened because of the majority of the demand from the students during course registration, and thus, the evaluations are carried out on the compulsory courses.

Table 2: Sample of Research

	Name of the University	Vocation School
1	AKDENİZ UNIVERSITY	Social Sciences
2	BİLECİK ŞEYH EDEBALI UNIVERSITY	Pazaryeri
3	BİNGÖL UNIVERSITY	Bingöl Social Sciences
4	BİTLİS EREN UNIVERSITY	Social Sciences
5	ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT UNIVERSITY	Çaycuma
6	DÜZCE UNIVERSITY	Social Sciences
7	ERZİNCAN UNIVERSITY	Kemah
8	GAZİANTEP UNIVERSITY	Nizip
9	GAZİOSMANPAŞA UNIVERSITY	Artova
10	GİRESUN UNIVERSITY	Dereli
11	KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY	Beşikdüzü
12	KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY	Kazım Karabekir
13	KIRKLARELİ UNIVERSITY	Babaeski
14	MEHMET AKİF ERSOY UNIVERSITY	Social Sciences
15	NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY	Gülşehir
16	ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY	Çarşamba Ticaret Borsası
17	PAMUKKALE UNIVERSITY	Acıpayam
18	SELÇUK UNIVERSITY	Social Sciences
19	SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY	Gönen

Data Collection and Analysis

Data used in the study is acquired from the information packages prepared by the universities within the framework of Bologna Process. SPSS 15.0 is used in the analysis of the acquired data. Descriptive statistics methods of frequency (f) and percentage (%) are used in the phase of data evaluation. The contents of the courses in the curriculums of vocational schools of higher education are taken into consideration during the transfer of data to SPSS and compulsory courses in the curriculums are coded as present (1) or absent (2) according to the compliance with the identified lessons.

Findings

In light of the data acquired within the framework of the study, field courses which are planned to provide qualifications expected by the sector are identified in this part. Similarly, taking the qualifications into account, the presence and the absence of courses, which can

provide the identified qualifications, in the curriculums of the programs of call center in the universities included in the sample are assessed via frequency analysis, and the acquired data is included.

Identification of Courses Which are Thought to Provide Vocational Competencies to the Students of the Programs of Call Center

Within this context, the study tries to identify the courses in the curriculums of the programs of call center in higher education institutions in Turkey which might provide necessary qualifications to call center team leaders and customer representatives according to the national vocational standards. Regarding the identification of courses which will provide the qualifications expected from the students of the programs of call center in Vocational Schools of Higher Education, opinions of 3 experts who are lecturing in the programs of call center are received. Based on the experts' opinions, courses which are planned to provide qualifications in line with sectoral expectations from the students of the programs of call center in the higher education institutions in Turkey and which need to be compulsory within this framework are included in Table 2. The contents of the courses as well as expert opinions are taken into consideration in the process of identification of the courses in the table. In the contents of some of the courses, it is seen that the courses which need to be compulsory are lectured as weekly subjects (e.g. the course of "Team Management" is lectured as a subject in a certain week during the 14-week lecture process of the course of call center management.) Within this context, the expert assessments revealed the fact that lecturing a course, which will provide a qualification, in the content of another course for one or two weeks will be insufficient in terms of providing vocational competence. Within this framework, the common suggestion of the experts is that it is necessary to provide the identified courses as a compulsory field course for one or two semesters and that their contents should be arranged in a manner which will provide qualifications ensuring vocational competence.

Table 3: Classification of Courses Which are Planned to Provide Vocational Qualifications

Courses Which are Thought to Provide the Qualifications	Qualifications That Call Center Customer Representatives and Team Leaders Should Have
Call Center Management	<ul style="list-style-type: none"> • Knowledge of basic call center technologies and operational processes • Knowledge of vocational terminology
Call Center Technologies	<ul style="list-style-type: none"> • Knowledge of devices, tools, and equipment • Knowledge in relation to vocational technological developments
Communication and Human Relations	<ul style="list-style-type: none"> • The skill of adapting to the changing circumstances • Knowledge of communication devices

	<ul style="list-style-type: none">• Effective communication and the skill of empathy
Information Technologies	<ul style="list-style-type: none">• Computer knowledge
Team Work and Leadership	<ul style="list-style-type: none">• The skill of working in a team• The skill of target-oriented leadership• The skill of guidance and giving feedback• The skill of identifying training needs of the team• The skill of managing a team• The ability to act proactively• The skill of taking responsibility and initiative
Vocational Working Principles and Quality Management	<ul style="list-style-type: none">• Knowledge of office working principles• Knowledge of quality-control principles• Knowledge of basic labor legislation
Phonetics and Diction	<ul style="list-style-type: none">• Excellence in the ability to express• Correct diction and knowledge of phonetics• The skill of learning and transferring the things learned
Stress and Conflict Management	<ul style="list-style-type: none">• Knowledge of stress management• The ability to have a positive and patient approach
Techniques of Correspondence and Reporting	<ul style="list-style-type: none">• Knowledge of reporting
Time Management	<ul style="list-style-type: none">• Knowledge of time management
Persuasion and Methods of Persuasion	<ul style="list-style-type: none">• Excellence in the ability of persuasion
Occupational Health and Safety	<ul style="list-style-type: none">• Knowledge of basic occupational health and safety
Methods and Techniques of Research	<ul style="list-style-type: none">• Analytical thinking and the skill of making analysis• Skills of researching and being creative
Marketing and Sales Management	<ul style="list-style-type: none">• Knowledge of publicity and sales development

Since the attributions of students (characteristics, abilities, experiences, knowledge and skills etc.) will be the subject of another field of study, these are excluded from the framework of the study while making this classification. The identification of courses which are thought to provide the vocational competencies to the students is carried out in light of the opinions of the experts. It is thought that vocational knowledge and skills of students will improve as a result of planning and implementation of the related courses by taking the vocational competencies into account.

Distribution of Courses in the Universities

Within this scope, frequency analysis is carried out in relation to the distribution of courses in the curriculums of the Programs of Call Center in universities in Turkey by taking into account the qualifications which are expected from the personnel that will be employed in the sector of call center and which are identified in vocational competency standards. Table 3 includes the results of the frequency analysis.

Table 4: Distribution of Courses of the Programs of Call Center Services According to Universities

Courses	Status	<i>f</i>	%
Call Center Management	Present	17	89.5
	Absent	2	10.5
	Total	19	100
Call Center Technologies	Present	11	57.9
	Absent	8	42.1
	Total	19	100
Communication and Human Relations	Present	19	100
Information Technologies	Present	19	100
Team Work and Leadership	Present	2	10.5
	Absent	17	89.5
	Total	19	100
Vocational Working Principles and Quality Management	Present	7	36.8
	Absent	12	63.2
	Total	19	100
Phonetics and Diction	Present	14	73.7
	Absent	5	26.3
	Total	19	100
Stress and Conflict Management	Present	10	52.6
	Absent	9	47.4
	Total	19	100
Techniques of Correspondence and Reporting	Present	2	10.5
	Absent	17	89.5
	Total	19	100
Time Management	Present	3	15.8
	Absent	16	84.2
	Total	19	100
Persuasion and Methods of	Present	11	57.9

Persuasion	Absent	8	42.1
	Total	19	100
Occupational Health and Safety	Present	1	5.3
	Absent	18	94.7
	Total	19	100
Methods and Techniques of Research	Present	7	36.8
	Absent	12	63.2
	Total	19	100
Marketing and Sales Management	Present	18	94.7
	Absent	1	5.3
	Total	19	100

It is seen from Table 3 that the distribution of the identified field courses in the curriculums of the program of call center services in the universities making up the sample of the study is inconsistent. The courses of Communication and Human Relations, and Information Technologies are present in the curriculums of all of the universities. The courses of Marketing and Sales Management (present in 18 (94,7%) universities), Call Center Management (present in 17 (89,5%) universities) and Phonetics and Diction (present in 14 (73,7%) universities) are present in the curriculums of almost all of the universities. However, it is seen that many of the courses are absent in almost all of the universities. It is seen that the course of Occupational Health and Safety is absent in 18 (94,7%) universities, Time Management is absent in 16 (84,2%), Techniques of Correspondence and Reporting is absent in 17 (89,5%) and Team Work and Leadership is absent in 17 (89,5%) universities. When the presence of other courses is examined, it can be seen that the courses of Methods and Techniques of Research, and Vocational Working Principles and Quality Management are present in 7 (36,8%) universities and absent in 12 (63,2%) universities, the courses of Persuasion and Methods of Persuasion, and Call Center Technologies are, in contrast to the previous courses, present in 11 (57,9%) universities and absent in 8 (42,1%) universities, and the course of Stress and Conflict Management is present in 10 (52,6%) universities and absent in 9 (47,4%) universities.

Discussion

It is seen from the table of "Distribution of Courses of the Programs of Call Center Services According to Universities" that the course of "Communication and Human Relations" which is thought to provide "the skill of adaptation to changing circumstances, the knowledge of communication devices and the skills of effective communication and empathy" and the course of "Information Technologies" which is thought to provide "computer knowledge" are present in 19 (100%) universities.

There are two basic functions for businesses. The first one of them is production and the second one is the sales of these products. Which product is going to be produced and in which markets this product will be sold is the subject of marketing as well as the sale and post-sale processes (Tutar, 2015: 315). Within this scope, "the knowledge of publicity and sales development" is one of the skills expected from the individuals who will be working in the sector of call center. The course of "Marketing and Sales Management" which is thought to provide this skill is present in the curriculums of 19 (100%) universities. From this aspect,

it can be said that the programs of call center are adequate. It is clearly seen from Table 2 that while the knowledge of publicity and sales development is provided in all of the universities, the knowledge of effective persuasion methods, which is an important complementary in this process, is not provided with the same rate. Within this framework, it is seen that the course of "Persuasion and Methods of Persuasion" is present in 11 (57,9%) and absent in 8 (42,1%) universities. What needs to be taken into account is that the purpose of marketing is to bring the customers together with goods and services and sell them by way of various persuasion methods (Parılı and Öztürk, 2002: 103-104). When considered from this perspective, it is seen that while a course is present in all of the universities, its complementary course is absent in the majority of the universities. In fact, this situation can be interpreted as an adverse effect that will reduce the efficiency of the education.

What is expected from the education process is that it provides necessary knowledge and skills to students required by the occupation (Zaif and Ayanoglu, 2007: 117). There are contrasts in the distribution of the courses of "Call Center Management", "Call Center Technologies" and "Vocational Working Principles and Quality Management" which are planned to provide vocational knowledge and skills in relation to the occupation. It is planned to provide the knowledge of basic call center technologies and basic operational process and knowledge of vocational terminology to the students who will work in the sector of call center with the course of "Call Center Management". When the presence of this course in the universities is analyzed, it is seen that it is present in 17 (89,5%) universities. It is seen that this course is absent only in 2 (10,5%) universities. Thanks to the course of "Call Center Technologies" which is complementary for the aforementioned course, the students will be qualified in the recent technological developments in the call center sector in addition to having knowledge of devices and tools in call centers. At this point, Table 2 demonstrates the contrast in the distribution of these two courses. Although it is seen that the course is present in the majority of the universities - 11 (57,9%) - it is absent in a considerable number of universities - 8 (42,1%). Another contrast is in the distribution of the course of "Vocational Working Principles and Quality Management" which is planned to teach the working principles and principles of quality control and labor legislation to the students who will work in this sector. Table 2 shows that this course is present only in 7 (36,8%) universities and absent in 12 (63,2%) universities. To sum up, while taking courses that will provide adequate knowledge in relation to call center operation process, the students in the programs of call center in Turkey are receiving an education which lacks issues such as working principles of the sector, legal foundations and technological infrastructure of the sector, and the devices that are used.

Some qualifications which are not required in some occupations are vital for some other occupations. When it comes to call center services, excellent expression skills and diction are the ones that first come to mind. Even when job advertisements for this sector is analyzed, it is seen that there are expectations such as "smooth diction, excellence in speaking skills and fluently speaking". It is a must that the students who will work in the sector of call center have competency in this field (Aydın and Başoğlu, 2014: 35). Students need to receive a good education so that they can meet these criteria. When the distribution of the course of "Phonetics and Diction" which is thought to provide this competency is examined, it is seen that it is present in 14 (73,7%) universities. It is highly important that this course is given as a compulsory field course in the majority of the programs of call center so that the students can find a place for themselves in the work life.

The workers in the sector of call center face intense stress factors and occupational diseases. Workers in call centers are responsible for finding right solutions to the problems of people under time pressure. Busy calls under time pressure appear as a source of stress. In addition, pressure from customers to call center workers and assault to personal rights cause stress (Hernandez, Morris & Picard, 2011; Tuten & Neidermeyer, 2004). Stress cannot be defined as a concept which brings about adverse effects. It sometimes contributes to the working process by enabling a person to reveal his/her skills. A person needs to learn how to balance these positive and negative aspects of stress. An individual who learns to react to stress factors at a minimum level can also control the emergence of these factors. Considering the fact that the workers in call centers are facing intense stress factors, it can be said that stress management is vital. Therefore, the workers should be trained on the issue of stress. In this regard, when the presence of the course of "Stress and Conflict Management" in the programs of call center is analyzed, it is seen that it is present in 10 (52,6%) universities and absent in 9 (47,4%) universities. Considering the fact that the workers in call centers are facing intense stress factors, it is a sad fact that there is not adequate educational content in terms of dealing with stress and sources of stress in almost half of the universities making up the sample of the study. As mentioned above, one of the factors triggering stress is that the workers cannot cope with time pressure. Effective time management is expected from individuals who will work in the sector of call center. As Peter Drucker stated, "Time is the scarcest resource and unless it is managed nothing else can be managed." (Mackenzie, 1985: 14; quoted by Yilmaz and Aslan, 2002: 26). There are countless benefits of time management to both executives and workers. Individuals who manage their time effectively carry out effective works in short periods of time. Organizations of today's competitive environment make efficient time management an obligation. Organizations which want to be successful in the competitive environment have to know the value of time and have to effectively manage it (Stevenson & Hojati 2007; Rich & Hines, 1997). As it is emphasized constantly in the study, this qualification can be provided to students via education. Within this framework, when the programs of call center are examined, it is seen that the course of "Time Management" is absent in 16 (84,2%) universities.

The workers are expected to have knowledge in the issue of Occupation Health and Safety (OHS) so that they can protect themselves from occupational diseases and work accidents. OHS is a concept whose importance has increased with the industrialization. In fact, with industrialization, factors such as "complexity of production processes, changes in working conditions, difficulty faced by workers in adaptation to working conditions, company's increase in production pace to increase profits and productivity in the competitive environment" lead to work accidents and occupational diseases (İşler, 2013:1). Protection of workers from negative factors like work accidents and occupational diseases, and providing them a comfortable and safe working environment can be ensured by training them in the issue of occupational health and safety (www.isgdersi.com, 2017). Providing such an important knowledge to workers can be ensured by training them prior to the work life. Hence, it is a must that the course of "Occupational Health and Safety", which will provide knowledge to students on this issue, is included in the curriculums of the programs of call center. However, when the distribution of the course of OHS is examined, it is seen that this course is absent in 18 (94,7%) universities. It is an obligatory course only in one university. This situation makes the students of the programs of call centers services who will work in

the sector of call center vulnerable to work accidents and occupational diseases during the working process.

Furthermore, the workers are expected to have some qualifications according to their working position (as a team leader or customer representative) such as “the skill of working in a team, the skill of target-oriented leadership, the skill of guidance and giving feedback, the skill of identifying training needs of the team, the skill of team management, the ability of acting proactively and the skill of taking responsibility and initiative”. “Teamwork lays the foundation for the idea of working to have a competitive advantage and ensure customer satisfaction for the businesses.” (Frankel, Gardner, Maynard & Kelly 2007; Leonard, Graham & Bonacum, 2004). Teamwork allows individuals to develop management skills as well as developing the skills of discussion, reconciliation, persuasion and communication (Genç and Eryaman, 2008:100). The study carried out by Kocabaş and Gökbaş (2003: 100) on teamwork demonstrated that teamwork increases quality in training and in-group motivation and facilitates works. Every worker will take part in a team in the working environment and carry out specific tasks. Students should be trained on how to act in a team and the principles of teamwork prior to their work life. When the programs of call center analyzed, it is seen that the course of “Team Work and Leadership” is absent in 17 (89,5%) universities and it is present only in 2 (10,5%) universities. Each worker who will work in the sector of call center will work in specific groups with a common purpose. Under such circumstances, individuals should be trained prior to their working life so that they are prone to a teamwork. When the whole situation is examined, it is seen that the students of the programs of call center are deprived of such training.

In the call centers they work, the workers of call center report complaints, suggestions, and satisfaction of customers as a result of the call they make as well as answering inbound and making outbound calls. Thus, the individuals who will work in call centers are expected to carry out such tasks. This competency can be provided to students prior to their working life with the course of “Techniques of Correspondence and Reporting”. However, when Table 2 is analyzed, the course of “Techniques of Correspondence and Reporting” is present only in 2 (10,5%) universities and absent in 17 (89,5%) universities. The knowledge of reporting is vital in the sector of call center.

One of the main purposes of education is revealing the inquisitive and creative character of students and making them individuals who are coming up with solutions to problems. Within this framework, the researches carried out demonstrate that the individuals who do not have such characteristics have difficulty in overcoming problems. These problems are seen in every level of education from primary school to university. Therefore, the skills of research, production, and use of information should be provided to students (Güneş, 2012: 128-130). These qualifications are also expected from the individuals who will work in the sector of call center. The course which is planned to provide these qualifications to the students of the programs of call center is “Methods and Techniques of Research”. When Table 2 is analyzed, it is seen that this course is present only in 7 (36,8%) universities and absent in 12 (63,2%) universities. The expectation of the sector of call center from the individuals is that they have an inquisitive character and are able to come up with analytical solutions to problems. Individuals who do not have these qualifications cannot find a place in the sector for long terms.

Conclusion

Call centers are entities that are vital for businesses in terms of having a competitive advantage in today's world. Call centers act as a bridge between businesses and customers.

Today, call centers are first communication channels for customers.

Businesses that ensure customer loyalty with pre-sale, post-sale and on-the-sale customer support make a big stride in terms of reaching profitable long-term goals by producing goods and services and bringing them together with customers. Call centers appear within this context. Similar to the rest of the world, call centers which appear as a sector of services whose market share is increasing day by day in Turkey provide employment opportunity for thousands. Therefore, call centers have some specific expectations from the individuals who will be employed by these call centers. As in the other sectors, the shortage of qualified labor force is a known problem in the sector of call center.

The individuals who will be working in the sector of call center must have some qualifications. Institutions in Turkey that will provide vocational competencies in education levels are schools of higher education and vocation schools of higher education. In fact, there are a total 24 universities that have "The Program of Call Center Services" in various vocational schools of higher education. A solution should be found to the qualified labor force problem of the sector via these programs. From this point of view, the research carried out demonstrated that the educational content does not seem to be hopeful with regard to the solution to this problem. There is a disconnection between the qualifications that the individuals who will work in the sector of call center should have and education curriculums of the programs of call center in the universities. There are contrasts not only between the sector and the education curriculums of the programs but also among the courses within themselves.

While education on fundamental issues like communication, marketing, and computer knowledge is provided in all of the universities, it is seen that different courses which are complementary to these courses are not included in the curriculums with the same rate. For example, the individuals are expected to know operational processes of call centers and to have command over vocational terminology. While this knowledge is provided in all of the universities, it is seen that there is not education with the same rate on the issues such as devices and tools used in the sector of call center and technological infrastructure, technological development and expectations. This basic contrast leaves unanswered questions in the education process of qualified students that will meet the expectations of the sector.

To sum up, the programs of call center services in the universities of Turkey do not have adequate educational content in terms of providing vocational competencies to the students. A harmonization between the sector and the education should be realized by rearranging the educational contents.

References

- Aksin, Z., Armony, M., & Mehrotra, V. (2007). The modern call center: A multi-disciplinary perspective on operations management research. *Production and Operations Management*, 16(6), 665-688.
- Aksu, G., Baysal, İ. A., & Baysal, G. (2015). Sektörün Meslek Yüksekokullarından Beklentileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi*, 1-12.
- Aydın, E., & Başoğlu, N. (2014). Çağrı Merkezi Hizmetleri Programı Öğrencilerinin Konuşma Becerileri Özyeterlik Algıları: Çaycuma Meslek Yüksekokulu Örneği. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 33-43.
- Belt, V., & Richardson, R. (2004). Social Labour, Employability and Social Exclusion: Pre-employment Training for Call Centre Work. *Urban Studies*, 257-270.
- Benner, C. (2006). South Africa On-call: Information Technology and Labour. *Regional Studies*, 1025-1040.
- Commission on Public Relations Education. (2006). Public relations education for the 21st century – The professional bond. New York: Public Relations Society of America.
- Derneği, Ç. M. (21/07/2017). *Çağrı Merkezi Nedir?*
<http://www.cagrimerkezleridernegi.org/cagri-merkezi-nedir> adresinden alındı
- Drucker, P. F. (1996). *Gelecek İçin Yönetim: 1990'lar ve Sonrası*. (F. Üçcan, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Feinberg, R. A., Kim, I.-S., Hokama, L., Ruyter, K. d., & Keen, C. (2000). Operational Determinants of Caller Satisfaction in the Call Center. *International Journal of Service Industry Management*, 131-141.
- Frankel, A., Gardner, R., Maynard, L., & Kelly, A. (2007). Using the communication and teamwork skills (CATS) assessment to measure health care team performance. *Joint Commission Journal on Quality and Patient Safety*, 33(9), 549-558.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (1993). How to design and evaluate research in education (Vol. 7). New York: McGraw-Hill.
- Frenkel, S. J., Tam, M., Korczynski, M., & Shire, K. (1998). Beyond Bureaucracy? Work Organization in Call Centres. *The International Journal of Human*, 957-979.
- Genç, S. Z., & Eryaman, M. Y. (2008). Değişen Değerler ve Yeni Eğitim Paradigması . *Sosyal Bilimler Dergisi* , 89-102.
- Gorard, S. (2006). *Quantitative methods in educational research: The role of numbers made easy*. London: Continuum Publishing.
- Gökhan AKSU, İ. A., & BAYSAL, G. (tarih yok). Sektörün Meslek Yüksekokullarından Beklentileri Üzerine Nitel Bir Araştırma.
- Güneş, F. (2012). Öğrencilerin Düşünme Becerilerini Geliştirme. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 127-146.

- Hernandez, J., Morris, R. R., & Picard, R. W. (2011, October). Call center stress recognition with person-specific models. *In International Conference on Affective Computing and Intelligent Interaction* (pp. 125-134). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Holman, D., Batt, R., & Holtgrewe, U. (2007). *The global call center report: International perspectives on management and employment*. Cornell University ILR School.
- Houlihan, M. (2001). Managing to manage? Stories from the call centre floor. *Journal of European Industrial Training*, 208-220.
- İçli, G. (2007). İşletmelerin Meslek Yüksekokulu Mezunları İle İlgili Görüşleri Ve Beklentileri (Lüleburgaz İlçe Sınırlarında Faaliyet Gösteren İşletmeler Üzerine Bir Araştırma). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 263-272.
- İşler, M. C. (2013). *İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimleri İle Güvenlik Kültürünün İş Kazası ve Meslek Hastalıklarının Önlenmesindeki Etkisi*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Keiningham, T. L., Aksoy, L., Wallin Andreassen, T., Cooil, B., & Wahren, B. J. (2006). Call center satisfaction and customer retention in a co-branded service context. *Managing Service Quality: An International Journal*, 16(3), 269-289.
- Kişî, N. (2016). Çağrı Merkezi Müşteri Temsilcisi Yetkinliklerinin Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi İle Önceliklendirilmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 145-159.
- Kocabaş, İ., & Gökbaş, M. (2003). Eğitimde Takım Çalışması. *Education and Science*, 28(30), 8-15.
- Kurumu, M. Y. (2013). *Ulusal Meslek Standardı: Çağrı Merkezi Takım Lideri Seviye 5*. Ankara.
- Lam, K., & Lau, R. (2004). A Simulation Approach to Restructuring Call Centers. *Business Process Management Journal*, 481-494.
- Leonard, M., Graham, S., & Bonacum, D. (2004). *The human factor: the critical importance of effective teamwork and communication in providing safe care*. *BMJ Quality & Safety*, 13(suppl 1), 85-90.
- Morkoç, D. K., & Doğan, M. (2014). Meslek Yüksekokulu Mezunu Çalışanların Mesleki Eğitime Yönelik Görüşleri. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 112-121.
- Noronha, E., & D'Cruz, P. (2007). Reconciling Dichotomous Demands: Telemarketing Agents in Bangalore and Mumbai, India. *The Qualitative Report*, 255-280.
- Odabaşı, Y. (2015). *Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi*. İstanbul: Aura Kitapları.
- Öktem, Ş., & Şahin, F. İ. (2011). Sektör Ve Meslek Yüksekokulu Beklentilerine Bir Örnek: Başkent Üniversitesi Kazan Meslek Yüksekokulu'nda Açılması Hedeflenen Programlara İlişkin Bir Çalışma. 6. *Ulusal Meslek Yüksekokulları Sempozyumu*, (s. 1-8). Aydın.
- Parıltı, N., & Öztürk, Y. (2002). Kişisel Satış Sürecinde Yeni Bir İkna Etme Yöntemi: SPIN. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 103-110.

- Piers, B., & Ellway, W. (2014). Is The Quantity-Quality Trade-Off In Call Centres A False Dichotomy? *Managing Service Quality*, 230-251.
- Rich, N., & Hines, P. (1997). Supply-chain management and time-based competition: the role of the supplier association. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 27(3/4), 210-225.
- Rowold, J. (2007). Individual influences on knowledge acquisition in a call center training context in Germany. *International Journal of Training and Development*, 11(1), 21-34.
- Seçkin, E., & Ökten, A. N. (2009). Az Gelişmiş Bölgelerin Gelişmesinde Bir Fırsat Olarak Çağrı Merkezleri. *Megaron Journal*, 191-202.
- Seyfi, M., & Güven, D. (2015). Appreciative Inquiry as a means of Intra-Institutional communication. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(1), 148-158.
- Sieben, I. J. P., de Grip, A., & van Jaarsveld, D. (2005). Employment and industrial relations in the Dutch call center sector.
- Stevenson, W. J., & Hojati, M. (2007). *Operations Management* (Vol. 8). Boston: McGraw-Hill/Irwin.
- Tarakçı, M. (21/07/2017). *Çağrı Merkezi Derneği: Raporlar*. Çağrı Merkezi Derneği: <http://www.cagrimerkezleridernegi.org/Public/Upload/Catalog/KQ5WBV5LRPM3Z78.pdf> adresinden alındı
- Taylor, P., & Bain, P. (1999). An Assembly Line In The Head: Work And Employee Relations In The Call Centre. *Industrial Relations Journal*, 101-117.
- Tutar, H. (2015). *İşletme Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tuten, T. L., & Neidermeyer, P. E. (2004). Performance, satisfaction and turnover in call centers: The effects of stress and optimism. *Journal of Business Research*, 57(1), 26-34.
- www.isgdersi.com. (21/07/2017). *İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğinde Eğitimin Önemi*. <http://www.isgdersi.com/mod/page/view.php?id=1> adresinden alındı
- Yavuz, U., & Leleoğlu, H. (2011). Müşteri ilişkileri Yönetimi'nde Çağrı Merkezlerinin Yeri: Çağrı Merkezi Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11-24.
- Yeterlilik, K. M. (2013). *Ulusal Meslek Standardı: Çağrı Merkezi Müşteri Temsilcisi Seviye 4*. Ankara.
- Yılmaz, A., & Aslan, S. (2002). Örgütsel Zaman Yönetimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25-45.
- Zaif, F., & Ayanoglu, Y. (2007). *Muhasebe Eğitiminde Kalitenin Arttırılmasında Ders Programlarının Önemi: Türkiye'de Bir İnceleme*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 115-136.
- Wellington, J. (2015). *Educational research: Contemporary issues and practical approaches*. Bloomsbury Publishing.

Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'deki Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi

Seyhun Tutgun ^{a, b}

Özet

Bu çalışmada, doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'deki vergi gelirleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler doğrudan yabancı yatırımlar(DYY), istihdam edilen kişi başı gayrisafiyurtçihasıla iken bağımlı değişken olarak vergi geliri kullanılmaktadır. Türkiye'ye ait yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada 1974-2016 arasındaki dönem incelenmiştir. Zaman serisi analizinin kullanıldığı çalışmada entegrasyon düzeyini bulmak için ADF ve PP birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada yer alan değişkenlerin durağanlık düzeyleri farklı olduğu için Pesaranvd'nin (2001) geliştirmiş oldukları ARDL Sınır Testi yaklaşımı kullanılmıştır. Bulgular, hem kısa dönemde hem de uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımların vergi gelirlerini pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Bu sonuçtan yola çıkarak Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımları (DYY) arttırmak için politikalar ortaya koymasının vergi gelirlerini arttırabileceği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler

DYY
Vergi Geliri
ARDL
Durağanlık

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 07.11.2018
Kabul Tarihi: 29.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.480146

The Effect of Foreign Direct Investment on Tax Revenues in Turkey

Abstract

In this study, the effect on tax revenues of foreign direct investments in Turkey was examined. While the independent variables used in the study are foreign direct investments (FDI), the gross domestic product per capita employed, tax income is used as the dependent variable. In this study, the annual data of Turkey was used and the period between 1974-2016 was examined. ADF and PP unit root tests were used to find the integration level in the study in which time series analysis was employed. Since the stationarity levels of the variables in the study were different, Pesaran et al. (2001) developed ARDL Boundary Test approach. The findings show that both foreign direct investments have positive effects on tax revenues both in the short term and long term. Based on this result, it can be said that tax revenues can be increased through Turkey's foreign direct investment (FDI).

Keywords

FDI
Tax Revenue
ARDL
Stationarity

About Article

Received: 07.11.2018
Accepted: 29.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.480146

^a İletişim Yazarı: stutgun@beu.edu.tr

^b Öğr. Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi Hizan Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ORCID: 0000-0001-7328-1294

Giriş

Geçmişten günümüze devletler temel görevlerini yerine getirmek için bir gelire ihtiyaç duymuştur. Bu geliri sağlamak için kullanılan en önemli kaynak ise vergi olmuştur. Verginin tanımına geçmeden önce ne kadar vazgeçilmez bir kavram olduğunu Benjamin Franklin 1789'da Jan Baptiste Le Roy'a yazdığı bir mektupta şöyle ifade etmiştir: "Bu dünyada hiçbir şeyden emin olamazsın ölüm ve vergiden hariç." Vergi, kaçınılması mümkün olmayan ve tarih boyunca bütün iktidarların kullanmış olduğu bir araçtır.

Vergiler, devletin veya devlet tarafından vergilendirme yetkisi verilen diğer kamu tüzel kişilerin hukuki bir dayanakla yasal ve karşılıksız olarak aldıkları ekonomik değerlere denir (Güler ve Karaca, 2017: 165). Vergi, başka bir tanıma göre kamu hizmetlerinin maliyetini karşılamak üzere karşılıksız olarak devlete kaynak aktarılmasıdır. Kısaca devletin vatandaşlarına karşı borçlanması olarak tanımlanabilir. Bu borçlanma karşılığında devlet, vatandaşlarına karşı olan sorumluluklarını yerine getirip refah düzeyinin artırılması açısından bazı adımlar atmaktadır.

Genel olarak literatürde vergiler doğrudan ve dolaylı vergiler olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Dolaysız vergiler, vergi mükellefi ile bu vergiyi ödeyen kişinin aynı olduğu, gelir düzeyine göre alınan vergilerdir (Temiz, 2008: 3). Bu vergi türünde verginin mükellefi, üzerine düşen vergi sorumluluğunu başkasına aktaramaz. Gelirvergisi, motorlu taşıtlar vergisi, kurumlar vergisi dolaysız ya da doğrudan vergi türüne örnek gösterilebilir. Dolaylı vergiler ise vergi mükellefi ile ödeyicisinin farklı olduğu (Temiz, 2008:3), tüketim üzerinden alınan vergilerdir (Durkaya ve Ceylan, 2006: 80). Dolaylı vergilere örnek olarak özel tüketim vergisi ve KDV gösterilebilir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre bu vergilerin toplam vergi tutarı içindeki payları farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde dolaylı vergiler ağırlıkta iken gelişmiş ülkelerdeki sanayileşme, kişi başına düşen gelirin artması gibi faktörler dolaysız vergilerin ağırlığını arttırmaktadır (Mutlu ve Çelen, 2012: 13).

Bir ekonominin sürdürülebilir ve hızlı ekonomik büyümesi, yatırımların büyüklüğüne ve oranına önemli ölçüde bağlıdır. Bu, hem yurt içi hem de yurt dışı yatırımlarda, artan sermaye miktarları ve teknolojiye erişimle birlikte genellikle büyük yatırımlar gerektirir. Bununla birlikte, Türkiye dâhil olmak üzere birçok gelişmekte olan ekonominin tasarrufları ve yatırımları arasında büyük bir uçuruma yol açacak şekilde düşük yerel tasarruf seviyeleri bulunmaktadır. Aslında, Türkiye'de tasarruf ve yatırım dengesinde, uzun zamandır tasarruf aleyhine açık söz konusudur; bu nedenle ülkeye büyük sermaye akışları gerekmektedir. Bu sermaye akışı doğrudan yabancı yatırımlarının (DYY) girişi ile mümkün olabilmektedir. DYY, ev sahibi ekonomi için potansiyel olarak verimlilik artışı sağlayacağından, bir büyüme motoru olarak kabul edilir. Ayrıca yatırım hacmini ve verimliliğini arttırmak, mevcut bilgi birikimini genişletmekte, lider teknolojiye erişimi kolaylaştırmakta, yeni yerel tedarikçilerin zincirlerini oluşturmada ve yeni pazarlara erişim açmayı kolaylaştırmaktadır (Jeza, vd. 2016: 1). Sonuç olarak; son yıllarda, çok çeşitli vergi teşvikleri sunarak ülkeler arasında DYY çekmeye yönelik rekabet artmaktadır (IMF, 2006).

Bu çalışma, daha önce farklı ülkeler üzerinde yapılan DYY ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde ele almaktadır. Çalışma beş bölüme ayrılmıştır; ilk bölümde konu hakkında genel bilgilerin yer aldığı giriş bölümü, ikinci bölümde literatürde daha önce yapılmış çalışmaların yer aldığı literatür bölümü, üçüncü bölümde kullanılacak yöntemin ye

aldığı veriler hakkındaki model ve veri seti bölümü, dördüncü bölümde çalışmadaki bulguların yer aldığı ekonometrik sonuçlara yer verilirken beşinci ve son bölümde ise sonuç ve öneriler kısmı bulunmaktadır.

Literatür

DYY genel olarak bir ülkede gelir seviyesi ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bu da bir ülkede dolaylı vergi gelirinin artmasına yardımcı olarak ekonomik faaliyetlerin ve toplam talebin artmasını sağlayacaktır (Mahmood ve Chaudhary, 2013: 60). Bu açıdan bakıldığında Türk vergi sistemi de dolaylı vergilerin ağırlıkta olduğu bir yapıya sahiptir (Mutlu ve Çelen, 2012: 13). Bu yüzden DYY'nin Türkiye'deki vergi gelirlerini artırıcı bir etkisi olduğu söylenebilir. Literatürde gelişmekte olan ülkelerin DYY çekmek için vergi indirimlerini kullanmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Arz yönlü iktisat olarak da isimlendirilen bu süreç Haldun-Laffer etkisi ile izah edilmektedir. Bu etki vergi indirimlerinin ekonomik birimler üzerinde yapmış olduğu etki ile kararları etkileyip toplam üretimi ve vergi gelirlerini arttıracakını ifade etmektedir (Aktan, 2009: 46).

1980'lerden itibaren küreselleşme süreci ile birlikte dünyadaki doğrudan yabancı yatırım girişlerinin akışında önemli artışlar olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlar dolaylı yoldan vergi gelirlerinde artışlara neden olmuştur. Bu düşünceye paralel olarak literatürde DYY ve vergi gelirleri arasındaki pozitif ilişkinin yer aldığı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarla birlikte DYY ve vergi gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisini açıklayan çalışmalar da aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Bond ve Samuelson (1986), ev sahibi ülkede kısa vadede DYY çekilmesi için vergi tatilleri verildiği takdirde kısa vadede vergi gelirlerinin kaybolacağını ifade etmişlerdir. Uzun vadede ise yabancı yatırımcının çekilmeyeceğini böylece vergi gelirlerinin artabileceğini ifade etmişlerdir. Brander ve Spencer (1987), ev sahibi ülkelerin ithalata tarife uygulayarak ve yerel üretim vergisini esneterek DYY çekebileceğini belirtmişlerdir. DYY'nin işsizliği azaltma, teknoloji transferleri yoluyla üretkenliği artırma ve vergilendirme yoluyla devlet gelirini yükseltme etkisinin ulusal refahı artırabileceğini belirtmişlerdir. Horstmann ve Markusen (1987), hükümet gelirleri, tüketim artışındaki değişim ve ticaret politikası yoluyla refah etkisini analiz etmişlerdir. Ev sahibi ülkenin hükümetinin ithalat vergisi uygulayabileceğini ve yabancı yatırımcıları vergiden muaf tutabileceğini ifade etmişlerdir. Vergi tarifesi hükümetin gelirini artırdığı için, vergi imtiyazı ile yabancı yatırımdan daha iyi bir refah etkisi oluşabileceği vurgulanmıştır. Dunning (1992), ev sahibi ülkedeki DYY'nin refah etkilerinin, yabancı yatırımcılarla ev sahibi ülkenin pazarlık gücüne bağlı olduğunu, bu ülkelerde yabancı yatırımları çekmek için enerji iadesi veya işgücü maliyetine vergi indirimi teklif ettiğini gözlemlemiştir. Raff ve Srinivasan (1998), hükümetin yabancı yatırımları çekmek için bazı vergi gelirlerinden feragat etmesi gerektiğini çünkü DYY'nin, istihdam yaratacağını, yerel emeğin eğitilmesini sağlayacağını, teknoloji transferini arttıracakını ve daha iyi yönetim becerileri kazandıracakını iddia etmiştir. Mudambi (1999), ülkelerin uygun bölgelerdeki uygun tipte yabancı yatırımı seçerek refahı artırabileceğini ve geri kalmış alanlarda yaşam standartlarının yükseltilmesine yardımcı olacak vergi gelirleri sağlayabileceğini iddia etmiştir. Markusen (2001), refah etkilerini DYY, ihracat ve lisanslama arasında bir seçim ile modellemiş ve DYY'nin diğer değişkenlere göre refah sağlayıcı etkisinin ev sahibi ülke için en yüksek olduğunu bulmuştur. Markusen'in Bilgi-Sermaye Modeli'nde, yüksek ticari maliyeti ile

birlikte DYY'nin, kalifiye emek bol olan ülkeler için refahı pozitif yönde arttırıcı bir etkisi olduğu bulunmuştur. DYY'nin refah etkisi, büyük ülkeler için ve düşük işlem maliyeti olan vasıflı işgücü bol olan ülkeler için de pozitif olmuştur (Markusen vd.1996; Markusen 1997; Markusen 2002). Nguyen vd. (2013) DYY'nin bir ülkede refah üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, yapılacak yatırımları etkileyen faktörler incelenmiştir. DYY'nin devlet gelirleri üzerindeki etkisinin rekabet etkisine ve teknolojik yayımlara bağlı olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Rekabet etkisinin, yerli firmaların üretimini azalttığını ve dolayısıyla kurumlar vergisi gelirini düşürdüğü teknolojik yayımların ise yerel firmaların emilim kapasitesine bağlı olarak olumlu veya olumsuz refah etkilerine sahip olabileceği ifade edilmiştir. DYY'nin ev sahibi ülkede devlet gelirine olan katkısının, talep yaratma etkisine ve teknolojik transfer maliyetine de bağlı olduğunu vurgulamıştır. Kısacası çalışmanın sonuçlarına göre DYY'nin vergi gelirleri üzerindeki etkisinin, rekabet etkisi, talep yaratma etkileri, teknoloji transfer maliyeti ve teknolojik yayımlara bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Caves (1971), yabancı yatırımın, kurumlar vergisi tahsilatı yoluyla refahın olumlu bir etkisi olduğunu iddia etmiştir. DYY'nin, ev sahibi ülkede vergi gelirlerindeki artışla genel refahı arttırabileceğini vurgulamıştır. Bir ülkenin refahı, yabancı yatırımların vergisinde indirim ya da yabancı firmaların kendi ülkelerindeki transfer fiyatlaması üzerinden yapılırsa azalır (Kopits, 1976). Markusen (1984), DYY'nin refah etkisinin belirsiz olduğunu iddia etmiştir. Yabancı yatırımlar, yerel işletmeler tarafından kazanılan kârların yabancı şirketlere aktarılması yoluyla kârlılıkta rekabet ve vergi artışıyla refahı attırmaktadır. Skeie (2017) tarafından yapılan çalışmada ise ÇUŞ'ün kurumsal vergi sistemindeki uluslararası farklılıklara cevabı nedeniyle ülkeler arasında DYY ve vergi gelirlerinin yeniden dağılımı değerlendirilmiştir. Çalışma, DYY'nin vergi duyarlılığı ile ilgili literatürü kısaca gözden geçirmekte ve bu oranın, vergi oranı farklılıklarının yokluğunda, iki taraflı DYY pozisyonlarını hesaplamak için iki taraflı DYY verileriyle birlikte, bu duyarlılığın ortak bir tahminini kullanmaktadır. İkinci adımda, vergi gelirleri, geleneksel bir yatırım getirisi oranı varsayılarak tahmin edilmiştir. Çoğu OECD ülkesinde, vergi oranı farklarının DYY pozisyonlarını % -15 ile % 15'i arasında değiştirdiği ifade edilmiştir. DYY üzerindeki vergilerin hesaplanan etkileri, gerçek yatırımları, vergi planlama davranışlarını ve metodolojiyi yansıttığı vurgulanmıştır. Ayrıca çalışmada metodolojinin, ÇUŞ'ün vergi planlama faaliyetlerinin sadece bir kısmını tuttuğuna, çünkü bu faaliyetlerin bir kısmı DYY pozisyonlarının büyüklüğüne yansıtılmadığına da değinilmiştir. Kimm Gnanon (2017), 172 ülke üzerinde yapmış olduğu çalışmada 1980-2013 dönemini incelemiştir. İncelenen dönemde DYY girişinin, devlet geliri, özellikle toplam kaynak dışı vergi geliri ve kaynak dışı kurumlar vergisi geliri üzerindeki etkisini incelemiştir. Sonuçlar DYY girişlerinin bu iki hükümet gelirinin her biri üzerindeki etkisinin, ev sahibi ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) yüzdesiyle ifade edilen DYY girişlerinin seviyesine bağlı olduğunu göstermektedir.

Gropp ve Kostial (2000), DYY ve vergi geliri arasındaki ilişkiyi bulmak için 19 OECD ülkesi üzerinde panel veri analizi yöntemini kullanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre DYY ile kurumlar vergisi arasında zayıf bir korelasyon bulunmuştur. Ayrıca DYY girişlerinin toplam vergi gelirlerini pozitif ve güçlü bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Mahmood ve Chaudhary (2013) tarafından Pakistan üzerinde yapılan çalışmada da DYY'nin vergi gelirleri üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışma ARDL Sınır Testi yaklaşımı kullanılarak 1972-2010 aralığında yapılmış ayrıca yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken vergi geliri, bağımsız değişkenler ise DYY ve istihdam edilen başına düşen millî gelirdir. Bulgulara

göre kısa ve uzun dönemde DYY ve istihdam edilen başına düşen millî gelirin vergi gelirleri üzerinde pozitif ve önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. DYY'nin, Pakistan'da vergi gelirlerini arttırıcı bir etkisi olduğu bulunmuştur. Odabas (2015) çalışmasında, 1996-2012 döneminde doğrudan yabancı sermaye girişlerinin Avrupa Birliği'nin Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya ve Slovenya dâhil olmak üzere seçilmiş geçiş ekonomilerindeki vergi gelirleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testini kullanarak yapmış olduğu çalışmada doğrudan yabancı yatırım net girişlerinden vergi gelirlerine tek yönlü nedensellik olduğunu ve doğrudan yabancı yatırım net girişlerinden ekonomik büyümeye kadar tek yönlü nedensellik olduğu sonucunu dile getirmiştir. Jeza, vd. (2016) Etiyopya'da DYY ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi 1974-2014 aralığında ele almışlardır. Çalışmada vergi, kurumlar, gelir, ticari ve iş kârı vergisi olarak ayrı ayrı ve toplam vergi gelirleri olarak kullanılmış ve ARDL Sınır Testi yaklaşımıyla incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre kısa ve uzun dönemde hem DYY'nin hem de millî gelirin vergi gelirlerini negatif yönde etkilediği ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre araştırmacılar vergi teşviklerinin Etiyopya'da dikkatle değerlendirilmesinin ve izlenmesinin gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca bu teşviklerle ilgili maliyetlerin ve elde edilen verimliliğin değerlendirilip uygun bir politikanın geliştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Son olarak izleme ve değerlendirme sisteminin, vergi gelirlerini arttıracak şekilde geliştirilmesi ve uygulanması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. 1989-2009 yılları arasında DYY ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi farklı boyutlardan ele alan Okey (2013) vergi gelirlerini sektörel açıdan da incelemiştir. Sekiz Batı Afrika ülkesi üzerinde yapılan panel veri analizi sonuçları şu şekildedir: İlk olarak DYY pozitif yönde ve önemli ölçüde vergi gelirlerini etkilemektedir. Özellikle gelir ve kâr üzerinden alınan vergileri etkilemektedir. İkincisi, toplam vergi gelirleri, gelir ve kârlar üzerindeki vergi için, tarım sektörüne tahsis edilen DYY, sanayi ve madencilik sektörlerine tahsis edilen DYY'den daha az zararlıdır. Ayrıca, sadece sanayi ve madencilik sektörüne tahsis edilen DYY, uluslararası ticaret vergileriyle önemli ölçüde bağlantılıdır. Demokrasi ve düşük yolsuzluk düzeyi, DYY'nin vergi gelirleri, özellikle de uluslararası ticaret vergileri üzerinde uyguladığı olumlu etkiyi güçlendirmektedir. Son olarak, kalkınma, enflasyon, dış ticaret açığı, dış yardım ve eğitim gibi diğer faktörler millî geliri önemli ölçüde etkilemektedir.

Sarısoy ve Koç (2010), 21 OECD ülkesi üzerine yaptıkları çalışmada 1981-2008 yılı verilerini kullanarak DYSY'nin bu ülkelerdeki kurumlar vergisi hasılatına etkisini incelemiştir. Panel regresyon yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada DYSY yapıldıktan 1-2 yıl sonra kurumlar vergisi hasılatını arttırdığı bulunmuştur. İncelenen ülkeler arasında Norveç kurumlar vergisi hasılatının en çok arttığı ülke iken en az artış gösteren ülke Türkiye olarak bulunmuştur. Bu farklılığın sebebi olarak vergi oranları, harcamalar vb. faktörler gösterilmiştir. Türkiye üzerine yapılan diğer bir çalışmada Koşar ve Van (2012), 2000-2011 yılları arasında aylık veriler kullanarak yapmışlardır. Bu çalışmada kurumlar vergisi oranındaki düşüşlerin vergi hasılatına etkisi, toplam vergi içerisindeki kurumlar vergisi payı, yabancı firma sayısı ve DYSY girişi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre Türkiye'de kurumlar vergisi oranı ile DYSY arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğu ifade edilmiştir. Balıkçoğlu vd. (2016) Türkiye üzerine yapmış oldukları çalışmada 2004-2012 dönemine ait Türk imalat firmalarına ait bir veri seti kullanmışlardır. DYY'nin Türkiye'de ödenen vergiler üzerindeki etkisini, farklı teknoloji düzeylerinde faaliyet gösteren firmalar arasındaki farklılıkları incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre yabancı ortaklıklar firmaların ödediği vergileri arttırmaktadır.

Ayrıca orta ve düşük teknoloji firmalardan yüksek teknoloji firmalara vergilendirme konusunda DYY'nin daha büyük bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. DYY ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi AB üyesi ülkeler ve Türkiye üzerine inceleyen Bahtiyar, Karabacak ve Meçik (2018), 1989-2016 dönemini incelemişlerdir. Granger nedensellik ilişkisi için Konya (2006) panel nedensellik testini kullanmışlardır. Analiz sonuçları DYY'den toplam vergi gelirlerine doğru bir nedenselliğin olduğu ülkelerin İrlanda ve İspanya olduğu şeklinde iken DYY'den sadece kurumlar vergisine nedensellik ilişkisinin olduğu ülkelerin Almanya ve Portekiz olduğu şeklindedir. Geriye kalan ülkelerde DYY ve vergi gelirleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Andrejovska ve Pulikova (2018), çalışmalarında DYY'nin içinde yer aldığı bazı makroekonomik göstergelerin toplam vergi geliri üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. 28 AB üyesi ülke üzerindeki çalışmalarında havuzlama modeli, sabit etkiler modeli ve rastgele etkiler modeli olarak farklı regresyon analiz modelleri kullanmışlardır. Bu makro ekonomik değişkenler arasındaki en güçlü korelasyon vergi gelirleri ve istihdam arasındaki iken devamındaki değişkenler GSYİH ve DYY olarak bulunmuştur. DYY'de meydana gelecek bir birimlik artışın vergi gelirlerini 434,2 bin € arttıracığı ifade edilmektedir. Literatürde yer alan en güncel çalışmalardan biri Basheer, Ahmad ve Hassan (2019) tarafından yapılmıştır. Ekonomik ve finansal faktörlerin vergi gelirleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bahreyn ve Umman üzerine yapılan 1990-2010 dönemini kapsayan çalışmada panel regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışmadaki analiz sonuçları vergi gelirlerinin hem ekonomik hem de finansal faktörler ile arasında anlamlı bir ilişki olduğu yönündedir. Fakat GSYİH'deki büyüme, DYY net girişi ve nakit fazlası / açık gibi faktörlerin diğer finansal değişkenlere göre vergi gelirlerini daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde yapılan çalışmaları kısaca özetlemek gerekirse DYY vergi gelirlerini genel olarak arttıran bir faktördür. Bu vergi gelirlerini kurumlar vergisi yoluyla daha çok arttırmaktadır. Ayrıca ülkedeki kurumlar vergisinin oranı, vergi teşvikleri ve muafiyeti DYY'den elde edilen vergi hasılatını etkileyen diğer faktörler olarak yer almaktadır. Diğer bir önemli konu ise bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisidir. Genel olarak bu değişkenlerden DYY'den vergi gelirlerine doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusu iken Türkiye üzerine yapılan çalışmada (Bahtiyar, Karabacak ve Meçik, 2018) bu ilişki bulunamamıştır.

Yöntem

Bu çalışmada kullanılan zaman serisi analizinde değişkenlerin durağanlık derecelerini ölçmek adına ADF ve PP birim kök testleri kullanılmıştır. Bu testlerin yapılmasındaki temel amaç zaman serilerinde değişkenlerin durağan olmamasının bazı sorunlar ortaya çıkarabileceğidir. Granger ve Newbold (1974) tarafından da ifade edildiği gibi eğer durağan olmayan seriler kullanılırsa sahte regresyon sorunu ortaya çıkabilir. Sahte regresyon sorunu da ekonometrik analiz sonuçlarının doğruluğunu tehlikeye atacaktır. Bu açıdan, farklı düzeyde durağan olan serilerin (2. dereceden olmamak koşuluyla) bir arada olabileceği ve bunun için uygun bir eşbütünleşme analizine başvurulmuştur (Eriçok ve Yılandı, 2013:95). Farklı durağanlık seviyesine sahip (2. dereceden olmamak koşuluyla) değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi ölçmek için bu çalışmada Pesaran vd.(2001) geliştirmiş oldukları ARDL Sınır Testi yaklaşımı kullanılmıştır. Bu testin diğer eşbütünleşme testlerinden bazı avantajları bulunmaktadır. ARDL 2. dereceden olmamak koşuluyla farklı durağanlık seviyesine sahip değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi inceleyebilmektedir. Bu testin diğer bir avantajı

ise az sayıda gözlemle sağlıklı sonuçlara ulaşılabilmektedir (Şimşek ve Kadılar, 2005: 146). ARDL Sınır Testi yaklaşımı iki aşamadan oluşmaktadır: ilk aşamada uzun dönem ilişkinin varlığı test edilir, ikinci aşamada değişkenlere ait uzun ve kısa dönem tahminleme yapılır.

Model ve Veri Seti

DYY'nin vergi gelirleri üzerindeki etkisini ölçmek için vergi gelirlerinin millî gelire (GSYİH) oranı bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise istihdam edilen kişi başına düşen GSYİH ve GSYİH'nin yüzdesi olarak DYY değişkenleri kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan model ve değişkenler şu şekildedir;

$$T_t = f(DYY_t, P_t)$$

T_t = GSYH'nin yüzdesi olarak vergi gelirleri

DYY = DYY'nin GSYİH'ye olan oranı

P_t = İstihdam edilen kişi başına düşen GSYİH

$$T = \beta_0 + \beta_1 DYY + \beta_2 P$$

Çalışmada Türkiye'ye ait 1974-2016 yıllarına ait yıllık veriler kullanılmıştır. Vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı OECD veri tabanından, DYY'nin GSYİH'ye olan oranına ait verileri Dünya Bankası veri tabanından ve istihdam edilen kişi başına düşen GSYH verisi de OECD veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada Eviews 9 paket programı kullanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde değişkenlerin durağanlık analizleri ADF ve PP birim kök testleriyle incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre ADF ve PP test sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: ADF ve PP Durağanlık Testi Sonuçları

DÜZEY		T	DYY	P
ADF	Sabit	-1.2130 (0)	-1.7473 (0)	-0.7334 (0)
	Sabit+trend	-1.7998 (0)	-4.5702*** (0)	-3.5177*(0)
	Sabit	-1.2129 (9)	-1.4585 (4)	-0.7334 (5)
PP	Sabit+trend	-1.8844 (4)	-4.5121*** (1)	-3.5966** (2)
	BİRİNCİ FARKLAR			
ADF	Sabit	-5.7209*** (0)	-9.1375*** (0)	-7.8213*** (0)
	Sabit+trend	-5.6375*** (0)	-9.0498*** (0)	-7.7212*** (0)
	Sabit	-5.8417*** (15)	-9.9304*** (7)	-7.9098*** (2)
PP	Sabit+trend	-5.7337*** (15)	-9.7043*** (7)	-7.8020*** (2)
	SONUÇ	I(1)	I(0)	I(0)

(1) Parantez içindeki değerler AIC kullanılarak seçilen gecikme uzunluklarıdır.

(2) ***, ** ve * ilgili değişkenlerin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde durağan olduklarını göstermektedir

Analiz sonuçlarına göre DYY ve P değişkeninin düzeyde [I(0)] durağan oldukları görülmektedir. T değişkeni incelendiğinde hem ADF hem PP birim kök test sonuçlarına göre düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. T değişkeni birinci farkta [I(1)] durağan hâle gelmektedir. Farklı durağanlık düzeylerine sahip değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi incelemek adına ARDL Sınır Testi yaklaşımı kullanılmıştır. Bu testin ilk aşaması değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi olup olmadığıdır. Eşbütünlük ilişkisinin incelendiği analiz sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Uzun Dönem Eşbütünleşme İlişkisinin Test Sonuçları

Model: T (T DYY, P)			
F- istatistik	Gecikme Uzunluğu	Alt-Üst Sınır Değer	Eşbütünleşme ilişkisi
5.51	8	4.01- 5.07	Var

(1) Maksimum gecikme uzunluğu olarak 8 alınmış ve en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde AIC (Akaike İnförmasiyon Kriteri) kullanılmıştır.

(2) %5 anlamlılık düzeyinde alt ve üst kritik sınır değerleri Pesaran vd(2001)'den alınmıştır.

(3) Modelde trend kullanılmıştır.

$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi yok)

$H_1: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi var)

Tablo 2'deki sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığına bakıldığında F-istatistik değeri baz alınmaktadır. F-istatistik değeri ve Pesaran vd. (2001) vermiş oldukları tablo değerlerinin alt-üst sınır değeri (4.01-5.07) karşılaştırılmaktadır. Değişkenlerden birinin birinci farkta [I(1)] diğer iki değişkenin düzeyde [(0)] durağan olmasından dolayı F-istatistik değeri üst sınır değerine göre incelenecektir. Sonuçlara göre F-istatistik değeri (5.51) tabloda da belirtilen üst sınır değerden (5.07) büyük olduğu için kurulan boş (null) hipotezi reddedilir. Bu da modelde yer alan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu yani uzun dönemde ilişki olduğunu ifade etmektedir. Bu ilişkinin varlığı bulunduğundan sonra değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem model tahminlemesi yapılması gereklidir. Tahmin sonuçları bu modelin ARDL (3,8,5) şeklinde olması gerektiği yönündedir. Modelin tahmin sonuçlarının ve katsayıların yer aldığı tablo aşağıda verilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3: ARDL Modelinin Tahmin Sonuçları

Model: F _T (T DYY, P)			
Model Spesifikasyonu: ARDL(3,8,5)			
Bağımlı Değişken: T			
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği
T ₍₋₁₎	1.0046	0.1991	5.0443[0.000]***
T ₍₋₂₎	-0.3726	0.3101	-1.2016[0.248]
T ₍₋₃₎	-0.5099	0.2841	-1.7943[0.092]*
DYY	0.0637	0.0282	2.2554[0.039]**
DYY ₍₋₁₎	0.0229	0.0243	0.9430[0.360]
DYY ₍₋₂₎	0.0512	0.0207	2.4664[0.026]**
DYY ₍₋₃₎	0.0062	0.0212	0.2936[0.773]
DYY ₍₋₄₎	0.0569	0.0197	2.8794[0.011]**
DYY ₍₋₅₎	0.0098	0.0211	0.4641 [0.649]
DYY ₍₋₆₎	0.0046	0.0167	0.2738 [0.787]
DYY ₍₋₇₎	0.0157	0.0153	1.0248 [0.321]
DYY ₍₋₈₎	0.0392	0.0177	2.2150 [0.042]**
P	-0.7718	0.2883	-2.6762[0.017]**
P ₍₋₁₎	-0.8562	0.3505	-2.4424 [0.027]**
P ₍₋₂₎	-0.3387	0.2498	-1.3558 [0.195]
P ₍₋₃₎	0.0099	0.2601	0.0383 [0.969]

P ₍₋₄₎	-0.6512	0.3005	-2.1670 [0.046]**
P ₍₋₅₎	-0.7809	0.2947	-2.6496 [0.018]**
Sabit	11.035	3.0184	3.6559[0.002]***
Trend	0.0880	0.0277	3.1776[0.006]***

Tanısal Testler

R ²	0.987
Düzeltilmiş-R ²	0.971
F-istatistiği	61.256 (0.000)
Breusch-Godfrey LM Otokorelasyon Testi	1.671 (0.226)
White Değişen Varyans Testi	1.727 (0.143)
Jarque-Bera Normallik Testi	0.919 (0.382)
Ramsey-Reset Testi	0.001 (0.969)

(1) ARDL modelinde gecikme sayısı AIC'ye göre 8 olarak belirlenmiştir.

(2) Parantez içindeki rakamlar p-olasılık değerlerini göstermektedir. ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılıklarını gösterir.

Çalışmada yapılan tahmin sonuçlarındaki tanısal testler (Breusch-Godfrey LM Otokorelasyon Testi, White Değişen Varyans Testi, Jarque-Bera Normallik Testi, Ramsey-Reset Testi) Tablo 5.3'te verilmiştir. Bu tanısal testlerin sonuçlarına bakıldığında modelde %5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyon(0.226), değişen varyans(0.143) sorununa rastlanmamıştır. Ayrıca Jarque-Bera test sonucuna(0.382) göre hata terimlerini normal dağıldığı görülmektedir. Ramsey-Reset sonuçları ise herhangi bir model kurma hatasının olmadığı yönündedir. Modelin açıklama gücünün yüksek (0.98) ve bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir. ARDL (3,8,5) modeline ait uzun ve kısa döneme ait ilişkinin tahmin edildiği sonuçlar Tablo 4 ve Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 4: ARDL Uzun Dönemi Tahmin Sonuçları

Model: F _T (T DYY, P)			
Model Spesifikasyonu: ARDL(3,8,5)			
Bağımlı Değişken: T			
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği
DYY	0.3081	0.0755	4.0794 [0.001]***
P	-3.8602	0.5026	-7.6798 [0.000]***
Sabit	12.5690	1.3756	9.1368 [0.000]***
Trend	0.1003	0.0108	9.2556 [0.000]***

(1) Parantez içindeki rakamlar p-olasılık değerlerini göstermektedir.

(2) ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılıklarını gösterir.

ARDL (3,8,5)'e ait uzun dönem tahmin sonuçları incelendiğinde değişkenlerin %5 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir (Tablo 4). T değişkeni ve DYY değişkeni arasında pozitif (0.308), P değişkeni ile negatif (-3.860) bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlara göre DYY meydana gelen bir artışın vergi gelirlerini uzun dönemde olumlu yönde arttıracığı söylenebilir. Diğer taraftan istihdam edilen kişi başına GSYİH'de meydana gelecek bir artışın vergi gelirlerini uzun dönemde azaltabileceği görülmektedir.

Tablo 5: ARDL Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

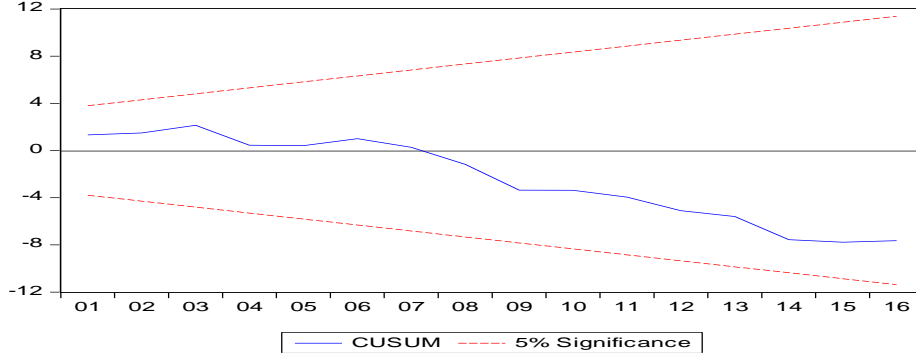
Model: $F_T (T DYY, P)$			
Model Spesifikasyonu: ARDL(3,8,5)			
Bağımlı Değişken: T			
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği
D(T) ⁽⁻¹⁾	0.8826	0.2572	3.4305[0.003]***
D(T) ⁽⁻²⁾	0.5099	0.2841	1.7943[0.092]*
D(DYY)	0.0637	0.0282	2.2554 [0.039]**
D(DYY) ⁽⁻¹⁾	-0.0512	0.0207	2.4664 [0.026]**
D(DYY) ⁽⁻²⁾	-0.0062	0.0212	0.2936 [0.773]
D(DYY) ⁽⁻³⁾	-0.0569	0.0197	2.8794 [0.011]**
D(DYY) ⁽⁻⁴⁾	-0.0098	0.0211	0.4641 [0.649]
D(DYY) ⁽⁻⁵⁾	-0.0046	0.0167	0.2738 [0.787]
D(DYY) ⁽⁻⁶⁾	-0.0157	0.0153	1.0248 [0.321]
D(DYY) ⁽⁻⁷⁾	-0.0392	0.0177	-2.2150 [0.042]*
D(P)	-0.7718	0.2883	-2.6762[0.017]**
D(P) ⁽⁻¹⁾	0.3387	0.2498	-1.3558 [0.195]
D(P) ⁽⁻²⁾	-0.0099	0.2601	0.0383 [0.969]
D(P) ⁽⁻³⁾	0.6512	0.3005	2.1670 [0.046]**
D(P) ⁽⁻⁴⁾	0.7809	0.2947	2.6496 [0.018]**
D(Trend)	0.0880	0.0277	3.1776[0.006]***
ECM(-1)	-0.5779	0.2508	-3.4992[0.003]***

(1) Parantez içindeki rakamlar p-olasılık değerlerini göstermektedir.

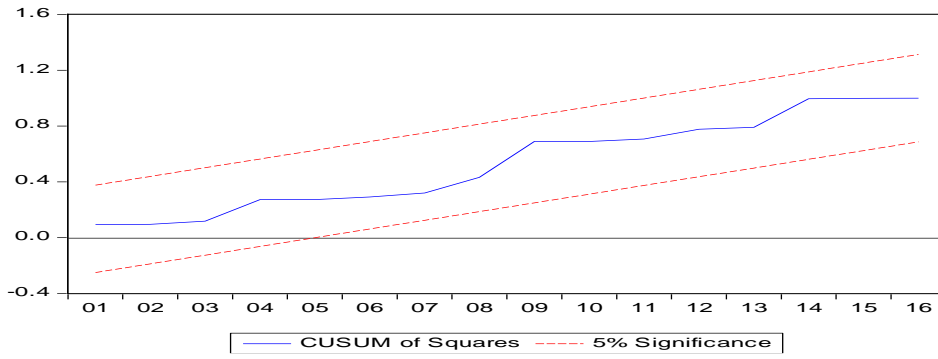
(2) ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılıklarını gösterir.

Kısa dönem tahmin sonuçları diğer adıyla hata düzeltme modeli sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Bu sonuçlar incelendiğinde %5 anlamlılık düzeyinde kısa dönemde DYY'nin pozitif(0.063) bir etkisi bulunmaktadır. Uzun dönemle paralel olarak P değişkeninin kısa dönemde de negatif (-0.771) bir etkisi bulunmuştur. Ayrıca hata düzeltme katsayısı [ECM(-1)] beklentilere uygun bir şekilde 0 ile 1 aralığında, negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Hata düzeltme katsayısının negatif olması herhangi bir sapmanın tekrar dengeye yönelik hareketini ifade ederken 1'den küçük olması ise sistemin dengeli olmasını ifade eder (Bozdağlıoğlu, 2007: 222). Bu katsayı değeri (-0.57) kısa dönemde meydana gelecek bir şok ve beklenmedik etkilerin daha sonraki dönemde ne kadarının düzeltilebileceğini ifade etmektedir. Çalışmanın sonuçlarında yer alan hata düzeltme katsayısı değerine göre kısa dönemde ortaya çıkabilecek beklenmedik etkilerin devam eden dönemde %57 oranında düzeleceğini göstermektedir. Yani kısa dönemdeki sorunun yaklaşık 2 dönem sonra düzelişip uzun döneme uyumun sağlanabileceği ifade edilmektedir.

Bu sonuçların yanında modelin kararlılığı yani modeldeki yapısal kırılma, Brown vd. (1975) geliştirmiş oldukları CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri üzerinden incelenmiştir. Bu grafiklerde geri dönüşlü hata terimlerinin kareleri kullanılmaktadır (Brown vd. 1975:149-155). Bu grafikler %5 anlamlılık düzeyinde belirlenen kritik çizgiler yardımıyla yorumlanır. Eğer modelde belirlenen çizgiler arasında ise katsayıların kararlı olduğu ifade edilebilir. Tam tersi durum söz konusu ise belirlenen sınırların dışında yer alıyorsa katsayıların durağanlığını belirten boş(null, sıfır) hipotezi reddedilir (Akel ve Gazel, 2014: 36).

Şekil 1: CUSUM Grafiği

Şekil 2: CUSUMQ Grafiği

Yukarı yer alan grafikler (Şekil 1 ve Şekil 2) modelde herhangi bir yapısal kırılma olmadığını ifade etmektedir. Değişkenlerin istatistikleri kritik çizgiler arasında yer almakta, bu durum katsayıların istikrarlı olduğunu modelin farklı bir yapay değişken dâhil edilmeden tahmin edilebileceği sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Sonuç ve Öneriler

DYY'nin vergi gelirleri üzerindeki etkisini kontrol etmek için, araştırmada bağımsız değişken olarak DYY ve istihdam edilen kişi başı GSYH, bağımlı değişken olarak vergi geliri kullanılmaktadır. ARDL ve hata düzeltme modeli, vergi gelir modelindeki uzun vadeli ve kısa vadeli ilişkiler için kullanılmaktadır. Sonuçlar, vergi gelir modelinde uzun vadeli ve kısa vadeli ilişkilerin bulunduğunu göstermektedir. DYY'nin vergi gelirleri üzerinde olumlu ve önemli bir etkisi vardır, bu nedenle DYY, devletin vergi gelirini yükseltmek suretiyle genel refahı arttırmaya yardımcı olur. İstihdam edilen kişi başına düşen GSYİH vergi gelirlerinin GSYİH içindeki payını hem kısa hem uzun dönemde negatif etkilemektedir. Bu açıdan bakıldığında Türk vergi sistemi de dolaylı vergilerin ağırlıkta olduğu bir yapıya sahiptir (Mutlu ve Çelen, 2012: 13). Bu yüzden DYY'nin Türkiye'deki vergi gelirlerini arttırıcı bir etkisi olduğu söylenebilir (Koşar ve Van, 2012; Balıkçıoğlu vd., 2016). Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler raporlarında (UNCTAD, 2003; UNCTAD, 2008) yer alan verilere göre Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere gelen DYY gelişmiş ülkelere göre daha düşüktür. Bu durum vergi gelirlerini olumsuz olarak etkilemektedir. Ayrıca literatürde Türkiye üzerine yapılan bazı çalışmalara (Sarısoy ve Koç, 2010; Bahtiyar, Karabacak ve Meçik, 2018) göre de Türkiye'nin

DYY'den elde etmiş olduğu hasılat ya çok az ya da DYY vergi gelirleri arasında nedensellik ilişkisi olmadığı yönündedir.

Bundan dolayı devletin en önemli gelir kaynağı olan vergi gelirlerinin artırılması için yatırımları arttırmak ve bunun için gerekli koşulların sağlanması gerekmektedir. DYY için yapılması gerekenlerden bazıları şu şekildedir; vergi muafiyeti (teşvikleri), hukuksal altyapı, yasal düzenlemeler, güvenlik vb. başlıklar sayılabilir. Uygun ortamın oluşması DYY miktarını arttıracak dolayısıyla ülke geliri büyük ölçüde artmış olacaktır. Ayrıca DYY için uygun şartları sağlayacak finansmanın bulunması kolaylaşacak ve Markusen'in (2001) bahsetmiş olduğu gibi DYY'nin refah sağlayıcı etkisi ev sahibi ülke için yüksek olacaktır

Kaynakça

- Akel, V. ve Gazel, S. (2014). "Döviz Kurları ile BİST Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 23-41.
- Aktan, C. C. (2009). "Arz-Yönlü İktisat Teorisi ve Haldun-Laffer Etkisi". *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1(2), 40-54.
- Altıntaş, H. (2008). "Türkiye'de Para Talebinin İstikrarı ve Sınır Testi Yaklaşımıyla Öngörülmesi: 1985-2006". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(30).
- Andrejovska, A., & Pulikova, V. (2018). "Tax Revenues in the Context of Economic Determinants". *Montenegrin Journal of Economics*, 14(1), 133-141.
- Bahtiyar, E., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2018). AB Ülkeleri ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Vergi Gelirleri İlişkisi: Panel Veri Analizi. *İzmir International Congress on Economics and Administrative Sciences İZCEAS 2018*, 499-510.
- Balıkçoğlu, E., Dalgıç, B. and Fazlıoğlu, B. (2016). "Does Foreign Capital Increase Tax Revenue: The Turkish Case". *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(2).
- Basheer, M., Ahmad, A., & Hassan, S. (2019). "Impact of Economic and Financial Factors on Tax Revenue: Evidence From the Middle East Countries". *Accounting*, 5(2), 53-60.
- Bond, E. and Samuelson, L. (1986). "Tax Holidays as Signals". *American Economic Review*, 76, 820-826.
- Bozdağlıoğlu, E. Y. U. (2007). "Türkiye'nin İthalat ve İhracatının Eşbütünleşme Yöntemi ile Analizi (1990-2007)". *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 1-12.
- Brander, J. and Spencer, B. (1987). "Foreign Direct Investment with Unemployment and Endogenous Taxes and Tariffs". *Journal of International Economics*, 22, 257-279.
- Caves, R.E. (1971). "International Corporations: The Industrial Economics of Foreign Investment". *Economica*, 38, 1-27.
- Dunning, J.H. (1993). MNEs, the Balance of Payments and the Structure of Trade. In: Dunning, J.H. (ed.). *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Addison Wesley, Wokingham, UK and Reading, MA.
- Durkaya, M. ve Ceylan, S. (2006). "Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme", *Maliye Dergisi*, 150, 79-89.

- Eriçok, R. E. ve V. Yılandı (2013), "Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), 87-101.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). "Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*". *Journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Granger, C. W. and Newbold, P. (1974). "Spurious Regressions in Econometrics". *Journal of Econometrics*, 2(2):111-120.
- Gropp, R. and Kostial, K. (2000). "The Disappearing Tax Base: Is Foreign Direct Investment Eroding Corporate Income Taxes?" *ECB Working Paper* No. 31. European Central Bank, Frankfurt.
- Güler, A. ve Karaca, C. (2017, September). Türkiye'de Etkin Bir Vergi Sisteminin Kurulmasına İlişkin Politika Önerileri. In *Proceedings of 2 nd International Conference on Scientific Cooperation for the Future in the Economics and Administrative Sciences* (p. 165).
- Güney, S. (2008). *Türkiye için Nominal Döviz Kurunun Belirlenmesinde Net Uluslararası Rezerv Modelinin Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşımı*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.
- Horstmann, I.J. and Markusen, J.R. (1992). "Endogenous Market Structures in International Trade". *Journal of International Economics*, 32, 109-129.
- IMF 2006, Kenya, Uganda, and United Republic of Tanzania: Selected Issues; IMF Country Report 353; December 1, 2006 p.11.
- Jeza, M., T., Hassen, A., A. And Ramakrishna, G. (2016). The Relationship between FDI flows and Tax Revenues in Ethiopia: an Evidence based on ARDL Model with a Structural Break, *International Conference on Ethiopian Economy, organized by EEA during 21-23, July 2016, Addis Ababa, Ethiopia*.
- Keskin, N. (2008). *Finansal Serbestleşme Sürecinde Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2008.
- Kimm Gnangnon, S. (2017). "Impact of Foreign Direct Investment (FDI) Inflows on Non-Resource Tax and Corporate Tax Revenue". *Economics Bulletin*, 37(4), 2890-2904.
- Kopits, G.F. (1976). "Intra-Firm Royalties Crossing Frontiers and Transfer-Pricing Behaviour". *Economic Journal*, 86, 781-805.
- Koşar, N. ve Van, M.H. (2012). "Uluslararası Vergi Rekabetinin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkilerinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18, 1-19.
- Mahmood, H., & Chaudhary, A. R. (2013). "Impact of DYY on tax revenue in Pakistan". *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 7(1), 59-69.
- Markusen, J.R. (1984). "Multinationals, Multi-Plant Economies, and the Gains from Trade". *Journal of International Economics*, 16, 205-266.
- Markusen, J.R. (1997). "Trade versus Investment Liberalisation". *NBER Working Paper* No. 6231, Cambridge, MA.

- Markusen, J.R. (2001). "Contracts, Intellectual Property Rights, and Multinational Investment in Developing Countries". *Journal of International Economics*, 53, 189-204.
- Markusen, J.R. (2002). *Multinational Firms and the Theory of International Trade*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Markusen, J.R., Venables, A.J., Konan, D.E., and Zhang, K.H. (1996). "A Unified Treatment of Horizontal Direct Investment, Vertical Direct Investment, and the Pattern of Trade in Goods and Services". *NBER Working Paper* No. 5696, Cambridge, MA.
- Mudambi, R. (1999). "Multinational Investment Attraction: Principle-Agent Considerations". *International Journal of Economics of Business*, 6, 65-79.
- Mutlu, A. ve Çelen, M. (2012). "Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Türk Mali Sistemi İçerisindeki Yeri: Siyasal, Sosyal Ve Ekonomik Sonuçları". *TÜSİAD Yayın No: TÜSİAD*, 2012-10.
- Nguyen, H. T. T., Nguyen, M. H., & Goenka, A. (2013). "How Does FDI Affect Corporate Tax Revenue of the Host Country?". *Document De Recherche Epee, Centre D'etudes Des Politiques Economiques De L'universite D'evry*, Retrieved August, 10(2014), 13-03.
- Okey, M. K. N. (2013). "Tax Revenue Effect of Foreign Direct Investment in West Africa". *African Journal of Economic and Sustainable Development*, 2(1), 1-22.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships". *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Raff, H. ve Srinivasan, K. (1998). "Tax Incentives for Import-Substituting Foreign Investment: Does Signaling Play a Role?". *Journal of Public Economics*, 67, 167-193.
- Sarısoy, İ., ve Koç, S. (2010). "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kurumlar Vergisi Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (36), 133-153.
- Skeie, Ø. B. (2017). "International Differences in Corporate Taxation, Foreign Direct Investment and Tax Revenues." *OECD Economics Department Working Papers* No. 1359
- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2011). "Türkiye'nin İthalat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yaklaşımı ile Eşbütünlük Analizi: 1970 - 2002". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (1), 27-34.
- Temiz, D. (2008). "Türkiye'de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1960-2006 Dönemi". *2. Ulusal İktisat Kongresi*, 20-22.
- UNCTAD (2003), *World Investment Report 2003, FDI Policies for Development: National and International Perspectives*, United Nations, New York and Geneva.
- UNCTAD (2008), *World Investment Report 2008, Transnational Corporations, and the Infrastructure Challenge*, United Nations, New York and Geneva.

Denetim Komitesi Özelliklerinin Firma İhtiyatlılık Düzeyine Etkisi: BİST'te Bir Uygulama

Gökhan Özer ^c, Abdullah Kürşat Merter ^{b, d}

Özet

Bu çalışmada, finansal raporlama kalitesinin göstergesi olarak belirlenen şirketlerin ihtiyatlılık düzeyleri ile 5 temel denetim komitesi özelliği (bağımsızlık, finansal uzmanlık, boyut, görev süresi, toplantı sayısı) arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu kapsamda, 2012-2016 yılları arasında BİST'te işlem gören 263 şirketten elde edilmiş 1180 adet gözlem kullanılarak panel veri analizi yapılmış ve denetim komitesi özelliklerinin şirketlerin ihtiyatlılık düzeyleri ile ilişkisi test edilmiştir. Araştırma yöntemi olarak literatürde en çok tercih edilen yöntem olan "Kar/Hisse Senedi Getirisi" modeli olarak ifade edilen Basu modeli kullanılmıştır. Bulgular, ihtiyatlılığın denetim komitesi boyutu ile pozitif, toplantı sayısı ile negatif ilişkili olduğunu göstermektedir. Sonuçlar, denetim komitesi üye sayısının artması durumunda, komitelerin daha etkin hale geldiğini ve firma ihtiyatlılık düzeyini arttırarak finansal raporlama kalitesinin yukarıya çektiğini göstermektedir. Buna karşın, denetim komitesinin dönem içinde daha sık toplantı gerçekleştirmesi durumunda firma ihtiyatlılık düzeyi düşmekte ve buna bağlı olarak finansal raporlama kalitesi azalmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Denetim Komitesi
İhtiyatlılık
Basu Modeli
Kurumsal Yönetim

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 29.11.2018
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.485075

The Effect of Audit Committee Characteristics on Firm Conservatism Level: An Application in BIST

Abstract

In this study, the relationship between the conservatism levels of companies determined as an indicator of financial reporting quality and the 5 basic audit committee characteristics (independence, financial expertise, size, tenure, number of meetings) is examined. In this context, panel data analysis is applied using 1180 observations obtained from 263 publicly-traded company between 2012 and 2016, and the audit committee characteristics are tested in relation to the companies' conservatism levels. As the research method, Basu Model, the most preferred method in the literature, is used. Findings show that while the audit committee size is positively related to conservatism, the number of meetings is negatively related to conservatism. The results show that if the number of members of the audit committee increases, it becomes more effective and increases the level of conservatism, thus raising the quality of financial reporting. On the other hand, if the audit committee meets more frequently during the period, the level of conservatism decreases and the quality of financial reporting decreases accordingly.

Keywords

Audit Committee
Conservatism
Basu Model
Corporate Governance

About Article

Received: 29.11.2018
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.485075

^c Prof. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ORCID: 0000-0002-3255-998X

^b İletişim Yazarı: akmerter@gut.edu.tr

^d Arş. Gör., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ORCID: 0000-0001-6874-1890

Giriş

Denetim komiteleri, yaşanan muhasebe skandallarının (örneğin Enron, WorldCom, HIH) ve büyük ekonomik krizlerin (örneğin, Asya Finansal Krizi, Küresel Mali Kriz) ardından son yirmi yıldır kurumsal yönetim literatüründe oldukça ilgi gören yapı haline gelmiştir (Sultana, 2015). Yönetim kurulu, bir firmanın finansal raporlama sistemi için nihai sorumluluğa sahip bir yapı olarak görülse de günümüzde yaşanan muhasebe skandalları ve ekonomik krizlerin ardından bu sorumluluk yavaş yavaş denetim komitelerine devredilmektedir (Lara, Osma ve Penalva, 2009). Nitekim birçok ülke, sermaye piyasalarında işlem gören şirketlerin denetim komitesi kurmalarını zorunlu kılmış, daha şeffaf ve güvenilir finansal tablolar çıkarmaları için denetim komitesi üyelerinin bağımsız ve finansal uzmanlığa sahip olmaları gerektiğini belirtmiştir. Yapılan araştırma sonuçları incelendiğinde de denetim komitesi üyelerinin bağımsız olması ve finansal uzmanlığa sahip olmasının finansal raporlama kalitesini arttırdığı görülmektedir (DeFond ve Francis, 2005; Dhaliwal, Naiker ve Navissi, 2010; Krishnan ve Visvanathan, 2009; Joseph vd., 2006). Ayrıca bu çalışmalarda, denetim komitesi özelliklerinin finansal tablolarda raporlanan karın kalitesini yükselttiği ve yöneticilerin, şirket karlarını olduğundan daha fazla göstermelerine olanak sağlayan kar yönetimi uygulamalarını kısıtladığı gösterilmektedir.

Muhasebenin temel ilkelerinden biri olan ihtiyatlılık, yöneticilerin fırsatçı davranışlarını kısıtlayan ve muhasebe kayıtlarında yapılan ihlalleri hızla önleyerek finansal raporlama kalitesini arttıran önemli bir ilkedir (Zhong, 2016). 2010 yılında Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) ve Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (FASB) tarafından önerilen ortak kavramsal çerçeveden çıkarılmasına rağmen, günümüzde hala birçok şirketin benimsediği önemli bir ilkedir. Nitekim yapılan birçok ampirik çalışmalarda (Pae, Thornton ve Welker, 2004; Sultana, 2015; Kao ve Chu 2016; Lim 2011; LaFond ve Watts 2008) şirketlerin ihtiyatlı muhasebe politikaları izlediği görülmektedir. Ayrıca bu çalışmalarda ihtiyatlılığın, kar yönetimi, bilgi asimetrisi, vekalet maliyetleri gibi sorunları azalttığını ve şirketlerde kurumsal yönetim anlayışını geliştirdiği gözlemlenmiştir. Bu yazarlar, ihtiyatlılığa özellikle finansal raporlama aşamasında ihtiyaç duyulduğunu ve ihtiyatlılığın yöneticilerin fırsatçı davranışlarını engellediği için finansal raporlardaki bilgilerin güvenilirliğinin ve doğruluğunun arttığını savunmaktadırlar.

Denetim komiteleri 1970'li yıllardan itibaren Amerika'da ve İngiltere'de ilgi gören bir yapı olmasına rağmen, ülkemizde ancak 2011 yılında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yapılan düzenleme ile ön plana çıkmıştır (Tuan, 2015, 116). Özellikle 2002 yılında patlak veren Enron skandalı sonrası Amerika'da Sarbanes Oxley yasasının çıkartılması ve İngiltere'de Smith Komitesi (2003) kararların alınması, şirketlerin yönetim yapısında, denetim işleyişinde ve finansal raporlarında önemli değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur (Hellman, 2008). Amerika ve İngiltere'deki düzenlemeler ile birlikte, denetim komitesi üyelerinin tamamının bağımsız olması, komitede en az bir üyenin finansal uzmanlığa sahip olması ve yılın belli aralıklarına toplanması zorunlu hale gelmiştir. Ülkemizde ise SPK düzenlemesi (2011) ile birlikte borsada işlem gören şirketlerin denetim komiteleri kurmaları, komitelerde en az 2 üyenin bulunması, komite üyelerinin bağımsız olması ve komitenin yılda en az 4 kere toplanması zorunlu kılınmıştır.

Denetim komitesi ile ilgili ampirik araştırmaların odak noktası, denetim komitelerinin *firma performansı* (Aldamen vd. 2012), *kar kalitesi* (Johnson, Daily ve Ellstrand, 1996; Chancharat, Krishnamurti ve Tian, 2012; Bedard, Chtourou ve Courteau, 2004; Klein, 2002a; 2002b) ve

özellikle de *kar yönetimi* (Fengyi 2014; Abbott, Parker ve Peters, 2004; Bédard vd., 2004; Zalata, Tauringana ve Tingbani, 2018) üzerindeki etkisine yönelik olmuştur. Öte yandan, literatürde denetim komitesi özellikleri ile ihtiyatlılık arasındaki ilişkiyi kapsamlı bir şekilde araştıran çalışmalar oldukça kısıtlıdır. (DeFond ve Francis 2005; Ahmed ve Henry 2012; García vd., 2009; Ahmed ve Duellman, 2007, Ahmed ve Duellman, 2012; Klein 2002a; Lim 2011) gibi yazarlar, yönetim kurulu özelliklerinin ihtiyatlılıkla ilişkisi üzerine durmuşken; (Sultana, 2015; Krishnan and Visvanathan, 2008; Kao ve Chu, 2016) gibi yazarlar, denetim komitesi özellikleri ile ihtiyatlılık arasındaki ilişkiye yönelik kapsamlı çalışmalar yapmıştır.

Ülkemizde ise denetim komitesi ile ilgili çalışmaların odak noktası kar yönetimi, iç denetim etkinliği ve finansal raporlama zamanlılığı olmuştur. Yavuzaslan ve Kalmış (2016) çalışmasında, en önemli kurumsal yönetim mekanizmalarından olan yönetim kurulu ve denetim komitesinin bağımsızlığının kar yönetimi uygulamalarını kısıtladığını ortaya koymuştur. Ağca ve Önder (2016), denetim komitesi ve yönetim kurulu üye sayısının kar yönetimi uygulamalarını arttırdığını ancak yönetim kurulu ve denetim komitesi bağımsızlığının kar yönetimi uygulamalarını azalttığını göstermiştir. Temiz, Dalkılıç ve Hacıhasanoğlu (2017), yönetim kurulu üye sayısının ve cinsiyet çeşitliliğinin kar yönetimi uygulamalarını azalttığını ve denetim komitesi üye sayısının kar yönetimi uygulamaları ile ilişkili olmadığını ortaya koymuştur. Sevim ve Eliuz (2007), denetim komitesi varlığı ile iç denetim etkinliği arasındaki ilişkiyi araştırmış ve denetim komitesi kuran şirketlerde iç denetim etkinliğinin kısmi bir şekilde arttığını ortaya koymuştur. Cengiz (2017), denetim komitesi özellikleri ile denetim raporlarının yayınlanma süresi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırmanın sonuçları, denetim komitesi üye sayısının raporlama süresini kısalttığını, toplantı sayısının ise raporlama süresini arttırdığını ortaya koymuştur. Tuan (2016), 2012-2013 yıllarında Borsa İstanbul'da işlem gören 434 halka açık şirketten elde ettiği verilerden hareketle denetim komitesi özellikleri ile piyasa değeri defter değeri oranını kullanarak tahmin etmeye çalıştığı ihtiyatlılık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonuçları, denetim komitesi üyelerinin meşguliyeti ile ihtiyatlılık arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir.

Şirketlerin muhasebe ve raporlama sürecinin gözetiminde önemli bir rol üstlenen denetim komiteleri, finansal tabloların oluşturulmasında ve kamuoyuna finansal bilgilerin sunulmasında ihtiyatlı muhasebe politikaları izlemesi gerekmektedir. Muhasebenin temel ilkelerinden birisi olan ihtiyatlılık kavramı gereği, şirketler gerçekleşmesi olası olan kötü durumları finansal tablolara daha hızlı aktarırken, gerçekleşmesi olası iyi durumları birçok doğrulama kademesinden geçirdikten sonra finansal tablolara aktarmaktadır (Watts, 2003). Bunun sonucunda daha şeffaf, daha güvenilir ve daha kaliteli finansal raporlar ortaya çıkmaktadır. Denetim komitesi ve ihtiyatlılık arasındaki ilişkiye yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde (Sultana, 2015; Krishnan and Visvanathan, 2008; Kao ve Chu, 2016) denetim komitesi özellikleri ile ihtiyatlılık arasında güçlü bir ilişkinin olması beklenmektedir. Bu çerçevede çalışmanın temel amacı, BİST'te işlem gören şirketlerin denetim komitesi özellikleri ile ihtiyatlılık seviyeleri arasında ilişki olup olmadığını araştırmaktır. 2012-2016 yılları arasında BİST'te işlem gören şirketlerden elde edilen 1180 firma/yılı gözlem sayısı kullanılarak denetim komitesi özellikleri ile ihtiyatlılık arasındaki ilişki panel veri analizi yöntemi ile araştırılmıştır. Bulgular, bazı denetim komitesi özellikleri ile ihtiyatlılık arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Literatür Taraması ve Hipotez Geliştirme

Geleneksel olarak ihtiyatlılık, “kârları dikkate alma fakat bütün zararları dikkate al” ifadesiyle açıklanabilir (Acar ve Aktürk, 2009). İhtiyatlılık, özellikle son 30 yıllık dönemde muhasebe literatüründe oldukça tartışılan ve muhasebe politikalarına en fazla etki eden kavramlardan birisi olmuştur. Özellikle büyük muhasebe skandallarından sonra kurumsal yönetim anlayışının gelişmesi ve Uluslararası Muhasebe Standartlarının tüm dünyada kabul görmesi, bu kavramın daha çok tartışılmasına neden olmuştur (DeFond ve Francis, 2005). İhtiyatlılık kavramına yönelik literatürde yapılan ilk tanım, “kâr amacı gütmeyen tüm zararları öngörmek” şeklindedir (Bliss, 1924). Bu tanım yapıcı olabilir ancak oldukça basittir. FASB (1975) ihtiyatlılığı, “Gelecekte alınması ya da ödenmesi gereken iki tutar tahminlerinin eşit olması muhtemelse, ihtiyatlılık daha az iyimser olanın kullanılması gerektiğini” şeklinde ifade etmektedir.

1990’lı yıllarda şirketlerin ihtiyatlılık seviyesinin istatistiksel olarak ölçülmesi için ilk çalışmaları yapan ve bir model geliştiren Basu (1997), ihtiyatlılık için yeni bir tanım önermiştir. Basu (1997)’nin geliştirdiği tanım ve model literatürde oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Basu (1997), ihtiyatlılığı “finansal tablolardaki iyi haberleri kötü haberlerden daha yüksek bir dereceye kadar doğrulama eğilimi” olarak tanımlamaktadır. İhtiyatlılık ilkesine göre şirketler, kötü haberleri (muhtemel gider ve zararlar) iyi haberlere (muhtemel gelir ve karlar) göre finansal tablolara daha hızlı yansıtmaktadır. İyi haberler, zaman içinde kademeli olarak finansal tablolara yansıtılırken, kötü haberler fazla doğrulama yapılmadan finansal tablolara yansıtılmaktadır. Başka bir ifadeyle, iyi haberler ile kötü haberler arasında bir zamanlılık asimetrisi söz konusudur. İhtiyatlılık sayesinde şirketler, kötü haberleri derhal muhasebeleştirmekte ve bu kötü haberlerin temel nedenlerini belirleyerek daha hızlı bir şekilde harekete geçebilmektedir (Yunos, Ahmad ve Sulaiman, 2014).

Watts (2003), ihtiyatlılığın yöneticilerin fırsatçı davranışlarını sınırlayabileceğini, firmaların değerini artırabileceğini ve böylece azınlık hissedarlarının çıkarlarını koruyabileceğini ifade etmektedir. LaFond ve Watts (2008), ihtiyatlılığın, yöneticilerin olumsuz bilgiyi saklamalarını engellediğini, başka bir ifadeyle, bilgi asimetrisini azalttığını savunmaktadır. Lara vd., (2009)’un İngiltere’de iflas eden şirketlere yönelik yaptığı çalışmada, şirketlerin iflas etmeden önce daha az ihtiyatlı muhasebe politikaları izlediklerini ortaya koymuştur. Ahmed ve Duellman (2007), ihtiyatlılığın, yöneticiler ile pay sahipleri arasındaki çıkar çatışmalarını engellediğini ve vekalet maliyetlerini düşürdüğünü ileri sürmektedir. Ahmed ve Duellman (2011), daha ihtiyatlı muhasebe politikaları izleyen şirketlerin brüt kar marjları ve nakit akışlarının diğer şirketlere göre daha yüksek olduğuna dair bulgular elde etmiştir.

Yapılan birçok ampirik çalışmada, ihtiyatlılığın, kar yönetimi, bilgi asimetrisi, vekalet maliyeti gibi sorunları engellediği ve şirketlerde kurumsal yönetim anlayışının geliştirilmesinde önemli bir etken olduğu ortaya koyulmuştur. Ancak (García vd., 2012; Fengyi 2014) gibi yazarlar, ihtiyatlılık ile kar yönetimi arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve ihtiyatlılığın kar manipülasyonuna neden olduğunu savunmaktadır. FASB (2010) ihtiyatlılığın, yanlış bilgilerin muhasebeleştirilmesine neden olduğunu ve muhasebenin temel ilkelerinden olan tarafsızlık ilkesini zedeleyen sonuçlar doğurduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca, Pae (2007) ihtiyatlılık uygulamaları sonucunda işletme varlıklarının bilançoya olduğundan daha düşük değerle yansıtıldığı ve bunun sonucunda da finansal tablolarda yanlış bilgilerin yer aldığını iddia etmektedir. Son olarak, günümüzde gerçeğe uygun değer yönteminin piyasaya, yatırımcılara ve diğer paydaşlara şirket hakkında daha gerçekçi bilgiler sunması ve ihtiyatlılığın bu bilgilere

ulaşımı sınırlandırdığı ve hatta engellediği düşüncesi ihtiyatlılığa olan bakış açısını değiştirmiştir. Tüm bunların sonucunda, 2010 yılında Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu tarafından kavramsal çerçeveden çıkartılmıştır.

Denetim komitelerinin görevlerini ve sorumluluklarını en etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri için belirli özelliklere ve bu özelliklerin doğru bir kombinasyonuna sahip olması gerekmektedir (Sultana, 2015). Denetim komitesi ve ihtiyatlılık arasındaki ilişkiye yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında (Sultana, 2015; Krishnan and Visvanathan, 2008; Kao ve Chu, 2016) denetim komitesinin beş temel özelliğine (Bağımsızlık, finansal uzmanlık, boyut, toplantı sıklığı, görev süresi) odaklanıldığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmada denetim komitesinin ihtiyatlılık üzerine etkisini ölçmek için bu beş temel denetim komitesi özelliklerine odaklanılmıştır. Ayrıca çalışmamızda, denetim komitesi özellikleri ile arasında tamamlayıcılık ilişkisi bulunan yönetim kurulu özellikleri (Yönetim kurulu boyutu, bağımsızlığı ve CEO-Yönetim kurulu başkanı ayrımı) ve firmaya özgü özellikler (firma büyüklüğü, piyasa değeri / defter değeri ve kaldıraç oranı) kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan denetim komitesinin beş temel özelliğinin şirketlerin ihtiyatlılık seviyelerine etkisini ölçmek için hipotezler geliştirilmiştir.

Finansal Uzmanlık

SEC tarafından 2002 yılında yapılan düzenleme ile Amerikan şirketlerinin, denetim komitelerinde en az bir finansal uzman çalıştırması zorunlu hale gelmiştir. Ayrıca bu finansal uzmanın sadece muhasebe konusunda uzmanlaşmış olması gerektiğini vurgulamıştır (SEC 2002). Ancak birçok firmanın, özellikle küçük ölçekli olanların, muhasebe alanında uzmanlaşmış denetim komitesi finansal uzmanlarını cezbetmekte zorlandığını, denetim komitesi finansal uzmanının, denetim fonksiyonunu yerine getirmek için güçlü bir muhasebe geçmişine ihtiyacının olmaması ve finansal tabloların kamuoyuna duyurulmasının denetim komitesi finansal uzmanına ek sorumluluk yüklemesi bu dar tanımın genişletilmesi ihtiyacını doğurmuştur (SEC 2003). SEC, denetim komitesi finansal uzmanının tanımını, muhasebe dışı finansal uzmanlarını da (finans ve denetimde uzmanlaşmış) kapsayacak şekilde genişleterek bu tür sorunların giderilmesini amaçlamıştır (Joseph vd., 2006). Ülkemizde ise denetim komitesinde en az bir finansal uzmanın görevlendirilmesi ile ilgili olarak herhangi bir yasal zorunluluk bulunmamaktadır. Bu tür görevlendirmeler, şirketlerin inisiyatifine bırakılmıştır.

Literatürde denetim komitesinin finansal uzmanlığı konusunda birçok çalışma mevcuttur. Bedard vd., (2004) ve Krishnan (2005)'nin yaptıkları çalışmalarda, finansal uzmanlığın daha az kar yönetimi ve daha iyi iç kontrol ile ilişkili olduğunu göstermişlerdir. DeFond ve Francis (2005), finansal uzmanlığının kurumsal yönetim uygulamalarında tamamlayıcı rol üstlendiğini savunmaktadır. Abbott vd., (2004) ve Agrawal ve Chadha (2005), denetim komitesinde finansal uzmana sahip olan firmaların finansal raporlarında düzeltme yapma ihtimalinin daha düşük olduğunu iddia etmektedirler. Krishnan ve Lee (2009)'in yaptığı çalışmada, yüksek finansal dava açılma riskine sahip olan firmaların denetim komitelerinde finansal uzmanlığa sahip üyelere daha fazla yer verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, finansal uzmanlığa sahip kişiler, denetim raporlarında ve mali tablolarda gerçekleşebilecek olası hataları en aza indirdikleri için bu firmaların sahip olduğu yüksek dava riski en aza inmektedir. Aldamen vd., (2012) denetim komitesinde finansal uzmanın bulundurulmasının

firma performansı arttırdığını gösteren bulgular elde etmiştir. Sultana (2015) gerçekleştirdiği çalışmada, ihtiyatlılık ile denetim komitesinde finansal uzmanlığa sahip yöneticilerin varlığı arasında pozitif ilişki bulmuştur. Krishnan ve Visvanathan, (2008) finansal uzmanlığa sahip denetim komitesi olan firmaların daha ihtiyatlı muhasebe politikaları uyguladığını ileri sürmektedir.

Yukarıdaki argümanlar dikkate alındığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₁: Denetim komitesi üyelerinin finansal uzmanlığı ile şirketlerin ihtiyatlılık seviyeleri arasında pozitif bir ilişki vardır.

Bağımsızlık

Denetim komitesinin finansal uzmanlığının yanı sıra bağımsızlığı da denetim kurulunun en önemli özelliklerinden birisidir. Denetim komitesinin bağımsızlığının önemi, denetim komitesinin bağımsız yöneticilerden oluşmasını gerektiren düzenleyici kurallara dayanmaktadır (Fakhari ve Pitenoei, 2017). Bu sebeple Amerika'da, İngiltere'de, Türkiye'de ve diğer birçok ülkede denetim komitelerinin tamamen bağımsız üyelerden oluşması zorunlu hale getirilmiştir.

Johnson vd., (1996); Chancharat vd., (2012); Bedard vd., (2004); Klein, (2002b) denetim komitesinde bağımsız yöneticilerin bulunmaması durumunda, finansal raporlama sürecindeki kusurların artacağını ve CEO'ların agresif kar yönetimine başvurabileceğini belirtmişlerdir. Buna ek olarak, bağımsız yöneticilerin varlığının finansal raporlama yanı sıra iç ve bağımsız denetimin kalitesini arttırdığını ve vekalet maliyetlerini düşürdüğünü savunmuşlardır. Appiah ve Amon (2015), bağımsız denetim komitelerinin kurumsal iflas olasılığını azalttığı savını ileri sürmektedirler. Hassan, Hijazi ve Naser (2016), etkili bir denetim komitesinin şirketlerin yönetim kurulu özelliklerine ve mülkiyet yapılarına ikame veya tamamlayıcı bir mekanizma olarak etki edip etmeyeceğini araştırmış ve denetim komitesinin etkinliğinin, yönetim kurulu ile birleştirildiğinde "karşılıklı güçlendirme" yoluyla daha etkin hale geldiğini ortaya koymuştur. Fakhari ve Pitenoei (2017), denetim komitesi bağımsızlığının ve finansal uzmanlığının bilgi asimetrisini azalttığını ve firmanın bilgi çevresine olumlu katkılar sağladığını göstermiştir. Joseph ve Terry (2003), çalışmalarında denetim komitesinde bağımsız olmayan üyelerin oranı ile firmaların finansal sıkıntı içine girme olasılığı arasında güçlü bir ilişki bulmuştur. Klein (2002b), denetim komitesinin bağımsızlığının yönetim kurulu büyüklüğü ve bağımsızlığı ile pozitif ilişkili, hızlı büyüme ve firma zararları ile negatif ilişkili olduğuna dair bulgular elde etmiştir.

Yukarıdaki argümanlar dikkate alındığında şu hipotez oluşturulmuştur:

H₂: Denetim komitesindeki üyelerin bağımsızlığı ile şirketlerin ihtiyatlılık seviyeleri arasında pozitif bir ilişki vardır.

Boyut

Denetim komitesi boyutunun, denetim komitesi faaliyetlerini büyük ölçüde etkilemesi ve finansal raporlama üzerinde daha etkin bir kontrol gücüne sahip olmasını sağlaması beklenmektedir. Öte yandan denetim komitelerinde üye sayısının fazlalığı, karar alma

kalitesini de düşürebilmektedir. Literatürde denetim komitesinin boyutu ile ilgili iki zıt görüş mevcuttur.

Abbott vd. (2004) ve Bedard vd. (2004), yaptıkları çalışmalarda denetim komitesinde 3'ten fazla üye bulunması durumunda, firmaların daha az finansal hata yaptıklarını göstermişlerdir. Ayrıca denetim komitelerinde 3 veya daha fazla üyenin bulunmasının, yöneticilerin agresif kar yöntemlerine başvurmalarına kısıtlayıcı etkide bulunduğunu ve komitenin potansiyel finansal raporlama süreci ile ilgili sorunları hızlı bir şekilde çözebildiğini ortaya koymuşlardır.

Karşıt görüş olarak ise Bushman, Piotroski ve Smith, (2004) ve Piot (2004) gibi araştırmacılar; büyük kurulların iletişim koordinasyonu konusunda sorun yaşadıklarını, küçük kurulların karar alma sürecinde daha hızlı olacaklarını, bunun sonucunda da kaliteli denetim faaliyetlerinin ortaya çıkacağını belirtmektedirler. Aldamen vd. (2012) 2008 krizinde, firma performansı ile denetim komitesi üye sayısı arasında negatif bir ilişkinin olduğunu göstermiştir.

Yukarıdaki argümanlar dikkate alındığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₃: Denetim komitesi üye sayısı ile şirketlerin ihtiyatlılık seviyeleri arasında pozitif bir ilişki vardır.

Görev Süresi

Denetim komitesindeki üyelerin uzun süre görev yapmaları, bilgi, uzmanlık ve kalite açısından önemli bir unsur olarak görülmektedir (Sultana, 2015). Başka bir ifade ile, komite üyesinin görev süresi ne kadar uzun olursa, finansal uzmanlığı o kadar yüksek olması beklenmektedir. Bu durumda komite üyelerinin görev süresinin, finansal raporlama ve denetim kalitesine olumlu bir katkı sunması beklenir. Öte yandan bağımsız yöneticilerin bir komitede uzun süre görev alması, yönetim kurulu ile olan uzun süreli ilişkiden dolayı bağımsızlığın ortadan kalkmasına neden olabilmektedir (Sharma ve Iselin, 2012). Bu durum, finansal raporlama ve denetim kalitesine olumsuz anlamda bir etki etmesi kaçınılmazdır. Literatürde denetim komitesi üyelerinin görev süresi ile ilgili iki zıt görüş mevcuttur.

Bedard vd. (2004), denetim kurulu üyelerinin ortalama görev süresinin kar yönetimi ile ilişkili olup olmadığını incelemiştir. Denetim kurulu üyelerinin daha uzun görev süresine sahip olduklarında kar yönetiminin kısıtlanacağına ilişkin önemli bulgular elde etmiştir. Vafeas, (2003)'a göre uzun süreli çalışan yöneticiler, zamanla yüksek itibara sahip olabilmektedirler. Zayıf performans itibarı zedeleyeceği için, bu yöneticilerin iş performanslarına daha fazla dikkat edeceklerini düşünmektedir. Liu ve Sun (2010) çalışmalarında, denetim komitesindeki bağımsız üyelerin görev süresinin, komitenin finansal raporlamanın gözetimindeki etkinliğini etkileyip etkilemediğini incelemiştir. Denetim komitesinde bağımsız olarak uzun süre görev yapan yönetici oranının kar yönetimi ile olumsuz ilişkili olduğuna dair güçlü bulgular elde etmiştir. Aldamen vd. (2011) 2008 krizinde, firma performansının, denetim komitesi tecrübeli üye sayısı ile olumlu ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Öte Yandan Canavan, Jones ve Potter, (2004)'e göre uzun süreli görev yapan yöneticiler daha az çalışmakta ve daha az istihdam edilmektedir. Şirketin sorunlarıyla ilgili yeni anlayış ve çözümlerden yoksundurlar. Ticari faaliyetler daha karmaşıktıkça ve daha hızlı bir şekilde değiştikçe, uzun süreli yöneticiler için teknoloji, finansal işlemler ve iş stratejileri ile ilgili

değişiklikleri takip etmek gittikçe zorlaşmaktadır. Yeni yöneticiler, yeni fikirleri ve eleştirel düşüncüyü yönetim kuruluna veya komiteye getirebilmektedir. Bununla birlikte, uzun süreli görev yapan yöneticiler yeni konularla uğraşmak için yetenekten yoksun olabilmektedirler. Uzun süreli görev yapan yöneticilerin, zamanla gelişen yönetimle dostça bir ilişki kurma olasılığı daha yüksek olacaktır. Vafeas (2003) ve Bebchuk, Fried ve Walker (2002) tarafından yapılan araştırmalar, yönetimin yetkilerini yönetim kurullarının aday gösterme sürecini etkilemek için kullanabileceğini öne sürmektedir. Yönetimle güçlü kişisel bağları bulunan bağımsız yöneticilerin yeniden atanmaları ve uzun vadede pozisyonlarını korumaları daha olasıdır. Böylelikle, yönetim kurulundaki bağımsız yöneticilerin bağımsızlığı azalabilmektedir. Sharma ve Iselin (2012) çalışmalarında denetim komitesindeki bağımsız üyelerin görev süresinin finansal raporlamanın kalitesini düşürdüğünü ve bağımsız üyelerin bağımlı hale geldiğini savunmaktadır.

Yukarıdaki argümanlar dikkate alındığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₄: Denetim komitesi üyelerinin görev süresi ile şirketlerin ihtiyatlılık seviyeleri arasında pozitif bir ilişki vardır.

Toplantı Sıklığı

Birçok ülkede denetim komitesi üyelerinin bağımsız olması ve finansal uzmanlığa sahip olması zorunlu kılınmıştır. Aynı zamanda bu iki önemli özelliğe ek olarak, denetim komitesi üyelerinin belirli aralıklarda toplanması da bir gereklilik olarak görülmüştür. Nitekim ülkemizde SPK (2011) düzenlemesine göre, denetim komitelerinin yılda en az 4 defa toplanması zorunlu kılınmıştır. Denetim komitesi toplantı sıklığının artması, finansal raporlarda gözden kaçan hataları minimize etmek ve denetim faaliyetlerini sıkılaştırmak açısından faydalı olabilmektedir. Öte yandan toplantı maliyetleri, beklenen faydadan fazla olabilmekte ve firmalara ek bir maliyet yükü getirebilmektedir. Literatürde denetim komitesi toplantı sıklığı ile ilgili iki zıt görüş mevcuttur.

Sharma, Naiker ve Lee (2009), denetim komitesi toplantı sıklığının kurumsallık seviyesi ve kurumsal sahiplik ile olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca hızlı büyüyen firmalarda denetim komitesi toplantı sıklığının az olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sultana (2015) ihtiyatlılık ile denetim komitesi toplantılarının sıklığı arasında olumlu bir ilişki olduğunu belirtmektedir.

Ghafran ve O'Sullivan (2017), denetim komitesi toplantı sıklığı ile denetim ücreti arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Başka bir ifade ile, denetim komitesi toplantı sıklığı arttıkça denetim çalışanlarına ödenen ücretler artmaktadır. Appiah ve Amon (2015) çalışmasında, denetim komitesi toplantı sıklığı ile kurumsal iflas arasında olumlu bir ilişki olduğunu ve denetim komitelerinin toplantı sıklığı arttıkça maliyetlerde de (örneğin, yöneticilerin toplantı ücretleri, yönetim zamanı) artış meydana geldiğini ve buna bağlı olarak hissedar değerinin düştüğü ve firmaların iflas etme olasılığının arttığını ileri sürmüştür.

Yukarıdaki argümanlar dikkate alındığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₅: Denetim komitesi toplantı sıklığı ile şirketlerin ihtiyatlılık seviyeleri arasında negatif bir ilişki vardır.

Araştırma Yöntemi

İhtiyatlılığın Ölçülmesi

Fama (1970) menkul kıymetlerin yeni bilgiye anında, tam ve doğru olarak tepki verdiği, menkul kıymet fiyatlarının rastlantısal olarak değiştiği, profesyonel yatırımcıların bağımsız olarak veya gruplar halinde normalin üstünde bir kazanç elde etmesinin mümkün olmadığı piyasaları etkin piyasalar olarak adlandırmıştır. Başka bir ifade ile piyasaların güçlü bir etkinlik düzeyine sahip olmaları durumunda, hisse senedi fiyatları elde edilebilir olan tüm bilgileri yansıtması ve finansal bilgilerin, hisse senedi fiyatlarını hızlı bir şekilde etkilemesi gerekmektedir. Ülkemizde yapılan çalışmalar, Türkiye hisse senedi piyasasının zayıf formda etkin olduğunu ortaya koymuştur (Zeren, Kara ve Arı 2013; Eken ve Adalı 2008; Yücel 2016). Bu durum, menkul kıymet piyasalarındaki tüm bilgilerin fiyatlara yansıdığı ve geçmiş fiyat hareketlerine dayalı olarak fiyat tahminin yapılamayacağını göstermektedir. Etkin piyasa hipotezi gereği hisse senedi getirileri, zaman içindeki farklı türdeki bilgileri ve haberleri tam olarak yansıtması gerekmektedir (Zhong, 2016). Ancak Basu (1997), ihtiyatlılık kavramı gereği, etkin piyasalarda haberlerin farklı zamanlarda hisse senedi getirilerine yansıdığını ileri sürmüştür. Başka bir ifade ile kötü haberlerin iyi haberlere göre daha hızlı kara yansıdığını ve asimetric zamanlılığın ortaya çıktığını belirtmiştir. Basu (1997)'nin geliştirdiği ve firma hakkında her türlü haberi hızlı bir şekilde yansıtabilen bir araç olan hisse senetlerinin üzerinden ihtiyatlılığın ölçülmesini sağlayan Kar/Hisse Senedi Getirisi modeli çalışmamızın araştırma yöntemi olarak tercih edilmiştir.

Kar/Hisse Senedi Getirisi modeli, şirketlerin kamuya açıklanan haberlerinin fiyata olan etkisini temel alan ve haberlerin işletmenin fiyatına tam olarak etki ettiği varsayımı altında çalışan bir modeldir. Basu (1997), etkin piyasalarda hisse senedi getirileri kamuya açık bütün haberleri simetrik olarak ve hızlı bir şekilde yansıttığından "haberleri" ölçmek için hisse senedi getirisi değişkenini kullanmıştır. Hisse senedi fiyatları çeşitli kaynaklardan piyasaya gelen tüm bilgileri içermektedir. Dolayısıyla hisse senedi fiyat değişiklikleri dönemdeki haber gelişiminin bir ölçüsüdür (Ruch ve Taylor, 2015, 23). Basu (1997), kötü haberlerin iyi haberlere göre daha zamanında kara yansıdığı için, kardaki pozitif getirilerden daha çok negatif getiri ilişkisi bulmayı beklemektedir.

Basu modeli olarak da bilinen aşağıdaki panel veri regresyon formülü, ihtiyatlılık derecesini diğer bir deyişle asimetric zamanlılığı ölçmek için kullanılır:

$$X_{it} / P_{it} = \beta_0 + \beta_1 DR_{it} + \beta_2 R_{it} + \beta_3 R_{it} DR_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

X_{it} = t yılı i firması için hisse başına kar

P_{it} = t yılı i firması için hisse senedi açılış fiyatı

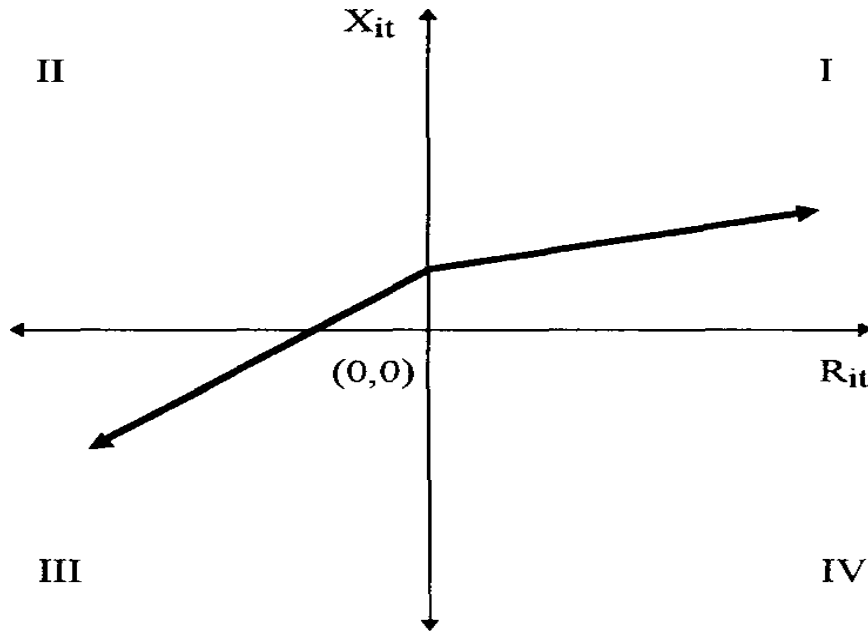
R_{it} = t yılı i firması için hisse senedi getirisi

DR_{it} = R negatifse $DR = 1$, R pozitifse $DR = 0$

Özünde, Basu (1997) hisse senedi getirileri (R) üzerinde muhasebe karlarını (X / P) "iyi haberler" ve "kötü haberler" olarak firma yılları açısından ayrı ayrı göstermek istemektedir. Bir firma yılında, hisse senedi getirisi pozitif veya sıfırsa, yani $R_{it} > 0$ ise, iyi haberler olan bir firma yılı olarak kabul edilir. Bir firma yılında, hisse senedi getirisi negatif, yani $R_{it} < 0$ ise kötü haberler firma yılı olarak kabul edilir. Tahmin edilen eğim katsayısı (β_2 ve β_3), haberlerin

doğasına (yani işaretine) bağlı olarak, hisse senedi getirisinde somutlaşan haberlerin karayansıma zamanlılığını ölçer.

Şirketlerin ihtiyatlı olmaları durumunda, kar ve hisse senedi getirisi arasındaki ilişki Şekil 1'deki gibi olmaktadır. X_{it} , t yılı i firması için hisse başına karı, R_{it} , t yılı i firması için hisse senedi getirisini göstermektedir. Şekil 1'de Çeyrek I, pozitif getiri ve pozitif karın olduğu gözlemleri, Çeyrek II, negatif getiri ve pozitif karın olduğu gözlemleri, Çeyrek III, negatif getiri ve negatif karın olduğu gözlemleri ve son olarak Çeyrek IV ise pozitif getiri ve negatif karın olduğu gözlemleri içermektedir. Bir şirket için kötü haberlerin olduğu dönemlerde, piyasa bu olumsuz durumu şirketin hisse senetlerine hızlıca yansıtacak ve bunun sonucunda negatif hisse senedi getirisi söz konusu olacaktır. İhtiyatlılık gereği şirketler bu kötü haberleri karlarına hızlıca yansıtacakları için hisse başına kar ile hisse senedi getirisi arasında ciddi bir bağlantı olacaktır. Çeyrek II ve III dönemlerinde hisse başına kar ve hisse senedi getirisi arasındaki ilişkinin Çeyrek I dönemine göre daha yüksek olması beklenmektedir. Buna bağlı olarak Çeyrek II ve III dönemlerindeki eğim katsayısı ($\beta_2 + \beta_3$) Çeyrek I'e göre yüksek olacaktır.

Şekil 1. Hisse Başına Kar ve Hisse Senedi Getirisi İlişkisi

Basu regresyon modeli, iyi haberler ile kötü haberler arasında ayırım yapmak için kukla değişken (DR) kullanmaktadır ve kukla değişken sayesinde eğim katsayılarının (ve kesişmelerinin) bu iki grup arasında farklı olmasına neden olmaktadır. İyi haberde ($R_{it} > 0$), $DR = 0$ 'dir ve iyi haber zamanlılık katsayısı β_2 'dir. Kötü haberlerde ($R_{it} < 0$), $DR = 1$ 'dir ve kötü haber zamanlılık katsayısı ($\beta_2 + \beta_3$)'dir. β_3 asimetrik zamanlılık katsayısıdır ve ihtiyatlılığın Basu modelindeki başlıca göstergesidir. β_3 , 0'dan ne kadar büyük olursa, ihtiyatlılık derecesi o kadar yüksek olacaktır (Zhe Wang, 2008).

Denetim Komitesi Özelliklerinin Ölçülmesi

Sultana, (2015); Krishnan and Visvanathan, (2008); Kao ve Chu, (2016) gibi yazarlar denetim komitesi ve ihtiyatlılık arasındaki ilişkiyi incelemek için denetim komitesinin beş temel

özelliği üzerine odaklanmışlardır (Bağımsızlık, finansal uzmanlık, boyut, görev süresi, toplantı sıklığı). Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde denetim komitesinin daha verimli çalışması ve kendisine verilen görevleri ve sorumlulukları yerine getirebilmesi için komite üyelerinin tamamının bağımsız olması, finans ve/veya muhasebe alanında uzman olması, belirli bir tecrübeye sahip olması, komitenin en az iki üyeden oluşması ve her yıl belirli aralıklarda toplanması gerektiği görülmektedir. Finansal tablolarda sunulan kara doğrudan etki eden ihtiyatlılık uygulamaları ile finansal tablolardaki bilgilerin doğruluğunu sağlamada en etkin bir şekilde çalışan denetim komitesi arasında bir ilişkinin olmaması mümkün görünmemektedir. Sonuç olarak, her bir denetim komitesi özelliği ile şirketlerin ihtiyatlılık seviyesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olması beklenmektedir.

Denetim komitesi bağımsızlığı (DKBO olarak verilmiştir) denetim komitesindeki bağımsız yöneticilerin oranı ile ölçülmektedir. Denetim komitesi finansal uzmanlığı (DKFU); denetim komitesinde en az bir üye muhasebe, denetim ve finans konusunda uzmanlığa sahipse 1, değil ise 0 verilerek ölçülmektedir. Denetim komitesi boyutu (DKBT), denetim komitesi üye sayısı ile ölçülmektedir. Denetim komitesi görev süresi (DKGS), denetim komitesi yöneticilerinin komitedeki ortalama görev süreleri ile ölçülmektedir. Denetim komitesi toplantı sıklığı (DKTS) ise, denetim komitesinin bir yılda gerçekleştirdiği toplantı sayısı ile ölçülmektedir.

Kontrol Değişkenlerinin Ölçülmesi

Çalışmada, ihtiyatlılık ile ilişkili olduğu tespit edilen bazı yönetim bazlı ve firma bazlı özellikler kontrol altına alınmıştır (Sultana, 2015; Ahmed ve Duellman, 2007; Khan and Watts 2009).

Beekes vd., (2004), yönetim kurulu bağımsızlığının finansal raporlarda sunulan karın kalitesini arttırdığı savunmaktadır. Birçok çalışmada, çok sayıda bağımsız yönetim kurulu üyesine sahip olan firmaların finansal tabloların sunumunda sahtecilik yapma (Beasley ve Salterio, 2000) ve kar yönetimi faaliyetlerinde bulunma (Klein, 2002a; Lara vd., 2005) ihtimallerinin düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Yönetim kurulu büyüklüğü konusunda ampirik sonuçlar karışıktır. Abbott vd. (2004) ve Bedard vd. (2004), küçük yönetim kurulların koordine edilmesinin daha kolay olduğunu ve bu kurullardaki yöneticiler daha az işten kaytarma problemine sahip olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte, Ahmed ve Duellman, (2007), daha büyük yönetim kurullarının daha deneyimli yöneticilere sahip olduğunu ve aynı zamanda bu kurullardaki yöneticilerin görevlerine daha fazla odaklandığını savunmaktadır. Bazı çalışmalar (Klein, 2002a; Vafeas, 2005), daha küçük kurulların, finansal hata ve agresif kar yönetimi gibi önemli finansal konuları ele almada daha etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, diğer araştırmalar, daha büyük kurulların firmaların finansal raporlamalarının kalitesini arttırdığını öne sürerek, karşıt bulgular elde etmişlerdir (Xie vd., 2003). Ahmed ve Duellman (2007), yüksek düzeyde bir yönetim kurulu bağımsızlığına sahip olan ve CEO-yönetim kurulu başkanı ayrımına giden şirketlerin denetim komitesi faaliyetlerinin daha etkin olduğunu savunmaktadır. Ampirik sonuçlar, CEO-yönetim kurulu başkanı ayrımının yapılmadığı durumlarda denetim faaliyetlerinin etkisiz olduğunu (Yunos, Ahmad ve Sulaiman, 2014; Klein, 2002) ve ayrımın yapıldığı şirketlerde denetim faaliyetlerinin oldukça güçlü bir mekanizma haline geldiğini ortaya koyulmuştur (Krishnan ve Visvanathan, 2008). Önceki literatürle tutarlı olarak yönetim kurulu bağımsızlığı (YKBO) yönetim kurulundaki bağımsız yöneticilerin oranı ile, yönetim kurulu boyutu (YKBT) yönetim

kurulunda bulunun yönetici sayısı ile son olarak yönetim kurulu başkanı ve CEO ayrımı (YKB-CEO) yönetim kurulu başkanı ve CEO farklı kişiler ise 1; aynı kişiler ise 0 verilerek ölçülmüştür.

Lafond ve Watts (2008), büyük firmaların küçük firmalara göre daha az bilgi asimetrisine sahip olduklarını ve böylece büyük firmaların ihtiyatlılığa olan talebi azalttığını ileri sürmektedir. Lafond ve Watts (2008) ve Ahmed ve Duellman (2007), piyasa değeri / defter değeri yüksek olan firmaların mevcut varlıklarını büyütme açısından daha istekli olacakları için agresif muhasebe politikaları uygulama olasılıklarının yüksek olduğunu savunmaktadırlar. Ahmed vd. (2002) ve Lafond ve Watts (2008), daha yüksek kaldıraç oranına sahip firmaların, daha hızlı bir şekilde finansal sıkıntı içine girdikleri ve dava açılma risklerinin diğer firmalara göre daha yüksek olduğunu, bu nedenle, bu firmaların ihtiyatlı muhasebe uygulamalarına daha çok talep göstereceklerini savunmaktadırlar. Önceki literatürle tutarlı olarak firma büyüklüğü (FBÜ) piyasa değerinin doğal logaritması alınarak, Piyasa değeri / Defter değeri oranı (PD/DD) piyasa değeri ile defter değerinin birbirine oranlanmasıyla ve son olarak finansal kaldıraç (KAO) toplam borçların toplam varlıklara oranlanmasıyla ölçülmüştür.

Örneklem ve Araştırma Bulguları

Örneklem Seçimi

Örneklem, 2012-2016 yılları arasında BİST’te işlem gören 262 firmadan oluşmaktadır. Finansal tablolardaki farklılıklardan dolayı finansal şirketler ve gerekli verilerine ulaşılamayan şirketler analiz dışında bırakılması sonucu 1180 gözlemlik dengesiz panel veri setine ulaşılmıştır. Araştırma kapsamındaki şirketlere ait veriler, Finnet, BİST web sitesi, Kamuyu Aydınlatma Platformu web sitesi ve şirketlerin kendi web sitelerindeki yatırımcı ilişkileri sayfalarından elde edilmiştir.

Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Tablo I, analizde kullanılan değişkenlerin 2012-2016 yılları arasındaki tanımlayıcı istatistiklerini göstermektedir. Tablo incelendiğinde şirketlerin %91,6’sının denetim komitelerini kurdukları görülmektedir. SPK (2011) düzenlemesine göre borsada işlem gören tüm şirketlerin denetim komitesi oluşturması zorunlu hâle getirilmiştir. Ancak payları yakın pazarda işlem gören şirketlerin denetim komitesi kurmaları zorunlu değildir. Ayrıca aynı düzenlemede denetim komitesi üyelerin bağımsız olması ve komitelerin yılda en az 4 defa toplanması zorunlu hale getirilmiştir. Borsada işlem gören şirketlerinde bu düzenlemede belirtilen unsurlara genel itibarıyla uyduğu görülmektedir. Sonuçlar, denetim komitelerinin 1,85 ortalama üye sayısına sahip olduğunu, bu üyelerin %89,9’nun bağımsız olduğunu ve komitelerin yılda ortalama 4 kere toplandığını göstermektedir. Ayrıca, SPK denetim komitesindeki üyelerin finansal uzmanlığı konusunda açık bir düzenleme getirmese de denetim komitesi üyelerinin %53,3’ünün muhasebe/finans konusunda uzman olduğu görülmektedir. Son olarak, daha yeni sayılabilecek olan denetim komitelerinde, üyelerin görev sürelerinin ortalaması 2,27 yıl olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuç, denetim komitesindeki üye

Denetim Komitesi Özelliklerinin Firma İhtiyatlılık Düzeyine Etkisi: BİST'te Bir Uygulama

sirkülasyonun az olduğunu ve buna bağlı olarak şirketlerin denetim komitesi üyelerinin tecrübeli olmasına önem verdiğini göstermektedir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken adı	Ortalama	Standart sapma	Minimum değer	Maksimum değer
X/P	0,066	1,034	-3,147	21,910
R	14,615	55,282	-99.087	518,625
DKVA	0,916	0,277	0	1
DKBÜ	1,859	0,585	1	3
DKBO	0,899	0,296	0	1
DKTS	4.027	1,503	2	10
DKFU	0,533	0,499	0	1
DKGS	2,278	1,357	1	5
YKBÜ	7,05	2,131	3	15
YKBO	0,296	0,104	0	0,615
YKB-CEO	0,734	0,441	0	1
PD/DD	1.747	2.634	-20.385	34.723
ŞBÜ	18,876	1,880	13,810	23,955
KAO	0.519	0,411	0,006	8,674

Tablo II, tüm örneklem için pearson korelasyon matrisi sonuçlarını göstermektedir. Sonuçlar, beş temel denetim komitesi değişkenleri (Bağımsızlık, finansal uzmanlık, boyut, görev süresi ve toplantı sayısı) ile bağımlı değişken (Hisse başına kar / hisse fiyatı) arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Denetim komitesi boyutu ve bağımsızlığı arasındaki ilişki (0,856) hariç hiçbir değişken arasında yüksek korelasyon bulunmamaktadır. Boyut ve bağımsızlık arasında çıkan yüksek korelasyon, denetim komitelerinin büyük çoğunluğunun 2 üyeden oluşması ve bu üyelerin bağımsız olmasından kaynaklanmaktadır. Tablo III'te değişkenler VIF değerleri verilmektedir. Hiçbir değişkenin VIF değeri 5'ten yüksek olmadığı için boyut ve bağımsızlık değişkenlerinin analizden çıkarılmasına gerek görülmemiştir (Uygulama için bkz., Kao, ve Chu, 2016; Lim, 2011).

Son olarak, denetim komitesi değişkenleri arasındaki pearson korelasyon katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, denetim komitesi özellikleri birbirlerini tamamlamaktadır.

Tablo 2. Değişkenler Korelasyon Matrisi

Değişkenler	X/P	R	DKBÜ	DKBO	DKTS	DKFU	DKGS	YKBÜ	YKBO	YKB-CEO	PD/DD	ŞBÜ	KA
X/P	1.000												
R	0.209*	1.000											
DKBÜ	0.100*	0,061**	1,000										
DKBO	0.087*	0,049***	0,856*	1,000									
DKTS	0.049***	0,023	0,251*	0,248*	1,000								
DKFU	0.065**	0,014	0.330*	0,330*	0,236*	1,000							
DKGS	0.045***	0,031	0,452*	0,443*	0,484*	0,142*	1,000						
YKBÜ	0.103*	0,049***	0,198*	0,215*	0,237*	0,107*	0,133*	1,000					
YKBO	0.026	-0,000	0,521*	0,595*	0,412*	0,222*	0,218*	-0,212*	1,000				
YKB-CEO	0.157*	0,093*	0,177*	0,232*	0,204*	0,085*	0,073**	0,278*	0,007	1,000			
PD/DD	-0.060**	0.109*	-0.105*	-0,067**	-0,029	0,003	-0,059***	-0,010	0,027	-0,020	1,000		
ŞBÜ	-0.175*	0,197*	0,186*	0,201*	0,233*	0,134*	0,152*	0,491*	0,020	0,290*	0,228	1,000	
KA	-0.152*	-0,042	0,054***	0,035	0,065**	0,021	0,049***	-0,051***	0,077*	-0,106*	-0,010	-0,057***	1,000

Not: I. *, **, *** simgeleri sırayla değişkenlerin %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlı olduğunu göstermektedir. II. Değişkenlerin açıklamaları Ek-1'de gösterilmiştir.

Tablo 3. VİF Değerleri

Değişken açıklaması	Değişkenler	VİF değeri
Hisse başına getiri	R	1,05
Denetim komitesi üye sayısı	DKBÜ	4,63
Denetim komitesi bağımsızlığı	DKBO	4,88
Denetim komitesi toplantı sayısı	DKTS	2,85
Denetim komitesi finansal uzmanlığı	DKFU	1,15
Denetim komitesi üyelerinin ortalama görev süresi	DKGS	1,35
Yönetim kurulu büyüklüğü	YKBÜ	1,68
Yönetim kurulu bağımsız yönetici oranı	YKBO	1,96
Yönetim kurulu başkanı ile CEO ayrışma 1, değilse 0	YKB-CEO	1,19
Piyasa Değeri / Defter Değeri	PD/DD	1,12
Şirket büyüklüğü	ŞBÜ	1,56
Kaldıraç	KAO	1,03

Regresyon Sonuçları

Tablo IV, denetim komitesi özellikleri ile ihtiyatlılık arasındaki ilişkiyi gösteren sabit etkiler regresyon sonuçlarını göstermektedir.

Önceki çalışmalarda (Sultana, 2015; Krishnan ve Visvanathan, 2008) denetim komitesi bağımsızlığının ve finansal uzmanlığının ihtiyatlılık ile istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişkili olduğu görülmektedir. Ancak analiz sonuçlarına göre denetim komitesi bağımsızlığı ve finansal uzmanlığının ihtiyatlılık ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi olmadığı görülmektedir. Bu durumda H_1 ve H_2 hipotezleri reddedilmektedir.

Denetim komitesi büyüklüğünün, üyelerinin görev süresinin ve komitenin toplantı sıklığının ihtiyatlılık ile ilişkisi konusunda literatürde karışık sonuçlar mevcuttur. Analiz sonuçlarına göre denetim komitesi büyüklüğünün ihtiyatlılık ile istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişkili olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, Abbott vd. (2004) ve Bedard vd. (2004) ile tutarlılık göstermektedir. Buna göre denetim komitesi üye sayısı arttıkça şirketlerin ihtiyatlılık seviyeleri artmaktadır. Buna gerekçe olarak, üye sayısının artmasının, finansal raporlama süresince ortaya çıkabilecek hataların minimuma indirilmesinde ve yöneticilerin agresif kar yönetimine başvurmalarını engellemesinde etkili olması beklenmektedir. Sonuç olarak, ihtiyatlılık ve denetim komitesi büyüklüğü arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmasından dolayı H_3 hipotezi desteklenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, görev süresinin ihtiyatlılık ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Başka bir ifade ile, denetim komitesi üyelerinin denetim komitesindeki ortalama görev süresi, şirketlerin ihtiyatlılık seviyeleri üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Sonuç olarak H_4 hipotezi reddedilmektedir.

Analiz sonuçlarına göre, denetim komitesi toplantı sayısının ihtiyatlılık ile istatistiksel olarak anlamlı ancak negatifi ilişkili olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç, Ghafran ve

O'Sullivan (2017) ve Appiah ve Amon (2015) ile tutarlık göstermektedir. Buna göre denetim komitesi toplantı sayıları arttıkça şirketlerin ihtiyatlılık seviyeleri azalmaktadır. Buna gerekçe olarak, denetim komitesi toplantılarının artmasının, firmalara ek maliyet yüklemekte ve verimliliği düşürmektedir (toplantı maliyetleri, yöneticilerin zamanlarının büyük bölümü bu toplantılarda geçmesi). Bu durumda da ihtiyatlılık uygulamalarında azalma meydana gelmesi kaçılmaz hale gelmektedir. Sonuç olarak, ihtiyatlılık ve denetim komitesi toplantı sayısı arasında negatif ancak istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki çıkmasından dolayı H₅ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. Panel Veri Regresyon Sonuçları

Değişkenler	Beklenen İşaret	Katsayı	t değeri
DKBÜ	?	0,003*** (0,001)	1,84
DKBO	+	0,000 (0,001)	0,13
DKTS	?	-0,001*** (0,000)	-1,89
DKFU	+	0,000 (0,000)	0,19
DKGS	?	-0,000 (0,000)	-0,41
YKBÜ	?	-0,000*** (0,000)	-1,68
YKBO	+	-0,002 (0,004)	-0,51
YKB-CEO	+	-0,000 (0,000)	-0,20
PD/DD	+	-0,000 (0,000)	-0,02
ŞBÜ	+	0,005*** (0,002)	1,84
KAO	-	-0,005** (0,002)	2,36
F-Değeri	4,83		
Gözlem Sayısı	1.180		
R-Kare Değeri	0,504		

Not: I. Parantez içerisindeki değerler değişkenin standart sapmasını göstermektedir. II. Sonuçlar Stata 14 istatistiksel paket programı yardımıyla elde edilmiştir. III. Tüm sürekli değişkenler %1-%99 oranında düzeltilmiştir (Winsorized). IV. *, **, *** simgeleri sırayla değişkenlerin %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlı olduğunu göstermektedir. V. Değişkenlerin açıklamaları Ek-1'de gösterilmiştir.

Kontrol değişkenlerinin ihtiyatlılık ile ilişkisi incelendiğinde, ihtiyatlılığın, yönetim kurulu büyüklüğü ve şirket büyüklüğü ile istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki, finansal kaldıraç ile istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki içinde olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile yönetim kurulundaki yönetici sayısı arttıkça veya şirketin piyasa değerinde bir artış gerçekleştikçe şirketlerin ihtiyatlılık seviyesi artmaktadır. Diğer taraftan, şirketlerin toplam borç / toplam varlık oranı arttıkça şirketlerin ihtiyatlılık seviyesi azalmaktadır. Son olarak, yönetim kurulu bağımsız yönetici oranı, CEO-yönetim kurulu başkanı ayrımı ve piyasa değeri / defter değeri oranlarının ihtiyatlılık ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki içinde olmadığı görülmektedir.

Sonuç

Yaşanan büyük muhasebe skandalları ve ekonomik krizler, şirketlerin yönetim yapılarında önemli değişikliklere gitmelerine neden olmuştur. Finansal raporların doğru ve güvenilir bilgileri içermesinden ve bu raporların finansal bilgi kullanıcılarına aktarılmasından sorumlu olan yönetim kurulları, bu sorumluluklarını yavaş yavaş denetim komitelerine aktarmaktadır. Denetim komitelerinin de bu sorumlulukları yerine getirebilmesi için belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Hem literatürde hem de devlet düzenlemelerinde genel kanı, etkin bir denetim komitesinin, bağımsızlık, finansal uzmanlık, boyut, görev süresi, toplantı sıklığı gibi denetim komitesi özelliklerine sahip olması gerektiği yönündedir. Bu özellikler, sermaye piyasasında finansal tablolar aracılığıyla sunulan bilgilerin ve muhasebe uygulamalarının tarafsızlığının ve güvenilirliğinin tesis edilmesine yardımcı olmaktadır.

Denetim komitelerinden beklenen, görevini yerine getirirken kurumsal yönetim uygulamalarında ve şeffaf finansal raporlama sürecinde ihtiyatlı muhasebe politikaları uygulamasıdır. Çünkü, ihtiyatlı muhasebe politikaları, finansal tablolarda sunulan karn kalitesini etkilemekte ve yöneticilerin agresif kar yönetimi uygulamalarını engellemektedir. Bunun sonucunda vekalet maliyeti ve bilgi asimetrisi gibi firma değerini düşürücü problemlerin oluşması önlenmektedir.

Bu kapsamda, çalışmamızın temel amacı, borsada işlem gören finansal olmayan şirketlerin denetim komitesi özellikleri ile ihtiyatlılık seviyeleri arasında ilişki olup olmadığını araştırmaktır. Bulgular, 2012-2016 yılları arasında borsada işlem gören 262 firmadan alınan 1180 gözlem sayısına panel veri analizi uygulanarak elde edilmiştir. Analiz sonuçları, ihtiyatlılığın, denetim komitesi büyüklüğü ile pozitif ilişkili olduğunu, toplantı sıklığı ile negatif ilişkili olduğunu göstermektedir. Başka bir ifade ile denetim komitesi üye sayısı arttıkça ve toplantı sıklığı azaldıkça şirketlerin ihtiyatlılık seviyesi artmaktadır. Bu sonuçlar, literatürdeki çalışmalarla tutarlılık göstermektedir. Ayrıca analiz sonuçları, denetim komitesi üyelerinin bağımsızlığının, finansal uzmanlığının ve görev süresinin ihtiyatlılık ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisinin olmadığını göstermiştir.

Çalışmamız bazı kısıtlara sahiptir. İlk olarak borsada işlem gören şirketlerin, denetim komitelerini SPK (2011) düzenlemesinden sonra yani 2012 yılı itibariyle oluşturmaları zorunlu hale getirilmiştir. Bu yıldan önce denetim komitesi özelliklerine dair veriler kısıtlıdır. Bu nedenle araştırmamızın kapsamı sadece 2012 ve 2016 yılları arasını kapsamaktadır. İkinci kısıt, şirketlerin ihtiyatlılık seviyelerinin ölçülmesinde literatürde en çok tercih edilen Kar/Hisse Senedi Getirisi modelinin kullanılmasıdır. Ball, Kothari ve Nikolaev, (2013); Dietrich, Muller ve Riedl, (2007); Khan Han ve Watts (2009); Givoly ve Hayn (2000) gibi yazarlar, Kar/Hisse

Senedi Getirisi modelinin kayda değer yanlılığa (biased) sahip olduğunu ve bundan kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Öte yandan Khan Han ve Watts, (2009); Ball vd., (2013) ise firma büyüklüğü, finansal kaldıraç ve piyasa değeri / defter değeri oranı gibi firma bazlı değişkenlerin göz önünde bulundurulması durumunda Basu modelindeki yanlılığın giderileceğini belirtmiştir. Üçüncü ve son kısım ise, sadece beş denetim komitesi özelliğinin kullanılmasındır.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda, araştırma kapsamı genişletilerek daha fazla gözlem sayısına sahip analizler yapılabilir. Ayrıca Basu modeline ek olarak, literatürde şirketlerin ihtiyatlılık seviyelerini ölçen birçok model kullanılmaktadır. Bu modellerin de tercih edilmesiyle denetim komitesi özellikleri ile ihtiyatlılık arasındaki ilişki test edilebilir. Son olarak denetim komitesi üyelerinin cinsiyeti, başka komitelerde görev alan denetim komitesi üye sayısı, çalışılan bağımsız denetim şirketi gibi değişkenler eklenerek analizin kapsamı genişletilebilir.

Kaynakça

- Abbott, J., L., Parker, S., & Peters, G. (2004). Audit committee characteristics and restatements, *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 23(1), 69-87. DOI:10.2308/aud.2004.23.1.69
- Acar, D., & Ahmet, A. (2009). Muhasebede İhtiyatlılık Kavramı ve İMKB Sınai Endeksinde İşlem Gören İşletmelerde İhtiyatlılık Üzerine Bir Araştırma, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 77-90. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akuiibfd/issue/1627/20383>
- Ağca, A., & Önder, Ş. (2016). İşletmelerde Kâr Yönetimi ve Kurumsal Yönetim Yapıları Arasındaki İlişki: BIST Üzerine Bir Uygulama, *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (47), 23-42.
- Ahmed, A. S., & Duellman, S. (2007). Accounting Conservatism and Board of Director Characteristics: An Empirical Analysis, *Journal of Accounting and Economics*, 43 (2-3), 411-437. DOI: 10.1016/j.jacceco.2007.01.005
- Ahmed, A. S., & Duellman, S. (2011). Evidence on the Role of Accounting Conservatism in Monitoring Managers' Investment Decisions, *Accounting & Finance*, 51 (3), 609- 633. DOI: 10.1111/j.1467-629X.2010.00369.x
- Ahmed, K., & Henry, D. (2012). Accounting conservatism and voluntary corporate governance mechanisms by Australian firms, *Accounting & Finance*, 52, 631-662. DOI:10.1111/j.1467-629X.2011.00410.x
- Agrawal, A., & Chadha, S. (2005). Corporate governance and accounting scandals, *Journal of Law and Economics*, 48(2), 371-406. DOI: 10.1086/430808
- Aldamen, H., Duncan, K., Kelly, S., Mcnamara, R., & Nagel, S. (2012). Audit committee characteristics and firm performance during the global financial crisis, *Accounting & Finance*, 52, 971-1000. DOI: 10.1111/j.1467-629X.2011.00447.x
- Appiah, K. O., & Amon C. (2015). Board audit committee and corporate insolvency, *Journal of Applied Accounting Research*, 18(3), 298-316. DOI: 10.1108/JAAR-03-2015-0024
- Ball, R., & Shivakumar, L. (2006). The Role of Accruals in Asymmetrically Timely Gain and Loss Recognition, *Journal of Accounting Research* 44(2), 207-242. DOI:10.1111/j.1475-679X.2006.00198.x

- Ball, R., Kothari, S. P., & Nikolaev, V. (2013). On Estimating Conditional Conservatism, *Accounting Review*, 88(3), 755–87. DOI: 10.2308/accr-50371
- Basu, S. (1997). The Conservatism Principle and the Asymmetric Timeliness of Earnings, *Journal of Accounting and Economics*, 24 (1), 3–37. DOI: 10.1016/S0165-4101(97)00014-1
- Bebchuk, L. A., Fried, J. M., & Walker, D. I. (2002). Managerial Power and Rent Extraction in the Design of Executive Compensation, *University of Chicago Law Review*, 69(3), 751-846. DOI: 10.3386/w9068
- Bedard, J., Chtourou, S. M., & Courteau, L. (2004). The effect of audit committee expertise, independence, and activity on aggressive earnings management Auditing, *Journal of Practice and Theory*, 23(2), 13-35. DOI: 10.2308/aud.2004.23.2.13
- Beasley, M. S., & Salterio, S. E. (2001). The relationship between board characteristics and voluntary improvements in audit committee composition and experience, *Contemporary Accounting Research* 18 (2), 539-570. DOI: 10.1506/RM1J-A0YM-3VMV-TAMV
- Beekes, W., Pope, P., & Young, S. (2004). The link between earnings timeliness, earnings conservatism and board composition: Evidence from the UK, *Corporate Governance: An International Review*, 12(1), 47–59. DOI: 10.1111/j.1467-8683.2004.00342.x
- Bliss, J.H. (1924). *Management Through Accounts*, The Ronald Press Co. New York.
- Bushman, R. M., Piotroski, J. D., & Smith, A. J. (2004). What Determines Corporate Transparency? *Journal of Accounting Research*, 42, 207-252. DOI:10.1111/j.1475-679X.2004.00136.x
- Chancharat, N., Krishnamurti, C., & Tian, G. (2012). Board structure and survival of new economy IPO firms, *Corporate Governance: An International Review*, 20(2), 144-163. DOI: 10.1111/j.1467-8683.2011.00906.x
- Cadbury Committee (1992). *Report of the Committee on Financial Aspects of Corporate Governance*. London: HMSO.
- Canavan, J., Jones, B., & Potter, M. J. (2004). Board Tenure: How Long is Too Long? *Boards & Directors*, 28(2), 39-42.
- Cengiz, S. (2017). Denetim Komitesi Etkinliğinin Denetim Raporlarının Yayınlanma Süresi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *Mali Çözüm Dergisi*, 27, (May/Jun 2017), 31-60.
- Dhaliwal, D., Naiker, V., & Navissi, F. (2010). The association between accruals quality and the characteristics of accounting experts and mix of expertise on audit committees, *Contemporary Accounting Research*, 27(3), 787-827. DOI: 10.1111/j.1911-3846.2010.01027.x
- Defond, M. L., & Francis, J. R. (2005). Audit research after Sarbanes-Oxley, *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 24 (S-1), 5–30. DOI: 10.2308/aud.2005.24.s-1.5
- Dietrich, D., Muller K., & Riedl, E. (2007). Asymmetric timeliness tests of accounting conservatism, *Review of Accounting Studies*, 12 (1). 95- 124. DOI: 10.1007/s11142-006-9023-y
- Eken, H., & Adalı, S. (2008). Piyasa Etkinliği ve İMKB: Zayıf Formda Etkinliğe İlişkin Ekonometrik Bir Analiz, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (37), 1-16

- Fakhari, H., & Pitenoei Y. R. (2017). The Impact of Audit Committee and Its Characteristics on the Firms Information Environment, *Iranian Journal of Management Studies (IJMS)*, 10(3), 577-608. DOI: 10.22059/IJMS.2017.231317.672627
- Fama, E.F. (1970). Efficient capital markets: a review of theory and empirical works. *Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Financial Accounting Standards Board (FASB), (1975). Accounting for Contingencies, Statement of Financial Accounting Standards No. 5, FASB, Norwalk, CT.
- Financial Accounting Standards Board (FASB) (2010), *Statement of Financial Accounting Concepts No. 8*, Conceptual framework for financial reporting. Norwalk, CT: FASB.
- Ghafran, C., & O'sullivan N. (2017). The impact of audit committee expertise on audit quality: Evidence from UK audit fees, *The British Accounting Review*, 49(6), 1-16. DOI: 10.1016/j.bar.2017.09.008
- Givoly, D. & Hayn, C. (2000). The Changing Time-Series Properties of Earnings, Cash Flows and Accruals: Has Financial Reporting Become More Conservative? *Journal of Accounting and Economics*, 29 (3), 287-320. DOI: 10.1016/S0165-4101(00)00024-0
- Hellman, N. (2008). Accounting Conservatism under IFRS, *Accounting in Europe*, 5 (2), 71-100. DOI: 10.1080/17449480802510492
- Johnson, J. L., Daily, C. M., & Ellstrand, A. E. (1996). Boards of directors: A review and research agenda, *Journal of Management*, 22(3), 409-438. DOI: 10.1016/S0149-2063(96)90031-8
- Joseph, V. C., & Terry L. N. (2003). Audit Committee Independence and Disclosure: choice for financially distressed firms, *Corporate Governance: An International Review*. 11(4), 289-299. DOI: 10.1111/1467-8683.00327
- Joseph, V. C., Carl W., April K., & Terry L. (2006). Audit Committee Financial Expertise, Competing Corporate Governance Mechanisms, and Earnings Management, *SSRN Electronic Journal*. DOI: 10.2139/ssrn.887512
- Kao, H., & Chu, T. (2016). Audit committee, supervisor system and accounting conservatism, *International Research Journal of Applied Finance*, 7(9), 202-219. DOI: 10.0709/article-1
- Khan, M., & Watts, R.L. (2009). Estimation and Empirical Properties of a Firm-year Measure of Accounting Conservatism, *Journal of Accounting and Economics*, 48 (2-3), 132-150. DOI: 10.1016/j.jacceco.2009.08.002
- Klein, A. (2002a). Audit Committee, Board of Director Characteristics, and Earnings Management, *Journal of Accounting and Economics*. 33(3), 375-400. DOI: 10.1016/S0165-4101(02)00059-9
- Klein, A. (2002b). Economic determinants of audit committee independence, *The Accounting Review*, 77 (2), 435-452. DOI: 10.2308/accr.2002.77.2.435
- Krishnan, J. (2005). Audit committee quality and internal control: An empirical analysis, *The Accounting Review*, 80(2), 649-675. DOI: 10.2308/accr.2005.80.2.649
- Krishnan, G., & Visvanathan, G. (2008). Does the SOX Definition of an Accounting Expert Matter? the Association between Audit Committee Directors' Accounting Expertise and

- Accounting Conservatism, *Contemporary Accounting Research*, 25(3), 827-857. DOI:10.2139/ssrn.866884
- Krishnan, J., & Lee J. E. (2009). Audit Committee Financial Expertise, Litigation Risk, and Corporate Governance, *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 28(1), 241-261. DOI: 10.2308/aud.2009.28.1.241
- Lafond, R., & Watts, R. (2008). The Information Role of Conservatism, *The Accounting Review*, 83(2), 447-478. DOI: 10.2308/accr.2008.83.2.447
- Lara, J. M., Osma, B., & Penalva, F. (2009). Accounting Conservatism and Corporate Governance, *Review of Accounting Studies*, 14(1), 161-201. DOI: 10.1007/s11142-007-9060-1
- Lim R. (2011). Are corporate governance attributes associated with accounting conservatism? *Accounting & Finance*, 51(4), 1007-1030. DOI: 10.1111/j.1467-629X.2010.00390.x
- Lin, F., Wu, C., Fang, T., & Wun, J. (2014). The relations among accounting conservatism, institutional investors and earnings manipulation, *Economic Modelling*, 37, 164-174, DOI: 10.1016/j.econmod.2013.10.020.
- Liu G. & Sun J. (2010). Director tenure and independent audit committee effectiveness, *International Research Journal of Finance and Economics*, 51, 176-189.
- Pae, J., Thornton, D. B., & Welker, M. (2005). The Link between Earnings Conservatism and the Price-to-Book Ratio, *Contemporary Accounting Research*, 22(3), 693-717. DOI:10.1506/9FDN-N6ED-LJE9-A1HL
- Pae, J. (2007). Unexpected Accruals and Conditional Accounting Conservatism, *Journal of Business Finance & Accounting*, 34 (5) & (6), 681-704. DOI:10.1111/j.1468-5957.2007.02018.x
- Piot, C. (2004). The existence and independence of audit committees in France, *Accounting and Business Research*, 34(3), 223-246. DOI: 10.1080/00014788.2004.9729966
- Ruch, G. W., & Taylor, G. (2015). Accounting conservatism: A review of the literature, *Journal of Accounting Literature*, 34, 17-38. DOI: 10.1016/j.acclit.2015.02.001.
- SEC. (2002). *Proposed Rule: Disclosure Required by Sections 406 and 407 of the Sarbanes-Oxley Act of 2002*. Available at: <http://www.sec.gov/rules/proposed/33-8138.htm>.
- SEC. (2003). *Final Rule: Disclosure Required by Sections 406 and 407 of the Sarbanes-Oxley Act of 2002*. Available at: <http://www.sec.gov/rules/final/33-8177.htm>.
- Sermaye Piyasası Kurulu (SPK). (2011). *Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ*, <http://www.spk.gov.tr/duyurugoster.aspx?aid=20111011&subid=0&ct=c> Erişim Tarihi: 25.11.2015
- Sevim, Ş., & Eliuz, A. (2007). Denetim Komitelerinin İç Denetimin Etkinliği Üzerindeki Roller ve İMKB'de Bir Araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 36, 60-70. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35607/395622>
- Sharma, V. D., Naiker V., & Lee, B. (2009). Determinants of Audit Committee Meeting Frequency: Evidence from a Voluntary Governance System, *Accounting Horizons*, 23(2), 245-263. DOI: 10.2308/acch.2009.23.3.245

- Sharma, V. D., & Iselin, E. R. (2012). The association between audit committee multiple-directorships, tenure, and financial misstatements, *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 31(3), 149–175. DOI: 10.2308/ajpt-10290
- Smith Report. (2003). *Audit Committees: Combined Code Guidance*. London: Financial Reporting Council.
- Sultana, N. (2015). Audit Committee Characteristics and Accounting Conservatism, *International Journal of Auditing*, 19(2), 88-102. DOI:10.1111/ijau.12034
- Temiz, H., Dalkılıç, E., & Hacıhasanoğlu, T. (2017). Yönetim Kurulu Yapısı ve Kâr Yönetimi Uygulamaları: BİST İmalat Sektörü Örneği, *BMIJ*, 5(4), 119-136. DOI:10.15295/bmij.v5i4.185
- Tuan, K. (2016). Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan İşletmelerde Etkin İç Kontrol ve Bağımsız Denetim Göstergeleri, *World of Accounting Science*, 18(1), 159–183.
- Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği (TÜSİAD). (2012). *Uygulama Örnekleri ile Birlikte A'dan Z'ye Denetim Komiteleri*, Haziran 2012, Yayın No:527. Available at: <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/5614-uygulama-ornekleri-ile-birlikte-adan-zye-denetim-komiteleri>
- Vafeas, N. (2003). Length of Board Tenure and Outside Director Independence, *Journal of Business Finance & Accounting*, 30 (7-8), 1043-1064. DOI: 10.1111/1468-5957.05525
- Yavuzaslan, S., & Kalmış, H. (2016). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Kâr Yönetimi Üzerindeki Etkisi ve Borsa İstanbul A.Ş. Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(27). 353-384.
- Yunos, R. M., Ahmad, S. A., & Sulaiman, A. (2014). The Influence of Internal Governance Mechanisms on Accounting Conservatism, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 164, 501-507, DOI:10.1016/j.sbspro.2014.11.138.
- Yücel, Ö. (2016). Finansal Piyasa Etkinliği: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama, *International Review of Economics and Management*, 4 (3), 107-123. DOI: 10.18825/irem.16916
- Xie, B., Davidson, W. N. & Dadalt, P. (2003). Earnings management and corporate governance: the role of the board and the audit committee, *Journal of Corporate Finance*, 9(3), 295-316, DOI: 10.1016/S0929-1199(02)00006-8.
- Wang, R., Hogartaigh, C., & Van, Z. T. (2008). Measures of Accounting Conservatism: A Construct Validity Perspective, *Journal of Accounting Literature*, 28, 1-60.
- Watts, R. L. (2003). Conservatism in Accounting Part I: Explanations and Implications, *Accounting Horizons*, 17 (3), 207– 221. DOI: 10.2139/ssrn.414522
- Zalata, A. M., Tauringana, V., & Tingbani, I. (2018). Audit committee financial expertise, gender, and earnings management: Does gender of the financial expert matter? *International Review of Financial Analysis*, 55, 170-183, DOI: 10.1016/j.irfa.2017.11.002.
- Zeren, F., Kara, H., & Arı, A. (2013). Piyasa Etkinliği Hipotezi: İMKB İçin Ampirik Bir Analiz, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 141-148
- Zhong, Y., & Li, W. (2017). Accounting Conservatism: A Literature Review, *Australian Accounting Review*, 27, 195–213. DOI:10.1111/auar.12107

Avrupalı Seyyahların Gözüyle Seydiköy ve Çevresi

Ali K. Öz^{a, b}, Barış Gür^c

Özet

Bu çalışmada Seydiköy'ü 17. yüzyıldan itibaren ziyaret etmeye başlayan Avrupalı seyyahların gezi anekdotlarında verdiği bilgiler ve 2018 yılında tarafımızdan gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırması sırasında elde edilen bulgular üzerinden kentin arkeolojik ve kültürel mirasının mevcut durumu ile değişimi değerlendirilmiştir. Seydiköy'ü 17. yüzyıldan bu yana ziyaret eden Avrupalı seyyahlar yerleşim hakkında paylaştıkları genel bilgiler dışında bölgenin antik kalıntıları üzerine de gözlemlerini sunmuşlardır. Özellikle Seydiköy ve çevresinin Avrupa müzelerine eski eser sağlayabilecek bir arkeolojik zenginliğe sahip olduğu bu şekilde öğrenilmektedir. Sonrasında gerçekleştirilen araştırmalar da yörenin antik çağda Smyrna'ya uzanan güzergâh üzerinde stratejik bir noktada olduğunu göstermekle birlikte kentin büyüme ve gelişme sürecinde birçok antik kalıntının kaybolmuş olduğu görülmektedir. Örneğin birçok seyyahın gezi anekdotları içerisinde adı geçen tümülüslerden günümüzde yalnızca bir tanesinin muhafaza edilebilmiş olması bunun kanıtı niteliğindedir. Önceki araştırmalarda ve tarafımızdan gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında yörede arkeolojik bulgulara ulaşılması da erken dönem seyyahlarının Seydiköy'ün antik kalıntılarına ilişkin vurgularını desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler

Seydiköy
Yüzey Araştırması
Arkeoloji
Seyyahlar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 12.12.2018
Kabul Tarihi: 19.12.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.496319

Seydiköy and Its Surroundings From the Eyes of European Travelers

Abstract

In this study, the information given in the anecdotes of European travelers, who started to visit Seydiköy from the 17th century, and the findings obtained during the archaeological survey conducted by us in 2018 were evaluated with the current state of the archaeological and cultural heritage of the city. Besides the general information they shared about the settlement, the European travelers who visited Seydiköy since the 17th century also presented their observations on the ancient ruins of the region. Especially, it is learned that Seydiköy and its surroundings have an archaeological prosperities that can provide ancient works to European museums. Afterwards, the researches show that the region is at a strategic point on the route extending to Smyrna in ancient times but many ancient ruins have been lost in the city's growth and development process. In previous researches and during the survey conducted by us, reaching the archaeological findings in the region also supported the early travelers of ancient ruins of Seydiköy.

Keywords

Seydiköy
Survey
Archaeology
Travelers

About Article

Received: 12.12.2018
Accepted: 19.12.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.496319

^a İletişim Yazarı: ali.oz@deu.edu.tr

^b Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. ORCID: 0000-0002-3005-3236

^c Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü. ORCID: 0000-0002-9031-9159

Giriş

Bu çalışmada Seydiköy'ü 17. yüzyıldan itibaren ziyaret etmeye başlayan Avrupalı seyyahların gezi anekdotlarında verdiği bilgiler ve 2018 yılında tarafımızdan gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırması sırasında (1) elde edilen bulgular üzerinden kentin arkeolojik ve kültürel mirasının mevcut durumu ile değişimi değerlendirilecektir. Seyyahların gezi anekdotlarında belirtmiş olduğu bilgiler üzerinden konuya yaklaşılarak Seydiköy ve çevresindeki mevcut arkeolojik ve kültürel mirasın günümüzdeki koruma durumunun ve değişiminin belgelenmesi ve irdelenmesi çalışmanın ana konusunu oluştururken, kentin arkeolojik mirasına ilişkin yüzey araştırması yoluyla elde edilen bulgular da ana hatlarıyla aktarılacaktır.

Avrupalı Seyyahlar ve Seydiköy

Avrupalı Seyyahlar 17. yüzyıldan itibaren İzmir'e gerçekleştirmiş oldukları yolculuklarında Seydiköy ve çevresini de ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretlerinde Seydiköy'ü Bornova, Narlıköy (Narlidere), Boudja (Buca) gibi kent merkezinin dışında ancak merkeze uzak olmayan, bu nedenle de kısa sürede ulaşılabilen bir banliyö olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Yerleşimi ve çevresini ziyaret eden seyyahlar günlüklerinde burayı Sedicui, Sedikeui, Sedikeuy, Sedekio, Sedjagui gibi farklı telaffuzlar ile tanımlamışlardır.

Avrupalı seyyahların gezi anekdotlarında Seydiköy, İzmir'den uzak olması ile Avrupalı konsolos ve tüccarların yaz aylarında dinlenebildikleri bir sayfiye yeridir. Richard Chandler, İzmir'e geldiğinde Seydiköy'e gerçekleştirmiş olduğu ziyaretinde yerleşimden küçük bir köy olarak tanımlamaktadır. Seydiköy'e geldiğinde Bay Lee'nin evinde kalmış, geliş nedeni olarak ise İzmir'deki büyük bir salgından sığınmak için burada bulunmaktadırlar (Chandler, 1817: 124). Seydiköy'ün İzmir'den uzakta olması ve nüfusunun az olması nedeniyle salgın hastalıkların fazlaca uğramadığı bir yer olduğu görülmektedir (2). Bu yönüyle İzmir'de yaşayan konsolosların, tüccarların hem yazlarını geçirdikleri hem de salgın hastalık durumlarında evlerine kapandıkları bir dinlenme yeridir.

Avrupalı konsoloslar ve tüccarlar için İzmir'in dışında kalan ancak kısa mesafede kolayca ulaşabilecekleri doğal güzelliklere sahip yerleşimler yazları ikamet edilmek üzere tercih edilmekteydi. Konsolos ve tüccarlar için büyük bahçelere sahip kır evleri büyük bir konfora sahipti. Bu tercihler içerisinde Seydiköy'ün de önemli bir yeri vardı. John Fuller'ın 1818'deki gözlemlerine göre farklı ulusların İzmir'in dışındaki farklı yerleşimleri bir bakıma seçmiş, adeta dinlenme amacıyla aralarında paylaşmış oldukları görülmektedir.

Francis Arundell Seydiköy'deki konsolos evlerini sayarken, önceki Hollanda konsolosu Hochepped'in dul eşinin, görevdeki Hollanda konsolosu Van Lennep'in, kardeşi İsveç Konsolosu'nun, İngiliz konsolosu Werry'nin güzel evlerini görmüştür. Arundell 300 Yunan evi, 40 Türk evi ile köyün bir kilisesi ve camisinin bulunduğunu bilgisini vermektedir (Arundell, 1828: 12).

Fredrik Hasselquist için Seydiköy'ün anlamı ise biraz daha farklıdır. Seydiköy'ü olağanüstü bir yer olarak tanımlamasının ardında yatan, burada kendisinin tabiriyle botanik dünyasının kralı Sherard'ın gerçekleştirmiş olduğu çalışmalardır. Hasselquist, Sherard'ın bir botanik koleksiyonu meydana getirmiş olduğu bahçesini ve evini görmüş olduğunu belirtmektedir (Hasselquist, 1766: 51).

Henry Alexander S. Dearborn, Seydiköy için Smyrna'nın güneyinde kente bir buçuk saat uzaklıkta büyüleyici bir köy tanımını yaparken Türkçe isminin "Aşk köyü" anlamına geldiğini belirtmektedir (Dearborn, 1819: 64). Jean Joseph François Poujoulat'nın Michaud'a yazmış olduğu 1830 yılındaki mektupta ise Pagos Dağı'nı aşmış iki saatlik bir yürüyüş sonrasında Seydiköy'e sevgi ve aşk köyüne gelmiş olduklarını belirtirken, çevresinde epey küçük köycükler olan bu yerleşimi büyük bir afet nedeniyle İzmir tabutlar şehri haline gelince Chandler'in çekildiği köy olarak tanıtmaktadır (Michoud & Poujoulat, 2007: 81). Seydiköy Thomas MacGill için ise İzmir ziyareti sırasında, körfezin doğusundaki çekilip uyuyup dinlendikleri hoş bir köydü (MacGill, 1839: 140). Charles Fellows ise Seydiköy'ü seyahatnamesinde "Sideecooe" olarak yazarken, güzel bir köy olarak tanımlamaktadır (Fellows, 1839: 7).

Farklı bir anekdotu ise John Fuller'ın seyahatnamesinden gözlemlemek mümkündür. Atla yolculuğu sırasında düşerek yaralanan İngiliz, Seydiköy'e götürülmüş ve burada yine bir İngiliz cerrah tarafından tedavi edildikten üç gün sonra iyileşerek İzmir'e geri dönmüştür (Fuller, 1830: 40).

Francis Arundell de Seydiköy'ün bozulmamış doğal güzelliğini ve vahşi doğasını aktaran seyyahlardan biridir. Seydiköy'ün vahşi hayvan türleri bakımından çeşitliliğine vurgu yapan Arundell, Seydiköy'ün çevresinin çakal sürüleri ve yaban domuzları bakımından bol olduğunu, iki yıl önce ise bir Hyaena'nın (sırtlan) Seydiköy ile Buca arasında öldürülmüş olduğu bilgisini vermektedir. Bununla birlikte kendisinin Seydiköy ile Ephesos (Selçuk) arasında kurtlarla sıklıkla karşılaşmış olduğunu ancak Nymphaeum'a (Kemalpaşa) giden yol üzerinde birkaç yıl önce aslan, dağlarında ise vaşak görüldüğünü belirtmektedir (Arundell, 1828: 302).

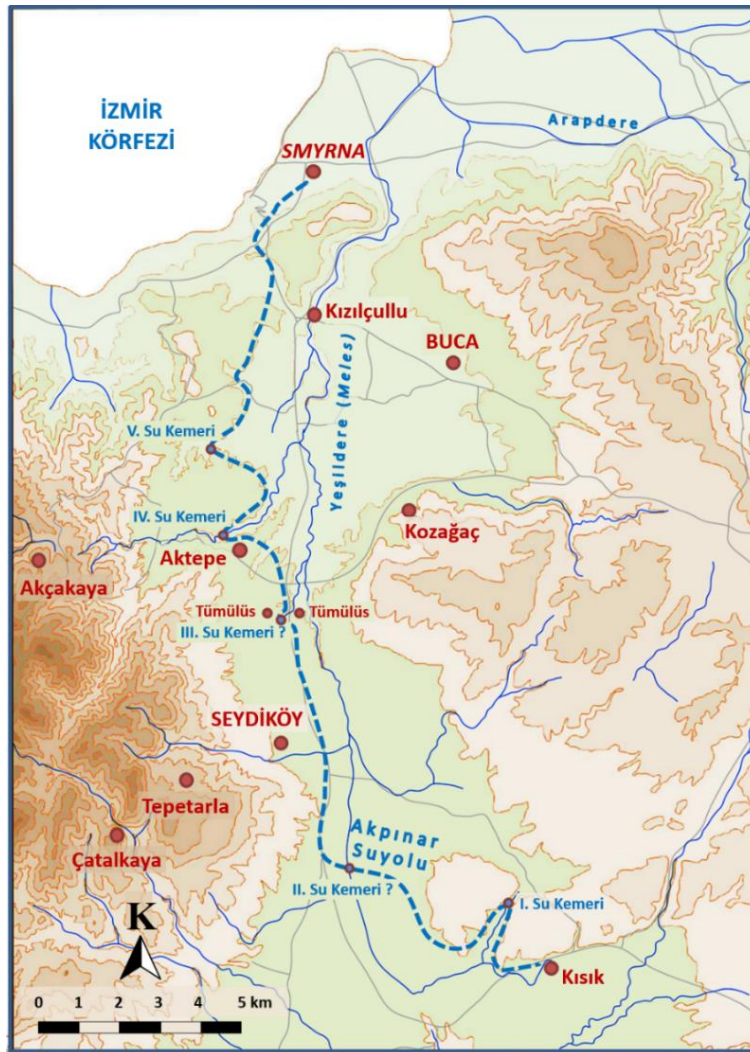
Edwin John Davis, 1872 yılında İzmir'i ziyaretinde kentin çevresine ilişkin gözlemlerinde Buca'nın ötesinde büyük bir köy olarak nitelendirdiği Seydiköy'ün yakınında görkemli selvi koruluğu bulunduğunu belirtir. Seydiköy ovasının ise; kısmen tarıma alınmış olup üzüm bağları, buğday tarlaları ve tepelerin yamaçlarındaki zeytin bahçeleri ile verimli topraklara sahip olduğunu aktarır (Davis, 1874: 25). Hugh Edwin Strickland'ın Seydiköy üzerine vermiş olduğu bilgiler ise yerleşimin daha çok jeolojik yapısı üzerinedir (Jardine, 1858: 11-12). Özellikle incelemelerinde Seydiköy ve Buca arasındaki ana bölgenin beyaz ve yeşilimsi marl ile kireçtaşı tabakalaşması bakımından yoğun olduğunu saptamıştır (Jardine, 1858: 11).

Geçmişten Günümüze Seydiköy'ün Arkeolojik Mirası

Bu bölümde 17. yüzyıldan itibaren Seydiköy ve çevresini ziyaret ederek arkeolojik kalıntılara ilişkin gözlemlerde bulunan Avrupalı seyyahların doğrudan deneyimlemiş olduğu bulguların 2018 yılında gerçekleştirmiş olduğumuz Gaziemir ve çevresindeki yüzey araştırması ile irdelenerek, değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu yönüyle çalışmada 200 yıldan fazla bir süre içerisinde kent ölçekli değişim ve gelişimin etkileri, arkeolojik mirasın korunan, tahribata uğrayan, yok edilmiş unsurları ortaya koyulabilecektir (Şekil 1).

Akçakaya

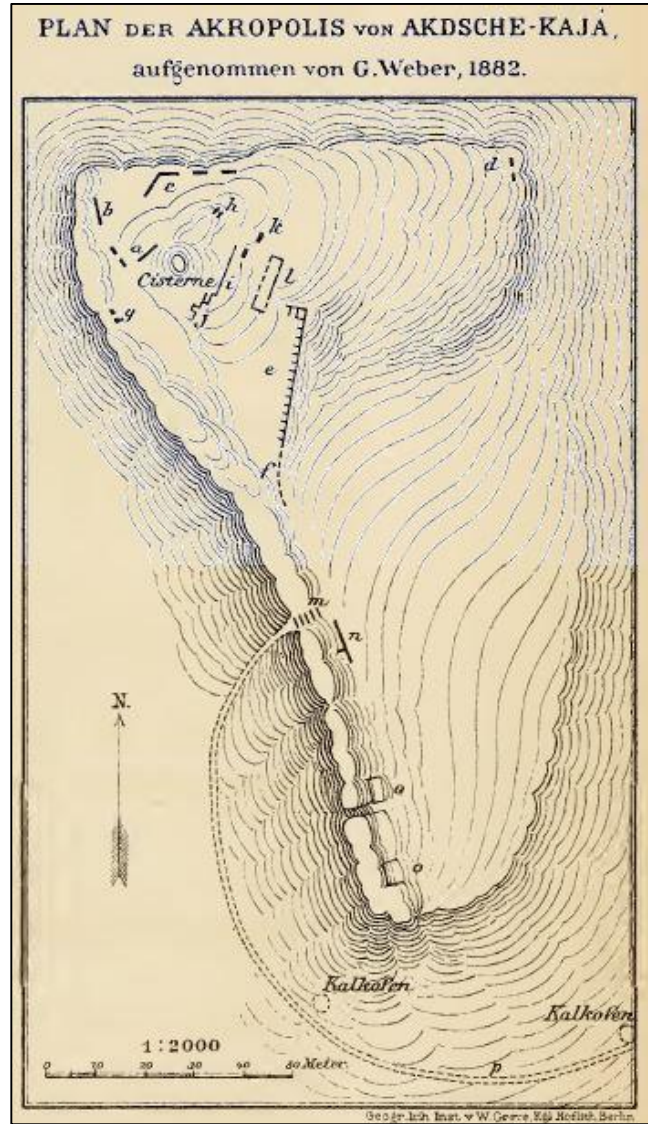
İzmir kent merkezine en yakın savunma sistemi olarak görülen Akçakaya, Gaziemir-Karabağlar sınırında Kızıldağ'ın (Mastousia) eteklerinde yer almaktadır. Akçakaya üzerine ilk kez incelemeler yaparak yayınlayan kişi Georg Weber'dir. 1882 yılında Weber kireçtaşından bir tepe üzerine kurulan yer yer savunma duvarları ile çevrenmiş olan bir kaleyi belgelemiştir. Weber, Akçakaya üzerine gözlemlerinde yamaçtaki ilk terasta 40x35 m ölçülerinde antik bir yapının varlığından söz etmektedir (Weber, 1885: 213-214). Bununla birlikte yapının içinde duvar kalıntılarının korunduğu bilgisini vermiştir. Akropole çıktığında Weber için en dikkat çekici olan ise iyi korunmuş olan sarnıçtır. Taş bloklardan inşa edildiğini belirttiği sarnıcın 4.70 m uzunluğunda genişliğinin 3.10 m derinliğinin ise 3 m olduğu bilgisini vermektedir (Weber, 1885: 215), (Şekil 2-4). Cecil John Cadoux'un gözlemleri de eski bir akropolisten kalma yıkıntılar ile surlarla çevrelenen bir alanın içindeki yapılar ve büyük bir sarnıcı içermektedir (Cadoux, 2003: 76).

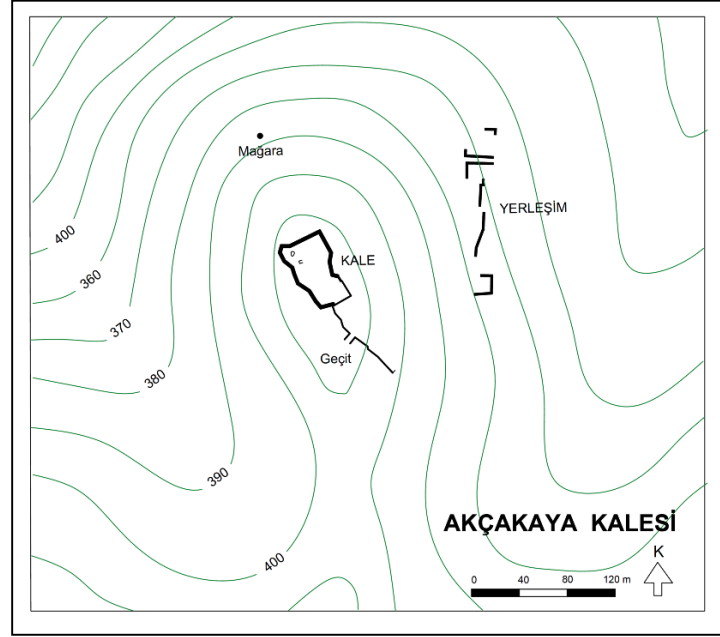
Şekil 1. Seydiköy ve çevresini içeren harita

Akçakaya konum itibariyle hem Gaziemir ovasına hem de İzmir kıyılarına hâkimdir (Resim 3-4). Yaklaşık 65x40 m boyutlarındaki kalenin surları, Geç Klasik döneme uygun isodomos düzeninde ve yerel pembe kireçtaşından yapılmıştır. Surların güneybatısındaki doğal bir geçit vasıtasıyla kaleye ulaşılabilirdi varsayılmaktadır.

Kalenin içinde zirveye yakın bir noktada kutsal alan izlenimi veren basamaklı bir oluşum görülmektedir (Şekil 5-6). Yaklaşık 2,80x2,10 m boyutlarındaki basamaklar ve platform anakaya oyularak uygulanmıştır. Doğuya bakan yapıya iki basamak ile çıkıldıktan sonra yanlarında yükseltile olan taht formunda, 1,39x0,94 m ölçülerinde bir platformla karşılaşmaktadır. Platformun arkasında bir niş ve nişten sarnıca doğru giden, anakaya oyulmuş bir kanal bulunmaktadır. Kutsal alan izlenimi veren oluşumun etrafında boyutları 48x24x12 cm ve 46x26x18 cm olan fakat bilinçli olarak parçalara ayrılmış iki adet granit öğütme taşı ele geçmiştir. Benzer öğütme taşları, Olynthos Değirmeni veya Roma'da mola trusatilis (baskı değirmeni) olarak adlandırılan değirmenlerde besleme hunisi olarak kullanılmaktaydı (Frankel, 2003: 1-21). Ayrıca aynı yerde kırılmış halde 39x23x12 cm ölçülerinde tuf taşından buğday teknesine de rastlanmıştır.

Şekil 2. Akçakaya'nın Planı (Weber 1885, 21)

Şekil 3. Akçakaya'nın Planı (Çizim: A. K. Öz)

Akçakaya Akropolü'nde ana kayaya oyulmuş basamak sırası ve gerisinde yer alan kesme taşlardan düzenli bir şekilde oluşturulmuş olan sarnıç hala kısmen korunur durumdadır. 386x282 boyutlarında oval biçimli sarnıcın ölçülebilir derinliği 4,70 metredir. +417 m yükseklikte zirvede yer alan Roma dönemi özellikleri gösteren sarnıcın harçlı duvarları, yaklaşık 30 cm yüksekliğinde kesme taş bloklarla örülmüştür.

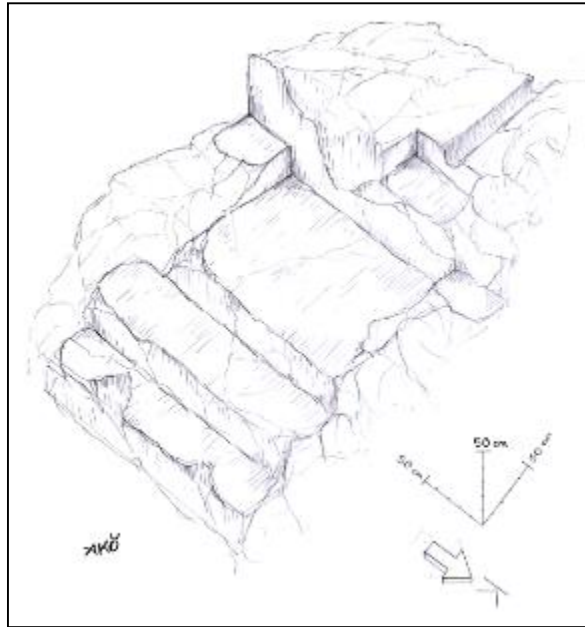

Şekil 4. Akçakaya Akropolü

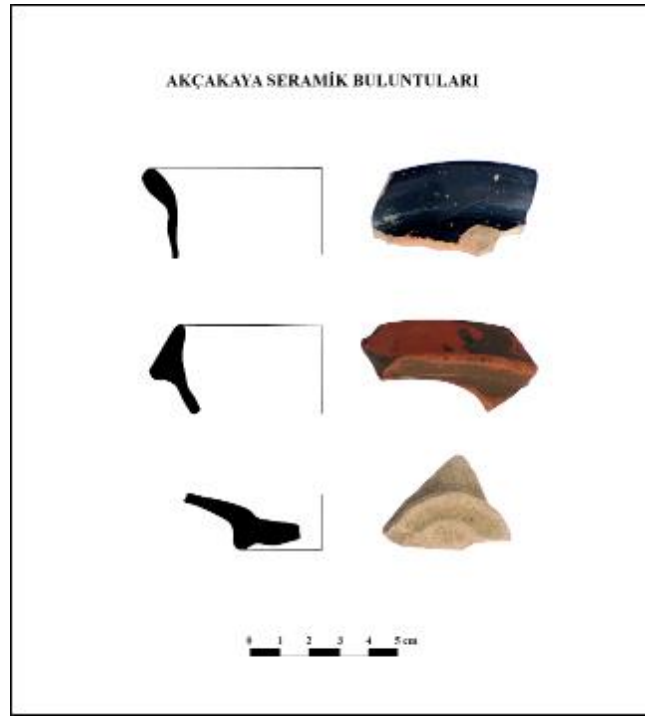

Şekil 5. Akçakaya Akropolü basamaklı platform ve çevresi

Akropol'de kesme taş blok parçalarını, bazı mimari yapılara ilişkin üst yapı parçaları ile Akçakaya'nın savunma duvarına ilişkin kalıntıları yer yer gözlemlemek mümkündür. Buna karşın Weber'in haritasında e ve f harfleriyle belirtmiş olduğu kuzey-güney doğrultusunda 25 metreye ulaşan sur duvarının kalıntıları ise büyük ölçüde kaybolmuştur.

Şekil 6. Akçakaya Akropolü basamaklı platform çizimi (Çizim: A. K. Öz)

Şekil 7. Akçakaya Akropolü seramik buluntuları

Akçakaya kalesinin doğu eteklerinde yaklaşık +369 m seviyelerinde bir yerleşime ait duvar kalıntıları görülmektedir. Kuzey-Güney yönünde teraslar halinde görülen duvarlar, birbirine paralel tasarlanmış çeşitli boyutlarda mekânlara aittir. Güneye doğru yaklaşık 146 m takip edilebilen duvarların en fazla 25 m kadar uzunluğa sahip olduğu tespit edilmiştir. Yerleşim yerindeki seramikler kale ile aynı döneme (Geç Klasik-Bizans arası) ve özelliklere sahip parçalardan oluşmaktadır (Şekil 7). Ayrıca yüzeyde bulunan yerel kireçtaşından bir sütun, bir mortarium (buğday öğütme çanağı), cam ve seramik cürüfları bu bölgede endüstriyel üretime yönelik bir yerleşme olduğunu kanıtlamaktadır. Tüm korunagelen arkeolojik kalıntılara karşın Akçakaya Akropolü'ndeki ve yamaçlar boyunca açılmış olan günümüzdeki çukurlar tepenin kaçak kazılar yoluyla zarar gördüğünü açık biçimde göstermektedir.

Akçakaya'nın stratejik konumu Geç Klasik dönemden Bizans dönemine kadar kalenin önemini koruduğunu göstermektedir. Doğer'in vurguladığı üzere Akçakaya'nın güney istikameti üzerinde stratejik bir görevi bulunmaktaydı. Yeşildere vadisi üzerinden Kolophon, Metropolis ve Ephesos'a giden güney-güneybatı yolu Kızıldağ ve Kolophon üzerinden gelebilecek saldırılara karşı Çatalkaya'nın yanı sıra Akçakaya kalesi de önemli bir savunma merkezi konumundaydı (Doğer, 2006: 87).

Tümülüsler

Gaziemir'deki yüzey araştırmaları sırasında birçok Avrupalı seyyahın gezi anekdotlarında altını çizmiş oldukları, gözlemlerini aktarmış oldukları tümülüslerin bulunup mevcut durumlarının tespit edilmesi üzerine de çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Öncelikle Avrupalı seyyahların bu konudaki verdiği bilgileri incelediğimizde bir misyoner olan Pliny Fisk 1821 yılında Seydiköy'den dönüşünde, yollarının batısında bir tümülüs görmüş ve aktardığı ölçülerde çevresinin yaklaşık 150 metre (30 rods) olduğu bilgisini vermiştir (Bond, 1828: 138). Smyrna ve Seydiköy arasında çeşitli tümülüslerin görülebildiğini

söyleyen Dearborn ise bunlardan birinin Hektor'ın eşi Andromakhe'nin mezarı olduğunu vurgulamaktadır (Dearborn, 1819: 64). Tümülüsleri gören birçok seyyah bulunmaktadır; zira James Emerson da Seydiköy'ün iki mil uzağında yol kenarında bir tümülüsün varlığından söz etmektedir (Emerson, 1829: 71). Oldukça büyük boyutlardaki bu tümülüsün İon Kolonizasyonu sırasında görev alan liderlerden Andremon'un mezarı olarak nitelendirilmektedir. Köyün yakınlarında bir çeşme yer alırken söz konusu çeşmenin Aziz John'a adanmış olduğu bilgisini vermektedir.

Arundell de tümülüslere ilişkin saptamalarda bulunmuştur. Belirttiği üzere Seydiköy'den yarım saat uzaklıkta yolun sağındaki derenin yakınlarında biri küçük, diğeri ise yolun soluna yakın bir noktada iki tümülüs yer almaktaydı. İlk sözünü ettiği tümülüsün Kolophon'un kurucusu Andremon'un mezarı olduğunu Arundell de tekrar etmektedir (Arundell, 1828: 11). MacGill İzmir'den söz ederken lafı kaleye ve dağın solundaki su kemerine getirmekle birlikte, Seydiköy yolu üzerinde iki büyük tümülüsün görüldüğünü ve benzer biçimde diğer seyyahlar gibi bunlardan birinin Andromakhe'ye ait olduğu bilgisini verirken, gördüğü haliyle tümülüslerin tamamen çalılarla kaplanmış olduğunu belirtmektedir (MacGill, 1839: 142).

Şekil 8. Bulunduğu alana Avm yapılan tümülüs (E. Çokbankir Arşivi)

Seyyahların sözünü etmiş oldukları tümülüsler hakkında 2018 yılı Gaziemir yüzey araştırması sırasında incelemelerde bulunulmuştur. Sözü edilen tümülüsler içerisinde günümüzde yalnızca ikisinin yeri bellidir. İlki günümüzde Optimum Alışveriş Merkezinin bulunduğu alanda, 1482 ada, 47 parselde yer almaktadır. İzmir 1 Nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 24.10.2008 tarih ve 3577 sayılı kararı ile tümülüs için koruma kararı alınmasına karşın daha sonra imar izni verilerek tümülüs 50 m öteye taşınmış ve yerine AVM yapılmıştır. Bu nedenle söz konusu tümülüse ilişkin bulgulara ulaşılammıştır (Şekil 8).

Şekil 9. Ege Serbest Bölgesi'ndeki tümülüs

İkincisi ise Ege Serbest Bölgesi sınırları içerisinde yer alan tümülüstür (Şekil 9-10). ESB'nin kurulduğu 1990 yılından beri çitlerle çevrili bir biçimde koruma altında tutulan tümülüs günümüzde Roy Robson Fabrikasının karşısında, Anes Tekstilin yanındaki alanda yer almaktadır. Tümülüs yaklaşık 60 m çapında ve 15 m yüksekliğindedir. İlk sekiz metresinin kumtaşı anakaya olduğu ve bunun krepis (çevre duvarı) olarak kullanıldığı, geri kalan yedi metrede ise sıkıştırılmış yığma topraktan bir tepelik yaratıldığı görülmektedir. Tepe üzerinde derin kaçak kazı çukurları olmasına rağmen henüz mezar odasına ulaşıldığına dair bir belirti veya buluntu yoktur. Ağaçlarla çevrelenen ve üzerini otların bürüdüğü tümülüs üzerindeki incelemelerde az sayıda kaba seramik parçaları bulunmuştur. Seyyahlar tarafından sözü edilen diğer tümülüslerin kentin gelişimi sırasında tamamıyla yok edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

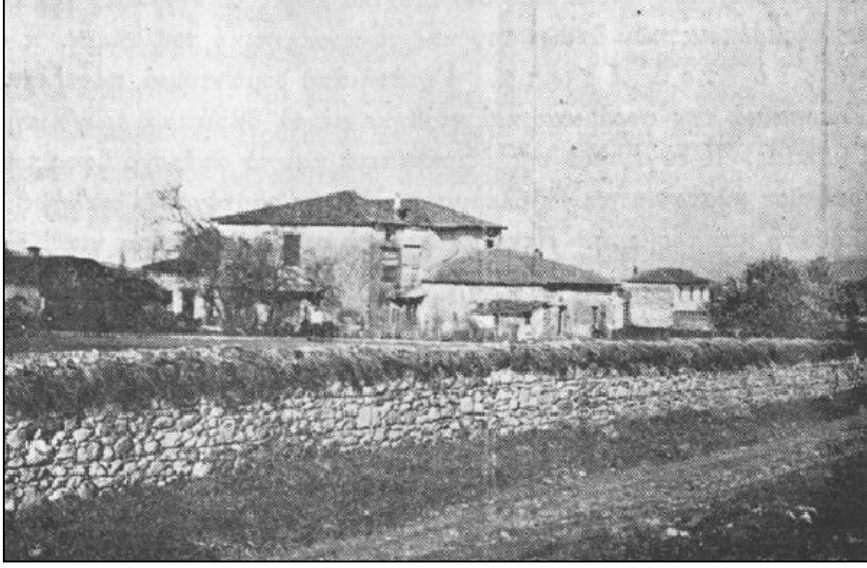
Şekil 10. Ege Serbest Bölgesi'ndeki tümülüsten bakış

Seydiköy'de bulunan fakat tahrip edilerek yok edildiği için günümüze ulaşamayan üçüncü bir tümülüs daha vardır. Söz konusu tümülüsün merkez pazaryeri ile mezarlık arasında kalan tarlada yer aldığı ve bir zamanlar tümülüsün bulunduğu bu alanın halk arasında "tümbe" olarak adlandırıldığı bilinmektedir (Şekil 11). Bununla birlikte yüzey araştırmaları sırasında söz konusu tümülüse ilişkin hiçbir bulguyla karşılaşmamıştır.

Şekil 11. Seydiköy'deki "tümbe" olarak adlandırılan alanda yer alan tümülüs (E. Çokbankir Arşivi)

Weber 1899 haritasında verilen III. Su Kemerî'nin de ESBAŞ içindeki dere üzerinde yer aldığı, dere ıslahı ve fabrika inşaatları sırasında yıkıldığı düşünülmektedir. 2018 yılı çalışmalarında Gaziemir, Sakarya Mahallesi sınırları içinde, yerel halk tarafından tümülüs olabileceği ileri sürülen iki alanda daha inceleme yapılmış fakat kesin bir sonuç elde edilememiştir.

Şekil 12. Hochpied'in Evi, Seydiköy

Şekil 13. Günümüzde Hochpied'in Evi'nin olduğu alan

Hochepied'in Evi ve Eski Eserler

Seydiköy'de en çok iz bırakmış Avrupalılar arasında Hollanda konsolosu Hochepied ve ailesi gelmektedir. Hochepied'in evi 1960'lara kadar ayakta olmasına rağmen yüzey araştırması sırasında söz konusu evin bulunduğu alan incelenmiş ve günümüzde yalnızca evin temellerinin ve bahçe kapısının kaldığı görülmüştür (Şekil 12-13). Arazinin sahibi ise Hollanda Büyükelçiliği'dir. Kentteki Levanten kültürüne ilişkin olarak tarihsel bir geçmişe sahip olan bu yapının korunamamış olması Seydiköy'ün geçmişinin hatırlanmasındaki kayıplardan biridir.

Hochepped'in eski eser düşkünlüğüne ilişkin farklı noktadan bir bilgiyi ise Francis Arundell vermektedir. Papaz Arundell, Konsolos Hochepped'in Seydiköy'deki evine gittiğinde bahçesinde bir sütunun kabartmalı alt kısmını gördüğünü aktarmaktadır. Arundell'in Seydiköy'de karşılaştığı eski eser yalnızca bununla sınırlı değildi. Bunun dışında kilise bahçesinde üzerinde okunamaz bir yazı bulunan bir lahdin çeşme teknesi olarak kullanıldığını görmüş, ayrıca yine kilisenin bahçesinde birkaç Yunanca yazıtı, çeşitli sütun ve sütun başlığı parçalarını gözlemlene imkânını bulmuştur (Arundell 1828, 12).

Arundell'e göre bahçede karşılaşmış olduğu eski eserler Seydiköy'de ya da yakınlarında bir antik kentin bulunduğu kanıtı niteliği taşımaktadır. Buna karşın Seydiköy ve çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları kentin şehirleşmesi sürecinde büyük bir gelişim ve dönüşüme uğradığını ortaya koymaktadır. Konuya ilişkin olarak Seydiköy'de bir zamanlar antik kalıntılar bulunduğunu içeren bilgiler farklı seyyahlar tarafından da dile getirilmektedir. Anadolu'da seyahatler yapan Walpole, Yunanca yazıtlı bir mermerin İzmir'in güneyindeki Seydiköy'de (Sedgikeui) bulunduğunu, 1732 yılında İngiltere'ye götürülüp sonrasında da Cambridge Üniversitesi'ne sunulduğunu belirtmektedir (Walpole 1820, 1). Mermer yazıtın içeriğine bakıldığında Attalos'un koruması altındaki Hellepontos ve Ionia kıyılarındaki aktör ve müzisyen topluluklarının birliğine ilişkindir. Bir flütçü olan Zotichos'un oğlu Pergamonlu Krato'nun onurlandırıldığı yazıtta, müzisyenin mesleğine ilişkin bilgiler verilmektedir (Walpole, 1820: 7). Söz konusu bilgiler 12 İon kentinden biri olan Smyrna'nın güney kesiminde de antik çağda etkinliklerin sürdürülmekte olduğunu göstermektedir.

Seydiköy'ün kuzeyine doğru, 1.5 mil uzaklıkta bulunan küçük bir akarsu ile değirmenin varlığından söz eden Arundell, değirmenin yanında antik duvar kalıntılarının izleriyle karşılaşmıştır. Muhtemelen değirmen, bir antik kalıntı üzerine inşa edilmiş ya da belki de değirmenin inşasında eski taşlar devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Hemen yukarıdaki alan ise Türk Mezarlığı olarak kullanılmakla birlikte burasının da antik kalıntılar barındırdığına vurgu yapmaktadır (Arundell, 1828: 13);

"Burada iki adet yazıt buldum. Bunlardan biri Hyrcania kenti tarafından İmparator Gallus ve Volusianus'a ithaf edilmiş olan sütun parçasıydı."

Söz konusu arkeolojik kanıtlar yoluyla Arundell, Hyrcania kentinin Seydiköy yakınlarında olabileceğini belirtmekle birlikte Albay Leake, bu yoruma ilişkin notunda söz konusu kentin Thyatira'dan fazla uzakta bulunamayacağını, Seydiköy'deki yazıt içeren mermerlerin ise Smyrna'dan getirilmiş olabileceğini vurgulamaktadır (Arundell, 1828: 13). Benzer bir biçimde Ramsay da Hyrcania ovasını, Sardis (Salihli) ise Magnesia (Manisa) arasında, Hermos (Gediz) nehri yakınlarına lokalize etmektedir (Ramsay, 1960: 134).

Seyyahların aktarmış olduğu bilgilerin yanı sıra ele geçmiş olan farklı buluntular Seydiköy'ün arkeolojik zenginliği ile ilgili olarak fikir vermektedir. Bunlardan biri İzmir-Ephesos yolunun tamiri için yapılan Vespasianus dönemine tarihlenen iki adet kilometre taşıdır. Söz konusu taşlar Seydiköy yakınlarında bulunmuştur (Magie, 1950: 795). Seydiköy'de bulunan mil taşlarının yanı sıra Metropolis'ten Belevi ve Ahmetli köyü yakınlarındaki mil taşlarının varlığı Ephesos ile Smyrna arasındaki antik yolun güzergâhını ve uzunluğunu göstermekle birlikte (Tuna, 1988: 304) Seydiköy'ün de antik çağlarda bu iki önemli kent arasındaki ticaret yolu üzerinde yer aldığını göstermektedir. Bu nedenle ele geçen ve Avrupalı seyyahlarca sözü edilen eski eserler yerleşimin bu stratejik konumu ile ilişkili olmalıdır.

Yörede Arkaik dönemdeki etkinliklerle ilgili olarak kanıt sağlayan bir örnek ise R. Meriç tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında Görece yakınlarında bulunan kireç taşıdan bir yazıttır. Geç MÖ 6. yüzyıla tarihlenen Arkaik bina yazıtı ya da sanatçıların imzası olarak tanımlanabilen yazıt boustrophedon stilinde yazılmıştır (Meriç, 1988: 248; Meriç & Nollé, 1988: 225-232).

θος: καὶ Κα-
λώμανδρο-
ος: καὶ Τελε-
υταγόρης
ἐποίησ<α>ν.

(Bunu?) –tbos ve Kalomandros ve Teleutagoras yaptı.

Sonuç

Seydiköy'ü ziyaret eden Avrupalı seyyahlar kendi dönemlerine ilişkin güncel bilgiler paylaşırken bölgenin antik kalıntıları üzerine de değerli bilgiler sunmuşlardır. Bunların içerisinde Seydiköy ve çevresinin Avrupa müzelerine taşınabilecek içeriğe sahip antik kalıntıları barındırmış olması arkeolojik zenginliğini ortaya koymaktadır. Sonrasında gerçekleştirilen keşifler de benzer biçimde yörenin antik çağda Smyrna'ya uzanan güzergâh üzerinde stratejik bir noktada olduğunu göstermekle birlikte kentin büyüme ve gelişme sürecinde birçok antik kalıntının kaybolmuş olduğu görülmektedir. Seyyahlar tarafından sıklıkla dile getirilen tümülüslerle ilişkin, günümüzde ancak bir tanesinin muhafaza edilebilmiş olması bunun bir göstergesidir. Önceki araştırmalarda ve tarafımızdan gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında arkeolojik bulgulara ulaşılması da erken dönem seyyahlarının Seydiköy'ün antik kalıntılarına ilişkin vurgularını destekler niteliktedir. Özellikle süregelen arkeolojik bulgular Seydiköy'ün kuzey-güney doğrultusunda Ephesos'tan Smyrna'ya uzanan yol üzerinde antik çağlardaki stratejik konumunu göstermektedir.

Avrupalı seyyahların verdiği bilgiler ile kesişen bulgularla karşılaşılmasına karşın bazı örnekler seyyahlar tarafından kimi kalıntıların, yapıların gözden kaçırılmış olduğunu da göstermektedir. Örneğin Akçakaya'da kalenin içinde zirveye yakın bir noktada kutsal alan izlenimi veren basamaklı bir oluşum görülürken, Weber'in burada incelemeler yapmasına ve Akçakaya'ya ilişkin bir makale yazmasına karşın bundan söz etmemesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte yüzey araştırması sırasında bulunan bir mortarium (buğday öğütme çanağı), cam ve seramik cürufları Seydiköy ve çevresinde Antik Çağ'da endüstriyel üretime yönelik bir yerleşme olduğunun kanıtlarını sunmaktadır.

Son olarak Seydiköy tümülüsleri örneğinde görüldüğü gibi bölgenin arkeolojik mirasının yoğun bir tehdit altında olduğunu söylemek mümkündür. Akçakaya Akropolü'ndeki ve yamaçlar boyunca açılmış olan günümüzdeki çukurlar tepenin kaçak kazılar yoluyla zarar gördüğünü açık biçimde göstermektedir.

Teşekkür

Çalışmamıza konu olan iki tümülüs ile ilgili olarak arşivinde yer alan fotoğraflarını bizimle paylaşan Arkeolog Ercan Çokbankir'e teşekkürlerimizi bildiririz.

Kaynakça

- Arundell, FR. V.J. (1828). *Visit to the Seven Churches of Asia, with an Excursion Into Pisidia; Containing Remarks on the Geography and Antiquities of Those Countries*. London: John Rodwell.
- Bond, A. (1828). *Memoir of the Rev. Pliny Fisk, A.M. Late Missionary to Palestine, From the American Board of Mission*. Edinburgh: Crocker & Brewster.
- Cadoux, C.J. (2003). *İlkçağ'da İzmir: Kentin, En Eski Çağlardan İ.S. 324'e Kadar Tarihi*. Çev. B. Umar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chandler, R. (1817). *Travels in Asia Minor*. London: Joseph Booker.
- Cricca, A. (1868). *Cholera in the Orient, and Its Successful Treatment, and Prophylaxis, in the Epidemic of 1865*. Chicago: C.S. Halsey.
- Davis, E.J. (1874). *Anatolica: Or, The Journal of a Visit to Some of the Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia, and Pisidia*. London: Grant & Co.
- Dearborn, H.A.S. (1819). *A Memoir on the Commerce and Navigation of the Black Sea and the Trade and Maritime Geography of Turkey and Egypt, Vol. II*. Boston: Wells & Lilly.
- Doğer, E. (2006). *İzmir'in Smyrnası Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Emerson J. (1829). *Letters from the Ægean*. New York: J. & J. Harper, Cliff St.
- Fellows, C. (1838). *A Journal written during an Excursion in Asia Minor*. London: John Murray.
- Frankel, R. (2003). The Olynthus Mill, Its Origin, and Diffusion: Typology and Distribution. *American Journal of Archaeology*, 107(1), 1-21.
- Fuller, J. (1830). *Narrative of a Tour Through Some Parts of the Turkish Empire*. London: John Murray.
- Hasselquist, F. (1766). *Voyages and Travels in the Levant in the Years 1749, 50, 51, 52: Containing Observations in Natural History, Physick, Agriculture, and Commerce, Particularly on the Holy Land and the Natural History of the Scriptures*. London: L. Davis & C. Reymers.
- Jardine W. (1858). *Memoirs of Hugh Edwin Strickland*. Cambridge: John Van Voorst.
- MacGill, T. (1839). *Travels in Turkey, Italy and Russia During the Years 1803, 1804, 1805, 1806; with an Account of some of the Greek Islands Vol. I*. London: John Murray.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor, Vol. 2 (Notes): To the End of the Third Century After Christ*. Princeton: Princeton University Press.
- Meriç, R. (1988). 1986 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırmaları. V. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, I, 6-10 Nisan 1986 Ankara*, 247-256.

- Meric, R. & Nollé, J. (1988). Eine archaische Inschrift aus dem Gebiet von Smyrna. *Chiron*, 18, 225-232.
- Michoud, J.F. & Poujoulat, J. J.F. (2007). *İzmir'den İstanbul'a Batı Anadolu 1830*. Çev. N. Demirtaş. İstanbul: İstiklal Kitabevi Yayınları.
- Ramsay, W.M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Tuna, N. (1988). İonia ve Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 1985 – 1986. V. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. 6-10 Nisan 1986 Ankara*, 303-358.
- Walpole, R. (1820). *Travels in Various Countries of the East; Being a Continuation of Memoirs relating to European and Asiatic Turkey*. London: Longman, Hurst, Rees, Orme & Brown.
- Weber, G. (1885). Akdsché – Kaja. Eine unbekannte Felsburg bei Smyrna, *Mittheilungen des Deutschen Archaologischen Institutes in Athen*, 211-216.
- Wheler, G. (1682). *Journey Into Greece. 6 Books with Variety of Sculptures*. London: W. Cademan, R. Kettlewell, A. Churchill.

Açıklamalar

1. Söz konusu çalışma İzmir ili, Merkez Güney ilçelerinde (Buca, Karabağlar, Gaziemir, Balçova, Narlıdere ve Güzelbahçe ilçeleri) yürütülen 2018 yılı mimari-arkeolojik yüzey araştırmasının Seydiköy (Gaziemir) ile ilgili bulgularını içermektedir.
2. Yine de 1865 yılındaki incelemelerde bazı ailelerin koleradan etkilenmiş olduğu bilgisi verilmektedir (Cricca 1868, 24).

Ebeveyn Tutumları İle Yetişkin Ayrılık Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi^a

Ebru Savaşlı^b, İkbal Tuba Şahin-Sak^{c, d}

Özet

Bu nicel çalışmada, çocukları okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 493 ebeveynin ebeveynlik tutumları ile yetişkin ayrılık kaygıları arasındaki ilişki incelenmiştir. Veri analizi için bağımsız örneklem için t-testi, tek yönlü ANOVA ve Pearson korelasyon analizleri yapılmıştır. Analiz sonucunda, anne babaların eğitim durumlarına göre bütün ebeveynlik tutumlarında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Annelerin Erişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeği'nden aldıkları ortalama puanların babaların aldığı puanlardan yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ebeveynlerin Erişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeği puanlarındaki önemli farklılıklar, yaşları, eğitim düzeyleri, yaşadıkları ev tipi ve aylık gelirleriyle ilişkilidir. Ayrıca, yetişkin ayrılık kaygısı ile demokratik/yetkili ebeveynlik tutumu arasında negatif, diğer üç tutum (otoriter, izin verici, aşırı koruyucu) arasında ise pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Ebeveynler
Ebeveyn Tutumları
Yetişkin Ayrılık Kaygısı
İlişki

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 23.01.2019
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.516813

Relationships Between Parenting Attitudes and Adult Separation Anxiety

Abstract

This quantitative study examined the relationships between four types of parenting attitudes and adult separation anxiety among 493 parents of children attending preschool. Independent-samples t-test, one-way ANOVA, and Pearson correlation revealed that parental educational levels were related to significant differences among all four parenting attitudes. The female respondents' mean scores on the ASA [Adult Separation Anxiety Questionnaire] were higher than those of the male respondents. Significant differences in the parents' ASA scores were related to their ages, educational levels, house types and monthly incomes. There was also a negative relationship between separation anxiety and the authoritative parenting attitude, and a positive relationship between separation anxiety and the other three attitudes studied.

Keywords

Parents
Parenting Attitudes
Adult Separation Anxiety
Relationship

About Article

Received: 23.01.2019
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.516813

^a This article was extracted from the first author's master's thesis.

^b Ebru SAVAŞLI, Ministry of National Education, Van.

^c Corresponding author: ikbalsahin@gmail.com

^d Assoc. Prof. Dr. İkbal Tuba ŞAHİN-SAK, Van Yüzüncü Yıl University, School of Education, Van, ORCID: 0000-0002-9054-6212.

Introduction

Parents have profound effects on their children's development: influencing their energy, willingness to learn and to explore new things, self-control, optimism, friendliness, and likes and dislikes, by providing stimulation, reinforcement, rewards/punishments, and various types of home environment (Baumrind, 1967). There can also be major differences between one parent and another in terms of parent-child contact and communication, role modeling, rule- and goal-setting, and so forth (Baumrind, 1967). Baumrind (1966) subdivided the control that parents exercise over their children into three sets of practices, known as parenting styles or parenting attitudes: authoritative, authoritarian and permissive. In this widely-accepted typology, authoritative parents attach importance to their own perspectives, and apply them, but without ignoring their children's needs and interests; they also share the rationales for their decisions or behaviors with their children. Authoritarian parents, in contrast, typically strive to evaluate, control and shape their children's behaviors based on strict or absolute standards, placing a high value on obedience and traditional structures, and resorting to punishment when children's beliefs and behaviors do not comply with their perceptions of appropriateness. Lastly, permissive parents tend to accept and approve of their children's behaviors and desires, have few concrete expectations, set few rules, and never use punishment. Since Baumrind wrote, however, scholars have identified a fourth style or attitude that is rare in the West but common in Turkey: overprotective parenting, characterized by the centrality of parental attempts to ensure that their children are not harmed (Karabulut-Demir and Şendil, 2008; Kuzgun, 1991; Levy, 1966; Yavuzer, 1994, 2000).

Recent studies of parenting attitudes have focused on the relationships between parenting attitudes, on the one hand, and on the other, teenagers' depression, anxiety and self-perceptions (Binici-Tekin, 2016), preschool children's behavior problems (Bolattekin, 2014; Parsak, 2015), and children's social efficacy (Ren and Edwards, 2015), tendency towards violence (Demir and Kumcağız, 2015) and secure attachment (Algan and Şendil, 2013). Some others have compared the parenting attitudes of parents from different countries or with children of different ages (Aydoğdu and Dilekmen, 2016; Bornstein, Putnick and Lansford, 2011; Jambunathan and Counselman, 2002; Sak, Şahin-Sak, Atli and Şahin, 2015). And various scholars have examined the relationships among parental attitudes, parental behaviors, and children's anxiety (Bakhla et al., 2013; Erözkan, 2012; Mousavi, Low and Hashim, 2016; Pereira, Barros, Mendonça and Muris, 2014; Stone et al., 2015). However, only a few studies have touched on links between parenting styles and adult separation anxiety, and these have been limited by their narrow focus on just one or two such styles and/or study samples consisting of older children or university students (Aminabadi, Pourkazemi, Babapour and Oskouei, 2012; Bakhla et al., 2013; Başbuğ, Cesur and Durak-Batıgün, 2016; Manicavasagar, Silove, Wagner and Hadzi-Pavlovic, 1999).

Apart from the fact that it emerges later in life, adult separation anxiety is broadly similar to childhood anxiety disorder (American Psychiatric Association [APA], 2014). Adults who experience it worry that something negative will happen to people they are separated from – typically, their spouses, parents, or children – and therefore feel a strong need to establish close contact with them; they are also more likely to suffer from panic attacks (APA, 2014). In the DSM-V (APA, 2014), the APA modified its prior definition of separation anxiety to include adolescents and adults, provided that the latter's symptoms last at least six months, as against four weeks for children and adolescents. Also, Starcevic (2010) noted that individuals with

separation anxiety have problems being on their own and try especially hard to avoid loneliness and separation.

In the context of interpersonal relationships, experiencing anxiety in the cases of the individual's separation from the attachment figure or expectation of separation is one of the possible psychological symptoms (Diriöz et al., 2011). It is separation anxiety and it may cause that individuals have problems related to establishing and maintaining close relationships or breaking up with people. Especially it is considered that adult separation anxiety was first identified so recently, studies related to it are important. However, little research has addressed it. This examination of the relation between the parenting attitudes of young children's parents and adult separation anxiety will therefore help fill a gap in the literature, and potentially illuminate important but previously unstudied impacts on children's development.

Method

Research Design

A quantitative survey-based approach was selected for the present study, because it enables the rapid collection large quantities of data related to a target population's views, attitudes, beliefs and knowledge (Fraenkel and Wallen, 2006).

Sample

The survey sample consisted of parents of preschoolers who lived in Van, Turkey. Within the sub-population of Van that met these criteria, each parent had the same chance of being selected, and the fact that they had been chosen did not influence any other parents' likelihood of selection (see Büyüköztürk et al., 2010).

Among the 493 parents who fully completed the survey, 53.8% (n=265) were female. Other demographic information related to sample can be seen in Table 1.

Table 1. Demographic Information Related to Sample

		n	%
Gender	Male	228	46,2
	Female	265	53,8
Age	21-30	167	33,9
	31-40	236	47,9
	41-45	52	10,5
	46 and older	38	7,7
Education	Literate	54	11,0
	Primary school	80	16,2
	Middle school	66	13,4
	High school	107	21,7
	Undergraduate	186	37,7

Marital status	Married	458	92,9
	Divorced	15	3,0
	Widowed	17	3,4
	Separated	3	,6
Number of children	1	64	13,0
	2	227	46,0
	3	121	24,5
	4 and more	81	16,4
Age having first child	20 and younger	87	17,6
	21 - 30	334	67,7
	31 - 40	60	12,2
	41 and older	12	2,4
Gender of child	Boy	250	50,7
	Girl	243	49,3
Age of child	3 years old	32	6,5
	4 years old	111	22,6
	5 years old	130	26,4
	6 years old	219	44,5
House type	Apartment	260	52,7
	Detached house	233	47,3
Monthly income	2000 TL and less	164	33,3
	2001 TL – 4000 TL	169	34,3
	4001 TL – 6000 TL	101	20,5
	6001 TL - 8000 TL	59	12,0

Data Collection Instruments

Demographic Information Form

This form consisted of items related to each participating parent's gender, age, educational level, occupation, marital status, house type and location, monthly income, age when oldest child was born, number of children, and children's genders.

Parent Attitude Scale (PAS)

The PAS, developed by Karabulut-Demir and Şendil (2008) to determine parents' attitudes toward their two- to six-year-old children, consists of 46 items divided into four dimensions: authoritative (17 items), authoritarian (11), overprotective (nine) and permissive (nine). The Cronbach's alpha values for the same four dimensions were found .83, .76, .75, and .74,

respectively. For current study, The Cronbach's alpha values for the same four dimensions were found .85, .76, .70, and .82, respectively. The items all relate to parents' behaviors, and are answered via five-point Likert-type scales, ranging from 1 = "It is never like that" to 5 = "It is always like that". Therefore, a higher total score for a given dimension indicates that the respondent has engaged in more of the behaviors related to that dimension.

Adult Separation Anxiety Questionnaire (ASA)

The ASA, developed by Manicavasagar, Silove, Wagner and Drobny (2003), consists of 27 items relating to the symptoms of adult separation anxiety. The Cronbach's alpha coefficient for the internal consistency of the original questionnaire was .95, and its test-retest correlation was $r=.86$, $p<.001$. For current study, The Cronbach's alpha value was found .93. Alkan's (2007) initial Turkish translation was reviewed and approved by two clinical psychologists who were fluent in English; then, at 10-day intervals, the Turkish and original English versions were administered to 15 individuals who were also proficient in both language. The Pearson correlation coefficient between their scores on the two language versions was $r=.91$ ($p<.001$): indicating that the Turkish version is highly congruent with the original. In the Turkish version, all items are responded to as happening "very often", "fairly often", "occasionally" or "never".

Data Collection Procedure

After obtaining permission to conduct the study from Turkey's Ministry of National Education [MoNE], the researchers recruited parents via their children's teachers and school administrations. Parents were chosen at random. Those parents who volunteered had the aims of the study explained to them, and those who wanted to proceed filled in all three instruments.

Data Analysis

The statistics software was adopted for data analysis. Mean \pm standard deviation, median, percentage and frequency values were calculated. Kolmogorov-Smirnov testing revealed that the data was distributed normally ($n=493$, $p>.05$), and a Levene's test for homogeneity of variance found that $p>.05$, so parametric tests were used for data analysis. Independent-samples t-test was used to compare pairs of groups; one-way ANOVA to compare three or more groups; Bonferroni test to identify statistically significant differences between groups; and one-way ANOVA and Pearson correlation to evaluate linear relationship between two continuous variables, with $p<.05$ and $p<.01$ accepted as indicating statistical significance.

Results

Comparison of Parenting-Attitude Scores, by Demographic Characteristic

Gender

An independent samples t-test conducted to compare the parenting-attitude scores of male and female parents found no significant differences in any of the four attitudinal dimensions: authoritative ($t_{491}=-0.899$, $p>.05$), authoritarian ($t_{491}=-0.175$, $p>.05$), overprotective ($t_{491}=-1.185$, $p>.05$) and permissive ($t_{491}=1.308$, $p>.05$).

Age

A one-way ANOVA compared the differences in parenting-attitude scores across four parental age groups (Group A: 21-30, Group B: 31-40, Group C: 41-45, and Group D: 46 and older) and found no statistically significant differences between them ($p>.05$).

Table 2. Parenting Attitudes by Parents' Educational Levels: Means, Standard Deviations and One-Way ANOVA Results

	Educational level	n	\bar{x}	Sd	df	F	P	Significant difference
Authoritative	Literate	54	66.72	11.34	4/488	4.497	.001	E-A E-B
	Primary s.	80	66.81	10.00				
	Middle s.	66	68.41	10.46				
	High school	107	67.93	10.24				
	Undergraduate	186	71.19	8.41				
Authoritarian	Literate	54	30.62	9.45	4/488	10.813	.000	A-C A-D B-C B-D B-E
	Primary s.	80	31.56	9.80				
	Middle s.	66	25.09	8.26				
	High school	107	23.85	6.50				
	Undergraduate	186	26.96	9.34				
Overprotective	Literate	54	34.14	6.89	4/488	3.731	.005	B-E
	Primary s.	80	35.61	5.77				
	Middle s.	66	34.83	6.18				
	High school	107	34.11	6.17				
	Undergraduate	186	32.87	3.73				
Permissive	Literate	54	26.00	15.86	4/488	7.534	.000	A-C A-D B-C B-D
	Primary s.	80	24.88	16.60				
	Middle s.	66	21.47	14.49				
	High school	107	21.28	13.41				
	Undergraduate	186	23.70	19.79				

A=Literate B=Primary school C=Middle school D=High school E=Undergraduate

One-way ANOVA was conducted to compare parents' educational levels to their parenting-attitude scores. The respondents were divided into five groups according to their educational level (Group A: Literate, Group B: Primary school, Group C: Middle school, Group D: High school, and Group E: Undergraduate). There were statistically significant differences between these groups' parenting-attitude scores across the authoritative ($F_{488}=4.497$, $p<.05$), authoritarian ($F_{488}=10.813$, $p<.05$), overprotective ($F_{488}=3.731$, $p<.05$) and permissive ($F_{488}=7.534$, $p<.05$) dimensions. Bonferroni testing confirmed that Group E's mean score for authoritative

attitude (\bar{x} =71.19) was significantly higher than those of both Group A (\bar{x} =66.72) and Group B (\bar{x} =66.81).

In the case of authoritarian attitude, Group A's mean score (\bar{x} =30.62) was significantly higher than those of Group C (\bar{x} =25.09) and Group D (\bar{x} =23.85); and Group B's (\bar{x} =31.56) was significantly higher than those of Group C (\bar{x} =25.09), Group D (\bar{x} =23.85) and Group E (\bar{x} =26.96). The mean overprotective-attitude score of Group B (\bar{x} =35.61) was significantly higher than that of Group E (\bar{x} =32.87). And lastly, in terms of permissive attitude, the mean score of Group A (\bar{x} =26.00) was significantly higher than those of Group C (\bar{x} =21.47) and Group D (\bar{x} =21.28), while Group B's (\bar{x} =24.88) was also significantly higher than Group C's (\bar{x} =21.47) and Group D's (\bar{x} =21.28).

Numbers of Children

The parents were divided into four groups according to their numbers of children (Group A: one child, Group B: two, Group C: three, and Group D: four or more), and a one-way ANOVA was conducted to compare these groups' parenting-attitude scores. No statistically significant differences were found ($p>.05$).

Children's Genders

An independent samples t-test conducted to compare the respondents' parenting-attitude scores to their children's genders found no significant differences: authoritative ($t_{491}=0.126$, $p>.05$), authoritarian ($t_{491}=0.232$, $p>.05$), overprotective ($t_{491}=0.558$, $p>.05$) and permissive ($t_{491}=0.326$, $p>.05$).

Children's Ages

The parents were divided into four groups according to their children's ages (Group A: age three, Group B: four, Group C: five, and Group D: six) and a one-way ANOVA conducted to compare these groups' parenting attitudes scores. No statistically significant differences were found ($p>.05$).

House type

Table 3. T-Test Results, Parenting Attitudes by House Type

	House type	n	\bar{x}	Sd	t	p
Authoritative	Apartment	260	69.63	9.29	.481	.090
	Detached house	233	68.12	10.41		
Authoritarian	Apartment	260	26.85	9.27	-.829	.410
	Detached house	233	27.56	9.87		
Overprotective	Apartment	260	33.30	5.75	.771	.010
	Detached house	233	34.76	5.80		
Permissive	Apartment	260	24.37	6.78	.245	.030
	Detached house	233	22.96	7.84		

An independent-samples t-test was conducted to compare the parenting-attitude scores of respondents who lived in apartments against the corresponding scores of those who lived in detached houses. No significant differences were found for the authoritative ($t_{491}=.481$, $p>.05$)

and authoritarian ($t_{491}=-.829$, $p>.05$) attitudes, but significant ones were identified in the other two dimensions: overprotective ($t_{491}=.771$, $p<.05$) and permissive ($t_{491}=.245$, $p<.05$). The mean overprotectiveness scores of parents who lived in apartments ($\bar{x}=33.30$) were lower than those of their house-dwelling counterparts ($\bar{x}=34.76$), while their mean permissiveness scores were higher ($\bar{x}=24.37$ vs. $\bar{x}=22.96$).

Monthly income

Table 4. Parenting Attitudes by Parents' Monthly Income: Means, Standard Deviations and One-Way ANOVA Results

	Income (TL)	n	\bar{X}	Sd	df	F	P	Significant difference
Authoritative	2,000 or less	164	67.25	11.22	3/489	2.546	.055	---
	2,001-4,000	169	69.98	9.49				
	4,001-6,000	101	69.09	8.97				
	6,001-8,000	59	70.11	7.56				
Authoritarian	2,000 or less	164	25.89	7.94	3/489	8.725	.000	D-A
	2,001-4,000	169	26.17	9.96				D-B
	4,001-6,000	101	27.75	9.23				D-C
	6,001-8,000	59	32.71	11.06				
Overprotective	2,000 or less	164	34.85	6.42	3/489	3.713	.012	A-B
	2,001-4,000	169	32.84	5.66				
	4,001-6,000	101	34.50	5.04				
	6,001-8,000	59	33.96	5.23				
Permissive	2,000 or less	164	21.29	6.28	3/489	21.196	.000	D-A
	2,001-4,000	169	23.13	6.35				D-B
	4,001-6,000	101	25.39	7.32				D-C
	6,001-8,000	59	29.13	9.07				

A=2,000 and less B=2,001-4,000 C=4,001-6,000 D=6,001-8,000

The subjects were divided into four groups according to their monthly income (Group A: 2,000 TL (Turkish Liras) or less, Group B: 2,001-4,000, Group C: 4,001-6,000, Group D: 6,001-8,000) and a one-way ANOVA was conducted to compare these groups' parenting-attitude scores. In the case of the authoritative attitude, no significant income-related differences were found ($F_{489}=2.546$, $p>.05$). However, there were statistically significant differences across income bands in the respondents' scores for all three of the other dimensions (authoritarian, $F_{489}=8.725$, $p<.05$; overprotective, $F_{489}=3.713$, $p<.05$; and permissive, $F_{489}=21.196$, $p<.05$).

Bonferroni testing indicated that the mean authoritarian-attitude score of Group D ($\bar{x}=32.71$) was significantly higher than those of all three other groups (Group A, $\bar{x}=25.89$; Group B, $\bar{x}=26.17$; Group C, $\bar{x}=27.75$). Group A's mean overprotectiveness score ($\bar{x}=34.85$) was also significantly higher than Group B's ($\bar{x}=32.84$). And lastly, in case of permissive attitudes,

Group D's mean score (\bar{x} =29.13) was significantly higher than those of Group A (\bar{x} =21.29), Group B (\bar{x} =23.13) and Group C (\bar{x} =25.39).

Comparison of parents' adult separation anxiety scores, by demographic characteristic

Gender

Table 5. T-Test Results, Adult Separation Anxiety by Parents' Gender

	Gender	n	\bar{x}	Sd	t	p
Adult separation anxiety	Male	228	59.013	17.020	-3.540	.000
	Female	265	64.294	16.065		

An independent-samples t-test comparing the male and female respondents' adult separation anxiety scores found a significant difference between the two groups ($t_{491}=-3.540$, $p<.05$), with the mean scores of the female parents being higher (\bar{x} =64.29 vs. \bar{x} =59.01).

Age

Table 6. Adult separation Anxiety by Parental Age: Means, Standard Deviations and One-Way ANOVA Results

	Age	n	\bar{x}	Sd	df	F	P	Significant difference
Adult separation anxiety	21-30	167	66.05	17.06	3/489	6.643	.000	A-B A-D
	31-40	236	59.71	15.52				
	41-45	52	62.38	18.11				
	46 and older	38	55.92	16.63				

A=21-30 B=31-40 C=41-45 D=46 and older

The respondents were divided into four groups according to their age (Group A: 21-30, Group B: 31-40, Group C: 41-45, Group D: 46 and older) and a one-way ANOVA conducted to compare these groups' adult separation anxiety scores found statistically significant differences ($F_{489}=6,643$, $p<.05$). Bonferroni testing further revealed that Group A's mean score (\bar{x} =66.05) was significantly higher than Group B's (\bar{x} =59.71) and Group D's (\bar{x} =55.92).

Educational level

Table 7. Adult Separation Anxiety by Parents' Educational Level: Means, Standard Deviations and One-Way ANOVA Results

	Educational level	n	\bar{x}	Sd	df	F	P	Significant difference
Adult separation anxiety	Literate	54	71.22	15.86	4/488	14.398	.000	A-D A-E B-D B-E C-E
	Primary s.	80	69.06	16.60				
	Middle s.	66	64.20	14.49				
	High school	107	57.77	13.41				
	Undergraduate	186	57.54	19.79				

A=Literate B= Primary school C=Middle school D= High school E= Undergraduate

The parents were classified into five groups according to their educational level (Group A: Literate, Group B: Primary school, Group C: Middle school, Group D: High school, Group E: Undergraduate) and a one-way ANOVA conducted to compare these groups' adult separation anxiety scores found statistically significant differences ($F_{488}=14.398$, $p<.05$). Bonferroni testing confirmed that Group A's and B's mean separation-anxiety scores ($\bar{x}=71.22$ and $\bar{x}=69.06$) were significantly higher than Group D's and E's ($\bar{x}=57.77$ and $\bar{x}=57.54$). The mean separation-anxiety score of Group C ($\bar{x}=64.20$) was also significantly higher than that of Group E ($\bar{x}=57.54$).

Number of children

When the parents were divided into four groups according how many children they had (Group A: one child, Group B: two, Group C: three, and Group D: four or more) and a one-way ANOVA was conducted to compare these groups' adult separation anxiety scores, no statistically significant differences were found ($p>.05$).

Children's genders

An independent-samples t-test comparing the respondents' adult separation anxiety scores according to their children's genders found no statistically significant differences ($t_{491}=0.437$, $p>.05$).

Children's ages

The parents were divided into four groups according to their children's ages (Group A: age three, Group B: four, Group C: five, and Group D: six). A one-way ANOVA conducted to compare these groups' adult separation anxiety scores found no statistically significant differences ($p>.05$).

House type

Table 8. T-Test Results, Adult Separation Anxiety by House Type

	House type	n	\bar{x}	Sd	t	p
Adult separation anxiety	Apartment	260	57.77	16.41	.987	.001
	Detached house	233	66.41	15.87		

An independent samples t-test conducted to compare the adult separation anxiety scores of parents who lived in apartments against those of parents who lived in detached houses found a significant difference ($t_{491}=.987$, $p<.05$), with the mean anxiety of the house-dwellers higher ($\bar{x}=66.41$ vs. $\bar{x}=57.77$).

Monthly income

Table 9. Adult Separation Anxiety by Parents' Monthly Income: Means, Standard Deviations and One-Way ANOVA Results

	Income (TL)	n	\bar{x}	Sd	df	F	P	Significant difference
Adult separation anxiety	2,000 or less	164	62.19	13.96	3/489	5.142	.002	D-A
	2,001-4,000	169	59.60	16.42				
	4,001-6,000	101	60.75	18.32				
	6,001-8,000	59	69.22	19.65				

A=2,000 or less B=2,001-4,000 C=4,001-6,000 D=6,001-8,000

Using the same four income bands previously described, a one-way ANOVA revealed statistically significant differences in the participants' adult separation anxiety scores ($F_{489}=5.142, p<.05$). Bonferroni testing further indicated that the mean score of Group D ($\bar{x}=69.22$) was significantly higher than the mean scores of Groups A through C ($\bar{x}=62.19, \bar{x}=59.60, \text{ and } \bar{x}=60.75$, respectively).

Relationships between parenting attitudes and adult separation anxiety

Table 10. Relationships between Parenting Attitudes and Adult Separation Anxiety

		Authoritative	Authoritarian	Overprotective	Permissive
Adult separation anxiety	r	-.157**	.540**	.179**	.401**
	p	.000	.000	.000	.000
	n	493	493	493	493

* $p<.05$ ** $p<.01$

Pearson correlations conducted to evaluate the relationship between the respondents' parenting attitudes and their levels of adult separation anxiety revealed 1) a negative relationship between anxiety and authoritative attitudes ($r=-.157, p<.01$), and 2) positive relationships between anxiety, on the one hand, and on the other, authoritarian attitudes ($r=.540, p<.01$), overprotective attitudes ($r=.179, p<.01$), and permissive attitudes ($r=.401, p<.01$). When male and female respondents were examined separately, the same relationships were confirmed: i.e., a negative correlation between separation anxiety and the authoritative attitude, and a positive correlation between separation anxiety and all three of the other parenting attitudes (see Tables 11 and 12 for further details).

Table 11. Relationships between Fathers' Parenting Attitudes and Adult Separation Anxiety

		Authoritative	Authoritarian	Overprotective	Permissive
Adult separation anxiety	r	-.192**	.609**	.143*	.493**
	p	.004	.000	.031	.000
	n	228	228	228	228

* $p<.05$ ** $p<.01$

Table 12. Relationships between Mothers' Parenting Attitudes and Adult Separation Anxiety

		Authoritative	Authoritarian	Overprotective	Permissive
Adult separation anxiety	r	-.142*	.484**	.199**	.341**
	p	.020	.000	.001	.000
	n	265	265	265	265

*p<.05 ** p<.01

Discussion

The present study's findings showed that there were no significant differences in parenting attitudes based on the respondents' genders or ages or the ages, genders or numbers of their children, but there were significant differences according to their educational levels, house types and monthly incomes, partially echo prior studies' results. For instance, Kashahu (Xhelilaj), Dibra, Osmanaga and Bushati (2014) and Sak, Şahin-Sak, Atli and Şahin (2015) reported that parenting attitudes were related to parents' educational levels; and İnci and Deniz (2015) found that the parenting attitudes of the fathers of preschoolers were not influenced by the genders, ages or numbers of their children.

Interestingly, however, the same study by İnci and Deniz (2015) found that children's genders and ages did influence the parenting attitudes of the fathers of first graders. And other researchers have found statistically significant differences in the parenting attitudes of mothers according to their children's genders (Şanlı and Öztürk, 2012), and in the parenting attitudes of parents of both genders according to their children's genders, numbers, and/or ages (Rosen, Cheever and Carrier, 2008; Sak, Şahin-Sak, Atli and Şahin, 2015) and/or their own genders or ages (Kashahu (Xhelilaj), Dibra, Osmanaga and Bushati, 2014; Lin and Billingham, 2014; Stephens, 2009).

The current study also found statistically significant differences in all four parenting attitudes across parental-education levels: for instance, the mean authoritativeness scores of university-educated respondents were higher than the authoritativeness scores of those who had only attended primary school, or not attended school. Authoritarian and permissive parenting, on the other hand, were both more likely to be practiced by literate parents than by those with middle-school educations and above; and overprotective parents were more likely to have concluded their own educations in primary school than at university. In short, the lower the respondents' education levels were, the less likely they were to practice authoritative parenting (which is sometimes referred to in the literature as "democratic" parenting). These findings broadly parallel those of Kashahu (Xhelilaj), Dibra, Osmanaga and Bushati (2014) and Sak, Şahin-Sak, Atli and Şahin (2015). Munro (2013) characterized authoritative parenting as consistent and fair; authoritative parents place limits on their children and let them make their choices within these limits, and respect their distinct developmental characteristics, personalities and efforts. As Brown and Iyengar (2008) have suggested, highly educated parents' own educational experiences may provide them with some awareness of their active participation in processes related to their children's learning, and enable them to maintain an appropriate distance in their relationships with them; whereas less-educated parents may be less able to do so. The latter group of parents can therefore fall into one of two traps, either

bossing their children around or letting the children boss them around (see also Halpenny, Nixon and Watson, 2010).

The present study's finding of differences between overprotective and permissive parenting attitudes, on the one hand, and housing type, on the other, may be related to concerns about safety. Specifically, the mean scores for overprotectiveness were higher, and for permissiveness lower, among parents who lived in detached houses than among those who lived in apartments. This could relate to the fact that, in the region where the study participants were recruited, many apartment buildings incorporate security precautions such as guards, cameras or safety lighting, whereas most detached houses do not. This difference could, in turn, have brought parents' instincts to protect their children more to the fore in the case of the house-dwellers.

Interestingly, in light of the above-mentioned finding that higher levels of education were less likely to be related with authoritarian parenting, that style of parenting was most prevalent among the present study's highest income cohort. Possibly, this finding could relate to cultural characteristics, e.g., a locally weak relationship between high incomes and higher levels of education. In any case, it directly contradicts Kashahu et al.'s (2014) findings that authoritarian parenting was related to low socioeconomic status, and should not be interpreted in isolation.

Permissive attitudes were also most prevalent among those parents in the present sample who had monthly incomes of 6,001 TL and above. As with the above findings related to authoritarian attitudes, this could simply reflect a weak link between incomes and education levels in Van; however, it could also indicate that the parents with high incomes were more likely to pamper their children and/or to allow them to establish their own rules (see Munro, 2013). The poorest parents, meanwhile, were the most overprotective: conceivably, as a direct result of their relatively precarious economic situation.

The significantly higher ASA scores by the present study's female respondents echoes prior research findings, which ascribed such differences to women's distinctive emotional characteristics and maternal instincts (McLean, Asnaani, Litz and Hofmann, 2011; Silove et al., 2010). The significant age-based differences in mean ASA scores – which among the present sample were highest for parents aged 21-30 and decreased with age – are somewhat more difficult to interpret. Prior literature has emphasized that, while episodes of separation anxiety that start in early childhood diminish over time, episodes that start in middle childhood can turn into adult separation anxiety, the most marked symptoms of which are observed at the beginning of adulthood (Manicavasagar et al., 2010; Shear et al., 2006) and decrease with age (Gürlek-Yüksel, 2006). This change over time may relate to individuals' feelings that they have fulfilled their duties to their children (Başbuğ, Cesur and Durak-Batıgün, 2016).

Parents' separation anxiety also differed significantly according to their educational levels, with the two least-educated cohorts in the present sample being much more anxious than the two most-educated, and the middle educational cohort more anxious than the highest. In other words, as parents' education levels increase, their adult separation anxiety tends to decrease. This parallels Shear, Jin, Ruscio, Walters and Kessler's (2006) finding that individuals with zero to 12 years of education had roughly double the level of adult separation anxiety as those with 13 years of education or more.

The present study's finding of significantly higher adult separation anxiety among parents who lived in detached houses, as compared to apartments, could be a result of cultural factors:

specifically, that families who live in detached houses in the region where this research was conducted are usually large, and their homes crowded. It is therefore possible that parents who are accustomed to this way of living are more likely than others to experience loneliness or other negative thoughts/emotions when separated not only from their children but from other members of their families.

The surveyed parents' adult separation anxiety also differed significantly according to their monthly income, with the highest anxiety levels related to the highest income bracket. This may relate to the fact that in Van, a household income of 6,001 TL/month or more is likely to reflect a situation in which both the mother and the father are employed outside the home, and therefore that neither parent is in contact with their children during the day. This could increase adult separation anxiety, especially in mothers. However, the sample's adult separation anxiety did not vary significantly with respect to the number of children per family or the children's genders or ages – perhaps implying that parents' overall levels of concern about being away from their children are more or less unaffected by the children's characteristics.

Perhaps most importantly, in view of the present study's objectives, there was a negative relationship between ASA scores and authoritative parenting attitudes, but positive relationship between ASA scores and the other three parenting styles, across both fathers and mothers. This could reflect a positive relation between the authoritative style and the parents' emotional intelligence. Normally, parents with high levels of emotional intelligence will manage their own feelings effectively while maintaining good communication and cooperation with their children (Aminabadi, Pourkazemi, Babapour and Oskouei, 2012). In this case, rather than perceiving processes related to their children as worrying from afar, authoritative parents would tend to share in such processes with them, leaving less scope for anxiety to arise.

Various prior studies have found positive relationship between adult separation anxiety and authoritarian, overprotective or permissive parental attitudes (Aminabadi, Pourkazemi, Babapour and Oskouei, 2012; Bakhla et al., 2013; Başbuğ, Cesur and Durak-Batıgün, 2016; Manicavasagar, Silove, Wagner and Hadzi-Pavlovic, 1999). A review article by Rapee (1997) reported that anxious parents tended to be less caring and warm, more controlling, and more protective than others, which could go some way to explaining why parents with high ASA scores in the present sample exhibited authoritarian, overprotective or permissive parenting attitudes (see also Bakhla et al., 2013).

In summary, the analysis revealed that parenting attitudes were not related to the parents' gender, age, number of children, or children's gender and age. However, parental educational levels were related to significant differences among all four parenting attitudes. Overprotective and permissive parenting attitudes were also related to house types, while the same two attitudes and the authoritarian attitude were related to parents' monthly incomes. The female respondents' mean scores on the ASA were higher than those of the male respondents. Significant differences in the parents' ASA scores were related to their ages, educational levels, house types and monthly incomes. However, no significant differences in ASA scores were linked to the genders, ages, or numbers of the respondents' children. There was also a negative relationship between separation anxiety and the authoritative parenting attitude, and a positive relationship between separation anxiety and the other three attitudes studied.

In light of these findings regarding the close relationship between parents' separation-anxiety scores, their parenting attitudes, and their educational levels, adult-education programs aimed at parents with high ASA scores – e.g., distance-education programs or evening classes paid for by the government – might help to alleviate their anxiety levels. The design of such programs could also address the potential cultural roots of women's higher separation anxiety, especially women's status as children's primary caregivers within the home. School counselors, teachers and school administrators should also consider what they can do to decrease anxiety among younger parents.

Importantly, the findings of this study demonstrated a negative relationship between the authoritative parenting attitude and parents' adult separation anxiety. There is broad consensus that the authoritative parenting style is the most effective of the four types studied, as measured by children's health and happiness; and preschool teachers can play a critical role in guiding parents toward this attitude – but only if the teachers themselves are sufficiently informed about it. Therefore, conferences, workshops and seminars should be organized to better inform teachers about parenting attitudes and their importance to both child development and the mitigation of parental separation anxiety.

More detailed future studies of the relationships between parenting attitudes and parents' separation anxiety should take advantage of mixed-methods research design, while experimental designs should be used to test therapies aimed at decreasing such anxiety. It would also be worthwhile to examine the relationship between children's separation anxiety and their parents' adult separation anxiety.

Enlightenment

This article was extracted from the first author's master's thesis.

References

- Algan, G. A., & Şendil, G. (2013). Okul öncesi çocuklar ve ebeveynlerinin bağlanma güvenlikleri ile çocuk yetiştirme tutumları arasındaki [The relations among parents' and preschool children's attachment security and child rearing attitudes]. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi [Studies in Psychology]*, 33(1), 55-68.
- Alkan, M. (2007). *Duygudurum ve anksiyete bozukluklarında panik-agorafobik spektrumun ve erişkin ayrılma anksiyetesinin komorbiditesi ve etkileri [The comorbidity and effects of panic agoraphobic spectrum and adult separation anxiety in mood and anxiety disorders]*. (Doctoral Dissertation, Ege University, İzmir). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.
- American Psychiatric Association. (2014). *Ruhsal bozuklukların tanıs ve sayımsal elkitabı (DSM-V-TR) [Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5)]*. (Trans. E. Köroğlu), Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Aminabadi, N., Pourkazemi, M., Babapour, J., & Oskouei, S.-G. (2012). The impact of maternal emotional intelligence and parenting style on child anxiety and behavior in the dental setting. *Medicina Oral Patologia Oral y Cirugia Bucal*, 17(6), 1089-1095.
- Aydoğdu, F., & Dilekmen, M. (2016). Ebeveyn tutumlarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi [The evaluation of parents' attitudes in terms of different variables]. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi [Bayburt Faculty of Education Journal]*, 11(2), 569-585.

- Bakhla, A. K., Sinha, P., Sharan, R., Binay, Y., Verma, V., & Chaudhury, S. (2013). Anxiety in school students: Role of parenting and gender. *Industrial Psychiatry Journal*, 22(2), 131-137.
- Başbuğ, S., Cesur, G., & Durak-Batıgün, A. (2016). Algılanan ebeveynlik biçimi ve yetişkin ayrılma anksiyetesi: Kişilerarası bilişsel çarpıtmaların aracı rolü [Perceived parental styles and adult separation anxiety: The mediating role of interpersonal cognitive distortions]. *Türk Psikiyatri Dergisi [Turkish Journal of Psychiatry]*, 27, 1-13.
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, 37(4), 887-908.
- Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75(1), 43-88
- Binici-Tekin, Z. (2016). *Ebeveyn tutum biçimlerinin 11-18 yaş aralığındaki ergenlerin depresyon, kaygı ve kendilik algıları üzerine etkiler [Examining the influence of parenting styles on depression, anxiety, and self-perception among 11-18 year-old adolescents]*. (Master's Thesis, Üsküdar University, İstanbul). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.
- Bolattekin, A. (2014). *Anne-babanın bağlanma stilleri anne-baba tutumları ve çocuklarındaki davranış problemleri arasındaki ilişkinin incelenmesi [Examining the effect of parents' attachment and parents' attitudes on children's' behavior problems]*. (Master's Thesis, İstanbul Arel University, İstanbul). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.
- Bornstein, M. H., Putnick, D. L., & Lansford, J. E. (2011) Parenting attributions and attitudes in cross-cultural perspective. *Parenting*, 11(2-3), 214-237.
- Brown, L., & Iyengar, S. (2008). Parenting styles: The impact on student achievement, *Marriage & Family Review*, 43(1-2), 14-38.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri [Scientific research methods]*. Ankara: Pegem Akademi.
- Demir, Y., & Kumcağız, H. (2015). Öğrencilerin anne baba tutumlarını algılama biçimleri ve şiddete eğilimleri [Students perception forms of attitudes of parents and tendencies to violence]. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(2), 221-234.
- Diriöz, M., Alkin, T., Yemez, B., Onur, E., & Eminağaoğlu, N. (2011). Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri ile Yetişkin Ayrılma Anksiyete Anketinin Türkçe versiyonun geçerlik ve güvenilirliği [The validity and reliability of Turkish Version of Separation Anxiety Symptoms Inventory and Adult Separation Anxiety Questionnaire]. *Türk Psikiyatri Dergisi [Turkish Journal of Psychiatry]*, 22, 1-13.
- Erözkan, A. (2012). Ergenlerde kaygı duyarlılığı ve ebeveyn tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi [Examination of relationship between anxiety sensitivity and parenting styles in adolescents]. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 12(1), 52-57.
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in education*. New York, NY: McGraw-Hill.

- Gürlek-Yüksel, E. (2006). *Üniversite öğrencilerinin ayrılma bireyleşme özellikleri ve etkileyen etmenler [Properties of separation-individuation process and related factors in university students]*. (Thesis of expertise in Medicine, Celal Bayar University, Manisa).
- Halpenny, A. M., Nixon, E., & Watson, D. (2010). *Parents' perspectives on parenting styles and disciplining children*. Dublin: Minister for Health and Children.
- İnci, M. A., & Deniz, Ü. (2015). Babaların tutumları ile çocuğun yaşı, cinsiyeti, doğum sırası ve kardeş sayısı değişkenleri arasındaki ilişkinin incelenmesi [Investigation of the relation between father attitudes and the variables of the child's age, gender, birth order and number of siblings]. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi [The Black Sea Journal Of Social Sciences]*, 7(2), 1-9.
- Jambunathan, S., & Counselman, K. (2002). Parenting attitudes of Asian Indian mothers living in the United States and in India. *Early Child Development and Care*, 172(6), 657-662. DOI: 10.1080/03004430215102.
- Karabulut-Demir, E., & Şendil, G. (2008). Ebeveyn tutum ölçeği (ETÖ) [Parent attitude scale (PAS)]. *Türk Psikoloji Yazıları [Turkish Psychological Articles]*, 11(21), 15-25.
- Kashahu (Xhelilaj), L., Dibra, G., Osmanaga, F., & Bushati, J. (2014). The relationship between parental demographics, parenting styles and student academic achievement. *European Scientific Journal*, 10(13), 237-251.
- Kuzgun, Y. (1991). Ana baba tutumlarının bireyin kendini gerçekleştirme düzeyine etkisi [Impact of parental attitudes on individual's self-actualization level]. In *Aile yazıları-3: Birey, kişilik ve toplum [Family articles: Individual, personality and society]*. (pp. 65-78.) Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Levy, D. (1966). *Maternal overprotection*. New York: W. W. Norton and Company Inc.
- Lin, Y.-C., & Billingham, R. E. (2014). Relationship between parenting styles and gender role identity in college students. *Psychological Reports: Relationships & Communications*, 114(1), 250-271.
- Manicavasagar, V., Mernane, C., Pini, S., Abelli, M., Rees, S., Eapen, V., & Silove, D. (2010). Adult separation anxiety disorder: A disorder comes of age. *Current Psychiatry Reports*, 12(4), 290-297.
- Manicavasagar, V., Silove, D., Wagner, R., & Drobny, J. (2003). A self-report questionnaire for measuring separation anxiety in adulthood. *Comprehensive Psychiatry*, 44(2), 146-153.
- Manicavasagar, V., Silove, D., Wagner, R., & Hadzi-Pavlovic, D. (1999). Parental representations associated with adult separation anxiety and panic disorder--agoraphobia. *The Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 33(3), 422-428.
- Mclean, C. P., Asnaani, A., Litz, B. T., & Hofmann, S. G. (2011). Gender differences in anxiety disorders: Prevalence, course of illness, comorbidity and burden of illness. *Journal of Psychiatric Research*, 45(8), 1027-1035.
- Mousavi, S. E., Low, W. Y., & Hashim, A. H. (2016). Perceived parenting styles and cultural influences in adolescent's anxiety: A cross-cultural comparison. *Journal of Child and Family Studies*, 25(7), 2102-2110.

- Munro, S. (2013). Authoritarian? Permissive? Democratic? Your parenting style has a huge impact. *The Brandon Sun*. Retrieved from: <http://cfswestern.mb.ca/wp-content/uploads/2014/03/authoritarian-permissive-democratic-your-parenting-style-has-a-huge-impact.pdf>
- Parsak, B. (2015). *Ebeveyn tutumları ile okul öncesi dönem çocuklarının davranış problemleri arasındaki ilişkide çocukların empati ve sosyal beceri düzeylerinin rolü [The role of empathy and social skill levels of preschool children in relation between parental attitudes and behavioral problems]*. (Master's Thesis, Adnan Menderes University, Aydın). Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.
- Pereira, A. İ., Barros, L., Mendonça D., & Muris, P. (2014). The relationships among parental anxiety, parenting, and children's anxiety: The mediating effects of children's cognitive vulnerabilities. *Journal of Child and Family Studies*, 23(2), 399-409.
- Rapee, R. M. (1997). Potential role of childrearing practices in the development of anxiety and depression. *Clinical Psychology Review*, 17, 47-67.
- Ren, L., & Edwards, C. P. (2015). Pathways of influence: Chinese parents' expectations, parenting styles, and child social competence, *Early Child Development and Care*, 185(4), 614-630, DOI: 10.1080/03004430.2014.944908
- Rosen, L. D., Cheever, N. A., & Carrier, L. M. (2008). The association of parenting style and child age with parental limit setting and adolescent MySpace behavior. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29, 459-471.
- Sak, R., Şahin-Sak, İ. T., Atli, S., & Şahin, B. K. (2015). Okul öncesi dönem: Ebeveyn tutumları [Preschool period: Parenting attitudes]. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Mersin University Journal of the Faculty of Education]*, 11(3), 972-991.
- Shear, K., Jin, R., Ruscio, A. M., Walters, E. E., & Kessler, R. C. (2006). Prevalence and correlates of estimated DSM-IV child and adult separation anxiety disorder in the National Comorbidity Survey Replication. *Am J Psychiatry*, 163(6), 1074-1083.
- Silove, D. M., Marnane, C. L., Wagner, R., Manicavasagar, V. L., & Rees, S. (2010). The prevalence and correlates of adult separation anxiety disorder in an anxiety clinic. *BMC Psychiatry*, 10(21), 1-7.
- Starcevic, V. (2010). *Anxiety disorders in adults: A clinical guide*. New York: Oxford University.
- Stephens, M. A. (2009). *Gender differences in parenting styles and effects on the parent child relationship*. University Honors Program, Texas State University. Retrieved from: <https://digital.library.txstate.edu/bitstream/handle/10877/3300/fulltext.pdf>
- Stone, L. L., Otten, R., Soenens, B., Engels, R. C. M. E., & Janssens, J. M. A. M. (2015). Relations between parental and child separation anxiety: The role of dependency-oriented psychological control. *Journal of Child and Family Studies*, 24(11), 3192-3199.
- Şanlı, D., & Öztürk, C. (2012). Annelerin çocuk yetiştirme tutumlarını etkileyen etmenlerin incelenmesi [An analysis of the factors affecting the child rearing attitudes of mothers]. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi [Buca Faculty of Education Journal]*, 32, 31-48.
- Yavuzer, H. (1994). *Çocuk psikolojisi [Child psychology]*. İstanbul: Remzi.
- Yavuzer, H. (2000). *Ana-baba ve çocuk [Mother-father and child]*. İstanbul: Remzi.

Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Norm Kadro Literatürünün Analizi^a

Hilal Yüceyılmaz^b, Hüseyin Özgür^c

Özet

İşletmelerin ve kamu kurumlarının verimliliğini artırmaya amaçlayan ve aslında eski bir kavram olan norm kadroya yönelik akademik ilgi devam etmektedir. 2004-2005 yıllarında yerel yönetimlere ilişkin kanunlar ile 2006 sonrası dönemde doğrudan norm kadroya yönelik ikincil düzenlemelerin oluşturulması ve uygulanması yeni çalışmaları teşvik etmektedir. Çalışmanın ana amaçları, literatür analizi yoluyla, bu konudaki uygulayıcılar, politika yapıcılar, akademisyenler ve diğer ilgililere yol göstermek ve mevcut çalışmaları sistematik ve karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışmada literatür analizi (alanyazınsal inceleme) yoluyla, tüketici olmasa da, geniş kapsamlı biçimde yerel yönetimlerde norm kadro araştırmaları sistematik biçimde irdelenmekte ve karşılaştırılmaktadır. Doktora tezinden geliştirilen bu esere göre, Türkiye’de yerel yönetimlerde norm kadro çoğunlukla teknik ve mevzuat yönüyle ele alınmaktadır. Norm kadronun yerel yönetimlerde pratikte nasıl işlediğine, sorunlarına ve katkılarına dair daha çok alan araştırması ihtiyaçtır.

Anahtar Kelimeler

Norm Kadro
Yerel Yönetimler
Literatür Analizi
Alan Araştırmaları

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 05.02.2019
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.522538

Analysis of Norm Staff Literature in Turkish Local Governments

Abstract

Academic interest in norm staff, which is actually an old concept, which aims to increase the productivity of enterprises and public institutions, continues. The enactment and implementation of relevant legislation, especially local government laws passed in 2004-2005 and secondary norm staff regulations enacted on and after the 2006 period, trigger new research. The aims of this study are to guide academicians, practitioners, policy makers, and other interested parties who study on norm staff in local governments and to make a systematic and comparative examination of the existing relevant studies through extensive literature analysis. In the study, although it is not intended to be exhausting, through extensive literature analysis/review, norm staff studies in local governments are systematically reviewed, analyzed and compared. Developed from a doctoral dissertation, the findings of this study show that studies in norm staffing in Turkish local government are mostly dealt with the technical and regulatory aspects of it. More empirical researches on how the norm staffing works in local government, its problems and contributions to the personnel system are needed.

Keywords

Norm Staff
Local Governments
Literature Analysis
Empirical Studies

About Article

Received: 05.02.2019
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.522538

^a Bu makalede Hilal Yüceyılmaz’ın Dr. Hüseyin Özgür danışmanlığında Pamukkale Üniversitesinde 2016’da tamamladığı Yerel Yönetimlerde Personel Temini ve Norm Kadro Uygulaması: Aydın İli Örneği başlıklı doktora tezinden yararlanılmaktadır.

^b Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Dr. Öğr. Üyesi hilal.yuceyilmaz@hotmail.com

^c Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Prof. Dr. hozgur@pau.edu.tr

Giriş

Türkiye'nin 2004 sonrası yerel yönetimler personel politikası ve sisteminde ciddi değişiklikler içeren norm kadro sistemi yerel yönetimler mevzuatına 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ve 5393 sayılı Belediye Kanunlarıyla girmiştir. Aslında 1965'de yasalaşan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ilk günlerinden beri kamu sektöründe personel sayılarını standardize etmeye duyulan ihtiyaç çeşitli platformlarda ve akademik eserlerde (657 sayılı Kanun; Canman, 1992; Öktem, 1992; VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı; IX. Kalkınma Planı; Kalkandelen, 1997a; Eken ve Şen, 2005) dile getirilmekteydi.

Taylorist yönetim anlayışının yeniden yorumlanması olarak kabul edilen norm kadro sistemi, insangücü planlamasının yansıması olarak değerlendirilmekte ve insan kaynakları sistemimizi derinden etkilemektedir (Yüceyılmaz ve Özgür, 2019). Norm kadronun personel sistemine ve Türkiye'de yerel yönetimler literatürüne yansımalarına geçmeden önce kadro ve kariyer sistemleri ile kadro ve norm kadro kavramları üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

Kamu personel sisteminin kuruluş ve sınıflandırılmasındaki iki anlayış personel odaklı sınıflandırmaya dayanan kariyer (rütbe) ile kadro (iş sınıflaması) sistemi olup her ikisinin temelini sınıflandırma ilkesi oluşturur (Demirci, 2010); çünkü kamu hizmeti ile kamu çalışanları arasındaki organik bağ sınıflandırma ilkesine göre kurulmaktadır. Buna göre kamu çalışanlarını görevlerin gerektirdiği niteliklere ve mesleklere göre sınıflara ayırır. Sınıflandırmada esas iki faktör görev ve meslektir (Aslan, 2012). Rütbe sistemini kariyer sistemi ismiyle ananlar (Güler, 2005; Demirci, 2010) bulunduğu gibi görevden çok memurun bizzat kendisini esas aldığından "personel sınıflandırması" (Eryılmaz, 2011; Aslan, 2012) olarak adlandırılanlar da bulunmaktadır. Kamu personel sisteminin kuruluşundaki kariyer (rütbe) anlayışının odak noktasında görev, ödev ve sorumluluklar değil, kişilerin sahip olduğu bireysel nitelikler gelmektedir (Şen ve Eken, 2007; Demirci, 2010; Eryılmaz, 2011; Aslan, 2012). Bu sistem statü hukuku zemininde yükselmektedir (Aslan, 2012). Kariyer sisteminde kadro kaldırılrsa bile, personelin hizmetle ilişkisi memurluk rejimi içinde devam etmektedir. Bu sistemde memurluğun varlığı kadronun varlığına değil, memurluk statüsünün kendisine bağlıdır. Memurun hizmetini sürdürme güvencesi iş-kadro değil, hizmet-kariyer düzenidir (Güler, 2005). Kişiye yönelmiş kariyer sisteminde memur hangi işte çalışırsa çalışsın sahip olduğu rütbe ve derece esastır; ayrıca ödev, yetki ve sorumluluğun azalması ve çoğalması da ücreti etkilemez (Tortop vd., 2006). Bu sistemin en fazla etkilediği ülkeler Fransa, Almanya, İtalya gibi Kara Avrupası ülkeleri ve İngiltere'dir (Tortop vd., 2006; Aslan, 2012). Bu sistemin en tipik örneklerinden birisi İngiltere olmakla birlikte (Tortop vd., 2006; Güler, 2005), İngiltere'de de son zamanlarda Amerikan iş sınıflamasına doğru evrilme görülmektedir (Güler, 2005).

İşe yönelik kariyer sisteminin diğer adı açık sistem veya pozisyon (kadro) sistemidir (Canman, 2000). Kadro sistemini açıklamadan önce kadro kavramı üzerinde durulmalıdır. Quadrom sözcüğünden türetilen kadro kelimesi kare, çerçeve, iskelet, çekirdek kökünden türetilmiştir. Kamu hizmetlerini yerine getirecek kişilerin sayı, nitelik, derece, yetki ve sorumluluklarını gösteren çizelge (Bozkurt vd., 2008) olarak tanımlanan kadro (position) belirli bir işin karşılığı olup personelin görevlerini ve kendisine yüklenen sorumlulukları da kapsar (Eryılmaz, 2011). Kadro sistemi hem işin hem de işin gerektirdiği niteliklerin belirlenmesi anlamına gelen iş analizine dayanmaktadır (Güler, 2005).

Rütbe sisteminin tersine kadro sisteminde memurlar değil, kadrolar yani, memurlardan bağımsız olarak kadroların görev ve sorumlulukları sınıflandırılır. Taylorist uzmanlaşmaya göre, en küçük parçalara bölünen işler, görev yeri olarak belirlenir ve bu görev yerleri kadroları oluşturur. Buna göre, görev yeri ve memur birbirinden ayrılır; esas olan, memurun önceden belirlenen görevi yapıp yapamayacağıdır (Aslan, 2012). Sistemde önemli olan görev-iştir; personelin işin niteliğine uygun olması gerekir. Sistem, ABD’deki devlet ve yönetim anlayışına, bireyci felsefeye, liberal ekonomi ve özel sektörün hükümet ve kamu yönetimiyle olan ilişkilerine uygun bir zemin üzerine kurulmuştur (Eryılmaz, 2011).

Kamu yönetiminde kadro aynı zamanda bir hizmet yeridir ve kişiyle ilişkilendirilen hukuksal bir araçtır. Zira bir kuruluşun yasayla kurulma işlemi ancak kadro alınması ve bu kadrolara kişilerin atanmasıyla tamamlanır ve örgüt yaşama geçer. Kadrosuz örgüt kurulamadığı ve kadrosuz memur çalıştırılmadığı için kadro, kamusal örgütlerin yapı taşıdır (Bilgin ve Aytürk, 2003). Modern kadro anlayışı belli ödevler, yetkiler ve sorumluluklardan oluşan bir sandalye veya koltuk olup buna oturabilecek personelin genel ve özel nitelikleri önceden ancak çalışanların uzmanlıkları/yetkinlikleri dışındaki değişik görevler için kullanılmamasını gerektirir (Kalkandelen, 1984; Kalkandelen, 1987).

Norm kadro ise Kamu Yönetimi Sözlüğü’nde “standart hale getirilmiş, tipleştirilmiş kadro, görev” olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram bir iş gören kümesini temsil etmekte ve bir ölçü birimi olma niteliği taşımaktadır (Bozkurt vd., 2008). Bir başka tanıma göre ise norm kadro “kurum ve kuruluşların, görevlerini etkin ve verimli bir şekilde yerine getirebilmeleri için ihtiyaç duydukları optimal kadronun nitelik ve nicelik olarak tespiti”dir (Pirler vd., 1999:). Norm kadro bir kişinin çalıştırılmasını gerektiren ödev, yetki ve sorumlulukları ve bunları yerine getirecek kişide bulunması gereken nitelikleri gösterir. Norm kadro, ancak belli niteliklere sahip kişilerin belirli görev, yetki ve sorumlulukları yerine getirmek için işgal edebilecekleri bir hizmet yeridir (Bilgin ve Aytürk, 2003).

Norm kadro kamu kurum ve kuruluşlarının hizmetlerini yürütebilmesi için ihtiyaç duydukları personelin nitelik, sayı, sahip olacağı unvan ve derece olarak tespit edilip standart hâle getirilmesi işlemidir. Örgütün analizi ve şemasının yapılması, görevlerin-işlerin tanımlanması, kadro-pozisyon sayısının tespiti aşamalarından oluşan norm kadro uygulamasında her iş tek tek tanımlanır, birbirine benzer işler biraraya toplanarak bir iş sınıfı belirlenir. İşte bu gruplandırılmış işleri ifade eden isimlerin her biri norm kadrodur; ama işler, ancak o işi görecekt kişilerin sahip olmaları gereken özelliklerle birlikte tanımlanabilir. Hem işler hem de işi yapacak kişilerin özellikleri tanımlandığından norm kadro çalışması yalnızca basit bir derleme işlemi değildir. Personelin haklarını da doğrudan etkileyen “norm kadro” uygulamasının kendine özgü bir felsefesi vardır (Demirci, 2009).

Ana kavramların açıklanmasından sonra Türkiye’de yerel yönetimlerdeki yansımaları ele alınmalıdır. 5393, 5216, 5302, 5355 sayılı Kanunlarda yerel yönetim birimlerinin teşkilat yapılarını norm kadroya uygun olarak belirleyeceği hüküm altına alınmış; böylece süregelen yerel yönetimler personel rejimi sorunlarının çözümü için ilk somut adımlardan birisi atılmıştır (Bilgin ve Can, 2008). Yerel yönetimlerde norm kadro sisteminin nasıl işleyeceğine dair yönetmelikler işleyiş hakkında ayrıntılı düzenlemeler içermektedir .

Yerel yönetimlerde norm kadro uygulaması yeni olsa da bilimsel arka planı tarihsel olarak Taylor’a kadar uzanır ve norm kadro farklı disiplinlerin çalışma konusu olduğu için dağınık bir literatür mevcuttur. Bu çalışmada norm kadro literatürünün ağırlıklı olarak yerel

yönetimler kısmı ele alınmaktadır. Makalenin ana amacı yerel yönetimlerde norm kadro çalışmak isteyen akademisyenler, uygulayıcılar, politika yapıcılar ve diğer ilgililere literatür analizi (alanyazınsal inceleme) yoluyla yol gösterici olmak, az bilinen eserlere dikkat çekmek ve mevcut yazını karşılaştırmalı incelemektir. Çalışmada literatür analizi yoluyla, tüketici olmasa da, yerel yönetimlerde norm kadro çalışmaları geniş kapsamlı ve sistematik biçimde irdelenmektedir. Bu çerçevede aşağıda önce doğrudan yerel yönetimlere ilişkin olmayan norm kadro literatürü ele alınmakta, ardından yerel yönetimler norm kadro eserleri ise alan araştırmasına dayalı olanlar ve olmayanlar şeklinde iki başlıkta incelenmektedir.

1. Ana Konusu Yerel Yönetimler Olmayan Norm Kadro Eserleri

Norm kadroya ilişkin tarihsel olarak geriye gidildiğinde karşımıza çıkan ilk kaynak Cemal Mihçioğlu'nun (1958) Amerika Birleşik Devletlerinde Kadroların Sınıflandırılması isimli kitabıdır. Kadroların sınıflandırılması, sınıflandırma hareketinin doğuşu, ücret tespiti -iş değerlendirme usulleri- ve genel düşünceler bölümlerinin bulunduğu kitapta kariyer sistemini kullanan İngiltere ve Fransa temel olmak üzere diğer ülke örnekleriyle de kıyaslama yapılmaktadır. Norm kadro sisteminin ABD temeli göz önüne alınca bu öncül eser Türkiye'de norm kadro sisteminin yerleşmesinde önemlidir. Nitekim Güneşer Demirci (2009) de Mihçioğlu'nun kadro sisteminin hayata geçmesine çok çaba sarf ettiğini vurgular.

Hayrettin Kalkandelen'e göre, kavram, işlem ve veri olarak norm kadro ilk kez Karahanlılarda uygulanmış ve Kutadgu Bilig'de örnekleriyle ortaya konmuştur. Sonrasında, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Osmanlı Devleti'nde de uygulanan norm kadro Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti'nden esinlenerek önce İngiltere ve Fransa'da ardından İngiltere aracılığıyla ABD tarafından benimsenmiştir (Kalkandelen, 1987a). Konuyla ilgili ilk çalışmasına 1976'da rastlanan Kalkandelen (1984; 1987a; 1987b; 1997a; 1997b) norm kadro konusunda başka eserler de vermiş ve 1976-1997 döneminde konuya akademik ilgisini sürdürmüş olup çalışmalarında kadrolama yöntem ve teknikleri, örgütlerde yeniden yapılanma, norm kadronun faydaları konusuna odaklanmaktaydı.

Norm kadro konusunda yoğun emek ve zaman harcayan bir diğer isim Hikmet Timur (2008), "Organizasyon, Reorganizasyon, İş Tanımları Ve Norm Kadro" kitabının hazırlanması için, kendi deyimiyle, hayatının kırk yıla yakın zamanını geçirdi. Yazarın bu sürede yaptığı araştırmalar, projeler, dersler, tezler, danışmanlıklar ve deneyimleri adı geçen kitabı ortaya çıkartmıştır. Norm kadro konusunda sıklıkla çalışan Timur (1986; 1992; 1998; 2004a; 2004b) norm kadroya dair "Norm Kadro ve İş Değerlendirmesinin Emek Verimliliğine Etkisi" isimli erken dönem çalışmasında (1986) emeğin verimli şekilde kullanılmasının önündeki engelleri tespit etmekte, norm kadro hesaplaması ve iş değerlendirmesinin emek verimliliğine olumlu etkisine işaret etmektedir. Timur (2004b), bir başka çalışmasında, norm kadro saptama teknikleri ve norm kadro kılavuzu hazırlama yöntemi üzerinde durmaktadır.

Norm kadro hakkında düzenli çalışan bir başka isim olan Kamil Ufuk Bilgin'in (2007a; 2007b; Bilgin ve Aytürk, 2003; Bilgin ve Can, 2008; Bilgin ve diğerleri, 2009), çalışmaları sıklıkla yerel yönetimlerde norm kadroya ilişkin olduğu için Bilgin'in eserleri ileride ilgili başlıkta incelenmektedir. Bilgin ve Aytürk (2003) "Türkiye'de Kamu Kuruluşlarında Norm Kadro" isimli çalışmada, yerel yönetimlere odaklanmaksızın, norm kadronun amaç ve yararları ile uygulama süreçlerini anlatmaktadırlar.

Konu hakkında aralıklarla ama uzun süredir çalışan bir başka isim Uğur Ömürgönülşen'dir. Ömürgönülşen 1987-1988 yıllarında "Türkiye'de Kadro Rejiminin Gelişimi (I) ve II" isimli iki

makale yayımlamış; birincisinde kadro kavramı, kadro-görev, kadro-örgüt, kadro-ücret, kadro-personel ilişkisini incelemiştir. Ömürgönülşen (1987) norm kadro düzenlemesi ve insangücü planlamasından da söz etmekte; kadronun unsurları ve Türk kadro rejiminin gelişimini anlatmaktadır. Ömürgönülşen bu dizinin ikinci eserinde ise (1988) 1983’de yayımlanan 190 sayılı “Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameyi” tüm yönleriyle ele alarak Devlet Personel Dairesinin, norm kadro, iş ve başarı değerlendirmesi yapmadığı için, modern personel rejimi kuramadığından söz eder. Ömürgönülşen ayrıca 2001-2002’de “Atatürk Orman Çiftliği Projesi: Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü Norm Kadro ve Reorganizasyon Projesini” koordinatör olarak yürütmüştür.

Uğur Ömürgönülşen ve Mustafa Kemal Öktem (2004) “Kamu Görevlileri ile Kamu Görevlileri Sendikalarının Kamu Sektöründeki Norm Kadro Çalışmalarına Karşı Tutumları” isimli çalışmada kamu görevlilerinin ve kamu görevlileri sendikalarının norm kadrolama sürecindeki rolleri ile norm kadroya dair tutumlarını incelemiştir. Çalışmada farklı statülerdeki kamu görevlilerinin norm kadroya ilişkin eleştirilerini dikkate alarak, sendikaların argümanlarının değerlendirilmesi önerisinde bulunmaktadır. Sonraki bazı çalışmalarında Uğur Sadioğlu (2011; 2013) ile birlikte yerel yönetimlerde personel ve kısmen norm kadro konusuna odaklanan Ömürgönülşen’in bu iki eseri bu yazının yerel yönetimlere odaklı kısmında anlatılmaktadır.

Birgül Ayman Güler (2005) Kamu Personeli: Sistem ve Yönetimi kitabında kariyer ve kadro sistemi üzerinde uzunca durmakta, bu iki model arasındaki çekişme dolayısıyla Türkiye’de personel sisteminin arapsaçı görünümünde olduğunu belirtmektedir.

Nuri Tortop ve arkadaşlarının 2006’da yayımladıkları “İnsan Kaynakları Yönetimi” adlı kitapta insan kaynaklarına ilişkin konuların yanında norm kadro sistemine ilişkin de bir kısım bulunur.

Akademisyenler ve uygulayıcıların dışında, 2000’li yılların başında, norm kadro konusuna sendikalar ve sendika üst kurumları da ilgi duymaktaydı. Bu bağlamda çoğunlukla kamu reformunu esas alan bir dizi toplantı ve seminer düzenlenmiş, bunlardan bazıları kitap olarak basılmıştır. TÜHİS’in (Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası) 2002 ve 2003’teki seminerleri bunun örnekleridir. TÜHİS’in 2002’deki “Kamu Personel Rejimi ve Reform Çalışmaları” başlıklı semineri, siyasetçiler, bürokratlar ve akademisyenlerin yoğun katılımıyla gerçekleştirilmiştir. TÜHİS’in 2003’te Ankara’da gerçekleştirdiği Türkiye’de Kamu Personel Rejiminin Yeniden Yapılandırılması Sempozyumunda da norm kadroya dair bildirimler de yer almıştır. Bunlardan birisi olan İsmail Durak Ataay’ın (2003) sunduğu “Kamuda Norm Kadro ve İstihdam” başlıklı bildiride personel sistemiyle norm kadro ilişkisi, norm kadro saptama yöntemleri ve türleri, kariyer-kadro sistemi ve kadro planlamada engeller anlatılmaktadır.

Aykaç ve Yayman (2003) “Kamuda İnsan Kaynakları Planlamasının Bir Aracı Olarak Norm Kadro Çalışmaları” isimli çalışmada kamu personel sistemindeki sorunlara genel olarak değindikten sonra norm kadro sisteminin bu sorunları çözmek için uygun bir araç olduğu üzerinde durmaktadırlar.

Konuya ilişkin yüksek lisans/doktora tezlerinin başlığında -2019 yılı ocak ayı itibarıyla- “norm kadro” ifadesi olan 23 adet tez bulunur. Bunlardan dördü doktora tezi kalanlar ise yüksek lisans tezidir. Tezlerden 5’i eğitim-öğretim, 11’i Kamu Yönetimi, 1’i Sağlık Kurumları Yönetimi olmak üzere 5’i İşletme, 1’i Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, 1’i Endüstri ve

Endüstri Mühendisliği alanlarında olup bunlardan eğitim bilimleri alanlarına ilişkin olanlar 2004-2006 döneminde üretilmiştir. O dönemde Milli Eğitim Bakanlığının norm kadro sistemine geçmesi dolayısıyla akademik ilgi oldukça anlamlıdır. Kamu Yönetimi alanında çalışılan norm kadro tezlerinin yarısı (altısı) doğrudan yerel yönetimlere ilişkindir.

“Hizmetiçi Eğitimin Norm Kadro İle İlişkilendirilmesi ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinde Örnek Uygulama” isimli doktora tezinde KİT’lerde hizmet içi eğitimin norm kadro ile ilişkilendirilme durumunu araştıran Mehmet Tikici (1989) ilgili tarih itibarıyla mevcut 37 KİT’in 25’inde anket uygulamıştır.

Şaban Güler (2002) “Eğitim Bölgeleri ve Norm Kadro Uygulamalarının Eğitim Olanaklarının Geliştirilmesine Etkisi” isimli yüksek lisans tezinde eğitim bölgeleri, eğitim kurumları ve norm kadro uygulamalarının yönetici ve öğretmenler tarafından nasıl algılandığı araştırılmıştır. Araştırmaya İstanbul sınırlarında resmî ilköğretim ve her düzeydeki resmi ortaöğretim okullarında görevli 500 yönetici ve öğretmen katılmıştır (Aksakal Sever, 2006).

Galip Esmer (2004) “Kamu Personel Harcamalarında Etkinlik Açısından Norm Kadro Uygulaması” isimli yüksek lisans tezinde teknik olarak norm kadrolama sürecinden, konsolide bütçe personel harcamalarından söz etmektedir.

“Milli Eğitimde Norm Kadro Uygulamasında Karşılaşılan Sorunlar ve Konuyla İlgili Çözüm Önerileri” isimli yüksek lisans tezinde Bahadır Gülbahar (2004), o yıl itibarıyla, norm kadro sistemine geçilen okullardaki eğitim yöneticisi, öğretmen ve eğitim sendikaları yetkilileriyle yüz yüze mülakatlar yapmıştır. Norm kadro sisteminin öncülerinden Milli Eğitim Bakanlığında öğretmenler ve sendika temsilcileriyle yapılan görüşmeler sistemin uygulamasındaki potansiyel sorun alanlarını göstermesi açısından önemlidir.

Yine Eğitim Bilimleri alanında 2004’de tamamlanan bir başka yüksek lisans tezini Derya Çelik (2004) “Norm Kadro Uygulamasının Norm Kadro Fazlası Öğretmenler Tarafından Değerlendirilmesi” ismiyle hazırlamıştır. Bu çalışmada Ankara ili Altındağ ilçesinde norm kadro fazlası 22 öğretmenle mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Fikrullah Erdem’in (2004) “Norm Kadro ve Norm Kadro Uygulaması” başlıklı yüksek lisans tezinde bir kamu kuruluşunun norm kadrosunu belirleyerek personel ihtiyacını veya fazlasını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Tezin alan çalışması kısmında bir ilçenin tapu sicil müdürlüğünde, yerinde gözlem, anket yöntemleri kullanılarak ve örgüt analizi, iş analizi, iş tanımı, iş gerekleri, iş değerlemesi, iş etüdü süreçlerinden geçirilerek birimin norm kadrosu ortaya çıkartılmaktadır.

Mehmet Emin Düzgün (2004) “Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Norm Kadro Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Ankara Örneği” isimli yüksek lisans tezinde Ankara ilinde norm kadro uygulamasına geçilmeden önce ve norm kadroya geçildikten sonra öğretmen dağılımına ilişkin istatistikleri inceleyerek karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmaktadır.

Türkan Aksakal Sever (2006) “İlköğretim Okullarında Norm Kadro Yönetmeliği Uygulamasının 2001-2002 ve 2005-2006 Yıllarında Yönetici ve Öğretmen Görüşlerine Göre Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi” isimli yüksek lisans tezini tamamlamıştır. Araştırmanın evrenini 2001-2002 ve 2005-2006 yıllarında İstanbul ili Kartal ilçesinde görev yapmakta olan tüm yönetici ve öğretmenler örneklemini ise Kartal ilçesinin ilköğretim

okullarında 2000-2001 eğitim-öğretim yılında 46 yönetici, 617 öğretmen, 2005-2006 eğitim-öğretim yılında ise 59 yönetici ve 609 öğretmen oluşturmuştur.

Murat Akçakaya (2008) “İnsan Kaynakları Planlamasının Bir Aracı Olarak Norm Kadro Uygulaması” isimli doktora tezinde insan kaynakları yönetimi süreci ve bu sürece etki eden faktörler, insan kaynakları planlaması, insan kaynakları planlamasının bir aracı olarak norm kadro konularına odaklanmıştır. Akçakaya norm kadro çalışmaları yapan Sağlık Bakanlığı, PTT Genel Müdürlüğü, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü, Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş. Genel Müdürlüğü’nün çalışmalarını değerlendirmiştir. Tezin alan çalışması kısmında ise Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığında çalışan 750 kişiye ve icrai görevlerdeki uzman ve uzman yardımcısından oluşan 104 kişiye anket yapılmıştır.

Aytül Güneşer Demirci (2009) “Kamu Personel Sistemleri Analizi: Türkiye’de Kariyer-Kadro Gerilimi” adlı doktora tezinde kadro ile kariyer sistemleri arasında gidip gelen kamu personel sisteminin Türkiye’deki durumu ve tarihsel arka planını bütüncül bakış açısıyla ele almaktadır.

“Kamuda İnsan Kaynakları Planlaması Çerçevesinde Norm Kadro Uygulamasının Analizi” ismiyle Kutluhan Özdemir (2010) yüksek lisans tezinde İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri ile Birlik Müdürlüklerinin norm kadro ilke ve standartlarını incelemektedir.

“Performans Artırmada Norm Kadro Çalışmaları: Ameliyathane Uygulaması” isimli yüksek lisans tezinde Gonca Yaşar (2010) performans artırmada norm kadronun önemine dikkat çekmektedir. Tezde Özel Kent Hastanesi ameliyathanesinde belirlenen verilerle iş yükü analizi için gerekli süreler hesaplanarak norm kadro durumu ortaya konmuştur.

İbrahim Yılmaz (2012) Endüstri Mühendisliği alanındaki “Personel Planlamada Norm Kadro Hesabı İçin Bir Yapay Zeka Uygulaması” isimli yüksek lisans tezinde norm kadro hesaplaması yapmıştır. Bu özgün çalışmada zaman serileri ve yapay sinir ağlarının bütünleşik kullanımıyla incelenen firmanın gelecek dönemlerde ihtiyaç duyacağı personel sayısı hesaplanmıştır.

Cihan Özdinler (2012) “Norm Kadro Uygulamalarının Türkiye’de Kamu Personel Yönetimine Olası Etkileri” isimli tezinde norm kadro sisteminin olumlu etkilerine dikkat çekmektedir.

Emine İmran Ak’ın (2013) “İnsan Kaynakları Planlama Aracı Olarak Norm Kadro Uygulaması İzmir Konak Vergi Dairesi Müdürlüğü Örneği” isimli yüksek lisans tezi esasen GEMİ (Gelirin Mükemmel İdaresi) isimli projenin bir ürünüdür. Proje kapsamında birçok vergi dairesi başkanlığında kurumsal iyileştirmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birisi de 2011’de İzmir Vergi Dairesi Başkanlığındaki 5 pilot vergi dairesi müdürlüğünde 10 kişilik ekipler halinde “Norm Kadro Analizi” adıyla gerçekleşen çalışmadır. Projenin bir kısmının yüksek lisans tezi olarak yayımlanması hem teze hem de Projeye değer katmıştır.

Feyza Kalav İdrisoğlu’nun (2014) “Staffing Norms Practice in Turkish Public Administration A Critical Evaluation” başlıklı yüksek lisans tezinin temel iddiası niceliksel ve niteliksel olarak kadro gereklerini tanımlayan norm kadro sisteminin Türkiye’nin kapalı kariyer sistemiyle örtüşmediği, aşırı kadrolama sorununa çözüm olarak sunulan bu uygulamanın neo-Taylorist bir işlev gördüğüdür. Tezde uygulayıcılar, kamu kurumları insan kaynakları

birimleri çalışanları ve sendikalarla on yıldır uygulanan norm kadronun beklentileri karşılama durumu ve düzeyi araştırılmıştır.

Çağlar Altınel (2018) “Stratejik İnsan Kaynaklarında İş Analizinin Önemi ve Toros Üniversitesi İdari Birimlerinde İş Analizi ve Norm Kadro Oluşturulmasına Yönelik Bir Uygulama” isimli tezinde Toros Üniversitesi Genel Sekreterliğine bağlı birkaç birimde 50 personelle görüşmeler ve anketler yoluyla toplanan verilerle her birimde norm kadroyu tespit etmeye çalışmıştır.

Engin (2008), Karacan (2009), Tezsezer (2010), Kara (2010), Peker (2014), Yüceyılmaz’ın (2016) tezleri ise doğrudan yerel yönetimler konusunda ilişkin olmaları sebebiyle alan araştırması bulunup bulunmamasına göre aşağıda değerlendirilmektedir.

2. Yerel Yönetimlerde Norm Kadro Konusuna İlişkin Çalışmalar

Yerel yönetimlerde norm kadroya dair eserler alan araştırmasına yer verenler ve vermeyenler olarak gruplandırılabilir.

2.1. Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Norm Kadro Üzerine Alan Araştırması İçermeyen Literatürün Özeti

Makalenin bu kısmında yerel yönetimlerde norm kadroya odaklanan çalışmalar yer almaktadır. Yerel yönetimlerde norm kadro konusuna doğrudan odaklanmayan ancak yerel yönetimlerde norm kadroyla ilgili-ilişkili konuları ele alan çalışmalara yer verilmektedir. Aşağıda Türkiye’de yerel yönetimlerde norm kadro konusuna yer veren ve doğrudan alan araştırması içermeyen çalışmalar tarih (yıl) sırası izlenerek -literatür özeti anlatımını da bozmayarak- tanıtılmakta ve irdelenmektedir.

KAYA Genel Raporunda yerel yönetimlerde personel sayılarının bazı alanlarda sınırlandırılması gerektiği belirtilmekte ve zorunlu durumlar dışında norm kadroya uyulması (TODAİE, 1991) temenni edilmektedir. 5393, 5216, 5302, 5355 sayılı kanunlar ve 2006 yılından itibaren çıkarılan ilgili yönetmeliklerden önce daha basit formüllerle belirlenen personel dağılımı sayılarını norm kadro olarak nitelendirmesi açısından bu Rapor oldukça önemlidir.

Mustafa Tamer (1993) “İl Özel İdaresi: Yerel Yönetim Sistemi İçindeki Yeri Ve Geleceği” başlıklı basılı doktora tezini 1994 yılında “İl Özel İdaresi” adıyla kitaplaştırmış olup 2003’teki 3. baskıda il özel idaresi hakkında güncel gelişmeler ve yargı kararları yer almaktadır. Kitapta yerel yönetimlerin büyüklüklerine ve görevleriyle uyumlu genel bir kadro ve maaş standardı saptanması ve sonrasında personele dair tüm özlük işlemlerinin yerel yönetimlere bırakılması (2003) önerileri bulunmaktadır. Mevzuat ve yargı kararları ışığında güncelleme ve geliştirmelerle 2009 ve 2014’de kitabını yenileyen Tamer (2009) “İl Özel İdaresi” kitabının yeni basımlarında norm kadro konusuna doğrudan ve genişçe yer vermektedir.

Enis Yeter (1994) “Yerel Yönetimlerde Personel Kadro ve Atama İşlemleri” başlıklı makalesinde yerel yönetimlerde kadro ihdası ve atama için gerekli süreçleri ayrıntısıyla anlatmaktadır. Bu çalışma norm kadro düzenlemeleri sonrası -2006 yılı sonrası- yerel yönetim meclislerince kısa sürede ihdas edilen kadroların, bu düzenleme öncesinde ne kadar uzun bir süreçten geçerek ihdas edildiğinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Türk Belediyecilik Derneği (TBD) ve Konrad Adenauer Vakfınca (KAV) yayımlanan “Belediyelerde Personel Çalıştırılması ve Kadro Standardizasyonu” isimli kitap (1994) doğrudan norm kadro konusuna ilişkindir.

TBD ve KAV tarafından yayımlanan ve Orhan Pirlar, E. Zihni Gürsoy ve Ahmet Başsoy (1999) tarafından hazırlanan “Belediyelerde Teşkilatlanma, Kadro İhdası Personel İstihdamı ve Eğitimi” isimli kitap insangücü planlaması ve norm kadro, personel istihdamı ve eğitimi konularını içermektedir.

Serap Fırat (2002) “Belediyelerde Norm Kadro Çalışmaları” başlıklı kısa soluklu ve mesleki dergi makalesinde belediyeler için norm kadro sürecinin nasıl işlediğini ayrıntısıyla anlatmaktadır.

Musa Eken ve M. Lütfi Şen’in (2004) “Belediyelerde Norm Kadro Uygulaması” isimli Yerel Yönetimler Kongresindeki bildirisi norm kadro ve yerel yönetimler konusuna doğrudan ve birlikte odaklanan öncü çalışmalardan birisidir. Bu çalışmada 1580 sayılı Belediye Kanunu ile (o günlerde henüz yasalaşp veto edilen) 5215 sayılı Kanun kıyaslanmaktadır. Bildiride norm kadroya ilişkin ilke ve standartların ve norm kadro yapısının henüz yeterince bilinmediği ifade edilmektedir. Bu eser yerel yönetimlerde norm kadro konusuna akademik ilginin uyanması açısından önemlidir. Aynı yazarların farklı tarihlerde yaptıkları çalışmalar (Eken ve Şen, 2005; Şen ve Eken, 2007) da yerel yönetimlerde norm kadro çalışan çoğu kişinin temel başvuru kaynakları arasında yerini almıştır.

“Belediye Personel Sistemi ve Son Gelişmeler” isimli editörlü kitap bölümünde (Eken ve Şen, 2005) Türkiye’de kamu personel rejiminin özellikleri ve belediye personel sistemi irdelenmektedir. Eserde (mülga) 5272 ve 5216 sayılı kanunların belediye personel sistemine ve örgüt yapısına getirdiği yenilikler anlatılırken temel yeniliklerden birisi olarak norm kadro öne çıkmaktadır. Şen ve Eken (2007) bu yazının genişletilmiş ve güncellenmiş hâlini “Belediyelerde İnsan Kaynakları Yönetimi” başlığıyla da yayımlamışlardır. Genel kamu personel sistemi, belediye personel sistemi istihdam biçimleri, kadro işlemleri, hizmete giriş şartları ve yeni belediye kanunlarının personel alanına getirdiği yeniliklerle birlikte, yerel yönetimlerde norm kadro sürecinin de ayrıntılı anlatıldığı bu esere göre norm kadroya ilişkin düzenlemeler bir anlamda hayal kırıklığı yaratmıştır.

TODAİE ile AB arasındaki bir sözleşme çerçevesinde Ayşegül Sabuktay (2007a) editörlüğünde Yerel Yönetimler Reformunu Destekleme Programı Kitap Dizisinden çıkarılan “Belediye Yönetimi” isimli kitapta Kamil Ufuk Bilgin (2007a) “Yerel Yönetimlerde Norm Kadro (Belediyeler)” başlıklı bölümü yazmıştır. Norm kadronun tanımı, amacı, önemi, ilkeleri ve aşamaları ile norm kadro hukuku kısımları olan yazıda norm kadro yönetmelikleri de ayrıntısıyla anlatılmaktadır. Ayşegül Sabuktay (2007b) editörlüğündeki İl Özel İdaresi Yönetimi başlıklı diğer kitapta Can Hamamcı’nın (2007) “İl Özel İdareleri Genel Yapı” isimli yazısında “norm kadro ve personel istihdamı” kısmı da bulunur. Mevzuat çerçevesinde değerlendirme yapan Hayrettin Güngör’ün “İl Genel Meclisi” (2007a) ve “İl Encümeni” (2007b) isimli makalesinde norm kadroya ilişkin hükümler mevcuttur. Güngör (2007c) “İl Özel İdaresi Teşkilatı” başlıklı diğer makalesinde de il özel idaresinde norm kadro mevzuatına ve sözleşmeli personel çalıştırılabilecek kadro unvanlarına kısaca yer vermektedir. Aynı kitapta Kamil Ufuk Bilgin (2007b) Yerel Yönetimlerde Norm Kadro (İl Özel İdareleri) isimli bölümünde norm kadronun tanımı, amacı, önemi ve aşamaları ile il özel idarelerinde norm kadro ilke ve standartlarından ayrıntılı olarak söz etmektedir.

Norm kadro konusunun genişçe ele alındığı çalışmalardan birisi olan ve Mustafa Tamer (2007) tarafından hazırlanan “Yerel Yönetimlerde İnsan Kaynakları” isimli kitapta belediyeler ve il özel idarelerinde geçerli olan norm kadro ilke ve standartlarına dair esaslar mevzuat temelinde aktarılmaktadır. Kitapta, yönetmelikler öncesi çıkarılan yerel yönetimlerde norm kadro kararına karşı açılan iptal davası irdelenmekte, Kararnamenin yürürlüğünün durdurulmasına dair Danıştay kararına da yer verilmektedir.

Yerel yönetimlerde norm kadro konusuna doğrudan odaklı muhtemel yegâne kitap Devlet Personel Uzmanı Erdal Eren ve Hamza Güneş’in (2007) “Mahalli İdareler İçin Norm Kadro Uygulamaları” isimli eseridir. Adı mahallî idarelerde norm kadro uygulamaları olan Kitabın içeriğinde belediye ve bağlı kuruluşlarına ilişkin çıkartılan norm kadro yönetmelikleri incelenmektedir. Norm kadro yapısını oluşturmada zorlanan yönetici ve personele yol göstermek amaçlanan bu kitapta norm kadroların tespitine ilişkin örnek uygulamalar ve olaylara yer verilmektedir.

Hakan İnci (2007) “Yerel Yönetimler Yasası’ndaki Değişikliklerin Belediyelerin Yönetim ve Organizasyon Yapısı Üzerindeki Etkileri: Edirne Belediyesi Örnek Olayı” başlıklı yüksek lisans tezinde norm kadroyu mevzuat çerçevesinde incelemekte, Edirne Belediyesi teşkilatlanma şemasından bahsetmekte ve norm kadro çalışmalarının önemine dikkat çekmektedir.

Bilgin ve Can’ın (2008) 1. Yerel Yönetimler Sempozyumunda sundukları “Yerel Yönetimler Personeline Etkisi Açısından Yerel Yönetimler Reformu” isimli bildirimleri il özel idareleri, belediyeler ve mahallî idare birliklerinde personel reformu, norm kadro uygulaması ve istisnalar konusuna odaklanmaktadır.

Zerrin Toprak’ın (2010) Yerel Yönetimler kitabının altıncı bölümü yerel yönetimlerde personel yapılanmasına ilişkin olup norm kadro temelinde personel istihdamı da kapsamaktadır. Kitabın 2014 basımında personel yapılanması etik kurallar başlığıyla birlikte değerlendirilip norm kadro konusu da bu kısımda anlatılmaktadır.

Nacihan Kara (2010) “Belediyelerde Norm Kadro Uygulaması: Isparta Örneği” isimli yüksek lisans tezinde norm kadroyla ilgili literatür çalışması yapmakla birlikte Isparta Belediyesi’nin norm kadrosunun genel olarak fotoğrafını çekmiştir. Aynı sene Mehmet Eroğlu (2010) da Belediyelerde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Norm Kadro Uygulamaları isimli yüksek lisans tezini tamamlamıştır.

Zekeriya Açıkgöz (2011) İl Özel İdarelerinin Yeniden Yapılandırılması: İstanbul İl Özel İdaresi Örneği başlıklı kitabında genelde personel ve özeld norm kadro konusuna ilgili mevzuatı aktarma suretiyle yer verilmektedir.

Uğur Sadioğlu ve Uğur Ömürgönülşen (2011) “Yerel Yönetim Personel Sisteminde Reform Çalışmaları: Alman ve Türk Deneyimlerinden Yansıyan Eğilimler ve Türkiye İçin Çıkarılabilecek Bazı Dersler” isimli makalelerinde Alman kamu personel sistemi ve yerel yönetimler, Almanya’daki reform süreci anlatıldıktan sonra Türkiye’de yerel yönetim personel sisteminde reform çalışmalarına yer vermiştir. Yerel yönetimlerde norm kadro konusu idari vesayet azaltılmasına yönelik düzenlemeler başlığındadır. Almanya ve Türkiye’de yerel yönetimler personelinin karşılaştırılmalı olarak ele alınması bu makaleyi diğer çalışmalardan farklılaştırmaktadır.

Uğur Sadioğlu ve Uğur Ömürgönülşen (2013) “Belediyeler Personel Politikasını Stratejik Planlar Üzerinden Okumak: İl Belediyeleri Örneği” isimli çalışmada belediyelerde norm kadroya ayrıntılı yer vermektedirler. Bu çalışmaya göre incelenen hiçbir belediye norm kadro ilke ve standartlarına uygun personel durumuna sahip değildir. SWOT analizi yapılan stratejik planlara göre, 25 il belediyesinin personel sorunları ve zayıf yönleri içerisinde en önemli sorun alanı “norm kadro ilke ve standartlarını uygulamamaktır” (2013).

İpek Özkal Sayan (2013) “Türkiye’de Merkezîyetçilik Yerellik Tartışmaları Bağlamında Belediyelerde Personel Yönetimi” başlıklı bildirisinde belediyelerin personel sisteminin aşırı merkezi olduğunu tespitlerinde bulunmaktadır. Belediyelere yönelik personel politikasının kadro-norm kadro, kadro-bütçe ilişkisi ve hizmete alma gibi başlıklarda ve merkezileşme-yerelleşme bağlamında analiz edildiği bu esere göre belediyelerde norm kadro sistemi uygulamada istenilen sonucu verememektedir. Norm kadro yönetmelikleri belediyelerde azami kaç personelin çalıştırılacağına dair kararı merkezi idareye bırakmaktadır. Özkal Sayan’a (2013) göre, örgüt analizi, iş analizi, iş ölçümü, iş tasarımı, kadro analizi yapılmadan yalnızca nüfus, sanayi, ticaret, turizm gibi bazı genel niteliklere dayanarak belediyelerde çalışacak personel sayısının azami miktarının belirlenmesi norm kadro düzenlemesi olarak nitelenemez.

Vahdettin Aydın, Adem Korkmaz ve Osman Kürşat Acar (2013) “Belediyelerde Bir Personel Politikası Olarak Taşeronlaşma Sorununun Mevzuat Çerçevesinde Değerlendirilmesi” isimli eserde kamuda hizmet satın alma ile taşeronlaşma kavramlarının hatalı kullanımına dikkat çekmektedirler. Temel konusu norm kadro olmayan bu eserde norm kadroya ilişkin olarak sadece norm kadronun yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının ürünü olduğu belirtilmektedir.

Mustafa Çöpoğlu (2015) “Belediyelerde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Endüstri İlişkileri” isimli makalesinde belediyelerde istihdam biçimlerinden söz ederken alt işveren ilişkisi ile çalışan insan kaynakları üzerinde durmaktadır. İnsan kaynakları planlamasının belediyelere bırakılmayıp norm kadro vasıtasıyla merkezi yönetim tarafından belirlendiği ifade edilen makalede belediyelerde insan kaynaklarının tüm süreçlerine değinilmesi önemli olup eserin bir kısmı endüstri ilişkilerine ve sendikal örgütlenmeye ayrılmıştır.

Orhan Veli Alıcı (2017) “Büyükşehir Belediyelerinin Teşkilat Yapıları ve Kadro Kullanımları Üzerine Bir Değerlendirme” isimli makalesinde büyükşehir belediyelerince norm kadro yönetmeliğine göre belirlenen azami sayıda yönetici kadrolarının ne kadarının kullanıldığını tespit ederek, elde edilen verileri nüfus ve yüz ölçümü kriterleri üzerinden değerlendirmektedir. Büyükşehir belediyeleri yöneticileri için norm kadro sayıları ile fiilî durumun kıyaslanması, bu kadroların kadro kullanım oranları üzerine ayrıntılı analizler ve değerlendirmeler yapılması çalışmaya özgün değer katmaktadır.

Fatih Dinç, Tekin Çolakoğlu Dinç ve Serkan Kurtipek’in (2018) “Büyükşehir Belediyelerinin Spor Hizmetlerinde Çalışmakta Olan Personelin Kadro Tanımları ve İstihdam Problemlerine Yönelik Derleme Bir Çalışma” isimli makalesi büyükşehir belediyelerinin spor hizmetlerinde çalışanlara odaklanmaktadır. Spor alanında çalışmak için mezun olunması gereken okullardan mezunlar Gençlik ve Spor Bakanlığında değişik unvanlarla istihdam edilebilirken, belediyelerde istihdam edilememesi çalışmada eleştirilmekte ve belediyelerde istihdam edilen spor çalışanlarının teknik hizmetler sınıfında tanımlanması gerektiği vurgulanmaktadır.

Hilal Yüceyılmaz ve Hüseyin Özgür (2018) “Türkiye’de Belediye Norm Kadro Yönetmelikleri ve Ek Tablolarının Analizi: 2006-2017: Mevzuat Temelli Bir Okuma” isimli makalede norm kadroya ilişkin detaylı tablo analizlerine yer vermektedirler. Ayrıntılı tablolara yer verilen eserde 2006-2017 dönemindeki kararname ve yönetmelikler karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Bu çalışmada memur/sürekli işçi başına düşen nüfus norm kadro tablolarına göre kıyaslamalar yapılmakta ve bunun üzerinden çıkarımlarda bulunmaktadır. Aynı yazarların (2019) ilgili başka bir çalışması “Eski Hikaye, Yeni Uygulama; Belediyelerde Norm Kadro: Aydın İli Belediyeleri Araştırması” isimle yayımlanmıştır; bu çalışma alan araştırması da içerdiği için bu makale aşağıdaki kısımda irdelenmektedir.

2.2. Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Norm Kadroya Dair Alan Araştırması İçeren Literatürün Özeti ve Analizi

Yerel yönetimlerde personel konusuna ilişkin saha çalışması içeren çalışmalar bulunmakla birlikte, norm kadro konusunda yapılan alan çalışmaları göreceli olarak sınırlıdır. Makalenin bu kısmında norm kadro konusuna ilişkin doğrudan alan çalışmaları yapan çalışmalara yer verilmekle birlikte, ismi norm kadro ifadesi içermese de, içeriğinde yerel yönetimlerde norm kadro konusuna yer veren çalışmalar da bu kısımda yer almaktadır. Değerlendirmeler kronolojik sırada yapılsa da, kişinin birden fazla eseri varsa, bütünsellik açısından bazen kronolojik sıranın dışına çıkılmaktadır.

Birgül Güler ve M. Kemal Öktem (1989) “Belediyelerimizde Personel Sistemi” başlıklı makalelerinde Mayıs-Aralık 1988’de 50 belediyede alan araştırması dâhilinde belediye personel işlerinden sorumlu birim yöneticileriyle ve çok küçük bir kısmını da belediye başkanı veya başkan yardımcıyla anket çalışması yapmışlardır. Personel sistemine dair sorulara verilen yanıtlarda “mevcut kadro standardizasyonunun belediye örgütüne uygun olmaması” şeklindeki cevabın sıklık derecesi yüksektir. Makalede kadro sürecinin uzun olduğu belirtilmekte ve değişik büyüklükteki belediyeler için norm kadro çalışmasının yapılması istihdamda ussallığı sağlayacak en etkili yol (1989) olarak değerlendirilmektedir.

Osman Kaptan (1989) Belediyelerin Personelle İlgili Sorunları: Belediye Personelinin Hizmet İçi Eğitimi ve Ankara Belediyeleri Örneği başlıklı doktora tezinde Ankara ilindeki kimi belediyelerde uyguladığı anket çalışmasında personelle ilgili sorunlara ve özellikle hizmet içi eğitim konularına odaklanmaktadır. Konusu hizmet içi eğitim olan bu tezde Ankara belediyelerinde görev yapan personelin genel nitelikleri, personel/nüfus oranı, personelin sınıflara ve kadrolara göre dağılımı, kadro kullanım durumları, personelin öğrenim durumları gibi istatistiklere genişçe yer verilmiş olup konular norm kadroyla iç içe ya da bir şekilde ilgili konulardır.

Sacid Adalı (1989) “Belediyelerde Yeni Bir Fonksiyonel Teşkilatlanma ve Sapanca Örneği” başlıklı basılı bildirisinde tek bir belediyede kamu yönetimi ve örgüt bilimi açısından derinlemesine hesaplamalar ve sayısal analizler gerçekleştirmiştir. Yazar, norm kadro açısından incelediği Sapanca Belediyesini Adapazarı, İzmit ve Beykoz belediyeleriyle kıyaslamaktadır.

Seriye Sezen ve Koray Karasu’nun kaleme aldıkları (1999) “Belediyelerde Kadro ve İstihdam Yapısı” başlıklı makale TODAİE Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezince yürütülen Yerel Yönetimleri Güçlendirme Projesinin çıktılarında birisidir. Makalede dört farklı türdeki 1.178 belediyede anket yoluyla ve merkezî yönetimdeki ilgililerle

gerçekleştirilen mülakatlardan yararlanılarak belediyelerde kadro sürecinin işleyişi, istihdam yapısı, bunların sorunları ve çözüm önerileri ayrıntılı irdelenmekte ve küçük belediyeler için prototip bir kadro ve örgüt yapısından söz edilmektedir. Norm kadro yönetmeliklerinden çok önceye tarihlenen bu çalışmada merkezî idarenin kadro ihdasında nüfus ölçütünü esas aldığı (1999) ortaya konmaktadır. Günümüzde belediyelerde norm kadroda nüfus kriteri esas olup ayrıca ilçe merkezi, sanayi-ticaret, turizm bölgesi olmasına göre norm kadro basamağı değişmektedir.

Zerrin Toprak, Ayşe Yıldız, Şermin Atak ve Ethem Kadri Pektaş (2000) Yerel Yönetimler Sempozyumunda sundukları “21. Yüzyıla Girerken Belediye Zabıtası” isimli bildiriye Uluslararası Yerel Yönetimler Birliğinin katkısıyla İzmir Yerel Gündem 21, Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, Ege Belediye Zabıtalrı Vakfı ve Konak İlçe Belediyesi işbirliğiyle İzmir’de gerçekleştirilen alan araştırmasının bulguları kullanmaktadırlar. Esnaf ve sanatkârların, halkın ve zabıta personelinin zabıtaya dair görüşlerini tespit etmek için uygulanan 1.725 anket dolaylı olarak norm kadroya ilişkin bazı bilgileri de barındırmaktadır.

Bekir Köksal’ın (2006) “Belediyelerde Örgüt Yapılarının Standardizasyonu İstanbul Örneği” isimli İstanbul’daki 32 ilçe belediyesi ve 2 ilk kademe belediyesini kapsayan ve belediye örgüt yapılarını kendi içlerinde ve karşılaştırmalı olarak müdürlükler bazında ele aldığı tezinde norm kadro başlıklı bir bölüm bulunur. İstanbul’daki ilçe ve ilk kademe belediye başkanlarının “belediye örgüt yapısının standardizasyonu”na dair yaklaşımlarının irdelendiği çalışmada müdürlüklerin tanımları yapılmakta ve buna göre norm kadro standartları oluşturulmaktadır.

Hülya Engin (2008) “Kamuda İnsan Kaynakları Planlaması Olarak Norm Kadro” isimli tezinde Kocaeli Büyükşehir Belediyesi sınırlarındaki Saraybahçe Belediyesini incelemiştir. Saraybahçe Belediyesinin ilçe belediyesine dönüşmeden önce alt kademe belediyesi statüsüne sahip olduğu son yıllardaki norm kadro sistemine uyumlaştırma süreci analiz edilmiştir.

Halil Karacan (2009) “Belediyelerde Norm Kadro Süreci” başlıklı yüksek lisans tezinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi İnsan Kaynakları Müdürlüğü’nün 12 bürosundan birisi olan Emekli Şefliğinin 2008 yılı işyükü verilerini dikkate alarak detaylı bir norm kadro çalışması yürütmüştür. Ayrıntılı bir saha çalışmasından sonra Karacan olması gereken kadro sayısı ve nitelikleri ile mevcut kadro sayıları arasındaki farklılığa dikkat çekmektedir.

Kamil U. Bilgin, Mustafa Tamer, Fatih Sarıoğlu, Mehmet Öztaş (2009) “Mevzuat-Uygulama İkileminde Yerel Yönetimler Personel Sorunları” başlıklı bildiriye YEREP Projesi kapsamında belediye ve il özel idarelerinde yürütülen “Yerel Personel Sorunları Araştırması” bulgularını paylaşmışlardır. Araştırma Ankara İl Özel İdaresi, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, Malatya, Sivas, Elazığ, Kütahya il belediyeleri ve il özel idareleri, Keçiören, Odunpazarı, Dumlupınar, Kovancılar, Battalgazi ilçe belediyeleri ile Kale, Yarımca, Gündüzler, Gündüzbey belde belediyelerinde yürütülmüştür. Araştırmada yerel yönetimler mevzuatının yerel düzeyde personel yönetimine yansımaları değerlendirme ile personelin mali, hukuki, idari, sosyal sorunlarını ölçme çabası vardır. Bu süreçte, il özel idarelerine, kapanan Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünden personel aktarıldığı için norm kadroların dolduğu; dolayısıyla bu sistemin il özel idarelerinde işlemediği belirtilmekte; il özel idarelerinde bütçe kısıtı nedeniyle de norm kadro sınırında az personel çalıştırıldığı (Bilgin, vd., 2009) ifade edilmektedir.

Serap Tezsezer (2010) “Yerel Yönetimlerde Norm Kadro Uygulaması-Taşeronlaşma ve Etkileri” isimli yüksek lisans tezinde norm kadronun yerel yönetimlerde istihdamı daraltıcı olduğu ve taşeronlaşmayı âdeta zorunlu kıldığı iddiasındadır. Çalışmanın ana konusu yerel yönetimlerde özelleştirme, taşeronlaşma uygulamaları ve bu uygulamaların çalışma yaşamına etkileri olmakla birlikte, Babaeski Belediyesinde bazı verilerden yola çıkarak hizmet özelleştirilmesine de değinilmektedir.

Veysel Eren’in (2011) “Belediye Yöneticilerinin Yerel Yönetim Reformları Hakkındaki Algıları” başlıklı proje destekli makalesinde 224 belediyede görev yapan başkan, başkan yardımcısı, daire başkanı, şube müdürü, meclis üyeleri olmak üzere toplam 350 kişiyle anket çalışması yapılmıştır. Bu 350 kişinin 96’sı 16 büyükşehir belediyesinden, 122’si 143 ilçe belediyesinden, 132’si 65 il belediyesindedir. Bu çalışmada atanmış/seçilmiş olan bu yöneticilerin yerel yönetim reformlarına ilişkin algısı ölçülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamlı çalışmada norm kadro ve personelin mali ve sosyal haklarına ilişkin sorular da mevcuttur.

Kadir Peker (2014) “Belediye Personel Sistemi ve Norm Kadro Uygulamaları” isimli doktora tezinde İstanbul ilindeki belediyelerin norm kadro uygulamalarını incelemektedir. Peker’in doktora tezi (2014) ile bu tezin verilerinin kullanıldığı ve doktora tez danışmanı ile yayımladığı (Peker ve Şen, 2015) “Belediye Yöneticilerinin Norm Kadro Uygulamasına İlişkin Görüşlerini Belirlemeye Yönelik Alan Araştırması: İstanbul İli Örneği” isimli makale doğrudan belediyelerde norm kadroya odaklanan detaylı birkaç alan araştırmasından birisidir. Peker (2014) tezinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) ve 39 ilçe belediyesinde yöneticilerin belediye personel sistemi ve norm kadro uygulamasına dair görüşlerini anket yoluyla incelediği bu çalışmada 88’i İBB, 212’si ilçe belediyeleri yöneticisi 300 kişiyle görüşmüştür. Peker (2014), literatür taramasında, belediye yöneticilerinin belediye personel sistemi ve norm kadro uygulamasına ilişkin görüşlerini belirlemek odaklı kapsamlı bir araştırma bulunmadığını belirtmektedir. Peker’in tezi sahadaki yöneticilerin norm kadroya dair görüşlerini inceleyerek belediyelerin norm kadro mevzuatı ve uygulaması nedeniyle yaşadıkları sorunları tespit eden ve sorunların azaltılmasına dönük çözüm önerileri sunan bir alan araştırmasıdır.

Hilal Yüceyılmaz’ın (2016) “Yerel Yönetimlerde Personel Temini ve Norm Kadro Uygulaması: Aydın İli Örneği” isimli doktora tezi ve bu tezin mülakat kısmının bulgularının kullanıldığı “Eski Hikaye, Yeni Uygulama; Belediyelerde Norm Kadro: Aydın İli Belediyeleri Araştırması” (Yüceyılmaz ve Özgür, 2019) isimli makalesi alan araştırmasıyla desteklenmekte ve bütüncül bakış açısını yakalamayı amaçlamaktadır. Aydın Büyükşehir Belediyesi hariç, Aydın ili belediyelerinde 216 kişiye ulaşılmış olup anketler memur, sürekli işçi ve sözleşmeli personelle yapılmıştır. Tezde işe girişte liyakat ilkesinin işleyip işlemediği, personel temininde kayırmacılık sisteminin var olup olmadığı, eğitim-istihdam ilişkisinin varlığı-yokluğu sorgulanmıştır. Tezde norm kadro sistemine geçilmesinin işe nitelikli personel alımını sağlayıp sağlamadığı ile liyakat ilkesinin geçerli olup olmadığı çalışanların işe giriş yöntemleri üzerinden irdelenmektedir. Yüceyılmaz (2016) Aydın’daki 18 ilçe belediyesi ve Aydın Büyükşehir Belediyesinde belediyelerde norm kadro ve personel temininin uygulanma durumunu belirlemek amacıyla doğrudan başkanlarla veya atanmış yöneticilerle mülakatlar da yapmıştır. Bu kapsamda 6 belediye başkanı, 8 belediye başkan yardımcısı, 8 insan kaynakları müdürü veya müdür vekili, 1 özel kalem müdürü olmak üzere toplam 23 kişiyle görüşülmüştür (Yüceyılmaz, 2016).

Yüceyılmaz ve Özgür (2019) makalelerinde yerel yönetimlerdeki yöneticilerin norm kadroya ilişkin görüşleri ve yaklaşımlarını, norm kadronun işleyişine yönelik tespitleri, norm kadronun merkezi idare-yerel yönetimler ilişkisini etkileme yönlerini, kayırmacılık sorununun çözümü-norm kadro ilişkisini, eğitim-istihdam ilişkisinin norm kadro ile bağlarını, istihdam baskısına direnç noktasında norm kadronun işe yarayıp yaramadığını, norm kadro-sözleşmelilik ilişkisini, taşeronlaşma-norm kadro ilişkisini sistematize ederek irdellemektedirler. Bu çalışmadan önce yerel yöneticilerle norm kadro konusunda anketler yapılırsa da derinlemesine mülakatlar yapılmamış olması veri toplama açısından mülakat temelli bu eserin özgün yönlerinden birisidir.

Tartışma ve Sonuç

Türkiye’de personel yönetimi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi bölümlerindeki ana alanlardan birisi olsa da, makalenin giriş kısmında da belirtildiği üzere, norm kadro konusu başka birçok disiplini de ilgilendirmektedir. Ana çalışma alanı norm kadro olan veya başka konuda çalışırken bu konuyla da nispeten istikrarlı ve sürekli olarak ilgilenip yayın üreten akademisyen ve uygulamacı araştırmacılar şunlardır:

- Hayrettin Kalkandelen (1976; 1984; 1987a; 1987b; 1997a; 1997b);
- Hikmet Timur (1984; 1985; 1986; 1990; 1991; 1992; 1998; 2004a; 2004b; 2008);
- Uğur Ömürganülşen (Ömürganülşen, 1987; 1988; Ömürganülşen ve Öktem, 2004, Sadioğlu ve Ömürganülşen, 2011; 2013);
- Kamil Ufuk Bilgin (2007a; 2007b; Bilgin ve Aytürk, 2003; Bilgin ve Can, 2008; Bilgin ve diğerleri, 2009);
- Mustafa Lütfi Şen (Eken ve Şen, 2004; 2005; Şen ve Eken, 2007; Peker ve Şen, 2015);
- Musa Eken (Şen ve Eken, 2007; Eken ve Şen, 2004; 2005);
- Birgül Ayman Güler (2003a; 2003b; 2005; Güler ve Öktem, 1989; Güler ve diğerleri, 1999);
- Mustafa Tamer (1993; 1994; 2003; 2007; 2009; 2014).

İşletmelerin ve kamu kurumlarının organizasyon ve personel sorunlarının reorganizasyon ve insangücü planlaması yaklaşımıyla çözülebileceği düşüncesi norm kadro konusunu canlı tutmaktadır.

Hikmet Timur ve Hayrettin Kalkandelen norm kadronun çoğunlukla teknik boyutuna odaklanmışlardır. Timur, Etibank Seydişehir Alüminyum İşletmesi Müdürlüğü (1984); Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş. Samsun İşletme Müdürlüğü (1985); Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (1991) ve diğer kamu iktisadi teşebbüslerinde reorganizasyon ve norm kadro çalışmaları gerçekleştirmiştir (Timur, 2018).

Ömürganülşen de Timur gibi alanda standardizasyon çalışması yürütmüş, Atatürk Orman Çiftliği norm kadro çalışmasının koordinatörlüğünü yapmıştır. Ömürganülşen daha sonra Sadioğlu ile birlikte yerel yönetimler üzerine yaptıkları çalışmalarda da norm kadro konusunu ele almaktadır.

Kamil Ufuk Bilgin hem il özel idarelerinde hem de belediyelerde norm kadro konusunda çalışmalar yapmıştır.

Mustafa Tamer ise il özel idarelerine yoğunlaşması ve yargı kararlarına ve iç yazışmalara/genelgelere genişçe yer vermesi ve çoğunlukla kitap boyutunda eserler vermesiyle farklılaşmaktadır.

YÖK'ün tez tarama sayfasında norm kadroya dair erişilen tezler çalışma tarihleri ve yoğunlaştıkları alanlar/disiplinler itibarıyla şöyle sınıflanabilir:

Eğitim bilimleri alanına yoğunlaşan 5 tezin hepsi de yüksek lisans tezi olup bunların çoğunda alan araştırması kısmı mevcuttur. Düzgün (2004) Ankara ilinde, Çelik (2004) Altındağ ilçesinde; Güler (2002) İstanbul ilinde; Aksakal Sever (2006) iki dönemde karşılaştırmalı olarak Kartal ilçesinde çalışma yürütmüş; Gülbahar (2004) ise eğitim alanında sendika temsilcileriyle görüşmüştür.

Tikici (1989) doktora, Erdem (2004) ve Yaşar (2010), Tezsezer (2010), Altınel (2018) ise yüksek lisans tezi üreterek İşletme alanında norm kadro konusunda katkı sunmuşlardır.

Norm kadro konusunda daha çok tez bulunan Kamu Yönetimi ve/veya Siyaset Bilimi alanında Esmer (2004), Engin (2008), Karacan (2009), Eroğlu (2010), (2010), Özdemir (2010), Özdinler (2013), İdrisoğlu (2014) yüksek lisans tezi, Akçakaya (2008), Peker (2014) ve Yüceyılmaz (2016) ise doktora tezleri üretmişlerdir.

Karacan (2009), Tezsezer (2010), Eroğlu (2010), Kara (2010), Peker (2014), Yüceyılmaz (2016) tezleri doğrudan yerel yönetimlerde norm kadro uygulamaları konusuna odaklanmaktadır.

YÖK tez taramasındaki Eğitim Bilimleri kökenli yüksek lisans tezlerinin çoğu alan araştırmasına sahip olup norm kadro sistemine geçiş aşamasında yapılan bu tezlerde öğretmenlerin, yöneticilerin ve sendika temsilcilerinin görüşleri ve tutumlarına yer verilmektedir. Ancak burada kamu yönetimi tezleri konusunda birkaç istisna dışında alan araştırması yapılan çok fazla çalışmanın olmaması öz eleştiriye hak etmektedir.

Yerel yönetimlerde norm kadro üzerine odaklanan tezlerden; Peker (2014) İstanbul ilindeki belediyeler, Yüceyılmaz (2016) ise Aydın ilindeki belediyelerde alan araştırması yürütmüşlerdir.

Akçakaya doktora tezinden (2008) daha sonra aynı isimle bir kitap (2010) yayımlarken Peker doktora tez danışmanı M. Lütfi Şen (2015) ile, Yüceyılmaz da doktora tez danışmanı Hüseyin Özgür (2018; 2019) ile makaleler üretmişlerdir.

Anket, mülakat, gözlem gibi saha çalışmalarına ilaveten norm kadronun etkinliğini ölçmeye dönük sayısal veya nitel değerlendirmeler de yapılabilir; nitekim Sadioğlu ve Ömürgönülşen (2013) belediyelerin stratejik planlarını personel politikası perspektifinde incelemişlerdir. Bir başka çalışmada, Alıcı (2017) büyükşehir belediyelerince Norm Kadro Yönetmeliği'ne göre belirlenen yönetici kadrolarının ne kadarının kullanıldığını tespit ederek, elde edilen sonuçları nüfus ve yüz ölçümü gibi kriterlerle değerlendirmektedir. Yüceyılmaz ve Özgür (2018) ise yerel yönetimlerde norm kadro tablolarının detaylı analizini ve kendi içinde kıyaslamasını yaptıkları çalışmada memur/sürekli işçi başına düşen yerel nüfus miktarını hesaplamışlardır.

Norm kadro konusunda bütüncül yaklaşıma ihtiyaç olup farklı dönemler, ülkeler, yerel yönetim birimleri bazlı karşılaştırmalı çalışmalara yer verilmelidir. Bu konunun istisnalarından birisi Uğur Sadioğlu ve Uğur Ömürgönülşen'in (2011) Almanya ve Türkiye yerel yönetimler personelini reform çerçevesinde kıyasladıkları eserdir.

Norm kadronun idari boyutu esas olarak Kamu Yönetimi disipliniyi ilgilendirdiği hâlde bu disiplinindeki çalışmalar, Ömürgönülşen ve Öktem’in (2004) de belirttiği üzere, çoğunlukla bu kavramın teknik boyutuna odaklanmakta, bazı eserlerde ise sadece mevzuat aktararak konu ele alınmaktadır. Yerel yönetim sistemine norm kadro henüz girdiği yıllarda bu inceleme usulleri belki ihtiyaç idi; ancak bu kavramın pratikte nasıl işlediğinin ve etkinliğinin tartışılması gerekli olup teorik bilginin alanda test edilmesi bir ihtiyaçtır.

Literatürde norm kadro sistemine ilişkin tartışmalarda dikkati çeken eksenlerden birincisi kadro-kariyer çekişmesi ve tartışması (Güler, 2003; Demirci, 2009, 2010; İdrisoğlu, 2014) iken diğerleri yerel yönetimlerde merkezî yönetimin kadro belirleme yetkisinin yerel yönetimlere bırakılıp bırakılmadığı ya da ne kadar bırakıldığı (Şen ve Eken, 2007; Peker ve Şen, 2015; Yüceyılmaz & Özgür, 2019; Özkal Sayan, 2013), yerel yönetimler-merkezi idare arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediği (Sadioğlu & Ömürgönülşen, 2011; Yüceyılmaz & Özgür, 2019) ve norm kadro-taşeronlaşma ilişkisi (Tezsezer, 2010; Yüceyılmaz & Özgür: 2019) konusundaki tartışmalardır.

Güler (2003a:) “Kamu Personel Sisteminde Reform Zorlamaları” isimli bildirisi ve makalesinde (2003b) norm kadro sisteminin Dünya Bankası ve IMF’nin etkisiyle ve neo-liberal politikalarla Türkiye’nin personel sistemine girdiğinden bahsederek IMF standby düzenlemeleri ve Dünya Bankasının genel kamu personel sistemi üzerindeki etkilerini eleştirmektedir. Güneşer Demirci (2009), Birgül Ayman Güler’in tez danışmanlığında, “Kamu Personel Sistemleri Analizi: Türkiye’de Kariyer-Kadro Gerilimi” isimli doktora tezinde kamuda kadro sisteminin 1950’li yıllarda yabancı uzman raporlarıyla gündeme geldiğini ve 1980’li yıllarda esnek istihdam, eşit işe eşit ücret, norm kadro gibi kavramlarla neo-liberal politikaların inşa edildiğini iddia etmektedir. Güneşer Demirci (2010), bir başka eserinde de, kadro sisteminin politika transferi yoluyla Türkiye’nin yönetim yapısına geldiğini belirtir. Feyza Kalav İdrisoğlu (2014) da “Türk Kamu Yönetiminde Norm Kadro Uygulaması: Eleştirel Bir Değerlendirme” isimli yüksek lisans tezinde norm kadro sisteminin varlığı iddia edilen aşırı kadrolama problemine çözüm olmaktan ziyade neo-Taylorist bir işlev gördüğünü vurgulamaktadır.

Bir başka tartışma eksenini merkezî idare-yerel yönetimler arasında personel alımları konusunda merkezin yerel yönetimlere ne kadar serbestlik tanıdığına -ya da tanıyıp tanımadığına- ilişkindir. Şen ve Eken’e (2007) göre, kanunlarla belediyelere aktarılan yetkilerin 22.4.2006 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla kısıtlanması ve merkezin kadrolar üzerindeki vesayet yetkisini devam ettirmeyi amaçlayan hükümleri hayal kırıklığı yaratmaktadır. Özkal Sayan (2013) merkezîleşme-yerelleşme bağlamında norm kadroyu irdelerken yönetmeliklerle belirlenen personel sayılarının norm kadro olarak değerlendirilemeyeceğine dikkat çekmektedir. Peker ve Şen’e (2015) göre, merkezî idare norm kadro uygulamasını belediyelerde insan kaynağı açısından vesayet aracı olarak kullanmaktadır. Yüceyılmaz ve Özgür (2019) ise yaptıkları mülakatlarda norm kadro düzenlemelerinin merkez-yerel yönetim ilişkilerini ne yönde etkilediği hususunda yerel yöneticilerin çoğunlukla olumlu ifadeler kullandıklarını belirtmektedirler.

Norm kadroya ilişkin bu eleştirel değerlendirmenin dışında kalan akademik çalışmalar çoğunlukla, insangücü planlamasının aracı olarak norm kadro, norm kadro yapım süreci, norm kadronun işlevleri gibi konulara yoğunlaşmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi norm kadro konusunda bütüncül yaklaşıma ihtiyaç olup farklı dönemler, ülkeler, yerel yönetim birimleri bazlı ve saha çalışmasını içeren karşılaştırmalı çalışmalara yer verilmelidir.

Kaynakça

- Açıkgöz, Z. (2011). *İl özel idarelerinin yeniden yapılandırılması: istanbul il özel idaresi örneği*. Ankara: Nobel Yayın.
- Adalı, S. (1989). Belediyelerde yeni bir fonksiyonel teşkilatlanma ve sapanca örneği, *İl Özel İdareleri Başta Olmak Üzere Mahalli İdareler ve Toplum Kalkınması Sempozyumu*, B. Atalay, İ. Karaman, G. Erdumlu (Yayına Hazırlayanlar), 8-11 Haziran 1987, Tokat, DPT Yayını No: 2173, SPB: 417, Ankara.
- Ak, E. İ. (2013). *İnsan kaynakları planlama aracı olarak norm kadro uygulaması: izmir konak vergi dairesi müdürlüğü örneği*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi , Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir).
- Akçakaya, M. (2008). *İnsan kaynakları planlamasının bir aracı olarak norm kadro uygulaması*, (Basılı doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara).
- Akçakaya, M. (2010). *İnsan Kaynakları Yönetimi, İnsan Kaynakları Planlaması, Norm Kadro Uygulaması*, Ankara: Adalet Yayınevi
- Aksakal Sever, T. (2006). *İlköğretim okullarında norm kadro yönetmeliği uygulamasının 2001-2002 ve 2005-2006 yıllarında yönetici ve öğretmen görüşlerine göre karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi İstanbul İli-Kartal İlçesi*, (Yayımlanamamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya).
- Alıcı, O. V. (2017), Büyükşehir belediyelerinin teşkilat yapıları ve kadro kullanımları üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (51), 874-883. DOI: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1822>
- Altınel, Ç. (2018). *Stratejik insan kaynakları yönetiminde iş analizinin önemi ve toros üniversitesi idari birimlerinde iş analizi ve norm kadro oluşturulmasına yönelik bir uygulama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Toros Üniversitesi, Mersin).
- Aslan, O. E. (2012). *Kamu Personel Hukuku*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, Eskişehir.
- Atay, İ. D. (2003). Kamuda norm kadro ve istihdam, *Türkiye'de Kamu Personel Rejiminin Yeniden Yapılandırılması Sempozyumu*, 22-23 Şubat 2003, (s. 205-226). Ankara: Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası (TÜHİS) Yayını
- Aydın, V. & Korkmaz, A. & Acar O. K. (2013). Belediyelerde bir personel politikası olarak taşeronlaşma sorununun mevzuat çerçevesinde değerlendirilmesi, Y. Bulut, V. Eren, V. Karakaya (Ed.), Kuramdan uygulamaya yerel yönetimler ve kentsel Politikalar içinde (s. 845-862). Ankara: Pegem Akademi
- Aykaç, B. & Yayman, H. (2003). Kamuda insan kaynakları planlamasının bir aracı olarak norm kadro çalışmaları, Ç. Gümüşsuyu, F. Kartal, E. Tural ve Y. Yıldırım (Derl.), *Kamu Yönetiminde Kalite 3. Ulusal Kongresi Bildirileri* içinde (s.295-314). Ankara: TODAİE
- Bilgin, K. U.& Aytürk, N. (2003). Türkiye'de kamu kuruluşlarında norm kadro, *Türk İdare Dergisi*, 438, 157-179.
- Bilgin, K. U. (2007a), Yerel yönetimlerde norm kadro (belediyeler), Ayşegül Sabuktay (Editör), *Belediye Yönetimi*, TODAİE, Ankara, 155-167.

- Bilgin, K. Ufuk (2007b), Yerel yönetimlerde norm kadro (il özel idareleri), Ayşegül Sabuktay (Editör), *İl Özel İdaresi Yönetimi*, TODAİE, Ankara, 153-192.
- Bilgin K. U. ve Can, H. H.(2008). Yerel yönetimler personeline etkisi açısından yerel yönetimler reformu, *1. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde (s. 1-17)* Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sakarya.
- Bilgin, K. U., Tamer, M., Sarıoğlu, F., Öztaş, M. (2009). Mevzuat-uygulama ikileminde yerel yönetimler personel sorunları, *4. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt 2 içinde (s. 623-635)*, Ankara: TODAİE
- Bozkurt, Ö. & Ergun, T. & Sezen, S. (2008). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Canman, D. (1992). Kamu personel rejimimiz ve personel reformu üzerine düşünceler. *Amme İdaresi Dergisi*, 25 (3), 3-11.
- Canman, D. (2000), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ankara: Yargı Yayınevi
- Çelik, D. (2004), *Norm kadro uygulamasının norm kadro fazlası öğretmenler tarafından değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara).
- Çöpoğlu, M. (2015). Belediyelerde insan kaynakları yönetimi ve endüstri ilişkileri, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10 (1), 163-182.
- Demirci, A. G. (2009). *Kamu Personel Sistemleri Analizi: Türkiye’de Kariyer-Kadro Gerilimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara).
- Demirci, A. G. (2010). Bir politika transfer örneği olarak Türkiye’de kadro sisteminin inşası, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 8-9-10, 143-168.
- Dinç, F.& Çolakoğlu, T. & Kurtipek, S. (2018). Büyükşehir belediyelerinin spor hizmetlerinde çalışmakta olan personelin kadro tanımları ve istihdam problemlerine yönelik derleme bir çalışma, *International Journal of Human Sciences*, 15 (4), 2533-2552.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1996). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan7.pdf>, (02.01.2015)
- Devlet Planlama Teşkilatı (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı, <http://pbk.tbmm.gov.tr/dokumanlar/kalkinma-plani-9-genel-kurul.pdf>, (02.01.2015)
- Düzgün, M. E. (2004) Milli eğitim bakanlığına bağlı okullarda norm kadro uygulamalarının değerlendirilmesi, Ankara örneği, Ankara (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara).
- Eken, M. ve Şen, M. L. (2004). Belediyelerde norm kadro uygulaması. *Yerel Yönetimler Kongresi: Düünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Bildiriler Kitabı*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve Biga Belediyesi İşbirliğiyle, Biga, Çanakkale, 607-617.
- Eken, M. ve Şen, M. L. (2005). Belediye personel sistemi ve son gelişmeler , H. Özgür ve M. Kösecik (Editörler), *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar -1: Reform*, içinde (s. 109-129), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Engin, H. (2008). *Kamuda insan kaynakları planlaması olarak norm kadro*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli).

- Erdem, F. (2004). *Norm kadro ve norm kadro uygulaması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa).
- Eren, E. & Güneş, H. (2007). *Mahalli İdareler İçin Norm Kadro Uygulamaları*, Ankara: MİTAGED Yayınları.
- Eren, V. (2011). Belediye yöneticilerinin yerel yönetim reformları hakkındaki düşünceleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16) 89-111.
- Eroğlu, M. (2010). *Belediyelerde insan kaynakları yönetimi ve norm kadro*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul).
- Eryılmaz, B. (2011). *Kamu Yönetimi*, Ankara: Okutman Yayıncılık
- Esmer, G. (2004). *Kamu Personel Harcamalarında Etkinlik Açısından Norm Kadro Uygulaması*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara).
- Fırat, A. S. (2002). Belediyelerde norm kadro çalışmaları, *Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi*, 7(5), 23-29.
- Gülbahar, B. (2004). *Milli eğitimde norm kadro uygulamasında karşılaşılan sorunlar ve konuyla ilgili çözüm önerileri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara).
- Güler, B. A. & Öktem, M. K. (1989). Belediyelerimizde personel sistemi, *Amme İdaresi Dergisi*, 22 (2), 25-39.
- Güler, B. A. & Aslan, O. E. & Can, M. & Canman, D. & Çınar, T. & Karahanoğulları, O. & Karasu, K. & Sabuktay, A. & Sezen, S. & Şen, S. (1999). *Belediye Personel Yönetimi*, Ankara: TODAİE-YYAEM Yayınları
- Güler, B.A. (2003). Kamu personel sisteminde reform zorlamaları, *Amme İdaresi Dergisi*, 36 (4), 17-34.
- Güler, B.A. (2005). *Kamu Personeli*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Güler, Ş. (2002). *Eğitim bölgeleri ve norm kadro uygulamalarının eğitim olanaklarının geliştirilmesine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul).
- Güngör, H. (2007a). İl genel meclisi, A. Sabuktay (Ed.), *İl özel idaresi yönetimi içinde* (s. 27-61) Ankara: TODAİE Yayınları.
- Güngör, H. (2007b). İl genel encümeni, A. Sabuktay (Ed.) *İl özel idaresi yönetimi içinde* (s. 61-79) Ankara: TODAİE Yayınları.
- Güngör, H. (2007c). İl özel idaresi teşkilatı, A. Sabuktay (Ed.) *İl özel idaresi yönetimi içinde* (s. 143-153) Ankara: TODAİE Yayınları.
- Hamamcı, C. (2007a). İl özel idareleri genel yapı A. Sabuktay (Ed.) *İl özel idaresi yönetimi içinde* (s. 3-13) Ankara: TODAİE Yayınları.
- İdrisoğlu, F.K. (2014). *Staffing Norms Practice in Turkish Public Administration: A Critical Evaluation*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara).
- İnci, H. (2007). *Yerel yönetimler yasasındaki değişikliklerin belediyelerin yönetim ve organizasyon yapısı üzerindeki etkileri: Edirne belediyesi örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne).

- Kalkandelen, A. H. (1976). *İşletmelerde ve Kamu Kuruluşlarında Norm Kadro ve Reorganizasyon*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Kalkandelen, A. H. (1984). *İşletmelerde ve Kamu Kuruluşlarında Kadrolama Yöntem ve Teknikleri*, Ankara: Sümerbank.
- Kalkandelen, A. H. (1987a). *Norm Kadro ve Teknolojisi*, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi (MPM).
- Kalkandelen, A. H. (1987b). Norm kadro kılavuzu, *Amme İdaresi Dergisi*, 20 (4), 109-128.
- Kalkandelen, A. H. (1997a). Kamu personel yönetimindeki temel sorunlar ve çözümler, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 6 (1), 77-79.
- Kalkandelen, A. H. (1997b). *Örgütlerde yeniden yapılanma ve norm kadro*, 2. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kaptan, O. (1989). *Belediyelerin personelle ilgili sorunları belediye personelinin hizmet içi eğitimi ve Ankara belediyeleri örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara).
- Kara, N. (2010). *Belediyelerde norm kadro uygulaması: Isparta örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta).
- Karacan, H. (2009). *Belediyelerde norm kadro süreci*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul).
- KAYA Raporu (1991). *Kamu Yönetimi Araştırması Genel Rapor*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Köksal, B. (2006). *Belediyelerde örgüt yapılarının standardizasyonu ve İstanbul örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul).
- Mihçioğlu, C. (1958). *Amerika Birleşik Devletlerinde kadroların sınıflandırılması*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Öktem, M. K. (1992). Türk kamu personel yönetiminin gelişimi, *Amme İdaresi Dergisi*, 25 (2), 85-105.
- Ömürgönülşen, U. (1987). Türkiye’de kadro rejiminin gelişimi (i), *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5 (2), 69-95.
- Ömürgönülşen, U. (1988). Türkiye’de kadro rejiminin gelişimi (ii), *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (1-2), 127-152.
- Ömürgönülşen, U. & Öktem, M. K. (2004). Kamu görevlileri ile kamu görevlileri sendikalarının kamu sektöründeki norm kadro çalışmalarına karşı tutumları, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(1), 249-263.
- Özdemir, K. (2010). *Kamuda insan kaynakları planlaması çerçevesinde norm kadro uygulamasının analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul).
- Özdinler, C. (2012). *Norm kadro uygulamalarının türkiye’de kamu personel yönetimine olası etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne).
- Özkal Sayan, İ. (2013). Türkiye’de merkezîyetçilik yerellik tartışmaları bağlamında belediyelerde personel yönetimi, Y. Bulut, V. Eren, S. Karakaya, A. Aydın (Editörler), *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar* içinde (s. 825-836) Ankara: PEGEM Akademi.

- Peker, K. (2014). *Belediye personel sistemi ve norm kadro uygulamaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya).
- Peker, K.& Şen, M. L. (2015). Belediye yöneticilerinin norm kadro uygulamasına ilişkin görüşlerini belirlemeye yönelik alan araştırması: İstanbul ili örneği, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7, 106-121.
- Pirler, O., & Gürsoy, E. Z.&Başsoy, A. (1999). *Belediyelerde Teşkilatlanma, Kadro İhdası Personel İstihdamı ve Eğitimi*, Ankara: TBD-KAV Yayını
- Sabuktay, A. (Editör) (2007a). *Belediye Yönetimi, Yerel Yönetimler Reformunu Destekleme Programı Kitap Dizisi*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Sabuktay, A.(Editör) (2007b). *İl Özel İdaresi Yönetimi, Yerel Yönetimler Reformunu Destekleme Programı Kitap Dizisi*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Sadioğlu, U. & Ömürgönülşen, U. (2011). Yerel yönetim personel sistemlerinde reform çalışmaları: alman ve türk deneyimlerinden yansıyan eğilimler ve Türkiye için çıkarılabilecek bazı dersler, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 129-171.
- Sadioğlu, U & Ömürgönülşen, U. (2013). Belediyelerde personel politikasını stratejik planlar üzerinden okumak: il belediyeleri örneği, *Memleket Siyaset Yönetim*, 19-20, 63-96.
- Sezen, S. & Karasu, K. (1999). Belediyelerde kadro ve istihdam yapısı, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 8(3), 20-54.
- Şen, M. L.& Eken, M. (2007). Belediye insan kaynakları yönetimi, B. Eryılmaz, M. Eken ve M. L. Şen (Editörler), *Kamu Yönetimi Yazıları: Teoride Değişim, Yeniden Yapılanma, Sorunlar ve Tartışmaları* içinde (s. 542-563) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tamer, M. (1993). *İl özel idaresi: yerel yönetim sistemi içindeki yeri ve geleceği* (Basılı Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum).
- Tamer, M. (1994). *İl Özel İdaresi*, Ankara: Tamer Ofset.
- Tamer, M. (2003). *İl özel idareleri: yerel yönetim uygulaması, mevzuat, yargı kararları, üçüncü baskı*, Ankara: Tamer Yayıncılık.
- Tamer, M. (2007). *Yerel Yönetimlerde İnsan Kaynakları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tamer, M. (2009). *İl Özel İdareleri: Açıklamalı –Yorumlu, İçtihatlı*, Dördüncü Baskı, Ankara: Tamer Matbaacılık.
- Tamer, M. (2014). *İl Özel İdareleri: Açıklamalı –Yorumlu, İçtihatlı*, Beşinci Baskı, , Ankara: Tamer Matbaacılık.
- Tezsezer, S. (2010). *Yerel yönetimlerde norm kadro uygulaması - taşeronlaşma ve etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne).
- Tikici, M. (1989). *Hizmetiçi eğitimin norm kadro ile ilişkilendirilmesi ve kamu iktisadi teşebbüslerinde örnek uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir).
- Timur, H. (1986). Norm kadro ve iş değerlendirmesinin emek verimliliğine etkisi, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4 (1-2), 149-164.

- Timur, H. (1990). İş değerlendirmesinden önce yapılması gerekli çalışmalar, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8 (1), 141-148.
- Timur, H. (1992). *Norm kadro, iş ve personel başarı değerlendirilmesi*, TAI Yöneticileri Eğitim Semineri, 7-8 Ağustos, 1992.
- Timur, H. (1998). Norm kadro üzerine düşünceler, *Ulusal Yönetim Kongresi*, 24 Mayıs 1998.
- Timur, H. (2004a). Norm kadro saptama teknikleri ve norm kadro kılavuzunu hazırlama yöntemi, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22 (2), 201-222.
- Timur, H. (2004b). *Norm kadro saptama teknikleri ve norm kadro kılavuzunu hazırlama teknikleri*, Asomedy, Ankara Sanayi Odası Yayını, <http://www.aso.org.tr>, (30/10/2014).
- Timur, H. (2008). *Organizasyon, reorganizasyon, iş tanımları ve norm kadro: kuramsal ve uygulamadan örneklerle*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Timur, H.(2018). Hacettepe Üniversitesi Kişisel Web Sayfası (<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~timur/>) (05.02.2019)
- Toprak, Z. & Yıldız, A. & Atak, Ş.& Pektaş, E.K. (2000). 21. Yüzyıla girerken belediye zabıtası, *Yerel Yönetimler Sempozyumu*, 1-2 Kasım 2000, TODAİE, Ankara, 349-377.
- Toprak, Z. (2010). *Yerel yönetimler*, İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Toprak, Z. (2014). *Yerel yönetimler*, İzmir: Siyasal Kitabevi.
- Tortop, N. & Aykaç, B.& Yayman, H. & Özer, M. A. (2006). *İnsan kaynakları yönetimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- TÜHİS (Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası) (2003). *Türkiye’de kamu personel rejiminin yeniden yapılandırılması sempozyumu*, Ankara:TÜHİS
- TÜHİS (2002), *Kamu Personel Rejimi ve Reform Çalışmaları Semineri*, TÜHİS, Ankara.
- Türk Belediyecilik Derneği (TBD) ve KAV Konrad Adenauer Vakfı (KAV) (1994). *Belediyelerde personel çalıştırılması ve kadro standardizasyonu*, Ankara: TBD-KAV Yayını.
- Yaşar, G. (2010). *Performans artırmada norm kadro çalışmaları: ameliyathane uygulaması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir).
- Yeter, E. (1994). Yerel yönetimlerde personel, kadro ve atama işlemleri, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 3(5), 25-37.
- Yılmaz, İ. (2012). *Endüstri mühendisliği alanındaki personel planlamada norm kadro hesabı için bir yapay zeka uygulaması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara).
- Yüceyılmaz, H. (2016). *Yerel yönetimlerde personel temini ve norm kadro uygulaması: Aydın ili örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli).
- Yüceyılmaz, H. & Özgür, H. (2018). Türkiye’de belediye norm kadro yönetmelikleri ve ek tablolarının analizi: 2006-2017: mevzuat temelli bir okuma, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 87-115.
- Yüceyılmaz, H. & Özgür, H. (2019). Eski hikaye, yeni uygulama; belediyelerde norm kadro: Aydın ili belediyeleri araştırması, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28 (1-2), 81-114.

Bir Terörle Mücadele Stratejisi Olarak Belediyelerde Kayyum^a Uygulaması

Tahsin Güler^{b,c}, Abdullah Yılmaz^d

Özet

Demokrasi kavramının, bireylerin/vatandaşların hak ve özgürlüklerini önceleyen doğası devlet-birey ilişkilerinde vatandaşa yakın olması bakımından yerel yönetimlere ayrı bir avantaj sağlamaktadır. Son yıllarda, seçimle işbaşına gelmelerine rağmen bir kısım belediyelerin terör örgütlerinin etkisi altında, vatandaşların oylarını, vergilerini ve demokrasi iklimini istismar ederek milli birlik ve bütünlüğü tehdit eden ayrı bir siyasal/ hukuksal yapı oluşturmaya çalıştıkları görülmüştür. 1 Eylül 2016 tarih ve 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede (KHK) yer alan hükümlere göre tespit edilen söz konusu belediyelere kayyum atanması uygulaması başlatılmıştır. Çalışmada kayyum atanması uygulamasının; yerel demokrasinin işleyişini baltalayan unsurların ortadan kaldırılarak demokrasinin yeniden işlerliğini sağlamaya dönük somut gelişmeleri/kazanımları barındırdığı, gerekçesinin ve uygulanma sürecinin uluslararası hukuk normlarıyla örtüştüğü, ayrıca terörle mücadelede etkin bir kamu politikası haline dönüştüğü değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Demokrasi
Kayyum
Uluslararası Hukuk
Terörle Mücadele

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 07.02.2019
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.523837

Trustee Application in Municipalities as a Strategy to Counterterrorism

Abstract

The concept of democracy has a nature that prioritizes the rights and freedoms of individuals / citizens. Therefore, it gives a distinct advantage to the local governments that are close to the citizens in the state-individual relations. In recent years, although they came to power by election, some municipalities have exploited citizens' votes, taxes and the climate of democracy under the influence of terrorist organizations. In addition, these municipalities are trying to form a separate political / legal structure that threatens national unity and integrity. The application of the appointment of trustees to the mentioned municipalities according to the provisions of the Decree Law dated 1 September 2016 (KHK). In the study, the implementation of the appointment of the trustees; includes concrete developments/achievements to ensure the restoration of democracy by eliminating elements that hinder the functioning of local democracy. In addition, in the study it is evaluated that the reasons and implementation of this practice coincides with the norms of international law and is also becoming an effective public policy in the fight against terrorism.

Keywords

Democracy
Trustee
International Law
Counterterrorism

About Article

Received: 07.02.2019
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.523837

^a Kayyum, kayyım: "Bir malın yönetilmesi veya bir işin yapılması için görevlendirilen kimse" olarak tanımlanan kelimenin bazı hukuksal metinlerde (örn. Türk Ticaret Kanunu) "kayyım" bazı hukuksal metinlerde, kamu yönetimi literatüründe ve güncel yazılı/görsel medyada "kayyum" olarak kullanıldığı görülmektedir. Her iki kullanımda doğru olmakla birlikte yazarlar kelimenin Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükte kullanıldığı şekliyle "kayyum" olarak kullanımını tercih etmişlerdir.

^b İletişim Yazarı: gulert1043@gmail.com

^c Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7729-5172>.

^d Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, İktisadi ve İdari Programlar Bölümü, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3711-6915>.

Giriş

Batı'da, Soğuk Savaşın sürdüğü 1990'lara kadar komünizm tehdidine karşı tek boyutlu bir yapıda geliştirilen güvenlik stratejileri 2000'li yıllardan itibaren yerini çok daha karmaşık olan yeni tehditlere bırakmıştır (Brodeur, Gill ve Tollborg, 2016). Bu karmaşık tehditlerden birisi ve belki de en önemlisi olan terör tehdidi, kendisini özellikle 11 Eylül 2001'de New York ve Washington'a yapılan ve binlerce kişinin ölümüne yol açan saldırılar ile göstermiştir. Bu olay, aynı zamanda, terörün devletleri ve büyük coğrafyaları (Ortadoğu gibi) etkileyecek/karıştıracak uluslararası bir nitelik kazandığının da bir delili olmuştur. Dünyanın yeni bin yılda karşılaştığı, ulusal ve uluslararası güvenliği tehlikeye atan bu büyük meydan okumayı dini, siyasi, sosyal ve ekonomik pek çok sebep beslemiştir. Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte bir kısım Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden Türkiye ve Avrupa'ya doğru gerçekleşen yoğun ve kontrolsüz göç hareketleriyle, göçe maruz kalan ülkelerin ulusal güvenliğine yönelik yeni tehditleri ve güvenlik politikalarında güncellemeleri beraberinde getirmiştir.

Son yıllarda bir takım büyük güçlerin özellikle Ortadoğu'da demokratikleşme kılıfıyla yönetimleri devirerek, bu bölgelerde kurduğu/kurdurduğu yeni terör örgütleriyle yarattığı kaos ortamı ve sınırını dahi koruyamayan istikrarsızlaştırılmış komşu ülkeler Türkiye'nin uzun yıllardır mücadele ettiği ayrılıkçı terör örgütü ve destekçilerini cesaretlendirmiştir. Bu örgütler özellikle Türkiye'nin 2000'li yıllardan sonra önemli ilerlemeler kaydettiği demokrasi ve insan haklarının arkasına gizlenerek kendilerine yeni hareket alanları sağlamanın peşine düşmüşlerdir. Uzun yıllardır devam eden terör sorunun çözümü için, oluşturulan demokratik iklimin de etkisiyle başlatılan "çözüm süreci" terör örgütü ve destekçilerince istismar edilmiş, bir müddet devam eden çatışmasızlık süreci; terör örgütü tarafından rahat nefes alma, yeniden güçlenme ve özerklik ilan etme, şehirlerde hendekler kazarak kurtarılmış bölgeler oluşturma, şehir savaşlarıyla sivilleri kalkan olarak kullanıp terörün toplumsal ve psikolojik etkilerini artırma gibi yeni stratejileri hayata geçirmek için hazırlık süreci olarak kullanılmıştır.

Çözüm sürecinde demokrasinin gereği olarak seçimle işbaşına gelen belediyelerden bir kısmının terör örgütlerinin etkisi altında, vatandaşların oylarını, vergilerini ve demokrasi iklimini istismar ederek milli birlik ve bütünlüğü tehdit eden ayrı bir siyasal/ hukuksal yapı oluşturmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu yaşananlara ilaveten 15 Temmuz 2016'da devletin bekasına yönelik en büyük saldırı olan darbe girişiminin mevcut sorunları daha da ağırlaştırması ülkede olağanüstü yönetime geçilmesini gerektirmiş, 1 Eylül 2016'da yürürlüğe giren 674 sayılı KHK ile terör örgütleri ile bağlantısı tespit edilen belediyelere kayyum atanmasına imkan tanınmıştır. Kayyum olarak atanan kişiler (uygulamada vali ve kaymakamlar) söz konusu belediyelerin başkanları sıfatıyla yerel kamu hizmetlerini üstlenmişlerdir. Bu süreçte kayyum uygulamasının terörle mücadeleye katkısı, bir güvenlik tedbiri olarak yerel demokrasiye etkisi ve hukuksal boyutunun incelenmesi uygulamanın bugünkü durumu, sürdürülebilirliği ve geleceği açısından önemli hale gelmiştir.

Demokrasi- Güvenlik İlişkisi

Şüphesiz, günümüzün modern dünyasında, Fouche'nin¹ Napolyon'a yazdığı mektupta önerdiği; "güvenlik güçlerinin, suçun önlenmesi ve bunun için henüz kanunun öngörmediği kontrol ve tutuklamaları yapabilmesi" ya da Weber'in, devletin hedeflerinin ve yapabileceklerinin hiç bir sınırının olmadığı dolayısıyla polis/güvenlik faaliyetlerinin, devletin

gücünü en üst düzeye çıkarmak için bir araç olarak tanımlandığında bütün beşeri faaliyetleri kapsamı gerektiği (Brodeur ve Dupeyron, 2016) gibi düşüncelerden oldukça uzaklaşmıştır. Demokratik bir toplumda, “ulusal güvenlik” olarak adlandırılabilir çıkar ve faaliyetlerin zarar görmesini engellemek için güvenlik hizmetleri ve politikalarının oluşturulması son derece doğaldır. Ancak, burada, sonraki tartışmaların da çerçevesini oluşturan “demokratik toplum olgusu” en temel kavramı oluşturmaktadır. Nitekim kendi toprakları üzerinde etkin bir güvenlik kontrolü yürüten herhangi bir rejimin uyguladığı yöntemlerin ulusal güvenliği korumak adına olduğunu iddia edebilmesi, nihayetinde demokratik bir toplumun tesis edilmesi amacını baştan kabul etmesini/deklare etmesini gerektirir (Lustgarten, 2016).

Günümüzde demokratik ülkelerin hemen hepsinde güvenlik uygulamalarına bireyin temel hak ve özgürlükleri ile demokratik değerlerin korunmasını sağlamak amacıyla ve onları engellemeyecek ölçüde başvurulabileceğine ilişkin genel bir kabul vardır. Her ne kadar toplumda büyük korku ve paniğe yol açan ani ve olağanüstü olaylar karşısında -örneğin ABD’de 11 Eylül saldırıları, İngiltere’de metro ve parlamento önündeki bombalı saldırılar, Fransa’da kamuya açık alanlarda yaşanan terör saldırıları gibi- ülke yetkililerinin olağanüstü hal (OHAL) ilanına varan², demokrasiyi, temel hak ve özgürlükleri askıya alan uygulamalarıyla karşılaşılsa da (Güler ve Yılmaz, 2018) söz konusu ülkelerde demokratik değerlere yapılan vurgu güçlü kalmaya devam etmektedir.³

Küresel güvenlik tehditlerinin arttığı 2000’li yıllarla birlikte; ülkelerin güvenlik ve demokrasi kavramlarına ve bu kavramların birbirleriyle olan ilişkisine yaklaşımları farklılaşmış, diğer taraftan bu ilişkilerin ne kadar hassas bir dengeyi içerdiği de anlaşılmıştır. Nitekim, güvenlik politikalarındaki aşırılıklar demokrasiyi zedelerken, düşük yoğunluklu güvenlik politikaları ise bazı durumlarda bireylerin demokratik hak ve özgürlüklerini kullanabilmesi için gerekli olan güvenli ortamın sağlanmasını zorlaştırmakta, dolayısıyla kaosu hakim olduğu bir ortamda demokrasiden söz edebilmek mümkün olmamaktadır. Bu ilişki dengesinde -tarihsel olaylar göstermiştir ki- terazinin güvenlik kefi her zaman daha ağır basmaya meyilli olmuştur.

Modern devlet, ortaya çıkmasından itibaren sahip olduğu meşru güç kullanma tekelinin bir tezahürü olarak kendisi de bir tehdit olabilme potansiyelini taşımakla birlikte, aynı zamanda temel hak ve özgürlüklerin en önemli ve meşru koruyucusudur. İnsanların güvenliklerini sağlama ve kamu düzenini koruma iddiasıyla yola çıkan devlet, güç kullanma tekelini üzerine alır ve bu konuda kendisine alternatif olabilecek herhangi bir oluşumun belirmesine izin vermez. Devletin bu denli büyük bir yetkiyi üzerine alması ve insanların da gücün merkezileşmesine rıza göstermeleri, büyük ölçüde güvenliklerinin sağlanması arayışı ile bağlantılıdır. Bu bakımdan, toplum olarak bir arada yaşayan insanların, olağanüstü bir durum olmadığı takdirde, herkesin uyması beklenen kuralların oluşturduğu bütünlüklü bir yapıyı ifade eden “düzen” içinde yaşamaları devletin sorumluluğu altındadır (Beriş, 2015).

Genel olarak; halkın güvenliği, tehlikeden uzak olması, toplumun iç ve dış tehlikelere karşı güvende olmasını ifade eden “kamu düzeni ve güvenliği” kavramı bu aşamada önem arz etmektedir. Ülke içinde kamu barışının, sosyal uyumun, hukuka saygının ve kamusal otoritelerin aldığı kararların meşruiyetini sağlayan “kamu düzeni ve güvenliği” kavramı (Kalabalık, 2017) doğru ve yerinde uygulandığında, demokrasinin gelişmesine önemli katkılar yapmaktadır. Diğer taraftan temel demokratik hakların tanındığı, bireylerin hak arama/şikayet özgürlüklerini kullanmalarını sağlayacak barışçıl ve yapıcı mekanizmaların oluşturulduğu yerleşmiş bir demokrasi de bireylerin şiddete başvurma olasılıklarını azaltıcı

bir etki yaratmaktadır (Shadi ve Brooke, 2010). Benzer şekilde terör tehdidi ya da güvenlik risklerinin azaltılmasında, güven ortamının oluşturulması ve bu konuda toplum kesimlerinin desteğini almak ve işbirliğini sağlamak son derece önemlidir (Bonino, 2016). Kısacası; kamu düzeni ve güvenliğini sağlamada polisiye tedbirler ve yasaklamalar tek başına yetersiz kalmaktadır. Bunun için bu tür süreçlerde güvenlik politikaları bir yandan toplum desteğini almaya yönelik sosyo-ekonomik politikalarla desteklenirken diğer yandan söz konusu tedbirlerin demokrasiye zarar vermemesi hususunda da hassasiyet gösterilmesi gerekmektedir.

Terör ve Terörle Mücadele

Günümüzde “terör” kavramının, üzerinde uzlaşılmış, evrensel bir tanımı bulunmamaktadır. Uluslararası alanda yüzden fazla tanıma sahip olan terör kavramı (Schmid ve Jongman, 1988) bu çeşitliliği birbirinden farklı siyasal, kültürel ve ideolojik sistemlerin rekabetine sahne olan uluslararası alanda kendisine atfedilen anlamın ülkeden ülkeye, coğrafyaya ve içinde yer alınan topluluk ve organizasyonun görüşüne göre farklılık göstermesinden almaktadır.⁴

Bugün terörün varlığı ve terörle mücadelede uluslararası alanda başarılı olunamamasının arkasında bu olgunun tanımında uzlaşılmasının yanında bazı devletlerin terörü; hedeflerini gerçekleştirmede etkili bir araç olarak görmesi/kullanması yatmaktadır.

Türk Dil Kurumu tarafından “yıldırmak; cana kıyma, malı yakıp yıkma, korkutma ve tedhiş” olarak ifade edilen terör kavramının en belirgin yönü, söz konusu eylemlerin şiddet içerikli olmasıdır. Her ne kadar terörün uluslararası ortak bir tanımı yapılmamış olsa da kavramın zarar verme ve şiddet içeren bir yönü bulunduğu hemen herkes tarafından kabul görmektedir. Bu bakımdan bombalı saldırılar, intihar saldırıları, silahlı saldırı, rehin alma, kaçırma ve bu tür eylemlere işaret eden tehditlerin terörizmi tanımlamakta kullanılan nesnel ölçütler olduğu konusunda dünyada ortak bir anlayış hakimdir. (Wilkinson, 2008). Bu durumu destekler biçimde Schmid ve Jongman’ın, 109 terör tanımını, içeriğinde en çok vurgulanan faktörler açısından inceledikleri çalışmalarında; “şiddet ve güç kullanımını içermesi” (% 83), “siyasal amaçlarla yapılması” (% 65), “korku yayması” (% 51), “tehdit içermesi” (% 47) kavramın en temel tanımlayıcı unsurları olarak belirlenmiştir (Schmid ve Jongman, 1988). Bunların dışında günlük yaşamda da çeşitli mecralarda bir takım olumsuz olayların –trafik terörü, maganda terörü gibi- terörle ilişkilendirilen kullanımları görülmektedir. Ancak bu tür kullanımlar literatürdeki terör kavramının karşılığı olmamakla birlikte yaşanan problemin şiddetine, vehametine ve can yakıcılığına vurgu yapmaktadır. Bu durum terörün ciddi ve toplumu bütünüyle etkileyen bir sorun olma özelliğini göstermektedir.

Terörizm, özellikleri bakımından kavramsal ve ampirik olarak diğer şiddet ve çatışma türlerinden ayrılmaktadır. Buna göre terörizm (Wilkinson, 2006);

- ✓ Toplumda aşırı bir korku ortamı yaratmak için tasarlanır.
- ✓ Kurbanlar önemsizdir, etkisi daha geniş hedeflere yöneliktir.
- ✓ Siviller dahil olmak üzere rastgele veya sembolik hedeflere saldırıları içerir.
- ✓ Anlaşmazlıkları, protestoları ve karşıtlıkları düzenleyen normları/kuralları ihlal eder.
- ✓ Siyasi bir amaçla hükümetlerin, toplumların veya belirli sosyal grupların politik davranışlarını etkilemek için kullanılır.

Buradan hareketle terörizm; arka planında bir takım hedef ve amaçların olduğu, planlayıcılarının/uygulayıcılarının bu amaçlara ulaşmak için eylemlerini gerekirse on yıllarca sürdürdükleri sistemli saldırılar olarak tanımlanabilir.

Yukarıda belirtilen özellikleri yanında uluslararası bir düzenleme olması açısından önemli olan ve Türkiye'nin de taraf olduğu Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesi'nde, [Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism, (CECPT)] terörizmin amacı; "halkı sindirmek veya bir hükümeti veya uluslararası örgütü bir eylemi yerine getirmeye veya getirmekten kaçınmaya haksız olarak zorlamak veya bir ülkeyi ya da uluslararası bir örgütü ciddi biçimde istikrarsız hale getirmek veya temel siyasal, anayasal, ekonomik ve toplumsal yapılarını yıkmaya çalışmak" şeklinde tanımlanmaktadır (CECPT, 2005).

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun (TMK) 1. maddesinde terör; "cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemler" biçiminde tanımlanmıştır. Kanununun 2. ve 3. maddesinde terör suçlusunun tanımı yapılarak Türk Ceza Kanununda düzenlenen suçlardan hangilerinin terör suçu sayılacağı açıkça belirtilmiştir.

Terörle mücadele stratejileri terörizmin tanımında olduğu gibi ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Bu stratejiler terörün ortaya çıkış nedeni, terörist örgütün hedefleri, beslediği kaynaklar, ulusal veya uluslararası alandan aldığı destekler, uyguladığı yöntemler vb. göre değişiklik göstermektedir. Örneğin; Türkiye'nin onlarca yıldır mücadele ettiği PKK terörüyle mücadele stratejisinde aşağıda belirtilen dört boyutun varlığı söz konusudur (bilgesam.org, 2018).

- a. **Demokratikleşme boyutu:** Özgürlükler temelinde demokratik değerlerin geliştirilmesi,
- b. **Sosyo-kültürel ve sosyo- ekonomik boyut:** Terörü besleyen koşulların oradan kaldırılması ve halk desteğinin sağlanması,
- c. **Güvenlik boyutu:** Teröristle mücadele ve silahlı terör örgütünün dağıtılması,
- d. **Uluslararası ilişkiler boyutu:** Teröre sağlanan uluslararası desteğin kesilmesi ve terörle mücadeleye destek sağlanması.

Türkiye'de özellikle 2000'li yıllarla birlikte; başlıca tehditlerden olan PKK terörü ile mücadelede geçmişte ağırlık verilen güvenlikçi politikaların tek başına yetersiz kaldığı görülmüş, bu doğrultuda, terörle mücadele çok boyutlu politikalarla desteklenmiştir. Bu süreçte özellikle temel hak ve hürriyetlerin geliştirilmesi, hak arama mekanizmalarının oluşturulması gibi uygulamalar demokratik bir iklimin oluşmasına önemli katkı sağlarken terör örgütünün istismar ettiği sosyo- kültürel ve sosyo- ekonomik şartların iyileştirilmesi noktasında (örneğin; farklı dil ve lehçelerde eğitim yapılabilmesi, bölgeye özel yatırım teşvik ve istihdam politikalarının uygulanması, vb.) önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Teröre verilen uluslararası desteğin kesilmesi konusunda özellikle bu desteğin en yoğun şekilde verildiği Avrupa ülkeleriyle yoğun bir diplomasi yürütülmüş, terörün finansmanına ilişkin

örgütün haraç alma ve uyuşturucu kaçakçılığıyla gelir elde etmesinin (başta Fransa ve Almanya), yayın organları yoluyla propaganda yapmasının (Danimarka'da Roj TV'nin kapatılması) önüne geçilmiş, Avrupa Birliği 2002'de PKK'yı terör örgütleri listesine almıştır (eur-lex.europa.eu, 2017).

Türkiye'nin güncel terörle mücadele yöntemi "terör örgütünün yalnızlaştırılması stratejisi" çizgisinde okunabilir. Bir yandan ülke içindeki güvenlik operasyonlarıyla örgütün konsolide etmeye çalıştığı KCK yapılanması sökülüp atılmakta, örgütün yurt içinden devşirmeye çalıştığı insan kaynağı ve mali destek ağları kesilmektedir. Türkiye bu güvenlik sürecine paralel olarak örgütün ulaşmaya çalıştığı toplumsal kesimlere yönelik yapıcı bir hizmet ve kimlik siyaseti de takip etmektedir (Duran, 2018). Her ne kadar başlangıçta daha çok kamu/yerel kaynakların terör örgütüne aktarılmasını önleyecek bir tedbir olarak düşünülmüşse de, kayyum uygulaması, sözü edilen yapıcı hizmet politikasının en önemli uygulamalarından birisi haline gelmiştir.

Kayyum Uygulaması ve Terörle Mücadeledeki Yeri

Türkiye, 2016 yılında merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkilerinde geçmişte pek örneği görülmeyen, bazı belediyelere merkezi yönetim tarafından vali ve kaymakamların kayyum yönetici olarak atanması uygulaması ile karşılaşmıştır. Söz konusu uygulamanın özellikle, başarısızlıkla sonuçlanan "çözüm süreci" ile 15 Temmuz 2016'da "Darbe Kalkışması"nın yarattığı olağanüstü koşullarla ilişkili olduğu görülmektedir. Türkiye'de, toplumsal barış ve kamu düzeni açısından uzun yıllar bir tehdit unsuru olan terör sorununun çözümünde alternatif bir politika hamlesi olarak hayata geçirilmek istenen "çözüm süreci", çözümü istemeyen çevrelerin süreci baltalaması, terör örgütüne tırmandırılan terör ve şiddet olaylarının kamu düzeni ve ulusal güvenliği ciddi biçimde tehdit etmesi nedeniyle rafa kaldırılmış, bu şartlara 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe kalkışmasının da eklenmesiyle kamu düzeni ve milli güvenliğin tehdit altında olduğu olağanüstü bir döneme girilmiştir. Bu süreçte bazı belediyelerin terör olaylarını finanse ettiği, lojistik destek ve imkan sağladığı, örgüt üyelerini gizlediği, koruduğu, terör örgütü üye ve sempatanlarını istihdam ettiğine ilişkin yargıya intikal etmiş ve ulusal basında yer almış çok sayıda olayla karşılaşmıştır.⁵

Terör örgütü bu süreçte kanlı ve yıkıcı eylemlerini şehir merkezlerine taşımış, konut dokunulmazlığını ihlal ederek birçok vatandaşı zorla evinden çıkarmış, göçe zorlamış, mahalle ve sokak aralarında hendekler kazıp barikatlar kurmuş, cadde ve sokaklara el yapımı patlayıcılar, bombalar yerleştirerek uluslararası sözleşmelerle, anayasa ve yasalarla güvence altına alınan yaşam hakkına tecavüz etmiş, başta eğitim ve sağlık olmak üzere halkın temel hizmetlere ulaşımını sekteye uğratmıştır. Terör örgütü bu faaliyetlerinde, belediye araçlarını kullanmış, belediyelerin iş makineleri ve malzemeleri ile hendekler ve barikatlar oluşturmuş, seçimle işbaşına gelen belediye başkanlıklarına eş başkan sıfatıyla Türk hukuk sisteminde tanınmayan/bulunmayan ve terör örgütünü temsil eden temsilciler görevlendirilmiş, belediyeler tarafından yapılan ihaleler terör yandaşlarına verilmiş, belediyeden ihale alanların terör örgütüne pay vermesini şart koşmuş, belediye çalışanlarının maaşlarından örgüte destek olan kuruluşlar için kesinti yapılmış ve terör örgütüne muhalif olan vatandaşlar belediye

hizmetleri verilmeyerek (suları kesilerek, çöpleri toplanmayarak, otobüs seferleri yapılmayarak vb.) cezalandırılmıştır (icisleri.gov.tr, 2017).

01 Eylül 2016 tarih ve 674 sayılı KHK'nın 38. maddesi ile 5393 sayılı Belediye Kanununun 45. maddesine, "belediye başkanı veya başkan vekili ya da meclis üyesinin terör veya terör örgütlerine yardım ve yataklık suçları sebebiyle görevden uzaklaştırılması veya tutuklanması ya da kamu hizmetinden yasaklanması veya başkanlık sıfatı veya meclis üyeliğinin sona ermesi hallerinde 46. maddedeki makamlarca belediye başkanı veya başkan vekili ya da meclis üyesi görevlendirilir" şeklinde ek yapılmıştır. Bu fıkra gereğince; belediye başkanı veya başkan vekili görevlendirilen belediyelerde bütçe ve muhasebe iş ve işlemleri valilik onayı ile defterdarlığa veya mal müdürlüğüne gördürülebilir. Bu belediyelerde belediye meclisi, başkanın çağrısı olmadıkça toplanamaz. Meclisin, encümenin ve komisyonların görev ve yetkileri 31. maddede belirtilen encümen üyeleri tarafından yürütülür" hükümleri getirilmiştir.

Bu düzenlemeden hareketle; görevlendirmelerin büyükşehir ve il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde vali tarafından yapılacağı, meclis, encümen ve komisyonların görevlerinin 5393 sayılı Belediye Kanununun 31. maddesinde belirtilen; belediye encümeninin memur üyeleri tarafından yürütüleceği belirtilmiştir.

Kayyum uygulaması, ilk olarak Diyarbakır'ın Sur ve Silvan ilçe belediyelerine kayyum atanmasıyla başlamış, uygulama İçişleri Bakanlığının 11 Eylül 2016'daki açıklamasıyla ikisi il belediyesi (Batman ve Hakkari) olmak üzere 28 belediyeye kayyum atanmasıyla genişletilmiştir. Bu atamaların 4'ü FETÖ, 24'ü ise PKK-KCK terör örgütleriyle ilişkili belediyelere yapılmıştır. Söz konusu belediyelerin 12'sinin başkanı atama tarihinde tutuklu bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığı, kayyum atamalarına ilişkin; "Demokrasi ve hukuk devleti anlayışında millet iradesinin yerel yönetimlere yansımaları esastır. Ancak belediyeler; vatandaşımızın kullandığı oyu, verdiği vergileri ve demokrasinin sunduğu iklimi istismar ederek ülkemizin birlik ve bütünlüğüne kasteden terör örgütlerinin etkisi altına giriyorsa, milli iradeyi gasp edenlere karşı tedbir almak devletin asli görevidir. Vatandaşlarımızın verdiği vergilerle oluşan kaynaklar ve verdiği oyla oluşan siyasi irade, terör örgütlerine devşirilemez" açıklamasıyla kayyum uygulamasının gerekçesini açık bir şekilde belirtmiştir. 674 Sayılı KHK gereğince İçişleri Bakanlığı ve Valilikler tarafından görevlendirilen belediye başkanları ve belediye meclis üyelerinin sayıları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. 674 Sayılı KHK Gereğince Görevlendirilen Belediye Başkan ve Belediye Meclis Üye Sayıları

İÇİŞLERİ BAKANINCA GÖREVLENDİRİLEN		VALİLERCE GÖREVLENDİRİLEN	
Büyükşehir Belediye Başkanı	3	İlçe Belediye Başkanı	44
Büyükşehir İlçe Belediye Başkanı	22	İlçe Belediye Meclis Üyesi	46
Büyükşehir İlçe Bel. Mec. Üyesi	54	Belde Belediye Başkanı	13
İl Belediye Başkanı	6	Belde Bel. Meclis Üyesi	11
İl Belediye Meclis Üyesi	40		

Kaynak: (Keleş ve Özgül, 2017)

2018 yılı itibarıyla sayısı 94 olan kayyum atanmış belediyelerde kayyum atanmasıyla birlikte; terörle mücadele işlevinin “organizasyonel” ve “toplumsal analiz” düzlemlerini içeren iki temel amaç üzerine kurulduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi olan “organizasyonel amaç” doğrultusunda; örgütün kurmaya çalıştığı siyasi otorite belediyelere yapılan kayyum görevlendirmeleriyle engellenmiş, terör örgütünün belediyeler üzerinden oluşturduğu propaganda ve lojistik ağı ortadan kaldırılmıştır. Bu ilk amaç doğrultusunda terörle mücadele açısından terörün yakın nedenleri yani örgütün belediyelere sirayet eden illegal yapısı temizlenmeye çalışılmıştır. İkinci amaç doğrultusunda ise bireyleri radikalleşme, terör örgütüne destek verme, hatta bizzat katılmaya iten etkenler ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda öncelik bölgedeki ekonomik mahrumiyetin çeşitli bakanlık ve belediyelerin koordinasyonu ile ortadan kaldırılması, bölgedeki salt etnik kimlik boyutuna indirgenmiş sosyal-psikolojik kategorizasyonu çapraz kesen bütünleştirici bir kimlik inşası, terör örgütü kontrolündeki mecralara alternatif sosyalleşme ve mobilizasyon kanalları oluşturulması gibi adımlar atılmaktadır (Alptekin ve İlhan, 2018).

Sosyalleşme ve mobilizasyon kanalları içerikli ikinci amaç bağlamında; suyu akmayan il, ilçe ve beldelerde içme suyu şebekelerinin yapımı ve onarımı, biriken çöplerin toplanması, yüksek kaliteli asfalt ve parke yolların yapımı, çocuk parkları, taziye evleri, aydınlatma, peyzaj, gençlik ve aile merkezleri, kadın kültür merkezleri, semt spor sahaları, otopark ve otogarlar, konferans salonları, kütüphane, yurtlar, vb. belediye hizmetlerinin halka sunulması sağlanmıştır (icisleri.gov.tr, 2018). Belediyeler bünyesinde futbol, voleybol ve hentbol takımlarının kurulması, çocuklara ve gençlere yönelik tiyatro gösterimleri, gezici çocuk kütüphaneleri, halı saha yapım projeleri, çocuklar ve gençler için korolar oluşturulması gibi kültürel ve sportif etkinliklerin yaygınlaştırılması sağlanmıştır (icisleri.gov.tr, 2017). Kayyumlar eliyle gerçekleştirilen hizmetler ve yatırımların güncel mali büyüklüğü aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2. Kayyum Atanmasından Sonra (94 Belediyede) Kayyumlar Eliyle Yapılan Hizmet ve Yatırımların Mali Büyüklüğü

YAPILAN HİZMETİN TÜRÜ	MİKTARI
Hizmet ve Yatırım Tutarı	7.513.123.044 TL
Asfalt Yol	9.666 km
Stabilize Yol	18.000 km
İçme Suyu Hattı	5191 km
Kanalizasyon Şebekesi	4000 km
Park (çay bahçesi, park, çocuk parkı)	2644 adet
Kadın Kültür Merkezi	161 adet
Taziye Evi	1649 adet
Gençlik Merkezi	70 adet

Kaynak: İçişleri Bakanlığının 06.11.2018 tarihli basın açıklamasından oluşturulmuştur.

Kayyum görevlendirmelerinin terör ve terörle mücadelede en önemli etkisi; doğrudan örgüt ağını çökertmenin yanında, insanları örgüte iten sosyal, ekonomik, kültürel, vb. daha örtülü ve dolaylı nedenleri ortadan kaldırmaya yönelik olmuştur. Bunun için topluma daha etkin hizmet sunmak ve sosyalleşme imkanları sağlamak yoluyla bölge toplumunun sosyo-ekonomik seviyesi geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda öne çıkan ve yukarıda detayları belirtilen çalışmalar aşağıdaki gibi başlıklandırılabilir (Alptekin ve İlhan, 2018):

- ✓ Bölge insanına eğitim bursu ve çeşitli ayni ve nakdi yardımlarla doğrudan ekonomik yardım sunulmaya çalışılması; meslek edindirme kursları ve doğrudan yatırımla istihdam yaratılması,
- ✓ Altyapı yatırımları ve yatırım özendirici politikalarla bölgenin kalkındırılması,
- ✓ Açılan spor tesis ve okulları, gerçekleştirilen yurt içi geziler, dini/manevi etkinliklerle alternatif sosyalleşme kanallarının kurulması,
- ✓ Bunlara ilaveten yürütülen kadın ve gençlik merkezleri faaliyetleriyle terör ve şiddet sarmalından uzak “normal” bir yaşam ortamının tesisi.

Kamuoyunda kayyum görevlendirmesi olarak bilinen bu uygulamayla; terör örgütüne belediyeler üzerinden aktarılan para ve insan kaynağı desteğinin engellenmesi; asker ve kolluk görevlilerinin operasyonel desteğiyle birlikte PKK/KCK terör örgütünün etkinliğini, eylemselliğini kaybetmesi; terör örgütüne katılım oranının son otuz yılın en düşük seviyesine inmesi uygulamanın terörle mücadelede etkili bir politika işlevi gördüğünü göstermektedir.

Kayyum Uygulamasının Hukuksal Boyutu

Uluslararası alanda insan hakları ve temel özgürlüklerin korunmasına yönelik en temel sözleşme olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 3. maddesi (un.org, 2018) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 2. Maddesinde; her ferdin yaşama hakkına sahip olduğu ve bu hakkın yasayla korunacağı belirtilmektedir. AİHS'nin 15. maddesinde ülkelerin; savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde durumun gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik, zorla çalıştırma yasağı ve kanunsuz ceza verme dışında sözleşmede öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabileceği belirtilmektedir (AİHS, www.echr.coe.int, 1950).

Türkiye'nin de taraf olduğu diğer bir hukuk metni olan “Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesi”ne göre taraf ülkelerin “Terör Suçunun İşlenmesine Alenen Teşvik” (5. md), “Terörist Saflara Katma” (6. md) ve “Terörizm İçin Eğitim” (7. md) başlıklarında belirtilen suçlara iştirak eden tüzel kişilerin sorumluluğunu ihdas eden önlemleri kabul edeceği ve imzacı tarafın yasal ilkelerine bağlı olarak, tüzel kişilerin sorumluluklarının cezai, medeni veya idari nitelikte olabileceği kabul edilmiştir (KDGM, 2013).

İçişleri Bakanlığı raporları, basına yansıyan çeşitli olaylar ve mahkeme kararlarından; kayyum atanmasına konu olan belediyelerin terör örgütlerine yardım ve yataklık yaptığı, bölge insanının yaşama hakkına yönelik terörist eylemlere destek verdiği, terör suçunun işlenmesini alenen teşvik ettiği, terörist saflara insan kaynağı, eğitim ve finansman desteği sağladığı anlaşılmaktadır. Uluslararası hukuk metinlerinde bu eylemlere maruz kalan ülkenin cezai, medeni ve idari tedbirler almasına açıkça onay verilmektedir. Nitekim uluslararası hukuka uygun olarak kayyum görevlendirmelerin Anayasanın 15. maddesinde; “...olağanüstü

hallerde, milletler arası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla...” hükmüne uygun olarak çıkarılan 674 sayılı KHK ile 5393 sayılı Belediye Kanunu’na ve bu Kanuna yapılan ek maddelere istinaden uygulamaya konulduğu görülmektedir. Bu bağlamda, belediyelere kayyum atanması uygulamasının; olağanüstü (savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü haller) bir durumun varlığıyla ortaya çıktığı, dokunulmaması/korunması gereken çekirdek alanların (yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı) dışında kalan düzenlemeleri içerdiği, kapsamı ve içeriği bakımından kısmi, tutarlı ve durumun gerektirdiği ölçüde olduğu, uygulamanın özellikle bölge halkının can güvenliğinin ve kamu hizmetlerine ulaşımının sağlanması açısından son derece yararlı sonuçlar doğurduğu, terör olaylarının minimize edilerek gündemin ilk sırasından çıkarıldığı ve bölgede normalleşmenin sağlandığı görülmektedir.

Sonuç

Günümüzde terör ve terörle mücadele olgusu, tüm dünyanın gündeminde yer alan, ülkelerin yönetim süreçlerinde sürdürülebilir mutlak politikalar geliştirmek zorunda oldukları bir olgudur. Olgunun bu denli önemli oluşu başta devlet düzeni ve toplumsal yaşam olmak üzere pek çok yapıyı olumsuz etkileme kapasitesine sahip olmasıyla açıklanabilir. Nitekim demokratik bir yapının kurulmasını sağlarken zor olan, bir yandan bu yapıyı besleyecek özgürlük iklimini muhafaza ederken diğer yandan bu yapıyı koruyacak güvenlik politikalarını yeterli ölçüde uygulayabilmektir. Öyle ki çalışmanın özünü teşkil eden, belediyelere kayyum atama uygulamasının da bu tür bir zorunluluğun sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

2000’li yıllardan sonra yaşanan demokratikleşme süreciyle temel hak ve hürriyetlerin geliştirilerek özgürlük ortamının sağlanmasında önemli mesafeler alınmışken ulusal güvenliği tehdit eden terör örgütünün halkın yerel ve ortak ihtiyaçlarını karşılamak için demokratik usullerle seçilen bazı belediye yönetimlerini tahakkümü altına alması, bu belediyelerde milletin kaynaklarının terör örgütlerine aktarılmasına hizmet eden gayrimeşru bir yapı oluşturması, devletin terörle mücadelede yeni ve farklı bir strateji uygulamasını gerekli kılmıştır. Yaklaşık iki yıllık bir geçmişi olan belediyelere kayyum atanması uygulaması değerlendirildiğinde; kayyum atanmış belediyelerde, yerel hizmetlerin sunumunda önemli ilerlemeler sağlanmış, terör örgütünün finansman, insan kaynağı ve lojistik desteği kesilmiş, terör baskısının kalkmasıyla bu beldelerde yaşam büyük oranda normale dönmüştür. Son derece başarılı bir yöntem olmakla birlikte belediyelere kayyum atanması demokratik rejimlerde olağanüstü dönemlerin geçici ve zorunlu bir stratejisi olarak görülmektedir/görülmelidir. Bu bakımdan uygulamanın; yerel seçimlerde, yasalara saygılı, halkın yerel ihtiyaçlarını esas alan, terör odaklarıyla hiçbir ilgisi ve bağlantısı bulunmayan yönetimlerin seçilmesi durumunda kaldırılacağı/kaldırılması gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alptekin, H. & İihan, B. (2018). *Kayyum atanmış belediyelerin Pkk terörü ile mücadeledeki rolü*, Ankara, SETA Yayınları 110
- Anadolu Ajansı (2017). “Fransa’da 719 gün süren ohal kalktı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransada-719-gun-suren-ohal-kalkti/953699>, (02.12.2018)

- Avrupa Konseyi (1950). Avrupa insan hakları sözleşmesi
Erişim adresi https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
- Avrupa Konseyin (2017). Avrupa konseyi terör listesi
Erişim adresi <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017D1426&from=EN>
- Beriş, H. E. (2015). Kamu düzeni, güvenlik ve demokratikleşme, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1 s. 1- 18
- Bilgesam (2018). Terörle mücadele stratejisi
Erişim adresi http://www.bilgesam.org/Images/Haberler/HaberlerDiger/terorlemucadele_ozet.pdf
- Birleşmiş Milletler (2018). İnsan hakları evrensel beyannamesi
Erişim adresi <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.Html>
- Bonino, S. (2016). "The British state's security syndrome' and Muslim diversity: challenges for liberal democracy in the age of terror", *Contemporary Islam* 10(2), 223-247
- Brodeur, J. P., Gill, P. & Tolborg, D. (2016). Democracy, law and security, (Ed.), Jean-Paul Brodeur, Peter, Gill and Dennis Tollborg, Routledge, 2002, London. ProQuest book Central, Available form <http://ebookcentral.proquest.com/lib/balikesir-ebooks/detail.action?docID=4817090>
- Brodeur, J. P. & Dupeyron, N. (2016). Democracy and secrecy: intelligence the French community, (Ed.), Jean-Paul Brodeur, Peter, Gill and Dennis Tollborg, *Democracy, law and security*, Routledge 2002. London Pp. 9-29, ProQuest Ebook Central, Available from <http://ebookcentral.proquest.com/lib/balikesir-ebooks/detail.action?docID=4817090>
- Çakır, B. (2008). "Fransız Devrimi'nde Joseph Fouché'nin siyaseti ve siyasetinin kişiliği ile özdeşleşen boyutu", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı: 38, s. 29-55
- Duran, B. (2018). Takdim, *Etnik terör ve terörle mücadele stratejileri: Ira, Eta, Tamil Kaplanları ve Pkk içinde*, Strateji Araştırmaları Serisi 5, SETA
- Güler, T. & Yılmaz, A. (2018). "Yerel demokrasi-güvenlik sarmalında yerel yönetimler: Türkiye'de belediyelere kayyum atanması pratiği", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 68, ss. 1801-1816
- Güneş (2016). Büyük ihanet ortaya çıktı, *Güneş*, 07 Nisan 2017.
Erişim adresi <http://www.gunes.com/gundem/12-polisin-sehit-edildigi-hain-saldirida-belediye-araci-kullanildi-778135>
- İçişleri Bakanlığı (2018). Kayyumlara ilişkin asılsız haberler basın bilgilendirmesi
Erişim adresi <https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi06112018>
- İçişleri Bakanlığı (2017). Terör nedeniyle belediyelere yapılan görevlendirmeler
Erişim adresi <https://isay2.icisleri.gov.tr/kurumlar/strateji.gov.tr/deneme/YAYINLAR/%C4%B0%C3%87ER%C4%B0K/belediyeler%20redakteSON.pdf>
- Kalabalık, H. (2017). *İnsan hakları ve kamu özgürlükleri*, (Ed.), Nazmiye Özenbaş (Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayın No: 3434

- KDGM (2013), *Bütün boyutlarıyla terörizmin önlenmesi Avrupa sözleşmesi*, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları: 2, Ankara
- Keleş, R. & Özgül, C. G. (2017). Belediye organlarına “kayyum” atamaları üzerine bir değerlendirme, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 72, No. 2, S. 299 – 313
- Le Monde (2018). Gilets jaunes » : après les violences, le gouvernement tente de rebondir
Avaliable from https://www.lemonde.fr/societe/article/2018/12/02/gilets-jaunes-apres-les-violences-du-1er-decembre-le-gouvernement-face-a-une-crise-majeure_5391627_3224.html
- Lustgarten, L. (2016). National security and political some thoughts on values, ends and law, (Ed.), Jean-Paul Brodeur, Peter, Gill and Dennis Tollborg, *Democracy, law and security*, Routledge, 2002, London. Pp 319-334 ProQuest Ebook Central, Avaliable from <http://ebookcentral.proquest.com/lib/balikesir-ebooks/detail.action?docID=4817090>.
- Milliyet (2017). Suikastçı terörist belediye çalışanı çıktı, *Milliyet*, 11 Ağustos 2017.
Erişim adresi <http://www.milliyet.com.tr/suikastci-terorist-belediye-gundem-2500461/>
- Sabah (2016). Terör saldırısında belediye araçları kullanılmış, *Sabah*, 10 Temmuz 2016.
Erişim adresi <https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/07/10/terorsaldirisinda-belediye-araclari-kullanilmis>
- Schmid, A. P. & Jongman, A. J. (1988). *Political terrorism: a new guide to actors, authors, concepts, data bases, theories and literature*, New York, Taylor& Francis
- Shadi, H. & Brooke, S. (2010). Promoting democracy to stop terror, revisited, *Policy Review*, Sayı: 159, s. 45-57
- Wilkinson, P. (2006). *Terrorism versus democracy the liberal state response*, Second Edition, Routledge, İngiltere

Açıklamalar

¹ 1759-1820 yılları arasında Fransa’da yaşamış olan Joseph Fouché, her dönemin adamı olması özelliğiyle tarihin en önemli politikacılarından biri olarak Fransız Devriminde sırasıyla monarşist, jirondist, jakoben, thermidorcu (Robespierre ve Jakobenlerin iktidardan indirildikleri darbeye verilen ad), Direktuvacı ve Napolyoncu olmuştur (Çakır, 2008: 29).

² Fransa’da 13 Kasım 2015’te gerçekleştirilen ve 130 kişinin hayatını kaybettiği terör saldırılarından sonra ilan edilen OHAL, 719 gün sonra Kasım 2017’de kalktı. Ancak OHAL’in yerine getirilen Terörle Mücadele Yasası, OHAL’i neredeyse kalıcı hale getiren hükümler içermektedir (www.aa.com.tr. 2017). Fransa’da, 2018 yılının sonlarında, “sarı yelekliler” olarak adlandırılan grupların öncülüğünde akaryakıt zamlarını protesto etme temelinde haftalardır süren gösteriler güvenlik güçleriyle çatışmaya dönüştü. Ülke genelinde yüzbinlerce kişinin katıldığı gösterilere karşı Macron başkanlığında yapılan kriz toplantısında olağanüstü hal ilanı da seçenekler arasında yer aldı (www.le monde,.fr, 2018).

³ Diğer taraftan özellikle İngiltere’de ortaya konan terörle mücadele politikalarının toplumu disipline eden bir ceza devletini ortaya çıkarma tehlikesini de hissettirdiğini vurgulamak gerekir (Bonino, 2016: 232).

⁴ Uluslararası hukukta üzerinde anlaşılmış ortak bir terör tanımının olmaması ve olaylara objektiflikten uzak yaklaşımlar “herkesin teröristi kendine” anlayışını/anlayışsızlığını getirmiştir. Örneğin İsrail

Devleti'nin terörist olarak gördüğü Filistinlilerin mücadelesi İslam dünyası için özgürlük mücadelesi olarak nitelendirilmekte, Türkiye'de onlarca yıldır terörist faaliyetlerde bulunan PKK'nın birçok Avrupa ülkesi tarafından özgürlük savaşçısı olarak görülmesi, yine Türkiye'nin terörist olarak nitelendiği PKK'nın uzantısı PYD/YPG'nin ABD tarafından terörist sayılmaması ve birlikte çalışılması gibi farklı tutumlarla karşılaşılmaktadır.

⁵ Basına yansıyan olaylardan bazıları şunlardır; Ağustos 2016'da Şırnak'ın Cizre ilçesinde 12 polisin şehit edildiği ve 10 ton patlayıcı kullanılarak gerçekleştirilen saldırıda Şırnak Belediyesi'ne ait hafriyat kamyonunun kullanıldığına anlaşıldığı (Güneş, 2016); Mardin'in Artuklu ilçesindeki Cevizlik Jandarma Karakoluna yönelik PKK'lı teröristlerce patlayıcı yüklü araçla düzenlenen saldırıda kullanılan aracın Mazıdağı Belediyesi'ne ait olduğu tespit edildi (Sabah, 2016); Siirt Valisi Ali Fuat Atik, Baykan ilçesinde gerçekleştirilen hava operasyonunda etkisiz hale getirilen teröristlerden birinin DBP'nin yönettiği Siirt Belediyesi'nde çalıştığını, belediyeye kayyum atanmasıyla işine son verildiğini belirtti (Milliyet, 2017).

Tüketicilerin Mağaza Atmosferine Verdikleri Önem

Yelda Ülker^{a, b}

Özet

Günümüzde satın alma noktası iletişimi çalışmaları aracılığıyla markalar, tüketicinin satın alma kararı vermesine çalışmaktadır. Bu bağlamda satın alma noktası iletişiminin unsurlarından olan mağaza atmosferi, markaların tüketicilerle iletişim kurmasında önemlidir. Bu sebeple markalar, mağaza atmosferini oluştururken hedef kitlesinin yaş, cinsiyet, gelir durumu gibi demografik etkenlerini, iyice araştırılmalı ve bu değişkenleri dikkate alarak mağazalarını dizayn etmelidir. Günümüzde kozmetik pazarı hızla büyümektedir. Bu çalışmada tüketicilerin kozmetik mağazalarının atmosferine verdikleri önem irdelenmiştir. Tüketicilerin demografik değişkenlikleri (yaş, cinsiyet, medeni durum vb.) ile mağaza atmosferine verdikleri öneme yönelik puanları arasındaki farklılığın belirlenmesi araştırmanın temel amacıdır. Bu bağlamda, çalışmada 320 katılımcıya yüz yüze anket uygulanmıştır. Anova yöntemi ile elde edilen verilere göre, katılımcıların bazı demografik özellikleri ile mağaza atmosferine verdikleri önem puanları arasında fark bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Satın alma noktası iletişimi
Mağaza atmosferi
Tüketici davranışları
İletişim

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 10.02.2019
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.525180

Importance of Store Atmosphere for the Consumers

Abstract

Today, through point-of-purchase communication efforts, brands are trying to make a consumer's decision to buy. In this context, the store atmosphere, which is one of the elements of point-of-sale communication, is important for brands to communicate with consumers. For this reason, brands, while creating a store atmosphere, demographic factors such as age, gender, income status of the target audience should be thoroughly investigated and designed their stores by considering these variables. Today, the cosmetics market is growing rapidly. In this research, the importance of consumers to the atmosphere of cosmetics stores was examined. The main purpose of the research is to determine the difference between the demographic variables (age, gender, marital status, etc.) of consumers and their importance points to the store atmosphere. In this context, a face-to-face questionnaire was applied to 320 participants. According to the data obtained by the Anova method, there is a difference between some demographic characteristics of the participants and the importance of store atmosphere for them.

Keywords

Point of purchase
communication
Store atmosphere
Consumer behavior
Communication

About Article

Received: 10.02.2019
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.525180

^a İletişim Yazarı: yeldaulker@hotmail.com

^b Arş. Gör., Marmara Üniversitesi/ Göztepe Kampüsü – İST., ORCID: 0000-0001-8105-2686

Giriş

Tüketicilerin çoğunluğunun alışveriş kararını satın alma noktalarında gerçekleştirdiğini bilen markalar, tüketicinin satın alma kararı almasını sağlamak için satın alma noktası iletişimi çalışmalarına öncelik vermektedir. Bu sebeple, markalar satın alma noktası iletişiminin parçaları olan mağaza atmosferi, mağaza içi reklam, mağaza düzeni gibi unsurları kullanarak tüketici ile iletişim kurmaya çalışmaktadır. Markalar özellikle satın alma noktası iletişiminin önemli bir ayağı olan mağaza atmosferine öncelik vermektedir. Bu bağlamda markalar, koku, renk, müzik, aydınlatma, çalışanların görünüşleri gibi unsurları kullanarak mağaza atmosferleri yaratmakta ve tüketicinin zihninde imaj oluşturmaktadır. İmaj yaratmak, o imajı sürdürmek, müşterilerinin dikkatini çekmek ve rakiplerden ayrılmayı sağlamak için sıklıkla kullanılan mağaza atmosferini oluştururken dikkat edilmesi gereken hedef kitlenin doğru seçilmesidir. Diğer bir deyişle tüketicilerin yaş, cinsiyet, gelir, medeni durum gibi demografik etkenler, mağaza atmosferini oluşturmadan önce iyice araştırılmalı ve tüketicideki bu değişkenler dikkate alınarak hazırlanmalıdır. Bu bağlamda, markalar hedef kitlelerinde oluşturmak istedikleri imaja ve mağaza atmosferine göre renk, koku, tat, müzik gibi unsurlara karar verilmelidir.

Bu araştırmada da tüketicilerin kozmetik mağazalarının atmosferine verdikleri önem incelenmiştir. Diğer bir deyişle, tüketicilerin demografik değişkenlikleri (yaş, cinsiyet, medeni durum vb.) ile mağaza atmosferine verdikleri öneme yönelik puanları arasındaki farklılığın belirlenmesi araştırmanın temel amacıdır. Araştırma zaman ve mali kısıtlarından dolayı anket çalışması için Nişantaşı bölgesi tercih edilmiştir. Bu bağlamda en fazla mağaza sayısına sahip cadde olan Nişantaşı bölgesinde tüketicinin cinsiyeti, yaşı, eğitim ve medeni durumu gibi demografik özellikleri ile mağaza atmosferine verdikleri önem arasında fark olup olmadığı irdelenmek için 320 kişiye yüz yüze anket uygulanmıştır.

Satın Alma Noktası İletişimi Kavramı (POP)

Satın alma davranışları kesin planlanmış, genel planlanmış ve planlanmamış olarak gerçekleşmektedir. Tüketicinin mağazaya girmeden önce alacağı markaya karar vermesi kesin planlanmış satın alma davranışı iken, sadece belirli bir ürüne karar vermesi ise genel olarak planlanmış satın alma davranışdır. Tüketicinin önceden karar vermeyip gerçekleştirdiği alımlar ise planlanmadan gerçekleşen satın alma davranışı içine girmektedir. Bu bağlamda satın alma noktalarında gerçekleştirilen çalışmalar aracılığıyla tüketicinin özellikle planlanmayan satın alma davranışı sergilemesine çalışılmaktadır. Diğer bir deyişle, çoğu tüketici satın alma kararını, satın alma noktalarında gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda, mağaza imajı, ambalajlama, mağaza organizasyonu, ürün sunumu, mağaza atmosferi bileşimlerinden oluşan satın alma noktası iletişiminin, tüketicinin satın alma kararında etkili bir araç olduğu söylenebilir (Pelsmacker, Gueuns ve Bergh, 2001). Tüketicinin satın alma kararını yönlendirme amacıyla satın alma noktalarında uygulanan koku, müzik, fiyatlandırma etiketi gibi çeşitli uygulamalar aracılığıyla markalar tüketiciyi etkilemekte ve satın alma noktası iletişimini sağlamaktadır (Tosun, 2017: 423). Diğer bir deyişle, tüketiciler alışverişlerinin büyük bir kısmını satın alma noktasında bulunan unsurlar sayesinde aldıkları ani kararlar ile gerçekleştirmektedirler. Yapılan araştırmalara göre özellikle genç, yüksek gelire sahip, geniş ve çocuklu aileler planlanmadan yaptıkları satın almaların çoğunu

mağazalarda gerçekleştirilmektedir (Pelsmacker, Gueuns ve Bergh, 2001: 350). Bu sebeple mağazanın atmosferinin tüketicinin ruh hâlini, davranışlarını ve satın alma kararlarını etkilediği söylenebilir (Bayraktar, 2011: 7).

Satın alma noktası iletişiminin birer parçası olan mağaza içindeki koku, müzik, raf, ürünlerin ambalajı gibi unsurlar (Pelsmacker, Gueuns ve Bergh, 2001: 352) sayesinde tüketici mağaza ve mağaza içindeki ürünler hakkında bilgi edinmektedir (Tosun, 2017: 424). Özellikle daha önceden satın alma kararı almamış olan tüketiciler satın alma noktasında uygulanan iletişim çalışmaları ile satın alma davranışı gösterebilmektedir (Pelsmacker, Gueuns ve Bergh, 2001: 349). Bu bağlamda markalar; mağaza atmosferi, imajı, dizaynı, mağazadaki ürünlerin ambalajları ve sunuş biçimleri gibi unsurlara dikkat etmektedir. (Tosun, 2017: 425-426). Bunların yanı sıra ürün çeşitleri, nitelikleri, fiyatları gibi ürünle ilgili konular tüketicinin zihninde imaj oluşturmaktadır. Bu bağlamda tüm bu unsurlar satın alma noktası iletişim çalışmalarının kapsamı içinde yer almaktadır (Rosenberg, 1995). Tüketicinin zihninde rakiplerden farklı bir konumda olmak isteyen markalar, satın alma noktası iletişime yönlenecek ve tüketicinin zihninde güçlü bir mağaza imajı oluşturmaya çalışmaktadırlar (Yeniçeri, 2005: 40). Bu bağlamda mağaza imajı ile ilgili çalışmalar yapan Martineau (1958: 49), mağazanın imajının, mağazanın kişiliği olduğunu söylerken, Turley ve Chebat (2002: 132) ise mağaza imajı için tüketicide bırakılan izlenim tanımında bulunmuştur. Bir diğer satın alma noktası iletişim çalışmaları unsuru ise mağaza organizasyonudur; mağazanın toplam alanının belirlenerek, belli planlar çerçevesinde mağazanın kısımlara ayrılıp, en uygun şekilde ürün yerleştirmenin yapılmasıdır (Tosun, 2017: 428). Mağazanın organizasyonu yapılırken; tüketicilerin rahat hareket edebilmeleri, ürünlerin en doğru şekilde sergilenmesi gibi unsurlar dikkate alınmaktadır. Özellikle ürün yerleşimi yapılırken ürünlerin birlikte uyumlu olması ve böylece satın alma davranışı sağlaması önemlidir (Inman ve Winer: 1998). Bu bağlamda satın alma noktası iletişimde ürünün sunumu da dikkat edilmesi gereken unsurlardandır. Mağazada sergilenecek ürünlerinin diziliş sıralarının nasıl oluşturulacağı, rafların pozisyonu ve tanzimi dikkatle oluşturulmuş stratejilerin sonucudur. Bu sebeple ürünün tüketim hızı, pazar ve perakende payı raf alanlarının belirlenmesinde önemli kriterlerdir (Mulhern, 1997: 103-124). Ürünün doğru bir strateji ile sunumunun tasarlanmasının yanı sıra ambalajı da iyi bir satın alma noktası iletişiminin sağlanmasında önemlidir. Mağazada sergilenen ürünler, ambalajı yani şekli, rengi, kullanılan materyalleri ile müşterilerin dikkatini çekmektedir (Tosun, 2017: 431). Satın alma noktası iletişimi kanalı olan bir diğer unsur ise mağaza atmosferidir.

Satın Alma Noktası İletişimi Kanalı Olarak Mağaza Atmosferi

Markalar tüketicinin zihninde istedikleri imajı yaratmak, sürdürmek, müşterilerinin dikkatini çekmek ve rakiplerden ayrışmayı sağlamak için mağaza atmosferine önem vermektedir (Berman ve Evans, 1992). Diğer bir deyişle mağaza atmosferi için; koku, müzik, aydınlatma, çalışanların veya müşterilerin görünüşleri, kullanılan renkler gibi uyarıların birleşerek oluşturduğu ortam denilebilir (Childers, Carr, Peck ve Carson, 2001: 513). Bu bağlamda mağaza atmosferinin iç ve dış unsurların bileşimiyle oluştuğu görülmektedir (Arslan, 2016: 119). Mağaza atmosferlerinin oluşumunda hedef kitlenin özellikleri önemlidir. Diğer bir deyişle tüketicilerin yaş, cinsiyet, ekonomik durum gibi demografik etkenler, mağaza atmosferini oluşturmada dikkat edilmesi gereken unsurlardandır (Akyüz, 2015). Örneğin,

Fettahlıoğlu (2014)'nun yapmış olduğu bir araştırmaya göre mağaza içindeki müziğe olan tutumları tüketicinin cinsiyetine göre farklılıklar göstermektedir. Araştırmaya göre, erkek tüketiciler mağaza içi müziğe kadınlara göre daha hassastır. Bu bağlamda, marka mağaza müziğini seçerken hedef kitlesinin cinsiyeti gibi demografik özelliklere de dikkat etmelidir. Mağaza atmosferi unsurlarından biri olan müziğin mağaza imajını gclendirdiği, tüketiciyi mağazaya çektiği ve satın almayı arttırdığı düşünüldüğünde (Milliman, 1982: 86; Bayçu, 2016: 150; Yalch ve Spangenberg, 2000: 141) hedef kitleye uygun müzik seçmenin önemi anlaşılmaktadır. Tıpkı müzik gibi koku da mağaza atmosferinin önemli bir unsurudur. İnsan davranışında etkili olduğu bilinen koku, en gcl bellek olarak tanımlanmakta ve insanların karar alma sürecini etkilemektedir (Batı, 2013: 200; Vlahos, 2007). Satın almayı etkileyen bir diğer duyu da dokunma olduğu hlde pazarlamacılar tarafından yeterince dikkate alınmamaktadır (Arslan, 2011: 62). Hlbuki tüketiciler bir ürünü satın almadan önce o ürüne dokunmak istemekte ve bu dokunma hissi, o ürünün mağaza atmosferini de etkilemektedir (Kachaganova, 2008: 112). Tüketicisi de dokunma duygusuna hitap etmenin öneminin bilen markalardan biri olan Zippo markası yüzeyini ince metal olarak tasarlamıştır (Batı, 2013: 210). Zippo markasının yüzeyine dokunan tüketicisi, ürün ile duygusal bir bağ kurmaktadır. Bu sebeptir ki tüketicinin ürün ile temas etmesi, o ürünü satın almasında etkilidir (Odabaşı ve Barış, 2006: 141). Sadece dokunma, duyu, işitme değil tat duygusu da markalar için önemlidir. Yapılan araştırmalar insanlardaki tat duygusunun anne karnından itibaren geliştiğini göstermektedir (Lindstrom, 2012: 27). Bu sebeple özellikle gıda sektöründe yer alan mağazalar için tüketicinin tat duygusuna hitap etmek önemlidir (Küçükköylü, 2010: 34). Fakat tüketicinin tat alma duygusuna hitap etmek sadece gıda sektörü için önemli değildir. D&R, Alkım ve Remzi Kitabevi gibi markalar da mağazalarının belli kısımlarını kafeye çevirerek tüketicinin tat duygusuna seslenmektedir (Altuna, 2015: 90).

Mağaza atmosferi oluşturulurken sadece duylara seslenilmemektedir. Mağazanın i ve dış görüntüsü de mağazanın atmosferini oluşturan unsurlar arasındadır. Bu sebeple mağazanın sıcak, soğuk veya havasız olması gibi i etkenler (Arslan, 2011: 63) ve mağazanın dış düzenlenmesinde kullanılan ışıklandırma, tabela ve vitrin gibi materyaller tüketiciyi mağazaya çekmekte önemlidir (Demirci, 2000: 17). Ayrıca mağazanın konumu da tüketiciyi mağazaya çekmekte önem taşır. Hedef kitlesi için en uygun konuma sahip olan mağazalar, rakiplerine kıyasla avantajlı konumdadırlar (Bayçu, 2016: 40). Bu bağlamda mağazanın konumuna karar verilirken, markanın hedef kitlesinin demografik özellikleri de dikkate alınmalıdır. Akyüz (2015)'n yapmış olduğu çalışmaya göre, mağazaya ulaşım kolaylığının bulunması kadın tüketiciler için erkeklere oranla çok daha önemlidir. Mağazanın konumu kadar dış görüntüsü de tüketiciyi kendisine çekmelidir. İlk izlenim oluşturan dış görünüş, mağazanın imajı ve atmosferi ile ilgili tketicisiye bilgi vermektedir (Arslan, 2011: 64; Aydın, 2013: 194). Hedef kitleye uygun dizayn edilen dış görüntü, tüketiciyi içeriye davet etmeyi başarır (Kachaganova, 2008, 36; Arslan, 2016: 30). Bundan dolayı mağazanın dış görüntüsü ile i dizaynının uyumlu olması önemlidir. Bu sebeple, mağaza içine giren tüketicisi herhangi bir sürprizle karşılaşmamalıdır. Bu bağlamda mağazanın dış ile iinin uyumlu olması önemlidir (Arslan, 2011: 76). Mağazada kullanılan renklerden, ışığa, rafların düzenine kadar birçok unsur mağaza atmosferini oluşturmada yardım etmektedir. Özellikle insan davranışına yn verdiği bilinen renkler (Madden, Hewett ve Roth, 2000: 92; Arslan, 2011: 81; Bellizzi ve Hite, 1992: 348) mağaza atmosferi ve istenilen imajı oluştururken önem arz etmektedir. Labrecque ve Milne (2012: 715)'nin çalışmasına göre, kişilerin demografik özelliklerinin renklere olan

tutumlarında etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda markalarda mağazalarında kullanacakları renklerin seçimlerini yaparken hedef kitlelerini göz önünde bulundurmaktadırlar. Diğer bir deyişle, markalar hedef kitlelerinde oluşturmak istedikleri imaja ve atmosfere göre rengi seçmelidir (Okay, 2013: 120). Mağazada doğru rengin kullanılmasının yanı sıra o rengi iyi yansıtacak aydınlatmanın kullanılması da önemlidir. Çünkü ışığın doğru kullanılması, tüketicinin arzularını harekete geçirebilmektedir (Bayraktar, 2011: 28; Acar ve Sönmez, 2015: 287). Işık doğru kullanılmazsa mağazada sergilenen ürünün görüntüsünü de iyi bir şekilde yansıtamaz (Tuğsal, 2014: 96). Sadece materyaller değil, insan unsurları da mağaza atmosferini etkilemektedir. Bu bağlamda, mağaza çalışanlarının görüntüleri ve davranışları da mağaza atmosferini etkilemektedir (Fettahlıoğlu, 2014). Mağaza çalışanlarının olumlu davranışları, tüketicilerin mağaza tercihinde ve satın alma davranışı göstermesinde önemli bir etkidir (Odabaşı ve Barış, 2006: 384).

Yukarıdaki bilgiler ışığında mağaza atmosferini oluşturan birçok etken bulunduğu görülmektedir. Bu etkenler mağazanın imajına, hedef kitlesine, verilmek istenen mesaja, yaratılmak istenen atmosfere göre belirlenmelidir. Her unsur birbiriyle uyumlu olmalı ve markanın konumuna göre dizayn edilmelidir.

Yöntem

Araştırmanın Amacı, Kısıtları, Türü ve Hipotezleri

Günümüzde kozmetik pazarının dünyadaki büyüme hızı yılda %5 civarındadır. Yaşlı nüfusun artması ve kozmetik tüketimine yönelmeleri, erkeklerin giderek daha fazla kozmetik ürünleri tüketiyor olmaları pazarın büyüme sebeplerinden sadece bazılarıdır ('Kozmetik Tüketim...', 2002). Bu bağlamda araştırmanın temel amacı tüketicilerin kozmetik mağazalarının atmosferine verdikleri önem irdelenmiştir. Diğer bir deyişle araştırmada, tüketicilerin yaş, cinsiyet, medeni durum gibi demografik değişkenlikleri ile mağaza atmosferine verdikleri öneme yönelik puanları arasında fark olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma ana kütlenin özelliklerini ortaya koyma amacıyla çalışma tanımsal araştırma niteliğinde olup (Gegez, 2013: 30), bilgi ve verilerin daha kolay elde edilmesinden dolayı tesadüfi olmayan örnekleme çeşitlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi (Kurtuluş, 2010: 63) tercih edilmiştir. Bu bağlamda, araştırmada 320 katılımcıya yüz yüze anket uygulanmıştır.

Aşağıda yer alan hipotezler Yüksekbilgili (2016)'nin, Mcdonnell (2007)'in, Arslan (2011)'in, Levy ve Weitz (2001)'in, Arslan (2016)'nın, Bellizzi ve Hite (1992) çalışmalarından yararlanılarak geliştirilmiştir.

Araştırmanın test etmeyi amaçladığı hipotezler şöyledir:

H1: Mağaza atmosferine verilen önem ile tüketicilerin cinsiyeti arasında fark vardır.

H2: Mağaza atmosferine verilen önem ile tüketicilerin yaşı arasında fark vardır.

H3: Mağaza atmosferine verilen önem ile tüketicilerin eğitim durumu arasında fark vardır.

H4: Mağaza atmosferine verilen önem ile tüketicilerin medeni durumu arasında fark vardır.

H5: Mağaza atmosferine verilen önem ile tüketicilerin aktif iş hayatında yer alması arasında fark vardır.

H6: Mağaza atmosferine verilen önem ile tüketicilerin gelir durumu arasında fark vardır.

Ana Kütle, Örnek Kütlenin Seçimi ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırma, zaman ve mali kısıtlarından dolayı, farklı müşteri segmentlerine ulaşmak amacıyla Nişantaşı bölgesinde uygulanmıştır. Anket çalışmasında Nişantaşı bölgesi en fazla mağaza sayısına sahip cadde olmasından dolayı ('İstanbul Alışveriş...', 2017) seçilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın ana kütlelerini Nişantaşı bölgesinde bulunan tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırmada, veri toplamak için bilgi ve verilerin en kolay toplanabildiği kolayda örnekleme yöntemi (Kurtuluş, 2010: 63) kullanılmıştır. Bu sebeple veri toplamak amacıyla Nişantaşı caddesinin çevresindeki kozmetik mağazalarında dolaşan tüketicilerle yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Fakat araştırma sadece İstanbul ilinde bulunan Nişantaşı bölgesinde gerçekleştirildiği için sonuçlarının Türkiye'ye genellenmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Pazarlama araştırmalarında 'problem çözümüne yönelik yapılan araştırmalar' da tipik örnek hacminin 300 ile 500 arasında olması gerekmektedir (Naresh ve Birks, 2000: 351). Bu sebeple araştırmada 320 kişilik bir örneklem miktarına ulaşılmak hedeflenmiştir.

Anket Sorularının Hazırlanması, Test Edilmesi ve Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Veri toplama amacıyla araştırmada anket uygulanmıştır. Kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla ilgili sorular sorulmaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önemi ölçmeye yönelik Yüksekbilgili (2016)'nin 'hızlı moda tüketicilerinin mağaza atmosferine verdikleri önemin ölçülmesi için bir ölçek geliştirme çalışması: Avrasya mağaza atmosfer ölçeği' adlı çalışmasından faydalanılmıştır. Bu bağlamda, ölçekte yer alan her bir ifadenin ilgili kategorisi 5'li skala üzerinden değerlendirilmektedir.

Araştırmada Mağaza Atmosferine Verilen Önem Ölçeğinin Güvenirlilik Analizi

Araştırmada, "Mağaza Atmosferine Verilen Önem" ölçeğinin güvenilirliğini hesaplama amacıyla iç tutarlılık katsayısı olan "Cronbach Alpha" hesaplanmıştır. Ölçeğin genel güvenilirliği $\alpha=0.950$ bulunmuştur. Bu bağlamda, ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğu söylenebilir. Daha sonra ölçeğin yapı geçerliliğinin ortaya koyma amacıyla faktör analizi yöntemi uygulanmıştır. Yapılan Barlett testi sonucunda ($p=0.000<0.05$) faktör analizine alınan değişkenler arasında ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yapılan test sonucunda ($KMO=0.920>0,60$) örnek büyüklüğünün faktör analizi uygulanması için yeterli olduğu tespit edilmiştir. KMO değerleri, örneklem hacminin ve elde edilen verilerin çalışma için iyi

derecede uygun olduğu (0.915), Bartlett's küresellik testi anlamlılık düzeyinin ise ($p < .001$) normal dağıldığı görülmektedir. Faktör analizi sonucunda değişkenler toplam açıklanan varyansı %65.197 olan 6 faktör altında toplanmıştır. Güvenirliğine ilişkin bulunan alpha ve açıklanan varyans değerine göre "Mağaza Atmosferine Verilen Önem" ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu anlaşılmıştır. Diğer bir deyişle çalışmada, güvenirliğine ilişkin elde edilen değerlere göre "Tüketicilerin Mağaza Atmosferine Verdikleri Önem" ölçeğinin geçerli ve güvenilir olduğu anlaşılmıştır.

Cronbach's Alpha Katsayısının değerlendirilmesinde kullanılan değerlendirme kriteri (Özdamar, 2004);

$0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir.

$0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir.

$0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir.

$0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Araştırmada elde edilen bulgular Statistical Package for Social Sciences for Windows 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verileri değerlendirilirken sayı, yüzde, ortalama, standart sapma gibi tanımlayıcı istatistiksel metotları kullanılmıştır. Niceliksel verilerin karşılaştırılmasında iki grup arasındaki farkı t-testi, ikiden fazla grup durumunda parametrelerin gruplar arası karşılaştırmalarında Tek yönlü (One way) Anova testi yapılmıştır. Bu bağlamda, elde edilen bulgular %95 güven aralığında %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde, araştırma probleminin çözümü için, araştırmaya katılan İstanbul'daki, Nişantaşı bölgesinde bulunan kozmetik mağazaların bulunduğu caddelerde dolaşan tüketicilerden toplanan verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Verileri

Tablolar	Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet Grubu	Kadın	120	37,5
	Erkek	200	62,5
Yaş Grubu	15-20	35	10,9
	21-26	232	72,5
	27-32	35	10,9
	33-38	14	4,4
	39-45	1	0,3
	46 ve üstü	3	0,9
Eğitim Durumu	İlköğretim	2	0,6
	Lise	6	1,9
	Ön Lisans	12	3,8
	Lisans	250	78,1
	Lisans üstü	50	15,6

Medeni Durum	Evli	21	6,6
	Bekâr	299	93,4
Çalışma Durumu	Evet	124	38,8
	Hayır	194	60,6
Gelir Durumu	1000 TL ve altı	149	46,6
	1000- 2999 TL	117	36,6
	3000- 4.999 TL	29	9,1
	5000 TL ve üzeri	25	7,8
TOPLAM		320	100

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi araştırmaya katılanların 200'ü (%62,5) erkek, 120'si (%37,5) kadındır. Ayrıca katılımcıların yaş değişkenliği incelendiğinde; katılanların 35'i (%10,9) 15-20, 232'si (%72,5) 21-26, 35'i (%10,9) 27-32, 14'ü (%4,4) 33-38, 1'i (%0,3), 39-45, 3'ü (%0,9) 46 ve üstü olarak dağılmaktadır. Diğer bir deyişle katılımcıların çoğunluğunu 21-26 yaş arasındaki gençler oluşturmaktadır. Katılımcıların eğitim durumu değişkenine göre 2'si (%0,6), ilköğretim, 6'sı (%1,9) lise, 12'si (%3,8) ön lisans, 250'si (%78,1) lisans, 50'si (%15,6) lisansüstü olarak dağılmaktadır. Ankete katılanların medeni durumu değişkenine göre 21'i (%6,6) evli, 299'u (%93,4) bekâr olarak dağılmaktadır. Bu bağlamda katılımcıların çoğunun bekâr olduğu söylenebilir. Katılımcıların çalışma durumu değişkenine göre durumları ise, 124'ü (%38,8) çalışıyor, 194'ü (%60,6) çalışmıyor olarak dağılmaktadır. Bu bağlamda katılımcıların çoğunun gelir durumlarının olduğu görülmektedir. Ankete katılanların gelir durumu değişkenine göre 149'u (% 46,6) 1000 TL'den az, 117'si (%36,6) 1000-2999 TL, 29'u (%9,1) 3000 – 4.999 TL, 25'i (% 7,8) 5000 TL ve üzeri kazanıyor olarak dağılmaktadır. Elde edilen veriler ışığında katılımcıların maddi durumlarının çok yüksek olmadığı söylenebilir.

Mağaza Atmosferine Verilen Önem Boyutunda Dağılım

Araştırmaya katılan katılımcıların "Mağaza Atmosferine Verilen Önemin" ölçüldüğü anket sorularına verilen cevaplar incelendiğinde;

"7- Benim için kozmetik mağazasının ismi önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %17,2'si (n=55) kesinlikle katılmıyorum, %16,3'ü (n=52) katılmıyorum, %23,8'i (n=76) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %26,9'u (n=86) katılıyorum, %15,9'u (n=51) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"8- Benim için kozmetik mağazasının çalışanlarının davranışları önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %5,3'ü (n=17) kesinlikle katılmıyorum, %9,4'ü (n=30) katılmıyorum, %10,3'ü (n=33) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %39,1'i (n=125) katılıyorum, %35,9'u (n=115) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"9- Benim için kozmetik mağazasında koridorların dağılımı önemlidir." ifadesine katılımcıların, %10,0'u (n=32) kesinlikle katılmıyorum, %9,4'ü (n=30) katılmıyorum, %28,8'i (n=92) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %31,6'sı (n=101) katılıyorum, %20,3'ü (n=65) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"10- Benim için kozmetik mağazasında ürünlerin fiyat etiketleri önemlidir." ifadesine katılımcıların, %5,9'u (n=19) kesinlikle katılmıyorum, %8,8'i (n=28) katılmıyorum, %10,6'sı

(n=34) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %32,8'i (n=105) katılıyorum, %41,9'u (n=134) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"11- Benim için kozmetik mağazasının tasarımında kullanılan yer döşemeleri ve zemini önemlidir." ifadesine katılımcıların, %11,3'ü (n=36) kesinlikle katılmıyorum, % 23,4'ü (n=75) katılmıyorum, % 35,9'u (n=115) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %20,3'ü (n=65) katılıyorum, % 9,1'i (n=29) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"12- Benim için kozmetik mağazasında çalışanların bilgi düzeyi önemlidir." ifadesine katılımcıların, %4,4'ü (n=14) kesinlikle katılmıyorum, %8,4'ü (n=27) katılmıyorum, %13,8'i (n=44) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %39,7'si (n=127) katılıyorum, %33,8'i (n=108) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. İstanbul'daki katılımcıların çoğunluğu mağaza çalışanlarının bilgi düzeylerine önem verdikleri söylenebilir.

"13- Benim için kozmetik mağazasının mağaza çevresi önemlidir." ifadesine katılımcıların, %9,1'i (n=29) kesinlikle katılmıyorum, %16,9'u (n=54) katılmıyorum, %35,6'sı (n=114) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %29,7'si (n=95) katılıyorum, %8,8'i (n=28) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Katılımcıların çoğunluğunun mağazanın çevresine önem verdikleri görülmektedir.

"14- Benim için kozmetik mağazasının ışıklandırması önemlidir." ifadesine katılımcıların, %5,0'ı (n=16) kesinlikle katılmıyorum, %12,2'si (n=39) katılmıyorum, %23,1'i (n=74) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %43,4'ü (n=139) katılıyorum, %16,3'ü (n=52) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"15- Benim için kozmetik mağazasında duvar dekorasyonu önemlidir." ifadesine katılımcıların, %7,8'i (n=25) kesinlikle katılmıyorum, %13,8'i (n=44) katılmıyorum, %40,3'ü (n=129) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %30,6'sı (n=98) katılıyorum, %7,5'i (n=24) kesinlikle katılıyorum yanıtı vermiştir.

"16- Benim için kozmetik mağazasında çalışanların giyimi önemlidir." ifadesine katılımcıların, %5,6'sı (n=18) kesinlikle katılmıyorum, %12,2'si (n=39) katılmıyorum, %29,7'si (n=95) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %35,3'ü (n=113) katılıyorum, %17,2'si (n=55) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"17- Benim için kozmetik mağazasının vitrini önemlidir." ifadesine katılımcıların, %7,2'si (n=23) kesinlikle katılmıyorum, %10,9'u (n=35) katılmıyorum, %23,8'i (n=76) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %40,9'u (n=131) katılıyorum, %17,2'si (n=55) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"18- Benim için kozmetik mağazasının temizliği önemlidir." ifadesine katılımcıların, %8,1'i (n=26) kesinlikle katılmıyorum, %4,7'si (n=15) katılmıyorum, %4,4'i (n=14) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %30,3'ü (n=97) katılıyorum, %52,5'i (n=168) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"19- Benim için kozmetik mağazasında boşlukların dağılımı önemlidir." ifadesine katılımcıların, %7,8'i (n=25) kesinlikle katılmıyorum, %7,2'si (n=23) katılmıyorum, % 35,3'ü (n=113) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %33,4'ü (n=107) katılıyorum, %16,3'ü (n=52) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"20- Benim için kozmetik mağazasında ses düzeyi önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %5,3'i (n=17) kesinlikle katılmıyorum, %12,8'i (n=41) katılmıyorum, % 26,6'sı

(n=85) ne katılıyorum ne katılmıyorum, % 35,6'sı (n=114) katılıyorum, % 19,7'si (n=63) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"21- Benim için kozmetik mağazasının tabelası önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %8,4'ü (n=27) kesinlikle katılmıyorum, %16,9'u (n=54) katılmıyorum, %35,3'ü (n=113) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %23,8'i (n=76) katılıyorum, %15,6'sı (n=50) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"22- Benim için kozmetik mağazasının bulunduğu binanın boyutu önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %18,1'i (n=58) kesinlikle katılmıyorum, %21,9'u (n=70) katılmıyorum, %40,9'u (n=131) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %12,2'si (n=39) katılıyorum, % 6,9'u (n=22) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"23- Benim için kozmetik mağazasının girişi önemlidir." ifadesine katılımcıların, %7,8'i (n=25) kesinlikle katılmıyorum, %11,9'u (n=38) katılmıyorum, %35,6'sı (n=114) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %37,5'i (n=120) katılıyorum, %7,2'si (n=23) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"24- Benim için kozmetik mağazasında ölü alanların olmaması önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %6,6'sı (n=21) kesinlikle katılmıyorum, %12,8'i (n=41) katılmıyorum, %43,1'i (n=138) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %29,4'ü (n=94) katılıyorum, %8,1'i (n=26) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"25- Benim için kozmetik mağazasında çalan müzikler önemlidir." ifadesine katılımcıların, %10,0'u (n=32) kesinlikle katılmıyorum, %12,2'si (n=39) katılmıyorum, %27,8'i (n=89) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %33,4'ü (n=107) katılıyorum, %16,6'sı (n=53) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"26- Benim için kozmetik mağazasında çalışanların yaklaşımları önemlidir." ifadesine katılımcıların, % 3,4'ü (n=11) kesinlikle katılmıyorum, %9,4'ü (n=30) katılmıyorum, %5,9'u (n=19) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %41,3'ü (n=132) katılıyorum, %40,0'ı (n=128) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"27- Benim için kozmetik mağazasının bulunduğu binanın mimarisi önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %13,4'ü (n=43) kesinlikle katılmıyorum, %19,4'ü (n=62) katılmıyorum, %45,6'sı (n=146) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %14,7'si (n=47) katılıyorum, %6,9'u (n=22) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"28- Benim için kozmetik mağazasında çalışanların temizliği ve kişisel bakımı önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %7,8'i (n=25) kesinlikle katılmıyorum, %3,8'i (n=12) katılmıyorum, %10,9'u (n=35) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %34,1'i (n=109) katılıyorum, %43,4'ü (n=13) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"29- Benim için kozmetik mağazasının kullanılan kartlar (dön kart, ürün tanıtım kartları, kampanya kartları, indirim kartları, ölçü kartları, bilgilendirme kartları gibi...) önemlidir." ifadesine katılımcıların, % 4,7'si (n=15) kesinlikle katılmıyorum, %11,3'ü (n=36) katılmıyorum, %25,0'i (n=80) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %30,3'ü (n=97) katılıyorum, %28,8'i (n=92) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"30- Benim için kozmetik mağazasının, mağaza boyutu önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %8,8'i (n=28) kesinlikle katılmıyorum, %12,5'i (n=40) katılmıyorum,

%44,7'si (n=143) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %25,0'i (n=80) katılıyorum, %9,1'i (n=29) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"31- Benim için kozmetik mağazasının tasarımında kullanılan renkler önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %4,4'ü (n=14) kesinlikle katılmıyorum, %11,3'ü (n=36) katılmıyorum, %36,9'u (n=118) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %36,6'sı (n=117) katılıyorum, %10,9'u (n=35) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"32- Benim için kozmetik mağazasında kullanılan işaretler (yönlendirme işaretleri) önemlidir." ifadesine katılımcıların, % 5,9'u (n=19) kesinlikle katılmıyorum, %10,9'u (n=35) katılmıyorum, %22,2'si (n=71) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %40,9'u (n=131) katılıyorum, %20,0'si (n=64) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"33- Benim için kozmetik mağazasında bulunan ekipmanlar (aynalar, ürün taşıma çantaları, hediye paketi, poşetler gibi...) önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %6,6'sı (n=21) kesinlikle katılmıyorum, %7,8'si (n=25) katılmıyorum, %19,7'si (n=63) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %43,4'ü (n=139) katılıyorum, %22,5'i (n=72) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"34- Benim için kozmetik mağazasının bulunduğu yerde park olanağı olması önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %11,6'sı (n=37) kesinlikle katılmıyorum. %19,1'i (n=61) katılmıyorum, %42,2'si (n=135) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %14,1'i (n=45) katılıyorum, %13,1'i (n=42) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"35- Benim için kozmetik mağazasında mağaza trafiği ve trafik akışı önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %8,8'i (n=28) kesinlikle katılmıyorum, %12,5'i (n=40) katılmıyorum, %27,2'si (n=87) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %34,7'si (n=111) katılıyorum, %16,9'u (n=54) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"36- Benim için kozmetik mağazasının kokusu önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %5,0'i (n=16) kesinlikle katılmıyorum, %4,7'si (n=15) katılmıyorum, %13,8'i (n=44) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %41,6'sı (n=133) katılıyorum, %35,0'i (n=112) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"37- Benim için kozmetik mağazasının ürünlerin gruplandırılma şekli önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %5,9'u (n=19) kesinlikle katılmıyorum, %8,1'i (n=26) katılmıyorum, %15,6'sı (n=50) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %36,9'u (n=118) katılıyorum, %33,4'ü (n=107) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"38- Benim için kozmetik mağazasının sıcaklığı önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %6,9'u (n=22) kesinlikle katılmıyorum, %6,6'sı (n=21) katılmıyorum, %25,3'ü (n=81) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %43,4'ü (n=139) katılıyorum, %17,8'i (n=57) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"39- Benim için kozmetik mağazasında ürünlerin kullanım kılavuzları önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %2,2'si (n=7) kesinlikle katılmıyorum, %11,9'u (n=38) katılmıyorum, %21,9'u (n=70) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %39,4'ü (n=126) katılıyorum, %24,7'si (n=79) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

"40- Benim için kozmetik mağazasında bekleme alanı (oturma imkânları, çocuk alanları gibi...) önemlidir." ifadesine İstanbul'da yaşayan katılımcıların, %6,6'sı (n=21) kesinlikle

katılmıyorum, %12,2'si (n=39) katılmıyorum, %30,0'u (n=96) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %25,3'ü (n=81) katılıyorum, %25,9'u (n=83) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

“41- Benim için kozmetik mağazasının ürünlerinin deneme alanlarının yerleşimi önemlidir.” ifadesine katılımcıların, % 4,7'si (n=15) kesinlikle katılmıyorum, %7,8'i (n=25) katılmıyorum, %22,5'i (n=72) ne katılıyorum ne katılmıyorum, %34,7'si (n=111) katılıyorum, %30,3'ü (n=97) kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir.

Ölçeklere Ait Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Tablo 2. Mağaza Atmosferine Verilen Önem Düzeyleri

	N	Ort	Ss	Min.	Max.
Mağaza Atmosferine Verilen Önem	320	3,482	1,111	1,000	5,000

Ankete katılanların mağaza atmosferine verilen önem düzeyi ortalaması görülmektedir.

Mağaza Atmosferine Verilen Önem ile Demografik Özellikler Arasındaki Fark

Tablo 3. Katılımcıların Mağaza Atmosferine Verdikleri Önem ile Cinsiyetleri Arasındaki Fark

Kadın			Erkek			t testi sonucu	Kısıt (df)	Olasılık
Adet	Ort.	Std. Sapma	Adet	Ort.	Std. Sapma			
120	3,6176	,59862	200	3,4612	,70972	-2,804	318	,005

Katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanı ortalamalarının cinsiyet durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Bu sebeple tüketicilerin cinsiyet durumları ile mağaza atmosferine verdikleri önem puanları arasında fark vardır ve **Hipotez:1** kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan kadın katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanı ($x=3,617$), araştırmaya katılan erkek katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanından ($x=3,461$) yüksek bulunmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların Mağaza Atmosferine Verdikleri Öneme ile Yaşları Arasındaki Farkı

	Adet	Ortalama	Standart Sapma	F	p
15-20 yaş	35	3,3502	,71989	2,646	,023
21-26 yaş	232	3,4531	,70594		
27-32 yaş	35	3,7918	,34044		
33-38 yaş	14	3,5571	,42949		
39-45 yaş	1	4,4286	.		
46 ve üzeri yaş	3	2,9714	,84177		
Toplam	320	3,4820	,67748		

Araştırmaya katılan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanı ortalamalarının yaş grubu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Tüketicilerin yaşları ile mağaza atmosferine verdikleri önem puanları arasında fark bulunduğu için araştırmanın **Hipotez 2'si** kabul edilmiştir. Yaş grubu 27-32 yaş olan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanı ($3,791 \pm 0,340$), yaş grubu 46 ve üzeri olan katılımcıların puanından ($2,971 \pm 0,841$) yüksek bulunmuştur. Ayrıca yaş grubu 33-38 olan katılımcıların puanı ($3,557 \pm 0,429$), yaş grubu 15-20 yaş olan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanından ($3,350 \pm 0,719$) yüksek bulunmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların Mağaza Atmosferine Verdikleri Öneme ile Eğitim Durumları Arasındaki Fark

	Adet	Ortalama	Standart Sapma	F	p
İlköğretim	2	3,4571	,04041	2,428	,048
Lise	6	3,2095	1,02119		
Ön Lisans	12	3,6952	,94387		
Lisans	250	3,4315	,68762		
Lisansüstü	50	3,7166	,43533		
Toplam	320	3,4820	,67748		

Ankete katılan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanı ortalamalarının eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu sebeple çalışmanın **Hipotez:3'ü** kabul edilmiştir. Eğitim durumu lisansüstü olan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanı ($3,716 \pm 0,435$), eğitim durumu lise olan katılımcıların puanından ($3,209 \pm 1,021$) yüksek bulunmuştur. Katılımcılardan eğitim durumu ön lisans olanların mağaza atmosferine verdikleri önem puanı ($3,695 \pm 0,943$), lise olan katılımcıların puanından ($3,209 \pm 1,021$) yüksek bulunmuştur.

Tablo 6. Katılımcıların Mağaza Atmosferine Verildikleri Önem ile Medeni Durumları Arasındaki Fark

Evli			Bekâr			t testi sonucu	Kısıt (df)	Olasılık
Adet	Ortalama	Std. Sapma	Adet	Ortalama	Std. Sapma			
21	3,5197	,48928	299	3,4793	,68931	,264	318	,792

Katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri öneme yönelik puan ortalamalarının medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır. Bu sebeple tüketicilerin medeni durumları ile mağaza atmosferine verdikleri önem puanları arasında fark yoktur. Bu bağlamda **Hipotez 4** reddedilmiştir. Araştırmaya katılan evli katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanı ($x=3,519$), araştırmaya katılan bekâr katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanından ($x=3,479$) yüksek bulunmuştur.

Tablo 7. Katılımcıların Mağaza Atmosferine Verildikleri Önem ile Çalışma Durumları Arasındaki Fark

Aktif			Aktif Değil			t testi sonucu	Kısıt (df)	Olasılık
Adet	Ortalama	Std. Sapma	Adet	Ortalama	Std. Sapma			
124	3,5737	,65043	194	3,4218	,69262	1,981	274,134	,049

Katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri öneme yönelik tutum puanı ortalamalarının çalışma durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Bu sebeple tüketicilerin aktif iş yaşamında bulunma durumları ile mağaza atmosferine verdikleri önem puanı arasında fark vardır. Bu bağlamda **Hipotez: 5** kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan aktif iş yaşamında bulunan katılımcılar ile mağaza atmosferine verdikleri önem puanı ($x=3,573$), araştırmaya katılan aktif iş yaşamında bulunmayan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanından ($x=3,421$) yüksek bulunmuştur.

Tablo 8. Katılımcıların Mağaza Atmosferine Verildikleri Önem İle Gelir Durumları Arasındaki Fark

	Adet	Ortalama	Standart Sapma	F	p
1.000 TL'den az	149	3,4978	,69528	2,972	,032
1.000-2.999 TL	117	3,3673	,70809		
3.000-4.999TL	29	3,7399	,52663		

5.000 TL ve üzeri	25	3,6251	,45291
Toplam	320	3,4820	,67748

Ankete katılan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri öneme yönelik puanı ortalamalarının gelir durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Katılımcıların gelir durumu ile mağaza atmosferine verdikleri öneme yönelik puanları arasında anlamlı bir fark vardır. Bu bağlamda **Hipotez 6** kabul edilmiştir. Gelir durumu 3.000-4.999TL olan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri öneme yönelik puanı ($3,739 \pm 0,526$), gelir durumu 1.000-2.999 TL olan katılımcıların puanından ($3,367 \pm 0,708$) yüksek bulunmuştur.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yapılan araştırmalara göre tüketicilerin çoğunluğu alışveriş kararını satın alma noktalarında gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda markalar, tüketiciyi etkilemek ve satın alma kararını gerçekleştirmelerini sağlamak için satın alma noktası iletişimi çalışmaları yapmaktadır. Bu sebeple markalar, koku, müzik, tat, fiyatlandırma etiketi gibi unsurları kullanarak tüketiciyi etkilemekte ve satın alma noktası iletişimini sağlamaktadır. Satın alma noktası iletişiminin bir parçası olan koku, müzik, raf, ambalaj gibi unsurlar ile tüketici etkilendirilip bilgilendirilmektedir. Özellikle satın alma niyeti olmayan tüketiciler bu unsurlardan etkilenebilmekte ve satın alma kararı verebilmektedirler. Bu bağlamda, mağaza atmosferi satın alma noktası iletişimin önemli bir ayağıdır. Diğer bir deyişle, koku, müzik, aydınlatma, çalışanların veya müşterilerin görünüşleri, kullanılan renkler gibi unsurlar mağaza atmosferini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, tüketicinin zihninde istedikleri imajı yaratmak, sürdürmek, müşterilerinin dikkatini çekmek ve rakiplerden ayrılmayı sağlamak için mağaza atmosferi markalar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır.

Çalışmada, katılımcıların mağaza atmosferine verilen önem puanı ortalamalarının cinsiyet durum değişkenine göre anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla t-testi yapılmıştır. Bu testin sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Diğer bir deyişle, tüketicilerin cinsiyet durumları ile mağaza atmosferine verdikleri önem puanları arasında fark vardır. Kadın katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanı, araştırmaya katılan erkek katılımcıların puanından yüksek bulunmuştur. Bu sebeple, Hipotez:1 kabul edilmiştir. Tüketicinin demografik özelliklerinden biri olan yaş grubu değişkenine göre ise anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda ise grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Yaş grubu 27-32 yaş olan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanı, yaş grubu 46 ve üzeri olan katılımcıların puanından yüksek bulunmuştur. Ayrıca yaş grubu 27-32 yaş olan katılımcıların puanı, 15-20 yaş olan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanından da yüksek bulunmuştur. Sonuç olarak, tüketicilerin yaşları ile mağaza atmosferine verdikleri önem puanları arasında fark bulunduğu için araştırmanın Hipotez 2'si kabul edilmiştir. Ayrıca katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanı

ortalamalarının eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda ise fark anlamlı bulunmuş ve Hipotez:3 kabul edilmiştir. Yapılan tek yönlü varyans analizine göre eğitim durumu lisansüstü olan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanı, eğitim durumu lise olan katılımcıların puanından yüksek bulunmuştur. Katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanı ortalamalarının medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır. Bu sebeple Hipotez 4 reddedilmiştir. Araştırmada, çalışmaya katılan aktif iş yaşamında bulunan katılımcılar ile mağaza atmosferine verdikleri önem puanı, araştırmaya katılan aktif iş yaşamında bulunmayan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri önem puanından yüksek bulunmuştur. Diğer bir deyişle, katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri öneme yönelik tutum puanı ortalamalarının çalışma durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Bu bağlamda Hipotez: 5 kabul edilmiştir. Ankete katılan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri öneme yönelik puanı ortalamalarının gelir durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlıdır. Gelir durumu 3.000-4.999TL olan katılımcıların mağaza atmosferine verdikleri öneme yönelik puanı (3,739±0, 526), gelir durumu 1.000-2.999 TL olan katılımcıların puanından (3,367±0, ,708) yüksek bulunmuştur. Bu bağlamda Hipotez 6 kabul edilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri ile mağaza atmosferine verilen önem arasında anlamlı bir farkın olup olmadığının araştırıldığı bu çalışmanın, ileride yapılacak çalışmalara yol göstereceği düşünülmektedir. Araştırmada mağaza atmosferinin önemi irdelenirken, kozmetik mağazası üzerinden incelenmiştir. Bu bağlamda ilerideki çalışmalar giyim, ayakkabı gibi farklı mağaza türleri üzerinden yapılabilir. Ayrıca ileride yapılacak çalışmalarda, mağaza atmosferinin faktörlerine koku, müzik, tat gibi yeni faktörler eklenebilir, farklı demografik özelliklere sahip bireyler üzerinde çalışmalar yapılabilir. Ayrıca çalışmanın markaların stratejilerini belirlemesinde yol gösterici olacağına da inanılmaktadır.

Kaynakça

- Acar, E., & Sönmez, H. (2015). Konjoint analizi ve genç kadın tüketicilerin hazır giyim mağaza tercihlerini etkileyen unsurların incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science*, 3(12), 278-295.
- Akyüz, İ. (2015). Farklı demografik özellikteki Tüketici gruplarına göre mobilya satış mağazası atmosferi oluşturma üzerine bir araştırma. *Selçuk -Teknik Dergisi*, 14 (2), 896-907.
- Altuna, O. K. (2015). Duyusal markalama. M. Arslan (Ed.), *Masamızda marka sohbetleri içinde* (s.67-98). İstanbul:Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Arslan, B. (2016). Sanal mağaza atmosferi unsurlarının anlık satın almaya etkisi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 117-136.
- Arslan, M. (2011). *Mağazacılıkta atmosfer*. 2. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

- Aydın, K. (2013). *Perakende yönetiminin temelleri*. 4. Baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Batı, U. (2013). *Markethink ya da farkethink*. 2. Baskı. İstanbul: İyi Yayınlar.
- Bayçu, S. (2016), *Mağaza atmosferi* (Ünite 1, 2, 6), 3. Baskı. M. Oyman (Ed.), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2465, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1436. Eskişehir:Anadolu Üniversitesi.
- Bayraktar, A. (2011). *Görsel mağazacılıkta vitrinlerin önemi*. İstanbul:Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Bellizzi, J., & Hite, R. (1992). Environmental color, consumer feelings, and purchase likelihood. *Psychology & Marketing*. 9 (5), 347-363.
- Berman, B., & Evans, J. (1992). *Retail management: a strategic approach*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Childers, T., Carr, C., Peck, J. & Carson, S. (2001). Hedonic and utilitarian motivations for online retail shopping behavior. *Journal of Retailing*. 77 (4), 511-535.
- Demirci, F. (2000). *Perakendecilikte mağaza düzenlemesi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Fettahlıoğlu, S. H. (2014).Tüketicilerin mağaza atmosferinden etkilenme düzeylerinin demografik faktörler açısından incelenmesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 6(11), 27- 40.
- Gegez, E. (2013). *Pazarlama araştırmaları*. İstanbul: Beta Basım.
- Inman, J. & Winer, R. (1998). Where the rubber meets the road : a model of in store consumer decision making. *Working Paper*, Report No:98 Cambridge: Marketing Science Institute, pp.98-122.
- İstanbul Alışveriş Caddeleri Raporu neler söylüyor?. (2017). Erişim: 02 Ocak 2019, <https://gayrimenkulturkiye.com/2017/01/25/rapor-istanbul-ana-caddeleri-2017/>
- Kachaganova, E. (2008). *Mağaza atmosferinin satın almaya etkisi ve departmanlı mağazada bir uygulama* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Kozmetikte Tüketim Profili (2002), *Capital Dergisi*. <https://www.capital.com.tr/is-dunyasi/soylesiler/kozmetikte-tuketim-profil-490973> Erişim Tarihi: 14.01.2019.
- Kurtuluş, K. (2010), *Araştırma yöntemleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Küçükköylü, S. (2010), *Perakendecilikte mağaza atmosferinin mağaza imajı oluşturmadaki önemi ve Konya ilinde bir araştırma*. (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya).
- Labrecque, L., & Milne, G. (2012). Exciting red and competent blue: the importance of color in marketing. *Journal of The Academy of Marketing Science*. (40), 711-727. DOI 10.1007/s11747-010-0245-y
- Levy, M., & Weitz, B. (2001). *Retailing management*, 4th Edition, McGraw Hill, Irwin, New York: International Edition.
- Linstrom, M. (2012), *Brand washed*. İstanbul: Optimist Yayınları.

- Madden, T., Hewett, K., & Roth, M. (2000). Managing images in different cultures: a cross-national study of color meanings and preferences. *Journal of International Marketing*. 8 (4),90-107.
- Martineau, P. (1958). The personality of the retail store. *Harvard Business Review*. 36 (1), 47-55.
- Mcdonnell, J. (2007). Music, scent and time preferences for waiting lines. *International Journal of Bank Marketing*. 25 (4), 223-237.
- Milliman, R. (1982). Using background music to affect the behavior of supermarket shoppers. *The Journal of Marketing*. 46 (3),86-91.
- Mulhern, F. (1997). Retail marketing: from distribution to integration. *International Journal of Research in Marketing*. 14(2),103-124.
- Naresh, M., & Birks, D. (2000). *Marketing research an applied approach*. London: Prentice Hall.
- Odabaşı, Y., & Barış, G. (2006). *Tüketici davranışı*. 6. Baskı. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Okay, A. (2013). *Kurum kimliği*. 7. Baskı. İstanbul: Derin Yayınları.
- Özdamar, K. (2004), *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*, 5. Baskı. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Pelsmacker, D., Geuens, M., & Bergh, J. (2001). *Marketing communications*. London: Prentice Hai.
- Rosenberg, J. (1995). *Dictionary of retailing and merchandising*. New York: John Wiley & Son.
- Tosun, N. (2017). *Marka yönetimi*. 3. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Tuğsal, T. (2014). *Modern perakendecilik ve mağaza yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Turley, L., & Chebat, J. (2002). Linking retail strategy, atmospheric design and shopping behaviour. *Journal of Marketing Management*. 18 (1-2),125-144. DOI: 10.1362/0267257022775891
- Vlahos, J. (2007). *Scent and sensibility*. Erişim: 01 Ocak, 2019. <https://www.nytimes.com/2007/09/09/realestate/keymagazine/909SCENT-txt.html>
- Yalch, R. & Spangenberg, E. (2000). The effects of music in a retail setting on real and perceived shopping times. *Journal of Business Research*. 49 (2), 139-147.
- Yeniçeri, T. (2005).Mağaza imajı ve mağaza imajı boyutları arasındaki ilişkilerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Yönetim Dergisi*. 16 (52), 39-53.
- Yüksekbilgili, Z. (2016). Hızlı moda tüketicilerinin mağaza atmosferine verdikleri önemin ölçülmesi İçin Bir ölçek geliştirme çalışması: Avrasya mağaza atmosfer ölçeği. *Akademik Sosyal Araştırma Dergisi*. 4 (30), 444-473.

Algılanan Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Güvenin Aracılık Rolü

Aslı Tolunay Kuşçu ^{a,b}, Burçak Vatansever Durmaz ^c, Merve Koçoğlu Sazkaya^d

Özet

İşletmeler kâr elde etme amacıyla kurulmuş olsalar da topluma karşı yerine getirmeleri gereken sorumlulukları vardır. Bir başka deyişle, toplum işletmelerden belli başlı sorumlulukları gerçekleştirmelerini beklemektedir. Bu bağlamda, işletmeler sosyal sorumluluk projeleri gerçekleştirerek müşterilerinin beklentilerini karşılama eğilimindedirler. Diğer taraftan, işletmeler yapmış oldukları sosyal sorumluluk projeleri çerçevesinde müşterilerin güvenini kazanarak satın alma davranışlarını etkilemeyi de amaçlamaktadırlar. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı müşterilerin sosyal sorumluluk algılarının satın alma niyeti üzerindeki etkisinde güvenin aracılık rolünü incelemektir. Bahsi geçen kavramlar arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla araştırma, bir vakıf üniversitesinde yüksek lisans eğitimi alan 313 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Türkiye otomotiv pazarında bilinen lider bir firma üzerinden sorular sorulmuş olup araştırma sonuçları, algılanan sosyal sorumluluğun satın alma niyeti üzerindeki etkisinde güvenin tam aracı etkisi olduğunu göstermekte ve güvenin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Algılanan Kurumsal Sosyal Sorumluluk
Satın Alma Niyeti
Güven
Otomotiv Sektörü

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 10.02.2019
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.525188

Mediating Role of Trust on the Relationship between Perceived Corporate Social Responsibility and Purchase Intention

Abstract

Although organizations are founded to gain profit, they also have responsibilities towards the society. In other words, individuals expect from the organizations to accomplish some major responsibilities towards the society. In this respect, organizations try to respond to that call by doing various social acts that will create beneficial outcomes for the overall society. On the hand, organizations also aim to shape consumers' purchasing behavior by gaining trust through these activities. Therefore, this study investigates the mediating role of trust within the relationship between perceived social responsibility and purchase intention. With this aim, 313 graduate students of a private university were approached to collect data and to analyze the proposed relationships between the constructs. Data have been collected by mentioning a well-known market leader car manufacturer and results of the study indicate that trust fully mediates the relationship between perceived corporate social responsibility and purchase intention, thus emphasizing the importance of trust in company-consumer relationships.

Keywords

Perceived Corporate Social Responsibility
Purchase Intention
Trust
Automotive Sector

About Article

Received: 10.02.2019
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.525188

^a İletişim Yazarı: asli.kuscu@yahoo.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi İşletme Bölümü, İstanbul, 0000-0003-3856-8518

^c Dr. Öğr. Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 0000-0001-8940-0761

^d Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi Yönetim Organizasyon Anabilim Dalı, İstanbul, 0000-0002-4820-8092

Giriş

Günümüzde müşterilerin, işletmelerin sunmuş olduğu ürün ve hizmeti değerlendirirken, kalite, fiyat, marka imajı, toplumsal beğeni gibi kriterlerin yanı sıra işletmelerin tüm paydaşlarına sunduğu imkânları değerlendirerek satın alma kararlarını verdikleri görülmektedir. Örneğin, işletmelerin sosyal sorumluluk projeleri yürütmesinin müşterilerin satın alma davranışını etkilemekte olduğu son zamanlarda gerek akademik dünyada gerekse iş dünyasında sıklıkla konu edilmektedir. Bu sebeple son dönemde birçok işletmenin reklam vermek yerine sosyal sorumluluk projeleri ile kamuoyunu bilgilendirmeyi tercih ettiği dikkat çekmektedir.

İşletmeler toplumun bir parçası olarak faaliyet göstermektedir. Toplum ile etkileşim içerisinde olan işletmelerin aynı zamanda topluma hizmet etmeleri gerekmektedir. Bir başka deyişle, işletmeler toplumdaki aldıklarını yine topluma vererek toplumsal kalkınmaya katkı sağlamalıdır. Bu bağlamda, işletmeler toplumsal meseleleri belirleyerek sosyal sorumluluk projeleri çerçevesinde bu sorunlara çözümler üretmektedirler. İşletmelerin topluma yapmış olduğu bu katkı ise müşteriler tarafından olumlu karşılanmakta, aynı zamanda, müşteriler işletmelere ve bunun yanı sıra işletmelerin ürün ve hizmetlerine de güvenmektedirler. Güven, müşterilerin bir işletmeden en önemli beklentilerinden biridir. Müşteriler, almış olduğu ürüne güvenmenin yanı sıra, ürün ve hizmetini aldığı işletmeye her yönü ile güvenmek istemektedir. Dolayısıyla güven işletmelerin sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Bir başka ifadeyle, sosyal sorumluluk projeleriyle toplumsal meselelere katkı sağlayan işletmelere müşterilerin daha fazla güvenecekleri ve ürün ve hizmetlerini daha fazla tercih edecekleri düşünülmektedir. Alanyazınında, işletmelerin müşterilerine güven veriyor olmasının müşterilerin satın alma niyetini arttırdığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada işletmelerin yapmış oldukları sosyal sorumluluk projelerinin, müşterilerin satın alma niyetleri üzerindeki etkisinde güvenin aracılık rolü incelenecektir.

Literatür Taraması

Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Günümüzde müşterilerin gerek medya araçlarını kullanarak gerekse internetten faydalanarak bilinçlenmesiyle birlikte herhangi bir ürün ya da hizmet almadan önce sadece ürünün bireysel faydasına odaklanmak yerine aynı zamanda işletmenin paydaşlarına olan duyarlılığını da dikkate almakta oldukları bilinmektedir. Bu sebeple, sadece kâr amacı güden, paydaşlarına katkısı olmayan işletmelerin ayakta kalabilmeleri neredeyse imkânsızlaşmıştır (Eren ve Eker, 2012).

İşletmeler açık sistemde yer almaktadır. Açık sistemler, “çevresinden veya başka sistemlerden enerji, bilgi ve materyal alır, bunları işler ve çeşitli formlarda (mal, hizmet) tekrar çevresine veya başka sistemlere gönderir” (Koçel, 2018). Bir başka deyişle, açık sistemde yer alan işletmelerin çevrelerinden etkilenmelerinin yanı sıra çevrelerini de etkilemektedir. Örneğin, çevresel unsurlarda meydana gelen bir değişime işletmeler hızlıca cevap vermek zorundayken aynı zamanda, çevrenin ihtiyaçlarını da karşılamak zorundadır. Çevreden gelen ihtiyaçları işletmeler çeşitli şekillerde cevaplamaktadır. Bunlardan biri ise kurumsal sosyal sorumluluk projeleridir (Alparaslan ve Aygün, 2013).

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramsal olarak yüzyıllar öncesine dayansa da aslında 20. yy'ın son 50 yılını kapsamaktadır (Carroll, 1999). Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ilk kez Bowen'in (1953) "Social Responsibilities of the Businessman" çalışmasıyla literatürde yerini almıştır (Bowen, 2013). Bowen'e kadar sosyal sorumluluk kavramı kurumsal sosyal sorumluluk adı altında değil sosyal sorumluluk olarak ele alınıyordu. Bowen ile birlikte sosyal sorumluluk kavramı işletmeler açısından ele alınmıştır. Hatta Bowen 1953 yılında yayınladığı kitabının başlığında iş adamı sözcüğüne yer vermiştir. Bunun nedeni ise o dönem kadınların iş dünyasında pek yer almaması ve resmî yazılarda kabul edilmiyor olmasıdır (Carroll, 1999). Bowen'e göre kurumsal sosyal sorumluluk, iş adamlarının toplumun hedef ve değerleri açısından arzu edilen eylemleri takip etme ve politikalar düzenlemesidir. Bowen'in bir diğer tanımı ise, işletmelerin yürütmüş oldukları iş operasyonlarının etkilerine odaklanarak sosyal değer edinme düşüncesidir (Bowen, 2013).

Bir başka tanıma göre, kurumsal sosyal sorumluluk, sosyal refahı arttırıcı işletmelerin yürütmüş olduğu ihtiyari (isteğe bağlı) kurumsal faaliyetlerdir (Carnahan, 2017). Aynı zamanda kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin toplum ile kurmuş oldukları ilişki ve işletmelerden etkilenen ve etkileyen gruplara yönelik katkılarıdır (Ayhan, 2009). Bir başka deyişle ise, kurumsal sosyal sorumluluk, örgütlerin herhangi bir yasal baskı ya da zorlama olmadan gönüllülük esasına dayalı olarak paydaşlarının ekonomik, çevresel ve toplumsal sorunlarına katkı sağlamasıdır (Dinçer ve Özdemir, 2013).

Son zamanlarda kurumsal sosyal sorumluluk kavramı hem akademisyenlerin hem de iş dünyasının ilgisini çekmektedir. Bu ilginin odağında işletmelerin paydaşlarının gözündeki değeri arttırması için toplumsal sorunlarla ilgilenme meselesine yönelik eleştiriler ve tartışmalar söz konusudur. İşletmeleri bu konuda eleştirenler öncelikle sosyal sorumluluk faaliyetlerinin esas amacından farklı ve ticari sebepler ile yapıldığını düşünmektedirler. Bu sebeple, kimilerine göre işletmelerin toplumsal meselelerle ilgilenmesi gerekirken, kimileri ise bu görüşe karşıdır (Wang, Tong, Takeuchi ve George, 2016). Buna rağmen, müşterilerin büyük bir çoğunluğu işletmelerin tüm paydaşlarının ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla da, birçok işletme toplumun sağlık, çevre, ekonomi, kalkınma gibi sorunlarına katkı sağlamalıdır görüşünden hareketle, kurumsal sosyal sorumluluk projeleri gerçekleştirmektedir (Avcı ve Akdemir, 2014).

Güven

Türk Dil Kurumuna göre güven, "çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusudur" (TDK, Aralık, 2018). 1980 yılından bu yana içerisinde farklı boyutları barındıran güven kavramı literatürde farklı perspektiflerde incelenmektedir (Begzadeh ve Nedae, 2017). Güven kavramının tanımı ile yaşanan karmaşa, risk ve güven arasındaki ilişkinin net olmaması ve güvenin öncülleri ve sonuçlarının belirlenmesinde yaşanan sorunlardan dolayı güven kavramı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır (Caldwell, 2014; Mayer, Davis ve Schoorman, 1995). Alanyazında verilen tanımlar farklı unsurlar barındırır da (Mayer ve diğerleri, 1995) çoğu tanımda üç unsuru görmek mümkündür: risk alma eğilimi, iyimserlik ve doğallık (içtenlik) (Cho ve Song, 2017).

Bunun yanı sıra, güven güvenilirlik, öngörülebilirlik, kapasite, yetkinlik, uzmanlık, iyi niyet, açık yönetim, kabul ve benzeri anlamları içerir (Begzadeh ve Nedae, 2017). Güven, sosyal belirsizlik ve risk içeren tüm ticari alışverişlerde önemli bir rol oynamaktadır (Mayer ve diğerleri, 1995). Morgan ve Hunt (1994: 23) müşterinin işletmeye duyduğu güveni müşterinin

karşı tarafın güvenilir ve ahlaklı davranacağından emin olması olarak tanımlamıştır. Yazarlara göre güven, işletmeler ve müşteriler arasında uzun dönemli bir ilişki oluşmasını ve bu ilişkinin devamını sağladığı için işletmeler için son derece önemlidir. Aynı zamanda işletmeler, müşteriler tarafından güvenilir diye algılandıklarında toplum tarafından da desteklenir (Eren ve Eker, 2012). Bu bağlamda, müşteri güveni, “ürün veya hizmet sağlayıcının müşterilerin uzun vadeli çıkarlarına hizmet edecek şekilde davranmaya yönelik inancı”dır (Lin, Chen, Chiu ve Lee, 2011). Müşterinin işletmeye duyduğu güveni zihinsel bir değerlendirme olarak kabul eden Morgan ve Hunt (1994) güven ile davranışsal eğilimler arasında bir ilişki olduğunu ve bunun incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bakış açısından yola çıkarak, marka güveni kavramını oluşturan Delgado-Ballester ve Munuera-Aleman (2001) marka ve müşteri arasında uzun dönemli ilişkide güvenin önemli rolüne dikkat çekmiş ve işletmelerin yaptığı tüm hareketlerin müşteriler tarafından değerlendirilmesi sonucunda oluşan güvenin marka bağlılığını oluşturduğu sonucuna varmıştır. Bunun yanı sıra, güven müşteri ilişkileri yönetimi açısından ön koşul olduğu gibi satın alma niyetinin de öncülüdür (Lin ve diğerleri, 2011).

Satın Alma Niyeti

Satın alma niyeti, müşterilerin belirli bir ürün ya da hizmeti alma olasılığıdır (Chang ve Wildt, 1994). Satın alma niyeti gerçek satın almayı değil bir sonraki satın alma ve karar verme durumunda müşterinin ürünü veya hizmeti alma konusundaki düşüncesini belirtmektedir; ancak literatürde satın alma yerine ve ileride gerçekleşmesi beklenen satın almayı göstermesi açısından sıklıkla kullanılmaktadır (Jamieson ve Bass, 1989; Kalwani ve Silk, 1982; Sun ve Morwitz, 2010: 356). Genel olarak müşterinin bir ürün ya da hizmet için biçtiği değer yüksek ise müşterinin satın alma niyetinin de yüksek olacağı düşünülmektedir (Chang ve Wildt, 1994).

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı algılanan kurumsal sosyal sorumluluğun satın alma niyeti üzerindeki etkisinde güvenin aracılık rolünü ortaya koyarak alanyazına katkı sağlamaktır. Araştırmada ele alınan kavramlar ve kavramların test edildiği işletme dikkate alındığında, araştırmanın değişkenlerinin farklı işletmelerde çalışan, farklı kültürlerden gelen kişilerce cevaplanması araştırma sonuçlarını çeşitlendireceği düşünülmüştür. Bu görüşten hareketle araştırma bir vakıf üniversitesinde yüksek lisans eğitimi alan kişilerle gerçekleştirilmiştir.

Bu bağlamda bahsi geçen üniversitede 2018 yılında yüksek lisans programına 722 öğrencinin kayıtlı olduğu bilgisi edinilmiştir. Ana kütle üzerinden örnek kütle hesabına göre 772 örnek büyüklüğünün %95 güven sınırları içerisinde ve %5 anlamlılık düzeyinde 251 olduğu hesaplanmıştır. Anket yöntemi kullanılan bu çalışmada veriler araştırmacılar tarafından sınıf ortamında dağıtılarak elde edilmiştir. Araştırma kapsamına alınan katılımcı sayısı ise 313'tür.

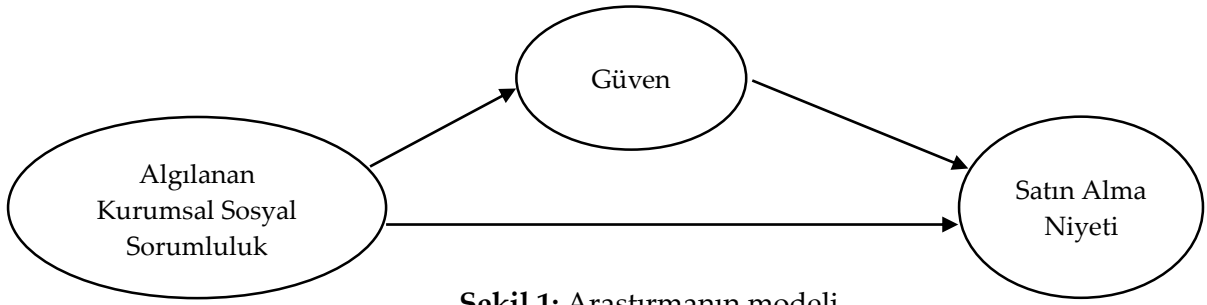
Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Alanyazında belirtildiği üzere, kurumsal sosyal sorumluluk ile güven arasında ilişki olduğu görülmektedir. Müşterilerin, kurumsal sosyal sorumluluk projelerini yürüten işletmelere daha fazla güvendiği literatürde belirtilmiştir. Aynı zamanda, müşteriler bir örgüte ya da markaya veyahut bir ürüne güvendiklerinde o örgütün, markanın ya da ürünün sosyal açıdan sorumlu olduğunu düşünmektedir (Afridi, Gul, Haider ve Batool, 2018; Ammar, Naoui ve Zaiem 2015; Ko, Rhee, Kim ve Kim, 2014; Lin ve diğerleri, 2011; Perrini, Castaldo, Misani ve

Tencati, 2010; Saat ve Selamat, 2014; Vlachos, Tsamakos, Vrechopoulos ve Avramidis, 2009; Xie, 2014). Bu güvenin en büyük sebeplerinden biri Johnson-George ve Swap (1982)'a göre müşterilerin risk almak istememeleridir. Mayer ve diğerleri (1995)'e göre bir işletmenin sadece kâr amacı ile değil müşterinin çıkarlarını düşünerek hareket edeceğine inanılması güvenin en önemli unsurlarından biridir. Bu sebeple kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin müşterilerin risk algısını etkileyeceği ve işletmenin sadece kâr amacı değil topluma fayda amacını da göttüğünü düşünen müşterilere olumlu yönde tesir edeceği ve güven uyandıracığı düşünülebilir. Bunun yanında müşterinin işletmeye duyduğu güvenin satın alma üzerinde etkili olduğu görülmüştür (Gefen ve Straub, 2004).

Ayrıca, bir kurumun faaliyet, ürün ve davranışlarının müşteriler tarafından sosyal sorumlu olarak algılandığı durumda müşterilerin daha fazla ödemeye bile razı oldukları bilinmektedir (Auger, Burke, Devinney ve Louviere, 2003). Aynı zamanda, Murray ve Vogel (1997) kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri ile satın alma niyeti arasında olumlu bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Bu bağlamda, bu çalışmanın araştırma modeli algılanan sosyal sorumluluğun satın alma niyeti üzerindeki etkisinde güvenin aracılık rolü olabileceği görüşünden hareketle geliştirilmiş olup Şekil-1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın modeli

Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

H₁: Müşterilerin kurumsal sosyal sorumluluk algılarının satın alma niyeti üzerindeki etkisinde güvenin aracılık rolü vardır.

Değişkenlere İlişkin Ölçme Araçları

Çalışmada kullanılan ölçekler, detaylı bir literatür taramasından sonra belirlenmiş olup ulusal ve uluslararası yazında geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış ölçekler kullanılmıştır. Anketi cevaplayanlar öncelikle bilinen otomotiv firmasını düşünerek, bu şirkete yönelik kurumsal sosyal sorumluluk ve güven algıları ve satın alma niyetlerini değerlendirmişlerdir.

Bu bağlamda algılanan kurumsal sosyal sorumluluk ölçeği olarak, Lin ve diğerleri (2011) tarafından geliştirilen 6 ifade ve tek boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Lin ve diğerleri (2011) algılanan kurumsal sosyal sorumluluk ölçeğini Curra's-Pe'rez ve diğerleri (2009) tarafından geliştirilen ölçekten esinlenerek geliştirmişlerdir.

Güveni ölçmek için yine Lin ve diğerleri (2011) tarafından geliştirilen 5 ifade ve tek boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Lin ve diğerleri (2011) güven ölçeğini Sirdeshmukh vd. (2002) tarafından geliştirilen ölçekten esinlenerek geliştirmişlerdir.

Satın alma niyetini ölçmek için ise Yoo ve Donthu (2001) tarafından geliştirilen 4 ifade ve tek boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır.

Anket formu, 5'li Likert ölçeğine göre derecelendirilmiş ve derecelendirmeler; Kesinlikle Katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Kararsızım (3), Katılıyorum (4), Kesinlikle Katılıyorum (5) şeklinde sıralanmıştır.

Demografik soruların oluşturduğu ikinci bölümde ise katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş ve aylık gelirlerini belirlemeye yönelik ifadeler yer almaktadır.

Bulgular

Demografik Özelliklere Yönelik Bulgular

Araştırma kapsamına alınan 313 katılımcının demografik özelliklerinin yüzde dağılımı şu şekildedir: katılımcıların %55,8'i kadın, %44,2' si erkektir. Katılımcıların %27,2'si evli, %72,8'i ise bekârdır. Ayrıca katılımcıların ortalama yaşının 28,7 olduğu, standart sapması 7 olan katılımcıların yaşının 19 ile 52 arasında değiştiği saptanmıştır. Katılımcıların %41'i 3000₺ ve altı, %30'u 30001₺-5000₺ arasında, %29'u 50001₺ ve üzeri aylık gelire sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Araştırmanın Değişkenlerine İlişkin Bulgular, Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Araştırmada kullanılan ölçeklerde yer alan ifadelerle ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri, faktör ve güvenilirlik analizlerine yönelik bulgular Tablo 1'de gösterilmektedir.

Faktör analizleri sonucunda algılanan kurumsal sosyal sorumluluk ölçeğinin KMO değeri 0,96, Barlett testi 0,000; güven ölçeğinin KMO değeri 0,98, Barlett testi 0,000; satın alma niyeti ölçeğinin KMO değeri 0,76, Barlett testi 0,000'dır. Bu değerler dikkate alındığında, eldeki veri grubunun faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür (Durmuş, 2011). Açımlayıcı faktör analizi sonuçları yine Tablo 1'de yer almaktadır. Algılanan kurumsal sosyal sorumluluk ölçeğinin açıkladığı toplam varyans %76; güven ölçeğinin %71; satın alma niyeti ölçeğinin ise %71'dir. Ayrıca, Tablo 1'de de görüleceği üzere, algılanan kurumsal sosyal sorumluluk ölçeğinin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,92; güven ölçeğinin 0,861; satın alma niyeti ölçeğinin ise 0,862'dir. Bu değerler, tüm ölçeklerin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Cronbach, 1951: 328).

Elde edilen bulgular doğrultusunda AMOS 22 kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli ile analizlere devam edilmiştir. Yapılan analizde doğrulayıcı faktör analizi model uyumunun iyi seviyede olduğu belirlenmiş olup değerler şu şekildedir: CFI=0,960; TFI=0,961; RMSEA=0,083. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları yine Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'de de görüldüğü üzere, açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi faktör yükleri arasında belirgin bir fark bulunmamakta ve değişkenleri oluşturan sorular, dolayısıyla kullanılan ölçekler açısından bir sorun bulunmamaktadır.

Bu sebeple uygulanan faktör ve güvenilirlik analizleri sonucunda algılanan kurumsal sosyal sorumluluk ölçeği orijinal ölçekteki gibi 6 ifadeli tek boyutlu, güven ölçeği orijinal ölçekteki gibi 5 ifadeli tek boyutlu, satın alma niyeti ölçeği orijinal ölçekte olduğu gibi 4 ifadeli ve tek boyutlu bir yapı oluşturmuş ve değişkenler arası ilişkilerin analizine geçilmiştir.

Algılanan Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Güvenin Aracılık Rölü Üzerine Bir Araştırma

Tablo 1. Ortalama, Standart Sapma, Faktör ve Güvenilirlik Analizleri Sonuçları

DEĞİŞKENLER	İFADELER	ORTALAMA	STANDART SAPMA	AÇIMLAYICI FAKTÖR ANALİZİ YÜKLERİ	AÇIKLANAN VARYANS	GÜVENİLİRLİK	DOĞRULAYICI FAKTÖR ANALİZİ YÜKLERİ	AVE
KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK	xxxx sosyal sorumluluk faaliyetlerini destekler.	3,11	0,96	0,902			0,702	
	xxxx çevre ile ilgili sorumlu davranır.	2,96	1,17	0,901			0,851	
	xxxx çevre sorunlarını farkındadır.	2,89	1,11	0,894	%76	0,92	0,832	%69
	xxxx sosyal sorumluluklarını yerine getirir	3,11	0,98	0,902			0,854	
	xxxx kazandıklarını topluma geri verir.	2,88	1,09	0,894			0,855	
	xxxx sosyal sorumlu bir şekilde davranır.	3,01	1,05	0,765			0,891	
GÜVEN	xxxx'in yaptıklarında yetkin olduğuna inanıyorum.	3,70	0,97	0,888			0,785	
	Genel olarak xxxx'in güvenilir olduğunu hissediyorum.	3,79	0,99	0,840			0,78	
	Genel olarak xxxx'in dürüst olduğunu hissediyorum.	3,65	0,99	0,850	%71	0,86	0,810	%57
	Genel olarak xxxx'in müşterilerine duyarlı olduğunu hissediyorum.	3,51	0,99	0,824			0,763	
	Genel olarak xxxx'in sorunlara anlayışla karşılık vereceğini hissediyorum.	3,50	0,98	0,894			0,699	
SATIN ALMA NİYETİ	Eğer satın alma olanağı verilse xxxx markasından araba satın alırım.	3,96	1,13	0,851			0,916	
	Eğer satın alma olanağı verilse gelecekte xxxx markasından araba satın alırım.	3,88	1,10	0,851	%71	0,86	0,969	%58
	Muhtemelen yakın gelecekte xxxx markasından araba satın alacağım.	2,78	1,22	0,833			0,511	
	Yakın gelecekte xxxx markasından araba satın alırım diye düşünüyorum.	2,93	1,23	0,833			0,509	

Değişkenler Arası İlişkilerin Araştırılması

Değişkenler arasındaki ilişkiye geçilirken öncelikle korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analizin sonucunda “algılanan kurumsal sosyal sorumluluk” ve “satın alma niyeti” arasında 0,322 ($p=0,000<0,01$), “algılanan kurumsal sosyal sorumluluk” ve “güven” arasında 0,470 ($p=0,000<0,01$) ve “güven” ile “satın alma niyeti” arasında 0,614 ($p=0,000<0,01$) değerlerinde korelasyon tespit edilmiştir. Edinilen bulgular değişkenler arasındaki ilişkileri destekler yeterli seviyededir. Dolayısıyla araştırmanın modelinde belirtilen şekilde yapısal eşitlik modeli kurulmuş ve eldeki veri ile test edilmiştir.

Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısının Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Güvenin Aracılık Rolü

Alanyazında da belirtildiği üzere, müşterilerin kurumsal sosyal sorumluluk algılarının satın alma niyeti üzerindeki etkisinde güvenin aracılık rolü olabileceği düşüncesiyle araştırmanın ana hipotezi şu şekilde kurulmuştur;

H₁: Müşterilerin kurumsal sosyal sorumluluk algılarının satın alma niyeti üzerindeki etkisinde güvenin aracılık rolü vardır.

Tablo 2. H₁ Hipotez Sonuçları

Değişkenler Arası İlişki	Aracı ile Direkt	Aracı ile İndirekt (Bootstrapping)	CR
Algılanan Kurumsal Sosyal Sorumluluk → Satın Alma Niyeti	0,102 *		2,013
Algılanan Kurumsal Sosyal Sorumluluk → Güven	0,507*		7,36
Güven → Satın Alma Niyeti	0,797*		11,154
Algılanan Kurumsal Sosyal Sorumluluk → Güven → Satın Alma Niyeti	0,31 (0,704)	0,404*	0,379

* $p<0.01$ seviyesinde anlamlı

Tablo 2’de görüldüğü üzere, araştırmanın hipotezini test etmek amacı ile yapılan yapısal eşitlik modeli analizi ($\chi^2/df= 3,13$; CFI=0,962; TFI=0,951; RMSEA=0,073) sonucuna göre, “algılanan kurumsal sosyal sorumluluk”un “satın alma niyeti” üzerinde kısıtlı ancak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır (0,102 $p=0,000<0,01$). Yine aynı şekilde yapısal eşitlik modeli çıktısında verilen direkt ilişki verilerine göre “algılanan kurumsal sosyal sorumluluk”un “güven” üzerinde anlamlı bir etkisi (0,507 $p=0,000<0,01$) ve “güven”in “satın alma niyeti” üzerinde anlamlı bir etkisi (0,797 $p=0,000<0,01$) olduğu görülmektedir.

Aracılık etkisi dikkate alındığında ise bootstrapping ile yapılan analizde direkt ilişki olarak anlamlı olan “algılanan kurumsal sosyal sorumluluk” ve “satın alma niyeti” arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamsız bir değere dönüştüğü ($p=0,704>0,1$) ancak “güven” üzerinden endirekt olarak güçlenerek devam ettiği görülmektedir (0,404 $p=0,000>0,01$). Bu şartlar altında güvenin algılanan kurumsal sosyal sorumluluk ve satın alma niyeti arasındaki ilişkide tam aracılık etkisi söz konusu olup H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın amacı algılanan kurumsal sosyal sorumluluğun satın alma niyeti üzerindeki etkisinde güvenin rolünün belirlenmesidir. Bu amaçla İstanbul'da bir vakıf üniversitesinde yüksek lisans eğitimi alan 313 kişiden veri toplanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, algılanan kurumsal sosyal sorumluluğun satın alma niyeti üzerindeki etkisinin 0,102 olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç dikkate alındığında, algılanan kurumsal sosyal sorumluluğun satın alma niyeti üzerinde çok düşük düzeyde etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bir başka deyişle, örneklem dikkate alındığında, müşterilerin herhangi bir ürün ya da hizmeti alma kararı verdiklerinde o işletmenin yapmış olduğu sosyal sorumluluk projelerini pek de dikkate almadığı görülmektedir. Bu bağlamda, müşterilerin satın alma niyetlerini etkileyen başka faktörlerin olduğu görülmektedir. Bu bulgular daha önce literatürde farklı bağlamlarda test edilmiş olan algılanan kurumsal sosyal sorumluluk ve satın alma arasındaki ilişkiyi (Auger ve diğerleri, 2003; Amoroso ve Roman, 2015; Murray ve Vogel, 1997) destekler ve ilerletir yöndedir.

Yapılan analizlere göre araştırmanın bir diğer sonucu ise algılanan kurumsal sosyal sorumluluğun güven üzerindeki etkisinin 0,507 olduğudur. Bu sonuç değerlendirildiğinde bahsi geçen kavramlar arasında orta düzeyde ilişki olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle, işletmelerin yapmış oldukları sosyal sorumluluk projeleri, müşterilerin güvenini arttırmaktadır. Dolayısıyla sosyal sorumluluk projelerinde yer alan işletmeler, müşteriler tarafından güvenilir olarak değerlendirilmektedir. Bu bulgular daha önce yapılan çalışmaları (Afridi ve diğerleri 2018; Ammar ve diğerleri, 2015; Ko ve diğerleri, 2014; Lin ve diğerleri, 2011; Perrini ve diğerleri, 2010; Saat ve Selamat, 2014; Vlachos ve diğerleri, 2009; Xie, 2014) destekler niteliktedir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu olarak güvenin satın alma niyeti üzerindeki etkisinin 0,797 olduğu bulunmuştur. Bu değer dikkate alındığında, müşterilerin satın alma niyetini işletmeye olan güvenlerinin yüksek düzeyde etkilediği görülmektedir. Bir başka ifadeyle, müşteriler bir ürün ya da hizmeti almak istediklerinde güvendikleri işletmeden ürün ve hizmetler satın almayı tercih ettikleri söylenebilir. Gefen ve Straub (2004), Lin ve Lu (2010) ve Turgut (2014) taraflarından yapılan çalışmalar bu bulguları destekler niteliktedir.

Araştırmanın hipotezi doğrultusunda elde edilen sonucu ise güvenin, algılanan kurumsal sosyal sorumluluk ve satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi ($p=0,704$) anlamsız yöne çevirmesi sebebi ile tam aracı değişken görevi görmekte olduğu ve bu modelin satın alma niyetinin %40'ını açıkladığıdır. Bu bağlamda araştırmanın hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuç, işletmelerin yapmış oldukları sosyal sorumluluk projeleriyle müşterilerinin güvenini kazandığı, bu durumun da müşterilerin satın alma davranışlarını etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla, işletmeler sosyal sorumluluk projeleri gerçekleştirerek müşterilerinin güvenini kazanabilir ve böylelikle müşterilerin satın alma niyetleri etkileyebilir. Kısaca, araştırma sonucunda, algılanan sosyal sorumluluğun müşterilerin ürün ya da hizmetleri satın almalarındaki etkisinde özellikle duydukları güvenin çok önemli olduğu görülmüştür. Araştırma yapılırken, katılımcılara sunulan otomotiv şirketi değerlendirildiğinde, Ülkemizde müşteri nezdinde güven denildiğinde akla gelen ilk markalardan biri olması bu sonucu destekler niteliktedir. Bu sonuç doğrultusunda, işletmelerin sadece sosyal sorumluluk faaliyetlerinde bulunmalarının satın alma niyetini olumlu yönde etkilemekte yeterli olmadığı, aynı zamanda işletmelerin bu faaliyetlerin müşteride güven yaratıp yaratmadığını da ele

almaları gerektiği ve esasen müşterilerin ürün ya da hizmetlerini satın almayı düşündükleri işletmeye güvenmelerinin satın alma niyetini etkilediği görülmektedir.

Bunun yanı sıra, güvenin en önemli öncüllerinden biri karşısındaki tutarlı ve kişinin menfaatlerini dikkate alır şekilde davranacağına olan inançtır. Bu sebeple daha önce müşteride oluşturulmuş olan imaj ve tutum ile örtüşen sosyal sorumluluk projelerinin, müşterilerde daha fazla güven uyandıracığı ve bu işletmenin ürün ya da hizmetini satın alma niyetlerini olumlu yönde etkileyeceği öngörülebilir.

Bu çalışma, sosyal bilimlerde yapılan tüm diğer çalışmalarda olduğu gibi çeşitli kısıtlara sahiptir. Örneklem bu çalışmanın en büyük kısıtıdır. Bu nedenle sonuçlar hakkında genelleme yapılabilmesi için farklı bir örneklem kullanılarak veri toplanması önerilir. Bu çalışmanın otomotiv sektöründe yapılmış olması araştırmanın bir diğer kısıtıdır. İleride yapılacak araştırmaların farklı kurum veya sektörlerde yapılması faydalı olacaktır. Ayrıca güven kavramının farklı kültürler için farklı anlamlar içerdiği göz önünde bulundurularak (Schoorman, Mayer ve Davis, 2007), farklı kültür ya da alt kültürler ile araştırmanın tekrarlanması da literatüre katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra şirket/kurum imajı, şirket/kurum itibarı, marka çekiciliği, marka tanınırlığı, müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati gibi konuların araştırmacılar tarafından incelenmesi sosyal bilimlere katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Afridi, S., Gul, S., Haider, M. & Batool, S. (2018), "Mediating effect of customers' trust between the association of corporate social responsibility and customers' loyalty: an empirical investigation from telecom sector", *Pakistan Journal of Commerce & Social Sciences*, 12(1), 214-228.
- Alparslan, A. & Aygün, M. (2013), "Kurumsal sosyal sorumluluk ve firma performansı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 435-448.
- Amoroso, D. L. & Roman, F. (2015), "Corporate social responsibility and purchase intention: the roles of loyalty, advocacy and quality of life in the Philippines", *The International Journal of Management*, 4(1), 25-41.
- Ammar, H. B., Naoui, F.B. & Zaiem, I. (2015), "The influence of the perceptions of corporate social responsibility on trust toward the brand", *International Journal of Management, Accounting and Economics*, 2(6), 499-516.
- Auger, P., Burke, P., Devinney, T. M. & Louviere, J.J. (2003), "What will consumers pay for social product features?", *Journal of Business Ethics*, 42(3), 281-304.
- Avcı, N. & Akdemir, İ. (2014), "Konaklama işletmelerinde kurumsal sosyal sorumluluk algısının iş doyumu üzerine etkisi", *Ege Academic Review*, 14(1) 125-135.
- Ayhan, B. (2009), "Siyasal iktisat ve kurumsal sosyal sorumluluk", *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 173-187.
- Begzadeh, S.& Nedaei, M. (2017), "The relationship between servant leadership with organizational trust and employee empowerment in the social security organization of ardabil", *International Journal of Management, Accounting & Economics*, 4(3), 270-281.
- Bowen, H. R. (2013), *Social responsibility of the businessman*. University of IOWA Press:Iowa City.

- Caldwell, J. (2014), "Interactional justice dimensions and organizational trust: an investigation into the moderating effects of stress and a three-way interaction", *Journal of Organizational Culture, Communications & Conflict*, 18(2), 25-43.
- Carnahan, S., Krystynski, D. & Olson, D. (2017), "When does corporate social responsibility reduce employee turnover? evidence from attorneys before and after 9/11", *Academy of Management Journal*, 60(5), 1932-1962.
- Carroll, A. B. (1999), "Corporate social responsibility: evolution of a definitional construct", *Business & Society*, 38(3), 268-295.
- Chang, T-Z & Wildt, A. R. (1994), "Price, product information, and purchase intention: an empirical study", *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22(1), 16-27.
- Cho, Y. J. & Song, H. J. (2017), "Determinants of turnover intention of social workers: effects of emotional labor and organizational trust", *Public Personnel Management*, 46(1). 41-65.
- Cronbach, L. J. (1951). "Coefficient alpha and the internal structure of tests" *Psychometrika*, 16(3), 297-334.
- Curra's-pe'rez, R, Bigne'-alcan'iz, E. & Alvarado-Herrera, A. (2009), "The role of self-definitional principles in consumer identification with a socially responsible company", *Journal of Business Ethics*. 89(4), 547-564.
- Delgado-Ballester, E. & Munuera-Alemán, J. L. (2001), "Brand trust in the context of consumer loyalty", *European Journal of Marketing*, 35(11/12), 1238-1258.
- Diñçer, M. A. M. & Özdemir, Y. (2013), "Kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları ve eşbiçimlilik: on büyük türk holdingi üzerine vaka çalışması", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 31-66.
- Durmuş, B., Yurtkuru, S. & Çinko. M. (2011). *Sosyal bilimlerde spss'le veri analizi*. 4. Baskı. Beta Yayıncılık: İstanbul.
- Eren, S. S. & Eker, S. (2012), "Kurumsal sosyal sorumluluk algısının marka imajı, algılanan değer, müşteri tatmini ve marka sadakatine etkisi üzerine bir saha araştırması: x markası örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 451-472.
- Gefen, D. & STRAUB, D. W. (2004), "Consumer trust in b2c e-commerce and the importance of social presence: experiments in e-products and e-Services", *Omega*, 32(6), 407-424.
- Jamieson, L. F. & Bass, F. M. (1989), "Adjusting stated intention measures to predict trial purchase of new products: a comparison of models and methods", *Journal of Marketing Research*, 26(3), 336-345.
- Johnson-George, C. & Swap, W. C. (1982), "Measurement of specific interpersonal trust: construction and validation of a scale to assess trust in a specific other", *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(6), 1306-1317.
- Kalwani, M. U. & Silk, A. J. (1982), "On the reliability and predictive validity of purchase intention measures", *Marketing Science*, 1(3), 243-286.

- Ko, Y. J., Rhee, Y. J., Kim, Y. K. & Kim, T. (2014), "Perceived corporate social responsibility and donor behavior in college athletics: the mediating effects of trust and commitment", *Sport Marketing Quarterly*, 23(2), 73-82.
- Koçel, T. (2018). *İşletme yöneticiliği*. Beta Yayıncılık: İstanbul.
- Lin, C.-P., Chen, S.-C., Chiu, C.-K. & Lee, W.-Y. (2011), "Understanding purchase intention during product-harm crises: moderating effects of perceived corporate ability and corporate social responsibility", *Journal of Business Ethics*, 102(3), 455.
- Lin, L.-Y. & Lu, C.-Y. (2010), "The influence of corporate image, relationship marketing, and trust on purchase intention: the moderating effects of word-of-mouth", *Tourism Review*, 65(3), 16-34.
- Mayer, R., Davis, J. H. & Schoorman, F. D. (1995), "An integrative model of organizational trust", *Academy of Management Review*, 20(3), 709-734.
- Morgan, R. M. & Hunt, S. (1994), "The commitment-trust theory of relationship marketing", *The Journal of Marketing*, 58(3), 20-38.
- Murray, K. B. & Vogel, C. M. (1997), "Using a hierarchy-of-effects approach to gauge the effectiveness of corporate social responsibility to generate goodwill toward the firm: financial versus nonfinancial impacts", *Journal of Business Research*, 38(2), 141-159.
- Perrini, F., Castaldo, S., Misani, N. & Tencati, A. (2010), "The impact of corporate social responsibility associations on trust in organic products marketed by mainstream retailers: a study of Italian consumers", *Business Strategy and the Environment*, 19(8), 512-526.
- Saat, R. M. & Selamat, M. H. (2014), "The impact of corporate social responsibility information richness on trust", *Issues in Social and Environmental Accounting*, 8(2), 67-81.
- Schoorman, F. D, Mayer, R. C. & Davis, J. H. (2007), "An integrative model of organizational trust: past, present, and future", 32(2), 344-354.
- Sirdeshmukh, D. J. S. & Sabol, B. (2002), "Consumer trust, value, and loyalty in relational exchanges", *Journal of Marketing*, 66(1), 15-37.
- Sun, B. & Morwitz, V. G. (2010), "Stated intentions and purchase behavior: a unified model", *International Journal of Research in Marketing*, 27(4), 356-366.
- Turgut, M. Ü. (2014), *Marka sevgisinin marka güveni, olumsuz bilgiye karşı direnç ve tekrar satın alma niyeti çerçevesinde incelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Yoo, B. & Donthu, N. (2001), "Developing a scale to measure the perceived quality of an internet shopping site (SITEQUAL)", *Quarterly Journal of Electronic Commerce*, 2(1), 31-47.
- Vlachos, P. A., Tsamakos, A., Vrechopoulos, A. P. & Avramidis, P. (2009), "Corporate social responsibility: attributions, loyalty, and the mediating role of Trust", *Journal of the Academy of Marketing Science*, 3(2), 170-180.
- Wang, H., Tong, L., Takeuchi, R. & George, G. (2016), "Corporate social responsibility: an overview and new research directions: thematic issue on corporate social responsibility", *Academy of Management Journal*, 59(2), 534-544.

Xie, Y.(2014), "The effects of corporate ability and corporate social responsibility on winning customer support: an integrative examination of the roles of satisfaction, trust and identification", *Global Economic Review*, 43(1), 73-92.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=G%C3%9CVEN Erişim Tarihi: 10 Aralık 2018.

Gençlerin Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi

Mehmet Fatih Çömlekçi ^{a,b}, Oğuz Başol ^c

Özet

Mevcut araştırma, gençlerin sosyal medyayı en çok hangi amaçlarla ve ne sıklıkla kullanmakta olduğu ile onların sosyal medya kullanım amaçlarıyla sosyal medya bağımlılık düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. 763 üniversite öğrencisinin katılımıyla gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına göre; katılımcılar sosyal medyayı en çok eğlence, iletişim ve gündemi takip etme amaçlarıyla; en az ise kişilere ulaşmak, kişisel sunum ve bilgi paylaşmak ve insanları daha iyi tanımak için kullanmaktadırlar. Bunun yanı sıra araştırma neticesinde gençlerin sosyal medyada günde ortalama 4 saat 16 dakika geçirdikleri tespit edilmiştir. Sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisi incelendiğinde ise; boş zaman değerlendirmek, insanları daha iyi tanımak, fikir alışverişinde bulunmak, eğlence amaçlı kullanmak, kişilere ulaşmak, kişisel sunum ve bilgi paylaşmak ve mesajlaşmak ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı ilişkilerin olduğu görülmüştür. Diğer yandan, iletişim, müzik dinlemek, gündemi takip etmek ve bilgiye erişmek ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sosyal Medya
İletişim
Sosyal Medya Bağımlılığı
Sosyal Medya Kullanım
Amaçları

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 11.02.2019
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.525652

Analysis of Relationship between Youths' Social Media Usage Motives and Social Media Addiction

Abstract

This study aims to reveal the relationship between social media usage motives and social media addiction, youths' major social media usage motives and their social media usage frequency. According to the results of the survey carried out with the participation of 763 university students, the participants mostly use social media for entertainment, communication and keeping up to date. They use social media least to reach people, for self-presentation and information sharing and to get to know people better. When the relationship between social media usage motives and social media addiction analyzed, it is seen that there is a significant relationship between social media addiction and the following social media usage motives: Making use of spare time, getting to know people better, exchange of views, entertainment, reaching people, self-presentation and information sharing and texting. On the other hand, it is determined that there isn't any significant relationship between social media addiction and the following social media usage motives: Communication, listening to music, keeping up to date and accessing information.

Keywords

Social Media
Communication
Social Media Addiction
Social Media Use Motivations

About Article

Received: 11.02.2019
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.525652

^a İletişim Yazarı: fatihcomlekci@gmail.com

^b Öğr. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi Dış İlişkiler Koordinatörlüğü, fatihcomlekci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4811-5558.

^c Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, oguzbasol@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7523-4544.

Giriş

Günümüzde yeni iletişim teknolojileri ve sosyal medya, toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik dönüşümleri tetikleyebildiği gibi bireylerin gündelik hayatları ve yaşam tarzları üzerinde de bir takım köklü değişiklikler yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu teknolojilerin enformasyona kolay ve hızlı şekilde ulaşma, zaman-mekan kısıtlarını aşarak iletişim kurma, gündelik hayatı kolaylaştırma gibi faydalarının yanı sıra bir de madalyonun öteki yüzü bulunmaktadır. Kişisel mahremiyetin tehlikeye girmesi, enformasyon yığından faydalı bilgileri süzmenin zorluğu, manipülatif/yalan haberlerin hızlı biçimde dolaşıma girmesi gibi olumsuz etkilerle birlikte sosyal medya bağımlılığı ile kol kola yürüyen toplumsal hayattan izole yaşam tarzları, akut birer sorun olarak önümüzde durmaktadır.

Papacharissi ve Rubin'in (2000) ortaya attığı gibi, internet ve sosyal medya alternatif bir iletişim mecrası olarak ortaya çıkarken, özellikle kamusal alanda/sosyal çevrede kendini ifade etmekten korku duyan bireyler için bir fırsat olarak belirmiştir. Özellikle gençlerin seslerini duyurabilmeleri, içerik üretmeleri, kendileri gibi düşünen insanlarla bir araya gelerek ağlar oluşturabilmeleri ve politik ve toplumsal konularda fikirlerini ortaya koyarak demokratik katılımlarını arttırmaları gibi olanaklar sağlayan sosyal ağlar bu bağlamda olumlu etkiler de yapmıştır. Ancak internet ve sosyal medya öncesinde sosyal hayatta giderilen iletişim, kendini ifade etme ve eğlence gibi ihtiyaçların sanal ortama aktarılması, sosyal medyaya olan bağımlılığı tetikleyebilmekte ve kişilerin toplumsal hayattan izole bir biçimde yaşayarak bazı ruhsal sorunlar yaşamalarına neden olabilmektedir.

İşte bu bağlamda çalışmanın amacı, gençlerin (üniversite öğrencilerinin) sosyal medya kullanım amaçlarını ve sosyal medya bağımlılık düzeylerini ölçerek, belirli sosyal medya kullanım amaçlarının/alanlarının sosyal medya kullanım bozukluğu ya da bağımlılığı ile ilişkide olup olmadığını tespit etmektir. Bu çerçevede Kırklareli Üniversitesi öğrencileri ile anket yoluyla yapılan araştırmada, üniversite öğrencilerinin günde kaç saatlerini sosyal medyada harcadıkları, yoğunlukla hangi sosyal medya platformlarını kullandıkları, haber almak için hangi sosyal medya mecralarını tercih ettikleri gibi bilgiler araştırmayı destekleyici biçimde ortaya konmuştur. Literatür kısmında sosyal medya kullanımı ve sosyal medya bağımlılığı ile ilgili dünyadaki son araştırma, istatistik ve ölçümlere yer verilmiş olmakla birlikte; araştırmanın asıl amacı Türkiye'deki gençlerin sosyal medya bağımlılığı sorunu ile ilgili güncel bir değerlendirme yapmak olduğundan, çalışma esas olarak Türkiye'deki literatürdeki boşluğu doldurmayı ve güncel bir ölçüm yapmayı hedeflemektedir.

Literatürde gençlerin internet ve sosyal medya kullanım alışkanlıklarını (Koçer, 2012; Tektaş, 2014; Aydın, 2016; Solmaz ve diğerleri, 2013; Köseoğlu, 2012; Küçükali, 2016) ve sosyal medya bağımlılık düzeylerini (Şahin ve Yağcı, 2017; Çelik, 2017; Kırık ve diğerleri, 2015) ayrı ayrı ele alan çalışmalar; sosyal medya bağımlılığı ile sosyal medyanın eğitsel amaçlı kullanımını inceleyen (Yılmazsoy ve Kahraman, 2017), sosyal medya kullanım alanları ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisini teorik düzeyde inceleyen (Babacan, 2016) araştırmalar bulunmakla birlikte, gençlerin sosyal medyayı hangi amaçlarla kullandıkları ile sosyal medya bağımlılık düzeyleri arasındaki ilişkiyi ampirik yöntemlerle ele alan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu anlamda öne çıkan araştırmalar, Akın'ın (2017) Ömer Halisdemir Üniversitesi öğrencileri ile ve Filiz ve diğerlerinin (2014) Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi bölümü öğrencileriyle gerçekleştirdikleri çalışmalardır. Filiz ve diğerlerinin (2014) araştırmasında sosyal medya kullanım amaçları ve bağımlılığı çerçevesinde kadın ve erkek

kullanıcılar arasındaki farklar da ele alınmıştır. Mevcut çalışma ise, gençlerin sosyal medya kullanım amaçları ile bağımlılık düzeyleri arasındaki ilişkinin geniş bir örneklem ile güncel olarak ele alınıp ölçülmesi, elde edilen sonuçların literatürdeki güncel gelişmeler ışığında tartışılması ve ulaşılan sonuçlar bağlamında sosyal medya bağımlılığını sınırlayabilmek adına bazı öneriler sunulması hedeflenmektedir.

Sosyal Medya Kullanımı ve Sosyal Medya Bağımlılığı

Çevrim içi sosyal medya siteleri Boyd ve Ellison'un (2007) tanımlamasıyla, kullanıcılara diğer insanlara açık (ya da seçilenlere) profiller oluşturma, diğer kullanıcılarla ve onların bağlantıda olduğu kişilerle ağ üzerinde bağlantılı ve etkileşim içinde olma imkanı veren web tabanlı platformlardır. Bu platformlarda kullanıcılar sanal kimlikler oluşturabilir, gerçek hayattaki arkadaşları ile etkileşime girebilir ve kendilerine benzer ilgi alanları olan kişilerle hem çevrim içi hem de çevrim dışı ortamda sosyal ilişki tesis edebilirler (Griffiths, 2012; Kuss ve Griffiths, 2011). Sosyal medya kullanımı sosyal ve politik katılım, kendini iyi hissetme, yalnızlığa çare gibi amaçlarla da kullanılmakta, ancak bu anlamda sosyal ağlara aşırı biçimde yaslanma sosyal medya bağımlılığını besleyen bir unsur olabilmektedir (Babacan, 2016). Ayrıca günümüzde sosyal medya, halkla ilişkiler, pazarlama, alışveriş, reklamcılık, habercilik, siyasi kampanya, sivil toplum örgütü çalışmaları gibi çok çeşitli alanlarda işlevsel bir konumdadır.

We Are Social'ın 2018 Dijital Raporuna göre (Kemp, 2018), dünyada 4.021 milyar internet kullanıcısı, 3.196 milyar aktif sosyal medya kullanıcısı (dünya nüfusunun %42'si) ve 2.958 milyar aktif mobil sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Bir önceki yıla göre internet kullananların sayısı %7 oranında artarken, sosyal medya kullananların sayısı %13, mobil sosyal medya kullanıcılarının sayısı ise %14 oranında artmıştır. Bu tabloya göre, sosyal ağlar üzerindeki popülasyon her geçen gün daha da genişlemekte, her gün ortalama 1 milyon kişi yeni sosyal medya hesapları açmakta, sosyal medya platformlarını ve mobil telefon üzerinden sosyal medyayı aktif olarak kullanmayan internet kullanıcılarının sayısı da azalmaktadır. Dünyada ortalama bir kullanıcı 2018 yılı itibarıyla internette günde ortalama 6 saate yakın zaman geçirmektedirken, Türkiye'de ise ortalama internet kullanım süresi 7 saat 9 dakika, sosyal medya kullanım süresi ise 2 saat 48 dakika olarak ölçülmektedir. Ayrıca, Türkiye'de 2018 yılı itibarıyla 51 milyon sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır ve bu sayı 2017 yılına göre %6 oranında artmıştır. Türkiye'de en çok kullanılan sosyal medya platformları sırasıyla Youtube, Facebook ve Instagram'dır ve Türkiye Instagram kullanımında dünyada 6. sırada bulunmaktadır. Yine We Are Social 2018 Dijital Raporuna (Kemp, 2018) göre Türkiye'de yeni iletişim teknolojilerinin riskten çok yeni olanaklar getireceğini düşünen "dijital iyimserler" in oranı %70 seviyesindedir.

Tüm dünyada ve Türkiye'de sosyal medya kullanımının arttığı ve bu sürece iyimser yaklaşanlar olduğu bilinmekle birlikte, bu durumun getirdiği bazı olumsuz sonuçlar ve riskler de bulunmaktadır. Kişisel mahremiyetin ihlali, kullanıcı bilgilerinin sosyal medya platformları tarafından depolanması, siber saldırılar, siber zorbalık ve taciz gibi risklerin yanında sosyal medya bağımlılığı da son dönemde sıklıkla tartışılan bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Andreassen ve diğerleri (2014) sosyal medya bağımlılığını, "sosyal medya mecralarıyla aşırı meşgul olma, bu platformlara sürekli bağlı kalmak için yoğun bir istek duyma ve bu mecralarda sosyal hayattaki diğer aktiviteleri, öğrencilik/iş hayatını, kişilerarası iletişimi ve

ruh durumunu zedeleyecek kadar çok zaman harcama” durumu olarak tanımlamıştır. Davranışsal bağımlılık konularında en büyük tartışma, aşırı kullanımların (video oyunları, internet, vb.) bağımlılık olarak addedilip addedilemeyeceğidir. Sosyal medya bağımlılığı konusundaki benzer bir tartışma bağlamında Griffiths (2005), aşırı kullanımın bağımlılık sayılabilmesi için altı ögenin birlikte varlığının şart olduğunu ileri sürmüştür:

Belirleyicilik: Sosyal medya kullanımının kişinin hayatındaki tek önemli aktivite haline gelmesi ile düşünce, duygu ve davranışlarına egemen olması. Sosyal ağlarda zaman geçirilmediği anlarda bile sürekli çevrim içi olunacak anı düşünmek.

Ruh Hali Değişikliği: Kişilerin aşırı sosyal medya kullanımı neticesindeki subjektif deneyimleri ve bununla başa çıkma yöntemleri. Örneğin kendini gereğinden çok daha iyi hissetme, ya da tersine hissizleşme.

Tolerans: Sosyal medya kullanımı neticesinde elde edilen ruh haline tekrar kavuşmak için kullanımı (sosyal medyada geçirilen süreyi) daha da arttırma.

Yoksunluk Semptomları: Kişilerin hasta olmaları, tatilde olmaları vb. sebeplerle sosyal medyaya erişememeleri nedeniyle ortaya çıkan nahos duygu durumları ve/veya karamsarlık, asabiyet gibi fiziksel etkiler.

Çatışma: Kişinin sosyal medyada çok fazla zaman geçirmesi sonucunda çevresindeki insanlarla, diğer sosyal aktiviteler bağlamında (hobiler, diğer ilgi alanları) ve kendi içerisinde yaşadığı çatışmalar.

Döngü: Yoğun sosyal medya kullanımı sonrasında önceki safhalarda oluşan tüm belirtilerin tekrar etmesi, kısa süreli kontrol anlarından sonra belirtilerin artarak ilerlemesi.

Yeni iletişim teknolojilerinin olası olumsuz etkilerine karşı en hassas grup, bu teknolojilere hızlıca adapte olarak onları kolayca gündelik hayatlarının birer parçası haline getiren “dijital yerliler” (Palfrey ve Gasser, 2008), yani gençlerdir (Valkenburg ve Peter, 2011; Echeburua ve de Corral, 2010; Utz ve diğerleri, 2015). Bu bağlamda internet bağımlılığı ile büyük ölçüde ilişkili kabul edilen “oyun oynama” ve “sosyal medya kullanımı” genç kesim arasında ön plana çıkmaktadır (Rumpf ve diğerleri, 2011; Van Rooij ve diğerleri, 2010). Davies ve Cranston’un (2008) 120 gençlik merkezi yöneticisi ile yaptıkları ankette, sosyal medyanın diğer çevrim dışı aktiviteler ve yüz-yüze iletişimin yerini alacağı korkusunun gençler arasında yaygın olduğu sonucuna varmıştır. Yine bu ankette sosyal medya bağımlılığının (%23) yanında, siber zorbalık (%53), kişisel bilgilerin ifşası (%35) ve çevrim içi taciz sosyal ağların getirdiği riskler olarak sıralanmıştır. Lee, Cheung ve Thadani (2012) ise, sosyal medyanın aşırı düzeyde kullanımının gençlerin hayatında psikolojik, sosyal ve okul/üniversite bağlantılı problemler yaratabileceğini ortaya koymuştur. Bunun yanında, yetişkin akıllı telefon kullanıcılarının takıntı derecesindeki sosyal medya kullanımlarının giderek artan bir ruh sağlığı sorunu olduğu yönünde ampirik kanıtlar da bulunmaktadır (Van Rooij ve Schoenmakers, 2013; Pantic, 2014; Ryan ve diğerleri, 2014). 2017 yılında İtalya’da sosyal medya kullanıcıları üzerinde yapılan bir araştırmada ise, katılımcıların %67’sinin çevrim içi ağlara bağlı olmadıklarında “bir şeyleri kaçırdıkları” korkusu yaşadıkları, %66’sının sosyal medyada fazla zaman geçirdiklerinde uyku problemi yaşadıkları, %50’sinin hayat kalitelerinde düşüş olduğu ve %25’inin e-postalarını ya da Facebook mesaj kutularını kontrol etmediklerinde huzursuz oldukları sonucu ortaya çıkmıştır (Statista, 2019).

Bu çerçevede literatürde sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığını inceleyen çalışmalara yakından bakmak faydalı olacaktır. Filiz ve diğerlerinin (2014) lisans öğrencilerinin sosyal ağ siteleri kullanım amaçları ile internet bağımlılığı ilişkisini inceledikleri çalışmada, sosyal ağların etkileşim ve iletişim, tanıma ve tanınma ve eğitim amaçlı kullanımları ile internet bağımlılığı arasında düşük düzeyde pozitif yönde bir ilişki gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca söz konusu çalışmada, erkekler ile kadınlar arasında sosyal medya kullanım amaçları (tanıma ve tanınma) açısından anlamlı bir farklılık olduğu, ancak internet bağımlılığının cinsiyete göre herhangi bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Akın'ın (2017) Ömer Halisdemir Üniversitesinde eğitim-öğretim gören 756 öğrenci ile yaptığı anket çalışmasında ise, gençlerin temel olarak sosyal medyayı iletişim, fotoğraf ve video paylaşımı amacıyla kullandıkları ve sırasıyla Facebook, Twitter, Instagram ve Youtube platformlarını tercih ettikleri; bu kullanım amaçlarının sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Sofiah ve diğerleri (2011) yaşları 19-28 arasında değişen 380 Malezyalı kadın üniversite öğrencisiyle Facebook bağımlılığı ile ilgili yaptıkları çalışmada, sosyal etkileşim, eğlence, boş zaman geçirme, arkadaşlık ve iletişim isteği ile Facebook kullanımı ve bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. Söz konusu ilişkiye yakından bakıldığında, boş zaman geçirme isteğinin Facebook bağımlılığını etkileyen en önemli faktör olduğu, onu eğlence ve iletişim isteğinin izlediği görülmüştür. Ryan ve diğerlerinin (2014) Facebook özelinde yaptıkları araştırma da benzer şekilde kişilerin en çok arkadaşlık ağlarını koruma, boş zaman geçirme, eğlence ve arkadaşlık amaçlarıyla Facebook'u kullandıkları, bu kullanımları ile sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur.

Floros ve Siomos'un (2013) Yunanistan'daki lise öğrencileri ile yaptığı ve sosyal medya kullanım ölçeği ile sosyal medya kullanım bozuklukları ilişkisini incelediği çalışmada ise, öğrencilerin sosyal ağlarda yoğun zaman geçirmesinin "arkadaşlarıyla sürekli iletişim halinde kalabilme" isteği ile ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Wan'ın (2009) 335 Çinli üniversite öğrencisi ile "xiaonei.com" sosyal medya uygulaması özelinde yaptığı çalışmada ise, sosyalleşme ve sanal ortamda ilişki geliştirme isteğinin bu sosyal platformun aşırı derecede kullanımına yol açtığını gösterilmiştir. Punyanunt-Carter ve diğerlerinin (2017, 870) bir sosyal medya uygulaması olan *Snapchat* kullanıcısı ABD'deki 475 üniversite öğrencisinin katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, kullanıcıların eğlence isteklerinin tatmini ile sosyal medya olan bağımlılıkları arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. Chen ve Kim (2013) de çalışmalarında benzer şekilde, aşırı sosyal medya kullanımı ile eğlence ve kendini ifade etme amacıyla sosyal medyanın kullanımı arasında bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırmanın Amacı ve Temel Soruları

Giriş bölümünde de detaylı biçimde ifade edildiği gibi çalışmanın amacı, gençlerin (üniversite öğrencilerinin) sosyal medya kullanım amaçlarını ve sosyal medya bağımlılık düzeylerini ölçerek, belirli sosyal medya kullanım amaçlarının/alanlarının sosyal medya kullanım bozukluğu ya da bağımlılığı ile ilişkide olup olmadığını tespit etmektir.

Araştırmanın iki temel sorusu bulunmaktadır. Bunlar; "Gençler sosyal medyayı en çok hangi amaçlarla ve ne sıklıkla kullanmaktadır?" ve "Gençlerin sosyal medya kullanım amaçlarıyla sosyal medya bağımlılık düzeyleri arasında bir ilişki mevcut mudur?" sorularıdır.

Yöntem

Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde iki ayrı istatistik programından faydalanılmıştır. Bu programlardan ilki SPSS 22.0 paket programıdır. Bu program aracılığıyla; tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiş, normal dağılım analizi, Kruskal-Wallis H ve Spearman korelasyon testi sonuçları değerlendirilmiştir. Kullanılan ikinci program ise LISREL 8.71 paket programıdır. Bu program ise doğrulayıcı faktör analizini gerçekleştirmek için kullanılmıştır. Devam eden bölümde araştırmanın örnekleme ve kullanılan ölçüm araçlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın evreni Kırklareli Üniversitesi'nde eğitim alan gençlerdir. Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı ile gerçekleştirilen görüşme sonrasında üniversitede eğitim alan 26.000 öğrenci bulunduğu öğrenilmiştir. Bahsi geçen evreni temsil eden örneklem büyüklüğünün 379 olduğu tespit edilmiştir (<https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>).

Anket uygulamaya geçmeden önce 30 kişilik bir öğrenci grubu ile pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmada anketin amacı katılımcılarla paylaşılmış ve soruların anlaşılma düzeyi tartışılmıştır. Akabinde bahsi geçen öğrenci grubuna anket uygulanmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular anketlerin çalıştığını göstermiş ve veri toplama sürecine geçilmiştir.

Üniversiteden gerekli uygulama izinleri alındıktan sonra üniversite bünyesindeki tüm kampüslerde (meslek yüksekokulları, yüksekokullar, fakülteler ve enstitülerde) gönüllülük esasına göre öğrencilere anket uygulaması 3 Aralık 2018 tarihleri ile 4 Ocak 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve toplam 801 kişi ankete katılmıştır. Ancak, gerçekleştirilen inceleme sonrasında 38 anket formunun eksik olduğu belirlenmiş ve değerlendirme dışı bırakılmış, 763 katılımcının verdiği yanıtlar değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırmada Kullanılan Ölçüm Aracı

Araştırmada kullanılan anket formu 3 bölüm ve 24 sorudan oluşmaktadır. Buna göre; ilk bölüm 2 alt başlıktan oluşmaktadır. İlk alt başlık katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yöneliktir ve ilgili bölümde 3 soru bulunmaktadır (cinsiyet, yaş ve aylık harcama). İkinci alt başlık ise sosyal medya platformları ile ilgilidir ve bu bölümde 3 soru bulunmaktadır (sosyal medyada geçirilen süre, en sık kullanılan sosyal medya hesabı ve haberleri en çok hangi sosyal medya mecrasından aldığı).

İkinci bölümde sosyal medya kullanım amaçlarını ölçmek için Solmaz ve diğerleri (2013) tarafından geliştirilen, mevcut araştırmada geçerlik-güvenirlik çalışması yapılan "sosyal medya kullanım amaçları" (Ek-1) ölçeği kullanılmıştır (örnek madde: sosyal medyayı bilgiye erişim amacıyla kullanırım). Solmaz ve diğerleri (2013) tarafından geliştirilen ölçekte 14 madde bulunmaktadır. Ancak yapılan geçerlik-güvenirlik çalışması sonucunda 3 maddenin değerlendirme dışı bırakılmasına karar verilmiştir. Böylece ölçüm aracı 11 maddelik hale gelmiştir. LISREL 8.71 programı ile doğrulayıcı faktör analizi işlemi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, ölçeğin standartlaştırılmış yüklerinin 0.57 ile 0.60 arasında olduğunu ve tüm değerlerin anlamlı olduğunu ($t > 1.96$) göstermiştir. Ayrıca, gerçekleştirilen analiz sonrasında ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu da tespit edilmiştir (χ^2/sd : 179.50/44: 4.07, RMSEA: 0.074, NFI: 0.91, NNFI: 0.95, CFI: 0.95, GFI: 0.91, AGFI: 0.88). Bu bölümdeki maddeler 5'li Likert tipi değerlendirme ile ölçülmüştür (1= Hiçbir zaman; 2= Nadiren; 3=

Bazen; 4= Sıklıkla; 5= Her zaman). Gerçekleştirilen analiz sonrasında, sosyal medya kullanım amaçları ölçeğinin içsel tutarlığının (Cronbach's Alpha) 0.819 olduğu tespit edilmiştir. Bulgular kısmındaki verilerin analizi için SPSS 22.0 paket programı kullanılmıştır

Üçüncü bölümde ise Günüş (2009) tarafından geliştirilen ve geçerlik-güvenirlik çalışması yapılan internet bağımlılığı ölçeğinin alt boyutu olan işlevsellikte bozulma kısmı (Ek-2) kullanılmıştır. Ölçekte 7 madde bulunmaktadır ve bu ölçekteki maddeler internet bağımlılığı yerine sosyal medya bağımlılığı şeklinde revize edilmiştir (örnek madde: sosyal medyayı kullanmamdan dolayı ailem ile sorunlar yaşarım). Revizyon sonrasında LISREL 8.71 programı ile doğrulayıcı faktör analizi işlemi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, ölçeğin standartlaştırılmış yüklerinin 0.52 ile 0.86 arasında olduğunu ve tüm değerlerin anlamlı olduğunu ($t > 1.96$) göstermiştir. Ayrıca, gerçekleştirilen analiz sonrasında ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu da tespit edilmiştir (χ^2/sd : 54.40/14: 3.88, RMSEA: 0.078, NFI: 0.96, NNFI: 0.95, CFI: 0.96, GFI: 0.95, AGFI: 0.89). Bu bölümdeki maddeler 5'li Likert tipi değerlendirme ile ölçülmüştür (1= Hiçbir zaman; 2= Nadiren; 3= Bazen; 4= Sıklıkla; 5= Her zaman). Gerçekleştirilen analiz sonrasında, sosyal medya bağımlılık ölçeğinin içsel tutarlığının (Cronbach's Alpha) 0.850 olduğu tespit edilmiştir. Bulgular kısmındaki verilerin analizi için SPSS 22.0 paket programı kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmaya 438 kadın (%57.4) ve 325 erkek (%42.6) öğrenci olmak üzere toplam 763 kişi katılmıştır. Katılımcıların yaşları 18 ile 28 arasında değişmekte olup ortalaması 20 yaş (ss 1.94) olarak gerçekleşmiş, aylık harcamaları ise 150 TL ile 2500 TL arasında değişmekte olup ortalaması 788 TL (ss 453.56) olarak hesaplanmıştır.

Katılımcıların sosyal medya platformları ile ilgili görüşleri incelendiğinde; öğrencilerin günde 1 ile 15 saat arasında sosyal medyada zaman geçirdikleri ve günde ortalama 4 saat 16 dakika (ss 2.52) sosyal medyada buldukları görülmüştür. En sık kullanılan sosyal medya hesapları incelendiğinde; sırayla Instagram (527 kişi, %69.1), Youtube (120 kişi, %15.7), Twitter (46 kişi, %6), Facebook (41 kişi, %5.4), Tumblr, Google ve Bundle gibi diğer (29 kişi, %3.8) sosyal medya hesaplarını kullandıkları görülmüştür. Haberlerin ise sırasıyla Instagram (377 kişi, %49.4), Twitter (148 kişi, %19.4), Youtube (112 kişi, %14.7), Google, Bundle, memurlar.net gibi diğer (71 kişi, %9.3) ve Facebook (55 kişi, %7.2) üzerinden alındığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle Instagram'ın hem en sık kullanılan hem de en sık haber alınan sosyal medya kaynağı olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Sosyal Medya Kullanım Amaçlarına İlişkin Bilgiler

	Ortalama	Standart sapma	Kolmogorov-Smirnov Z Değeri
Eğlence	3.76	1.07	7.17
İletişim	3.67	1.10	6.75
Gündemi takip etmek	3.59	1.06	7.00

Gençlerin Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi

Mesajlaşmak	3.52	1.16	5.77
Boş zaman değerlendirmek	3.52	1.08	6.04
Bilgiye erişmek	3.35	1.13	5.54
Müzik dinlemek	3.34	1.26	5.91
Fikir alışverişinde bulunmak	2.89	1.07	5.77
Kişilere ulaşmak	2.83	1.13	4.77
Kişisel sunum ve bilgi paylaşmak	2.68	1.14	4.86
İnsanları daha iyi tanımak	2.56	1.20	5.02

Tablo 1, katılımcıların, sosyal medya kullanım amaçlarına ilişkin bulguları göstermektedir. Buna göre, katılımcıların sosyal medyayı en çok eğlence, iletişim ve gündemi takip etme amacıyla kullandıkları, en az ise kişilere ulaşmak, kişisel sunum ve bilgi paylaşmak ve insanları daha iyi tanımak için kullandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca gerçekleştirilen normal dağılım analizi sonrasında, sosyal medya kullanım amaçlarının maddelerinin tümünün normal dağılıma uygun olmadığı tespit edilmiştir ($p<0.05$). Bu sebeple amaçlara ilişkin gerçekleştirilen analizlerde parametrik olmayan testler kullanılmıştır.

Tablo 2. En Sık Kullanılan Sosyal Medya Hesaplarında Geçirilen Süre

Sosyal Medya	Ortalama	Standart sapma	Chi-Square	Fark nedeni
I. Instagram	260 dk.	2.56		
II. Twitter	241 dk.	3.07		
III. Facebook	204 dk.	1.92	13.034	I>III
IV. Youtube	236 dk.	2.38		
V. Diğer	226 dk.	1.93		

Tablo 2, en sık kullanılan sosyal medya hesaplarında geçirilen süreye ilişkin bulguları göstermektedir. Analiz sonuçları, katılımcıların en sık kullandıkları sosyal medya hesaplarına göre sosyal medyada geçirdikleri sürenin birbirinden farklılaşmakta olduğunu göstermiştir (Chi-Square: 13.034, $p: 0.01$). Ortaya çıkan bu farklılığın istatistiki nedeni incelendiğinde; farklılaşmanın nedeninin, Instagram'da geçirilen süreyle Facebook'da geçirilen süre arasındaki fark olduğu görülmüştür. Buna göre katılımcılar Instagram'da Facebook'a kıyasla yaklaşık 1 saat daha fazla zaman geçirmektedir.

Tablo 3. Sosyal Medya Haber Alma Kanallarında Geçirilen Süre

Sosyal Medya	Ortalama	Standart sapma	Chi-Square	Fark nedeni
I. Instagram	273 dk.	2.67		
II. Twitter	252 dk.	2.47		
III. Facebook	226 dk.	2.15	14.071	I>V
IV. Youtube	231 dk.	2.38		
V. Diğer	221 dk.	2.11		

Tablo 3, sosyal medya haber alma kanallarında geçirilen süreye ilişkin bulguları göstermektedir. Analiz sonuçları, katılımcıların en sık haber almak için kullandıkları sosyal medya hesaplarına göre sosyal medyada geçirdikleri sürenin birbirinden farklılaşmakta olduğunu göstermiştir (Chi-Square: 14.071, p: 0.00). Ortaya çıkan bu farklılığın istatistiki nedeni incelendiğinde; farklılaşmanın nedeninin, Instagram'da haber almak için geçirilen süreyle diğer sosyal medya kanallarında haber almak için geçirilen süre arasındaki fark olduğu görülmüştür. Buna göre katılımcılar Instagram'da, diğer sosyal medya kanallarına göre yaklaşık 1 saat daha fazla haber almak amacıyla zaman geçirmektedir.

Tablo 4. Sosyal Medya Kullanım Amaçları ve Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisi

	SMB
Sosyal Medya Bağımlılığı (SMB)	1,000
Günlük ortalama saat	0.305**
İletişim	0.023
Eğlence	0.141**
Boş zaman değerlendirmek	0.216**
Müzik dinlemek	-0.029
Mesajlaşmak	0.085*
İnsanları daha iyi tanımak	0.187**
Gündemi takip etmek	-0.004
Kişisel sunum ve bilgi paylaşmak	0.085*
Kişilere ulaşmak	0.088*
Fikir alışverişinde bulunmak	0.158**
Bilgiye erişmek	0.023

Elde edilen bulgular, Spearman's rho değerleridir. *p<0.05 **p<0.01

Tablo 4, sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medya bağımlılığı ilişkisine dair sonuçları

göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre sosyal medyada geçirilen zaman ile sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif bir ilişki söz konusudur ($r: 0.305, p<0.01$). Diğer bir ifade ile bireylerin sosyal medyada geçirdikleri zamanın artması bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde sosyal medya bağımlılığını arttıran bir etmendir. Analiz sonucunda önemli bir bulgu ortaya çıkmıştır. Buna göre, boş zaman değerlendirmek için sosyal medya kullanımı ile sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif bir ilişki söz konusudur ($r: 0.216, p<0.01$). Benzer bir durum; insanları daha iyi tanımak ($r: 0.187, p<0.01$), fikir alışverişinde bulunmak ($r: 0.158, p<0.01$), eğlence amaçlı kullanmak ($r: 0.141, p<0.01$), kişilere ulaşmak ($r: 0.088, p<0.05$), kişisel sunum ve bilgi paylaşmak ($r: 0.085, p<0.05$) ve mesajlaşmak ($r: 0.085, p<0.05$) için de geçerlidir. Buna göre sosyal medyayı, boş zaman değerlendirmek, insanları daha iyi tanımak, eğlence amaçlı gibi nedenlerle kullanmak ile sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Diğer yandan, iletişim, müzik dinlemek, gündemi takip etmek ve bilgiye erişmek ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı da tespit edilmiştir ($p>0.05$). Buradan hareketle sosyal medyayı spesifik amaçla kullanma (örneğin; iletişim, gündemi takip etme) ile sosyal medya bağımlılığı arasında bir ilişki bulunmazken, sosyal medyayı boş zamanı değerlendirmek ya da eğlence amaçlı kullanım ile sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Diğer bir ifade ile sosyal medyayı bir amaç ve bilinç ile kullanmak sosyal medya bağımlılığı yaratmazken, zamanı doldurmak için kullanmak sosyal medya bağımlılığıyla ilişkili bir amaç olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 5. Sosyal Medyada Geçirilen Ortalama Süre ve Bağımlılık Düzeyinin Cinsiyete Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

	Cinsiyet	Ortalama	Ss	M-W U	p
Ortalama saat	Kadın	272 dk.	2.61	-4.121	0.00
	Erkek	232 dk.	2.34		
Bağımlılık	Kadın	1.72	0.70	-0.161	0.87
	Erkek	1.76	0.81		

M-W U: Mann-Whitney U Test sonucunu göstermektedir.

Tablo 5, sosyal medyada geçirilen ortalama süre ve bağımlılık düzeyinin cinsiyete göre farklılaşmasına ilişkin bulguları göstermektedir. Buna göre kadınların erkeklere kıyasla sosyal medyada günde 40 dakika daha fazla zaman geçirdikleri tespit edilmiştir ($Z: -4.121, p: 0.00$). Ayrıca, kadınların ve erkeklerin sosyal medya bağımlılık seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($Z: -0.161, p: 0.87$). Buna göre, kadınlar sosyal medyayı daha fazla kullanırken, cinsiyet bağımlılık üzerinde fark yaratan değişken konumunda değildir.

İlaveten, kadınların ve erkeklerin sosyal medya kullanım amaçları arasındaki farklılıklar incelendiğinde tüm kullanım amaçları için cinsiyete dayalı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($p<0.05$). Diğer bir ifade ile sosyal medyayı fikir alışverişinde bulunmaktan, eğlence amaçlı kullanmaya; kişilere ulaşmaktan, boş zamanı değerlendirmeye kadar tüm kullanımların kadınlar ve erkekler için istatistiki olarak eşit düzeyde gerçekleştiğini söylemek yerinde olacaktır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Öncelikle, araştırma neticesinde üniversite öğrencilerinin sosyal medyada günde ortalama 4 saat 16 dakika geçirdikleri, bunun Türkiye ortalaması olan 2 saat 48 dakikanın (Kemp, 2018) epey üstünde olduğu görülmüştür. Bu sonuç, gençlerin diğer yaş gruplarına göre sosyal medyada daha fazla zaman geçirdiklerini göstermektedir. Ek bir bulgu olarak, kadınların erkeklere göre sosyal medyada 40 dakika daha fazla zaman harcadıkları görülmüştür. Gençlerin en çok kullandığı ve zaman geçirdiği (Facebook'a göre 1 saat fazla) sosyal medya uygulaması ise "Instagram" olarak ortaya çıkmış, bu durumun hem gençlerin sosyal medyayı çoğunlukla "eğlence" ve "boş zaman geçirme" amacıyla kullanmaları bulgusu, hem de Türkiye'nin Instagram kullanımında dünyada 6. sırada olduğu istatistiğiyle (Kemp, 2018) uyumlu olduğu görülmüştür. Ankete katılan üniversite öğrencilerinin haber alma konusundaki birinci tercihlerinin, aslen bir haber verme platformu olmayan "Instagram" olması ise, gençlerin sosyal medya üzerinden bilgilendirme/haber alma ihtiyaçlarını bile boş zaman geçirme ve arkadaşlarla iletişime geçme amaçlı bir sosyal medya uygulaması üzerinden gidermeye çalıştıklarını göstermektedir.

Gençlerin sosyal medyayı kullanım amaçlarına yakından bakıldığında ise, eğlence, iletişim, gündem takibi, mesajlaşma ve boş zaman değerlendirme faaliyetlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bilgiye erişim ve bilgi paylaşımı gibi sosyal medyanın kişisel gelişimi destekleyici kullanım amaçlarının ise daha düşük düzeyde kaldığı görülmüştür.

Sosyal medya bağımlılığı hususuna gelindiğinde ise, öncelikle, sosyal medyada geçirilen sürenin artmasıyla sosyal medya bağımlılık düzeyinin de arttığı bulgusu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında çalışmada, Filiz ve diğerlerinin (2014) internet bağımlılığı araştırmasıyla paralel şekilde, sosyal medya bağımlılığı düzeyleri hususunda kadın ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisine bakıldığında ise, "boş zaman değerlendirme" amacı ile sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuç Sofiah ve diğerlerinin (2011), Chen ve Kim'in (2013) ve Ryan ve diğerlerinin (2014) sosyal medya kullanıcıları üniversite öğrencileri ile yaptıkları araştırmaların sonuçlarıyla paralellik arz etmektedir. Buna göre, sosyal medyayı boş zaman değerlendirme amacıyla sıklıkla kullanan gençlerin sosyal medya bağımlılık düzeyleri de artmaktadır. Eğlence amacıyla sosyal medya kullanımı ile bağımlılık arasında ortaya çıkan pozitif ilişki de Punyanunt-Carter ve diğerlerinin (2017) Snapchat kullanan gençlere yönelik araştırmasıyla benzer sonuçları işaret etmektedir.

Boş zaman değerlendirme amacının hemen ardından, "insanları daha iyi tanıma" ve "fikir alışverişinde bulunma" gibi sosyalleşme ihtiyacına dönük sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar da Akın'ın (2017) ve Filiz ve diğerlerinin (2014) Türkiye'deki sosyal medya kullanıcıları gençlerin sosyal medya bağımlılıkları ile ilgili araştırmalarıyla uyumlu gözükmektedir. Sonuçta, konuya Türkiye'deki sosyal medya kullanıcıları gençler özelinde baktığımızda, daha önceki araştırmalarda ortaya çıkan ve sosyalleşme ihtiyacına işaret eden kullanımın yanı sıra, "boş zaman değerlendirme" ve "eğlence" amaçlı kullanımların da sosyal medya bağımlılığı ile pozitif bir ilişki içerisinde olduğu bu çalışma ile ortaya koyulmuştur.

İdeal olarak internet ve sosyal medya, boş zaman geçirme ve eğlence gibi anlık/geçici işlevlerinin dışında, bilgi edinme ve kişisel gelişim/eğitim (Korgaonkar ve Wolin, 1999; Papacharissi ve Rubin, 2010), diğer kullanıcılarla etkileşime girme ve bilgi paylaşımı (Shao,

2009; Sandoval ve Fuchs, 2010), eğitim süreçlerini iyileştirme (Moran ve diğerleri, 2011; Tess, 2013) ve çevrim içi kamuoyu vasıtasıyla özellikle gençlere sosyo-politik konulara/sorunlara aktif katılım göstererek demokratik kültüre katkı yapma (Dahlgren, 2009; Bouilanne, 2015) olanaklarını sunmaktadır. Ancak sosyal medyanın bu olumlu işlevlerinin yerini salt boş zaman geçirme, arkadaşlarla mesajlaşma ve eğlence amaçları aldığında kişisel (ruhsal) ve toplumsal sorunları tetikleyen sosyal medya bağımlılığının da arttığı görülmektedir. Bu noktada, özellikle gençlerin sosyal medyanın sağlıklı kullanımı ve sanal mecralarda fazla vakit geçirmenin doğurabileceği riskler konusunda bilgilendirilmeleri önem arz etmektedir. Dijital okuryazarlık olarak da adlandırılan bu sürecin eğitim sistemine üniversite öncesinde de entegre edilmesi, böylece boş zaman değerlendirme ve eğlence amaçlı sosyal medya kullanımının kısıtlanması ve bilgi edinme, eğitim-öğretimi destekleme ve toplumsal katma değeri olan bilgi paylaşımı gibi kullanımların özendirilmesi gerekmektedir. Böylece, sosyal medya kullanım amaçları ile ilgili bilinç düzeyinin erken yaşlardan itibaren yükseltilmesi ile birlikte, bireyleri ve toplumu tehdit eden sosyal medya bağımlılığı sorununun kontrol altına alınabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akın, M. (2017). A research on the impacts of the young people's Internet addiction levels and their social media preferences. *International Review of Management and Marketing*, 7(2), 256-262.
- Andreassen, C. S., Torsheim, T., & Pallesen, S. (2014). Predictors of use of social network sites at work-a specific type of cyberloafing. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19(4), 906-921.
- Aydın, İ. E. (2016). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımları üzerine bir araştırma: Anadolu Üniversitesi örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 373-386.
- Bouilanne, S. (2015). Social media use and participation: A meta-analysis of current research. *Information, Communication & Society*, 18(5), 524-538.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-mediated Communication*, 13(1), 210-230.
- Chen, H.T. & Kim, Y. (2013). Problematic use of social network sites: the interactive relationship between gratifications sought and privacy concerns. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16, 806-812.
- Çelik, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin incelenmesi: Kültür Üniversitesi öğrencileri üzerinde bir araştırma. 1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, İstanbul.
- Dahlgren, P. (2009). *Media and political engagement: Citizens, communication, and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davies, T. & Cranston, P. (2008). Youth work and social networking: Interim report. Leicester: National Youth Agency.

- Filiz, O., Erol, O., Dönmez, F. İ., & Kurt, A. A. (2014). BÖTE bölümü öğrencilerinin sosyal ağ siteleri kullanım amaçları ile internet bağımlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 3(2), 17-28.
- Floros, G. & Siomos, K. (2013). The relationship between optimal parenting, Internet addiction and motives for social networking in adolescence. *Psychiatry Research*, 209(3), 529-534.
- Griffiths, M. D. (2005). A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, 10, 191-197.
- Griffiths, M. D. (2012). Facebook addiction: Concerns, criticisms and recommendations. *Psychological Reports*, 110, 518-520.
- Günüç, S. (2009). *İnternet bağımlılık ölçeğinin geliştirilmesi ve bazı demografik değişkenler ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.)
- Kemp, S. (2018). Digital in 2018: World's Internet Users Pass the 4 Billion Mark. *We Are Social*. 01.02.2019, Retrieved from: <https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018>
- Kırık, A. M., Arslan, A., Çetinkaya, A., & Gül, M. (2015). A quantitative research on the level of social media addiction among young people in Turkey. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, 3(3), 108-122.
- Koçer, M. (2012). Erciyes Üniversitesi öğrencilerinin İnternet ve sosyal medya kullanım alışkanlıkları. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 18, 70-85.
- Korgaonkar, P. K. & Wolin, L. D. (1999). A multivariate analysis of web uses. *Journal of Advertising Research*, 39(1), 53-68.
- Köseoğlu, Ö. (2012). Sosyal ağ sitesi kullanıcılarının motivasyonları: Facebook üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 7(2), 58-81.
- Kuss, D. J. & Griffiths, M. D. (2011b). Online social networking and addiction – A review of the psychological literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 8, 3528-3552.
- Küçükali, A. (2016). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımı: Atatürk Üniversitesi örneği. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(13), 531-546.
- Lee, Z. W., Cheung, C. M., & Thadani, D. R. (2012). An investigation into the problematic use of Facebook. *Proceedings of the 45th Hawaii International Conference on System Sciences*, Maui, HI, USA, 1768-1776.
- Moran, M., Seaman, J., & Tinti-Kane, H. (2011). Teaching, learning, and sharing: How today's higher education faculty use social media. *Pearson Learning Solutions and Babson Survey Research Group*, 1-32.
- Palfrey, J. & Gasser, U. (2008). *Born digital: Understanding the first generation of digital natives*. Basic Books. 01.02.2019, Retrieved from: https://pages.uoregon.edu/koopman/courses_readings/phil123-net/identity/palfrey-gasser_born-digital.pdf

- Pantic, I. (2014). Online social networking and mental health. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 17(10), 652-657.
- Papacharissi, Z. & Rubin, A. M. (2000). Predictors of Internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 44, 175-196.
- Punyanunt-Carter, N. M., De La Cruz, J. J., & Wrench, J. S. (2017). Investigating the relationships among college students' satisfaction, addiction, needs, communication apprehension, motives, and uses & gratifications with Snapchat. *Computers in Human Behavior*, 75, 870-875.
- Rumpf, H.-J., Meyer, C., Kreuzer, A., John, U. & Meerkerk, G.-J. (2011). Prävalenz der Internetabhängigkeit (PINTA). Bericht an das Bundesministerium für Gesundheit. Verfügbar über. 01.02.2019, Retrieved from: http://www.drogenbeauftragte.de/fileadmin/dateien-dba/DrogenundSucht/Computerspiele/Internet/Downloads/PINTA-Bericht-Endfassung_280611.pdf
- Ryan, T., Chester, A., Reece, J., & Xenos, S. (2014). The uses and abuses of Facebook: A review of Facebook addiction. *Journal of behavioral addictions*, 3(3), 133-148.
- Sandoval, M., & Fuchs, C. (2010). Towards a critical theory of alternative media. *Telematics and Informatics*, 27(2), 141-150.
- Shao, G. (2009). Understanding the appeal of user-generated media: a uses and gratification perspective. *Internet research*, 19(1), 7-25.
- Sofiah, S. Z. S., Omar, S. Z., Bolong, J., & Osman, M. N. (2011). Facebook addiction among female university students. *Revista De Administratie Publica Si Politici Sociale*, 3(7), 95.
- Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z., & Demir, M. (2013). İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 7(4), 23-32.
- Statista. (2019). Negative effects of using social media according to Italian users in 2017. 01.02.2019, Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/866186/negative-effects-of-social-media-usage-in-italy/> 3
- Şahin, C. & Yağcı, M. (2017). Sosyal medya bağımlılığı ölçeği-yetişkin formu: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(1), 523-538.
- Tektaş, N. (2014). Üniversite öğrencilerinin sosyal ağları kullanımlarına yönelik bir araştırma. *Tarih Okulu Dergisi*, 2014(XVII).
- Tess, P. A. (2013). The role of social media in higher education classes (real and virtual) – A literature review. *Computers in Human Behavior*, 29(5), 60-68.
- Utz, S., Muscanell, N., & Khalid, C. (2015). Snapchat elicits more jealousy than Facebook: A comparison of Snapchat and Facebook use. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18(3), 141-146.
- Valkenburg, P.M. & Peter, J. (2011). Adolescents' online communication: an integrated model of its attraction, opportunities, and risks. *Journal of Adolescent Health*, 48, 121-127.

Van Rooij, A. J. & Schoenmakers, T. M. (2013). Monitor Internet en Jongeren 2010-2012. Het (mobiele) gebruik van sociale media en games door jongeren [Monitor Internet and Youth 2010-2012: The (mobile) use of social media and games by adolescents] 01.02.2019, Retrieved from: <http://www.ivo.nl/UserFiles/File/Publicaties/201301%20Factsheet%20Social%20media%20en%20gamen.pdf>

Van Rooij, A. J., Schoenmakers, T. M., Van de Eijnden, R. J., & Van de Mheen, D. (2010). Compulsive Internet use: The role of online gaming and other Internet applications. *The Journal of Adolescent Health*, 47(1), 51-57.

Wan, C. (2009). *Gratifications & loneliness as predictors of campus-SNS websites addiction & usage pattern among Chinese college students* (Master's thesis). Hong Kong: The Chinese University of Hong Kong.

Ekler

Ek 1. Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeği

No		Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her zaman
1	Sosyal medyayı arkadaşlarla iletişimde bulunmak için kullanırım.					
2	Sosyal medyayı eğlenmek ve rahatlamak için kullanırım.					
3	Sosyal medyayı boş zamanları değerlendirmek için kullanırım.					
4	Sosyal medyayı müzik dinlemek için kullanırım.					
5	Sosyal medyayı mesaj göndermek ve almak için kullanırım.					
6	Sosyal medyayı insanları daha iyi tanımak için kullanırım.					
7	Sosyal medyayı olayları/gündemi takip etmek için kullanırım.					
8	Sosyal medyayı kişisel sunum ve bilgi paylaşımı için kullanırım.					
9	Sosyal medyayı kişi ve organizasyonlara ulaşmak için kullanırım.					
10	Sosyal medyayı fikir alışverişinde bulunmak için kullanırım.					
11	Sosyal medyayı bilgiye erişim amacıyla kullanırım.					

Gençlerin Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi

Ek 2. Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği

No		Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her zaman
1	Sosyal medyayı kullanmamdan dolayı ailem ile sorunlar yaşarım.					
2	Sosyal medyayı kullanmamdan dolayı başka etkinliklere (spor, kitap okuma vb.) ilgim azalır.					
3	Sosyal medyayı kullanmamdan dolayı ev/iş/okul sorumluluklarımı ihmal ederim.					
4	Sosyal medyayı kullanmamdan dolayı ailem ile daha az zaman geçiririm.					
5	Sosyal medyayı kullanmamdan dolayı arkadaşlarım ile daha az zaman geçiririm.					
6	Çevremdekiler sosyal medyada harcadığım zamandan dolayı şikâyet eder.					
7	Arkadaşlarım beni çağırırsa dahi sosyal medyanın başından kalkamam.					

Turizm Master Planlarının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği

Esra Katırcıoğlu ^{a,b}, Mehmet Boyraz ^c, Ahmet Çetin ^d, Hasan Hüseyin Soybalı ^e

Özet

Araştırmanın amacı, Türkiye’de çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından hem il bazında hem de bölgesel olarak hazırlanan turizm master planlarının karşılaştırılmasıdır. Doküman inceleme yönteminin kullanıldığı bu araştırmanın veri kaynağını, Türkiye’deki Valilikler bünyesinde ve İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri koordinatörlüğünde hazırlanan turizm master planları oluşturmaktadır. Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi tekniği kullanılarak master planlarının içeriği Dünya Turizm Örgütü’nün Ulusal ve Bölgesel Turizm Planlaması kriterleri çerçevesinde karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda ulusal çerçevede hazırlanan turizm master planlarının, uluslararası kriterler karşısında bazı noktalarda eksiklerinin olduğu ortaya çıkarılmıştır. Özellikle, master planlarının hazırlanmasında görev alacak uzman ekip, destinasyon taşıma kapasitesi, planlama yapılacak bölgenin ekonomik açıdan depresif yönleri, turizm sektöründe çalışacak personelin barınma olanakları, küresel, ülke içi ve bölgesel turizm kalıplarının ve eğilimlerinin analizi gibi kriterlerde sorunların mevcut olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarının gelecekte yapılacak araştırmalara ve hazırlanacak turizm master planlarına örnek teşkil etmesine ve master planlarının uluslararası standartlara uyum sağlamasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Turizm Master Planları
İçerik Analizi Yöntemi
Karşılaştırmalı Analiz
Politika ve Strateji

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 12.02.2019
Kabul Tarihi: 29.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.526026

Comparison of Tourism Master Plans: The Case of Turkey

Abstract

Purpose of this research is to compare provincial and regional tourism master plans prepared by various institutions in Turkey. Tourism master plans prepared under governorates coordinated by provincial directorate of culture and tourism formed the data source. In data analysis, content of master plans was analyzed by using descriptive analysis method according to World Tourism Organization National and Regional Tourism Planning criteria. According to data obtained, it was revealed that national tourism master plans have had some omissions compared with international criteria. In particular, it was determined that there have been many problems in such issues as expert team, destination carrying capacity, economic depressive aspects of the region to be planned, shelter opportunities of tourism sector employees, analysis of global, domestic and regional tourism patterns and trends. Research results are thought to contribute to future researches and master plans and the tourism master planning process in order to adapt international criteria.

Keywords

Tourism Master Plans
Content Analysis Method
Comparative Analysis
Policy and Strategy

About Article

Received: 12.02.2019
Accepted: 29.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.526026

^a İletişim Yazarı: esra.yilmaz@dpu.edu.tr

^b Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Simav Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0002-5941-553X

^c Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ORCID: 0000-0001-6755-1999

^d Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Denizli Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0002-0753-8175

^e Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ORCID: 0000-0002-5929-0933

Giriş

İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için buldukları doğal çevreden diğer ülke veya bölgelere farklı motivasyonlarla hareketini kapsayan; sosyal, kültürel ve ekonomik bir olgu (UNWTO, 2017) olarak turizm; yarattığı iş kolları, ihracatı yönlendiren gücü ve dünyada refahın sağlanmasına olan katkısı ile küresel ekonomideki diğer sektörlerle kıyasla en hızlı gelişen endüstrilerden biridir (WTTC, 2018). Turizm; çevre ve kültürün korunması, barış ve güvenliğin sağlanması, iş olanakları oluşturma, ekonomik büyümeyi ve ülkelerin gelişimini sağlama gibi çeşitli nedenlerle oldukça önem arz eden sektörlerin başında gelmektedir (UNWTO, 2018). Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) tarafından “Turizm 2020 Vizyonu” başlığıyla yayımlanan raporda 2020 yılına kadar uluslararası turizm hareketliliğine katılan turist sayısının yıllık % 4.1’lik büyüme ile 1.56 milyar olacağı öngörülmüş ve 2017 yılı itibarıyla turist sayısının 1.326 milyon kişiye ulaştığı belirlenmiştir (UNWTO, 2018). 2030 vizyonu ile ilgili ise senede ortalama 43 milyon kişilik artışla toplam 1.8 milyar kişiye ulaşacağı tahmin edilmektedir (UNWTO, 2012). Turizm endüstrisinin bu denli hızlı gelişmesi birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Özellikle planlanma olmaksızın sadece turizm olgusunun ekonomik yönüne odaklı turizm ürünü geliştirme girişimleri, turizm destinasyonlarının çok çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Yerel yönetimlerce halkın ekonomik anlamda kalkınmasını sağlamak ve idari yönetim altındaki eski mahalle ve yerleşim yerlerinin tarihî dokusunu ön plana çıkarabilmek amacıyla yapılan faaliyetler söz konusu bu yerlerin yatırımcılar ve turistler için cazibe merkezi olmasını hedeflerken (Kunzman, 2004: 386), yöreye ait kültürün ve tarihin tüketim nesnesine dönüşmesine neden olmaktadır (Judd, 1999: 36). Ülkelerin birer tüketim nesnesi hâline dönüşmesi, doğa, çevre, kültürel miras, dil gibi ülkeye ait otantik öğelerin yok olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ülkelerin kendi kültürlerini, doğayı ve çevreyi gözetmeleri ve turizmde sürdürülebilirliği ekonomik hedeflerden daha da önde tutarak hareket etmeleri gerekmektedir (Gülüm, 2015: 97). Dünya Turizm Örgütü konu ile ilgili geliştirilmesi planlanan yöreler, bölgeler ve ülkelerin belli kriterler çerçevesinde hareket etmelerinin, ileride yaşanacak sıkıntıların en aza indirgenmesi açısından önem arz ettiğini belirterek konu ile ilgili “Teknik Ürün Geliştirme Portfolyosu” yayımlamıştır (UNWTO, 2018a). Benzer olarak Inskeep (1991), UNWTO tarafından desteklenen bir proje çerçevesinde “Turizm Master Planları Geliştirme Kılavuzu” yayımlanmıştır.

Turistik cazibe merkezi hâline getirilmek istenen yörelerle ilgili önceden yörenin altyapı, ulaşım, taşıma kapasitesi, çekicilik unsurları gibi sahip olduğu özelliklerin belirlenmesi ve bu özellikler dikkate alınarak önceden planlama yapılması destinasyonların turizmin sebep olabileceği olası sorunlardan kurtarabilmekte ve geleceğe dönük projeksiyonların geliştirilebilmesine imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amacı, yapılan literatür taraması sonucunda ulaşılan Türkiye’de iller ve bölgeler bazında hazırlanmış master planlarının, UNWTO tarafından hazırlanan kitapçığın önermeleri doğrultusunda araştırmacılar tarafından belirlenen kriterler aracılığıyla içerik analizi yöntemi ile incelenmesi ve planlama aşamasında nasıl bir yol izlendiğinin keşfedilmesidir.

Kavramsal Çerçeve

Ulusların ekonomik anlamda kalkınması (Jenkins, 1980: 22), kültürlerarası iletişimin kuvvetlenmesi (Besculides, Lee ve McCormick, 2002: 306), politik açıdan ülkelerin turizm faaliyetlerinden paylarına alabilmeleri adına birbirleriyle anlaşma yolunu tercih etmeleri, ülkelerin alt ve üst yapı planlarında doğa, kültür ve çevre mirasını korumaya yönelik tedbirler

almaya çalışması gibi çok çeşitli faydaları olan turizm, dünya çapında en hızlı gelişen endüstrilerden bir tanesidir (WTTC, 2018). Coğrafi konum, turistik değerler, deniz ve kumsallar, güneşli gün sayısı açısından zengin olan lkeler, kültürel çeşitlilik ve miras açısından uluslararası turizm için önemli bir konuma sahip olabilmektedirler (Köksal, 1994: 2). Ancak, günümüzde ülkelerin rekabetin yüksek olduğu turizm pazarından istedikleri payı alabilmelerinde yalnızca doğal güzellikler ve turistik cazibe unsurlarına sahip olmaları başlı başına yeterli bir ölçüt olarak görülmemektedir. Goodrich (1978: 9) pazarlama, psikoloji ve sosyolojide yaygın bir anlayış olarak benimsenen, bir fikrin, ürünün veya hizmetin onu talep eden kimseler tarafından tanıdağ olması veya müşterilerin ürün veya hizmetle ilgili fikrinin olmasının sözü edilen ürün veya hizmeti tercih edip etmemesinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, klasik turist tipolojisi için doğru bir tespit olmakla birlikte günümüz turist profilinde pek de geçerli bir durum olmadığı gözlemlenmektedir. lkeler, aşırı rekabetçi turizm pazarında çeşitliliklerini “yeni niş pazarlar” oluşturarak turistlerin beğenisine sunmakta ve turizm hareketliliğinden doğan sermayeden kendi paylarına düşeni almak istemektedirler. Turist profilindeki sürekli değişimin yansımaları olan ve beklenti farklılıkları lkeleri, turizm pazarında çeşitlilikleri ile ön plana çıkmaya; sıra dışı, görülmemiş, büyüleyici ancak ulaşılabilir turizm ürünleri ile rekabet avantajı elde etmeye zorlamaktadır (Kruja ve Gjyrezi, 2011: 78). Bu beklenti, lkeleri doğru planlama yapmadan veya alelacele harekete zorlayarak, geri dönüşü mümkün olmayan yanlışlar ile ülkelerin doğal, çevresel ve kültürel zenginliklerini yok etme safhasına getirmektedir. Yerel yönetimin turizm planlaması ve politika oluşturma konusundaki kapasitesi, hkmet birimlerinin tümünde kodlanan roller, işlevler ve sorumluluklarla doğru orantılıdır. Bu bağlamda hükümetlerin destinasyon planlama ve geliştirmede karar verici rolleri hayati önem taşımaktadır. (Dredge, 2001: 357). Planlama ve politikalar turizmin gelişim yönünü önemli ölçüde etkilemektedir (Derdge ve Jamal, 2015).

Gelişmiş lkeler açısından turizmin de dhil olduğu herhangi bir sektörde yapılacak işlerin önceden planlanması çoğulculuk anlayışından hareketle merkez otoritenin yaptırımı olmadan gerçekleştirilebilmekte iken, gelişmekte olan lkeler açısından planlamada merkezleşme eğilimi ve uygulama ve kuralların tek elden yönetilmesi anlayışı benimsenmektedir (Yasarata vd. 2010: 346). Buna ek olarak gelişmekte olan lkeler; yoksulluğun azaltılması ve ülke servetinin arttırılması açısından stratejik bir zorunluluk hline gelen turizm politikalarını, zengin yabancılardan ihtiyaçlarını karşılamakla ilgili izole ve yüzeysel ekonomik bir araç olarak algılamakta; bu durum da söz konusu ülkelerin politika üretme, geliştirme ve uygulama konusunda yetersiz kalmalarına sebebiyet vermektedir (Alipour ve Kılıç, 2005: 80). Baud-Bovy (1982: 308) turizm planlayıcılarının önceliklerinin kaynaklar ve kaynak ile ilgili ekonomik gider ve maliyetler olduğunu dile getirmekte ve üretilen planların sürekli değişkenlik gösteren durumlara adapte edilebilmesi hususunda yetersiz, alan kontrolünden yoksun, turizmin sosyoekonomik etkilerini göz ardı eden, alternatif destinasyonların olası rekabet edilebilirliğini kapsam dışında bırakan çalışmalar olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla ülkelerin ürün çeşitlendirmesine gitmesinde, çok çeşitli ürün ve hizmet sağlayıcıları içeren karmaşık ağlar olarak görülen turizm destinasyonlarının (Buhalis, 2000: 97; Hu ve Ritchie, 1993: 26) geliştirilmesi sürecinde n planlama yapılması son derece önemlidir. Geliştirilmesi planlanan her destinasyon için daha önceden çekicilik unsurlarının neler olduğu, konaklama işletmelerinin türü, ulaşım şekli ve uygulanabilecek pazarlama türleri ile ilgili bir dizi önemli stratejik kararın alınması (Uysal ve

Crompton, 1985), destinasyonun daha sonrasında yaşayabileceği olumsuz etkilerin kontrol altına alınmasında etkilidir.

Getz (1987: 212), turizm planlama felsefesinin aşamalı olarak geliştirilmesinde kullanılan dört geniş yaklaşımı tanımlamıştır. Bu yaklaşımlar sivil destekleyici yaklaşım, ekonomik veya endüstri odaklı yaklaşım, fiziksel /mekânsal yaklaşım ve yerel halkın turizm deneyiminde oynadığı rolü ön plana çıkaran yaklaşım olarak isimlendirilmiştir. Bahsi geçen her yaklaşım; teknik, ekonomik, sosyal, çevresel ve politik konulara farklı vurgular getiren farklı bir uyarana ve açıklamaya sahiptir. Ancak, Inskeep (1994: 1) turizmin kontrollü, bütüncül ve sürdürülebilirlik anlayışının benimsenerek geliştirilmesinin ve yönetilmesinin gerekliliğine vurgu yaparak, bu yaklaşımın benimsenmesi hâlinde turizmin ciddi çevre ve sosyal sorunlara yol açmadan bir bölgeye önemli derecede katkı sağlayacağını dile getirmektedir.

Literatürde turizm planlaması ve planlama sürecinde dikkat edilmesi gereken unsurlar ile ilgili çalışmaların mevcut olduğu görülmektedir. Pearce (1989: 246) turizm planlamasının araştırmalara ve değerlendirmelere dayanan bir süreç olduğunu; planlamanın asıl hedefinin turizm potansiyelinin, insanların refah seviyesini ve çevre kalitesinin en üst düzeye çıkarma çabası içerisinde değerlendirilmesi olduğunu ifade etmektedir. Gunn (1994: 29-30) ise turizm planlamasının tüm seyahat ilkelerini ve seyahatle ilişkili bütün ilkeleri kapsamı gerektiğini, yapılan planların geleceğe dönük hazırlanması ve var olan durumun daha da iyileştirici özelliğe sahip olması gerektiğini, yalnızca ekonomik gelişimin göz önünde bulundurulmaması, bunun yanı sıra toplumsal ihtiyaçları da kapsamı gerektiğini vurgulamaktadır. Van Niekerk (2014: 83) Güney Afrika'da yerel halkın katılımını da içeren entegre turizm planlama süreci ile ilgili yürüttüğü çalışmada yerel destinasyonların geliştirilmesinde altı aşamalı bir planlama doğrultusunda hareket edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu aşamalardan ilki, yöreye ait arz-talep verilerini içeren durum analizini gerçekleştirme; ikinci aşama yörede belirlenen sorunların giderilmesine yönelik çözüm önerilerini de kapsayan stratejiler, programlar ve projeler geliştirme; üçüncü aşama, ikinci aşamada belirlenen projelerin veya programların nasıl uygulanabileceğine yönelik detaylı bir tanım yapma; dördüncü aşama yöre halkı ile yapılması gereken tüm toplantıların gerçekleşmesi sonucunda elde edilen sonuçlar ile diğer sektörlerle ait planların turizm planı içerisine dâhil edilmesi; beşinci aşama, planın son hâlinin yörede oluşturulan konsey tarafından onaylanması ve son aşama ise plan dâhilinde belirlenen proje ve programların uygulanmaya başlaması olarak detaylandırılmıştır. Tosun ve Jenkins (1996: 529) Türkiye'de turizm geliştirilmesine yönelik önerilerde de buldukları çalışmada Hindistan, Endonezya, Çin ve Nijerya gibi devletlerin topraklarının oldukça geniş olmasının uygulanacak ulusal bir planın yetersiz kalmasına sebep olduğu ifade edilirken, politikaların ulusal düzeyde alınması ancak, bölgesel bazda planlama yapılmasının uygun olduğunu vurgulamışlardır. Yine Türkiye için de bu doğrultuda adımların atılmasının faydalı olacağı önerilmiştir. Bu bağlamda Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından geliştirilen Türkiye Turizm Stratejisi 2023'ün incelenmesi faydalı olacaktır. Türkiye Turizm Stratejisi 2023, Eylem Planı 2007-2023, Türkiye'de ülkenin hemen hemen her bölgesinde farklı turizm türlerinin gelişmekte veya sürdürülmekte olduğunu, bu bölgelerin bütünlük bir yaklaşım ile ele alınması konusunda yaşanan eksiklikler nedeniyle Akdeniz ve Ege kıyılarında kitle turizminden kaynaklanan yığılmaların olduğunu; bu durumun turizm destinasyonlarında çarpık kentleşmeye sebebiyet verdiğini, yine alt yapı ve çevre sorunlarının ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla turizmin tüm ülkeye yayılabilmesinin bütüncül bir yaklaşım benimsenerek turizm destinasyonlarının birbirlerine bağlanabileceği güzergâhların ülke içerisinde aktive edilmesi

ile turizm destinasyonu olmasa bile bu güzergâh dâhilinde kalan yörelerin de güçlendirme olasılığının olduğu ifade edilmektedir (KTB, 2007: 1-2).

Farklı yaklaşımların bütüncül bir biçimde ele alınarak yeni geliştirilen destinasyonların artan turizm hareketliliğinden doğabilecek zararların en aza indirilmesini hedefleyen UNWTO, destinasyon planlama ve geliştirme ile ilgili turizm master planlarını devreye sokmuştur. Turizm master planı; politika ve strateji, planlama, kurumsal güçlendirme, mevzuat ve yönetmelik, ürün geliştirme ve çeşitlendirme, pazarlama ve tanıtım, turizm altyapısı ve üstyapı, turizmin ekonomik etkisi, turizm yatırımı, insan kaynakları gelişimi ve turizmin sosyokültürel ve çevresel etkileri gibi konuların dikkate alınarak turizm için uzun vadeli bir kalkınma çerçevesi oluşturulması olarak tanımlanmaktadır (UNWTO, 2018b). Bu tür planlar bütünlük planları olarak da adlandırılmakta (Usta, 2008: 214) ve belirli bir dönemi kapsayan, bu dönem içerisinde ulaşılması hedeflenen amaçları, bu amaçlar doğrultusunda kullanılacak araçları, finansal ve fiziki olanaklar ile işlerin yürütülmesinde sorumlu olan kimselerin ne kadar süre içerisinde bu işleri gerçekleştireceklerini tanımlayan planlar olarak tanımlanmaktadır (Olalı, 1990: 25).

NLTRA (North Lake Tahoe Resort Association) tarafından 2015 yılında North Lake, ABD’de hazırlanan planda, master planın amacının bölgenin uzun vadeli turizm vizyonunu oluşturmak, amaçları belirlemek, gelecek yıllarda birlik tarafından politika üretme ve karar verme aşamalarında kullanılacak potansiyel finansman fırsatları ile ilgili önerileri tanımlamak olduğunu açıkça ifade edilmektedir (North Lake Tourism Master Plan, 2015: 2).

Turizm master planları, bir destinasyonun başarıya ulaşmasında takip edeceği yol haritası olup; öncelikli olarak “Neredeyiz?”, “Nereye ulaşmak istiyoruz?” ve “O noktaya nasıl ulaşabiliriz?” sorularına cevap verebilmelidir (Solimar Int, 2018). Turizm, diğer endüstriler ile mukayese edildiğinde oldukça parçalı bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda turizm ürününü geliştirilmesinde ve pazarlanmasında planlanmış bir yaklaşıma sahip olmak son derece önemli olup ülkelerin turizm sektöründen ekonomik fayda edinmesi bu yaklaşımın benimsenmesine bağlıdır (Tourism Development International, 2018). Haugland ve diğerleri (2011: 269) turizm destinasyonlarının geliştirilmesinde destinasyonların kapasitesinin, destinasyon seviyesinde iş birliğinin ve destinasyonlar arası bağlantıların önemine vurgu yapmışlar ve herhangi bir destinasyonun gelişmesinde öncelikli olarak dağılık hâldeki kaynakların belirlenmesi ve bu kaynaklardan faydalanılmasının son derece önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Yine araştırmacılar destinasyonlardaki bireysel aktörlerin uyumlu bir tutum sergilemelerinin planlama konusunda etkili olduğunu, ancak bu durumun aktörler arasındaki koordinasyonu sağlayabilecek mekanizmaların tatbik edilmesi ile edinilebileceğini belirtmişlerdir.

Son olarak araştırmacılar turizm destinasyonları arasındaki bağlantının özellikle iletişim kanalları aracılığıyla sağlanabileceği, bu sayede destinasyonlar arasında bilgi ve yenilikçi uygulamalar konusunda paylaşımın sağlanabileceğini dile getirmişlerdir.

Bahsi geçen tüm çalışmalardan da anlaşılacağı üzere, turizm destinasyonlarının planlanması safhasında son derece dikkatli olunması, birçok hususun göz önünde bulundurulması bütüncül bir yaklaşım benimsenerek hareket edilmesinin yöre, bölge ve ulus çapında kalkınmanın gerçekleşebilme ihtimalini güçlendirmektedir. Bu bağlamda çalışmada araştırmacılar tarafından internet taraması ve iletişim araçları (telefon, faks ve e-mail)

kullanılarak ulaşılan Türkiye’de il ve bölgesel bazda hazırlanmış master planlarının belirli kriterler aracılığıyla içerik analizi yöntemiyle incelenmesi hedeflenmiştir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme metodu kullanılmıştır. Doküman inceleme, var olan olgular ile ilgili gerçekliği mevcut belge ve dokümanların incelenmesi suretiyle ortaya koyma hedefi taşımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217). Bu bağlamda araştırma kapsamında Türkiye’de çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından il ve bölgesel olarak hazırlanan turizm master planlarının (TMP) UNWTO tarafından desteklenen bir proje sonucu oluşturulmuş Turizm Master Planları Geliştirme Klavuzu ve yine UNWTO tarafından yayımlanan National and Regional Tourism Planning: Methodologies and Case Studies (Ulusal ve Bölgesel Turizm Planlaması: Metotlar ve Örnek Olaylar) adlı yayında yer alan kriterlere göre değerlendirilmesi ve karşılaştırılması amaçlanmıştır

Veri Kaynağı ve Çalışma Grubu

Araştırmanın veri kaynağı, Türkiye’de valiliklerin bünyesinde ve İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri koordinatörlüğünde hazırlanan TMP’leri kapsamaktadır. Bu doğrultuda araştırma kapsamında yer alan, ulaşılabilen bütün TMP’ler araştırmaya dâhil edilmiştir. Türkiye’de hangi il veya bölgelerin daha önce bir TMP yaptığının belirlenmesi ve bu planlara ilişkin belge ve çıktılara erişebilmek için 81 ilin İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerine telefon faks ve elektronik posta yoluyla ulaşılmıştır. 2018 yılı Nisan ayında yapılan görüşmeler sonucunda, 2018 yılı itibarıyla tamamlanmış, iller bazında altı adet ve birtakım illerin oluşturduğu bölgelere yönelik beş adet olmak üzere, Türkiye’de toplamda 11 adet TMP’nin gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bu TMP’lerin 10 tanesine sanal ortamda elektronik kopya olarak erişilmiş olup diğer il bazında yapılmış olan bir TMP’ye ise basılı kitap olarak ulaşılmıştır. Araştırmanın veri kaynaklarını oluşturan TMP’lerin ait olduğu il ve bölgeler ile bu planların tamamlandığı yıllara ilişkin bilgiler Tablo-1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Türkiye’de Tamamlanmış Turizm Master Planları

#	İl / Bölge Adı	Yıl
1	Adana	2016
2	Bayburt	2011
3	Eskişehir	2011
4	Mersin	2010
5	Sivas	2016
6	Zonguldak	2015
7	Doğu Karadeniz (Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon)	2010
8	GAP Bölgesi (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Şanlıurfa, Siirt, Şırnak)	2011
9	Güney Ege (Aydın, Denizli, Muğla)	2012
10	KOP Bölgesi (Aksaray, Karaman, Konya, Niğde)	2016
11	Trakya Bölgesi (Edirne, Kırklareli, Trakya)	2012

İncelenen TMP'lerde referans alınan kriterlere göre eksiklikler ve kendi aralarındaki farklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dünya Turizm Örgütü (*World Tourism Organization*) yayınları arasında yer alan ve Inskeep (1994) tarafından yazılan "Ulusal ve Bölgesel Turizm Planlaması: Metodolojiler ve Örnek Olaylar" kitabı, turizm master planlarının içeriklerinin karşılaştırılması için referans alınmıştır. Bu kapsamda, kitabın ilk bölümü (Turizm Planlama Metodolojileri) eklerinde yer alan;

EK 1: Bir Turizm Planlama Projesi Nasıl Organize Edilir (Inskeep, 1994: 60-62)

EK 3: Taşıma Kapasitelerinin Belirlenmesi (Inskeep, 1994: 63-66)

EK 4: Ulusal veya Bölgesel Turizm Planı'nın Önemli Bileşenlerinin Kontrol Listesi (Inskeep, 1994: 66-71)

çizelgelerinde bulunan hazırlama ekibi, destinasyonun fiziksel, sosyoekonomik ve kültürel taşıma kapasitesi, destinasyondaki arz durumu, altyapı durumları, insan kaynağına ilişkin kriterler ve geleceğe yönelik projeksiyonların da içinde bulunduğu kriterler dikkate alınarak Türkiye'deki TMP'lerin içerikleri karşılaştırılmıştır. Tablolarda yer verilen kriterler UNWTO'nun belirlediği kriterler olup TMP'lerde bu kriterlere ilişkin bilgi yer alması durumunda (x) işareti ile varlığı, değinilmemesi durumunda ise (-) işareti ile yokluğu ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, TMP'lerin hazırlanmasında uluslararası kriter ve ölçüklerin ne kadar dikkate alındığı, planların içeriklerinde yer verilen özellikler arasındaki benzerlik ve farklılıkların hangi düzeyde olduğu bütüncül bir bakış açısıyla karşılaştırmalı olarak tablolar hâlinde ele alınmıştır.

Bulgular

TMP'lerin hazırlanma kararının alınmasında yer alan temel değerler ile hazırlanmasında katkı sağlayabilecek ekip üyelerine yönelik inceleme kriterleri Inskeep'in (1994) *EK 1: Bir Turizm Planlama Projesi Nasıl Organize Edilir* bölümünden faydalanılarak ortaya konulmuştur. Bu kriterlerin, incelenen TMP'ler kapsamında karşılaştırmalarına Tablo-2 ve Tablo-3'te yer verilmiştir.

Tablo 2. Master Planların Hazırlanmasına Yönelik Temel Bulgular

	Adana	Bayburt	Eskişehir	Mersin	Sivas	Zonguldak	D. Karadeniz	GAP	Güney Ege	KOP	Trakya
Master planın hazırlanması için belirlenen süre	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
Master planın hazırlanması için belirlenen bütçe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Master planın hazırlanmasında çalışacak kurumlar	x	-	-	-	x	x	x	-	-	-	x
Master planın uygulanması için belirlenen süre	-	x	-	-	x	x	x	-	-	-	x
Planlamada çalışacak yerel yetkililerin bilgilendirilmesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x

Türkiye’de TMP’lerin hazırlanması için ilgili kamu kurum/kuruluşları tarafından herkese açık ihale usulü yöntemi ile ihale edilmektedir. İhale ilanı, idari şartname ve teknik şartname ile diğer usul ve yöntemler dâhil olmak üzere sınırları ve kapsamı daha önceden belirlenmiş olan TMP içerikleri yürütücü firma tarafından hazırlanmakta ya da hazırlanmaktadır. TMP’lerin hazırlanması için yeterli süre, bütçe ve çalışacak kurumlara yönelik temel bilgiler ihale öncesinde planlanabildiği veya teknik olarak talep edilebildiği gibi ihale sürecinde de belirlenebilmekte veya şartnamelere göre sözleşmeler geliştirilebilmektedir. TMP’lerin ihale süreçlerinde yer alan temel bilgilere, tamamlanan plan çalışmaları sonuç raporlarında tekrar yer verilmeyebilmektedir. Bu kapsamda, Tablo-2’de yer alan TMP içeriklerine bakıldığında; hazırlık süresine ilişkin Trakya dışındaki TMP’lerde ve bütçeye yönelik TMP’lerin tamamında herhangi bir bulguya rastlanamazken, TMP’lerin hazırlanmasına katkı sunan kurumlar açısından raporların yaklaşık yarısında bilgi verildiği görülmektedir. Diğer taraftan, TMP’lerin hazırlık sürecinde yine Trakya dışındaki TMP’lerde yerel yetkililerin bilgilendirilmesine yönelik bulgulara rastlanamamış olması iller bazında yerel veya bölgesel iş birliği düzeyinin çok düşük ve koordinasyonun zayıf olduğunun göstergesi niteliğindedir. Ayrıca, TMP’lerin %55’inin raporlanmasına rağmen içeriklerinde yer alan plan ve stratejilerin hayata geçirilmesine ilişkin zaman yönetimi programının yer almadığı tespit edilmiştir. TMP’lerin hazırlanmasına çekirdek ve destek ekip olmak üzere iki ayrı grupta yer alan uzmanlar katkı sunmaktadır. Türkiye’deki TMP’lere bakıldığında böyle bir ayırımın göz önüne alınmadığı görülmektedir. Konuya dair bulgular Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Master Planların Hazırlanmasına Katkı Sunan Ekip Üyeleri

Üye Türü	Üye Tipi	Adana	Bayburt	Eskişehir	Mersin	Sivas	Zonguldak	D. Karadeniz	GAP	Güney Ege	KOP	Trakya
Çekirdek Ekip	Turizm geliştirme planlayıcısı	-	-	x	-	x	-	-	-	-	-	x
	Turizm pazarlama uzmanı	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-	x
	Turizm ekonomisti	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-	x
	Turizm taşımacılığı/ altyapı planlayıcısı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
Ek Uzmanlar	Çevre planlayıcısı	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-
	Antropolog, Sosyolog	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hava taşımacılığı planlayıcısı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İnsan gücü planlama uzmanı	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-	-
	Turizm organizasyon uzmanı	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	x
	Otel ve turistik tesis uzmanı	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-	x
	Mimar	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-
	Diğer	x	x	x	-	x	x	-	-	-	-	-

Tablo-3'e göre TMP'lerin hazırlanmasındaki temel çekirdek ekip üyelerinin ise sadece Trakya ve Eskişehir TMP'lerinde yer aldığı, Sivas TMP'sinde bu üyelerden yalnızca turizm geliştirme planlayıcısının olduğu ve bunların dışındaki TMP'lerde ise herhangi bir çekirdek ekip üyesinin bulunmadığı veya master plan dâhilinde bunların belirtilmediği belirlenmiştir. TMP'lerde destek ekip yeleri arasında ek uzman olarak yine sadece Trakya, Eskişehir ve Sivas raporlarında bir "insan gücü planlama ", "turizm organizasyon" veya "otel ve turistik tesis" uzmanının görev yaptığı görülmektedir. Buna ilave olarak Tablo-3 de yer alan ek uzmanlık alanlarından üyelerin ise ekip içerisinde yer almamasına rağmen diğer grubu içerisinde çeşitli alanlardan uzmanların TMP'lerin hazırlanmasında rol oynadığı tespit edilmiştir.

Bir yörede veya bölgede turizmin geliştirilmesi ve kullanım düzeyinin korunması açısından turizm taşıma kapasitesinin oluşturulması önem arz etmektedir. Bu kapsamda TMP'lerin hazırlanması aşamasında yer alan taşıma kapasitesine yönelik inceleme kriterleri Inskeep'in (1994) EK 3: Taşıma Kapasitelerinin Belirlenmesi bölümünden faydalanılarak oluşturulmuştur. Bu kriterlerin, incelenen TMP'ler bakımından karşılaştırmalarına Tablo-4'te yer verilmiştir.

Tablo 4.Master Planlarında Taşıma Kapasitesiyle ilgili Analizler

	Adana	Bayburt	Eskişehir	Mersin	Sivas	Zonguldak	D. Karadeniz	GAP	Güney Ege	KOP	Trakya
Yerel Fiziksel ve Sosyoekonomik Çevre											
Fiziksel	Kabul edilebilir hava, su ve ses kirliliği seviyeleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kara, deniz, yaban hayatı ve doğal bitki örtüsü	x	x	-	x	-	x	-	x	x	x
	Ekolojik sistemde hasar meydana getirmeyecek nokta	-	-	-	-	-	-	-	x	-	-
	Kabul edilebilir görsel etki ve tıkanıklık düzeyleri	-	-	-	-	-	-	-	x	-	-
Ekonomik	Ekonomik bozulmalar veya enflasyon olmaksızın optimum genel ekonomik fayda sağlayan turizmin kapsamı	-	-	-	-	-	x	-	x	x	x
	Yerel topluma uygun turizm istihdam düzeyi	-	-	-	x	-	-	-	x	x	x

Sosyokültürel	Tarihî ve kültürel anıtlar, sanat, el sanatları, inanç sistemleri, gelenek ve gelenekleri zararlı etkilere maruz bırakmadan gerçekleştirilecek turizm şekilleri ve seviyesi	x	x	x	x	-	-	x	x	x	x	x
	Yerel toplumun yaşam tarzlarına ve faaliyetlerine zarar vermeden uygulanabilecek turizm gelişim kapsamı	x	x	x	x	-	-	-	-	x	x	x
Altyapı	Ulaştırma tesislerinin ve hizmetlerinin yeterliliği	x	x	x	x	-	x	x	-	x	x	x
	Su temini, elektrik, kanalizasyon, katı atık imha ve telekomünikasyon hizmetlerinin yeterliliği	x	x	-	x	-	x	-	-	x	x	x
	Sağlık ve güvenlik ile ilgili diğer tesislerin, hizmetlerin ve turizmde çalışanların barınma imkânlarının yeterli düzeyde sağlanabilirliği	-	-	-	-	-	-	-	-	x	x	x
Turizm İmajı ve Turizm Ürünü												
Fiziksel	Destinasyondaki genel temizlik durumu	-	-		x	-	-	x	-	x	x	x
	Turistik yerler de dâhil olmak üzere destinasyonda gereksiz tıkanıklığın olmaması	-	-			-	-	-	-	-	-	-
	Mimari tasarımın niteliği ve karakteri dâhil olmak üzere peyzaj veya şehir manzarasının çekiciliği	-	-	x	x	-	x	-	-	x	x	x
	Ekolojik sistemlerin bakımı ve doğal cazibe özelliklerinin flora ve faunası	-	x	x	x	-	x	-	-	x	x	x
Ekonomik	Tatilin ortalama bedeli ve bu ücret ile hizmetin uygunluğu	-	-			-	-	-	x	-	-	x

Sosyokültürel	Yerel halkın turizm bilgisi ve kabullenme durumu	-	-	x	-	-	-	-	x	x	x	
	Yerel sanatların, el sanatlarının, kültürel performansların ve yemeklerin kalitesi	-	x	x	x	-	x	-	-	x	x	x
	Arkeolojik, tarihî ve kültürel anıtların bakımı	-	x	x	x	-	x	-	x	x	x	x
	Yerel halkın misafirperverliği	-	-	-	-	-	-	-	-	x	x	x
Altyapı	Kabul edilebilir ulaşım tesisleri ve hizmetleri standartları	-	-	x	x	-	x	-	-	x	x	x
	Konaklama ve yiyecek Hizmetlerinin kabul edilebilir standartları	-	-	-	x	-	-	-	-	x	x	x
	Diğer tesislerin ve hizmetlerin kabul edilebilir standartları	-	-	-	x	-	-	-	-	x	x	x

Turizmin sürdürülebilirliği, doğal, kültürel ve sosyal çevrenin korunmasının sağlanması için destinasyonların taşıma kapasitelerinin belirlenmesi önemlidir. Çünkü turizm, diğer ekonomik sektörlere göre çevresel kaynakları en çok kullanan sektördür (Tuna 2007:17). Bu açıdan Tablo 4 incelendiğinde, taşıma kapasitesi ile ilgili boyutlardan fiziksel boyutun sadece kara, deniz, yaban hayatı ve doğal bitki örtüsü düzeyinde ele alındığı, diğer düzeylerin master planların sadece bir tanesi dışında hiçbirinde yer almadığı görölmektedir. Bunun sebebinin diğer düzeylerin araştırılmasının teknolojik alt yapı ve uzmanlık gerektiren uzun soluklu bir araştırma sürecine ihtiyaç duyulması ihtimali olarak belirtilebilir. Ekonomik boyutun alt düzeylerine bakıldığında il bazında gerçekleştirilen master planlarda bu düzeylerin sadece birinin bir master planda ele alındığı diğerlerinde ele alınmadığı, bölge düzeyinde ise çoğunluğuunda ele alındığı görölmektedir. Bölge düzeyinde gerçekleştirilen master planların bölge kalkınması açısından önemi ve turizmin ekonomik faydalarının ön plana çıkarılmasını vurgulaması açısından önemlidir. Taşıma kapasitelerinin sosyokültürel boyutunun master planların genelinde incelenmiş olması somut ve somut olmayan kültürel miras öğelerinin, kültürel değerlerin ve yerel yaşam tarzlarının korunmasının öneminin anlaşıldığına ve bu hususlara dikkat edildiğine dair önemli bir gösterge sayılabilir. Altyapı boyutuna ilişkin olarak ise, turizm hizmetinin oluşmasıyla ilgili düzeylerin planlarda dikkate alınmasına rağmen hizmeti sunacak personelin yaşam alanlarına ilişkin çalışmaların kısıtlı olduğu görölmektedir.

Destinasyonların taşıma kapasiteleri bir bölgedeki sürdürülebilirliğini belirleyen temel unsurların başında gelmektedir. Bu yüzden master planlarda bu çalışmaların daha detaylı olarak gerçekleştirilmesi gerekir. Unutulmamalıdır ki, uygulamada taşıma kapasitelerinin belirlenmesi genellikle kolay veya kesin değildir. Büyük ölçüde yapılan varsayımlara bağlıdır ve taşıma kapasiteleri de zamana ve kullanıma bağlı olarak değişebilir. Tablo-4'ün diğer bir bölümü ise destinasyondaki turizmin imajı ve turizm ürünlerinin varlığı, mevcut durumuna

ilişkin fiziksel, ekonomik, sosyokültürel ve altyapı boyutlarında ele alınmasını kapsamaktadır. Master planlarda mevcut durumun yöre halkının algısı ve turizm ve turiste yaklaşımı, kültürel, fiziksel ve diğer açılardan belirlenmesi, geleceğe ilişkin planlamalar için bir kaynak sağlayarak doğru adımların atılmasını kolaylaştıracaktır. Bu bölümde incelenen boyutlara bakıldığında incelenen master planların hiçbirinde fiziksel boyut altında yer alan turistik yerler de dâhil olmak üzere destinasyonda gereksiz tıkanıklığın olmaması düzeyinde bir araştırmanın olmadığı görülmektedir. Buradaki eksiklik, taşıma kapasiteleriyle ilgili çalışmaların eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bir başka eksiklik ise ekonomik boyutta yer alan tatilin ortalama bedeli ve bu ücret ile hizmetin uygunluğu düzeyinde görülmektedir. Bu durumun sebepleri arasında araştırma ekibinin darlığı ve bütçe sıkıntısı nedeniyle piyasa araştırmasının yapılamaması veya konunun göz ardı edilmesinin de etkili olmuş olabileceği belirtilebilir.

Tipik olarak kapsamlı bir ulusal veya bölgesel TMP hazırlanırken plana dâhil edilmesi gereken birtakım unsurlar bulunmaktadır. Bu kapsamda TMP'lerin hazırlık ve plan sürecinde kullanılması gereken genel sıralamalar ve listeler Inskeep'in (1994) EK 4: Ulusal veya Bölgesel Turizm Planı'nın Önemli Bileşenlerinin Kontrol Listesi bölümünden faydalanılarak tasarlanmıştır. Bu ölçütlerin, incelenen TMP'ler açısından karşılaştırmalarına ilişkin bulgularına bu noktadan sonraki ele alınan tablolarda yer verilmiştir. Master planlarının genel arka plan analizi Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Master Planların Genel Arka Plan Analizi

	Adana	Bayburt	Eskişehir	Mersin	Sivas	Zonguldak	D. Karadeniz	GAP	Güney Ege	KOP	Trakya
Turistik yerler ile ilgili olarak bölgenin kısa tarihi	x	x	x	x	x	x	x	-	x	x	x
Bölgenin coğrafi tanımı, coğrafi gelişmeye uygun alanların belirlenmesi	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Nehirlerin, göllerin ve kıyı alanlarının yapısı	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Doğal afetlere veya kıyı erozyonu gibi diğer sorunlara karşı hassaslıklar	-	-	-	-	-	x	-	-	x	x	x
İklimsel olarak, turizm gelişimi ve faaliyetleri için uygun alanların belirlenmesi ile iklim modelleri	-	-	-	x	x	x	-	x	x	x	x
Yüksek rüzgârlara, yağışlara ve taşkınlarla karşı her türlü duyarlılık	-	-	-	-	-	x	-	-	x	x	x
Turizmin geliştirilmemesi gereken ya da geliştirilemeyen alanların belirlenmesi doğal kaynak alanları,	-	x	x	-	-	x	x	-	x	x	x

Mevcut arazi kullanımı ve arazi kullanım Şekilleri	-	-	x	x	-	x	x	x	x	x	x
Potansiyel turizm alanlarının evre kalitesi	-	-	-	x	-	-	-	-	x	x	x
Mevcut kalkınma planları ve Şu anda turizm uygulamalarına etkisi	-	x	-	x	-	-	x	-	x	x	x
Nüfus sayı ve dağılımlı, g durumunu	x	x	x	x	x	x	-	-	x	x	x
Mevcut tüm sektörlerin büyüme modelleri ve büyüme eğilimleri	-	-	-	-	-	-	-	-	x	x	x
Kişi başına düşen gelir, istihdam / işsizlik modelleri ve diğer ekonomik özellikler	-	x	x	x	x	-	x	x	x	x	x
Ekonomik olarak depresif alanlar ve özel problemlerin belirlenmesi	-	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kültürel gelenek örüntüleri, dinî ve sosyal değerler ve diğer ilgili özellikler ve gelişimin kültürel gelenekler üzerindeki etkileri	x	x	-	x	x	x	-	x	-	-	-
Destinasyonun mevsimsellik durumu	-	-	x	x	-	x	x	x	x	x	x

TMP'lerde genel olarak ilk etapta turizm geliştirme hedefleri temel olarak ekonomik, vresel, sosyokültürel ve diğer olmak üzere dört ayrı başlık altında ele alınmaktadır. Türkiye'deki TMP'ler karşılaştırıldığında; Adana ve Sivas illeri dışındaki il ve bölgesel TMP'lerde tüm bu gruplara yönelik birtakım hedefler yer alırken, Sivas ili TMP'sinde diğer TMP'lerden farklı olarak ekonomik ve vresel hedefler ve Adana ili TMP'sinde ise sadece ekonomik hedefler ön plana çıkartılmıştır.

Tablo-5'de TMP'lerin genel arka plan analizine yönelik karşılaştırmalı bulgulara yer verilmektedir. Buna göre, TMP'lerin genelinde tarihî, coğrafî, iklimsel ve demografik özelliklerin belirlenmesi çalışmalarını gerçekleŐtirmelerine rağmen, doğal afetlere veya kıyı erozyonu gibi diğer sorunlara karşı hassaslıklar, yüksek rzgrlara, yağışlara ve taşkınlara karşı her türlü duyarlılık ve ekonomik olarak depresif alanlar ve özel problemlerin belirlenmesi gibi sorunlara ilişkin çalışmaların eksikliği göze çarpmaktadır. Turizm talebinin esnekliği göz önüne alındığında doğal sebeplere dayalı da olsa gerçekleŐecek felaketlerde turistlerin zarar görmesi bölgenin pazarlanmasında olumsuz etkiler yaratacaktır. Bu yüzden bu tür sorunların gerçekleŐebileceđi bölgelerin belirlenerek yapılaŐmanın buna uygun planlanması önem arz etmektedir. Ayrıca evre kalitesine ilişkin bilgiler sadece dört master planda verilmiş olup bölgedeki diğer sektörlerin analizleri sadece üç master planda yer almaktadır. Günümüz dünyası insanların hassasiyetlerinin farklılaŐtıđı bir duruma gelmiştir. Özellikle evre konusunda insanların büyük bir kısmı daha hassastır. evre kalitesi destinasyonların pazarlanmasında en önde gelen konulardan bir olmuştur. Bununla birlikte sağlıklı yaşam ve sağlığı koruma gibi kavramlarda insanlar açısından değerli görülen

konulardır. Sağlıklı yaşamın ve sağlığı korumanın temel unsurlarından biri de yaşanılan çevrenin kalitesidir bu yüzden bu konulara master planlarda yer verilmesi ve gerekli tedbirlere ilişkin öneriler geliştirilmesi gereklidir. Bir diğer konu ise diğer sektörlerle ilişkin analizlerin eksikliğidir. Oysaki çarpan etkisi yüksek olan turizmin geliştirilmesi diğer birçok sektörü de etkileyerek bölgenin beklenen daha fazla göç almasına ve buna bağlı sorunlara yol açabilecektir. Bu yüzden diğer sektörlerin mevcut durumunun analiz edilerek turizmden etkilenecek sektörlerin belirlenmesi ve planlamaya dâhil edilmesi gereklidir.

TMP'lerin altyapı analizi ve yer verilen önerilere yönelik karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo-6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Master Planlarında Altyapı Analizi ve Önerileri

	Adana	Bayburt	Eskişehir	Mersin	Sivas	Zonguldak	D. Karadeniz	GAP	Güney Ege	KOP	Trakya
Havayolu, kara ve su taşımacılığı yoluyla ülke veya bölgeye erişimin analizi	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Turistik tesislerin kapasiteleri ve aktiviteleri	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Turistik tesislerin yüksek ve düşük sezon doluluk oranları	-	-	x	x	-	-	-	x	x	x	x
Turistik tesislerin hizmetleri	-	-	x	x	-	x	x	x	x	x	x
Mevcut turizm alanlarının su kaynağı, elektrik, kanalizasyon ve katı atık imha ve telekomünikasyon altyapısının analizi	-	x	-	x	-	x	x	-	x	x	x
Potansiyel turizm alanlarının su kaynağı, elektrik, kanalizasyon ve katı atık imha ve telekomünikasyon altyapısının analizi	-	x	-	x	-	x	-	-	-	-	x
Altyapı iyileştirmeleri için önceden onaylanmış planlar ve programların incelenmesi	-	-	x	x	-	-	x	-	x	x	x
Sağlık ve güvenlik ile ilgili diğer tesisler ve hizmetler	-	x	-	-	-	x	-	-	x	x	x
Turizmde çalışanların barınma imkânlarının durumu	-	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-

Turizmi geliştirmek için belirli altyapı kısıtlamalarının belirlenmesi ve turizm gelişimi için altyapı için gerekli iyileştirmelerin yapılması için öneriler	x	x	x	x	-	x	x	x	x	x	x
--	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Bu bölümde turizm ürünlerin oluşturulmasında ne çıkan altyapı unsurlarının değerlendirilmesine ve turistik hizmet sunan işletmelerin mevcut durumlarına ilişkin çalışmaların varlığı incelenmiştir. Tablo-6'da en dikkat çeken konulardan biri Tablo-4'de de ihmal edilen çalışanların barınma durumlarına ilişkin incelemenin mevcut durumun ele alındığı bu bölümde de ihmal edildiğidir. Oysaki turizm insan emeğine dayalı ve çalışanla hizmet alan kişilerin yoğun etkileşim hlindedir. Dolayısı ile çalışan memnuniyeti, müşteri memnuniyeti ile ilişkilidir. Çalışanların memnuniyetinde önemli bir yer tuttuğu düşünülen barınma, güvenlik, sosyalleşme gibi unsurların bu tür planlarda daha çok yer bulması gerekir.

Master planların incelenmesinde bir diğer husus ise turistik ekicilikler, tesis ve hizmetler ve turizmin kasamı olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda konu ile ilgili bulgular Tablo-7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Master Planlarında Turistik ekicilikler, Tesis ve Hizmetler, Turizmin Kapsamı

	Adana	Bayburt	Eskişehir	Mersin	Sivas	Zonguldak	D. Karadeniz	GAP	Güney Ege	KOP	Trakya
Mevcut ve potansiyel doğal, kültürel ve özel ilgi çekici meknların tespit edilmesi /envanteri	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Turistik ekicilikler ve aktiviteler											
Soyut ilgi çekici kültürel unsurların tespit edilmesi	-	x	x	x	-	x	x	-	x	x	x
Turistik yerlerin değerlendirilmesi, birincil ve ikincil ilgi çekici yerlerin belirlenmesi	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Mevcut konumlardaki aşırı ya da yanlış kullanım gibi belirli problemlerin belirlenmesi	-	x	-	x	-	-	-	-	x	x	x
Bu ekicilikler ile ilgili iyileştirme ve koruma nerileri	-	x	x	x	-	-	x	x	x	x	x

Turizm Master Planlarının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği

Turistik tesis, hizmetler ve iyileştirmeler	Turistlerin bölgeye gelmesini etkileyecek olumlu ve olumsuz koşulların değerlendirilmesi	-	x	x	x	-	x	-	x	x	x	x
	Mevcut ve planlanmış konaklama yerlerinin sayı, tip, yer ve kalite seviyesine göre araştırılması.	x	-	x	x	x	x	-	-	x	x	x
	Tur ve seyahat işlemleri, restoranlar, bankacılık telekomünikasyon el sanatları, alışveriş, sağlık ve posta hizmetleri, kamu güvenliği ve turistik bilgi hizmetleri dâhil olmak üzere mevcut ve planlanmış diğer turistik tesislerin araştırması	-	-	x	x	-	x	-	-	x	x	x
	Mevcut ve potansiyel tesis ve hizmetler için iyileştirme önerileri ve örnekler	-	x	x	x	-	-	-	-	x	x	x
Turizmin kapsam ve türleri ile ilgili tavsiyeler	Çevresel, sosyokültürel, altyapı ve turizm tatmini dikkate alınarak çeşitli potansiyel turizm alanlarının ve tüm ülke ya da bölgenin turizm taşıma kapasitelerinin belirlenmesi tavsiyeleri	-	x	-	x	-	x	x	-	-	x	x
	Turistik mekanların envanter ve değerlendirmelerine dayanan, kapasite ve piyasa analizleri ile diğer değerlendirmelere dayalı olarak en uygun turizm biçimlerinin konum olarak belirlenmesi tavsiyeleri	x	-	x	x	-	x	x	x	x	x	x
	Turizm kapasitesine ve pazar analizine, turistik mekânların ve diğer hususların önemine bağlı olarak turizmin en uygun miktarının (turizm türüne göre) belirlenmesi.	-	-	x	x	-	x	x	-	x	x	x

Tablo-7’de TMP’lerde ilgili il ve bölgelere ilişkin turistik çekicilikler ve aktiviteler, turistik tesis, hizmetler ve iyileştirmeler ile turizmin kapsamı ve türleri ile ilgili tavsiyelere yönelik

karşılaştırmalı bulgulara yer verilmektedir. Buna göre, turistik çekicilikler ve aktiviteler boyutunda yer alan somut çekiciliklerin envanter çalışmaları tüm master planlarda yer almasına rağmen soyut çekiciliklerin tespiti üç master planda yapılmamıştır. Çekiciliklerin aşırı ve yanlış kullanımına ilişkin sorunlar incelenen master planlardan beş tanesinde ele alınmış diğerlerinde ise incelenmemiştir. Sürdürülebilir bir turizmin sağlanması pek çok unsurun yanında turistik ürün olarak var olan turistik çekiciliklere ait özelliklerinin korunarak kullanılmasına da bağlıdır. Bu açıdan söz konusu çekiciliklerin şu andaki kullanım durumlarının düzeyi ve bu kullanım düzeyinden ne derece etkilendiklerinin tespit edilmesi önemli görülmektedir, dolayısıyla master planlarda bu konuların üzerinde önemle durulması gereklidir. Turistik tesis, hizmetler ve iyileştirmeler boyutunda mevcut konaklama tesislerine ilişkin nitel ve nicel değerlendirmelere üç master planda yer verilmezken, diğer turizm ile ilişkili hizmet sunan işletmelerin mevcut ve planlanmış durumlarına ilişkin çalışmalar altı planda yer almaktadır. Mevcut ve potansiyel tesis ve hizmetler için iyileştirme önerileri ve örnekler altı master planda yer alırken beş tanesinde bu konuya değinilmediği görülmektedir. Master planlardan bir tanesinde mevcut duruma ilişkin analizler yer almazken öneriler getirilmiştir. Bir tanesinde ise mevcut durum ifade edilmesine rağmen herhangi bir öneri getirilmemiştir. Bu durum gerçekleştirilen master plan çalışmalarının planlanmasında başta bazı eksikliklerin olduğu yönünde bir kanaat oluşturmaktadır. Turizmin kapsam ve türleri ile ilgili tavsiyeler boyutunda ise taşıma kapasitesine ilişkin olarak altı master planda öneri ve tavsiye niteliğinde ifadeler olmasına rağmen diğerlerinde bu konu ele alınmamıştır. Tablo 4'te taşıma kapasitesi çalışmalarının daha düşük düzeyde gerçekleştiği master planların öneriler kapsamında çok fazla yer almadığı görülmektedir. Ancak Zonguldak ili master planında taşıma kapasitesine ilişkin çalışmalar kısıtlı olmasına rağmen önerilere yer verilmiştir. Uygun turizm türlerine ve konumlarına ilişkin tavsiyeler sadece iki master planda yer almamaktadır. Türlerle göre turizm uygulama miktarlarına ilişkin tavsiyeler ise dört master planda bulunmamaktadır.

TMP'lerin hazırlanmasında göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husus ise ulusal ve uluslararası turizm piyasasına ait trendler ve eğilimler, potansiyel rakiplerin durumu gibi hususların açık bir biçimde ortaya konulduğu analizlerin gerçekleştirilmesi ve master planlara dâhil edilmesidir. Bu bağlamda master planlarda piyasa analizleri ve projeksiyonları ile ilgili bulgulara Tablo-8'de yer verilmektedir.

Tablo 8. Master Planlarında Piyasa Analizleri ve Projeksiyonları

	Adana	Bayburt	Eskişehir	Mersin	Sivas	Zonguldak	D. Karadeniz	GAP	Güney Ege	KOP	Trakya
Küresel, ülke içi ve bölgesel turizm kalıplarının ve eğilimlerinin analizi	-	-		x	-	-	-	-	x	x	x
Uluslararası ve yerli turistler belirli özellikleri dâhil olmak üzere, planlanan ülke veya bölgedeki turist varış şekilleri ve eğilimlerinin analizi	-	-	x	x	-	-	-	x	x	x	x

Mevcut veya potansiyel rakip turistik destinasyonların etkisinin değerlendirilmesi	-	-	x	-	-	x	-	x	x	x
Gelecekteki turistlerin geliş türleri ve kapsamı ve birincil ve ikincil piyasaların belirlenmesi konusunda önemli etki faktörlerinin belirlenmesi.	-	-	x	x	-	-	-	x	x	x
Pazar hedeflerinin oluşturulması (İlgili özelliklere göre)	-	-	x	x	-	-	-	x	x	x
Yerel halkın turistik yer, tesis ve hizmetleri kullanma durumu	-	-	x	x	-	-	-	x	x	x
Pazar hedeflerine göre gerekli olan sayının, tipinin ve kalitesinin, diğer turistik tesislerin ve hizmetlerin ve altyapının projeksiyonu	-	-	-	x	-	-	-	x	x	x

Tablo-8’de yer alan bulgulara göre, Adana, Bayburt, Sivas ve Zonguldak illeri master planlarında bu konuda hiçbir çalışma yapılmadığı, Doğu Karadeniz bölge planında sadece uluslararası ve yerli turistlerin belirli özellikleri dâhil olmak üzere, planlanan ülke veya bölgedeki turist varış şekilleri ve eğilimlerinin analizi ile ilgili çalışmanın turist varış şekillerine ilişkin olduğu, GAP master planında ise yine varış şekillerine ilişkin yetersiz bir çalışma ile pazar hedeflerine ilişkin bir çalışmanın var olduğu görülmektedir. Bunun muhtemel nedeni master planların hazırlanması aşamasında ekip içerisinde konu ile ilgili gerçek uzman kişilerin yer almaması olabilir. Özellikle master planların hazırlanması aşamasında, yüklenicilerin bölgedeki yükseköğretim kurumlarından akademisyen desteğinin yanı sıra konu ile ilgili sahada uzman olarak görev yapan kişilerden destek almalarının gerektiği düşünülmektedir. Turizmdeki küresel güncel eğilimler, mevcut ve olası rakiplerin etkisi, piyasalardaki etki faktörleri gibi konular uzman olmayan kişilerin kısıtlı sürede inceleyip değerlendirebileceği konular değildir. Bu yüzden bu konular anlaşılmadan bir projeksiyon oluşturmak mümkün değildir.

TMP’lerde yer verilen turizm geliştirme politikaları ve yapı planına ilişkin genel, ekonomik, sosyokültürel, kurumsal ile pazarlama ve tanıtıma yönelik düşünceler ve öneriler karşılaştırmalı olarak Tablo-9’da ele alınmıştır.

Tablo 9. Master Planlarında Önerilen Turizm Geliştirme Politikaları ve Yapı Planı

	Adana	Bayburt	Eskişehir	Mersin	Sivas	Zonguldak	D. Karadeniz	GAP	Güney Ege	KOP	Trakya
Genel Ekonomik, çevresel ve sosyokültürel faktörleri içeren politika önerileri	x	-	-	-	-	-	x	-	x	x	x

	Turistik cazibe merkezlerinin, belirlenen turizm geliştirme bölgelerinin veya alanlarının (turizm bölgeleri) ve ulaşım bağlantılarının türü ve yeri dâhil önerilen yapı planı	-	-	-	x	-	-	x	-	x	x	x
	Zaman dönemlerine göre önerilen gelişim aşamaları	-	-	-	-	x	x	-	-	x	x	x
	Önerilen turistik gezi rotalarını veya dönemlerini gösteren tur modelleri ve programları	x	x	-	x	-	x	-	-	x	x	x
	Mevcut ve öngörülen turizm harcamalarının miktar ve türüne göre belirlenmesi	-	-	x	x	-	-	-	x	x	x	x
	Turizmin mevcut ve öngörülen ekonomik etkisinin, GSMH veya GSYİH'ya (veya bölgesel ekonomiye katkısı) katkısı	x	x	-	-	x	-	-	-	x	-	-
	Brüt ve net döviz kazançları	-	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-
Ekonomik	Ulusal veya bölgesel ekonomik sızıntıların kapsamı ve türleri, üretilen gelir standart ölçümleri ile hesaplanması	-	-	-	-	-	-	x	-	-	-	-
	Çarpan etkisi, doğrudan, dolaylı ve teşvik edilen istihdam ve devlet gelirlerine katkısı	-	x	-	x	-	-	-	-	-	-	-
	Bölgesel ve ulusal düzeydeki turizmin ekonomik yararlarını arttırmanın yolları hakkında öneriler	x	x	x	x	-	-	-	x	x	x	x
Sosyokültürel	Turizmden kaynaklanan mevcut ve potansiyel olumlu ve olumsuz sosyokültürel etkilerin değerlendirilmesi	-	-	-	x	-	-	x	x	x	x	x

	Olumsuz etkileri azaltmak ve olumlu olanları güçlendirmek için yollar hakkında öneriler	-	x	-	x	-	x	x	x	x	x	x
	Yerel düzeyde turizmin her alanında toplum katılımını sağlama yolları hakkında öneriler	-	-	-	x	-	x	x	x	x	x	x
	Turistleri bölge çevre ve kültür hakkında bilgilendirme önerileri	-	-	x	-	-	-	-	-	x	x	x
	Yerel halkı turizm ve turistler hakkında bilinçlendirme önerileri	-	x	-	x	-	x	-	-	x	x	x
Kurumsal	Turizm için mevcut kamusal ve özel örgütsel yapıların gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi, kamu kurumları ve özel sektörler arasında turizme yakın bir şekilde nasıl koordine edileceği de dâhil olmak üzere, turizmin etkin yönetimi için gerekli değişiklikler veya yeni yapılar hakkında tavsiyeler	x	x	-	x	-	x	-	-	x	x	x
	Mevcut mevzuatın ve turizm ile ilgili düzenlemelerin gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi, değişiklikler veya yeni düzenlemeler ile ilgili öneriler	-	x	-	x	-	-	-	-	x	x	x
	Gelişim teşvikleri de dâhil olmak üzere ihtiyaç duyulduğunda daha fazla mali kaynak sağlamanın yolları hakkında tavsiyelerde bulunan turizm yatırımları için mevcut olan mali sermaye kaynaklarının gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi	-	x	x	x	-	-	x	-	x	x	x

Pazarlama	Kamu ve özel sektörde gerekli insan gücünü sağlamak için gerekli eğitim ve öğretim programlarına ilişkin önerileri ile turizm için insan gücü planlama analizi	x	-	x	x	-	-	-	-	x	x	x
	Mevcut seyahat kolaylaştırma prosedürlerinin değerlendirilmesi, gerekli iyileştirmeler için öneriler	x	x	x	x	-	x	-	-	x	x	x
	Pazarlama hedeflerinin ve stratejisinin belirlenmesi	x	x	-	x	x	x	-	-	x	x	x
	Maliyet tahminleri ve muhtemel finansman kaynakları ile önerilen özel tanıtım programı	-	-	-	x	x	-	-	-	-	-	x
	Tanıtımda kamu ve özel sektörlerin ortak ve ortak rolleri hakkında öneriler	-	-	x	x	-	x	x	-	x	x	x
	Yurt dışı tanıtım temsilciliği ile ilgili öneriler	-	-	x	-	-	-	-	-	x	-	x

Tablo-9'a göre, genel, ekonomik, sosyokültürel, kurumsal ve pazarlamaya ilişkin öneriler boyutlarında incelenen master planlarda özellikle ekonomik öneriler boyutunda ciddi eksikliklerin yer aldığı görülmektedir. Turizm çok boyutlu yapıya sahip bir olgu olarak, özellikle planlamalarda her boyutuyla ve her boyutuna gerekli önem verilerek ele alınmalıdır. Bu yüzden turizm planlamaları kısa sürede ve kısıtlı bütçelerle bir an önce yapıp bitirilmesi gereken prosedürler gibi görülmemeli, herkes yapmış biz de yapalım mantığı ile hareket edilerek yapılmamalıdır. Master planların en baştan planlamaları, maliyet, zaman, ekip gibi konulara dikkat edilerek yapılmalıdır.

TMP'lerde yer verilen plan ve stratejilerin nasıl uygulanacağı ve ne şekilde izlenebileceğine yönelik karşılaştırılmalı bulgulara ilişkin detaylara Tablo-10'da yer verilmektedir.

Tablo 10. Master Planlarında Uygulamanın Planlanması ve İzlenmesi

	Adana	Bayburt	Eskişehir	Mersin	Sivas	Zonguldak	D. Karadeniz	GAP	Güney Ege	KOP	Trakya
Maliyet tahminleri ve sorumlu tarafların belirlenmesi ile birlikte önerilen kalkınma veya eylem programı	-	-	x	x	x	x	-	-	x	x	x

Hükûmet ve diğer kurumların ve özel sektörün ilgili rolleri de dâhil olmak üzere uygulama prosedürlerinin belirlenmesi	x	-	-	x	x	x	-	-	x	x	x
Turistik tesis geliştirme ve tasarım standartlarının belirlenmesi ve bunların nasıl uygulanacağı	-	-	-	x	-	x	-	-	x	x	x
İmar ve diğer arazi kullanım düzenlemelerinin özellikleri	-	x	-	x	-	x	x	x	x	x	x
Plana göre geliştirmeyi teşvik etmek için teşvik veya engelleyici kullanılması önerileri	-	-	-	x	-	x	-	-	x	x	x
Mevcut bir sistemi geliştirmek için öneriler	x	x	x	x	x	x	-	x	x	x	x
Geliştirme projeleri de dâhil olmak üzere, geliştirme sürecinin ilk aşaması için ayrıntılı alan planlarının ve proje fizibilite çalışmalarının hazırlanması	-	-	-	x	x	x	-	-	x	x	x
Proje geliştirme için muhtemel finansman kaynaklarının belirlenmesi	-	-	x	x	x	-	-	-	x	x	x
Plan uygulamasının ve genel olarak turizmin ilerlemesinin izlenmesi için teknik ve prosedürlerin belirlenmesi	-	-	-	x	x	-	-	-	x	x	x

Buna göre, master planların neredeyse hepsinde “*imar ve diğer arazi kullanım düzenlemelerinin özellikleri ve mevcut bir sistemi geliştirmek için öneriler*” düzeyinde, çalışmaların yapılmış olduğu görülmektedir. Ancak “*maliyet tahminleri ve sorumlu tarafların belirlenmesi ile birlikte önerilen kalkınma veya eylem programı*” gibi önemli bir konu dört master planda ihmal edilmiştir. Yine tesis tasarım ve bunların uygulanmasına ilişkin düzeyde de altı master planda herhangi bir öneri ya da yoruma rastlanılmamıştır. Hâlbuki yörenin doğal yapısı ile uyumlu ve bölgenin kendine özgü mimari özelliklerini yansıtacak standartların belirlenmesi ve bu standartların nasıl uygulanacağı bölgede turizmin gelişmesi ve pazarlamasında büyük önem taşımaktadır. “*Plana göre geliştirmeyi teşvik etmek için teşvik veya engelleyici kullanılması önerileri*” düzeyinde altı master planda herhangi bir öneri yer almamaktadır. Aslında master planda belirtilen konuların uygulanması ve kısıtlanması, düzenlenmesi veya engellenmesi gereken durumların uygulanabilirliği için getirilebilecek teşvikler ya da cezalara ilişkin önerilere master planlarda yer verilmesi önemlidir.

Master planın uygulanmasına ilişkin ifadelerin yer aldığı son üç maddede fizibilite çalışmaları, finans kaynakları ve turizmin ilerlemesinin izlenmesi için teknik ve prosedürlerin belirlenmesi ile ilgili konular ele alınmaktadır. Bu konulara ilişkin bilgilere master planların yarısında yer verilmediği görülmektedir. Master planlar sadece kâğıt üzerinde kalmaması

gereken, bölgeye özgü turizmin gelişmesini sağlayacak uygulamaya yönelik metinlerdir. Tablo-10'da yer alan konuların bütünü master planın uygulanması ile doğrudan ilişkili konular olarak yapılan her master planda bulunması gereken hususlardır. Bazılarının hiç ele alınmaması turizmin gelişiminde istenilen ve hedeflenen noktayı yakalama hususunda master planların yetersiz kalmasına neden olacaktır. Bazı konuların dikkate alınmaması, eksik veya yanlış verilerin ve buna bağlı önerilerin bulunmasının ise faydadan çok zarara neden olabileceği unutulmamalıdır.

Tartışma, Sonuç ve neriler

Turizmin geliştirilmesine yönelik, yöreye ait sosyal, kültürel, çevresel değerlerle birlikte, doğal kaynakların, alt ve üst yapı olanaklarının, geliştirilmesi öngörülen bölgelerde önceden planlama dhilinde incelenmesi ve sürdürülebilir bir gelişimin sergilenebilmesi açısından stratejiler geliştirilerek planlama yapılacak bölgede sonradan meydana gelebilecek sorunları en aza indirmeyi hedefleyen TPM'ler, titizlikle hazırlanması gereken stratejik kılavuzlardır. Bu bağlamda çalışmada Türkiye'de il ve bölge bazında hazırlanan TPM'ler incelemeye tabi tutulmuştur. İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinden telefon, faks ve elektronik posta yoluyla talep edilen ve ulaşılabilen altı il (Adana, Bayburt, Eskişehir, Sivas, Mersin, Zonguldak) ve beş bölgesel (Doğu Karadeniz, GAP, Güney Ege, Kop, Trakya) toplam 11 TPM'nin önceden belirlenen kriterler doğrultusunda içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Inskeep (1994) tarafından "Ulusal ve Bölgesel Turizm Planlaması: Metodolojiler ve rnek Olaylar" kitabı, turizm master planlarının içeriklerinin karşılaştırılması için referans alınarak, kitaba ait bilgiler ve kriterler doğrultusunda araştırmacılar tarafından hazırlanan ölçütlere göre söz konusu il ve bölgesel TPM'leri analiz edilmiştir. Araştırmacılar, planlamada kullanılan çekirdek ekip, görevli diğer ekip yeleri, turizm geliştirme hedefleri, genel arka plan analizi, altyapı analizi ve nerileri, turistik ekicilikler ve aktiviteler, turistik tesis, hizmetler ve iyileştirmeler, turizmin kapsam ve türleri ile ilgili tavsiyeler, destinasyonun taşıma kapasitesi ile ilgili analizler, piyasa analizi ve projeksiyonları, önerilen turizm geliştirme politikası ve yapı planı, ekonomik analizler ve öneriler, çevresel düşünceler ve öneriler, kurumsal düşünce ve öneriler, pazarlama ve tanıtım nerileri, uygulamanın planlanması ve izlenmesi ve raporlar adlı 17 başlıkta toplanan kriterler doğrultusunda TPM'lerin analizini gerçekleştirmişlerdir.

TPM'lerin hazırlanmasına yönelik temel bulgular incelendiğinde, TPM'lerin hazırlanması sırasında çekirdek ve destek ekip olarak adlandırılan uzman kişilerin temel becerilerine göre bu ekipler içerisinde yer aldığını gösteren bir sınıflandırmaya gidilmediği gözlemlenmiştir. Trakya ve Eskişehir TPM'lerinde çekirdek ekibin varlığı söz konusu iken Sivas ili TPM'sinde yalnızca turizm geliştirme planlayıcısının var olduğu, diğer illerin TPM'lerinde ise uzmanlara veya ekiplere dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Bu bağlamda belirlenen kriterler doğrultusunda Türkiye'de hazırlanan master planlarda, planlama ekiplerinin oluşturulmasında herhangi bir ölçüt belirlenmediği düşünülmektedir. Master planlarında taşıma kapasitesiyle ilgili belirlenen kriterler aracılığıyla analiz edilen veriler doğrultusunda, taşıma kapasitesi ile ilgili boyutlardan fiziksel boyut sadece kara, deniz, yaban hayatı ve doğal bitki örtüsü düzeyinde ele alınmış olduğu, diğer düzeylerin master planların sadece bir tanesi (Güney Ege) dışında diğer TPM'lerde yer almadığını görülmektedir.

Ekonomik boyutun alt düzeylerine bakıldığında il bazında gerçekleştirilen master planlarda ekonomik düzeyin yalnızca yerel halka uygun turizm istihdam düzeyi boyutunda Mersin iline

ait master planda ele alındığı diğer illerde ise dikkate alınmadığı, bölge düzeyinde ise TPM'lerin büyük çoğunluğunda bu hususun ele alındığı gözlemlenmektedir. Taşıma kapasitelerine ait bir alt boyut olan sosyokültürel boyutun verileri incelendiğinde, il ve bölgesel bazda hazırlanmış olan master planların büyük çoğunluğunda sosyokültürel boyutun ele alındığı bulgulanmıştır. Taşıma kapasitesi analizi çerçevesinde ele alınan bir diğer boyut olan altyapı boyutuna ilişkin bulgular incelendiğinde ise, turizm hizmeti ilgili düzeylerin planlarda dikkate alındığı, ancak sağlık, güvenlik ile ilgili diğer tesisler ve turizm çalışanlarının barınma ihtiyacına yönelik yeterli hizmetin sağlanabilirliği ile ilgili TPM'lerin büyük bir çoğunluğunun bu durumu dikkate almadığı tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında ele alınan diğer bir boyut olan turizm imajı ve turizm ürünü boyutunun alt faktörleri değerlendirme altına alındığında, özellikle fiziksel boyutu oluşturan *“Turistik yerler de dâhil olmak üzere destinasyonda gereksiz tıkanıklığın olmaması”* ifadesi ile ilgili analize tabi tutulan TMP'nin hiçbirinin konu ile ilgili çalışmalara yer vermediği gözlemlenmiştir. *“Mimari tasarım niteliği ve ekolojik sistemlerin bakımı ve doğal özellikler”* ile ilgili kriter ise TMP'lerin büyük çoğunluğunda kapsam dâhiline alındığı belirlenmiştir. Turizm imajı ve turizm ürünü alt boyutlarından ekonomik boyutun yine çalışmaların büyük çoğunluğunda göz ardı edildiği bulgulanmıştır.

Araştırma kapsamında ayrıca incelenen TMP'lerin genel arka plan analizleri sonucunda, TMP'lerin genelinde tarihî, coğrafi, iklimsel ve demografik özelliklerin belirlenmesi ile ilgili çalışmaların gerçekleştirildiği ancak, *“doğal afetlere veya kıyı erozyonu gibi diğer sorunlara karşı hassaslıklar, yüksek rüzgârlara, yağışlara ve taşkınlara karşı her türlü duyarlılık ve ekonomik olarak depresif alanlar ve özel problemlerin belirlenmesi”* gibi sorunlara ilişkin çalışmaların eksikliği dikkat çekicidir.

TPM'lerin altyapı analizleri ve öneriler başlığında ele alınan kriterler aracılığıyla yapılan incelemeler sonucunda, genel olarak TMP'lerin bu hususu kapsadıkları ancak çalışanların barınma imkânlarına dair bulgulara rastlanmadığı gözlemlenmiştir. Yine, TMP'lerde turistik çekicilikler, tesis ve hizmetler ve turizmin kapsamı ile ilgili yapılan analizler sonucunda özellikle destinasyonlarda aşırı veya yanlış kullanım gibi unsurların belirlenmesi kriterinin ele alınıp incelenen TMP'lerin yalnızca beş tanesinde ele alındığı, geri kalan TMP'lerde bu hususun göz ardı edildiği gözlemlenmiştir.

TPM'lerin inceleme kriterlerinden bir diğeri olan piyasa analizleri ve projeksiyonlar boyutunda ise özellikle *“küresel, ülke içi ve bölgesel turizm kalıplarının ve eğilimlerinin analizi”* kriterinin yalnızca dört master planında ele alınıp incelendiği; diğer TMP'lerde ise bu boyuta ilişkin bulguya rastlanmadığı ortaya çıkarılmıştır. TMP'lerin turizm geliştirme politikaları ve yapı planı boyutuna dair analizler sonucunda özellikle genel, ekonomik, sosyokültürel, kurumsal ve pazarlamaya ilişkin öneriler boyutları ile ekonomik öneriler boyutunda ciddi eksikliklerin yer aldığı bulgulanmıştır. TMP'lerin uygulamanın planlanması ve izlenmesi faktörü çerçevesinde belirlenen *“plan uygulamasının ve genel olarak turizmin izlenmesi için teknik ve prosedürlerin belirlenmesi”* kriteri kapsamında yalnızca beş TPM'nin bu kriterine uygun projeksiyonlar geliştirdiği, diğer TMP'lerde ise bu konuda herhangi bir çalışmanın varlığına dair bulguya rastlanmamıştır.

Destinasyonların planlanması özellikle sürdürülebilir bir destinasyon gelişimi için değerli ve gereklidir. Bu bağlamda yapılan çalışmada planlama aşamasını oluşturan Turizm Master Planlarının daha özenle hazırlanması, planlama dâhilinde geliştirilmesi öngörülen

destinasyonun doğal ve kültürel değerlerinin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi açısından önemlidir. Ancak yapılan çalışma sonucunda Türkiye’de hazırlanan TMP’lerin büyük çoğunluğunda bahsi geçen hususlarda eksikliklerin ve yanlışlıkların varlığı söz konusudur. Bu bağlamda öncelikli olarak TMP’lerin özellikle alan uzmanlığına sahip, konuya hâkim kişilerce yönetilmesi, master planların hazırlık aşamasında uzman ekiplerin kurulması gereklidir. Yine, ulusal bazda hazırlanan master planlarının uluslararası kriter ve standartlara uygun bir biçimde hazırlanması ve bu bağlamda detaylı bir alan araştırmasının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla master planların hazırlık aşamasında planlama yapılacak destinasyonun genel karakteristik özelliklerine hâkim alan uzmanlığına vâkıf turizm akademisyenlerinden de danışmanlık talebinde bulunmaları ve bilimsel çalışmaların öngörülerinin de TMP’lere yansıtılması gerekmektedir. TMP’lerde yer verilmesi gereken geliştirilmesi planlanan destinasyonların taşıma kapasitesi ile ilgili olan boyutunda yer alan kabul edilebilir hava, su ve ses kirliliği seviyelerinin hesaplanması ve bu hesaplamalarının daha önceden planlama çerçevesine dâhil edilmesi gerekmektedir. Öngörülen planlamanın ekolojik sistem açısından hasara yol açabilme ihtimali ve kabul edilebilir görsel etki ve tıkanıklık düzeyleri ile ilgili bilgilere TMP’lerde yer verilmesi gerekmektedir. Turizm imajı ve turizm ürünü ile ilgili boyutta yer alan turistik yerleri de kapsayan destinasyonda gereksiz tıkanıklığın olmaması açısından planlamaya gidilmesi ve bu duruma yönelik yapılacak çalışmalara TMP’lerde yer verilmesi gerekmektedir. Master planların genel arka plan analizlerinde yer alan ekonomik açıdan depresif alanlar ve yöreye özgü problemlerin daha önceden belirlenmesi ve planlama kapsamında yer alması gerekmektedir. Bu bağlamda TMP’leri hazırlayan uzman ekibin bu doğrultuda çalışmalar yürütmesi ve bu çalışmalara hazırlanan plan içerisinde yer vermesi gerekmektedir. Bahsi geçen bu hususların yanı sıra geliştirilmesi öngörülen destinasyonda turizm çalışanlarının barınma olanaklarının planlamaya dâhil edilmesi son derece önemli ve gereklidir. Master planlarında önerilen turizm geliştirme politikaları ve yapı planı ile ilgili boyutta yer alan geliştirilmesi öngörülen yöreye ait brüt ve net döviz kazançları ve ulusal ve bölgesel ekonomik sızıntıların kapsam ve türleri ile gelir standart ölçümleri ile hesaplanması kısmında oluşabilecek eksiklerin destinasyonun ekonomik hedeflerinin net olarak öngörülememesine neden olabileceği düşüncesiyle dikkatli bir biçimde hesaplanarak planlamaya dâhil edilmesi gerekmektedir.

Son olarak, turizmin yalnızca ekonomik boyutuna odaklanan, aynı zamanda doğal, kültürel, politik, çevresel etkilerinin yok sayıldığı bir planlama projeksiyonunun benimsenmesi ülkenin gelecek dönemlerde bahsi geçen boyutlarda ortaya çıkabilecek problemlerin çözümsüz bir hâl alması anlamına gelmektedir. Hâlihazırda planlama ön hazırlık anlamı taşımaktadır ve geleceğe dönük problemlerin göz ardı edilerek yapılan planlamanın faydalı bir girişim olmayacağı açıktır.

Kaynakça

- Alipour, H. and Kilic, H. (2005). An institutional appraisal of tourism development and planning: The case of the Turkish Republic of North Cyprus (trnc). *Tourism Management*, 26(1), 79-94.
- Baud-Bovy, M. (1982). New concepts in planning for tourism and recreation. *Tourism Management*, 3(4), 308-313.
- Besculides, A., Lee, M. E., & McCormick, P. J. (2002). Residents’ Perceptions of the Cultural Benefits of Tourism. *Annals of Tourism Research*, 29(2), 303-319.

- Buhalis, D. (2000). Marketing the competitive destination of the future. *Tourism Management*, 21, 97-116.
- Edgell, D. E., Allen, M. D. M., Smith, G., & Swanson, J. R. (2008). *Tourism policy and planning: yesterday, today and tomorrow*, Oxford: Elsevier.
- Goodrich, J. N. (1978). The relationship between preferences for and perceptions of vacation destinations: Application of a choice model. *Journal of Travel Research*, 17(2), 8-13.
- Gülüm, E. (2015). Yaratıcı turizm-halk kültürü ilişkisi ve yerelin popülerleşmesi. *Millî Folklor*, 27(105), 87-98.
- Haugland, S. A., Ness, H., Grønseth, B. O., & Aarstad, J. (2011). Development of tourism destinations: An integrated multilevel perspective. *Annals of Tourism Research*, 38(1), 268-290.
- Hu, Y., & Ritchie, J. B. (1993). Measuring destination attractiveness: A contextual approach. *Journal of Travel Research*, 32(2), 25-34.
- Inskeep, E. (1994). *National and regional tourism planning: Methodologies and case studies*, World Tourism Organization: Routledge Series.
- Jenkins, C. L. (1980). Tourism policies in developing countries: A critique. *International Journal of Tourism Management*, 1(1), 22-29.
- Judd, D. R. (1999). Constructing the tourist bubble. *The Tourist City*, 35-53.
- Köksal, A. (1994). *Türkiye turizm coğrafyası*. Ankara: Gazi Büro Kitabevi.
- Kruja, D., & Gjyrezi, A. (2011). The special interest tourism development and the small regions, *Turizam*, 15(2), 77-89.
- Kunzmann, K. R. (2004). Culture, creativity and spatial planning. *Town Planning Review*, 383-404.
- North Lake Tahoe Resort Association (2015). North Lake Tahoe Tourism Master Plan, <https://www.gotahoenorth.com/wp-content/uploads/2015/09/2015-North-Lake-Tahoe-Tourism-Master-Plan1.pdf> (Erişim Tarihi: 05.12.2018).
- Olahı, H. (1990). *Turizm politikası ve planlaması*. İstanbul: İşletme Fakültesi Yayınları No: 228.
- Pearce, D. (1989). *Tourist development*. New York: John Wiley & Sons
- Solimar International (2018). Tourism Master Plans. <http://www.solimarinternational.com/strategic-planning/tourism-master-plans>, (Erişim Tarihi: 05.12.2018).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2007). Türkiye Turizm Stratejisi 2023, Eylem Planı 2007-2023, <http://www.kultur.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 08.12.2018).
- Tosun, C., & Jenkins, C. L. (1996). Regional planning approaches to tourism development: The case of Turkey. *Tourism Management*, 17(7), 519-531.
- Tourism Development International, (2018). Strategic Tourism Master Planning, http://www.tourismdev.com/Strategic_Tourism_Master_Planning/Default.112.html, (Erişim Tarihi: 10.12.2018).
- Tuna, M. (2007). *Turizm, çevre ve toplum (Marmaris örneği)*. Ankara: Detay Yayıncılık

- UNWTO (2012). Tourism Towards 2030. http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/point_4c_final.pdf, (Erişim Tarihi: 19.11.2018).
- UNWTO. (2017). "UNWTO Tourism Highlights 2017 Edition". <https://www.unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029> (Erişim Tarihi: 15.11.2018).
- UNWTO. (2018). "UNWTO Tourism Highlights 2018 Edition". <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876> (Erişim Tarihi: 19.11.2018).
- UNWTO. (2018a). "UNWTO Technical Product Portfolio". http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/unwto_technical_product_portfolio.pdf, (Erişim Tarihi: 14.11.2018).
- UNWTO. (2018b). "Tourism Development Master Plans and Strategic Development Plans" <http://cooperation.unwto.org/technical-product/tourism-development-master-plans-and-strategic-development-plans> (Erişim Tarihi: 20.11.2018).
- Usta, . (2008). *Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uysal, M., & J. L. Crompton (1985), An overview of approaches used to forecast tourism demand, *Journal of Travel Research* 23 (Spring), 7-15.
- Van Niekerk, M. (2014). Advocating community participation and integrated tourism development planning in local destinations: The case of South Africa. *Journal of Destination Marketing & Management*, 3(2), 82-84.
- WTTC, (2018). Travel and Tourism Economic Impact 2018, <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2018/world2018.pdf> (Erişim Tarihi: 10.11.2018).
- Yasarata, M., Altınay, L., Burns, P., & Okumus, F. (2010). Politics and sustainable tourism development–can they co-exist? Voices from North Cyprus. *Tourism Management*, 31(3), 345-356.
- Yıldırım, A ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

II. Meşrutiyet Dönemi İzmir'den Amerika'ya İhraç Edilen Ürünler (1909-1911)

Nesrin Kanberoğlu ^{a, b}

Özet

Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler, 7 Mayıs 1830 tarihli "Seyri Sefain ve İcrayı Ticarete Dair" bir "Muahede-i Hümayun" antlaşması ile resmî olarak başlamıştır. Bu antlaşmayı 25 Kasım 1838 yılında Fransa ile yapılan antlaşma takip etmiş, pek çok devletle birlikte Amerika Birleşik Devletleri de dolaylı olarak bu antlaşmanın geçerli olduğu devletlerden sayılmıştır. İki ülke arasında yapılan son antlaşma ise 13 Şubat 1862 tarihli Türk-Amerikan Ticaret Antlaşması olmuştur. Hem 1830 tarihli antlaşma hem de 1838 ve 1862 yılında yapılan ticaret antlaşmaları ile geniş haklar elde eden Amerikalılar, antlaşmanın kendilerine verdiği yetki ile Osmanlı coğrafyasının önemli noktalarına dağılarak Amerika ile Osmanlı Devleti arasındaki ticareti başlatmıştır. İstanbul'dan sonra Osmanlı'nın en kozmopolit şehri sayılan ayrıca önemli bir ticaret limanı olan İzmir, iki ülke arasındaki ticarete önemli noktalardan biri olmuştur. Amerika'dan özellikle sanayi ürün ithal eden Osmanlı Devleti, İzmir'den Amerika'ya ise meyhan kökü, tütün, meşe palamudu, zeytin, afyon, zımpara, krom gibi ürünler ihraç etmiştir.

Anahtar Kelimeler

America
İzmir
Ticaret
İhracat

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 21.03.2019
Kabul Tarihi: 19.12.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.543052

Exported Goods From Izmir to America During Constitutional Period II (1909-1911)

Abstract

Official relations of the Ottoman Empire and the United States started with "Seyri Sefain ve İcrayı Ticarete Dair Muahede-i Hümayun" treaty on May 7th, 1830. This treaty was followed by a treaty with France on 25 November 1838. The United States of America, together with many countries, had been indirectly included in this treaty. The last treaty between the two countries was the Turkish-American Trade Agreement dated February 13, 1862. Americans acquired vast rights with both 1830 and 1862 treaties. After the treaties, American merchants came to the Ottoman Empire for trade. Izmir was one of the important cities for trade in Ottoman. Izmir, which was also considered to be the most cosmopolite city of the Ottoman Empire after Istanbul, had been one of the important points in trade between the two countries. The Ottoman Empire, which imported mainly industrial products from America, had exported licorice, tobacco, acorns, olives, opium, emery and chrome products from Izmir to America.

Keywords

America
Izmir
Trade
Export

About Article

Received: 21.03.2019
Accepted: 19.12.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.543052

^a İletişim Yazarı: nbka19@gmail.com

^b Dr., 0000-0001-5614-9224.

Giriş

1830 tarihli Dostluk ve Ticaret Antlaşması Amerika ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri resmî olarak başlatmıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı topraklarına gelen Amerikan tüccarları sahip oldukları geniş haklar sayesinde ülkenin dört bir yanına dağılarak ülke ticaretinde söz sahibi olurken, bu iki ülke arasındaki ilişkiler gerek siyasi gerek de ekonomik alanda onlarca çalışmanın yapılmasına imkân vermiştir. Bu bağlamda çalışılan başlıklardan biri de İzmir ve Amerika arasındaki ticari faaliyetler üzerine olmuştur. Ancak gerek Osmanlı Ticaret Odası'nın gerek İzmir Ticaret ve Sanayi ve Ziraat Odası'nın 1908 sonrası istatistik tutmamış ve yayımlanmamış olması, Ulum-u İktisadiye ve İctimaiyye Mecmuası'nın ise sadece 1909 sonuna dek yayımlanmış olması, 1909'dan 1918 yılına kadarki İzmir - Amerika arasındaki ticari ilişkilerin ayrıntılı şekilde ele alınmasına imkân vermemiştir. Bu yüzden çalışmalar ya 1908'den 1918'e atlamakta ya da Hariciye Nezareti'nin elindeki verilerle 1914'e kadar Amerika'nın İzmir ticaret hacmindeki oranı üzerinden geçirilmektedir. Savaşın çıkması ise 28 Ekim 1914'te İzmir Limanı'nın ticarete kapatılmasına neden olmuş, ancak bu durum ticareti durdurmamışsa da sevkiyatın İzmir limanı yerine Bandırma'ya kaymasına neden olmuştur ki bu da araştırmacılar için bu dönem yapılan ticaret verilerine ulaşmayı daha da zorlaştırmıştır. Bu yokluktan yola çıkarak, Amerikan dergilerinden bulmayı başardığımız 1909-1911 kayıtları doğrultusunda makalenin bir boşluğu dolduracağı inancındayız. Bu dergiler çok uzun yıllar yayımlanmışsa da 1912 ve sonrasındaki ticari rakamlara düzenli ve ayrıntılı şekilde yer vermemiştir. Ticari rakamlar elde olmamakla birlikte bu dergiler sayesinde ihraç edilen ürünlerin 1908'den 1914 sonuna dek Amerika'ya sevk edildiği takip edilebilmektedir. Sadece düzenli istatistikler olmadığı için rakamlara ulaşmak şimdilik mümkün görünmemektedir. Makalede *Scientific American*, *Levant Trade Review*, *Journal of the Royal Society of Arts* gibi dergiler dışında Osmanlıca arşiv belgeleri başta olmak üzere yerli ve yabancı kaynaklara başvurulmuştur.

İzmir'den Amerika'ya ihraç edilen ürünler ele alınırken, makale sınırlarında kalabilmek adına getirisi 50 bin doların üzerinde olanlar makale içinde tek tek ele alınırken, 50 bin doların altında olan ürünler ise ekler kısmındaki Tablo 1'de verilmiştir.

Amerika–Osmanlı İlişkilerinin Tarihi Gelişimi ve II. Meşrutiyet

Amerika ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk münasebet Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığından hemen sonra Amerika'nın girişimi ile 1784 yılında başlamış ancak İngiltere'yi karşısına almaktan çekinen Osmanlı Devleti'nin olumsuz yaklaşımı dolayısıyla Amerika'nın girişimi sonuçsuz kalmıştır. İki taraf arasında bir dostluk ve ticaret antlaşmasının yapılması ise Osmanlı Devleti'nin kendini batılı devletler karşısında yalnız hissettiği Navarin Deniz Muharebesi'nden üç yıl sonra 7 Mayıs 1830 yılında gerçekleşmiştir (Mantran, 2011). Yapılan antlaşmanın 2. maddesine göre Amerikan tüccarlarına Osmanlı Devleti'nin herhangi bir bölgesinde ticaret merkezleri kurma ayrıca Amerika'ya konsolos ve başkonsolos atama hakkı verilmiştir. Bu antlaşmayı 25 Kasım 1838 yılında Fransa ile yapılan antlaşma takip etmiş, pek çok devletle birlikte Amerika Birleşik Devletleri de dolaylı olarak bu antlaşmanın geçerli olduğu devletlerden sayılmıştır. İki ülke arasında yapılan son antlaşma ise 13 Şubat 1862 tarihli Türk–Amerikan Ticaret Antlaşması olmuştur. Bu antlaşma da öncekilerin tekrarı olup her iki tarafa da ticaret kolaylığı sağlamakla birlikte Amerika'ya daha geniş haklar tanımaktadır. Özellikle vergi konusundan bahseden 4. madde yeni ve ilginçtir. Bu maddeye göre Amerikan tebaası ya da vekilleri, ihraç etmek için aldıkları sanayi ve zirai mallar için, ne alım esnasında ne de ihraç mahallindeki taşınması esnasında herhangi

bir vergi ödemeyecektir. Sadece, ihraç mahallinde eşyanın kıymeti üzerinden %8'i geçmeyen bir vergi ödeyeceklerdir. İlginç olan kısmı ise %8'lik bu verginin her sene %1'er düşürülerek, sadece Gümrük İdare ve Nezaretinin masraflarının karşılanmak üzere alınacak olan %1'lik miktara kadar düşürülecek olmasıdır. 5. maddeye göre %8'lik vergi Amerika'dan mal getirecek Osmanlı tüccarı için de geçerli olmuşsa da Osmanlı tüccarı için her sene %1'lik indirim antlaşmada yer almamıştır (Doğan, 1996). Osmanlı Devleti'nin ham madde ihraç ettiği düşünüldüğünde Amerika'ya ne denli büyük bir taviz verdiği ortadadır. Bu anlaşma ile Amerika'ya en imtiyazlı devletlere tanınan haklar tanındığı için, bu tarih sonrası Amerika Osmanlı Devleti'nden çok daha fazla ürün almaya başlamıştır. 1862 yılından 1892 yılına kadar iki ülke arasındaki -özellikle petrol ve silah ticareti sebebiyle- ticaret hacminde büyük bir artış olurken, 1892 yılı itibarıyla bu oranda düşüş başlamıştır. Bunun sebeplerinden biri İngiltere'nin Türk pazarında Amerikalıları istememesiyken bir diğer sebebi ise Almanya'nın Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler içine girerek, Amerikalılara ait silah ticareti gibi bazı pazarlarda söz sahibi olmasıdır. Ayrıca bu dönemde Amerika, mali bir buhran içine girip peşin para sıkıntısı yaşadığı gibi, Osmanlı Devleti de Amerikan sermayedarını kendine çekecek herhangi bir teşebbüste bulunmamıştır (Güher, 2013). Bu noktada Amerikan konsolosları devreye girerek Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan yatırımlarını arttıracak girişimlerde bulunmuş, iki ülke arasında direkt bir yük gemisi hattı oluşturmayı, bu hatla bağlantılı şekilde Osmanlı'nın önde gelen firmalarından biriyle Amerikan ürünleri için özel kurumlarla birlikte ambar evleri oluşturma fikrini öne sürmüştür. Konsolosa göre bu hat var olmadığı için mallar Liverpool, Trieste ya da başka bir Avrupa limanından nakledilmektedir. Bu hat yapılırsa daha az risk, aradaki aktarım ücretlerinden kaçınmak, daha az nakliye ücreti ve çok daha hızlı bir teslimat söz konusu olacaktır. Direkt bir yük gemisi hattı talebi, Osmanlı yetkilileri tarafından yerine getirilmiş, ambar evleri planı içinse ön bir kontrat yapılmıştır. Bu yollarla Amerikan imalatçıları Osmanlı piyasasına girecek böylece Amerika'da üretilmiş gibi işaretlenen Amerikan ürünlerinin imitasyonlarının satışlarına son verilecekti. Nitekim yük gemisi hattı ve ambar evi projesi iki taraf arasındaki ticaretin gelişmesinde başarılı olmuş, bunlarla yetinmeyen konsoloslar, Osmanlı Devleti'nde madenlerin tespiti, tren yollarının, tramvaylarının inşası, rıhtım ve antrepo yapımı ve inşa edilebilecek fabrikaların yapımı ile ticaretin daha da gelişeceğine dikkat çekmiştir (Güher, 2013). Osmanlı Devleti ham madde ve zirai ürünler ihraç ederken, gerek Amerika'dan gerek diğer ülkelerden sanayi mamul madde ithal etmiştir. Amerika'nın Osmanlı Devleti'ndeki ticari payı İngiltere, Fransa ve Almanya kadar çok olmamışsa da, İngiltere ve Fransa yıllar içinde düşüş gösterirken konsolosların girişimleri ile Amerikan ticareti istikrarlı şekilde artış göstermiştir (Doğan, 1996).

23 Temmuz 1908 tarihinde Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Amerika ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir ticaret anlaşması yapılmamış olduğundan en son 1862 yılında imzalanmış olan ticaret antlaşması geçerliliğini korumuştur. Ancak Meşrutiyetçilerin getirmeye çalıştığı yeni rejim siyasi olarak büyük değişikliklere, bu değişiklikler de ekonomik olarak bazı sorunlara neden olmuştur.

Anayasal rejimin getirdiği özgürlük ortamı ülkede işçi grevlerinin yapılmasına olanak vermiştir, bu grevler işçiler açısından büyük oranda başarılı da olmuş, erkek çalışanlar %10-25 arasında değişen ücret artışı elde etmiştir. Talepleri karşılıksız kalanlar ise gemilerde çalışan kargo işçileri ile Aydın Demiryolu Şirketi çalışanları olmuştur. Her iki durumda da grevler sebebiyle yükleme ve taşıma işlemleri durdurulmuştur. Üstelik bu grevler ticaretin yoğun olduğu eylül ayına denk gelmiş, bu da ticaretin aksamasına neden olmuştur.

Meşrutiyetin ilanını takiben, Bulgaristan'ın bağımsız olması, Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan'a bağlanması gibi olaylar Avusturya-Macaristan mallarının boykotuna neden olurken bu durum yalnız Avusturya-Macaristan'ı değil ayrıca Avusturya-Macaristan gemileri ile getirilen diğer ülkelere ait malların da ülkeye girişini engellemiş, diğer yandan - boşluğu doldurmak için- Fransa, Almanya, Hollanda, Rusya gibi ülkelerin ticaretinde az miktarda artış sağlamıştır (İzmir Ticaret Odası, 1998).

Anayasal değişikliğin bir sonucu da ilk anda kamu hizmetlerinin felce uğraması olmuştur. İlk etapta yürütmenin kimde olduğunun belirsiz olması -kabine mi yoksa İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sorunu-, ülke kanunlarında yapılması beklenen değişiklikler, mahkûmların serbest bırakılması, hapishanelerin tahrip edilmesi gibi heyecan yaratan durumlar kamu hizmetlerini felce uğratmış, eşkıyalık yeniden canlanırken vergi toplamak imkânsız hâle gelmiş, memurların ücretleri ödenmediği gibi kamu işleri de yürütülememiştir. Bu kargaşa ortamı içinde ticaretin gelişmesi mümkün olmamış, para kıtlaştığı gibi güven ortamı da yok olmuştur. Yıl boyunca iş hacmi azalmış, hububat azlığı nedeniyle ihracat oranı azalmış, bununla birlikte ithalatta artış olmuş, ithalat fiyatlarının yüksek olması ise ithalata olan talebi arttırmıştır. Kısacası 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyetin ilan edilmiş olması ilk etapdaki belirsizlikler nedeni ile ticareti olumlu etkilememiş, ancak sonraki yıllarda bu belirsizliklerin giderilmesi (İzmir Ticaret Odası, 1998), Amerikalı tüccarların ülkenin önemli ticaret noktalarına yerleşmesi ile iki taraf arasındaki ticaret belli bir düzene oturmuştur.

Amerikalıların Osmanlı Devleti ile yaptığı ticarete İstanbul, Halep, Mersin, Trabzon vb. önemli liman şehirleri gibi İzmir de büyük bir paya sahip olmuştur.

Kasabadan Metropole - İzmir'in Coğrafi ve Ekonomik Gelişimi

Ege bölgesinin iklimi kurak toprağı da verimsiz olduğundan Büyük Menderes, Küçük Menderes, Bakırçay ve Gediz ovaları dışındaki toprakları tarım konusunda pek verimli olmamıştır. Bu yüzden denizin varlığı Ege bölgesi için hayati bir öneme sahiptir. Kıyı şeridinden maksimum verim almak isteyen iç kavimler denize inmek istemiş, buralarda bulunanlar ise içlere girmek istememiştir. Ege kıyılarının girintili çıkıntılı olması sayısız liman imkânı sağlarken, sıradağların birbirine paralel uzanması bu dağlar arasında kalan dört verimli ovanın varlığını mümkün kılmıştır. Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz ve Bakırçay tarafından sulanan aynı isimli ovalar bölgenin az sayıdaki verimli noktaları olduğu için yüzyıllar içinde farklı medeniyetler tarafından şehirlerin kuruluş alanları olarak seçilmiştir. Şehirler vadiler arasında kaldığından ulaşımın kolay olması için doğrusal olarak dizilmiş, topoğrafik zorluklar nedeniyle vadiler arasındaki şehirlerin birbirleri ile iletişimleri, özellikle antik devirlerde, hayli sınırlı olmuştur (Atay, 1978).

Bununla birlikte İzmir, antik çağlardan itibaren ticaretin yoğun olduğu canlı bir kıyı kenti olmuştur. Kendi sahip olmasa da art alanda mevcut olan verimli toprakların Anadolu'daki yollarla İzmir'e ulaştırılması bölgeyi batıya açılan bir kapı hâline getirmiştir. Bu yüzden Anadolu'daki yolların varlığı en az art alan kadar İzmir'in ticaret merkezi olmasında önem arz etmiştir. Anadolu'daki ilk yolları MÖ 2000'lerde Hititliler yapmış, ardından gelen medeniyetler bu ilk yol şebekesi üzerine yeni yolları oturtmuştur. Merkezi Boğazköy'de olan bu ilk yollar batıya Sard(Gediz) üzerinden vararak Foça ile Efes'te son bulurken, daha sonra Efes'e güneyden gelen bir yol daha yapılmıştır. Sonraki yüzyıllarda ise özellikle Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'ya ve Doğu bölgelere girmesi geniş bir yol ağının kurulmasına etki etmiştir. Bu durum yıllar içinde her yeni medeniyetle gelişerek devam etmiş, diğer

şehirlerden İzmir limanına ulaşımın kolay hâle gelmesi de İzmir'i bir ticaret merkezi hâline getirmiştir (Atay, 1978). Osmanlı Dönemi 16. yy'da hareketlilik kazanan bölge, Anadolu ve İran'dan gelen kervanlarla, Fransa, Ragusa, Venedik, Dubrovnik gibi Akdeniz ülkelerine ait olan tüccar gemilerinin alışverişleri ile gelişim göstermiştir. Ayrıca bölgede yetişmekte olan ürünlerin başkent İstanbul'a sevkiyatından doğan iç ticaret de, İzmir'in ticaret merkezi olarak ön plana çıkmasında etkili olmuştur. İzmir çeşitli Akdeniz ülkeleri ile ticari ilişkiler içinde olmasına rağmen, sahip olduğu *iaşecilik* ilkesi –ihracattaki sınırlama ve yasaklar-nedeniyle dış ticaretten ziyade iç ticarete aktif olmuştur. Ancak İngiliz ve Hollandalı tüccarların 16. yy'ın sonlarına doğru Doğu Akdeniz'e yönelmeleri ve İran - Halep arasında süren ticaretin bir kısmının İzmir'e yöneltilmesi, İzmir'in dış ticaret açısından ön plana çıkmasına etki etmiştir (Martal, 1992).

İzmir, 16. yy. sonunda yaklaşık 2.000 nüfuslu bir bölge iken bu sayı 20. yy'a gelindiğinde 200.000'i aşmış ve yalnız Osmanlı Devleti'nin değil ayrıca Doğu Akdeniz bölgesinin önde gelen büyük metropol şehirlerinden birine dönüşmüştür. Bu 400 yıllık süreçte yaşamış olduğu büyük depremler ve peş peşe gelen veba salgınlarına rağmen ayakta kalan şehir 17. ve 18. yy'larda da ticaret ve refahın çekim merkezi olmaya devam etmiştir. Ancak bu dönem iç bölgelerde yaşayan çeşitli grupların saldırıları, yerel beylik kurma peşindeki hanedanlar, hoşnutsuz memurlar gibi gruplar nedeniyle şehir sık sık saldırıya maruz kalmış, bu da bölgenin güvenliğini yok ettiğinden bölge üretiminin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini geciktirmiştir. 18. yy. ortalarından itibaren şehrin ikinci büyüme evresine geçtiğini söylemek mümkündür. Bu tabii ki de Osmanlı hükûmeti denetiminde ya da İzmir sakinlerinin girişimi ile değil Batı Avrupa sanayisinin tarım ürünü ve ham maddeye olan talebinin artması ile gerçekleşmiştir (Kasaba, 1994). Bu bakımdan Fransızlar ve İngilizler İzmir'in Avrupa ile ticaretinde önemli rol oynamışlardır. Hem bu iki devlet hem de bu devletlerin görevlendirdiği tüccarlar, o zamana kadar Batı Anadolu'da mevcut bulunan araçlar ağıyla çalışmış, bu da yerel malların üretimi ve satımında öne çıkan Rumların nüfuz ve güç açısından daha güçlü bir konuma gelmesine etki etmiştir. Rumlar ön plana çıkarken Yahudiler geri planda kalmış Ermeniler ise mevcut durumlarını korumuştur. Yurt dışından gelen yabancı tüccarlar, yerli araçlarla çalışmanın yanı sıra Batı Anadolu ticaretine doğrudan girmeye çalışmıştır. Hükûmet denetiminin azalması, hükûmet dışı korumacılık sayesinde yargı alanının genişlemesi ve gümrük indirimleri gibi durumlar Batı Anadolu'yu yabancı tüccarlar için oldukça çekici hâle getirmiştir. 1847 - 1880 yılları arasında bölgede 15.000 olan yabancı sayısı 50.000'e, kentin toplam nüfusuna oranları ise %15'ten %25'e yükselmiştir. Ticaret büyük ölçüde İzmir'in -art alanından- iç kesimden kaynaklanmışsa da kıyı kesimi olan İzmir bu ticaretin odak ve dünyaya açılan kapısı olmuştur. Ticaretin büyümesi ve hızlanması için 1862 yılında Aydın Demiryolu Efes'e bağlanarak Aydın, Selçuk, Nazilli, Sultanhisar, Söke, Tire, Kasaba, Ödemiş ve Bayındır gibi merkezlere ulaşım beşte dört gibi büyük bir oranda kısaltılmıştır. Avrupalılar İzmir'e giderken sermaye, yatırım planları, uzmanlık ve üretim araçlarını götürürken gelişen ticaret İzmir'de birçok banka, sigorta şirketi, ticaret evleri, depo ve ürün işleme binalarının yapılmasına etki etmiş, böylelikle İzmir İstanbul'dan sonra Osmanlı Devleti'nin en kozmopolit şehri hâline gelmiştir (Kasaba, 1994).

Amerika, bağımsızlığını geç kazandığı için Osmanlı ve İzmir ticaretine geç başlayan ülkelerden olmuştur. Ayrıca ticaret hacmi İngiltere ve Fransa'ya oranla epey de düşük olmuş ancak ticaret konusundaki istikrarı sayesinde Osmanlı Devleti'ndeki ticaret hacmi yıldan yıla artış göstermiş, 1840 yılında %8 olan hacmi, 1913 yılında %11'e yükselmiştir (Doğan, 1996).

Amerika'dan ve diğer devletlerden ham madde ve zirai ürün ithal eden Osmanlı Devleti İzmir'den Amerika'ya ise zımpara, krom, meyan kökü, yağ, tohum, afyon, incir, kuru üzüm, tütün, halı, yün, meşe palamudu, damla sakızı, kitre, defneyaprağı, badem, fındık, çam fıstığı, ceviz, bezelye, paçavra, deri, sünger, sabun, kara buhur ve tahin gibi ürünler ihraç etmiştir.

İzmir'den Amerika'ya İhraç Edilen Ürünler

Zımpara cevheri

1800'lü yıllarda kaliteli pamuk üretimi konusunda sıkıntı yaşayan Osmanlı Devleti, bu konuda ileri tekniğe sahip olan Amerika Birleşik Devletleri'nde yardım talep etmiştir. Sultan Abdülmecid'in yardım talebi üzerine Amerikalı bilim adamı Dr. John Lawrance Smith 1847 yılında Amerikan hükûmeti tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir (Silliman, 1884). Ülkenin Aydın, Adana gibi sıcak ve iki tarafı sulak alanlarında pamuk ekimi (Cotton Cultivation, 1908) konusunda gerekli çalışmaları yapan Dr. Smith işini bitirip ülkesine dönmeye hazırlanırken, Osmanlı hükûmeti kendisine yeni bir teklif götürerek maden araması için kalmasını istemiş, hükûmetin teklifi karşısında heyecanlanan Dr. Smith teklifi hemen kabul etmiştir. Dr. Smith ve yanına verilen ekibin çalışmaları neticesinde Aydın bölgesinde dünyanın en iyisi olarak adlandırılacak zımpara rezervleri keşfedilmiştir. Bu keşifler daha sonra Amerika'daki rezervlerin bulunmasına imkân sağladığı gibi, zımpara hakkında ilk bilimsel çalışmanın yapılmasına da imkân vermiştir (Silliman, 1884). Ayrıca, bu rezervlerin keşfine dek Yunanistan'ın tekelinde bulunan zımpara ihracatı 1850'lerden itibaren Türkiye'den de yapılmaya başlanmıştır. Aydın bölgesindeki zımpara çok kaliteli olmasına karşın Yunanistan'ın tekeli kırılmak istemesi ayrıca Amerika'daki rezervlerin de keşfinden dolayı Türkiye zımpara ihracatı konusunda fiyatı düşük tutmuş, bu dünya zımpara fiyatlarını da düşürdüğü gibi Türkiye'nin yüksek miktarda zımpara ihraç etmesini sağlamıştır (Pratt, 1906). Özellikle Aydın Vilayeti'nde yaşayan Abbott Ailesi tarafından çıkarılıp satılan Abbott zımparası dünyanın en iyisi olarak nam salmıştır (Zee, 1965). Osmanlı Devleti tarafından daha çok yakın ilişki içinde olduğu Almanya'ya (DAB. MV, 202/136) satılan zımpara bunun dışında büyük miktarlarda Avusturya ve İtalya'ya ihraç edilmiştir. Amerika I. Dünya Savaşı'nın sonuna dek savaşa dâhil olmadığından Osmanlı Devleti, Amerika'nın talebini de olumlu karşılayarak oraya da zımpara ihraç etmiştir (DAB. BEO, 4344/325784). Büyük miktarda zımparaya sahip olan Osmanlı Devleti 1909 yılında 25.299 ton, 1910 yılında 27.657 ton, 1911 yılında ise 29.430 ton cevher çıkarmıştır (Ravndal, 1926). Bu madenlerden yaptığı ihracat sonucunda Amerika'dan elde ettiği gelir 1909 yılında 180.778 dolar, 1910 yılında 320.865 dolar, 1911 yılında ise 209.944 dolar olmuştur (Levant Trade Review, 1912).

Krom cevheri

Sanayinin gelişmeye başladığı dönemlerde özellikle paslanmaz çelik yapımında kullanılan krom, daha erken dönemlerde farklı kullanım alanına sahip olmuştur. 1820 yılında Köchlin (Triplett, 2015) isimli kimyager tarafından boyama amaçlı kullanıma uygun olduğu keşfedilen krom-tuzları-, başta yün olmak üzere tekstil kumaşları ve ayrıca seramik boyamada kullanılmış, boyama için gerekli olan potasyum nitrat ve diğer tuzların pahalı olması, tekstil işindeki fabrikaları krom arayışına yöneltmiştir (Cirkel, 1909).

Osmanlı Devleti'nde ilk kez 1848 yılında Bursa'da keşfedilen krom cevheri Osmanlı coğrafyasında özellikle Balkan toprakları ve ülkenin Afganistan Dağları ile bağlantılı doğu kısımlarında yoğun şekilde bulunmuştur (Business and Defense Services Administration, 1962), bununla birlikte İzmir-Aydın bölgesi gibi kısımlarda da var olmuş ve ihracatı yapılan ürünler arasında yer almıştır. 1909 yılında İzmir'den Amerika'ya yapılmış bir krom ihracatına rastlanmamakla birlikte 1910 yılında yapılan ihracattan 35.014 dolar, 1911 yılında ise 46.993 dolar gelir elde edilmiştir (Levant Trade Review, 1912).

Dünyada Türkiye, Yunanistan, Rusya, Hindistan, Kanada, Küba, Amerika ve Yeni Kaledonya ile Afrika Kıtası'nda yer alan Rodezya'da da bulunan cevher ayrıca düşük kalitede Almanya'da bulunduğu gibi az miktarlarda birkaç ülkede daha mevcut olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılan krom çok uzun yıllar boyunca öncelikli olarak Türkiye'den ihraç edilmiştir. Yeni Kaledonya ve Rodezya'daki kromlar (Southern Rhodesia, 1973) keşfedilene dek Türkiye bu konuda Amerika için önemli bir rezerv kaynağı olmuştur, özellikle Rodezya'daki kromların kalitesi çok yüksek olduğundan yeni rezervlerin keşfinden sonra Türkiye'nin önceliği kırılmıştır (Burch, Dolbear, 1918). 1900'den önceki tüm yıllar boyunca dünyada üretilen kromun toplamı 1 milyondan biraz fazladır, bu miktarın 490.000 tonu Türkiye tarafından üretilmiş, 225.000 tonu Amerika tarafından üretilirken, 140.000 tonu ise Yeni Kaledonya tarafından üretilmiştir. Türkiye üretim konusunda 1960'lara kadar, Yeni Kaledonya ve Rodezya ile birlikte Amerika'ya ihracat yapan ülkeler arasında üst sırada yerini muhafaza etmiştir (U.S. Government Printing Office, 1948).

Meyan Kökü

Evliya Çelebi'nin eserinde "biyan kökü" olarak dile getirilen meyan kökünün (Dağlı, Alikahraman ve Dankoff, 2005) Osmanlı Devleti'ndeki asıl varlığı İtalyan ve İngiliz iki kişi tarafından 1848 yılında keşfedilmiş ve meyan kökü aynı yıl itibarıyla bu kişilerce Amerika'ya ihraç edilmeye başlanmıştır. Ilıman iklim ve sulak bölgelerde yetişen meyan kökü, Osmanlı Devleti'nin Beyrut, Bağdat, İsrail, Suriye gibi benzer iklime sahip çeşitli bölgelerinde yetişmekle birlikte (Journal of the Royal Society of Arts, 1909), kalite açısından geliştiği en iyi yer İzmir bölgesi olmuştur. En büyüğü Menemen'de yetişen bitki İzmir'e yaklaşık 23 mil mesafede olan Gediz Nehri vadisi ve Kasaba Demiryolu hattında yetişmiştir. En fazla verim ise İzmir'in Alaşehir semtinde ve Menderes vadisi eteklerinde yetişen meyan köklerinden alınmıştır (U.S. Government Printing Office, 1885). Yöreye özgü olan ve kendiliğinden yetişen bitki (DAB. A}MKT.MHM, 256/30), dere ve nehir sınırlarında yetişmekte olup yabani bir gelişime sahip olmuştur. Üç yıl içinde olgunluğa ulaşan bitki eğer iklim ve toprak çok elverişliyse iki yılda da gelişebilmektedir (U.S. Government Printing Office, 1885). İtalya, Fransa gibi ülkeler (Journal of the Royal Society of Arts, 1909) dışında bilhassa Amerika'ya satılmakta olan meyan kökünün yetiştiği Menderes bölgesi uzun yıllar İngiliz McAndrews & Forbes Şirketi tarafından tekelleştirilirken, Alaşehir toprakları ise Amerikan New Haven Şirketi tarafından kontrol edilmiştir (U.S. Government Printing Office, 1885).

Boyu 1-1,5 m. arasında olan bitki uzun köklü ve yumru görünüşlü olup beyaz ve mavimsi çiçekleri ile baklayı andıran meyvelere sahiptir. Köklerinde acımsı şekerli bir tat vardır, bundan şerbet yapıldığı gibi, sıkılarak çıkarılan suyuna da "meyan balı" denmektedir. Ayrıca bundan siyahımsı şekerlemeler de yapılmaktadır (İzberak, 1976). Bu yüzden Amerika'da "ayakkabı bağcıkları" ya da "zenci bebek"ler gibi pek çok formda şekerleme olarak satılan meyan kökü, çiğneme tütünlerine de tatlandırıcı olarak kullanılmıştır. Sağlık sektöründe ise doktorların astım, soğuk algınlığı, kuru öksürük gibi rahatsızlıklar başta

olmak üzere birçok hastalığa yardımcı reçete için yazdığı ana bitki olarak kullanılmış (Scientific American, 1929). Kullanım alanının bu denli geniş olması talebin de büyük olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bitkinin getirisi de yüksek olmuş, o kadar ki keşinden itibaren yıllık -yüksek üretim ve ihracat ile- İzmir Aydın Bölgesi'nin gelirlerini arttırmıştır (Journal of the Royal Society of Arts, 1909). İzmir'de yetişen meyan kökünün, kalitesi ile öne çıkan Suriye (Scientific American, 1914) ve Yunanistan'dakilerden daha üstün olduğu kabul görmüştür. Bu yüzden Amerika'nın çeşitli bölgelerinde yetişmesine karşın Amerika, kalitesi yüksek olan Türkiye, Yunanistan, İtalya, İspanya gibi ölkelerden ithal etmiştir. Yalnızca İzmir bölgesinden Amerika'ya ihraç edilen meyan kökünden 1909-1911 yılları arasında 1.049.457 Amerikan doları gelir elde edilmiştir. Gönderilen miktar her yıl farklılık arz etmekle birlikte düzenli olarak her sene Amerika'ya meyan kökü gönderilmiştir (Levant Trade Review, 1912).

Yağ ve Tohumlar

1900'lü yılların başında zeytin üretimi -bugün de olduğu gibi- Akdeniz ve Küçük Asya'yı çevreleyen ölkelerle sınırlı kalmıştır. Osmanlı Devleti, Yunanistan, İtalya, Avusturya, Fransa, İspanya, Portekiz, Tunus ve Cezayir zeytin üretici devletlerden olmuştur (Bitting, 1920). Türkiye zeytinyağı üreten ve ihraç eden ölkeler arasında yer almakla beraber bu konuda İtalya (Science, 1889), İspanya ve Fransa kadar ön planda olamamıştır (Shaw, 1904). 1908'li yıllarda modern anlamda ve daha fazla verim alabilmek için gerek zeytin gerekse zeytinyağı fabrikaları (DAB. şD, 1226/10; DAB. İ.RSM. 32/37), kurulmuşsa da Osmanlı Devleti'nin dünya sıralamasındaki yeri değişmemiş, özellikle İtalya üretim konusunda çok uzun yıllar ilk sırada kalmıştır (Cruess, 1924).

Türkiye'de zeytin İzmir bölgesi (Aydın Vilayeti), Chios, Midilli gibi çevre adalar, Halep Vilayeti ile ayrıca Hüdavendigar Vilayeti'nde yer alan Mudanya ve Bursa'da yetişmiştir (U.S. Government Printing Office, 1907). Kudüs'ün doğusundaki Zeytin Dağı Osmanlı Devleti'nin zeytincilik açısından en iyi bölgesi olarak gösterilirken, İzmir'deki zeytin ağaçlarının ise Osmanlı Devleti'nden çok evvel ekilmiş olduğu iddia edilmiştir (Bitting, 1920).

Osmanlı Devleti'nde zeytinden üretilen yağ büyük oranda iç nüfus tarafından tüketilmekte olup yağın yaklaşık %25'i yemeklik, bir kısmı sabun üretiminde kullanılırken geri kalanı ise yurt dışına ihraç edilmiştir. Amerika ihraç edilen ölkeler arasında yer almakla birlikte ihracatın büyük kısmı İngiltere'ye yapılmıştır. 1904 yılında yapılan zeytinyağı ihracatından Osmanlı Devleti yaklaşık 1 milyon dolar gelir elde etmesine karşın bu meblağın büyük kısmı İngiltere'ye, onda biri ise Amerika'ya yapılan ihracattan elde edilmiştir (U.S. Government Printing Office, 1907). Nitekim 1909 yılında İzmir'den Amerika'ya yapılan zeytinyağı ihracatından elde edilen gelir yalnızca 135.349 dolarken, 1910 yılında bu meblağ 106.034 dolara, 1911 yılında ise 68.617 dolara gerilemiştir (Levant Trade Review, 1912). Zeytinyağı ihracının az olduğu dönemler, verilerde büyük dalgalanmaları engellemek için susam yağı ihraç edilmesi yoluna gidilmiştir (U.S. Government Printing Office, 1907). Nitekim 1911'de zeytinyağı ihracının az olması nedeniyle İzmir'den Amerika'ya susam yağı ihraç edilerek bunun karşılığında Amerika'dan 10.143 dolar gelir elde edilmiştir (Levant Trade Review, 1912).

1900'lü yılların başında modern Fransız makinelerin kullanılmasına karşın eski ve ilkel yöntemlerle elde edilmeye devam edilen susam yağı, Avrupa ya da Amerika tarafından tıpkı

zeytinyağı gibi yemeklik de tüketilebilmekteydi. Buna karşın Osmanlı Devleti susam yağını askerî demiryollarını yağlama amacıyla kullanmıştır (Journal of the Royal Society of Arts, 1911; 1920).

Zeytinyağı ve susam yağının yanı sıra İzmir'den gönderilen ürünler arasında susam tohumu ve zeytin de mevcuttur ancak rakamlar oldukça küçüktür. 1909 yılında İzmir'den Amerika'ya zeytin gönderildiğine dair herhangi bir veri bulunmazken, 1910 yılında gönderilen zeytin karşılığında 654 dolar, 1911 yılında gönderilen zeytin karşılığında ise 1.506 dolar gelir elde edilmiştir. Aynı yıllarda, ihraç edilen zeytinyağı miktarı düşmesine karşın zeytinde artış olmuştur. 1911 yılındaki zeytinyağındaki ihracı susam yağı ile süspanse etmeye çalışan üreticiler 1911 senesinde Amerika'ya susam tohumu da göndermiş ve bunun karşılığında 9.518 dolar gelir elde etmiştir. Susam tohumu dışında kanarya çiçeği, kenevir, darı ve haşhaş tohumu da ihracı yapılan tohumlar olmuştur. Ancak bunlardan gelen gelir oldukça düşüktür (Levant Trade Review, 1912).

Afyon

Osmanlı Devleti, tıbbi açıdan hayli kıymetli olan afyonun İran, Hindistan ve Çin ile birlikte dünyadaki en büyük üreticilerinden biri olmuştur. Bağımlılık yapan yapısı nedeniyle üretimi kontrol altında tutulmaya çalışıldığından her ülkede yetiştirilmesi mümkün olmamıştır. Yasal üreticilerden olan Osmanlı Devleti'nde yetişen afyon, içeriğindeki yapıdan dolayı büyük ölçüde tıbbi amaçlı kullanılmış (The British Medical Journal, 1909), bu yüzden çok büyük oranda Avrupa ve Amerika'ya ihraç edilmiştir. Küçük bir miktarı ise sigara içinde kullanılmak amacıyla Uzak Doğu'ya gönderilmiştir. İran, Hindistan ve Çin'de üretilen afyon ise genellikle ahlaki olmayan amaçlarla kullanılmıştır. İzmir bölgesi de dâhil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde yetişen afyon hassas bir bitki türü olup, yağmurun azlığı, çokluğu, gecikmeli yağması ya da havanın don yapması, soğuk olması, kurak olması gibi durumlardan hayli etkilenmiştir. Hassas yapısından dolayı Osmanlı genelinde yıllık üretimi genellikle 4.000 sandık civarı olup bir iki defa 8.500 sandığı geçmiş, 1907 yılında ise 2.300 sandığa düşmüştür (Wright, 1909).

Afyon üretiminin hava koşullarından bu denli etkilenmesi ihraç miktarında da dengesizliğe sebep olmuştur (U.S. House of Representatives, 1989). 1909 yılında İzmir'den Amerika'ya ihraç edilen afyondan 1.091.050 dolar elde edilirken bu miktar 1910 yılında 515.929 dolara gerilemiş, 1911'de ise meblağ artış göstererek 1.101.695 dolara çıkmıştır (Levant Trade Review, 1912).

Avusturya- Macaristan, Almanya, İngiltere, Kanada, Formosa Çin'i gibi dünyanın pek çok ülkesine (Poroy, 1981), afyon gönderen Osmanlı Devleti için önemli alıcıların başında İngiltere ile birlikte Amerika gelmiştir. Amerika bir yandan önemli bir alıcı olmasına karşın bir yandan da halkın bağımlılığına karşı afyonun dünya genelinde üretimini azaltmaya çalışmıştır. Bunun için 1909 (The Times, 1909), 1911, 1913 ve 1914 yıllarında, Çin, Fransa, Almanya, İngiltere, Hollanda, İtalya, Japonya, İran, Portekiz, Rusya ve Siam'ın katıldığı uluslararası konferanslar düzenlemiş bu konferanslara Osmanlı Devleti'ni de davet etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı nedeni ile önemli bir gelir kaynağı olan afyonu azaltmak istememiş bu yüzden konferanslara da katılmamıştır (The Times, 1911; 1914). Bu konferanslarda afyon üretiminin kısıtlanmasına dair kararlar alınmışsa da hem I. Dünya Savaşı'nın çıkması hem de üretici ve alıcı konumundaki ülkelerin alınan kararları Amerika ve Çin kadar desteklemiyor olması, konferansların sonuçsuz

kalmasına neden olmuştur. Bu sebepten dolayı Amerika 1920'li yıllarda bu konferanslardan ayrılmış, Osmanlı Devleti de üretim ve ihracata devam etmiştir (U.S. House of Representatives, 1989).

İncir–Kuru Üzüm

İzmir bölgesinin dünyaya nam salmış ürünlerinden biri de incir olmuştur. Hassas iklim koşullarından dolayı nemli, kuru, tropikal, sert, yüksek rakım gibi yerlerde yetişemeyen incir Osmanlı topraklarında özellikle İzmir daha sonra da Adana bölgesinde yetişmiş, ufak bir miktar da Ermenilerin yaşadığı topraklarda mevcut olmuştur. Ancak İzmir'in hem deniz hem de kara yolu ulaşımının iyi olması özellikle İzmir'deki incirin dünyaya açılmasında önemli bir etken olmuştur. Dünyanın en iyisi olarak anılan "Smyrna inciri" dünya incir ihtiyacının %80'ini karşıladığı için ihraç edilenler arasında getirisi en yüksek ürünlerden biri olmuştur (Fig Institu, 1917). 1909 yılında yalnızca Amerika'ya yapılan incir ihracatından elde edilen gelir 730.111 dolar iken, 1910 yılında 1.106.059 dolar, 1911 yılında ise 752.172 dolar olmuştur (Levant Trade Review, 1912). Üstelik Amerika 1900 yılında İzmir'den getirdiği incir fidanları ile California'da kendi Smyrna incirini yetiştirmeye başlamış (Doggett, 1892) ve ihtiyaç duyduğu incirin bir kısmını da buradan karşılamış olmasına rağmen yetiştirebildiği incir miktarı İzmir'den kendisine ihraç edilen miktarın ancak 18'de 1'i kadar olmuştur (Fig Institu, 1917). Osmanlı Devleti 1908 yılında Amerika'ya incir çeliği/fidanı göndermeyi durdurmuştur (DAB. MV, 119/94). Çünkü gönderilen fidanlar kesilirken mevcut fidanlar zarar görmüş, bu da kendi üretiminde düşüşe neden olduğundan incir çeliği/fidanı yerine yalnızca incir göndermeyi tercih etmiştir (DAB. DH.MKT, 1272/63).

İzmir bölgesi ılıman iklimi ile üzüm yetiştiriciliği için de uygun bir bölge olmuştur. İncirden farklı olarak bölgenin her yerinde yetişmemekle birlikte İzmir'in 30-60 mil uzağında özellikle Çeşme, Urla, Karaburun gibi yerlerde yetişmiştir. Bu bölgede yetişen başlıca üzüm çeşitlerinden biri de muazzam salkımları ile çekirdeksiz olup, kurutulularak satılan kuru üzüm olmuştur. Hem siyah hem de kırmızı kuru üzüm imal edilen bölgede özellikle Karaburun'da yetiştirilen ve ihraç edilen üzümler en iyisi olarak adlandırılmıştır. Bölge tepelik ve sert olmasına rağmen üzüm asmaları için ekilip biçilerek uygun hâle getirilmiştir (Eisen, 1890). Yurt dışına ihraç edilen üzüm ve kuru üzüm satışlarında özellikle 19. yy. ortasından sonra artış olmuştur. Bunun nedenlerinden biri Avrupa'da değişen tüketim alışkanlıkları diğeri ise o yıllarda Avrupa ve Amerika'da yayılan filoksera hastalığı olmuştur. Bu hastalık nedeniyle kendi tarım ürünleri zarar gördüğünden Osmanlı Devleti'nden yapılan ihracat artmıştır (Kasaba). Getiri olarak incirle kıyaslanamayacak düzeyde olsa da yapılan ihracat neticesinde 1909 yılında 79.974 dolar, 1910 yılında 41.440 dolar, 1911 yılında ise 68.979 dolar gelir sağlanmıştır (Levant Trade Review, 1912).

Ancak İzmir'in kuru üzüm konusundaki liderliği 1913 yılına dek sürmüştür. 1913 yılında - İzmir'i de kapsayan Aydın Vilayeti'nde- yetişmekte olan kuru üzüme "filoksera" hastalığı bulaşınca bu hastalık bölgedeki üretimi önemli miktarlarda yok etmiştir. Amerikan çubukları ile tedavi edilmeye çalışılmışsa da (DAB.HR.SFR.3, 731/33), araya I. Dünya Savaşı'nın da girmesiyle üzümdeki üretim azaldığı gibi kalitesi de düşmüştür. Ancak İzmir'le ters orantılı biçimde Girit'teki üzüm yetiştiriciliği artmıştır. Bunun nedeninin Dünya Savaşı sonrasındaki mübadeleden kaynaklandığı düşünülmektedir. İzmir'den Girit'e giden Rum aileler benzer hava koşullarından dolayı orada üzüm yetiştirmeye başlamış böylece İzmir'deki oran ve kalite düşerken Girit'teki üretim artmıştır (Mehr, 1959).

Tütün

İhtiyacı olan iklim koşulları nedeniyle Ege kıyıları, Türkiye coğrafyasında tütünün yetişmesine elverişli bölgelerin başında gelmiştir. Yüksek yaz sıcaklarından hoşnut olmayan tütün, 100-110 günlük bir yetiştirme devresi geçirip bu süreç boyunca 12-15 derecenin üzerinde sıcaklığa ihtiyaç duymakta, en uygun sıcaklığı ise 22-24 derece civarı olmaktadır. Geliştirme evresinde ise sıcaklığın 20 derecenin altına düşmemesi oldukça önemlidir. Yıllık ortalama yağışı 500-700 mm. civarında olup ilkbahar ve yaz başlarında yağması gerekmektedir. Suya olan ihtiyacı yağışlardan karşılayan tütünü, aşırı kuraklık yaşanmadığı sürece sulamaya gerek yoktur. Ege bölgesinden sonra tütün üretiminde Karadeniz (DAB. HR.SFR.3, 582/38), Marmara, Güneydoğu Anadolu vd. bölgeler (DAB. BEO, 3269/245133; DAB. TFR.I.SL, 176/17524; DAB. DH.TMIK.M, 272/12; DAB. DH.MKT, 1238/90; DAB. Y.MTV, 307/155), gelmekle birlikte Ege Bölgesi tütünleri yüksek kaliteli ürünler olup uluslararası pazarlarda da "İzmir Tütünü" olarak bilinmektedir (Taşlıgil, Şahin, 2014). Dünya genelinde ise tütünün ana merkezi olan orta Amerika'dan sonra, Avusturya- Macaristan, Osmanlı Devleti, Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Amerika Kıtası'nda Brezilya, Küba, Arjantin, Meksika, Asya'da İngiliz Hindistan'ı, Çin, Hollanda Doğu Hint Adaları ve Japonya önemli üreticiler olup, Almanya, Fransa, İtalya ve Belçika üretici olmakla birlikte ürettiklerinden daha fazlasını ithal eden ülkeler olmuştur. Büyük Britanya yaprak tütün üretmediği için tüm tedarikini Amerika'dan karşılamıştır. Türkiye, Hollanda Doğu Hint Adaları, Brezilya ve Küba ise hem üretip hem de önemli miktarlarda ihracat yapan ülkeler olmuştur (Smith, 1909). Türkiye'de üretilen tütünler büyük oranda American Tobacco Company tarafından satın alınmıştır. Şirket bu tütünleri alt şirketleri için satın alıp işleyerek Türk sigarası imal etmiştir. S. Anargyros (İncorporated), John Bollman Company ve Butler-Butler Incorporated alt şirketlerden olup Türk sigarası imal etmişlerdir. Tamamen alt kuruluşlar aracılığıyla yürütülen Türk sigara endüstrisi, Amerika'ya 1908 yılına dek büyük kazançlar sağlamamıştır. 1899 yılında bu üç şirketin tütün satışları 130.000.000 poundken, sigaranın daha yaygın hâle gelmesi ile 1908 yılında bu rakam 200.000.000 pounda yükselmiştir (Smith, 1911). Şirket Osmanlı Devleti genelinden satın aldığı tütünler için yıllık yaklaşık 6 milyon pound ödeme yaparken (Smith, 1909), yalnız İzmir'den Amerika'ya satılan tütünün 1909 yılında karşılığı 430.136 dolar, 1910 yılında 575.522 dolar, 1911 yılında ise 1.518.960 dolar olmuştur (Levant Trade Review, 1912).

Halı

Osmanlı halı üreticileri ile batılı tüketiciler arasındaki ilişki 16. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu yüzyılda Felemenk ve İngiliz diplomat ve tüccarlar tarafından kendi kullanımları ya da satış için alınan halılar lüks eşya ticaretinin bir parçası olarak ülke dışında satılmaya başlanmıştır. İlk olarak saray ve kilise gibi yerlerde kullanılmaya başlanan halı, üst sınıfın zenginlik göstergesi olurken zaman içinde kullanımı daha yaygın hâle gelmiştir. Bu yüzden 18. yüzyılın ilk yarısında dış pazar daha gelişmiştir. Amerika da dış pazara dâhil olan ülkelerden olmuştur (Quataert, 2013).

Amerika'nın yalnız Osmanlı Devleti ile değil Akdeniz dünyası ile yaptığı ticarete önemli bir paya sahip olan halı İzmir'den Amerika'ya gönderilen ürünler arasında önemli bir paya sahip olmuştur. Özellikle Boston'da yaygın olan (The Carpet Trade Review, 1877) halı ve kilimler Amerikalılar tarafından ilk önce "Türk halısı" olarak adlandırılmış, ardından İstanbul ve İzmir gibi liman şehirlerinden yüklenip ihraç edildiği için buraların adıyla anılmaya başlanmıştır. Ancak İstanbul'dan ziyade "Smyrna halısı" söylemi kullanılmış, bu

sözcük çok daha sonraları yerini “Anadolu halısı-kilimi” söylemine bırakmıştır (Ripley, 1904).

İzmir halısı söylemi var olmasına rağmen İzmir’de halı dokunmamış (Mumford, 1901) ancak İzmir’e çok yakın olan Uşak’ta, Manisa’da (DAB. BEO, 3303/247658) dokunarak İzmir limanından dışarıya ihraç edilmiştir (The Carpet Trade Review, 1877). Özellikle Uşak’ta dokunan halılar çok meşhurdur. Olağanüstü bir işçilik olarak anılan Türk halıları (Mumford, 1901) kaliteli olmasının yanında, yerli tasarımları, saf boya ve kendine has dokuma metotları ile batı ülkelerinin hayranlığını kazanmıştır. Yumuşak maviler, yeşiller, sarı ve canlı kırmızılarla harmanlanmasıyla beraber (Ripley, 1904), dayanıklılığı, kadifemsi yumuşaklığı, sıcaklığı ve halıyı dokuyanın uzun süren sabrı da bu hayranlıkta etkili olmuştur. Türk halıları batıda öyle bir hayranlık yaratmış ki batılılar, barbar olarak gördükleri bir milletin nasıl olup da böylesi bir eser yarattığını, Osmanlı halkı hakkında yanlış düşüncelere sahip olup olmadıklarını sorgulamışlardır (The Carpet Trade Review, 1877).

Halı ihracatı gerek Osmanlı Devleti gerekse İzmir için önemli ticaret kalemlerinden biri olduğu için devlet, Uşak ve Gördes’te halı üretimini teşvik etmiştir. Bilhassa yurt dışında satışları arttırmak ve kaliteyi yükseltmek için çaba göstermiştir. Bu yüzden 1850’lerin ortasından I. Dünya Savaşı’nın çıktığı güne kadar Osmanlı halı üretimi ve kalitesi çarpıcı biçimde artış göstermiştir. İzmir’den ihraç edilen halıların miktarı da yirmi yıl içinde iki katına ulaşmıştır (Quataert, 2013). Devlet halıcılığın artışı için gelişen teknolojiyi de takip etmiştir. 1908’li yılların başında gelişen teknolojinin, yaygınlaşan sanayinin etkisiyle Osmanlı Devleti sanayileşme ve Avrupalı tarza geçmeye çalışmış. Avrupa’dan halı dokunması için alet edevat getirilerek (DAB. DH.MKT, 1260/76; DAB. DH.MKT, 1262/69), ülkenin halı ile meşhur yerlerinde halı fabrikaları kurulmuştur. Ancak bu durum Uşak halkı başta olmak üzere el dokumacılığı ile geçinen yerlerde hoş karşılanmamış. Halk fabrikalara saldırarak buraları tahrip etmiştir (DAB. Y.A.HUS, 519/37). Fabrikalarla el tezgâhları arasındaki kavga galibinin kim olduğu net olmasa da İzmir’den Amerika’ya gönderilen halılarda yıllar içinde azalma olduğu barizdir, çünkü yapılan ihracat karşılığında 1909 yılında 349.129 dolar, 1910 yılında 315.604 dolar elde edilirken bu rakam 1911 yılında 259.457 dolara düşmüştür (Levant Trade Review, 1912).

Yün

Bu dönemde dünyada üç büyük tiftik yünü üreticisi bulunmuştur. Bunlar Güney Afrika, Osmanlı Devleti ve Amerika’dır. Rusya ve Fransa da tiftik yünü üreten ülkelerden olmuştur ancak ürettikleri miktar oldukça azdır. Güney Afrika ve Amerika’daki sürüler Türkiye’den getirilen hayvanlarla kurulu üretilmiştir. Yapılan kırkmalardan elde edilen yıllık kazanç Güney Afrika için 25 milyon pound, Osmanlı için 12 milyon poundken Amerika içinse bu rakam 4 milyon pound civarı olmuştur. Asıl üretici Osmanlı Devleti iken Güney Afrika’nın daha fazla para kazanıyor olması ise iklimle ilgilidir. Çünkü Türkiye’de keçiler yılda bir kez kırılırken sıcak hava nedeniyle Güney Afrika’da yılda iki kez kırılmaktadır. Buna rağmen yine de tiftiğin en iyisine sahip olan ülke Osmanlı Devleti olmuştur (Hart, 1917). Osmanlı Devleti’nde tiftik üretim merkezi Ankara olmasına karşın, tiftik Ankara’dan İzmir’e getirildiğinden İzmir’den satılan ürünler arasında yer almıştır (Faroqhi, 2004).

Osmanlı tiftik yününün yanı sıra Ankara tavşanının tüyünden elde edilen Angora yünü ile de dünyanın en iyisi unvanına sahip olmuştur. Türk hükûmeti Angora yününde tek

kurabilmek için bir müddet sonra dışarıya hayvan ihracını yasaklayan bir ambargo getirmişse de bu konuda geç kalmıştır. Çünkü Güney Afrika'da angora sürüleri üretilecek kadar stok yapılmıştır (Hart, 1917).

Halı yünü konusunda ise Osmanlı, Çin ve Hindistan kaliteli halı yünü ihraç eden ülkeler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin gerek Anadolu gerekse Asya bölgesinden giden yünleri ilave bir parlaklığa sahip olup herhangi bir renkte boyanabildiği için Avrupa ve Amerikalılar tarafından çok talep görmüştür. Bu yünler halı yünü olarak kullanımının dışında kadın giyimi, astar, pelüş, örgü ve döşemelik kumaşlarda elbise malzemesi olarak da kullanılmıştır (Ormerod, 1919). Osmanlı iç pazarında ise yün özellikle halı dokumasında (DAB. DH.ŞFR, 394/45) halı ipliklerini elde edebilmek için önem arz etmiştir (DAB. Y.EE, 30/100). Osmanlı Devleti'nde halı ipliklerinin de elle eğiriliyor olması, ipliğe ayrı bir üstünlük sağlamıştır. İplikler makineyle değil elle eğirildiğinden kullanımı sırasında halının püskülleri birbirine yapışır bu da halının uyumlu bir bütünlük oluşturmaya imkân verirdi. Uyum probleminin yanı sıra dönemin makinelerinde eğirilen yün iplikler, dokuyucular tarafında çok sert bulunduğu için halı dokumasına uygun görülmemiştir. Elle dokunan bir halı için makinede ip üretimi 1800'lü yıllar için mümkün değildir. Ancak bu durum 1900'lü yılların başına doğru değişmiş, Avrupa'da olduğu gibi sanayileşmeye yönelen Osmanlı Devleti'nde 1905 yılında makine ipliği elle eğirilen ipliğin yerini alabilmiştir (Quataert, 2013).

Sanayileşmeye rağmen Türkiye'de kırılan yün kaliteli olduğu için İzmir limanından ihraç edilen yün Amerikalılar tarafından yüksek kaliteli yün olarak gösterilmiştir (Hart, 1917). Deve kılı, koyunyünü, hayvansal elyaf vd. yün çeşitleri de tiftik ve angorada olduğu gibi ülkenin iç kısımlarından getirilip İzmir Limanı üzerinden yurt dışına ihraç edilmiştir (Masters, 1988). Ancak İzmir limanından Amerika'ya gönderilen yün 1909'dan 1910'a büyük bir düşüş göstermiş, 1909 yılında ihraç edilen yünden 119.353 dolar gelir elde edilirken, 1910 yılında bu rakam 11.580 dolara gerilemiştir (Levant Trade Review, 1912). Bu düşüşte 1910 yılında ortaya çıkan salgının ve kışın yaşanan aşırı soğuk nedeniyle pek çok hayvanı telef olmasının rolü olsa gerek (İzmir Ticaret Odası, 1998). 1911 yılında rakamlarda bir miktar yükseliş olmuşsa da çok da fazla olmamış, ihraç karşılığı gelen gelir 28.145 dolarda kalmıştır (Levant Trade Review, 1912).

Meşe Palamudu

Geniş yapraklı orman ağaçlarının en yaygınlarından olan meşe ağacının kerestesi dayanıklılığıyla bilindiğinden yakılacak odun ve mangal kömürü elde etmede önemli bir yere sahiptir. Palamut denilen meyvesi, tanenli ve mazılı kabuğu ile aranan bir ağaç cinsi olup şişe mantarı yapımından dericilik hatta boya sanayine kadar değişik sektörlerde kullanılmıştır (İzmir, 1976).

Deriyi tabaklamada kullanılan meşe palamudu özü derinin sağlamlaştırılıp su geçirmesini önlemektedir. Deri imalatının zirvede olduğu 17. ve 18. yüzyıllarda meşe palamudu Osmanlı Devleti'nin özellikle iç pazarında kullanılmış, ancak Avrupa'da rakip dericilik işletmelerinin kurulmasıyla bu durum değişmiş ve Batı Anadolu'da üretilen meşe palamudunun çoğu dışarıya ihraç edilmeye başlanmıştır (Kasaba, 1994).

Meşe palamudunun kendisi ise boya ve kerestecilik sanayinde kullanılmakta olup, yurt dışından talep edilen bir ürün olmuştur. Osmanlı Devleti'nde İzmir, Rodos ve Kıbrıs Adaları'nda bol miktarda bulunmakta olan palamut ağaçları özellikle Kıbrıs Adası'nda büyük miktarlarda yetişmiş ve yurt dışına yılda kimi zaman 30 bin ton civarı ihraç

edilmiştir. Kuru ve sıcak havayı seven ağaç, büyümesini ya da yetişmesini engelleyecek keçi gibi hayvanlar tarafından yenilmezse olduğu yerde doğal olarak yetişmektedir. Taze ve kurutulmuş meşe palamudu Kıbrıs'tan sonra, İzmir-Aydın bölgesi ve Rodos Adası'ndan temin edilmiştir (Bulletin of Miscellaneous Information, 1888). İzmir'de kuru kristalize bir toz olarak konsantre şekilde satılan ürün bu özelliği nedeniyle alıcılar tarafından tercih edilmiştir. Konsantre olduğu için sızıntı kaygısı yoktur, orijinal katı malzemenin tüm özelliklerini içermektedir ayrıca herhangi kimyasal bir işlem ya da kirlenmeden uzaktır (Levant Trade Review, 1911). İzmir'de Djanik Elmassian, Aram Hamparzum ile Emmanuel&Co. ve Whittal&Co. şirketleri tarafından ihracı yapılan meşe palamudu ve meşe palamudu özünden 1909 yılında 70.019 dolar gelir elde edilirken, bu miktar 1910 yılında 262.580 dolara çıkmış, 1911 yılında ise 118.531 dolara inmiştir (Levant Trade Review, 1912).

Sonuç

Amerika ve İzmir arasındaki ticaret hacmi -Meşrutiyet'in ilanı, anayasal değişiklik gibi-siyasi gelişmelerden iklim dengesizliğine, boykotlardan salgınlara kadar birçok faktörden etkilenmiştir. Bu durum iki ülke arasındaki ticareti engellememişse de İzmir'den Amerika'ya satılan ürünün miktarı ve fiyatı üzerinde bazen olumlu bazen de olumsuz dalgalanma yaratmıştır.

1909 yılında ilkbaharda hava iyi olmasına karşın Haziran ayının biraz kurak geçmesi yağlı tohumlarda sıkıntı yaşanmasına neden olmuş, incir, kuru üzüm, zeytinyağı ve palamut üretimi ise iyi olmuştur. Buna rağmen ticari açıdan 1909 yılı verimli bir yıl sayılmamıştır, her yerde yaşanan zeytinyağı kıtlığından dolayı zeytinyağı 1909 başında bir önceki seneye göre %100 daha pahalı satılırken, bahara doğru insanlar yüksek fiyat nedeniyle zeytinyağı kullanmayı bırakmış bu da fiyatını çok düşürmüş, kuru üzüm ise gerek 1908'de gerek 1909'da yüksek miktarda ürün verdiğinden 1909 yılında fiyatları aşırı düşük olmuştur. Afyon üretimi 1908'den fazla ancak genel üretiminin epey altında kalmıştır. Tütün ise kuraklık sebebi ile çok az mahsul vermiş bu da fiyatları yükseltmiştir (İzmir Ticaret Odası, 1998). 1909 yılında İzmir'den Amerika'ya yapılan ihracatın toplamı 3.703.722 dolar olmuştur (Levant Trade Review, 1912).

1910 yılı İzmir'den Amerika'ya yapılan ticaret açısından kötü bir yıl olmuştur çünkü bahar ayında çok fazla yağmur yağmış bu da çekirdeksiz üzüm başta olmak üzere tarım ürünlerini kötü etkilemiştir. Tahılın kalitesi düştüğu gibi miktarı da azalmıştır. Üzümünden alınan mahsul üçte iki azalmıştır. Zeytin ve palamut ağaçları ciddi şekilde etkilenmiştir. Bu yağışlardan sadece tütün ve incir fayda görmüş, üstelik çok fazla ürün vermiş olmalarına karşın piyasa şartları 1910 yılında çok iyi olduğundan fiyatları son yılların en yüksek seviyesine çıkmıştır. Ayrıca kolera'nın baş göstermesi Ayvalık ile ticari bağlantıyı kesmiş, Yunan boykotu da ticareti genel olarak kötü etkilemiştir. Yıl boyunca sığır vebası görülmüş kışın yaşanan aşırı soğuk nedeniyle 2000 öküz, inek ve çok sayıda keçi de telef olmuş, bu durum da yün ve halıcılık sektörünü etkilemiştir (İzmir Ticaret Odası, 1998). Bu olumsuzluklara rağmen 1910 yılı İzmir'den Amerika'ya yapılan ihracatın toplamı 4.045.308 dolar olmuştur (Levant Trade Review, 1912).

1911 yılı ise Yunan boykotu, kolera salgını, mali kriz, Türk-İtalyan Savaşı, eşkıyalık ve yetersiz üretim nedeniyle kötü bir yıl olmuş, ürünlerin bazılarında artış gözlenirken bazılarında düşüş olmuştur. Tarım açısından zayıf olmasına karşın arpa, tütün, afyon gibi ürünlerin üretimi ve ihracatı yüksek olmuştur. 1911 yılında İzmir'den Amerika'ya yapılan

ihracatın toplamı 4.530.719 dolar olduğundan, önceki iki yıla oranla meblağın arttığı görülmektedir ancak Avrupa'da yaşanan Fas krizi nedeniyle ortaya çıkan para krizi İzmir'i de etkilemiş, ülke içinde iş yapan bankalar ansızın kredi vermeyi durdurmuş bu da ticareti oldukça kötü etkilemiştir. İtalya ile çıkan Trablusgarp Savaşı da ticaret üzerinde olumsuz etki bırakmış savaş nedeniyle bankalar tüm kredileri durdurmuştur (İzmir Ticaret Odası, 1998)

II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı dönemlerinden biri olmuştur, siyasi krizler, elden çıkan topraklar, büyük depremler, peş peşe gelen savaşlar neredeyse hiç durmadan peşi sıra yaşanmış, yaşanan tüm olumsuzluklar da ticaret üzerinde sarsıcı bir etki bırakmıştır. Üstelik yalnız Osmanlı Devleti'nde yaşananlar değil, Amerika'nın ya da Avrupa devletlerinin kendi içlerinde yaşadığı sorunlar da uluslararası ticareti etkilemiştir. Siyasi düzenin ve güven ortamının bulunmadığı ortamda ticaret yapmak tüccarlar açısından daima kaygı verici olmuş, bu durum yabancı devlet konsoloslarının tuttuğu raporlara da yansımıştır. Konsolosların raporlarında ertesi yıla dair beklentiler çoğu zaman olumsuz olmuş ama buna rağmen ticaret savaş dönemleri de dâhil olmak üzere hiçbir zaman durmamış, sadece gerekirse yön değiştirmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB.)

Babiâli Evrak Odası (BEO.)

Dâhiliye, Mektubi Kalemi (DH.MKT.)

Dâhiliye, Muamelat (DH.TMIK.M.)

Dâhiliye, Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)

Hariciye Nezareti, Londra Sefareti (HR.SFR.3.)

İrade, Rüsumat (İ.RSM.)

Meclis-i Vükela (MV.)

Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A}MKT.MHM.)

Şura-yı Devlet (ŞD.)

Teftişat-ı Rumeli Evrakı(Rumeli Müfettişliği), Sadaret Evrakı (TFR.I.A.)

Teftişat-ı Rumeli Evrakı(Rumeli Müfettişliği), Selanik Evrakı (TFR.I.SL.)

Yıldız, Esas Evrakı Defterleri (Y.EE.)

Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.)

Yıldız, Mütevenni Maruzat (Y.MTV.)

Sürelî yayınlar:

Bulletin of Miscellaneous Information (Royal Botanic Gardens, Kew), Valonia in Cyprus, Vol.1888, No:19(1888), pp.163-165

Journal of the Royal Society of Arts, Turkish Licorice, Vol.57, 25 June 1909, No.2953, pp.664

- Journal of the Royal Society of Arts, General Notes*, Vol.60, 15 December 1911, No.3082, pp.133-134
- Journal of the Royal Society of Arts, The Resources of Palestine*, Vol.65, 3 August 1917, No.3376, pp.639-641
- Journal of the Royal Society of Arts, Vegetable Oils in Palestine*, Vol.68, 13 August 1920, No.3534, p.637
- Levant Trade Review, Valonia Extract and Its Use*, Vol. 1, No.1, June 1911, p.44
- Levant Trade Review*, Vol.1, No.2, November Quarter 1911, p.XIX
- Levant Trade Review, Exports From Smyrna, Turkey to the United States of America*, V.1., No.4, Marc 1912, p.370
- Science, Olive Cultivation*, Vol.14, 13 September 1889, No: 345, pg.176
- Scientific American, Licorice the Versatile*, Vo.141, No.3, September 1929, pp.208-210
- The British Medical Journal, International Opium Commission*, Vol.1, 16 January 1909, No.2507, p.174
- The Carpet Trade Review (1877)*, V.4., New York
- The Carpet Trade Review (1878)*, V.5., New York
- The Times, Cotton Cultivation in Asia Minor*, 14 October 1908, Issue: 38777, London, pg.10.
- The Times, The International Opium Commission*, 2 January 1909, Issue 38846, London, pg.15
- The Times, The Opium Conference*, 2 December 1911, Issue 39758, London, pg.5
- The Times, The Opium Conference*, 16 June 1914, Issue 40551, London, pg.7
- Telif Eserler:**
- Atay, M. Ç. (1978), *Tarih İçinde İzmir*, İzmir: Tiset Basım ve Yayın
- Bitting, K. G. (1920), *Olive*, Chicago: Glass Container Association of America
- Burch, A., Dolbear, S. H. (1918), *Chromite*, San Francisco: Mining and Scientific Press
- Cirkel, F. (1909), *Report on The Chrome Iron Ore Deposits in The Eastern Townships, Province of Quebec*, Ottawa: Government Printing Bureau
- Cruess, W. V. (1924), *The Preparation and Refining of Olive Oil in Southern Europe*, University of California: Agricultural Experiment Station
- Doggett, C. (1892), *Dr. Andrew Turnbull and the New Smyrna Colony of Florida*
- Doğan, N. (1996), *Cumhuriyet Öncesi Türk Amerikan Ticaret Anlaşmaları*, İstanbul: Turan Yayıncılık
- Eisen, G. (1890), *The Raisin Industry*, San Francisco: H.S. Crocker Printers
- Dağlı, Y., Alikahraman, S. & Dankoff, R. (2005) *Evllya Çelebi Seyahatnamesi*, c.IX, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

- Faroqhi, S. (2004), Krizler ve Değişim 1590-1699. H. İnalçık, D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, c.2* içinde (s.543-759), (çev.) Ayşe Berktaş, İstanbul: Eren Yayınları
- Güher, E. (2013), *Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri* (Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Hart, S. H. (1917), *Wool; the raw materials of the woolen and worsted industries*, Philadelphia
- İzbirdak, R. (1976), *Bitki Coğrafyası*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- İzmir Ticaret Odası (1998), *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)*, İzmir
- Kasaba, R., *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, İstanbul: Belge Yayınları
- Kasaba, R. (1994), İzmir. Ç. Keyder vd.(Ed.), *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)* içinde (s.1-22). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Mantran, R. (2011), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, (çev.) Server Tanilli, İstanbul: İş Bankası Yayınları
- Martal, A. (1992), 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ticaret ve Sanayinin Gelişimi, *Üç İzmir* içinde (s.265-271), İstanbul
- Masters, B. (1988), *The origins of Western economic dominance in the Middle East, Mercantilism and the Islamic economy in Aleppo 1600-1750*, New York
- Materials Survey: Chromium*(1962), U.S. Dept. Of Commerce, Business and Defense Services Administration.
- Mehr, S. (1959), *The Greek Raisin Industry*, Washington: Foreign Agricultural Service
- Mumford, J. K. (1901), *Oriental Rugs*, New York: C. Scribner's Sons
- Ormerod, F. (1919), *Wool*, New York
- Poroy, I. H. (1981), Expansion of Opium Production in Turkey and Tate Monopoly of 1828-1839. *International Journal of Middle East Studies*, 13(2), 191-211.
- Pratt, J. H. (1906), *Corundum And Its Occurrence And Distribution In The United States*, U.S. Government Printing Office.
- Proceedings of the Fig Institute*(1917), California: Fig Institute
- Quataert, D. (2013), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. Tansel Günay, İstanbul: İletişim Yayınları
- Ravndal, G. B. (1926), *Turkey A Commercial And Industrial Handbook*, Washington: Government Printing Office
- Ripley, M. C. (1904), *The Oriental Rug Book*, F.A. New York: Stokes Company
- Silliman, B. (1884), *Sketch Of The Life And Scientific Work Of Dr. John Lawrence Smith*, Washington: Judd&Detweiler Printers
- Shaw, G. W. (1904), *California Olive Oil*, Agricultural Experiment Station.
- Smith, H. K. (1909), *Report of the Commissioner of Corporations on the Tobacco Industry, Part I*, Washington: Government Printing Office

- Smith, H. K. (1911), *Report of the Commissioner of Corporations on the Tobacco Industry, Part II*, Washington: Government Printing Office
- Southern Rhodesia: The Question of Economic Sanctions*(1973), Washington: U.S. Government Printing Office
- Strategic and Critical Minerals and Metals*(1948), Washington: U.S. Government Printing Office
- Taşlıgil, N., Güven Ş. (2014), Türkiye’de Tütün (Nicotiana Tabaccum L.) Yetiştiriciliğinin Tarihsel Gelişimi ve Coğrafi Dağılımı, *Doğru Coğrafya Dergisi* 18(30), 71-102
- The Licorice Plant*(1885), Washington: U.S. Government Printing Office
- The Mineral Industry of The British Empire and Foreign Countries. Statistics, 1919-1921. Chrome Ore and Chromium*(1924), London: H.M. Stationery Office
- Trading With the Near East*(1920), New York: Guaranty Trust Company
- Triplett, K., Triplett, L. L. (2015), *Indigo Quilts*, C&T Publishing
- United States Congressional Serial Set, Vol. 103*, (1907), Washington: U.S. Government Printing Office
- U.S. Licit Opium Imports: Foreign Policy Issues: Report of a Staff Study Mission to Turkey, India and Australia to the Committee on Foreign Affairs*, (1989), Washington: U.S. House of Representatives
- Van Der Zee, H. (1965), *Contes D’une Vieille Maison Et Quelques Racines Familiales*
- Whiting, J. D. (1914) , The Licorice Trade of Syria, *Scientific American*, 110(5), 96
- Wright, H. (1909) The International Opium Commission, *The American Journal of International Law*, 3(3), 648-673

Ekler**Tablo 1.** Yıllık getirisi 50.000 doların altında olan ürünler

Ürünler	1909	1910	1911
Damla Sakızı	1.847	1.866	2.481
Kitre	18.217	5.857	1.447
Defne Yaprağı	-	3.044	1.067
Badem	1.687	1.744	2.510
Fındık(fındık ağacı)	493	677	728
Meşe palamudu	3.620	4.373	5.900
Çam fıstığı	-	3.011	3.863
Ceviz	33.574	45.473	30.738
Karabuhur(bitki türü)	1.844	-	-
Tahin	8.918	7.364	3.145
Bezelye	-	3.532	2.927
Rags(paçavra)	11.643	4.764	5.202
Diğer Gıda Ürünleri	-	3.776	9.275
Lastik ayakkabı(eski)	1.199	1.632	1.055
Casings (sheep)	6.997	37.793	32.927
Deri	44.799	15.746	64.209
Sünger	-	422	-
Sabun	20.961	24.068	17.229
Diğer ürünler	17.446	11.382	5.674

İBB Atatürk Kitaplığı-Krt_2092

İBB Atatürk Kitaplığı-Krt_007137

İBB Atatürk Kitaplığı–Bel–Mtf_1322

İBB Atatürk Kitaplığı–Alb_405–48

İBB Atatürk Kitaplığı-Alb_404-45

Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni Adaylarının Çevre Etiği Farkındalıklarının Farklı Değişkenlerce İncelenmesi ^a

Derya Sönmez ^{b, c}

Özet

Bu araştırmanın amacı Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıklarının incelenmesidir. Araştırmada öğretmen adaylarının çevre etiği farkındalıkları cinsiyet, sınıf düzeyi ve bölüm değişkenine göre incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini 2017-2018 akademik yılda bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesinin Fen Bilgisi Öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği bölümlerinin 1. ve 4. sınıflarında öğrenim gören 100 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırma, Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevreye yönelik etik farkındalığını belirlemeyi amaçladığından dolayı nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın verileri Özer ve Keleş (2016) tarafından geliştirilen "Çevre Etiği Farkındalık Ölçeği" kullanılarak toplanmış ve veriler bilgisayar ortamında istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıkları cinsiyete ve sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıklarında öğrenim gördükleri bölümün anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur.

Investigation of Environmental Ethics Awareness of Science and Classroom Teacher Candidates by Different Variables

Abstract

The aim of this research is to examine the environmental ethics awareness of Science and Classroom Teacher candidates. Environmental ethics awareness of the pre-service teachers was examined according to gender, class level and department variable. The sample of the study consists of 100 candidate teachers studying in the 1st and 4th grades of the Science Education and Primary Education departments of the Faculty of Education of a public university in the 2017-2018 academic year. As the research aims to determine the ethical awareness of the candidates of science and classroom teacher in the environment, the screening model of quantitative research methods has been used. The data of the study were collected by using "Environmental Ethics Awareness Scale" developed by Özer and Keleş (2016) and the data were analyzed statistically in a computer environment. According to the findings of the research, it was determined that candidates of Science and Classroom Teachers had a significant difference according to gender and class level. It was found that the science and classroom teacher candidates did not show a significant difference in their environmental ethics education.

Anahtar Kelimeler

Çevre Eğitimi
Çevre Etiği
Etik

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 27.03.2019
Kabul Tarihi: 19.12.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.545715

Keywords

Environmental Education
Environmental Ethics
Ethic

About Article

Received: 27.03.2019
Accepted: 19.12.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.545715

^a Çalışma 19-22 Haziran 2019 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen VIth International Eurasian Educational Research Congress'te "sözel sunum" olarak sunulmuştur. Bu çalışması ile yazar, TÜBİTAK-BİDEB 2224-B Yurtdışı Bilimsel Etkinliklere Katılım Desteği Programı (2019/2) tarafından desteklenmiştir.

^b İletişim Yazarı: deryasnmzim@hotmail.com

^c Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı/Kahramanmaraş-Türkiye. ORCID: 0000-0003-1265-9059.

Giriş

İnsanoğlu, doğada varoluşundan bugüne değin doğadan yararlanmış, doğayı işlemiş, bilgi birikimine ve teknolojik gelişmelere paralel olarak doğaya egemen olmaya çalışmıştır. Bu çaba, başlangıçta uyum içinde olan doğa ile insan arasındaki dengeyi bozmuştur. Bilimin olanaklarına bürünen insan, kendini doğadan üstün görerek doğal kaynakları sınırsızca tüketmeye başlamıştır (Ürey, 2018).

Ekonomik büyüme adı altında çevreyi tahrip etmenin canlıların neslini sürdürebilmesini sağlamak hedefiyle uyuşmadığı ortadadır. İnsanların çevre ile uyum içerisinde yaşamlarını sürdürebilmesi ve çevreden ihtiyaçları doğrultusunda yararlanması yerine çevreyi kirletmeye, çevreyi sömürmeye, çevreyi yaşanmaz duruma getirmeye başlamaları ile beraber ilk ciddi küresel sorunlar ortaya çıkmıştır (Karaca, 2008). Çevre ile ilgili sorunlar bilim insanlarınca on yıllardan beri gündeme getirilmeye çalışılmış fakat insanlar, çevre ile ilgili sorunları, bu sorunların insan sağlığı üzerine olumsuz etkilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte dikkate almaya başlamışlardır (Altunoğlu, 2010). Bu durumun etkisiyle birlikte insanlar çevre sorunlarına karşı daha duyarlı olmaya başlamışlardır (Des Jardins, 2006).

İnsan, diğer türlerden farklı olarak sorumluluk alanını sürekli genişleten ve kendi türdeşlerinin dışındaki varlıkları da ahlakın nesnesi olarak görüp kabul etme potansiyeline sahip bir varlıktır. Diğer varlıkları ahlaki nesne olarak kabul edecek olanlar ahlaki özne olan insanlardan başkası değildir. Ancak etik sorumluluğu üstlenme yetisinden yoksun olan bebekler, küçük çocuklar, zihinsel engelliler veya ciddi psikiyatrik hastalıklar yaşayan insanlar etik olarak yanlış kabul edilen bir edimde bulduklarında onlar genellikle ayıplanmaz (Özer, 2017).

Etik, bir şeye ilişkin değer biçme etkinliğidir. Çevre sorunlarının insanlar tarafından iyice görünür duruma gelmesi ve insanların gündemine girmesi ile birlikte etik, insanın çevreye ilişkin edimlerini içine alarak yeni bir boyut kazanmıştır. Böylece insanın çevreye bakışına yön veren yeni bir etik dalı olarak çevre etiği doğmuştur (Özdemir, 2016).

Leopold'a göre çevre etiğinde değer kavramı oldukça önemli bir yere sahiptir. Ona göre insanları çevre ile ilişki kurmaya iten esas neden insanların çevre deneyimlerinden haz almaları ve insanların çevreyi kendilerini gerçekleştirme aracı olarak görmeleridir. Bundan dolayı çevrenin korunması insanların iyi yaşam idealine hizmet edecektir (Özer, 2017). Bu durumda, çevre etiği eğitimi süreçlerinin insan-çevre etkileşimi bağlamında önce değerler ve etik eğitimi olması gerekir. Çevreye yönelik her bir etik tercihin geri planında ona yön veren değer yargısı yer almaktadır. İnsanların çevreye karşı değer yargıları, araçsal (faydacı) ve içsel (özel) olmak üzere iki ayrı uçta yer alır. Araçsal (faydacı) değer anlayışına göre insanın dışındaki diğer varlıklar insanlara sağladığı fayda ölçüsünde değerlidir. Buna karşıt olarak ekolojik dünya görüşünün temelini oluşturan içsel (özel) değer anlayışına göre, bütün varlıklar yaratılışları nedeniyle değerlidir (Özdemir, 2016).

Çevre etiği, insanlar ile doğal çevreleri arasındaki ahlaki ilişkilerin sistemli olarak incelenmesidir. Çevre etiği, ahlak kurallarının insanların doğal dünya karşısındaki davranışlarını yönettiğini ve yönetmesi gerektiğini varsayar. Bir çevre etiği yaklaşımı bu kuralların neler olduğunu, insanların kimlere ve nelere karşı sorumlulukları bulunduğunu açıklamak ve bu sorumlulukların neden haklı olduğunu göstermek zorundadır (DesJardins, 2006).

Çevre etiğini temel alan yaklaşımlar geçmişten günümüze kadar değişerek günümüze kadar gelmiştir. En eski çevre etiği yaklaşımı olan insan temelli etik yaklaşımından sonra canlı temelli etik ve çevre temelli etik yaklaşımlar da sırayla ortaya çıkmıştır (Özer, 2015). Çevre etiğini temel alan yaklaşımlar şöyle özetlenebilir:

İnsan Temelli (Antroposentrik) Çevre Etiği Yaklaşımı: Çevre etiğinin ilk yaklaşımı olan insan temelli çevre etiğine göre, sadece insan ahlaki bir değere ve öneme sahiptir (Des Jardins, 2006).

Canlı Temelli (Biyosentrik) Çevre Etiği Yaklaşımı: Canlıyı temel alan etik yaklaşıma göre bütün canlılar eşit hak ve sorumluluklara sahiptir. Canlı olmanın ahlaki bir değere sahip olmak için yeterli olduğunu savunmaktadır (Kılıç, 2008).

Çevre Temelli (Ekosentrik) Çevre Etiği Yaklaşımı: Çevreyi temel alan çevre etiği yaklaşımına göre, çevre sorunlarının ana nedeni antroposentrik (insan temelli) etiğin ortaya çıkardığı bilimsel ve teknolojik gelişmenin doğa ve çevre üzerinde etki kurma çabasıdır. Böylece insanlar, bir yandan doğanın bozulmasına neden olmakta, diğer yandan ise doğadan gittikçe uzaklaşmaktadırlar (Özdemir, 2016).

Gelecek Temelli (Fütürist) Çevre Etiği Yaklaşımı: Geleceği temel alan çevre etiği yaklaşımına göre öncelikli olan gelecek kuşaklardır. Gelecek kuşaklar olarak sadece insanoğlu değil; bütün canlı ve cansız varlıklardır. Gelecek temelli çevre etiği yaklaşımının amacı, insanlar çevreden yararlanırken gelecek kuşakları düşündüğü takdirde şu anda var olan ve daha sonra ortaya çıkabilecek olan çevre sorunlarına karşı önlem sağlanabilecektir (Özer, 2015).

Leopold'a göre doğanın kaynaklarını kullanmak insanlara tanınmış bir ayrıcalıktır. Bu ayrıcalık insanlara doğal kaynakları gelecek kuşaklara aktarma sorumluluğu yüklemektedir. Etik değerlere sahip olan insanoğlunun doğayı bir kaynak olarak değil saygı duyulması gereken yaşayan bir varlık olarak görmesi gerekmektedir (Özer, 2017).

Küresel çevre sorunlarının giderek arttığı günümüzde, gelecekte devlet kurumlarında ve özel kurumlarda çalışacak ve çeşitli kurumlarda söz sahibi olacak öğretmen adaylarının çevre etiği farkındalıkları, günümüzde ve gelecekte oluşabilecek çevre sorunlarının önlenmesi amacıyla gelecek kuşaklar için önemli olacaktır (Sönmez, 2018). Çevre etiğini topluma uygulamanın en önemli yolu insanların çevre konusunda eğitilmesidir. Küçük yaşta verilen çevre etiği eğitimiyle çevre korumaya karşı farkındalık oluşturulabilir. Çevre etiği farkındalığının oluşturulabilmesi için sadece öğrencilere değil; öğrencileri eğiten öğretmenlere de büyük görevler düşmektedir. Bu nedenle öğretmenlerin yükseköğretimleri süresince aldıkları eğitimler sırasında başta çevre ve çevre ile ilgili dersler olmak üzere çevre etiği konusunda farkındalık düzeylerinin artırılması gereklidir. Çevre etiğinin farkında olan öğretmen, çevre etiğinin farkında olan öğrenciler yetiştirebilir (Özer, 2015).

Çevreye yönelik etik farkındalıkların oluşmasında küçük yaşların önemli olduğu düşünüldüğünde okullarımızda çevre ile ilgili ders ve konuları aktaran Fen Bilimleri ve Sınıf öğretmeni adaylarının kuşkusuz gelecek nesillerin çevre konusunda hassasiyetlerinin oluşmasında payının olacağı ortadadır. Çevre etiği boyutunda çevre bilgisine sahip olan Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının gelecek kuşaklar için karar alma süreçlerinde çevre etiği farkındalığı ile kararlar vermelerinin günümüzde ve gelecekte doğal yaşamın korunması ve küresel çevre sorunlarının önlenmesinde önemli olacağı söylenebilir. Bu çalışmada Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalık düzeyleri ile ilgili elde edilecek veriler ışığında öğretmen yetiştirme öğretim programlarında yer alan Çevre Eğitimi, Çevre

Bilimi gibi çevre ile ilgili derslerin çevre etiği boyutunda tekrar ele alınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Alanyazında ilgili çalışmalar incelendiğinde Fernandez Manzanal, Rodriguez Barreiro ve Carrasquer (2007) çalışmalarında üniversite öğrencilerinin çevreye yönelik tutumlarını; Karakaya (2009) çalışmasında Eğitim Fakültesi son sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik bakış açılarını; Tuncay (2010) çalışmasında Fen Bilimleri Öğretmeni adaylarının yerel ve genel çevre sorunlarına karşı sergiledikleri etik uslamlama örüntülerini; Vlaardingerbroek ve Taylor (2010) çalışmasında Lübnan'daki ve Avustralya'daki öğretmen adayları ile branş gözetmeden çevre bilgi, tutum ve farkındalıklarını; Bülbül (2013) çalışmasında Fen Bilimleri Öğretmeni adaylarının sahip olduğu çevre etik algılarını; Özer (2015) çalışmasında Fen Bilimleri Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıklarını; Alpak (2016) çalışmasında Fen Bilimleri Öğretmeni adaylarının ekosentrik (çevre temelli) ve antroposentrik (insan temelli) tutumlarını; Bozdemir ve Faiz (2018) çalışmasında Sınıf, Sosyal Bilgiler ve Fen Bilimleri Öğretmeni adaylarının çevreye yönelik ekosentrik (çevre temelli), antroposentrik (insan temelli) ve antipatik yaklaşımlar açısından tutumlarını; Karakaya, Avgın ve Yılmaz (2018) çalışmalarında Fen Bilimleri Öğretmeni adaylarının çevreye yönelik etik tutumlarını; Gürbüzöğlü Yalmanlı (2018) çalışmasında öğrencilerin biyoçeşitliliğin önemine yönelik çevre etiği anlayışlarını incelemiştir. Alanyazında yapılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıkları farklı değişkenlere göre karşılaştırılmıştır.

Bu çalışmanın amacı Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıklarının cinsiyet, sınıf düzeyi ve bölüm değişkenine göre incelenmesidir. Bu amaca yönelik olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının, Çevre Etiği Farkındalık Ölçeğinden aldıkları ortalama puanları açısından;

- Cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?
- Sınıf düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?
- Öğrenim gördükleri bölümlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?

Araştırmanın Sınırlılıkları

Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıklarının farklı değişkenler tarafından incelenmesi amaçlanan bu çalışmada, veri toplama aracının alt boyutlarının göz ardı edilmesi araştırmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma, Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevreye yönelik etik farkındalığını belirlemeyi amaçladığından dolayı nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, belirli bir grubun özelliklerini belirlemek amacıyla verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalardır. Bu çalışmada tarama araştırmalarından kesitsel tarama araştırması kullanılmıştır. Kesitsel araştırmalar genellikle birçok farklı özellikteki topluluğu kapsadığı araştırmalardır ve betimlenecek değişkenler bir defa ölçülür (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014).

Evren ve Örneklem

Bir araştırma için evren, soruları cevaplamak için ihtiyaç duyulan verilerin elde edildiği canlı ya da cansız varlıklardan oluşan büyük gruptur (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014).

Araştırmanın evrenini 2017-2018 akademik yılda bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesinin Fen Bilgisi Öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır.

Örneklem evrenin tamamının incelenmesinin mümkün olmadığı durumlarda, araştırmadaki popülasyonu temsil etmesi amacıyla seçilen canlı veya cansız gruplardır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014).

Araştırmanın örneklemini 2017-2018 akademik yılda bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesi'nin Fen Bilgisi Öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği bölümlerinin 1. ve 4. sınıflarında öğrenim gören 100 öğretmen adayı oluşturmaktadır.

Araştırma örneklemini belirlemek amacıyla seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yönteminde araştırmacı yakın ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçmektedir. Bu da araştırmaya hız ve pratiklik kazandırır. Ayrıca maliyetin düşük olması da uygun örnekleme yönteminin tercih edilme nedenleri arasındadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Veri Toplama Araçları

Öğretmen adaylarının çevreye yönelik etik farkındalığının belirlenebilmesi için Özer ve Keleş (2016) tarafından fen bilimleri öğretmen adayları için geliştirilen 23 maddeden oluşan, 5'li likert tipli, dört alt boyuttan oluşan ve Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,95 olan "Çevre Etiği Farkındalık Ölçeği (ÇEFÖ)" kullanılmıştır. Ölçeğin uygulama aşaması öncesinde öğretmen adayları, araştırma konusu (çevre etiği) ve ölçek hakkında bilgilendirilmiştir. Ölçeğin uygulama süresi yaklaşık 30 dakika sürmüştür.

Ölçeğin uygulama sonucunda elde edilen verilerden Cronbach alpha güvenilirlik katsayısı hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. ÇEFÖ Güvenirlik Analizi

Cronbach Alpha	Madde Sayısı
0,92	23

Tablo 1 incelendiğinde ÇEFÖ güvenilirlik analizinde ölçeğin Cronbach alpha güvenilirlik katsayısı 0,92 olduğu belirlenmiştir. Alpar (2016) güvenilirlik katsayısının 0,80-1,00 arasında olması durumunda, ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğunu söylemektedir. Çalışmada kullanılan ölçeğin bu oranlara sahip olmasından dolayı yüksek güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir.

Verilerin Analizi

Bu araştırmada elde edilen verilerin bilgisayar ortamında istatistiksel olarak analizleri yapılmıştır. Karşılaştırmalarda bağımsız örneklem t-testi kullanılmış olup ulaşılan sonuçlar %95 güven aralığında değerlendirilmiştir. Değerlendirmede "p" anlamlılık düzeyi 0,05 olarak dikkate alınmıştır.

Bulgular

Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının, ÇEFÖ ortalama puanları açısından cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır? sorusuna cevap aranmıştır.

Bulguların analizinde bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının, ÇEFÖ ortalama puanları açısından cinsiyete göre analizi Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının ÇEFÖ Ortalama Puanları Açısından Cinsiyete Göre Analizi

Grup	N	\bar{X}	SS	Sd	t	p
Kadın	80	4,535	0,41	98	3,494	0,001
Erkek	20	4,108	0,72			

Tablo 2 incelendiğinde öğretmen adaylarının ÇEFÖ aritmetik ortalama puanları açısından kadın öğretmen adaylarının ($\bar{X}=4,535$), erkek öğretmen adaylarına ($\bar{X}=4,108$) göre çevre etiği farkındalıklarının yüksek olduğu görülmektedir. Bağımsız örneklem t-testi analizi sonucunda ÇEFÖ ortalama puanları açısından cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Ortalama puanlara bakıldığında, bu farklılığın kadın öğretmen adayları lehine olduğu tespit edilmiştir [$t(98)= 3,494$; $p < 0,05$].

Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının, ÇEFÖ ortalama puanları açısından sınıf düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır? sorusuna cevap aranmıştır.

Bulguların analizinde bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının ÇEFÖ ortalama puanları açısından sınıf düzeyine göre analizi Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının ÇEFÖ Ortalama Puanları Açısından Sınıf Düzeyine Göre Analizi

Grup	N	\bar{X}	SS	Sd	t	p
1. sınıf	50	4,279	0,58	98	-3,504	0,001
4. sınıf	50	4,621	0,36			

Tablo 3 incelendiğinde öğretmen adaylarının ÇEFÖ aritmetik ortalama puanları açısından 4. sınıf öğretmen adaylarının ($\bar{X}=4,621$), 1. sınıf öğretmen adaylarına ($\bar{X}=4,279$) göre çevre etiği farkındalıklarının yüksek olduğu görülmektedir. Bağımsız örneklem t-testi analizi sonucunda ÇEFÖ ortalama puanları açısından sınıf düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Ortalama puanlara bakıldığında, bu farklılığın 4. sınıf öğretmen adayları lehine olduğu tespit edilmiştir [$t(98)= -3,504$; $p < 0,05$].

Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının, ÇEFÖ ortalama puanları açısından öğrenim gördükleri bölümlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır? sorusuna cevap aranmıştır.

Bulguların analizinde bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının, ÇEFÖ ortalama puanları açısından öğrenim gördükleri bölümlere göre analizi Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının ÇEFÖ Ortalama Puanları Açısından Öğrenim Gördükleri Bölümlere Göre Analizi

Grup	N	\bar{X}	SS	Sd	t	p
Fen Bilgisi Öğretmenliği	50	4,467	0,54	98	0,336	0,738
Sınıf Öğretmenliği	50	4,433	0,49			

Tablo 4 incelendiğinde öğretmen adaylarının ÇEFÖ aritmetik ortalama puanları açısından Fen Bilgisi Öğretmenliği bölümü öğretmen adaylarının ($\bar{X}=4,467$), Sınıf Öğretmenliği bölümü öğretmen adaylarına ($\bar{X}=4,433$) göre çevre etiği farkındalıklarının yüksek olduğu görülmektedir. Bağımsız örneklem t-testi analizi sonucunda ÇEFÖ ortalama puanları açısından öğrenim gördükleri bölümlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir [$t(98)=0,336$; $p>0,05$].

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çevreye yönelik farkındalık hem kişiden kişiye hem de cinsiyet, ırk, toplumsal sınıf gibi etkenlere göre değişim göstermektedir (Garrard, 2016). Araştırmanın amacı doğrultusunda Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalık düzeyleri belirlenerek, öğretmen adaylarının çevre etiği farkındalık düzeyleri cinsiyet, sınıf düzeyi, öğrenim görülen bölüm değişkenleri açısından incelenmiştir.

Araştırma bulgularına göre Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıklarında cinsiyete göre kadın öğretmen adayları lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının çevre etiği farkındalıklarının cinsiyete göre kadın öğretmen adayları lehine olmasında kadınların çevreye karşı daha duyarlı ve duygusal olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Alpak (2016) tarafından yapılan araştırmada, kadın Fen Bilimleri Öğretmeni adaylarının ekosentrik (çevre temelli) tutumlarının erkek Fen Bilimleri Öğretmeni adaylarına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacı bu bulguyu, kadın öğretmen adaylarının korumacılık ve sahiplenme içgüdülerinin erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek olması durumu ile ilişkilendirmiştir. Bozdemir ve Faiz (2018) farklı öğretmenlik programlarında öğrenim gören öğretmen adayları ile yaptıkları araştırma sonucunda, çevre etiğini oluşturan ekosentrik yaklaşıma yönelik farkındalıkların kadınların lehine olduğunu belirlemişlerdir. Keleş ve Özer (2016) yaptıkları araştırma sonucunda, cinsiyetin Fen Bilimleri Öğretmeni adaylarının çevre etiğine yönelik farkındalıklarını etkileyen bir faktör olduğunu belirtmişlerdir.

Araştırma bulgularına göre Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıklarında sınıf düzeyine göre 4. sınıf öğretmen adayları lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının çevre etiği farkındalıklarında sınıf düzeyine göre 4. sınıf öğretmen adayları lehine olmasında yaş faktörünün etkisinin olduğu ve öğretmen adaylarının çevre ile ilgili akademik bilgi birikimlerinin 1. sınıf öğretmen adaylarına göre daha fazla olmasının etkisinin olduğu söylenebilir. Bozdemir ve Faiz (2018) çalışmalarında sınıf düzeyi açısından öğretmen

adaylarının ekosentrik (çevre temelli) tutum puanları incelendiğinde 4. sınıf öğrencilerinin daha yüksek düzeyde ekosentrik (çevre temelli) tutuma sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacı bu durumu çevre konu/kavramların yer aldığı çevre eğitimi dersinin sınıf eğitiminde 4. sınıfta; günümüz dünya sorunları dersinin sosyal bilgiler eğitiminde 4. sınıfta; çevre bilimi dersinin fen bilgisi eğitiminde 3. sınıfta alındığından dolayı sınıf düzeyi arttıkça alınan derslerle ilişkilendirmiştir.

Araştırma bulgularına göre Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıklarında öğrenim gördükleri bölümün istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Bu durumun nedeni olarak her iki bölümde Çevre Bilimi, Çevre Eğitimi gibi çevre ile ilgili derslerin veriliyor olması ve öğrencilerin çevre etiği konusuna eğitimci gözüyle aynı çerçeveden bakabilmeleri ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bozdemir ve Faiz (2018) tarafından yapılan çalışmada Sınıf Öğretmenliği, Fen Bilgisi Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümü öğrencileri arasında çevre etiği tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Karakaya ve Çobanoğlu (2012) tarafından yapılan çalışmada Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği, Fen Bilgisi Öğretmenliği, İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, Okul Öncesi Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği, Türkçe Öğretmenliği, İngilizce Öğretmenliği, Resim Öğretmenliği, Müzik Öğretmenliği, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümü öğrencilerinin çevre etiği yaklaşımlarının öğrenim gördükleri bölüme göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu farklılığın Okul Öncesi Öğretmenliği ve Resim Öğretmenliği bölümü arasında, Okul Öncesi Öğretmenliği bölümü öğrencileri lehine anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacı bu durumu Resim Öğretmenliği bölümü öğrencilerinin bireysel çalışmalarının etkisiyle birlikte ben merkezli durumlarla sıklıkla karşılaşmalarından kaynaklanmış olabileceğini belirtmiştir.

Sonuç olarak Fen Bilimleri ve Sınıf Öğretmeni adaylarının çevre etiği farkındalıklarında cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkeninin etkisinin olduğu ancak öğrenim görülen bölüm değişkeninin etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Erkek öğretmen adaylarının çevre ve çevre etiği ile ilgili etkinliklere aktif katılımları, çevre etiği konusunda farkındalıklarının artmasına katkı sağlayabilir. Eğitim Fakülteleri içerisinde yer alan bölümlerde çevre ile ilgili derslerin öğretim programlarına çevre ve çevre etiğini konu alan içeriklerin eklenmesi önerilebilir.

Araştırmanın sınırlılıkları doğrultusunda öğretmen adaylarının çevre etiği farkındalıkları, veri toplama aracının alt boyutları ile ele alınarak farkındalık düzeyleri açısını ortaya koyan yeni bir araştırma yapılabilir.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Bu çalışma, 19-22 Haziran 2019 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen VIth International Eurasian Educational Research Congress'te "sözel sunum" olarak sunulmuştur.

Bu çalışması ile yazar, Tübitak-Bideb 2224-b Yurtiçi Bilimsel Etkinliklere Katılım Desteği Programı (2019/2) tarafından desteklenmiştir.

Desteklerinden dolayı Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu-Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı'na teşekkür ederim.

Kaynakça

- Alpak, G. (2016). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevreye yönelik etik yaklaşımları ile sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarının incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Alpar, R. (2016). *Uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlilik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Altunoğlu, B. D. (2010). *Ortaöğretim öğrencilerinin çevre risk algısı* (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Bozdemir, H., & Faize, M. (2018). Öğretmen adaylarının çevreye yönelik ekosentrik, antroposentrik ve antipatik tutumları. *Sakarya University Journal of Education*, 8(1), 61-75. DOI: 10.19126/suje.330546.
- Bülbül, S. (2013). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre etiği algıları üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Des Jardins, J. R. (2006). *Çevre etiği-çevre felsefesine giriş*. (çev.) Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Fernandez Manzanal, R., Rodriguez Barreiro, L., & Carrasquer, J. (2007). Evaluation of environmental attitudes: analysis and result of a scale applied to university students. *Science Education*, 91(6), 988-1009. DOI: 10.1002/sce.20218.
- Garrard, G. (2016). *Ekoeleştirme-ekoloji ve çevre üzerine kültürel tartışmalar*. (çev.) Ertuğrul Genç, Ankara: Kolektif Kitap.
- Gürbüzöğlü Yalman, S. (2018). Kars il'inde öğrencilerin biyoçeşitliliğin önemine yönelik çevre etiği anlayışları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(3), 907-912. DOI: 10.24106/kefdergi.415710.
- Karaca, C. (2008). Çevre, insan ve etik çerçevesinde çevre sorunlarına ve çözümlerine yönelik yaklaşımlar. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 19-33. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuiibfd/issue/4155/54500>.
- Karakaya, F., Avgın, S. S., & Yılmaz, M. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevreye yönelik etik tutumlarının incelenmesi. *Başkent University Journal of Education*, 5(2), 225-232. Retrieved from <http://buje.baskent.edu.tr/index.php/buje/article/view/167>.
- Karakaya, Ç., & Çobanoğlu, E. O. (2012). İnsanı merkeze alan (antroposentrik) ve almayan (nonantroposentrik) yaklaşımlara göre eğitim fakültesi son sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik bakış açıları. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 9(3), 23-35.
- Karakaya, Ç. (2009). *Antroposentrik (insanı merkeze alan) ve nonantroposentrik (insanı merkeze almayan) yaklaşımlara göre eğitim fakültesi son sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik bakış açıları* (Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Kılıç, S. (2008). *Çevre etiği ortaya çıkışı, gelişimi ve sonuçları*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Özdemir, O. (2016). *Ekolojik okuryazarlık ve çevre eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

- Özer, M. (2017). *Doğa etiği*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özer, N., & Keleş, Ö. (2016). Çevre etiği farkındalık ölçeği geliştirme çalışması. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 4(1), 47-64.
- Özer, N. (2015). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre etiğine yönelik farkındalık düzeylerinin belirlenmesi* (Yüksek lisans tezi, Aksaray Üniversitesi, Aksaray). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Sönmez, D. (2018). *Farklı fakültelerde öğrenim gören yükseköğretim öğrencilerinin çevre etiği farkındalık düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Tuncay, B. (2010). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının yerel ve genel çevre sorunlarına karşı sergiledikleri etik usamlama örüntüleri* (Yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Ürey, M. (2018). Çevre eğitimi. A. Tekbıyık & G. Çakmakçı (Ed.), *Fen bilimleri öğretimi ve stem etkinlikleri içinde* (s.323-352). Ankara. Nobel Akademi Yayıncılık.
- Vlaardigerbroek, B., & Taylor, N. (2010). The environmental knowledge and attitudes of prospective teachers in lebanon: a comparative study. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 16(2), 120-134.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Küresel Sağlık Politikasının Aktörleri

Burcu Gediz Oral ^{a,b}, Tuğba Arpazlı Fazlılar ^c

Özet

Küresel sağlık politikası oluşturma alanları kamusal alanlardan ulusötesi kâr amaçlı sektörü içeren alanlara doğru kaymaktadır. Bu süreçte bulaşıcı olmayan hastalıklar ve sağlık sistemlerini geliştirme konuları ihmal edilmiştir. Öte yandan bulaşıcı hastalıklar küresel sağlık öncelikleri olarak gündeme gelmiştir. Günümüzde sağlık sorunlarının üstesinden gelmeye yönelik yaklaşımlarda teknolojik çözümlere daha sıcak bakılmaktadır. Bunun sonucu olarak ticaret ve sanayi çıkarları daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle küresel sağlık politikası günden güne parçalanarak dikey bir yapıya dönüşmüştür. Bu çalışmada küresel sağlık politikası aktörleri, küresel sağlık öncelikleri ve sağlık önceliklerini ele alma araçları olmak üzere üç konu ele alınmıştır. Çalışmada, uluslararası örgütlerin, kamu özel sektör işbirliklerinin (KÖSİ¹) ve sivil toplum örgütlerinin düşük ve orta gelirli ülkelerde sağlık hizmetleri ve sağlık politikası hazırlama konusundaki değişen politika yönergeleri deskriptif yöntemle analiz edilmektedir.

Actors of Global Health Policy

Abstract

Areas of global health policy-making are shifting from public sphere to areas that include transnational profit-making sectors. In this process, non-infectious diseases and health system development issues have been neglected. On the other hand, infectious diseases have emerged as global health priorities. Nowadays, technological solutions are taken care of in approaches to overcome health problems. As a result of this trade and industry interests became more prominent. Therefore global health policy has turned into a vertical structure. In this study, three topics were discussed: global health policy actors, global health priorities, and instruments to defined health priorities. In this study, the changing policy guidelines of international organizations, public private partnerships (PPPs) and non-government organizations in preparing health care and health policy in low and middle-income countries are analyzed bu using descriptive method.

Anahtar Kelimeler

Küresel Sağlık
Uluslararası Kuruluşlar
Küresel Kamu Özel Sektör
İşbirlikleri
Küresel Kamusal Mallar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.04.2019
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.548710

Keywords

Global Health
International Organizations
Global Public Private
Partnerships
Global Public Goods

About Article

Received: 03.04.2019
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.548710

^a İletişim Yazarı: burcu.gediz@cbu.edu.tr

^b Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi, ORCID: 0000-0001-7096-9288.

^c Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi, ORCID: 0000-0001-8838-8959.

Giriş

Dünyanın dört bir yanında çevre sorunları, uluslararası terör ve bulaşıcı hastalıklar gibi tek bir aktör tarafından çözülemeyecek tehditler vardır. Bu sorunlar küreselleşmenin yol açtığı genel zorluklarla, vatandaşların davranışlarıyla ve aynı zamanda ulusal devletlerin otoritesi ve meşruluğuyla artmaktadır. Bu bağlamda asıl sorun, hangi zorlukların ele alınacağı, hangi aktörün burada görev alması gerektiği ve hangi araçların kullanılabileceği olmaktadır. Bu zorlukları yönetmek için hangi tür yönetişimin gerekli olduğu belirlenirken, dikkat edilmesi gereken unsur, geleneksel bir devletin tek başına hedeflere ulaşmasının neredeyse imkânsız olduğudur. Bu noktada, ulusal aktörlerin geleneksel yaklaşımını genişleten çözümler gerekli olabilir. Bununla birlikte bu tehditlerde, genel güvenlik, sağlık ya da politik istikrar gibi altyapıların sağlanmasıyla bireylerin ve toplumların yararının hedeflenmesinin önemi inkâr edilemez (Gediz Oral ve Arpazlı Fazlılar, 2018; Schomaker, 2017: 121-122).

Doğası gereği, sağlık sorunları dünyanın karşı karşıya olduğu diğer sorunlara nazaran biraz daha özeldir: Bir yandan, hastalıkların kontrolü, bu tehditler düzgün bir şekilde hedeflenmeden önce yeni ilaçlar veya aşılardan bulunması gerektiğinden, araştırma ve teknolojiye çok bağlıdır. Diğer yandan bu zaman, beceri ve yatırım gerektiren bir süreçtir. Ancak bu yatırımların geri dönüşü, ürünün nihai onayına kadar açık değildir (Schomaker, 2017: 130). Sağlık ekonomistleri, sağlık hizmetlerinin sunumunun genellikle bir piyasa başarısızlığıyla sonuçlandığını kabul etmektedirler. Piyasa başarısızlığı, piyasa mal ve hizmetlerinin verimli bir şekilde tahsis edilmediği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda hükümetler, kamu mallarını doğrudan vergilendirmeye ya da lisans yoluyla finanse ederek sunmaya çalışmaktadır (Smith, 2003: 475). Hükümetler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, genel nüfus sağlığı için mali veya örgütsel kapasiteden yoksundurlar. Hükümetin başarısızlığı sonucunda sağlık ürünleri ve hizmetleri yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, bu toplulukların sağlığını korumak için diğer aktörlerin desteğinin alınması gerekmektedir (Brown, 2008).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Dünya Sağlık Örgütü (WHO), uluslararası sağlık çalışmaları konusunda koordinasyonu sağlama göreviyle kurulmuştur. 1980'li yıllardan beri, neo-liberal politikaların ortaya çıkması ve küreselleşmeyle birlikte, sağlığa bütünsel yaklaşım ortadan kalkmış, dikkat sadece hastalıkların kontrolüne odaklanmış, kamunun sistem içindeki rolü sorgulanmış ve düzenleyici rolü ön plana çıkartılmıştır (Gediz Oral, 2016a). Dünya Bankası (WB) bu durumdan giderek artan bir şekilde etkilenmiş, WHO'nun düzenli bütçesi dondurulmuş ve örgüt zengin ülkelerin ve diğer aktörlerin "gönüllü" katkılarıyla ilerlemeye başlamıştır. 2000'li yılların başında, yeni güçlü aktörlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, küresel sağlık yönetişimi farklı ilgi ve güçlere sahip oyuncularla dolmuştur. Hem Birleşmiş Milletler'e (UN) hem de sisteme dâhil olan aktörler (özel sektör, G8, KKÖSİ-Küresel KÖSİ-, küresel politik ve ekonomik çevre), küresel politika yapıcılığını etkileyen unsurlar haline gelmiş, sağlığın ticarileştirilmesi yönünde zorlayıcı tavırlara bürünmüşlerdir (Missoni, 2008). Mevcut örgütsel ortamların karmaşıklığı, Uluslararası Organizasyonlar (IO'lar), ulusal devletler ve özel sektör tarafından oluşturulan işbirliklerinin genel olarak bir analizini yapmayı imkânsızlaştırmaktadır. Bu çalışmadaki amacımız, teorik bir bakış açısıyla küresel sağlık aktörlerinin hangi şartlar altında sağlık hizmetlerinin sağlanmasında yer aldığının ve IO'ların amaçlarının etkin bir şekilde sağlanmasına ne kadar katkıda bulunduğunun tespitidir. Bu amaç çerçevesinde çalışma deskriptif yöntemle ele alınacaktır.

Küresel Sağlık Öncelikleri

1977 yılında, Dünya Sağlık Asamblesi “Herkes için Sağlık 2000” hedefini benimsemiştir. Kararı izleyen yıl 1978’de Kazakistan’ın Başkenti Alma Ata’da toplanan Uluslararası Sağlık Konferansı’nda 2000’li yılların sağlık politikasını şekillendirecek olan Alma Ata Deklarasyonu kabul edilmiştir (Topkaya, 2016: 714). Deklarasyon, Temel Sağlık Hizmetlerini, her ülkenin sağlık sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik kalkınmanın tamamı olarak, eşitlik ve toplum katılımına dayalı bir bakış açısıyla, en iyi strateji olarak belirlenmiştir. Bu, neo-liberal politikaların ortaya çıkması ve hüküm sürmesi, bütünsel bir öneriyi önemli sistemsel toplumsal çıkarımlarla çözme ihtiyacı ile de uyumlu olmuştur. Fakat zamanla dikkatler sağlıktan uzaklaştırılmış ve tek tek hastalıkların kontrolüne odaklanılmıştır. Bu durum, IO’ların ve ikili bağışçıların² güçlü etkisi altında, kısa zamanda “dikey programlar”da sağlık sistemlerinin yeniden düzenlenmesi, kamu sağlığı faaliyetlerinin parçalanması, maliyetlerin çoğalması ve kaynak israfıyla sonuçlanmıştır. Sağlık-odaklı olmayan bu tür bir yaklaşım, hastalıktan ziyade, ana donör ülkelerin ve kurumların politik ve idari amaçları ile daha uyumlu olmuştur. Tüm insanların sağlığı, dünya barışı ve güvenliği için vazgeçilmez bir şarttır. Farklı ülkelerde sağlık ve hastalıkların kontrol altına alınmasında eşit olmayan imkânlar, sağlığın ortak bir tehlike olarak ele alınmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum hem sağlıkla ilgili konuların küresel doğasını hem de uluslararası ilişkiler ile bağlantılarını açıkça ortaya koymuştur. Dikey programlar piyasa stratejilerine ve “sosyal pazarlamaya” daha iyi uyum sağlamış ve göreceli olarak ucuz ancak oldukça göze çarpan kampanyaların ardında, insanların sağlık koşullarını iyileştirmek için gerçek bir siyasi iradenin yokluğunu maskeleyen hizmet etmiştir (Missoni, 2008).

Küresel sağlık öncelikleri çeşitli süreçler, çeşitli aktörler ve çeşitli forumlarda tanımlanmış, HIV / AIDS, tüberküloz ve sıtma, çeşitli forumlarda tartışılmış, Birleşmiş Milletler’in (UN) yanı sıra G8, Dünya Bankası (WB), Dünya Ekonomik Forumu ve Avrupa Komisyonu tarafından ele alınmıştır. Binyıllık Kalkınma Hedefleri (2000), uluslararası kuruluşlar arasında yapılan istişarelerin bir ürünüdür, aynı zamanda UN tarafından da benimsenmiştir. Binyıllık Kalkınma Hedefleri çocuk ölümleri, anne sağlığı, HIV / AIDS, sıtma ve diğer hastalıklar şeklinde üçü sağlık odaklı olmak üzere sekiz hedefe sahiptir. Küresel ölüm ve hastalık yükü hesaplamalarına göre, yukarıda belirtilen öncelikler aslında, Sahra-altı Afrika’daki ölümleri ve kötü sağlığı temsil etmektedir. Ancak başka herhangi bir bölgedeki sağlıksızlığı temsil etmemektedir. Bu hedefler küresel sağlıksızlığın üçte birinden daha az kısmını kapsamaktadır. Günümüzde, bulaşıcı olmayan hastalıklar, gelişmekte olan ülkelerde sağlıksızlığın temel nedenidir ve önemli bir hızla artmaktadır. Bu hastalıklar bütün sosyoekonomik grupları etkilemektedir ve birçok durumda en büyük risk toplumun en fakir kesimlerinde olmaktadır (Ollila, 2005).

Bununla birlikte, dünyada örneğin pandemiden³ etkilenmemiş hiçbir ülke ya da bölge yoktur. Dahası, hastalığın küreselleşmesi HIV/AIDS ile sınırlı değildir. Sıtma, tüberküloz ve diğer bulaşıcı hastalıklarda görülen salgınlar, sağlık altyapıları üzerinde muazzam baskılar yaratmakta, hastalık ve ölüm artışlarını tetiklemektedir. SARS ve kuş gribi gibi bulaşıcı hastalıkların salgın oranlarına ulaşma potansiyeli her zaman bulunmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kardiyovasküler hastalıklar ve kanser dâhil olmak üzere bulaşıcı olmayan hastalıklar da endişe verici oranlarda artmaktadır (Missoni, 2008).

Sağlık yönetimi geleneksel olarak ulusal hükümetlerin alanı olmuştur. Hükümetler sağlık sistemlerini düzenler ve gerektiğinde, sağlık ve hastalıkları kendi sınırları içinde izleme ve

kontrol etme amacıyla WHO gibi uluslararası örgütlerle koordine ederler. Uluslararası Sağlık Yönetişimi (IHG), WHO gibi kuruluşlar aracılığıyla, hastalık salgınlarını izleme ve bunlara yanıt verme, sağlık raporlaması için standartlar oluşturma ve küresel sağlık konularında ülke bilgisi ve teknik uzmanlık için bir veri tabanı oluşturma konusunda uzun bir geçmişe sahiptir. IHG'nin temel dayanağı, devletlerin sağlık sorumluluğu taşımasıdır. Bununla birlikte, küreselleşme sağlığa yeni zorluklar getirmiş ve küresel sağlık yönetişiminin ortaya çıkan biçimlerinin ardındaki itici güç olmuştur. Zacher (1999), küreselleşmenin devletlerin kendi halklarının sağlığını sağlama kapasitesini azalttığını savunmaktadır. Nüfusun, bilginin, ürünlerin, dışsallıkların artan akışları, hane halkı için sağlık risklerinde artışlar yaratır ve böylece ulusal sağlık yönetimi için yeni zorluklar oluşturur. Buna ek olarak küreselleşmenin devletler içinde ve ülkeler arasında ekonomik eşitsizlikleri ve yoksulluğu devam ettirdiği hatta şiddetlendirdiği de iddia edilmiştir (Dodgson vd., 2002). Bu nedenle küreselleşmenin HIV/AIDS, sıtma, tüberküloz ve benzeri hastalık salgınlarının şiddetlenmesine yol açtığı iddia edilebilir. Birleşmiş Milletler Programı (UNAIDS/WHO), bulaşıcı hastalıkların bazı ülkelerde ve bölgelerde görülme sıklığı ve yaygınlık oranlarında düşüşler olsa da, henüz bu düşüşlerin istikrarlı olmadığını bildirmiştir (Brown, 2008; Missoni, 2008).

Dünyanın her yerinde hükümet kurumları, sivil toplum örgütleri, bilim adamları ve ilaç firmaları HIV / AIDS, sıtma ve küresel sağlık yükünün çoğunluğunu oluşturan tüberküloz gibi halk sağlığı tehditleriyle mücadele etmek için işbirliği yapmaktadır. Batı Afrika'daki Ebola'nın mevcut durumu bu tehdidi göstermektedir. Bu ve diğer hastalıklara bir süredir odaklanılmasına rağmen, bugüne kadar, uluslararası toplum bu tehditleri hafifletmek için gerekli olan tıbbi tedariki geliştirememiştir. Bu sorunun IO'ların yükümlülüğü olup olmadığı sorusu devam etmektedir (Schomaker, 2017). Ulusal öncelikler genellikle küresel önceliklerden farklı olduğundan, meseleyi küresel kamusal mallar etrafında düşünmek bunu bir başlangıç noktası olarak kabul etmek gereklidir. Küresel programlara ve küresel önceliklere daha fazla vurgu yapılması, ulusal egemenlik ve yetkilendirme açısından sorun yaratmaktadır (Ollila, 2005). Küresel sağlık sorunları birçok durumda küresel kamu malları için özel örnekler olarak görülebilir.

Küresel Kamusal Mal Olarak Sağlık

Bir malın kamusal mal olup olmadığını belirlemek için “tüketimde rekabet” ve “ödeme yapmayan kullanıcıların dışlanabilirliği” olmak üzere iki gösterge kullanılır. Yüksek rekabet derecesi, bir kullanıcının tüketiminin, başka bir kişi için kullanım şansını etkileyebileceğini gösterirken, dışlanabilirlik ise maliyete katılmayanın tüketimden ve faydadan mahrum edilmesi anlamına gelmektedir. Rekabet ve dışlanabilirlik varsa, mal özel bir mal olarak sınıflandırılabilir (Schomaker, 2017). Bu bağlamda, sunulan malların coğrafi kapsamı önemlidir. Kamu malları, vatandaşlarının çıkarları için ulusal hükümetler tarafından sağlanır ve malın potansiyel kullanıcıları vergiye tabi olarak malın finansmanı için ödemede bulunur. Ancak, güvenlik ve sağlık gibi bazı kamu mallarının faydası veya zararı tek bir ulus ya da bölgenin sınırlarında kalmadığından bu mallar, belirli bir coğrafi bölge veya toplumla sınırlı olmayan, dünya çapında yayılan yararlar veya olumsuz dışsallıklar üretir (Nordhaus 2005). Dolayısıyla, küresel kamusal mallar (KKM) olarak tanımlayabileceğimiz bu mallar ulusal sınırları aşan kamu mallarıdır ve tüketimlerinde rekabet ve dışlamadan söz edilemez (Kirmanoğlu vd, 2006: 170; Schomaker, 2017: 123).

KKM sınırları aşan, tüm ülkelere, nüfus gruplarına ve nesillere fayda veya zarar sağlayan mallardır (Yalçın, 2009: 290; Türmen, 1999: 9). KKM arasında temiz hava, barış ve güvenlik de vardır. Bunlar gibi KKM'ler uluslararası anlaşmalar, protokoller ve diğer toplu eylem biçimleriyle sağlanabilir. Kamu mallarını sağlamak için vergi alma gücüne sahip devlete eşdeğer bir kurum küresel düzeyde mevcut değildir (Brown, 2008).

Hizmet sunumundaki verimsizlikler, "geleneksel" kamu mallarına kıyasla KKM'lar için daha fazla kabul edilebilir. Çünkü bunların sağlanması yer ve zaman bakımından daha geniş alana yayılır. Bir KKM sadece mevcut nesillere değil, aynı zamanda daha sonraki nesillere geleneksel kamu mallarından daha yüksek bir düzeyde fayda sağlayabileceği için de önemlidir. Bu özelliklere dayanarak, KKM'nin verimli üretimi, küresel bir işbirliğini ya da "kolektif eylemi" gerektirmektedir (Nordhaus 2005). Bu bağlamda ana zorluk, doğrudan kamu mallarını finanse edebilecek ve/veya sağlayabilecek bir idarenin eksikliğine rağmen kolektif eylemi sağlamaktır (Smith ve MacKellar 2007). Bu boşluk, belirli IO'lar tarafından kapatılabilir. Bu da, doğası gereği temsil ve yürütme gücüne sahip aktörleri olan kolektif eylemleri mümkün kılacaktır. KKM'lerin IO'lar veya diğer işbirliği rejimleri gibi küresel aktörler tarafından sağlanması bir ihtiyaç ve ekonomik gereklilik olabilir (Schomaker, 2017: 124).

Bazı sorunların küresel etkilere sahip olabileceği gerçeği, bu sorunların çözümünü hedefleyen mal ve hizmetlerin sağlanması anlamında önlemler söz konusu olduğunda birlikte hareket etme kararı için yeterli bir kriter değildir. Her küresel etki, küresel eylemin gerekliliğini ortaya çıkarmaz; doğasında hiçbir otomatizm yoktur. Aksine mesele, eylemin gerçekte tek bir aktör tarafından gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğidir. Ayrıca faydaların artırılıp artırılamayacağı sorusu bu noktada önem kazanmaktadır. Maliyetler, ortak faaliyetler yoluyla ilgili malların sağlanmasında etkinliğin ve verimliliğin artırılmasıyla azaltılabilir. Bu nedenle, farklı türde malların kimin tarafından üretildiği, kimin faydalandığı ve kimin bedelini ödediği iyi bir şekilde anlaşılmalıdır. Bu bir içerik sorunundan çok, küresel etkiye sahip hedeflere ulaşmak için ne tür bir işbirliğine ihtiyaç duyulduğuna dair metodolojik bir sorundur. Bu nedenle aynı anda çok sayıda özelliği bünyesinde barındırmalıdır (Schomaker, 2017: 122).

Belirli hastalıkların ekonomik kriterleri yerine getirmemesine rağmen, hastalık kontrolünün küresel bir kamu yararı olarak kabul edilmesi ve bu nedenle KKM alanına dâhil edilmesi çeşitli yaklaşımlarla açıklanabilir. Bu yaklaşımlar (Schomaker, 2017: 134):

- **Kalkınma Yaklaşımı:** Yoksul ülkeler için genel bir ekonomik gelişme birçok IO'nun ana hedefidir. Bununla birlikte sürdürülebilir bir kalkınma için halk sağlığı ve hastalık kontrolü oldukça önemli faktörlerdir. Ancak yine de bu ülkeler, IO kendi gelişim hedeflerini gerçekleştirme sorumluluğunu ve maliyetlerini üstlenmektedir.
- **Bürokrasi Teorisi Yaklaşımı:** Bürokrasi, kurumun bütçesi ve kapsamı açısından tanımlanan hedefleri en üst düzeye çıkarmaya çalışır. Bu nedenle bir IO için üye ülkelerden veya özel sektördeki finansal kaynaklardan, ek sorumlulukların üstlenilmesinde güçlü bir teşviğe ihtiyaç vardır.
- **Rekabet Yaklaşımı:** Son yıllarda, IO'larla, özel kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları arasında bazı işbirlikleri ortaya çıkmıştır. Bunlar hayırsever kuruluşlar olarak da ayrıca örgütlenmektedir. Ürünleri sağlamak için belirli bir gerekçelendirme yapıldığı KKM'lar olarak etiketlemek, kalkınma yardımı için IO'ların "pazar payını" arttırabilir.

Bu görev için doğal adaylar, tanım gereği birden fazla devleti içeren ve sadece tek ülkeyi değil ülke gruplarını, bölgeleri veya bir bütün olarak dünyayı etkileyen zorlukları hedefleyen IO'lar olabilir. Ancak, hem bütçe kısıtlamalarından hem de gerçek bir yürütme gücüne sahip olmamalarından dolayı IO'ların kapsamı genellikle sınırlıdır. Birçok durumda, özel teşebbüsler ve ulusal idareler arasındaki ortaklıklara benzer şekilde, özel firmalar veya kuruluşlar da yer almaktadır. İşbirlikleri sadece finansal kaynakları değil, aynı zamanda ortaklığa özgü bilgi ve becerileri de sağlayarak, genel hedeflere ulaşma olasılığını artırırlar (Schomaker, 2017: 123).

Küresel sağlık sorunları için tartışılması gereken bazı senaryolar vardır. Bunlardan ilki; sınır ötesi bir hastalığın yayılmasını engellemeye yönelik tüm tedbirlerin, o hastalıkla en az mücadele eden ülkedeki kadar önemli olduğunu göstermektedir. Yalnızca bir ülkede bile zayıf bir hastalık kontrolü varsa ve karantina önlemleri veya ilaçların yeterli bir şekilde dağıtılması garanti edilemiyorsa, tüm ülkeler bu başarısızlık için bedel ödemek zorunda kalacaklardır. Diğer ülkelerdeki sağlığı artırıcı önlemler bile toplam faydaya önemli ölçüde katkıda bulunmayacaktır. Bu senaryo, bir tedavi veya bağışıklamanın (henüz) eksik olduğu ve KKM'nin esas olarak önleyici tedbirler ile sağlanmasının gerektiği tüm sağlık sorunlarına uygulanabilir. İkinci senaryo, kamu yararı sağlama konusundaki genel başarının, en büyük bireysel tedarik düzeyinin kalitesine bağlı veya eşit olduğu gerçeğiyle karakterize edilir. Böylece kaynakların bir araya getirilmesi verimli bir hal alır. Bir tedavi arayışında, en büyük çabayı harcayan araştırma ekibinin başarması büyük olasılıktır. Tedavi bulunduğu veya bir keşif yapıldıktan sonra, ek çabalar gereksiz hale gelecektir. Potansiyel tedarikçilerin başarı olasılığı eşit olsa bile, birden fazla sağlayıcı mantıklı olabilir (Schomaker, 2017: 130). Her iki senaryo da ulusal ve bölgesel düzeydeki kamu mallarının yanı sıra KKM'lar için de geçerlidir.

KKM konsepti, özellikle küreselleşme bağlamında sağlık risklerinin ulusal sınırları aştığını göstererek; küresel toplumu, hastalıkların yok edilmesi, sağlığın geliştirilmesi ve korunması için çabaları desteklemeye teşvik etmektedir. KKM kavramı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından desteklenen (Woodward vd., 2001) gündemin bir parçasıdır ve eylem için bir çerçeve, normatif bir öncül ve "halk sağlığının kavramsallaştırılmasında" paradigmatik bir değişime hizmet etmiştir (Brown, 2008).

Küresel Sağlık Politikası Aktörleri

Bu kısımda sağlık yönetiminde rol alan devlet dışı kurumlar ele alınacaktır. Belirtmemiz gerekir ki; uluslararası sağlık politikası işleyişi hakkında ampirik veri eksikliği bulunmaktadır. Aynı zamanda çoğu araştırma, büyük organizasyonlara odaklandığından, teorik araştırmaların odağı daralmaktadır. Uluslararası ve ulusal sağlık politikalarının oluşturulmasında IO'lar (Uluslararası Organizasyonlar), KKÖSİ'ler (Küresel Kamu Özel Sektör İşbirlikleri) ve STK'ların (Sivil Toplum Kuruluşları) konumu net değildir ve bu kuruluşların başarılarını ve başarısızlıklarını değerlendirmek için genel kabul görmüş ortak ölçütlerde ve analitik çerçevede eksiklikler söz konusudur (Okma vd., 2015).

Uluslararası Organizasyonlar (IO)

Küresel amaçlara sahip her kurum, belirli amaç ve hedeflerden bağımsız olarak, uluslararası bir kuruluş olarak tanımlanabilir. Örneğin; belli bir hastalığın ortadan kaldırılması gibi sadece tek bir hedefe odaklanmış ancak dünya çapında etkin olmayı amaçlamış bir kuruluş ya da

benzer şekilde yoksulluğun azaltılması gibi genel bir amaçla bir dizi eylem için bir yetki alanına sahip olan bir organizasyon IO olarak kabul edilebilir. Buna göre, IO'ların büyüklüğü, organizasyonel yapısı ve etkisi önemli ölçüde farklılık gösterebilir, bu da sunulan hizmetleri etkileyebilir. Bununla birlikte, IO'lardaki geleneksel küresel işbirliği biçimlerinin çoğunda birçok özellik tanımlanabilir ve bu nedenle IO'lar kurucu mekanizmalar olarak görülebilir (bkz. Buse ve Walt 2000a). IO'ların görevleriyle ilgili şu iki ayrımdan söz edilebilir:

- **Temsil ve Örgütsel Görevler:** Neredeyse tüm IO'larda, tek tek ulusal devletler ile uluslararası düzeydeki temsilcileri arasında hiyerarşik, bürokratik bir ilişki olan dikey temsil biçimi vardır. Çoğu IO'nun organizasyonel yapısı, "üyelerin" IO'nun kurallarını oluşturmasına ve doğrudan bir yönetici seçmesine izin verir. Bu nedenle, sadece ulusal devlet değil, aynı zamanda vatandaşların da karar almada bir dereceye kadar temsil edildiği bu IO'lar temel demokratik bir yaklaşım olarak görülebilir. Buna karşılık, belirli bir amaç için lobi grupları olarak hareket eden birçok kâr amacı gütmeyen kuruluş, bu tür bir temsil ve meşruiyete sahip değildir ve bu nedenle dışlanmışlardır.
- **Finansman:** Genel olarak, IO'lar kendi ulusal üyelerinden gelen katkılarla finanse edilmektedir. Bu nedenle, organizasyon ilgili ülkenin GSYİH'sine dayalı olarak, belirli bir ödeme planı ile hükümetler tarafından finanse edilmektedir. Ek olarak, üçüncü taraflardan yapılan bağışlar, bu kuruluşlarda kalıcı bir ortaklık teşkil etmeden veya IO'nun yapısı ve politikaları üzerinde herhangi bir etki oluşturmadan, bir finansman kaynağı olabilir. Yine de, düzenli ödeme ulusal devletlerden geldiği için konu, ilgili ülkelerin vatandaşlarının vergi ödemeleri ile ilgilidir.

a. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)

1948'de, UN'nin üye ülkeleri WHO'yu oluşturmak için bir araya gelmiş; uluslararası toplum, "uluslararası sağlık çalışmasında yetkilendirme ve koordinasyonu üstlenme" görevini alan yeni örgütün hedefi olarak "tüm halkların mümkün olan en yüksek sağlık düzeyini kazanımı" olarak belirlemiştir. Görev süresi nedeniyle WHO, önemli bir uluslararası sağlık yetkilisidir (Missoni, 2008).

Gönüllü fonların genel bütçesindeki ağırlıklı payı, WHO'nun özerkliğinin en gözle görülür engeli olmaya devam etmektedir. Bütçe dışı fonlar toplam gelirinin %50'sinden fazlasını oluşturmaktadır. Bazı yazarlar bütçe dışı fonlamanın, WHO'nun bölgesel yapısının ve organizasyonun farklı yönetim düzeyleri arasındaki ilişkilerin çalışmasını zayıflatabileceğini iddia etmişlerdir. Bu aynı zamanda bu fonların WHO aktiviteleriyle potansiyel müdahalesini azaltmak için doğru yaklaşım olabilir. Ne var ki, sanayileşmiş ülkeler çıkarlarının tehlikede olduğunu hissettiklerinde, katkılarını geri çekme konusunda kuruluşa baskı yapma potansiyeline de sahip olacaktırlar (Missoni, 2008).

b. Dünya Bankası (WB)

Mayıs 2007'de, WB tarafından başlatılan yeni Sağlık, Beslenme ve Nüfus Stratejisi memnuniyetle karşılanmış ve bankanın yönetim kurulu tarafından resmi olarak onaylanan stratejisi, yoksul ülkeleri desteklemede önemli bir adım olarak gösterilmiştir. Sağlık sistemleri, insanlara sunulan sağlık hizmetlerini iyileştirir ve yoksulluğu azaltır. Aslında, bu stratejisi ile Banka, uzun vadeli ülke güdümlü ve ülke liderliğindeki desteğe yeniden odaklanmaktadır. Banka özellikle sağlık sistemindeki konumunu güçlendirme, sağlık finansmanı ve ekonomi

konularında karşılaştırmalı avantajlarını artırmaya karar vermiştir. İlk adımlar arasında uluslararası yardımın uyumlaştırılması ve ülke düzeyinde “işbirliği” için WHO ve Küresel Fon ile özel anlaşmaların kurulmasını öngören WB, öncelikli hastalık operasyonlarına yönelik sistemin yaygınlaştırılmasının gereğini kabul etmektedir. Hastalık kontrolünün teknik yönleri, insan kaynakları eğitimi ve hizmet sağlayıcılığı ile diğer kuruluşlardan (WHO, UNICEF, UNFPA⁴) ayrılan Banka, sağlık sistemi politikalarının geliştirilmesi için lider küresel kuruluş konumundadır. Yeni stratejinin uygulanmasına yönelik tecrübe ne olursa olsun, uluslararası harcamaların sağlık üzerindeki payının % 10'undan fazlası ile WB, şüphesiz küresel sağlık yönetiminin merkezi bir oyuncusu olmaya devam etmektedir (Missoni, 2008).

c. Sağlık 8 (H8)

Sağlıkta yeni bir küresel aktör grubu artık “H8” olarak tanımlanmaktadır. Grupta WHO ve WB'in yanı sıra Gates Vakfı, GAVI İttifakı, Küresel Fon, UNAIDS, UNFPA ve UNICEF H8'de yer almaktadır. Bunlar arasında Gates Vakfı dışındakilerin tamamı uluslararası kurumlar ya da farklı konular arasında ittifaklardan oluşan çok taraflı yapılardır (Missoni, 2008).

1992'den beri toplam resmi kalkınma yardımlarında düşüşe rağmen, sağlıkta kalkınma yardımı büyük ölçüde büyümeye devam etmiştir. Çok taraflı kurumlar sağlığa toplam kalkınma yardımının üçte birini sağlamaktadır ve bu yardımın % 80'i Uluslararası Kalkınma Derneği'nden gelmektedir. Yeni bir finansman kaynağı olarak, Bill ve Melinda Gates Vakfı'nın (BMGF) Küresel Sağlık programı, sadece boyut bakımından değil, aynı zamanda sağlık politikasının belirlenmesinde de önemli bir yer tutmaktadır (Ollila, 2005).

Sağlık için kalkınma yardımı büyük ölçüde bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye yönlendirilmektedir. ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID), otuz yılı aşkın süredir aile planlaması dâhil olmak üzere nüfus programlarını finanse ederken, sağlık konularına verdiği önem daha yenidir. 2002 yılında USAID'in sağladığı finansman nüfusu, sağlık ve beslenme fonu, HIV/AIDS, aile planlaması/üreme sağlığı, anne/çocuk sağlığı ve bulaşıcı hastalıkları kapsamıştır. BMGF ise küresel sağlık politikası yapımı için GAVI (Aşı ve Bağışıklık İçin Küresel İttifak) gibi yeni yapıların kurulması için stratejik fon sağlamıştır. Küresel Sağlık programı, tekrarlayan maliyetler ya da kronik koşullar finanse edilmemekle birlikte, teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanmasına vurgu yaparak, bulaşıcı hastalıkların önlenmesi, aşı araştırma ve geliştirme, üreme ve çocuk sağlığı üzerine odaklanmaktadır. GAVI, ciddi oranda BMGF finansmanı ile yeni aşuları da hedeflemiştir. Küresel Sağlık girişimi kapsamında BMGF tarafından finanse edilen yeni sağlık teknolojisi araştırmaları ve kalkınma fonları yoluyla sağlık sorunlarının üstesinden gelmek için çaba sarf edilmiştir (Ollila, 2005).

Küresel Kamu Özel Sektör İşbirlikleri (KKÖSİ)

Pareto optimalitesinden sapmalar ve sağlık hizmetlerinin temel özellikleri gibi argümanlarla, sağlık hizmetinin kamu kesimi tarafından sunulmasının gerekliliğini savunan görüşlere karşın (Ertürk Atabey, 2012; 22; Gediz Oral, 2016b: 141; Stiglitz, 1994; 350) kamunun kaynak ihtiyacı, etkinlik, verimlilik ve kalite taleplerine cevap verebilmek için, alternatif hizmet sunum arayışları KÖSİ'lerin süreçteki rolünü giderek yaygınlaştırmıştır (Gediz Oral, 2016b: 187).

KKÖSİ'ler, devlet ve devlet dışı aktörleri, ürün geliştirme, tanıtım, kalite sertifikasyonu, teknik destek, yardım hizmetleri sunmak ve finansman gibi amaçlarla sağlık, eğitim ve teknoloji gibi belirli işlevleri yerine getirmek için bir araya getiren gönüllü ve işbirlikçi ilişkilerdir (Brown, 2008; Missoni ve Pacileo, 2015: 202-203). KKÖSİ'lerin ekonomik açıdan kabul edilebilir

olabilmeleri için; küresel kamusal bir malın varlığı, sektöre özgü teknik becerilere ihtiyaç duyma, uluslararası kuruluşlar veya üye devletler tarafından tek başına sağlanamayan finansman ihtiyacı gereken önkoşullardır (Rangan vd., 2006: 738).

Bu hususları takiben, sağlık konularıyla ilgili KKÖSİ'leri sınıflandırmanın birkaç yolu vardır (Schomaker, 2017: 130):

- **Yasal statüye göre:** Yasal olarak bağımsız olanlar kuruluşlar veya sözleşme anlaşmaları, geleneksel bir IO, özel bir şirket veya geleneksel kâr amacı gütmeyen bir organizasyonda (lobi grupları, kiliseler) barındırılan işbirlikleridir.
- **Hastalık odağına göre:** HIV/AIDS gibi belirgin hastalıklara, ihmal edilmiş hastalıklara veya daha genel olarak sadece bir hastalığa odaklanmalarına göre KKÖSİ'ler farklı sınıflandırılabilirler.
- **Sektör odağına göre:** KKÖSİ'ler, Ar-Ge odaklı, şeffaf mali destek veya politika uygulaması için teknik yardım ve hizmet odaklı, küresel veya ulusal düzeyde lobi faaliyetlerine odaklı olarak da sınıflandırılabilirler.

1990'ların sonunda, kamu ve özel kuruluşlar arasında bir reform çağrısı yapılmıştır. UN Genel Sekreteri Kofi Annan, Birleşmiş Milletler bünyesinde kurumsal reform yapmış ve ekonomik, sosyal ve ekolojik sektörleri entegre etme idealleri üzerine hareket etmeye çalışmıştır (Buse ve Walt, 2000a). Annan, Uluslararası Ticaret Odası'na (ICC), UN kurumları ve özel sektör arasında küresel bir işbirliği aracılığıyla daha fazla ortaklığa teşvik etmek için başvurmuştur. ICC, özel sektörün kr elde etme güdüsünü dikkate aldığı sürece, prensipte mutabakata varmıştır (Buse ve Walt 2000a). Girişim, BM Küresel İlkeler Sözleşmesi'nin lansmanı ile Temmuz 2000'de gerçekleşmiştir. Özel sektöre, sosyal ve çevresel olarak sorumlu bir şekilde hareket etmek için çağrıda bulunulan bu işbirliği, kamu ve özel sektör aktörlerinin küresel sürdürülebilir kalkınma amacıyla birlikte çalışabilmeleri için bir politika çerçevesi sunmuş ve on işletme ilkesini⁵ sağlamıştır (Johnson, 2017: 180).

Değişen senaryoya göre, KKÖSİ'ler, sağlık hizmetlerinin bir takım sağlık sorunları için uygulanmasını iyileştirmek için yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. 1990'ların sonlarında birçok KKÖSİ kurulmuş, ancak çoğu HIV/AIDS, tüberküloz ve sıtma gibi belirli hastalıklara odaklanmıştır. KKÖSİ'lere olan istek dikkate alınmaksızın, bu bağlamdaki başarıları karışık görünmektedir ve etkinliğini değerlendirmek için az sayıda veri bulunmaktadır. Gerçek durum kamu yararının azaltılması ve uluslararası yardımın ileri derecede özelleştirilmesi iken; KKÖSİ modeli "kamunun kaynak sıkıntısını çözmek" amacı öne sürülerek her zirvede çeşitli ve dramatik dünya sorunlarına cevap olarak defalarca önerilmiştir. Sağlıkla ilgili KKÖSİ'lerin sayıları hızla artarak 100'ü aşmıştır. Ancak bu girişimler hem ulusal hem de küresel düzeyde sağlık yönetişimi açısından ve faydalanıcı ülkelerde sağlık hizmetlerinin sağlanmasıyla ilgili ağır sonuçlar doğurmuş, sağlık için yinelenen müdahaleler ve küresel eylemin daha fazla parçalanmasıyla sonuçlanmıştır. KKÖSİ'lerin çeşitli hastalık ve sağlık sorunlarını çözmesi nedeniyle uygulanması açıkça desteklenmiştir. Örneğin; başından beri Aşular ve Bağışıklıklar Küresel İttifakının (GAVI) kuruluşu güçlü bir şekilde desteklenmiştir. Bu KKÖSİ modeli daha sonra Küresel Fon ve HIV/AIDS, Sıtma ve Tüberküloz (GFATM) ile mücadele için referans olarak kabul edilmiştir (Missoni, 2008).

Bütçe dışı fonlara olan artan bağımlılığı sayesinde, WHO'yu etkileyen “bağışçı” ülkelerin ağırlığı artmakta ve bu ülkelerin önemli bir kısmı, KKÖSİ'lerin yönetimine ve açıkça diğer UN kurumlarının yönetimine katılmaktadırlar. Bununla birlikte, daha az sayıda bağışçı ülke, küresel sağlık yönetim mimarisini değiştirmede liderlik rolünü üstlenmiş görünmektedir. Sonuç olarak, hem KKÖSİ'ye yönelik iki taraflı destekleri hem de giderek daha ilgili uluslararası gruplaşmaların kolektif eylemleri yoluyla daha etkili bir rol edinmektedir. Bunlardan en önemlisi G8'dir (Missoni, 2008).

G8'in kolektif bir organ olarak küresel sağlık ajandası üzerindeki etkisi, 2000 yılında, Japonya'nın liderliğinde önemli bir itici güç kazanmış ve Genova Zirvesi'nde HIV/AIDS, Tüberküloz ve Sıtma ile Mücadele Küresel Fonu'nun başlatılmasıyla önemli ölçüde artmıştır. GFATM'in başlatılmasından bir süre önce bu tür bir inisiyatifin uyumsuzluğu konusunda anlaşmaya varılmış olan G8 Sağlık uzmanları da dâhil olmak üzere, ilave bir küresel inisiyatife duyulan ihtiyaç tartışılmaktaydı. Yeni bir inisiyatif için bir anlaşma olmadığı bildirilse de, birçok üye ülkenin eleştirileri, GFATM'nin ABD veya WB tarafından idare edilmesine karşı yönelmiştir. Bazı yazarlar, KKÖSİ'nin taraftarlarının bir amacının da “politika oluşturmada UN sisteminin rolünü zayıflatmak” olduğunu iddia etmiştir. Ancak politik düzeyde önceden belirlenmiş olan bir gündem, nihayetinde Genova'daki G8 toplantısında Küresel Fon'un başlatılmasına yol açmıştır. Bunu takip eden yıllarda çok sayıda özel ek taahhütler ardı ardına gelmiştir. Bunların arasında, çocuk felcini ortadan kaldırmaya ilişkin taahhütler verilmesi, uygun fiyata ilaçlar dâhil olmak üzere sağlık hizmetlerine daha iyi erişim sağlanması, gelişmekte olan ülkeleri etkileyen hastalıkların araştırılması, SARS gibi yeni salgın hastalıklara karşı uluslararası işbirliğinin sağlanması, HIV aşısı geliştirilmesini hızlandırmak için Küresel HIV Aşısı Girişiminin kurulması, sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi (tedarik zinciri yönetimi ve raporlaması, sağlık çalışanlarının eğitimi dâhil), HIV, tüberküloz, sıtma ve diğer hastalıklara yönelik aşı ve ilaçlar için yenilikçi klinik araştırma programları ve diğer yenilikçi mekanizmalarının araştırma-geliştirme çalışmaları olarak sayılabilir (Missoni, 2008).

GFATM'ye “tam destek” tekrar tekrar yenilenmiş, ancak sadece St Petersburg Zirvesi'nde (2006) G8, üç salgın HIV/AIDS, tüberküloz ve sıtma ile mücadele çalışmalarını düzenli olarak gözden geçirmeyi kabul etmiştir. İzleme çalışması ilk kez Heligendamm G8 Zirvesi'ne göre gerçekleştirilmiş ve Ekim 2007'de bir rapor yayınlanmıştır. 2008'de Toyako'da G8, bu durumu izlemek için düzenli bir izleme mekanizması kurmaya karar vermiş, taahhütlerini yerine getirme konusunda ilerleme kaydedilmiştir. G8 zirve gündeminde sağlık konularının artan bir şekilde dâhil edilmesi, girişimlerin başlatılması ve fonların artırılması ile grup, ister iyi ister kötü olsun, yine de tartışmaların konusu olan dünya sağlık yönetiminde giderek artan bir rol oynamaktadır (Missoni, 2008).

UNDP gündeminde, KKM kavramı küresel sağlığın sonuçlarının iyileştirilmesi, aynı zamanda kolektif eylem yoluyla ara ürün ve hizmetlerin sağlanması amacını taşımaktadır. Hastalık gözetimi, hastalık kontrolü, hastalıkların ortadan kaldırılması, hastalık tedavisi gibi ara malları sağlamada KKÖSİ'ler önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bununla birlikte, KKÖSİ aracılığıyla ara malların tedarik edilmesi, küresel sağlık sonuçlarında ve sağlıkta küresel işbirliğinin elde edilmesinde çeşitli olumsuz dışsallıklara sahiptir (Brown, 2008).

Sivil Toplum Kuruluşları (STK)

STK'lar yeni bir olgu değildir. Avrupa misyoner toplulukları 16. yüzyılın sonlarından bu yana din ihracını eğitim ve sağlık desteğiyle birleştirmiştir. Batı Avrupa'daki işçi hareketleri, dinsel

ve diğ er hayır kurumu tarafından desteklenen dernekler, 19. yüzyılın sonlarından bu yana sınırların ötesinde faal duruma geçmiştir. Bazı büyük STK'lar, örneğ in Rockefeller (1911) ve Ford Vakıfları (1936) gibi uzun yıllardır var olmuşlardır. Ancak, sağlık odaklı mevcut STK'ların çoğ unluğ u 20. yüzyılın son otuz yılında yaratılmış tır. STK faaliyetleri, sanat ve eğitim (özellikle Amerikan STK'ları için önemlidir), çevre ve sosyal kaygı gibi geniş bir yelpazeye yayılmaktadır (Okma vd., 2015).

STK'lar hükümetler ve piyasalar arasındaki boşluğ u doldurmakta ve hükümetler veya uluslararası kuruluşlar tarafından sunulmayan hizmetleri sunmaya yönelmektedirler. STK gelirleri, gönüllü katkılardan ve (bazen önemli miktarda) devlet sübvansiyonundan oluşur. STK'ların popülaritesi, dolandırıcılık ve istismar üzerine medya haberleri ve endişelerin ardından son on yılda bir miktar gerilemiştir. STK'ların şeffaflığ ını ve hesap verebilirliğ ini artırmak için baskı uygulanmaktadır. Büyük STK'ların IO'lerden farklı olmak için, kökten bir yön değ işikliğ ine ihtiyaç duydukları ve hizmete erişemeyen nüfusa odaklanmaları gerektiğ i savunulmaktadır (Okma vd., 2015).

Bill & Melinda Gates Vakfı (BMGF)

Küresel Sağlık Programı için 1,97 milyar dolarlık bir harcama ile 2007'de Bill & Melinda Gates Vakfı, OECD ülkelerinin sağ lığ ı için Uluslararası Kalkınma Derneğ i'nin taahhütlerini ve ABD'yi geride bırakmış tır (Missoni, 2008). Buna ek olarak, bağ ış larla yıllık gelirlerinin yaklaşık 3.474 milyar dolara çıkacağ ı ve ş üphesiz Gates Vakfı'nın küresel sağ lığ ın en önemli aktörlerinden biri olarak sınıflandırılacağ ı öngörülmektedir (Missoni, 2008).

Çeş itli küresel sağ lık inisiyatifleri, araştırma enstitüleri ve STK'lar aracılığ ıyla IO'lara fonlarını kanalize eden Gates Vakfı, bir dizi yönetim organında yer almakta ve böylece karar verme sürecine etki etmektedir. Gates Vakfı, 2000 yılında baş latılan KKÖSİ modeli olan GAVI ittifakının kurucusu ve büyük ortağ ıdır (Missoni, 2008). Bill & Melinda Gates Vakfı'nın 750 milyon dolarlık ilk beş yıllık katkısıyla Ocak 2000'de kurulan GAVI, geliş mekte olan ülkelerde aş ılama kapsamını ve kalitesini artırmaya odaklanmış ve ortakları arasında UN kurumları (UNICEF, WHO, WB), sivil toplum kuruluş ları (Uluslararası Pediatri Derneğ i), halk sağ lığ ı enstitüleri (Johns Hopkins Bloomberg Kamu Sağ lığ ı Okulu), bağ ış ç ı ve uygulayıcı ülke hükümetleri, Bill & Melinda Gates Vakfı, diğ er özel hayırseverler, aş ı sanayi temsilcileri ve finans topluluğ unu içermektedir (Missoni, 2008).

Sınır Tanımayan Doktorlar (Médecins Sans Frontières -MSF)

Savaştan etkilenmiş ve/veya geliş mekte olan ülkelerdeki endemik hastalıklarla mücadele eden, insani yardım amaçlı bir organizasyondur. MSF 20 Aralık 1971'de Dr. Kouchner öncülüğ ünde iki bağ ımsız doktor ve gazeteci grubu tarafından Paris'te kurulan, desteğ ini özel giriş imcilerden sağ layan bağ ımsız bir sivil toplum kuruluş udur (Gediz Oral, 2014). MSF 32.000'den fazla sağ lık personeli ile dünya ç apında ofisleri olan 24 ulusal MSF birliğ i bulunmaktadır. MSF'nin dünya ç apındaki bağ ış larla 5 milyon dolar civarında geliri bulunmaktadır. MSF'nin ana hedefi, insan ya da doğ a kaynaklı felaket mağ durlarına acil tıbbi bakım sağ lamak ve ekonomik kriz ya da diğ er nedenlerle doğ an istikrarsız durumlara müdahale etmektir. MSF, düşük gelirli ülkelerdeki sağ lık geliş imini esas hedef olarak görmez, ancak tıbbi projelere katkıda bulunur. MSF, kendisini, sokak çocukları, seks iş ç ileri ve göç menler gibi yetersiz ve marjinalize olmuş nüfus için, farklı uluslararası platformlarda küresel ve ulusal sağ lık politikalarını etkilemek konusunda da bir ses olarak görmektedir. Uluslararası sağ lık politikası gündemine ihmal edilen hastalıkları (sıtma, HIV/AIDS,

tüberküloz ve zihinsel sağlık) getirmiştir. Kronik hastalıkların tedavisinde ise aktif hale gelmiştir. Son olarak, MSF, aşılardan, örneğin grip aşısı geliştirilmesi ve dağıtımını desteklemektedir. 2010 yılında MSF, rutin çocuk felci aşılması ve düşük aşı fiyatları için bir kampanya başlatmıştır. MSF'nin personeli zaman zaman çok zor koşullarda çalışmaktadır. Hatta 2013'te, MSF personeli tehdit edildiği, kaçırıldığı ve öldürüldüğü için Somali'den çekilmiştir.

Bununla birlikte, örgüt, "yüksek standartlar" yaratma konusunda eleştirilere maruz kalmaktadır. Çünkü yüksek standartlar, maliyetleri de yükselttiğinden yerel örgütler veya hükümetler daha sonra bu maliyetlerin üstesinden gelemediklerinde projenin çökmesine neden olmaktadır. Hesap verebilirlik açısından, MSF finansal paydaşlarına göre daha fazla dikkat etme eğilimindedir (Okma vd., 2015).

Küresel Sağlık Yönetişimi

Küresel sağlık politikasındaki başlıca aktörler değişmiş, politika alanına yeni aktörler girmiş ve eskileri güç kaybetmiştir. Genel değişim, küresel ulus temelli sağlık politikası oluşturma yapılarından, özel sektör aktörlerine vurgu yapan daha fazla çeşitliliğe doğru gerçekleşmiştir. 1980'lerde ve 1990'larda, UN kurumlarından finansal kurumlara doğru küresel sağlık politikası yapımında bir değişim olmuştur. Bu değişim, özel aktörlerin sağlık politikasına dâhil edilmesine gösterilen ilginin artması anlamına gelmektedir. 20. Yüzyılın sonlarına doğru UN, iş dünyasıyla giderek daha fazla işbirliği yapmıştır. Bu gelişme kısmen, OECD ülkelerinin özellikle UN'e olan kalkınma yardımlarının azalmasından kısmen de genel politika yapımında güç kazanmış olan ve kurumsal sektörle işbirliğini arttırmadığı takdirde marjinalleşmesinden korkulan UN'den duyulan endişeden kaynaklanmaktadır (Ollila, 2005).

UN, sivil toplumun küresel politika yapımında önemli bir aktörler topluluğu olarak tanınmasına katkı sağlamıştır. Sağlık meseleleriyle ilgili olarak, sivil toplumun kâr amacı gütmeyen kuruluşları, özellikle temel ilaçlar, anne sütü yerine geçen gıdalarla ilgili tartışmalarda çok daha önemli bir rol oynamışlardır. Halk sağlığı STK'ları, örneğin, ilaç politikalarını şekillendirmede ve HIV ile enfekte kişilerin ihtiyaçlarını ve haklarını vurgulamada önemli olmuştur (Ollila, 2005:1).

Yeni ortaklık biçimlerinin ortaya çıkışını açıklamaya yönelik ortak varsayım; dünyanın geldiği noktada durumun IO'ların sınırlarını aşmış olduğudur. Çünkü küresel ve ulus ötesi kamu mallarında bir artış olmuştur ki bu da ek kaynak ve becerilere olan ihtiyacı artırmaktadır. Yeni ihtiyaçların daha karmaşık olması, küreselleşmeyle birlikte dünya ekonomilerinin ve toplumlarının artan entegrasyonu, yeni teknolojilere olan gereksinimin artması gibi sebeplerle, bu ihtiyaçların tek başına kamu sektörü ve/veya IO'larca sağlanması mümkün değildir (Schomaker, 2017: 125) .

Küresel Sağlık Yönetiminde Kamu-Özel Sektör Rollerinde Kaymalar

1970'lerin sonuna kadar, UN veya uluslararası kalkınma sisteminde özel sektör ve kamu sektörleri arasında çok az işbirliği yaşanmış ve ilişkiler her iki tarafa da az güven vermiştir. Var olan ortaklıklar, büyük ölçüde bağışçı kurumlar ve alıcı ülke hükümetleri arasındaki kamu sektörü ilişkileri ile sınırlı kalmıştır. UN, kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarıyla istişare için uygun düzenlemelere izin vermesine rağmen, UN kurumları ve

STK'lar arasında neredeyse hiç ortaklık oluşturmamıştır. STK'lar genellikle zorlayıcı "baskı grupları" olarak tanımlanmıştır (Buse ve Walt, 2000b).

1980'lerin başında, neo-liberal ideolojiler kamu politikasını ve tutumlarını etkiledikçe ilişkiler değişmeye başlamıştır. Etkili IO'lar, özel sektör için daha büyük bir rol üstlenmiş ve onları desteklemiştir. Bağışçı ülkeler, proje çalışmalarında ortak çalışanlar için devletin ötesinde daha geniş ilişkiler kurmaya başlamıştır. Örneğin, WB 1981'de STK'lar hakkındaki ilk "Operasyonel Politika Notu"nu kabul etmiş ve 1982'de bir STK-Dünya Bankası komitesi kurulmuştur. Bağış yapan kuruluşlar, STK'lar aracılığıyla fon artırımına yönelmiş ve 1998 yılına kadar toplam yurt dışı kalkınma yardımlarının % 15'i STK'lar aracılığıyla sağlanmıştır. UNICEF ve WHO gibi UN kurumları ile Bebek Maması Eylem Ağı gibi sivil toplum kuruluşları arasındaki ortak eylem, Uluslararası Meme Kanseri Değiştirme Kanunu gibi adımlar temel ilaç politikalarına karşı endüstriye meydan okumuştur (Barr, 2007; Walt, 1998; Missoni, 2008). Bu karşılaşmaların bir kısmı başlangıçta çatışmalardan kurtulamamış ve güvensizlikle karakterize edilmişken, 1980'lerin sonunda bu polemikler, STK'ları, sanayiye ve kamu sektörünü birbirine bağlayacak araştırmalara yol açmıştır (Buse ve Walt, 2000b).

Özellikle kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve kamu sektörü arasındaki ittifak, sağlık için uluslararası işbirliği bağlamındaki bazı değişikliklerin sonucudur. Birincisi, 1990'larda yaşanan ideolojik kayma ile "tıpta saf kamu hizmeti çağının bittiği" iddia edilirken, serbest piyasa savunucuları özellikle sağlık alanında çoğu zaman piyasaların verimsiz olması ve eşitliğin sağlanmasını zorlaştırması gibi sebeplerle kamu sektörünün devam eden rolünü fazla görerek, pozisyonlarını değiştirmişlerdir. Bu nedenle, saf bir serbest piyasa durumu yaratmaktansa, tüm seriyi bir araya getiren, tüm tarafları koruyan tedbirlerin alındığı bir modifiye edilmiş piyasa mekanizması yaratılmaya çalışılmıştır. Bu ideolojik değişim bağlamında, UN'nin sanayi ortaklığının faydaları vurgulanmış, UN'i "yeniden meşrulaştırmak" hedeflenmiş ve bu sayede de UN'nin küresel politika yapımında daha merkezi bir konuma kavuşmasının sağlanabileceği düşünülmüştür (Buse ve Walt, 2000, Buse ve Harmer, 2007; Missoni, 2008). UN olarak biçimlendirilmiş IO'lara yapılan atfın temel sebebi, UN çerçevesinin, küresel bir yaklaşımla IO'lar için örnek teşkil etmesi değil, ekonomik gelişmeyi teşvik etmenin UN genel amacı olmasıdır. Dahası UN, dünya çapındaki özel sektörle yapılan ortaklık anlaşmalarının çoğunu kapsamaktadır (Schomaker, 2017: 125).

Küresel Sağlık Yönetişimi'nin mimarisini tanımlamak ve şekillendirmek amacıyla, "liderlik ve otorite" mesafesine göre bakıldığında, merkezi dairede WHO, WB ve ABD yer almaktadır (Missoni, 2008).

Küresel Sağlık Yönetişiminde Koordinasyon Arayışı

Küreselleşme, küresel hastalıkları ve sağlık hizmetleri yükünü artıran bir oranda yoksul ülkelere yüklemekte ve böylece sağlık sektöründe daha fazla eşitsizliğe neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıkların artmasıyla çift taraflı bir yük yaşamaları beklenmektedir. Bu eğilimler, küreselleşen dünyada ulusal sağlık yönetişiminin sınırlarını ortaya çıkarmıştır. Hükümetler, anlaşmalar, küresel kamu politikası ağları, KKÖSİ'ler ve diğer düzenlemeler gibi yeni işbirliği biçimlerine gitgide daha fazla sıcak bakmaktadır. Sağlıkın teşviki ve geliştirilmesi, yönetimden yönetim⁶ yöntemlerine geçiş ile giderek daha fazla karakterizedir (Missoni, 2008).

Son yıllarda devlet dışı aktörlerin sağlık yönetimindeki sayısında ve nüfuzunda bir artış olmuştur (Besley ve Ghatak, 2007; Dodgson vd., 2002). Sivil toplum kuruluşları, özel şirketler,

danışmanlar, araştırma enstitüleri ve dinsel hareketler; politika oluşturma, politika uygulama, hizmet ve ürün sağlama, araştırma ve geliştirme alanlarında rol alarak sağlık yönetimine katılmaktadır. Dahası, devletin geleneksel sağlık yönetim işlevlerinin çoğu devlet dışı aktörlere (örneğin, sağlık hizmetlerine ait mülkiyet veya sorumluluğun özel sektöre ya da sivil toplum kuruluşlarına devredilmesi) ya da devlet ve devlet dışı aktörlerin birleşimlerini içeren “kamu yönetiminin özel sektörle büyüyen işbirliklerine-kamu özel sektör işbirlikleri (KÖSİ)” dönüşmektedir. Bu dönüşüm literatürde “yönetişimin melezlenmesi” olarak adlandırılmaktadır (Brown, 2008; Dodgson vd., 2002; Missoni, 2008).

Küresel sağlık yönetiminin merkezi oldukça kalabalık görünmekte ve koordinasyona ihtiyaç duyulmaktadır. Eylül 2007'de, İngiltere Başbakanı Gordon Brown sağlıkla ilgili Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşmak için acilen bir sadeleşmeye gidilmesi gerektiğini ilan etmiş ve mevcut durumdaki hiper-parçalanmış ortama yol açan çok sayıda tekil inisiyatifin başarısızlığını örtük olarak tanıyan yeni bir “Uluslararası Sağlık Ortaklığı”nın (IHP) başlatılmasına öncülük etmiştir. IHP, yedi hükümet (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Norveç, Portekiz, Hollanda) ve on bir çoktarafli ortak (Afrika Kalkınma Bankası, Bill & Melinda Gates Vakfı, Avrupa Komisyonu, GAVI, GFATM, UNAIDS, UNICEF, UNFPA WHO, Dünya Bankası, UN Kalkınma Grubu temsilcileri) tarafından imzalanmıştır. İlginç bir şekilde, başta ABD, Japonya ve Rusya Federasyonu olmak üzere üç G8 ülkesinin temsilcileri, kurulda yer almamıştır (Missoni, 2008).

IHP, yoksul ülkeler için sağlık yardımını daha iyi hale getirmeyi ve üç şey yaparak ilerlemeyi hızlandırmayı hedeflemektedir: (i) bağışçılar arasında daha iyi bir koordinasyon sağlamak; (ii) sağlık sistemlerini bir bütün olarak iyileştirmeye odaklanmak ve (iii) sadece bireysel hastalıklar veya meseleleri değil; ülkelerin kendi sağlık planlarını geliştirmek ve desteklemek. Buradaki fikir, donör ülkelerin ve ajansların, yoksul ülkelere uzun vadeli ve daha öngörülebilir bir finansman sağlama yönünde çalışacaklarıdır. Böylece yoksul ülkeler, yeni doktorlar ve hemşireler yetiştirmek için gerekli kaynaklara sahip olacaklar uzun vadeli planlar yapabileceklerdir (Missoni, 2008).

IHP olumlu ve daha önceki uluslararası ortamlarda alınan taahhütler ile uyumludur: Binyıl Bildirgesi kapsamında ulaşılması gereken hedefler ve ana aktörlerin bağlılığı ile ilgili gerçekleştirilen Paris Deklarasyonu, 5 temel prensipte düzenlenmiştir: mülkiyet, uyum/uyumlaştırma, yönetme, sonuçlar ve karşılıklı hesap verebilirlik. Bununla birlikte, küresel sağlık senaryosunun birbirinden bağımsız çoklu yapısını tek bir çerçevede bir araya getirme çabaları net bir şekilde sonuçlanmamaktadır (Missoni, 2008).

1990'ların başından beri, UN - WHO, UNICEF, UNDP, UNFPA ve WB dâhilinde sağlık sektörüne ciddi katılımı olan çeşitli oyuncular arasında artan bir görev dağılımı yaşanmaktadır. Gelişmiş ülkeler ve en güçlü ikili bağışçıların çıkarlarına ve vizyonuna daha yakın ve onların etkisi altında, giderek öncü bir rol kazanmıştır. İlgili UN kurumlarına verilen desteğin azalması, verimlilik ve etkililiğine olan güven kaybıyla motive olmuştur. Buna karşılık olarak, pozisyon ve güvenilirliğin yanı sıra yeni gelir kaynaklarına kavuşmayı hedefleyen UN, bu durumu piyasa güçlerine yönlendirmiştir.

Sağlığa katkıda bulunan küresel aktörlerin sayılarının ve ilgilerinin günden güne artması, küresel sağlık yönetiminin kalabalık “merkezi” ne farklı oyuncuların dâhil olmasına neden olmuştur. Küresel normların ve ilkelerin uygun bir çerçevede uygulanması için çıkarlar ve güçlerin uyumunun yanı sıra uygun bir liderlik yapısı da gereklidir. Küresel sağlık sahnesinde

KKÖSİ'lere artan ilgi ve genel olarak şirketlerin politika oluşturma sürecine katılımı, bazı endişeleri gündeme getirmektedir. KKÖSİ'ler, küresel politik gündemde bazı sağlık koşullarının (özellikle bulaşıcı hastalıklar) profilini yükseltmiş ve sonuçta belirli eylemler için ilave kaynakların üretilmesine, yeni ürünlerin geliştirilmesine prosedürlerin, normların ve standartların spesifik hastalıkların kontrolünün geliştirilmesine katkıda bulunmuşlardır. Buna karşın bazı gözlemciler ve yazarlar, KKÖSİ'lerin halk sağlığından ziyade büyük ölçüde eş güdümlenmemiş ve çoğunlukla yüksek profilli hastalıklara yönelik çabalar için ödeme yaptığını belirtmektedirler. Yine aynı kesim, KKÖSİ'lerin meşruiyetini sorgulamakta ve yönetsel anlamda herhangi bir seçim olmaması, daha geniş bir nüfusu temsil etmemesi, işbirliği süreçlerinde nispeten zayıf aktörlerin yeterince etkin olmaması yönüyle eleştirmektedir.

KKÖSİ'lerin kimin kime ve ne için sorumlu olduğu konusunda hesap verme sorumluluğunda belirsizlik söz konusudur. Bu durum prosedürleri artırmakta ve politika oluşturma sürecini zorlaştırarak küreselleşmenin etkinliğini baltalamaktadır. Buna ek olarak, kurumlar kendi aralarında da rekabete girmekte ve finansman mekanizmalarını çarpıtmaktadırlar. Ayrıca KKÖSİ'ler için bir takım etik kaygılara da vurgu yapılmaktadır. Bunlar arasında, küresel normlar ve ilkeler çerçevesinin yokluğu, bir ortaklık düzenlemesinde hangi küresel halk sağlığı hedeflerinin takip edilebileceğinin belirsizliği, kamu sektörünün misyonu ve örgütsel öncelikleri ile sağlıkta eşitlik ilkesiyle çelişen çağrışımları, sosyal güvenlik ağlarının sağlanmasında kamu sektörünün rolünün azaltılması, bu durumun laissez-faire (bırakınız yapınlar) tutumuna yol açması, en savunmasız grupların menfaati için önyargılı ve halk sağlığı hedefleri ile özel sektörün uzun vadede ödeme talepleri arasındaki çıkar çatışmaları yer almaktadır (Missoni, 2008).

Küresel sağlık politikaları, iş dünyası ile birlikte gerçekleştirilmekte, böylece endüstriyel politikalar ve ticaret politikaları ile giderek daha uyumlu hale getirilmektedir. Bunun sonucu olarak hem küresel hem de ulusal düzeyde etkili düzenlemeler ve normatif eylemler gerçekleştirilebilmektedir (Ollila, 2005). Ancak; UN ve özellikle WHO, görev ve amaçlarını gözden kaçırmış gibi görünmekte ve şirketlerin kâr güdülerine ve piyasa mantığına meydan okuyan meseleleri ele alamamaktadır. Bu eğilim, az sayıda ülke tarafından tek tek veya toplu olarak, özellikle teşvik edilmiştir ve bu durum en çok G8 ile ilişkili gibi durmaktadır. Sektördeki kurumların ve özel vakıfların katkıları sağlıkla mücadelede ve insanların yaşam koşullarının iyileştirilmesinde büyük bir değere sahip olabilir. Ancak bu amaçla, sadece halk sağlığının yüksek yararı göz önünde bulundurularak seçilen karar ve yaklaşımların dikkate alınması gerekmektedir.

Bu ilgiyi yansıtacak meşruiyet ve yeterlilik hala WHO'da bulunmaktadır. Küresel inisiyatif için küresel çabayı yönlendirmek ve koordine etme kabiliyetindeki UN kurumunu güçlendirmek küresel toplumun çıkarına olacaktır. Bazı yazarların genel olarak çok taraflı kurumlar için tartıştıkları gibi, WHO liderlerinin ve savunucularının da meşruiyetini yeniden oluşturmaya başlaması gerekmektedir. Ayrıca "şeffaflığın, hesap verebilirliğin ve doğrudan baskının rolünü sınırlayan hükümler gibi demokrasinin belirli yönlerinin, çok taraflı kurumlara nasıl dâhil edilebileceğinin ve gayri meşruiyet suçlamalarına karşı nasıl daha sağlam bir hale getirilebileceğinin" araştırılması gerekmektedir. Küresel sağlık yönetiminin gelecekteki haritasında "herkes için sağlık" açısından, WHO sağlık yönetiminin merkezinde yalnız kalmalı, ancak daha geniş katılımı sağlamak için gözden geçirilmiş iç mekanizmalara sahip olmalıdır (Missoni, 2008).

Sonuç

Sağlığın kavramsallaştırılması, küresel sağlık işbirliğinde kritik öneme sahiptir. Çünkü sağlığın nasıl kavramsallaştırıldığı, kullanılan cevapların türleri üzerinde derin etkiler yaratacaktır. Tarihsel olarak, kamu malları için kolektif eylem elde etmek zor olmuştur. Küresel kamu malları kavramı, ortak ihtiyaca dayalı olarak kolektif eylemler için bir çerçeve sağlamaya çalışır. Bununla birlikte, küresel kamu malları kavramı, haklara ya da insan sağlığına dayalı bir politika modelini geliştirmek için çok az şey yapmaktadır. Küresel sağlık işbirliğine yönelik alternatif çerçeveleri araştıran sağlık kavramlarının yanı sıra, uluslararası normatif düzen sırasındaki çeşitli söylemlerin çıkarlarını sorgulayan eleştirel teoriler de dâhil olmak üzere, küresel sağlık işbirliğinin yeni kavram ve teorilerine ihtiyaç vardır.

Özel vakıfların (örn. Bill & Melinda Gates) ve KKÖSİ'lerin (örn. GFATM, GAVI) küresel sağlık ortamındaki önemli payı kuşkusuz devam etmektedir. Artan sayıdaki “dikey” girişimlerin ürettiği parçalanma, belirli hastalıkların tedavisi için ilaç ve hizmetlere ulusal düzeyde erişimi kolaylaştırıyor gibi görünse de, sağlık hizmetlerindeki sürekliliği zedelemektedir. Çoğulculuk ve ulusal sağlık planlarına uyumsuzluktan kaynaklanan sorunlar, gözlemciler arasında bu yaklaşımın etkinliği ve uygunluğu konusunda artan kuşkuları doğurmuştur.

Sürdürülebilirlik, adalet ve eşitlik konularındaki sorunlar, yüksek düzeyde finansman ihtiyacı ve hızlı sonuç beklentileri hem küresel hem de ulusal düzeydeki yapılanmaları zora sokmaktadır. Örneğin; GAVI'nin başlangıcında, GAVI finansmanı öncesinde temel aşı kapsamı dışında kalan çocukların bu şekilde devam edeceği ve yeni aşılara erişemeyeceği yönünde ciddi endişeler ortaya çıkmıştır. Yeni ve daha pahalı aşılar, ülke düzeyinde bağışıklama programlarının maliyetlerini yükseltmiş ve programların gelecekteki finansmanını son derece riskli bir hale getirmiştir.

Küresel sağlık politikalarını geliştirme yaklaşımları ile sağlık politikaları giderek daha fazla parçalanmış ve dikeyleştirilmiştir. Bu durum, müdahale edilecek hastalıkların seçilmesine, artan sayıda işbirliklerine ve özellikle de çeşitli sağlık sorunlarına yönelik yeni kurumların kurulmasına bağlı olarak derinleşen bir sorun halini almaktadır. Bu eğilimler, sağlık politikası oluşturmanın daha geniş kalkınma gündemi veya kapsamlı sağlık sektörü planlaması ile entegre edilmesi amaçları ile çelişmektedir. Çalışmamızda, birbiriyle bağlantılı olan bu faktörler arasındaki denge eşleştirilmeye çalışılmış ve “herkes için sağlık” açısından, WHO'nun orijinal görevini ve yetkisini geri kazanmasına izin verilmesi gerektiği önerilmiştir.

Kaynakça

- Acartürk, E. & Keskin, S. (2012). “Türkiye’de Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı Modeli”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 25-51.
- Barr, D. A. (2007). “Ethics in Public Health Research: A Research Protocol to Evaluate the Effectiveness of Public-Private Partnerships as a Means to Improve Health and Welfare Systems Worldwide”, *American Journal of Public Health*, 97, 19-25.
- Besley, T. & Ghatak, M. (2007). “Reforming Public Service Delivery”, *Journal of African Economies*, 16 (1), 127-156.

- Brown, S. (2008). Global public-private partnerships for pharmaceuticals: operational and normative features, challenges, and prospects. Retrieved from: <http://www.eisanet.org/be-bruga/eisa/files/events/turin/Brown-Sherri%20Brown%20Turin%202007.pdf>, (04.02.2019).
- Boz, S. S. (2013). "Kamu Özel İşbirliği Modeli", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 277-332.
- Buse, K. & Walt G. (2000a). "Global Public Private Health Partnerships: Part II What Are the Issues for Global Governance?", *Bulletin of the World Health Organization*, 78 (5), 699-709.
- Buse, K. & Walt, G. (2000b). "Global Public-Private Partnerships: Part I – A New Development in Health?", *Bulletin of the World Health Organization*, 78 (4), 549-561.
- Buse, K. & Harmer, A.M. (2007). "Seven Habits of Highly Effective Global Public-Private Health Partnerships: Practice and Potential", *Social Science & Medicine*, 64, 259-271.
- Dodgson, R., Lee, K. & Drager, N. (2002). Global Health Governance. A conceptual Review, *Discussion paper n.1, LSHTM – WHO*, February.
- Ertürk Atabey, S. (2012). *Sağlık Sistemleri ve Sağlık Politikası*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Johnson, S. A. (2017). *Challenges in Health and Development From Global to Community Perspectives*, Second Ed., Springer International Publishing, ISBN 978-3-319-53203-5 ISBN 978-3-319-53204-2 (eBook), (01.02.2019).
- Gediz Oral, B. (2014). "Sağlık Hizmetlerinin Küresel Kamusal Mal Olarak Değerlendirilmesi: Uluslararası Örgütler", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 51 (588), 79-96.
- Gediz Oral, B. (2016a). "Sağlık Hizmetleri Arzında Bir Alternatif: Kamu Özel Sektör İşbirlikleri", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresi*, ISBN 978-975-8628-48-3, 631-639.
- Gediz Oral, B. (2016b). "Marketization of Health Services, An Alternative Supply of Health Services: Public Prive Partnerships in Turkey", *2016 Sosyo-Economic Strategies*, Ed. Ali Rıza Gökbnar, Birol Kovancılar, Selim Duramaz, Germany: Lambert Academic Publishing, ISBN: 978-3-330-00679-9, 135-16.
- Gediz Oral, B. & Arpazlı Fazlılar, T. (2018). "Sağlık Odaklı Küresel Kamu Özel Sektör İşbirlikleri", *Maliye Araştırmaları -2*, Ed. Selçuk İpek, E-ISBN: 978-605-327-740-8, Ekin Yayınevi, Bursa, 315-336.
- Gürkan, M. F. (2014). *Kamu Özel Ortaklığı*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Karahanogulları, Y. (2012). "Kamu Özel Ortaklığı Modelinin Mali Değerlendirmesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(2), 95-125.
- Kirmanoglu, H., Yılmaz, B. E. & Susam, N. (2006). "Maliye Teorisinin Çıkmazı Küresel Kamusal Mallar (Kalkınma Yardımları İçinde Küresel Kamusal Malların Finansmanı)", *21. Türkiye Maliye Sempozyumu: Kamu Maliyesinde Güncel Gelişmeler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 10- 14 Mayıs, Antalya.
- Missoni, E. (2008). "Who Governs World Health?", http://www.eduardomissoni.net/CV/mieiscritt/pdf/080926%2020Who_Governs_World_Health_Martigny.pdf, (10.02.2019).

- Missoni, E. & Pacileo G. (2015). "Global Public-Private Partnerships", <https://www.aeonprime.net/pdf-2-1-3-global-public-private-partnerships-eduardo-missoni-guglielmo-pacileo.html>, (25.02.2019).
- Nordhaus, W. D. (2005). "Paul Samuelson and Global Public Goods", *Review literature and arts of the Americas*, 36(4), 387-389.
- Ollila E. (2005). "Global Health Priorities - Priorities of the Wealthy?", *Global Health*, 1, 6-10.1186/1744-8603-1-6, (04.04.2018).
- Rangan, S., Samii, R., & Van Wassenhove, L. N. (2006). "Constructive Partnerships: When Alliances between Private Firms and Public Actors Can Enable Creative Strategies", *Academy of Management Review*, 31(3), 738-751.
- Sarısu, A. (2008). "Altyapı Yatırımlarında Kamu ve Özel Sektör İşbirlikleri-I", *Yaklaşım Dergisi*, 181, 199- 205.
- Schomaker, R. M. (2017). "Public-Private Governance Regimes in the Global Sphere", *Public Organization Review*, 17(1), 121-138.
- Smith, R. D. & MacKellar, L. (2007). "Global Public Goods and the Global Health Agenda: Problems, Priorities and Potential", *Globalization and Health*, 3(9) <http://www.globalizationandhealth.com/content/3/1/9>, (15.02.2019).
- Smith, R.D. (2003). "Global Public Goods and Health", *Bulletin of the World Health Organization*, 81(7), 475.
- Stiglitz, J. E. (1994). *Kamu Kesimi Ekonomisi*, Çev. Batırel, Ö .F., 549, İİBF Yayın No: 396, İkinci Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, M. & Uysal, Ö. (2012). "Kamu Maliyesine Etkileri Açısından Kamu Özel Sektör Ortaklıkları Üzerine Bir Değerlendirme", *Maliye Dergisi*, 162, 155- 174.
- Topkaya, Ö. (2016). "Sosyal Politika Bağlamında Dünyada Sağlık Politikalarının Tarihsel Gelişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(2), 707-722.
- Türmen, T. (1999). "Making Globalization Work for Better Health", *Development* 42(4), 8-11.
- Walt, G. (1998). "Globalization of International Health", *Lancet*, (351), 434-437.
- Woodward D, Drager N, Beaglehole R. & Lipson, D. (2001). "Globalisation and Health: A 22 Framework for Analysis and Action", *Bulletin of the World Health Organization*, 79, 875-881.
- Yalçın, A. Z. (2009). "Küresel Çevre Politikalarının Küresel Kamusal Mallar Perspektifinden Değerlendirilmesi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 288-309.

Açıklamalar

1. Türk literatüründe *Public Private Partnerships (PPPs- 3P)* kavramının karşılığı olarak; Kamu-Özel Sektör İşbirliği (Sarısu, 2008), Kamu-Özel Sektör Ortaklığı (Şahin-Uysal, 2012), Kamu-Özel İşbirliği (Boz, 2013), Kamu-Özel Ortaklığı (Gürkan, 2014), Kamu Özel Ortaklığı Modeli (Acartürk-Keskin, 2012), eksik imtiyaz (Karahanoğulları, 2011) gibi kavramlar kullanılmaktadır. Biz Kamu Özel Sektör İşbirliği kavramını kullanmayı tercih ediyoruz.

2. Burada ikili bağışçılar veya “iki taraflı yardım” kavramı, ilgili desteğin doğrudan hükümete sağlanmasını ifade eder. ABD iki taraflı yardımların yaklaşık 1/3’ünü sağlamaktadır. Küresel sağlık politikası ortamında ABD'nin rolü 1990'larda artmıştır. ABD, aynı zamanda AB'nin başlangıçta daha kritik olduğu GFATM'nin (AIDS Tüberküloz ve Sıtma ile Mücadelede Küresel Fon) oluşturulmasında da etkili olmuştur. Bu süreçte, ABD dış politikası UN gibi uluslararası kurumlar aracılığıyla hareket etmeye veya ortak hedeflere ulaşmak için diğer milletlerle işbirliği içinde çalışmaya daha az meyilli olmuştur (Ollila, 2005). UN, WB, WHO gibi kuruluşların dâhil olduğu çok taraflı yardımlarda ise bağışlar bir havuzda toplanır ve yardım buradan gerçekleştirilir.

3. İnsan sağlık sistemi tarafından bilinmeyen, insandan insana kolayca bulaşabilen ve bu nedenle tüm dünyaya yayılma riski olan viral hastalıklardır.

4. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu

5. WHO, KKÖSİ için ilkeleri ve çalışma çerçevesini tanımlamak üzere bir Çalışma Grubu oluşturmuştur. Temel etik ilkeler; yararlanma, zararsızlık, özerklik ve eşitliktir (Buse ve Walt 2000a). Bunlar, tıp alanını destekleyen etik ilkelerle aynı ilkelere sahiptir. WHO ortaklıklarının çerçevesi açısından, Çalışma Grubu, WHO'nun tarafsız bir sağlık otoritesi olarak itibarını korumanın ve ortaklık faaliyetlerinin uygunluğunu önemli endişeler olarak değerlendirmenin ve potansiyel çıkar çatışmalarını azaltmaya yönelik önerilen prosedürleri belirleme ihtiyacını vurgulamaktadır (Buse ve Walt, 2000a). WHO'nun işbirliği için kılavuz ilkeleri, KKÖSİ'lerin WHO Etik Kurulu ve Kamu Sektörü İşbirliği Komitesi tarafından gözden geçirilmesine ilişkin hükümler içermiştir (Johnson, 2017: 181).

6. Dodgson vd. (2002) yönetimi yönetişimden ayırır ve yönetişimi “ortak hedefler doğrultusunda kolektif eylemleri teşvik etmek ve ortak çözümler sunmak için bir toplum tarafından benimsenen eylemler ve araçlar” olarak tanımlamaktadır. Yönetişim, ortak sosyal hedefler ve amaçlar doğrultusunda resmi veya gayri resmi faaliyetler ve mekanizmalardır (Missoni, 2008).

Anne-Baba İlgisinin Çocukların Okul Başarısı Üzerindeki Etkisi

Turhan Şengönül ^{a, b}

Özet

Bu makalenin amacı, anne-babanın eğitime ilgisi ile çocukların akademik başarısı arasındaki ilişki üzerine yapılmış araştırma literatürünü incelemektir. Araştırmacılar, anne-baba ilgisinin hem anaokulu, ilkokul, ortaokul hem lise öğrencilerinin akademik performansını etkilediğini ileri sürmektedir. Anne-baba ilgisi, evde çocukları sosyalleştirme ve yetiştirme süreci ya da disiplin, anne-babaların çocuklarının eğitimi ve akademik başarısı için istekleri ve beklentileri, okulla iletişim, okul hakkında tartışmalar ve okul etkinliklerine katılım gibi çeşitli faktörler bakımından tanımlanmaktadır. Anne-babalar, çocuklarının daha iyi akademik performansını sağlamak amacıyla çocukları ile okul etkinliklerini tartışmakta, onların ev ödevini izlemekte, kontrol etmekte ve yardım etmekte, öğretmenlerle iletişim kurmakta, okul işlerine, etkinliklerine ve anne-baba-öğretmen toplantılarına katılmaktadır. Onlar çocuklarının daha çok eğitimsel kazanıma ve daha yüksek akademik başarıya sahip olmalarını beklemekte ve istemektedir. Anne-babaların bu eğitimsel beklentileri ve istekleri, çocukların akademik başarısı ile olumlu biçimde ilişkili olmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Çocukları Sosyalleştirme
Anne-Baba İlgisi
Anne-Baba Beklentisi
Okul Başarısı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 04.04.2019
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.549463

Influence of Parental Involvement on School Achievement of Children

Abstract

The aim of this article is to examine the related research literature conducted on the relationship between parental involvement in education and children's academic achievement. Researchers have suggested that parental involvement influences the academic performance of students at kindergarten, primary school, secondary school as well as high school. Parental involvement is defined in terms of various factors such as discipline or the process of socializing and parenting children in the household, parental aspirations and expectations for children's education and academic achievement, communication, discussions about school, and participation in school activities. Parents discuss school activities with children, monitor, check and help with their homework, communicate with teachers, attend school functions and parent-teacher conferences in order to ensure better academic performance of their children. They expect and aspire for their children to have higher rates of educational attainment and higher academic achievement. These educational expectations and aspirations of parents are positively associated with academic achievement of children.

Keywords

Socializing Children
Parental Involvement
Parental Expectation
School Achievement

About Article

Received: 04.04.2019
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.549463

^a turhan.sengonul@ege.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı, ORCID No: 0000-0003-4760-2204

Giriş

Eğitim, günümüzde toplumların gelişmesi için gerekli kurumlardan biri olarak kabul edilmektedir. Aile ve eğitim kurumları, bireylere belirli bilgileri, değerleri, davranışları öğrettiğinde bireylerin toplumda beklenen ve istenen yönde davranışlar gösterme olasılığı artmaktadır. Bütün toplumlar eğitimi önemsemekte ve eğitilmiş birey sayısını arttırmaya çalışmaktadır. Okulların ve öğretmenlerin niteliği yanında anne-babaların çocuklarının eğitimiyle ilgilenme derecesi, çocukların akademik başarısını olumlu bir biçimde etkilemektedir. Teorisyenler ve araştırmacılar, anne-babaların eğitim yönünde sahip oldukları tutumları ve çocuklarının eğitimi için katıldıkları etkinlikleri vurgulamakta, eğitim ve okul yönündeki olumlu tutumların çocukların artan akademik performansı ile ilişkili olduğunu ileri sürmektedirler (Rimm-Kaufman, Pianta, Cox ve Bradley, 2003). Araştırmalar anne-babaların çocuklarının akademik etkinliklerine ilgi derecesi ile çocuklarının akademik başarı düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Aileler onların eğitimi ile ilgilendiğinde çocuklar büyük olasılıkla yüksek akademik başarı düzeylerine ve gelişmiş davranışa sahip olabilmektedir (Bryan, 2005). Eğitim kurumları kadar aile de bireyleri toplumun değerleri yönünde sosyalleştirmede ve eğitmede önemli bir rol oynamaktadır. Öğrenme evde ailedeki etkileşim yoluyla başlamaktadır. Çevresel ve ekonomik faktörlerle birlikte anne-babaların çocukların eğitimiyle ilgilenmesi, çocukların biliş, dil ve sosyal beceriler gibi alanlarda gelişimini etkilemektedir. Bu alanda araştırmalar okula girmeden önceki yıllarda aile etkileşiminin ve ilgisinin önemini göstermektedir (Wynn, 2002). Çocuklarının eğitimi boyunca anne-babaların onların eğitimine gösterdikleri ilgiyle ortaya çıkan sürekli çabaları akademik başarıyı geliştirmektedir (Driessen, Smith ve Slegers, 2005). Anne-babalar çocuklarını sosyalleştirmek ve eğitmek için ne kadar çok ilgilenir ise çocuklar toplumda yaratıcı ve sorumlu bireyler olabilmekte ve okulda başarı gösterebilmektedir. Anne-babalar onların daha iyi bir akademik performans elde etmesi ve okul başarısını arttırması için çocuklarını parasal olarak ve duygusal olarak desteklemekte, motive etmekte onlar için eğitimsel materyaller sağlamaktadır. Anne-babaların çocuklarının eğitimiyle ilgilenmesi önemli olmakla birlikte anne-baba ilgisinin boyutları çeşitli biçimlerde vurgulanmaktadır. Çocuklarındaki akademik performansı ilerletmek için anne-babalar, evde çocukları ile belirli bir etkileşime girmekte ve çocuklarının eğitimiyle ilişkili olarak okulla bağlantılarını sürdürmektedir. Anne-baba ilgisi, anne-babaların evde ve okulda çocuğunun eğitimiyle meşgul olduğu etkinlikler ve anne-babaların çocuğunun eğitimi, okulu ve öğretmeni yönünde sahip olduğu olumlu tutumlar olmak üzere birçok yolla tanımlanmakta ve ölçülmektedir (Kohl, Lengua ve McMahon, 2000). Anne-babalar, okul saatleri dışında çocuklarına eğitim hakkındaki tutumlarını iletmekte ve bu tutumlar, çocukların sınıftaki davranışlarına ve öğretmenlerin çocuklarla ve anne-babalarla ilişkilerine yansımaktadır (Kellaghan, Sloane, Alvarez ve Bloom, 1993). Anne-baba ilgisi, çocuklarına okumada yardım etme, onları ev ödevlerini bağımsız olarak yapması için teşvik etme, evin içinde ve ev dışında onların etkinliklerini izleme ve farklı konularda öğrenmelerini geliştirmek için özel ders alma hizmetleri sağlama gibi etkinlikleri içermektedir (Topor, Keane, Shelton ve Calkins, 2010). Feurstein (2000) anne-baba ilgisini, anne-babaların veli toplantılarına katılarak çocuklar ile okul etkinliklerini tartışma gibi birçok davranışı kapsayan bir etkinlik olarak belirtirken, Holloway, Yamamoto, Suzuki ve Mindnich (2008) hem ev ödevini izleme, kontrol etme gibi evdeki davranışları hem de okul organizasyonlarına katılma ve öğretmenlerle iletişim kurma gibi çocukların eğitimiyle ilgili etkinlikleri gerçekleştirme olarak tanımlamaktadır. McNeal Jr. (2014) anne-baba ilgisine ilişkin geliştirdiği modelde

anne-babalar ile çocuklar arasındaki konuşmalar ve tartışmalar, anne-babaların veli toplantılarına katılımı, okul etkinlikleriyle doğrudan meşgul olmaları, çocukların akademik ilerlemesini izlemeleri biçiminde dört ögeyi belirlemekte ve anne-babalar ile çocuklar arasındaki konuşmaları ve tartışmaları en önemli öge olarak görmektedir. Anne-baba ilgisi, anne-babaların çocukları ile tartışması (Halle, Kurtz-Costes ve Mahoney, 1997), anne-babaların çocuklarının akademik başarısı için beklentileri (Sanders ve Sheldon, 2009), anne-babaların okul etkinliklerine katılımı (Barnard, 2004) ve çocukları sosyalleştirmenin ve yetiştirmenin farklı biçimleri (Dornbush, Ritter, Leiderman, Roberts ve Fraleigh, 1987; Steinberg, Lamborn, Dornbusch ve Darling, 1992) gibi anne-babaların farklı uygulamalarını ve davranışlarını içermektedir. Anne-baba ilgisi, anne-babaların (a) çocuklarının okuldaki etkinlikleriyle, (b) çocuklarının evdeki eğitim etkinlikleriyle, (c) çocuklarının doğrudan akademik etkinlikleriyle ve (d) çocuklarının dolaylı olarak akademik etkinlikleriyle ilgilenmesi olarak dört geniş alanda sınıflandırılabilir. Anne-babaların eğitimsiz ya da daha eğitilmiş olma durumu, iş ya da mesleki statüsü, iş yaşamı, sosyal çevre gibi sosyo-ekonomik statü değişkenine bağlı olarak çocuklarının eğitimiyle ilgilenme derecesi değişebilmektedir. Anne-babalar ilk yaştan itibaren çocuklarıyla ilgilendiğinde, belirli bir kişilik oluşturmak için onlara belirli değerleri, iyi tutumları ve davranışları kazandırabilmekte, onlara yol gösterebilmekte ve onların yaşamını biçimlendirebilmektedir. Çocuklar sosyalleştirilme süreçlerinde anne-babaların benimsedikleri, içselleştirdikleri değerleri ve gösterdikleri davranışları model alabilmektedir. Sosyoekonomik statü, sosyal sınıf, aile boyutu gibi sosyal köken faktörleri göz önüne alındığında bile anne-babaları tarafından çocuklarının eğitime gösterilen ilgi, çocuklarının akademik başarısını olumlu bir biçimde etkilemektedir (Deslorges ve Abouchar, 2003).

Günümüzde eğitimin ve eğitim alanındaki başarının bir değer olarak kabul edilmesi eğilimi, yazarı bu literatür araştırmasını yapmaya motive etmiştir. Bu literatür araştırması, eğitim dünyasına ve akademik alana katkı sağlayabilmek ve yararlı olabilmek amacıyla yapılmıştır. Aileler, okullar, öğretmenler, okul yöneticileri, milli eğitim bakanlığı, üniversiteler, eğitimle ilgili kuruluşlar, uzmanlar ve tüm toplum, eğitimi ve eğitim alanındaki başarıyı önemli ve değerli olarak görmekte ve öğrencilerin okulda akademik olarak daha başarılı olmasını istemektedir. Aileler ve okullar öğrencilerin akademik başarısını arttırmayı amaçlamakta ve bu amaca ulaşabilmek için çabalarını yoğunlaştırmaktadır. Anne-babaların çocuklarının eğitime gösterdikleri ilginin çocuklarının akademik başarılarını nasıl etkilediği konusuna odaklanan bu çalışma, ailelere, öğretmenlere, okul yöneticilerine yararlı olacak, aydınlatıcı ve yol gösterici bilgileri yansıtan araştırma bulgularına işaret etmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, anne-babaların eğitim alanında çocuklarına gösterdikleri ilgi ile çocuklarının akademik başarısı arasındaki ilişki üzerine yapılmış araştırma literatürünü incelemektir. Bu araştırma, anne-babaların çocukları için eğitim alanında gösterdikleri ilginin nasıl tanımlandığını ve tartışıldığını, anne-baba ilgisinin okul öncesi ana sınıfı, ilköğretim, ortaokul ve lise düzeylerinde öğrencilerin akademik başarıları ile ilişkilerini ele almayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, anne-babaların eğitim alanında çocuklarına gösterdiği ilginin yönlerini ve boyutlarını tanıtmakta ve anne-baba ilgisinin öğrencilerin akademik başarısını nasıl etkilediği üzerine odaklanmaktadır. Yazar, anne-babaların çocuklarına eğitim alanında okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise dönemlerinde gösterdikleri ilgiyi ve bu ilginin yönleri ve boyutlarının neler olduğunu betimlemeye ve açıklamaya çalışmaktadır. Bu çalışma anne-babaların eğitim alanında çocuklarına ilgisi ile öğrencilerin akademik başarısı arasındaki anlamlı ve tutarlı ilişkileri bulan araştırmalara ve bu araştırmaların bulgularına odaklanmaktadır. Çalışmada anne-baba ilgisi ve çocukların akademik başarısı arasındaki ilişkiye aracılık eden değişkenleri açıklamada teorik çerçeve ya da kavramlar belirlenmekte ve tanımlanmaktadır. Anne-babaların eğitime ilişkin değerleri, inançları, tutumları, çocuklarını sosyalleştirme ve yetiştirme biçimi, anne-babaların çocuklarının eğitimi ve akademik başarısı için istekleri, beklentileri bu çalışmada teorik çerçeve ya da kavramlar olarak yer almıştır. Bu çalışmada yazar, anne-baba ilgisi ile öğrencilerin akademik başarısı arasındaki ilişkiyi araştırmak için anne-babaların eğitim alanında çocuklarına gösterdiği ilginin okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise dönemlerinde öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkisi üzerine yapılan araştırmaları, yeniden incelemeleri, meta analizleri, raporları ve kitapları incelemiştir.

Anne-Babaların Çocuklarının Eğitimine İlgisini Tanımlama ve Kavramlaştırma

Teorisyenler ve araştırmacılar, anne-babaların eğitim alanında çocuklarına gösterdiği ilginin yönlerini ve boyutlarını tartışmaktadır. Anne-baba ilgisi, ailede anne-babaların çocuklarına uyguladıkları disiplin, anne-babaların çocuklarının eğitimini sürdürmesi ve akademik başarısı için istekleri ve beklentileri, çocuklarıyla okul hakkındaki konuşmaları, tartışmaları, onların okulla ilişkili etkinliklere katılımı gibi öğelerle tanımlanmaktadır (Singh, Bickley, Keith, Keith, Trivette ve Anderson, 1995). Anne-baba ilgisi, anne-babaların sosyalleştirme ve çocuk yetiştirme süreçlerinde çocuklarına destekleyici ve yardım eden tutum ve davranışlar göstermesi ve onların eğitimsel süreçlerine ve deneyimlerine katılması olarak gerçekleşmektedir. Bir yandan çocuklarının eğitim alanında yüksek düzeylerde başarılı olabilmesi için anne-babaların yüksek beklentilerini sürdürmesi, çocuklarıyla daha çok iletişim kurmaları, okul etkinlikleri konusunda görüş alışverişi yapmaları, öğretmenlerine vermeden önce çocuklarının ev ödevlerini kontrol etmeleri, diğer yandan anne-babaların okul organizasyonlarına ve etkinliklerine ilgisi ve katılımı gibi öğeler, anne-baba ilgisinin boyutları olarak belirlenmektedir (Jeynes, 2007). Shute, Hansen, Underwood ve Razzouk (2011) anne-baba ilgisini, evdeki etkinlikler ve okul yönündeki etkinlikler olarak iki ana kategoride gruplamaktadır. Evdeki etkinliklerle anne-babalar hem çocuklarına belirli değerleri, tutumları, davranışları ve standartları iletmekte ve göstermekte hem de çocuklarına onların eğitimi ve akademik başarısı için isteklerini ve beklentilerini iletmektedir. Çocuklarının okuluyla ilgilenme temelinde anne-babalar, bir yandan çocuklarıyla okul etkinlikleri, programları ve okul planları hakkında konuşmakta ve tartışmakta, diğer yandan okuma etkinliklerine model olarak ve destekleyerek evde çocuklarına okuma yapmakta, onların ev ödevlerini kontrol etmekte, onların evdeki belirli kurallara uymasını sağlamakta ve onları gözetlemekte ve denetlemektedir. Anne-babalar öğretmenlerle iletişim kurmakta, okul organizasyonlarına katılmakta, okulla ilişkili çalışmalarda ve etkinliklerde gönüllü olmaktadır.

Anne-Baba İlgisinin Öğrencilerin Akademik Başarısı Üzerindeki Etkisi ile İlişkili Araştırma Bulguları ve Tartışmalar:

Anne-babalar çocuklarının eğitimi alanında dört yönde ya da boyutta ilgisini göstermektedir. Onlar, (a) çocuklarını sosyalleştirmekte ve yetiştirmekte, (b) evde çocuklarının eğitimiyle ilgilenmekte, (c) çocuklarının okuluyla ilgilenmekte ve (d) çocuklarının eğitimi ve akademik başarısı için beklentilerini ve isteklerini sürdürmektedir. Araştırmalar, anne-babaların çocuklarına gösterdikleri bu ilginin yön ve boyutlarının öğrencilerin akademik başarısı ile ilişkili olduğunu bulmaktadır.

Çocukları Sosyalleştirme ve Yetiştirme Biçimi İle Çocukların Akademik Başarısı Arasındaki İlişki

Araştırmacılar anne-babaların çocuklarını sosyalleştirme ve yetiştirme biçimi ile çocukların akademik başarısı arasındaki ilişkilere işaret etmişlerdir. Baumrind (1978) çocukları sosyalleştirmede ve yetiştirmede demokratik, otoriter ve aşırı serbestlik sağlayan biçim olarak başlıca üç yaklaşımı belirlemiştir. Baumrind (1991) çocukları sosyalleştirmede ve yetiştirmede istekler ve duyarlılık boyutlarını vurgulayarak, demokratik tutum ve davranış sergileyen anne-babaların çocuklarına duyarlı davrandıklarını ve onlara belirli isteklerini ilettiklerini ileri sürmüştür. Araştırmada bu anne-babaların çocuklarına daha çok sevgi gösterdikleri ve onları araştırmaya, keşif yapmaya teşvik ettikleri ve ilgi duydukları alanlarda meşgul olmasını sağlamaya çalıştıkları gözlenmiştir. Baumrind, otoriter anne-babaların ise belirli isteklerini çocuklarına iletmekle birlikte onlara duyarlılık göstermediklerini, çocuklarıyla daha az ilgilendiklerini ve onlarla açık iletişimi yeterli düzeyde kurmadıklarını belirtmiştir. Çocuklarına aşırı yüz veren anne-babaların da çocuklarına duyarlılık göstermekle birlikte belirli isteklerini onlara ilettiklerini ya da çocuklarından istekleri olmadığı görülmüştür. Araştırmada çocuklarına duyarlılık göstermeyen ve onlara isteklerini iletmeyen ya da onlardan istekleri olmayan anne-babaların çocuklarına aşırı serbestlik sağlayarak onları ihmal ettikleri belirlenmiştir (Dornbush, ve diğerleri, 1987).

Araştırmacılar, çocukları sosyalleştirmede ve yetiştirmede demokratik biçim ve uygulamalar ile öğrencilerin akademik başarısı arasında olumlu bir ilişki olduğunu bulmuşlardır (Dornbush ve diğerleri, 1987; Lamborn, Mounts, Steinberg ve Dornbusch, 1991). Erdoğan (2007) annelerin olumlu tutumlarının çocukların akademik başarısı ile daha çok ilişkili olduğunu ve anne-babalar çocuklarına demokratik davranışlar sergilediklerinde, onların gelişimi ile ilgilendiklerinde ve onların okul çalışmalarına destek olduklarında çocuklarının akademik başarılarının arttığını ileri sürmüştür. Diğer yandan, sosyalleştirme süreçlerinde anne-babaların çocuklarına aşırı serbestlik sağlaması ile öğrencilerin okul başarısı arasında olumsuz bir ilişkinin var olduğuna işaret edilmiştir (Baumrind, 1978; Dornbush ve diğerleri, 1987; Maccoby, 2000). Baumrind (1967) bir araştırmasında çocuklarına aşırı serbestlik sağlayan ailelerden gelen anaokulu çocuklarının kendine güvenlerinin daha az olduğunu ve yeteneklerinin daha düşük olduğunu bulurken, demokratik tutumlar ve davranışlar sergileyen ailelerden gelen anaokulu çocuklarının daha aktif, sosyal yanlı ve başarı yönelimli olduklarına işaret etmiştir. Baumrind (1991) ergenlikte bu ilişkiyi tekrar incelemiş ve daha önceki araştırma bulgularında vurgulandığı gibi çocukları sosyalleştirmede ve yetiştirmede demokratik biçim ve uygulamaların çocukların okul başarısını olumlu bir biçimde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Dornbush ve diğerleri (1987) Baumrind'in çocukları sosyalleştirme ve

yetiştirme tipolojisini geliştirerek ve test ederek, iki karşıt yaklaşım olarak anne-babaların çocuklarına otoriteryan tutum ve davranışları ile aşırı serbestlik sağlayan tutum ve davranışların erkek ve kız ergen öğrencilerin okul başarısı ile olumsuz biçimde ilişkili olduğunu bulmuşlardır.

Araştırmacılar anne-baba sevgisi ile öğrencilerin okul başarısı arasında güçlü bir ilişkinin var olduğuna işaret etmişlerdir. Şentürk (2012) ailedeki sevgi, güven ve kabul edilme gibi temel psikolojik gereksinimlerin karşılanmasının insan gelişiminin temel koşulu olduğunu, anne-babaların sevgi ve ilgisinden yoksun kalan çocukların yalnızlık duygusunu daha çok hissettiklerini ve çalışma, araştırma ve başarı elde etme çabasını daha az gösterdiklerini ileri sürmüştür. Bir araştırmada, Deslandes, Royer, Turcotte ve Bertrand (1997) anne-babaların demokratik desteği ile hem erkeklerin hem kızların okul başarısı arasında anlamlı ve tutarlı bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Yılmaz (2000) lise birinci sınıf öğrencileri ile ilişkili araştırmasında anne-babaların çocuklarına sağladıkları psikolojik özerkliğin öğrencilerin akademik başarısını etkilediğini vurgulamıştır. Psikolojik özerklik erkek öğrencilerin akademik başarısı ile ilişkili bulunurken, psikolojik özerklik ve kabul/ilgi boyutu kız öğrencilerin akademik başarısı ile ilişkili olmuştur. Arcan (2006) ise anne-babaların, çocuklarına gösterdiği demokratik tutumun ve davranışların öğrencilerin başarı puanlarını olumlu biçimde etkilediğine işaret etmiştir. Araştırmada çocukları sosyalleştirmede ve yetiştirmede demokratik biçiminin boyutları olarak anne-babaların çocuklara sağladığı psikolojik özerklik hem erkek öğrencilerin hem de kız öğrencilerin başarı puanları ile ilişkili olurken, çocukları kabul etme/ilgi gösterme kız öğrencilerin başarı puanları ile ilişkili görünmüştür. Bir meta çözümleme yapan araştırma, destekleyici, yardımcı ve uygun disiplin olarak nitelenen sosyalleştirme süreçlerindeki demokratik uygulamalar ile ortaokul öğrencilerinin akademik başarısı arasındaki güçlü olumlu ilişkiyi vurgulamıştır (Jeynes, 2007). Araştırmalarında, Steinberg ve diğerleri (1992) çocukları sosyalleştirmede ve yetiştirmede demokratik biçim ve uygulamaların ergenlerin okul meşguliyetine ve genel puan ortalaması olarak daha iyi bir okul performansına yol açtığını bulmuşlardır. Benzer biçimde, Nyarko (2011) hem annelerin hem babaların çocukları sosyalleştirme ve yetiştirme süreçlerindeki demokratik tutum ve davranışlarının ortaokul öğrencilerinin akademik başarısıyla olumlu biçimde ilişkili olduğunu belirtmiştir. Paulson (1994) çalışmasında çocuklarını sosyalleştirmek ve yetiştirmek için anne-babaların gösterdikleri duyarlılığın ve ilettikleri isteklerin erken ergenlerin başarısı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Hem annelerin hem babaların duyarlılığı ve istekleri, öğrencilerin okul başarısını olumlu bir biçimde etkilemiştir. Deslandes ve diğerleri (1997) araştırmalarında anne-babalarının sıkı, sıcak ve demokratik biçimde davrandıklarını söyleyen ergenlerin akranlarına göre ortaokulda daha iyi performans gösterdiklerini bulmuşlardır. Bu sonuç, Dornbush ve diğerlerinin (1987) ve Kim'in (2002) yürüttükleri araştırmalarda elde ettikleri bulgularla benzerlik göstermiştir. Diğer bir araştırmada Marchant, Paulson ve Rothlisberg (2001) sosyalleştirme ve yetiştirme süreçlerinde anne-babaların çocukları için duyarlılığı ve istekleri, çocuklarının eğitimi yönünde gösterdikleri ilgisi, anne-babaların eğitime ilişkin değerleri ve okul organizasyonlarına katılımı, çocuklarına öğretme yönünde gösterdikleri duyarlılık ve istekleri gibi faktörler ile çocukların okul başarısı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Bu bulgular, destekleyici aile çevresi ile ergenliğin erken döneminde akademik başarı arasındaki ilişkiyi doğrulamıştır. Anne-babaların çocuklarını sosyalleştirme ve yetiştirme süreçlerinde onlara okul başarısını yükseltmesi için kullandıkları akademik

stratejileri öğrettiklerine işaret eden Aunola, Stattin ve Nurmi (2000) demokratik tutum ve davranışlar sergileyen ailelerden gelen ergenlerin başarı stratejilerini uygularken, çocuklarını ihmal eden ailelerden gelen ergenlerin uyumsuz ve görevden kaçma eğilimleri gösterdiklerini belirtmişlerdir. Çocukların izledikleri başarı stratejilerinin onların akademik performansıyla anlamlı biçimde ilişkili olduğu görülmüştür. Sosyalleştirme ve yetiştirme biçiminin çocukların sosyalleştirmesi ve yetiştirilmesi süreçlerindeki uygulamaları yönettiğini ve çocukların okul başarısı ile ilişkili olduğunu vurgulayan araştırmalar, çocuklarını sosyalleştirme ve yetiştirme süreçlerinde demokratik tutum ve davranışlar sergileyen anne-babaların çocuklarıyla ilgilendiklerini, onları izlediklerini, kontrol ettiklerini, okulda verilen ev ödevinde onlara yardım ettiklerini göstermiştir. Anne-babaların bu tür sosyalleştirme uygulamaları ile ergenlerin okul başarısı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu doğrulanmıştır (Steinberg ve diğerleri, 1992). Benzer biçimde, Akın (2009) araştırmasında çocuklarına demokratik, hoşgörülü ve güven verici tutum ve davranışlar gösteren anne-babaların öğrencilerin akademik başarılarını olumlu biçimde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Satır (1996) ise araştırmasında çocuklarına yakın ilgi gösteren, çalışmayı planlayan ve çalışma ortamını düzenleyen ve çocuklarının akademik başarısını öven, destekleyen ve çalışma yoluyla akademik başarısızlığın üstesinden gelebileceğini çocuklarına telkin eden anne-babaların çocuklarının akademik başarılarının yüksek olduğunu bulmuştur.

Anne-Babaların Evde Çocuklarının Eğitimiyle İlgilenmesi İle Çocukların Akademik Başarısı Arasındaki İlişki

Araştırmalar, anne-babaların evde çocuklarının eğitimiyle ilgilenmesi yoluyla çocuklarının akademik başarısını etkilediklerini ileri sürmüşlerdir. Anne-babaların çocukları ile iletişim kurması, çocukları için evde bir öğrenme ortamı yaratması, okulda çocuklarına verilen ev ödevini izlemesi, kontrol etmesi ve yardım etmesi gibi stratejiler, evde çocukların eğitimiyle ilgilenmenin göstergeleri olarak belirlenmiştir (Jaiswal ve Choudhuri, 2017). Şad (2012) anne-babaların evde çocuklarıyla okulla ilgili konuşmaları, çocuklarının ev ödevine yardım etmesi, okuldaki etkinliklere ve toplantılara gönüllü olarak katılımı, öğretmenlerle görüşme gibi anne-baba ilgisinin öğrencilerin akademik başarısını olumlu yönde etkilediğini bulmuştur. Graves ve Wright (2011) ise araştırmalarında anne-babaların çocuklarının eğitimiyle ilgilenerek evde çocuklarına okuryazarlığı öğretmeyi teşvik eden ortam sağlaması, okumada çocuklarına model olması ve onların okumasını desteklemesi ile çocukların akademik başarısı arasında olumlu bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Benzer biçimde, Çelenk (2003) anne-babalar çocuklarında ilk okuma yazma ve okuduğunu anlama becerilerini geliştirmek için evde onlara yardım ettiklerinde, çocukların okulda daha başarılı oldukları sonucuna ulaşmıştır. Evde çocuklarıyla derslerle ilgili okuma-yazma etkinliklerini ve çalışmalarını sürdüren anne-babaların çocuklarının okuryazarlık gelişimini olumlu bir biçimde etkiledikleri görülmüştür. Evde çocuklarına derslerle ilgili okuma-yazma etkinliklerini ve çalışmalarını nasıl sağlayacaklarına ilişkin bir programa katılması yoluyla öğrendikleri bilgileri ve becerileri uygulayan anne-babalar, çocuklarının daha yüksek düzeyde okuryazarlık başarısı elde etmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Evde okuryazarlık derslerinin gerektirdiği etkinlikleri ve çalışmaları yapan anne-babaların çocukları, etkinlikleri ve çalışmaları daha az yapan ya da hiç yapmayan anne-babaların çocuklarına göre daha yüksek düzeyde okuryazarlık başarısı kazanmışlardır (Crosby, Rsinski, Padak ve Yıldırım, 2015). Bununla birlikte, Keçeli-Kayısılı (2008) anne-babaların “eğitimin, öğrenmenin okulda ve öğretmenin sorumluluğunda gerçekleşmesi gerektiği” gibi

bir anlayışa sahip olduklarında, evde çocuklarının eğitimiyle hiç ilgilenmediklerini ya da daha az ilgilendiklerini ileri sürmüştür. Araştırmada anne-babalar çocukları için evde öğrenme etkinlikleriyle meşgul olduklarında, okul öncesi ana sınıfı öğrencilerinin akademik başarılarının arttığı bildirilmiştir. Anne-babalar çocuklarıyla ilgilenerek, çocuklarını bilişsel olarak teşvik eden etkinliklere kattıklarında, onlara öyküler okuduklarında, harfleri ve sayıları öğrettiklerinde, onlar için problem çözme etkinlikleri yaptıklarında, onlarla şarkılar söylediklerinde ve oyunlar oynadıklarında, çocukların okuryazarlık becerilerinin geliştiği (Manolitsis, Georgiou ve Tziraki, 2013) ve okuma başarısının arttığı gözlenmiştir (Wen, Bulotsky-Shearer, Hahs-Vaughn ve Korfmacher, 2012). Ülkemizde Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) tarafından yürütülen ve okul öncesi ana sınıfına devam edemeyen ve risk grubundaki öğrencilerin eğitim gereksinimlerini karşılamak, onların bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimlerine katkı sağlamak ve akademik başarıları üzerindeki olumsuz etkileri azaltmak amacıyla Anne-Çocuk Eğitim Programı (AÇEP) hazırlanmıştır. Bu program, Erken Destek Araştırma Projesi verileri ışığında Kağıtçıbaşı, Bekman ve Sunar tarafından geliştirilmiştir. 5-6 yaş arasında okul öncesi eğitim hizmeti almamış çocuklara ve annelerine uygulanan Anne-Çocuk Eğitim Programının (AÇEP) çocuklara okulda kullanacakları sözel ve sayısal becerileri etkili biçimde kazandırdığı ve onları okula hazırladığı görülmüştür (Keçeli-Kayısılı, 2008). Araştırmalar bu programa katılan anne-babaların çocuklarının zeka ve genel yetenek testlerinde daha yüksek puan aldıklarını, okulda daha başarılı olduklarını, eğitimlerine uzun süre devam ettiklerini, daha olumlu bir benlik kavramı geliştirdiklerini ve daha yüksek prestijli meslek edindiklerini göstermiştir (Bekman, 1998).

İlkokul öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmalarda Hemmerechts, Agirdag ve Kavadias (2017) anne-babaların evde çocuklarına okuma etkinlikleri ile ilkokul öğrencilerinin okuryazarlık performansı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Evde çocuklarını okuma etkinlikleri ile meşgul eden anne-babalar okuldaki çocuklarının okuma başarısına katkı yapmışlardır. Benzer biçimde diğer bir araştırma, anne-babalar çocuklarını okul yaşamlarının başlangıcında okuması için eğittiklerinde, çocuklarına örnek biçimde okuduklarında ve öğrettiklerinde, ilkokul öğrencilerinin notlarının ve akademik performanslarının arttığına işaret etmiştir. Anne-babaların çocuklarını okuması için eğitmesi ile çocuklarının dil performansı arasında olumlu bir ilişki gözlenmiştir (Kloosterman Notten, Tolsma ve Kraaykamp, 2011).

Ortaokul öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada Zakaria (2013) anne-babaların çocuklarına gösterdikleri ilgiyi, anne-babaların (a) çocuklarıyla ilişkileri, etkileşimleri ve iletişimleri, (b) çocuklarını sosyalleştirmek ve eğitmek için başvurdukları uygulamalar, (c) boş zamanlarda çocuklarıyla birlikte yaptıkları etkinlikler ve yaşadıkları deneyimler, (d) çocuklarına açık olması ve onları kabul etmesi olarak dört biçimde belirlemiştir. Araştırmada anne-babaların çocuklarına bu tür ilgisi ile öğrencilerin okul başarısı arasında olumlu bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Anne-babalar onlarla ilgilendiklerinde, öğrenciler ev ödevi etkinliklerini daha az zor ve daha çok zevkli olarak algılamışlardır (Zakaria, 2013). Katz, Kaplan ve Buzukashvily (2011) okulda verilen ev ödevlerini kabul etmesi için öğrencilere gerekli motivasyonu kazandırmada anne-babaların oynadıkları rolü araştırmak için teorik bir çerçeve olarak kendini-belirleme teorisini kullanmışlardır. Araştırmacılar anne-babaların çocuklarına okulda verilen ev ödevlerini yapmaları için yeterlilik duygusu, inançlar ve olumlu tutumlar kazandırması ve çocukların psikolojik gereksinimlerini karşılaması ve

desteklemesi ile çocukların okulda verilen ev ödevlerini yapması için özerk motivasyona sahip olması arasında anlamlı ve tutarlı bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Cooper, Lindsay, Nye ve Greathouse (1998) tarafından yürütülen araştırmada anne-babaların çocuklarına okulda verilen ev ödevi yönündeki olumlu tutumlarının, ilkokul öğrencilerinin daha yüksek başarı puanları ve notları ile olumlu biçimde ilişkili olduğu görünmüştür. Diğer bir araştırmada Hill ve Craft (2003) anne-babalar, çocuklarıyla birlikte bilişsel olarak teşvik eden ev etkinlikleriyle meşgul olduklarında, ilkokul öğrencilerinin matematik başarı puanlarının anlamlı bir biçimde arttığını bulmuşlardır. Ortaokul öğrencileri üzerine yaptıkları araştırmada Sui-Chu ve Willms (1996) anne-babaların okula katılımından çok, onlar evde okulla ilişkili etkinlikler hakkında çocukları ile konuştuklarında, tartıştıklarında, çocuklarının akademik başarısının arttığını vurgulamışlardır. Başka bir araştırmada anne-babaların çocuklarını akademik biçimde kontrol etmesi ile öğrencilerinin iyice öğrenme amacı arasında olumlu bir ilişkinin var olduğu görülmüştür (Regner, Loose ve Dumas, 2009). Clark (1993) anne-babalar çocuklarının okul sonrası davranışlarını kontrol ettiklerinde, çocuklarının okulda daha yüksek notlar, puanlar aldıklarını belirtmiştir. Benzer biçimde, ortaokul öğrencileri üzerine yapılan diğer bir araştırmada anne-babalar okulda verilen ev ödevlerini yapması için çocuklarını kontrol ettiklerinde, öğrencilerin akademik performansının ve okul başarısının arttığı gözlenmiştir. Anne-babalar televizyon izleme gibi çocuklarının etkinliklerini kontrol ettiklerinde, çocuklarının okul başarısı yükselmiştir (Keith T., Keith P., Troutman ve Bickley, 1993). Tam ve Chan (2009) ise araştırmalarında anne-babaların çocuklarına sosyalleştirme sürecinde belirli ilkeleri ve yapıyı vermesi ile çocuklarının hem kendi akademik performansına ve yeteneğine güvenmesi, inanması hem de ilkokul öğrencilerinin öğrenmeye yoğunlaşması arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hayes (2012) anne-babaların çocuklarının eğitime ve akademik başarısına değer vermesi ve pekiştirme biçimindeki ilgisi ile öğrencilerin lise boyunca matematik başarısı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğuna işaret etmiştir. Ho (2010) anne-babalar çocuklarıyla ilgilenerek bilim öğrenmeyi teşvik eden, pekiştiren, güçlendiren etkinlikleri organize ettiklerinde, öğrencilerin bilim performanslarının arttığını bulmuştur. Anne-babalar çocuklarını bilim ve bilimsel buluşlar hakkında kitaplar okumaya, televizyon programlarını izlemeye, bilim kurguları seyretmeye, okumaya ya da dinlemeye teşvik etme gibi tutumları ve davranışlarıyla çocuklarının bilim başarısını ve yeterliliğini ilerletmede etkili bir rol oynamışlardır. Altschul (2011) araştırmasında anne-babalar çocuklarıyla ilgilendiklerinde, onlarla eğitimsel konuları tartıştıklarında, okulla ilişkili etkinlikler, yakın ve uzun süreli okul planları ve diğer akademik konular hakkında çocuklarıyla karşılıklı konuştuklarında, öğrencilerin akademik başarılarının arttığını bulmuştur. Benzer biçimde, McNeal (2014) araştırmasında anne-babalar çocukları ile eğitim konularında konuştuklarında, tartıştıklarında, öğrencilerin akademik başarılarının iyileştiğini ve okulu asma gibi problematik davranışlarının azaldığını bulmuştur. Anne-babalar çocukları ile daha çok iletişim kurduklarında, 8. sınıf öğrencilerinin akademik başarılarının arttığına ve okulu asma davranışlarının azaldığına işaret edilmiştir.

Araştırmacılar anne-babaların çocuklarının ev ödeviyle ilgilenmesi ile öğrencilerin akademik başarısı arasındaki ilişkiyi vurgulamışlardır. Tam ve Chan (2009) anne-babaların çocuklarının ev ödevine ilgi göstermesi ile çocukların akademik gelişimi arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu bulmuşlardır. Çocuklarının ev ödevlerine yardım etmek için eğitilen anne-babalar, ev ödevlerine yardım ettiklerinde, öğrencilerin matematik ev ödevi hakkında

olumlu tutumlar geliştirdikleri ve matematik başarısını arttırdıkları görülmüştür. Gonida ve Cortina (2014) özerkliği destekleme, kontrol, müdahale, bilişsel olarak onlarla meşgul olma gibi anne-babaların çocuklarının ev ödevleriyle farklı ilgilenme biçimlerinin öğrencilerin akademik başarısını etkileyip etkilemediğini incelemişlerdir. Araştırmacılar anne-babalar onların ev ödevlerine yardım etme sürecinde çocuklarının özerkliğini desteklediklerinde, öğrencilerin akademik başarısının arttığını, çocuklarının ev ödevlerine müdahale ettiklerinde, onların akademik başarısının olumsuz biçimde etkilendiğini belirtmişlerdir. Moroni, Dumont, Trautwein, Niggli ve Baeriswyl (2015) anne-babaların çocuklarının ev ödevlerine ilgisini, çocuklar destekleyici olarak algıladıklarında, böyle bir ilginin öğrencilerin akademik başarısı ile olumlu biçimde ilişkili olduğunu belirlerken, çocuklar anne-babalarını okulda verilen ev ödevlerini yapma süreçlerinde zorla araya giren ve kontrol eden kişiler olarak algılandıklarında, anne-babaların bu tür bir ilgisinin ve yardımının öğrencilerin akademik başarısı ile olumsuz biçimde ilişkili olduğunu bulmuşlardır. 1987'den 2004'e kadar yayınlanan 14 araştırmayı inceleyen meta çözümleme çalışması, çocuklarının ev ödeviyle meşgul olan eğitimli anne-babaların (a) çocuklarına okulda verilen ev ödevlerini büyük oranda yaptırdıkları, (b) çocuklarının ev ödevlerine ilişkin olası problemlerini azalttıkları, (c) ilkökul çocuklarında mümkün olduğunca gelişen, iyileşen akademik performansla yol açtıkları sonucuna ulaşmıştır (Patall, Cooper ve Robinson, 2008). Vural (2004) ise ülkemizde çocuklarına okulda verilen ev ödevini yapma alışkanlığını kazandırırken bazı anne-babaların ev ödevlerini kendilerinin yaptıklarına işaret etmiştir. Araştırmada anne-babalar çocuklarını okullara gönderdikten sonra çocuklarının eğitimi ile ilgili görevlerini tamamladıklarını, çocuklarının öğretmenlerini az tanıdıklarını ya da hiç tanımadıklarını bildirmişlerdir. Böyle bir durumun ise çocuklarının akademik başarısını olumsuz biçimde etkilediği görülmüştür. Eğitim düzeyi düşük anne-babalar çocuklarına yeterli düzeyde yardım edemediklerini bildirirken, memurlar, öğretmenler ve öğretim üyeleri çocuklarının okul çalışmalarına daha çok yardım ettiklerini belirtmişlerdir.

Anne-Babaların Çocuklarının Okuluyla İlgilenmesi İle Çocukların Akademik Başarısı Arasındaki İlişki

Araştırmacılar anne-babaların çocuklarının okuluyla ilgilenmesi yoluyla öğrencilerin akademik başarısında önemli roller oynadıklarını ileri sürmüşlerdir. Aslanargun (2007) okulun veli olarak anne-babalar ile kurduğu iletişimin, öğrencilerin okuldaki olası sorunlarını çözmek için gerekli olduğunu ve anne-babaların okulda düzenlenen etkinliklere katılımının öğrencilerin olumsuz davranışlarını azalttığını ve okula güdülenmesini artırdığını bulmuştur. Bir yandan anne-babalar çocuklarına okul öncesi dönemde bilinçli tutum ve davranışlar sergilediklerinde, onlarla iletişim kurduklarında ve oyunlar oynadıklarında, diğer yandan okul, sorumlu veli olarak anne-babalara çocuklarının sosyal duygusal gelişim özellikleri ve akademik başarı düzeyleri konusunda bilgi verdiğinde, öğrencilerin akademik başarılarının arttığı gözlenmiştir. Özdayı (2004) anne-babaların çocuklarının öğretmenleri ve okul yöneticileri ile iletişim kurarak ve işbirliği yaparak, ortak bir çabayla öğrencilerde istenmeyen davranışları azaltılabildiğini ileri sürmüştür. Alkan (2018) ise araştırmasında okulla, öğretmenlerle iletişim kuran ve işbirliği yapan anne-babaların çocuklarının okuldaki tutumları ve davranışları hakkında bilgi edindikleri için çocuklarının akademik başarılarını destekleyen ve başarısızlıklarını engelleyen davranışlar geliştirebildiklerini bulmuştur. Anne-babalar, çocuklarının okuluna ilgi göstermediklerinde, okula devam durumu kontrol edilmeyen ve devamsızlıkları engellenmeyen öğrencilerin

akademik başarılarının düştüğü gözlenmiştir. Balcı (1988) etkili okuldaki eğitimin, öğretmen, okul yöneticisi, veli ve diğer tüm ilgililerin koordineli ve etkili bir biçimde iletişim kurmaları ve işbirliği yapmaları yoluyla onların ortak çabalarının bir ürünü olduğunu vurgulamıştır. Veli olarak anne-babalar çocuklarının eğitimiyle ilgilenmek, onların okuldaki eğitimlerini sürdürmek, desteklemek ve akademik başarı elde etmesini sağlamak için önemli roller oynamışlardır. Epstein (2001) ise çocukların eğitimi için okul, aile ve eğitimle ilgili topluluklar arasındaki ilişki ve etkileşimlerin önemli olduğunu belirtmiştir. Anne-babalar okulda ve eğitimle ilgili topluluklarda öğretmenlerle, eğitim uzmanlarıyla, yöneticilerle ve diğer insanlarla iletişim kurduklarında ve eğitimle ilgili kişiler ve kuruluşlarla işbirliği yaptıklarında, ortaya çıkan verimli entelektüel görüşmeler ve tartışmalar, çocuklar için verilen eğitimin niteliğini arttırmaya katkı yapmıştır. Entelektüel görüşmeler ve tartışmalarla alınan kararların ve uygulamaların okul programlarını ve okul ortamını iyileştirdiği ve aileleri, çocuklarının eğitimi konusunda daha çok bilinçlendirdiği görülmüştür. Epstein, ailelerin öğrendikleri yeni bilgiler, beceriler ve yaklaşımlarla çocuklarının eğitiminde daha olumlu rol oynadıklarına işaret ederek, anne-babaların çocuklarını okula daha iyi hazırladıklarında, onların okuldaki eğitimini olumlu biçimde etkilediklerini ve öğretmenlerin sınıftaki eğitimsel çabalarını kolaylaştırdıklarını bulmuştur. Epstein, ailelerin okulda ve eğitimle ilgili topluluklarda öğretmenlerle, eğitim uzmanlarıyla, yöneticilerle ve diğer insanlarla ilişki kurması ve işbirliği yapması yoluyla öğrencilerin okul başarısını arttırmaya yardım ettiğini vurgulamıştır.

Araştırmalar, çocuklarının okuldaki etkinlikleriyle ilgilenen anne-babaların öğretmenlerle iletişim kurduklarını, çocuklarının okula devamını kontrol ettiklerini, onların okul etkinliklerini izlediklerini, dönemsel akademik ilerleme raporlarını incelediklerini bulmuşlardır (Catsambis ve Garland, 1997; Shumow, Lyutykh ve Schmidt, 2011). Sibley ve Dearing (2014) anne-babaların çocuklarının okuluyla ilgilenmesi temelinde gösterdikleri bu tür tutumların ve davranışların çocuklarının eğitimi bakımından çok gerekli olduğunu ve anne-babaların çocuklarının okuluna ilgisi ile çocukların akademik başarısı arasında olumlu bir ilişkinin var olduğunu belirtmişlerdir. Anne-babalar öğretmenlerle iletişim kurduklarında, ilişki ve etkileşimleri sürdürdüklerinde ve okul etkinliklerine katıldıklarında, çocukların akademik başarılarının arttığı gözlenmiştir. Benzer biçimde, Pena (2000) araştırmasında çocuklarının okuluyla ilgilendiklerinde, anne-babaların okul etkinliklerine katıldıklarını, veli toplantılarına gittiklerini, okul organizasyonlarına katıldıklarını ve okulda gönüllü çalıştıklarını bulmuştur. Çocuklarının okuluyla ilgilenen anne-babaların sınıfı ziyaret ettiklerine ve ders öğretmenleriyle iletişim kurduklarına işaret eden Pena, anne-babaların çocuklarının okuluyla ilgilenmesiyle öğretmenlerin verimliliğinin arttığını ve aile ile okul arasında daha iyi bir ilişkinin ve iletişimin kurulduğunu belirtmiştir. Anne-babaların çocuklarının okuluyla yeterli düzeyde ilgilendiklerinde, okul çevresini ve ders öğrenimini olumlu biçimde etkiledikleri ve çocukların akademik performansını yükselttikleri görülmüştür (Pena, 2000).

Araştırmacılar anne-babaların çocuklarının okuluna ilgisi ile ilkökul öğrencilerinin artan akademik başarısı arasında var olan olumlu ilişkiye dikkat çekmişlerdir (Dearing, Kreider, Simpkins ve Weiss, 2006). Topor ve diğerleri (2010) anne-babalar çocuklarının öğretmenleri, okulu ve ilkökul düzeyinde çocuk eğitimi yönünde olumlu tutumlar sergilediklerinde, çocuklarının akademik performanslarının arttığını bulmuşlardır. Bu tür olumlu tutumlar

gösteren anne-babalar öğrencilerin akademik ya da davranış problemleri olduğunda öğretmenler ile iletişime geçtiklerini bildirmişlerdir. Benzer biçimde Hill ve Taylor (2004) anne-babaların, çocuklarının eğitim gördüğü ilkokulda sınıfı daha çok ziyaret ettiklerini ve ders öğretmenleri ile daha çok iletişim kurduklarını vurgulamıştır. Araştırmacılar, böyle ziyaretlerin, iletişimlerin ve etkileşimlerin, anne-babaların çocuklarının eğitimlerini sürdürdüğü okul programı hakkındaki bilgilerini, evde anne-baba ile çocuk arasında karşılıklı anlamayı ve anne-baba ilgisinin etkililiğini arttırdığını bulmuşlardır. Ergenlerin Sağlığı ile ilgili Ulusal Boylamsal Araştırmadan veri kullanan Mo ve Singh (2008) ise anne-babaların ortaokuldaki çocuklarının eğitimine gösterdikleri ilginin öğrencileri olumlu ve anlamlı biçimde etkilediğini ve onların okuldaki öğrenme çabalarını arttırdığını ileri sürmüşlerdir. Araştırmacılar, anne-babalar, çocuklarının okuluyla ilgilendiklerinde, öğrencilerin daha çok öğrenme çabası, daha çok okul meşguliyeti ve daha iyi performans gösterdiklerini bulmuşlardır. Ülkemizde yapılan araştırmalarda anne-babaların çocuklarının eğitimiyle ilgilenmesinin bir göstergesi olarak onlara sundukları özel dersanelerden yararlanma olanaklarının onların akademik başarısını etkilediği ve diğer öğrencilerle karşılaştırıldığında dershaneye giden öğrencilerin TEOG sınavlarında daha başarılı oldukları görülmüştür. Savaş, Taş ve Duru (2010) özel dersanelere gitme fırsatı sunulan öğrencilerin matematikte daha yüksek başarı puanları elde ettiklerini bulmuşlardır. Başka bir araştırmada İpek (2011) çocuklarının eğitime ilgisi ve katılımı yüksek olan ve eğitime tutumu olumlu olan velilerin çocuklarının Seviye Belirleme Sınav (SBS) puanlarının yüksek olduğunu, Seviye Belirleme Sınav (SBS) puanları düşük olan öğrencilerin anne-babalarının ise çoğunlukla çocuklarının eğitime ilgisinin ve katılımının az olduğunu bulmuştur. Ortaokul öğrencileri üzerinde yürüttükleri araştırmada Çiftçi ve Bal (2015) anne-babaların çocuklarına evde ve onların okuluna gösterdikleri ilgi ve katılım düzeyleri arttıkça, öğrencilerin akademik başarı puanlarının yükseldiğini bulmuşlardır. Ortaokul öğrencileri ile ilgili bir meta çözümleme yapan araştırmada Hill ve Tyson (2009) anne-babaların çocuklarının okuluyla ilgilenmesi yönünde okulda gönüllü iş yapma ve okul organizasyonlarına katılma gibi etkinlikleri ile çocuklarının okul başarısı arasında anlamlı bir ilişki olduğuna işaret etmişlerdir. Deutcher ve Ibe (2004) anne-babaların okulda gönüllü olması ile öğrencilerin motivasyonel düzeyi arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu bulmuşlardır. Araştırmacılar, öğretmenler ile iletişimi düzenli sürdüren anne-babaların çocuklarının okulda ve okul dışında ders konuları hakkında ekstra bilgi araştırmak için daha çok motive olduklarını vurgulamışlardır. Benzer biçimde, Tan ve Goldberg (2009) okul organizasyonlarına katılma, sınıfta yardım etme, sınıf öğretmenleri ile iletişim kurma, veli toplantılarına katılma gibi etkinliklerle anne-babaların çocuklarının okuluyla doğrudan ilgilenmesi ile onların okul başarısı, okul kazanımı ve okul zevki arasında olumlu ilişki olduğunu bulmuşlardır. Anne-babaların ilgilenecek, çocuklarına müdahale etmesi ile çocukların daha sonraki okul başarısı ya da yeteneği arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yürüttükleri boylamsal bir araştırmada Miedel ve Reynolds (1999) anne-babaların çocuklarının ana sınıfındaki etkinliklerine daha çok katılmaları ile çocuklarının daha sonra 8. sınıfta dersleri akılda daha çok tutabilmeleri ve daha çok akademik başarı elde etmeleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu bulmuşlardır.

Araştırmalar anne-babaların ilkokul çağındaki çocuklarının okul etkinlikleriyle daha çok meşgul olduklarını göstermiştir. Anne-babalar ilkokul çağlarında çocuklarının eğitimiyle daha çok ilgilendiklerinde, çocuklar anne-babalarının onlara ilkokulda gösterdikleri ilginin

uzun süreli yararlarını lise çağlarında gördüklerini bildirmişlerdir (Epstein ve Dauber, 1991). Erdoğan ve Demirkasımoğlu (2010) araştırmasında anne-babaların çocuklarının eğitimine gösterdikleri ilginin ve okulla kurdukları iletişimin ilk sınıflarda daha sık ve yoğun olduğuna, son sınıflarda ise daha seyrek hale geldiğine işaret ederken, Catsambis ve Garland (1997) anne-babaların çocuklarının eğitimi bakımından ilkokulların ve ortaokulların sağladığı öğrenme fırsatlarıyla daha çok ilgilendiklerini ve çocukları ilkokuldan sonra ortaokula geçtiğinde, anne-babaların çocuklarının eğitimi için beklentilerinin belirginleştiğini ileri sürmüşlerdir. Öğrenciler ortaokul eğitimini tamamladıklarında, anne-babalar çocuklarına ortaokul eğitim programlarının ortaokul sonrası sunacağı fırsatlarla ve gençlerin lise eğitimiyle artan biçimde ilgilenmişlerdir.

Lise öğrencileri üzerine araştırmalarında Shumow, Lyutykh ve Schmidt (2011) anne-babaların çocuklarının okuluyla ilgilenmesi ile becerikli öğrencilerin ders boyunca neler ve nasıl hissettikleri, onların not (puan) kazanımları ve uzun süreli akademik beklentileri arasındaki olumlu ilişkiyi bulmuşlardır. Chicago boylamsal araştırmasından veri kullanan Barnard (2004) çocuklarının okuluyla ilgilenerek, anne-babaların okul ile iletişim kurması, çocuklarına ders etkinliklerinde yardım etmesi ve okul etkinliklerine katılması gibi değişkenlerin, öğrencilerin liseyi bırakma olasılıklarını azalttığını, onların liseyi bitirme olasılıklarını arttırdığını ve yüksek notlar, puanlar almasını kolaylaştırdığını bulmuştur. Ergenler üzerinde araştırmalar anne-babaların çocuklarının okuluna ilgisi ile çocukların akademik başarısı arasında olumlu ilişki olduğunu vurgulamışlardır (You, Lim ve Dang, 2016). Araştırmalar, anne-babaların ilgilenme düzeyi ve onun öğrencilerin akademik başarısına etkisinin ilkokuldan lise çağına, 14-18 yaşlara kadar ilkokul, ortaokul ve lise düzeylerinde yer alan öğrenciler için aynı derecede olmadığını ileri sürmüşlerdir. Anne-babaların çocuklarının okuluna ilgisi ile çocuklarının akademik başarısı arasındaki ilişkinin gücü, ilkokul öğrencilerinden 14-18 yaşlardaki lise öğrencilerine doğru düşme eğilimi göstermiştir (Singh ve diğerleri, 1995). Anne-baba ilgisinin, çoğunlukla çocuklar ortaokul ve lise öğrenimine doğru yükseldikçe azaldığı ileri sürülmesine (Desforges ve Abouchaar, 2003) karşın, anne-baba ilgisinin zorunlu olarak azalmamakla birlikte çocuklar büyüdükçe zamanla değiştiğine işaret edilmiştir. Boonk, Gijsselaers, Ritzen, Brand-Gruwel (2018) çocuklara okuma ve birlikte öğrenme vb. öğrenme biçimlerine rehberlik etme, yol gösterme gibi anne-babaların doğrudan ilgisine dayalı etkinliklerin ve uygulamaların eğitimin en erken ve ilk aşamalarında çok yararlı olduğunu ve çocuklar büyüdükçe öğrenmeye rehberlik etme, yol gösterme ve yardım etme yerine anne-babaların çocuklarının akademik başarısını besleyen ve ilerleten koşulları yaratmaya çalıştıklarını ileri sürmüşlerdir. Anne-babaların yüksek akademik beklentiler koyarak ve zorla araya girmeyi ya da kontrol etmeyi düşünmeyen bir tutum ve davranış sergileyerek çocuklarının akademik motivasyonlarını ve başarılarını etkiledikleri görülmüştür.

Ülkemizde yapılan araştırmalar anne-babaların tutum ve davranışlarının, eğitime katılımlarının, anne-baba eğitim düzeyinin ve ailenin sosyo-ekonomik statüsünün öğrencilerin akademik başarısını etkilediğini ileri sürmüşlerdir (Özer ve Anıl, 2011; Şevik, 2014). Aydın, Sarier ve Uysal (2012) anne-babaların eğitim düzeylerinin, öğrencilerin akademik başarısını etkilediğini belirtmişlerdir. Akyol, Sungur ve Tekkaya (2010) öğrencilerde akademik başarının artırılması için, okul-aile işbirliği çerçevesinde özellikle eğitim düzeyi düşük olan anne-babaları bilinçlendirmeyi amaçlayan etkinliklerin

düzenlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Anne-babaların sosyo-ekonomik statüsü yükseldikçe öğrencilerin akademik başarılarının arttığı gözlenmiştir. Sarier (2016) ise akademik başarıda faktörlerin etki büyüklüğünü, anne-babanın tutum ve davranışları için 0.400, sosyo-ekonomik statü düzeyi için 0.311, annenin eğitim düzeyi için 0.160, babanın eğitim düzeyi için 0.251, anne-babanın çocuklarının eğitimine katılımı ve ilgisi için 0.179 olarak bulmuştur. Anıl (2009) araştırmasında anne-babaların eğitim düzeyi ile öğrencilerin fen bilimleri başarı puanı arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu ve sahip oldukları eğitim düzeylerinin anne-babaların çocuklarının lise eğitimiyle ilgilenme derecesini etkilediğini bulmuştur. Eğitim düzeyleri yükseldikçe anne-babaların çocuklarının lise eğitimiyle ilgilenme derecesi artmıştır. Salıcı-Ahioğlu (2006) sosyo-ekonomik düzeyleri yükseldikçe anne-babaların evde çocuklarına ilk okuma yazma becerilerini kazandırmayı amaçlayan çabalarını arttırdıklarını ve çocuklarının eğitimi ile ilgili olası sorunların çözümünde öğretmenlerle işbirliği yaptıklarını bulmuştur. Elmacioğlu (1998) ise araştırmasında daha eğitilmiş anne-babaların, çocuklarındaki başarı güdüsünü harekete geçirmede daha etkili olduklarını, görece başarısız öğrencilerin anne-babaları ile karşılaştırıldığında başarılı öğrencilerin çoğunun anne-babalarının eğitim düzeylerinin yüksek olduğunu bildirmiştir. Araştırmada anne-babaların sahip oldukları eğitim düzeylerinin çocuklarını ders çalışmaya teşvik etmede ve onlara ev ödevlerini hazırlaması için yardım etmede önemli ve etkili olduğu belirtilmiştir. İlköğretim okulu öğrencilerinin başarısında aile faktörünün etkisini ele alan bir araştırmasında Hakan (2001) çocuklarının akademik başarıları yüksek olan anne-babaların okulla, öğretmenlerle ilişkilerinin iyi olduklarını, çocuklarının eğitimiyle yakından ilgilendiklerini ve çocuklarına gerekli eğitim-öğretim ortamını ve fırsatlarını sunduklarını bulmuştur. Çocuklarının akademik başarıları görece düşük olan anne-babalar, çocuklarının eğitimiyle yeterli biçimde ilgilenmediklerini söylemişlerdir. Bir araştırmada anne-babalar kendi işlerinin çokluğu ve eğitim düzeylerinin yetersizliği nedeniyle çocuklarının okuluyla yeterli biçimde ilgilenemediklerini bildirmişlerdir. Anne-babalar, öğretmenlerin otoriter davranmasından, sürekli öğüt vermesinden ve okulda resmi bir havanın hâkim olmasından yakındıklarını söylemişlerdir. Araştırma, okul yönetimlerinin ve öğretmenlerin okul ile anne-babalar arasında kurulan olumlu iletişimin, öğrencilerin akademik başarılarını arttırabileceği ve okuldaki bazı sorumlulukların velilere aktarılabilmesi gibi bir düşünceyi, yeterli biçimde anlayamadıklarına işaret etmiştir (Aslanargun, 2007). Bir diğer araştırmada Şahin (2019) anne-babaların çocuklarının eğitim sürecine ilgisini ve katılımını sağlamanın en yaygın yollarından birisinin veli toplantıları olduğunu ileri sürmüştür. Araştırmada anne-babaların çocuklarının disiplin sorunları, onlardan yakınma, okul yönetimlerinin veli olarak anne-babalardan okula ekonomik ya da parasal olarak yardım etme beklentileri gibi nedenlerle çağrıldıklarını düşündükleri için veli toplantılarına katılmada isteksiz oldukları görülmüştür. Araştırmada veli toplantılarında görüşülecek gündem maddelerini önceden anne-babalara bildirme, okulda anne-babaları sıcak ve saygıyla karşılama ve yaklaşma, onları suçlamaktan ve eleştirmekten çok onlarla iletişimde yapıcı bir dil kullanma gibi tutum ve davranışların anne-babaların veli toplantılarına katılımını arttırabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anne-Babaların Çocuklarının Eğitimi ve Akademik Başarı Beklentileri ve İstekleri İle Çocukların Akademik Başarıları Arasındaki İlişki

Araştırmacılar anne-babaların çocuklarının eğitimi ve akademik başarıları için beklentilerini ve isteklerini, onların çocuklarına gösterdikleri ilginin boyutlarından biri olarak kabul

etmişler ve bir değişken olarak ele almışlardır. Araştırmalar, anne-babaların, çocuklarından daha yüksek notlara, puanlara, daha yüksek eğitim kazanımına, daha yüksek akademik başarıya sahip olmalarını ve üniversiteyi kazanmayı beklediklerini ve istediklerini göstermişlerdir. Anne-babaların çocuklarının eğitimi ve akademik başarıları için beklentileri ve istekleri ile çocuklarının akademik başarıları arasında olumlu bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir (Phillipson S. ve Phillipson S. N., 2012; Shute ve diğerleri, 2011). Anne-babaların çocuklarına evde ve okul yönünde gösterdikleri ilginin düzeyini ve etkisini inceleyen bir araştırmada Lee ve Bowen (2006) bu ilgi değişkenlerinin birlikte, demografik değişkenlerin etkilerinin ötesinde okumada ve matematik başarısında değişimin % 9'nu açıkladığını bulmuşlar ve anne-babaların bir ilgi türü olarak çocuklarından eğitimsel beklentilerinin öğrencilerin akademik başarısını en güçlü bir biçimde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Chen ve Gregory (2010) ise yaptıkları araştırmada anne-babaların diğer ilgi türleri göz önüne alındığında, cinsiyet ve etni-site kontrol edildikten sonra, ilgi değişkenleri arasında anne-babaların çocuklarının eğitimi ve akademik başarıları için beklentilerinin öğrencilerin akademik başarısını anlamlı biçimde en güçlü olarak etkilediğini bulmuşlardır. Araştırmacılar anne-babalarının onların eğitimsel kazanımı için daha düşük eğitimsel beklentilere sahip olduklarını bildiren akranları ile karşılaştırıldığında anne-babalarının onların eğitimsel kazanımı için daha yüksek eğitimsel beklentilere sahip olduklarını bildiren öğrencilerin daha yüksek genel not ortalamalarına sahip olduklarını ve öğretmenleri tarafından sınıfta derslerle daha çok meşgul olan öğrenciler olarak değerlendirildiklerini bulmuşlardır. Genellikle anne-babaların çocuklarının eğitimi ve akademik başarıları için beklentileri ile öğrencilerin akademik başarıları arasında olumlu bir ilişkinin olduğu gözlenmiştir (You ve diğerleri, 2016). Meta çözümleme yapan araştırmalar da anne-babaların beklentilerinin öğrencilerin akademik başarılarını belirgin biçimde etkilediklerini doğrulamıştır (Jeynes, 2007; Wilder, 2014). Bu araştırmalar, çocuklarının eğitimi ve akademik başarıları için yüksek beklentilerini sürdürdüklerinde anne-babaların çocuklarına kitaplar, dergiler ve diğer eğitimsel materyaller gibi kaynakları sağladıklarını, çocuklarına okulda verilen ev ödevlerinde yardım ettiklerini, onları kütüphaneye ve hayvanat bahçesine götürdüklerini göstermiştir. Bu anne-babaların çocuklarını bilişsel olarak teşvik eden ve geliştiren bu tür etkinliklerle daha çok meşgul oldukları görülmüştür. Alexander ve Entwistle (1996) ise araştırmalarında anne-babalar çocuklarının eğitimi ve eğitimdeki başarıları için beklentilerini onlara ilettiklerinde, çocuklarının eğitime gösterdiği ilginin ortaokul ve lise öğrencileri ile karşılaştırıldığında ilkökul öğrencilerini daha çok ve daha belirgin biçimde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Diğer bir araştırmada Sanders ve Sheldon (2009) anne-babalar beklentilerini çocuklarına ilettiklerinde, onlarla okul ve gelecekteki planları hakkında tartıştıklarında, onların okulda verilen ev ödevlerini kontrol ettiklerinde, çocuklarının İngilizce ve okuma başarı testlerinden daha yüksek notlar, puanlar aldıklarını bulmuşlardır. Davis-Kean (2005) ise araştırmasında genelde görece olarak düşük beklentileri sürdüren anne-babaların çocuklarıyla karşılaştırıldığında yüksek beklentileri sürdüren anne-babaların çocuklarının okulda daha iyi performans gösterdikleri ve okulda daha uzun süre kalarak öğrenme etkinliklerine katıldıkları sonucuna varmıştır. Eccles (2005) anne-babaların orta yaş çocuklarının başarı anlayışı ve inancı üzerindeki beklentilerini değerlendirdiği araştırmasında anne-babaların beklentilerinin çocukların kendi yeteneklerine inanmasını ve kendi yeterlilik duygusunu arttırdığını, onların yeteneklerini ve kapasitelerini etkilediğini ve böylece öğrencilerin başarısında dolaylı biçimde olumlu bir rol oynadığını bulmuştur. 9-16 yaş arasındaki çocuklarla ilgili bir araştırma anne-babaların

beklentilerinin öğrencilerin matematik ve okuma alanında yeni bir kavramı öğrenmesi için kendi akademik beceri ve yeteneği yönündeki algısını etkilediği sonucuna ulaşmıştır (Yamamoto ve Holloway, 2010). Diğer bir çalışmada Singh ve diğerleri (1995) anne-baba ilgisinin dört boyutuna (a) anne-babaların çocuklarının eğitimi ve akademik başarısı için isteklerine, (b) anne-babaların-çocuklarıyla okul hakkındaki iletişimlerine, (c) aile yapısına, (d) anne-babaların okulla ilişkili etkinliklere katılımına işaret etmişlerdir. Anne-babaların bu dört ilgi boyutu ve yönünün 8. sınıf öğrencilerinin akademik başarısı üzerindeki etkisini inceleyen çalışmada çocuklarıyla okul konularını konuşan ve tartışan anne-babaların öğrencilerin okul başarısını orta düzeyde olumlu bir biçimde etkiledikleri belirlenirken, anne-babaların çocuklarının eğitimi ve akademik başarısı için onlardan isteklerinin ise öğrencilerin okul başarısı ile en güçlü ve olumlu biçimde ilişkili olduğu görülmüştür. Gill ve Reynolds (1999) ise çalışmalarında anne-babalar çocuklarına ortaokulda derslerini iyi yapması ve başarılı olması yönündeki beklentilerini ilettiklerinde, çocuklarının okuma ve matematik beceri testlerinden anlamlı bir biçimde daha yüksek puanlar aldıklarını bulmuşlardır. 6-13 yaş çocukları ile ilgili bir boylamsal çalışmada ise anne-babaların beklentilerinin çocukların beklentilerini uzun süre belirgin bir biçimde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Anne-babaların sahip olduğu eğitimsel beklentilerin çocukların beklenti düzeylerini arttırdığı ve 5 yıl sonra çocuklarının akademik performansında olumlu bir rol oynadığı görülmüştür (Rutchick, Smyth, Lopoo ve Dusek, 2009). Diğer bir çalışmada Sy, Rowley ve Schulenberg (2007) çocuklarının eğitimsel kazanımı yönünde daha yüksek beklentileri olan ve bu beklentilere daha yüksek bir değer veren anne-babaların çocuklarının okumasına yardım etme, ders programları dışında onlara ders sunma ve onların eğitimsel süreçlerini izleme, kontrol etme gibi etkinliklerle daha çok meşgul olduklarını bulmuşlardır

Sonuç

Anne-babaların değerleri ve eğitim istekleri, onların eğitim alanındaki ilgisini ortaya çıkarmakta ve bu ilgi, çocukların akademik performansında önemli bir rol oynamaktadır. Eğitime ilişkin değerler, istekler ve beklentiler, sürekli olarak çocukları sosyalleştirmenin ve yetiştirmenin olumlu uygulamalarında görülmektedir. Çocuklar, sosyalleşme sürecinde eğitimle ilgili değerleri, istekleri ve beklentileri algılamakta, içselleştirmekte ve benimsemektedir. Bu değerler, istekler ve beklentiler, çocukların motivasyonunu, kendine güvenini ve eğitim isteklerini etkilemektedir. Anne-babalar beklentileriyle çocuklarında öğrenme motivasyonunu yükseltmekte, öğrencilerin kendi yeteneklerine güvenini ve inançlarını arttırmakta ve çocuklarını daha çok öğrenmeye teşvik etmektedir. Onlar çocuklarının eğitimiyle, öğretmenleriyle ve okuluyla ilgilendiklerinde ve bu yönde olumlu tutumlar sergilediklerinde, çocuklarının akademik performansı artmaktadır. Akademik performans hem standart başarı testleriyle hem de öğretmenlerin sınıfta öğrencilerin akademik performansını değerlendirmesiyle ölçülmektedir. Anne-baba ilgisi ile çocukların akademik başarısı arasındaki en güçlü ilişkiler, anne-babalar çocukları için yüksek ve açık akademik beklentilere sahip olduklarında, okul etkinlikleri ve dersler hakkında çocuklarıyla iletişimi kurduklarında ve sürdürdüklerinde, onlarda okuma alışkanlıklarını ilerlettiklerinde ortaya çıkmaktadır. Anne-babalar, onlarla ilgilenerken, ana amaç olarak onların öğrenmesini ve çalışmasını sağlamak için çocuklarının yanında olmakta ve onları denetlemektedir. Onlar çocuklarının akademik başarısı için yüksek beklentilerini ve isteklerini sürdürmekte, okulla ilgili olarak çocuklarıyla konuşmakta, evde çocuklarına okumakta, öğrenmesi için onları teşvik etmekte ve desteklemektedir.

Öneriler

Anne-babalar, çocuklarının eğitiminde ve onların akademik başarısını arttırmada aktif bir rol oynayabilmelidir. Onlar, çocuklarında yaşamda gerekli becerileri geliştirebilen ve okulda öğrenilenleri pekiştiren ve öğrenmeyi ilerleten bir aile çevresi yaratabilmelidir. Anne-babalar, çocuklarının okulu ve eğitimi için onların bilgisine ve becerilerine katkı yapabilmelidir. Onlar çocuklarının eğitimi teşvik etmek, desteklemek ve ekstra hizmetler sağlamak için gerekli tutum ve davranışları gösterebilmelidir. Anne-babalar, çocuklarına evde çalışması için zaman ayırma ve sessiz yer sağlama, çocuklarının okuldaki akademik gelişimini ve ilerlemesini teşvik etme, ev ödevinde onlara yardım etme, onlarla iyi bir eğitimin ve mesleğin değerini tartışma gibi çocuklarının akademik başarısına katkı sağlayacak etkinlikleri ve uygulamaları yapabilmelidir. Onlar, okul etkinliklerinin dışında çocuklarını izleme ve çocuklarının televizyon seyretmesine sınırlar koyma eğilimini gösterebilmelidir. Anne-babalar, çocuklarına oyun oynamaya zaman ayırmakla birlikte oyun oynama ve ders çalışma süreleri arasındaki dengeyi korumaları gerektiğini söyleyebilmelidir. Sosyalleştirme ve çocuk yetiştirme süreçlerinde kontrol ya da sıkılık boyutunun bir gereği olarak anne-babalar, çocuklarının ilişki ve etkileşim içerisinde oldukları çevreleri ve kimlerle arkadaşlık ettiklerini bilmeye ve tanımaya çalışmalıdır. Onlar, çocukları ile sıcak, sevgi dolu ve destekleyici bir ilişkiyi ve etkileşimi sürdürebilmeli ve çocuklarını ileride sorumlu yetişkinler olacak biçimde büyütülebilmelidir.

Gelecekteki Araştırmalar için Öneriler

Anne-babaların çocuklarının eğitimine gösterdiği ilginin okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise dönemlerinde etkisinin farklı olduğu ve değişebildiği tartışılmaktadır. Anne-babaların çocuklarıyla birlikte şarkı söyleme ya da oyunlar oynama gibi evde öğrenme etkinlikleriyle meşgul olmaları ile küçük çocukların akademik başarısı arasında tutarlı ve olumlu biçimde ilişki olduğu belirlenirken, bu ilgi davranışlarının daha büyük çocuklar için daha uzun süre yararlı olmadığı ileri sürülmektedir. Öğrencilerin performansını ve çabalarını övmeye, onları akademik olarak teşvik etme ve destekleme, anne-babaların çocuklarının eğitiminden ve akademik başarısından yüksek beklentileri gibi anne-babaların ilgi yönleri ve boyutlarının ise ortaokul ve lise öğrencileri üzerinde daha etkili ve yararlı olduğu tartışılmaktadır. Gelecekteki araştırmalar anne-baba ilgisinin hangi yön ve boyutlarının okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise dönemlerindeki öğrenciler için daha etkili ve yararlı olduğunu belirlemeye çalışmalıdır. Araştırmalar anne-babaların çocuklarının eğitime ilgi düzeyleri yüksek olur ise daha çok eğitilmiş ve daha az eğitilmiş annelerin çocukları arasındaki başarı farklarının, uçurumlarının azaldığını ileri sürmektedir. Bu bakımdan gelecekteki araştırmalar, anne-babaların çocuklarının eğitime ilgisi ile çocuklarının akademik başarısı arasındaki ilişkide sosyoekonomik statünün oynadığı role daha çok odaklanmalıdır. Araştırmacılar, çocuklarının eğitime daha çok ilgi göstermesi için düşük eğitilmiş anne-babalara nasıl yol gösterileceği ve ne tür davranış ve etkinliklerle çocuklarının eğitime yardım edebilecekleri ve böylece çocuklarının akademik başarısına katkı yapan bir çevreyi nasıl sağlayacakları gibi konulara daha çok yoğunlaşmalıdır.

Kaynakça

- Akın, A. (2009). *Algılanan anne-baba tutumlarının öğrencilerin sosyal bilgiler dersindeki akademik başarıları üzerine etkisi* (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya).
- Akyol, G., Sungur, S., & Tekkaya, C. (2010). The contribution of cognitive and metacognitive strategy use to students' science achievement. *Educational Research and Evaluation*, 16, 1-21.
- Alexander Karl, L., & Entwisle Doris, R. (1996). Family type and children's growth in reading and math over the primary grades. *Journal of Marriage and Family*, 58(2), 341-355.
- Alkan Ersoy, Ö. (2018). Aile parçalanmasının çocuğun okul başarısına etkisi: Trabzon örneği. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4(5), 167-225.
- Altschul, I. (2011). Parental involvement and the academic achievement of Mexican American youths: What kinds of involvement in youths' education matter most? *Social Work Research*, 35, 159-170.
- Anıl, D. (2009). Uluslararası öğrenci başarılarını değerlendirme programı (PISA)'nda Türkiye'deki öğrencilerin fen bilimleri başarılarını etkileyen faktörler. *Eğitim ve Bilim*, 34(152), 87-100.
- Arcan K. (2006). *Özel okullara giden lise düzeyindeki ergenlerin, akademik başarıları ile algıladıkları anne baba tutumları arasındaki ilişkilerin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul).
- Aslanargun, E. (2007). Okul-aile işbirliği ve öğrenci başarısı üzerine kuramsal bir çalışma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 119-135.
- Aunola, K., Stattin, H., & Nurmi Jari, E. (2000). Parenting styles and adolescents' achievement strategies. *Journal of Adolescence*, 23, 205-222.
- Aydın, A., Sarier, Y., & Uysal, Ş. (2012). Sosyoekonomik ve sosyokültürel değişkenler açısından PISA matematik sonuçlarının karşılaştırılması. *Eğitim ve Bilim*, 164(37), 20-30.
- Balcı, A. (1988). Etkili okul. *Eğitim ve Bilim*, 70, 21-30.
- Barnard Wendy, M. (2004). Parent involvement in elementary school and educational attainment. *Children and Youth Services Review*, 26(1), 39-62.
- Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75, 43-88.
- Baumrind, D. (1978). Parental disciplinary patterns and social competence in children. *Youth and Society*, 9, 239-276.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11, 56-95.
- Bekman, S. (1998). *Eşit fırsat: Anne çocuk eğitim programı'nın değerlendirilmesi*. İstanbul: Anne Çocuk Eğitim Vakfı Yayınları.
- Boonk, L., Gijsselaers Hieronymus, J.M., Ritzen, H., & Brand -Gruwel, S. (2018). A review of the relationship between parental involvement indicators and academic achievement. *Educational Research Review*, 24, 10-30.

- Bryan, J. (2005). *Fostering educational resilience and achievement in urban schools through school-family community partnerships* *Partnerships/Community*, 22. <https://digitalcommons.unomaha.edu/slcepartnerships/22>
- Catsambis, S., & Garland Janet, E. (1997). *Parental involvement in students' education during middle school and high school* (Report No: 18). Queens College and CUNY Graduate Center.
- Chen Wei, B., & Gregory, A. (2010). Parental involvement as a protective factor during the transition to high school. *The Journal of Educational Research*, 103, 53-62.
- Clark Reginald, M. (1993). Homework-focused parenting practices that positively affect achievement. In N. F. Chavkin, (ed.), *Families and schools in a pluralistic society* (pp. 85-105). Albany: State University of New York Press.
- Cooper, H., Lindsay James, J., Nye, B., & Greathouse, S. (1998). Relationships among attitudes about homework, amount of homework assigned and completed, and student achievement. *Journal of Educational Psychology*, 90, 70-83.
- Crosby Susan A., Rasinski, T., Padak, N., & Yıldırım, K. (2015). A 3-year study of a school-based parental involvement program in early literacy. *The Journal of Educational Research*, 108, 165-172.
- Çelenk, S. (2003). Okul-aile işbirliği ile okuduğunu anlama arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 3-39.
- Çiftçi, M., & Nedim Bal, P. (2015). Ortaokul öğrencilerinin anne-baba katılım düzeyi ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 12(1), 363-384.
- Davis-Kean Pamela, E. (2005). The influence of parent education and family income on child achievement: The indirect role of parental expectations and the home environment. *Journal of Family Psychology*, 19(2), 294-304.
- Dearing, E., Kreider, H., Simpkins, S., & Weiss Heather, B. (2006). Family involvement in school and low-income children's literacy: Longitudinal association between and within families. *Journal of Educational Psychology*, 98, 653-664.
- Deslandes, R., Royer, E., Turcotte, D., & Bertrand, R. (1997). School achievement at the secondary level: Influence of parenting style and parent involvement in schooling. *Mcgill Journal of Education*, 32(3), 191-208.
- Desforges, C., & Abouchaar, A. (2003). *The impact of parental involvement, parental support and family education on pupil achievement and adjustment: A literature review*. London: Department for Education and Skills.
- Deutscher, R., & Ibe, M. (2004). *In what way does parent involvement affect children's academic performance?* Apple Valley, CA: Lewis Center for Educational Research.
- Dornbusch Sanford, M., Ritter P. L., Leiderman, P.H., Roberts, D.F., & Fraleigh, M.J. (1987). The relation of parenting style to adolescent school performance. *Child Development*, 58, 1244-1257.
- Driessen, G., Smith, F., & Slegers, P. (2005). Parental involvement and educational achievement. *British Educational Research Journal*, 31(4), 509-532.

- Eccles Jacquelynne, S. (2005). Influences of parents' education on their children's educational attainments: The role of parent and child perceptions, *London Review of Education*, 3(3), 191-204.
- Elmacioğlu, T. (1998). *Başarıda Aile Faktörü*, İstanbul: Hayat Yayınları.
- Epstein Joyce, L., & Dauber Susan L. (1991). School programs and teacher practices of parent involvement in inner-city elementary and middle schools. *Element. School Journal*, 91, 289-305.
- Epstein Joyce, L. (2001). *School, family, and community partnerships: Preparing educators and improving schools*. Boulder, CO: Westview.
- Erdoğan, Ç., & Demirkasımoğlu, N. (2010). Ailelerin eğitim sürecine katılımına ilişkin öğretmen ve yönetici görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetim*, 16(3), 399-431.
- Erdoğan, M.Y. (2007). Ana-baba tutumları ve öğretmen davranışları ile öğrencilerin akademik başarıları arasındaki ilişkiler. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 33-46.
- Feurstein, A. (2000). School characteristics and parent involvement: Influences on participation in children's schools. *The Journal of Educational Research*, 94, 29-40.
- Gill, S., & Reynolds Arthur, J. (1999). Educational expectations and school achievement of urban African American children. *Journal of School Psychology*, 37(4), 403-424.
- Gonida, E., & Cortina Kai, S. (2014). Parental involvement in homework: Relations with parent and student achievement-related motivational beliefs and achievement. *British Journal of Educational Psychology*, 84, 376-396.
- Graves Scott, L., & Wright Jr.Lynda, B. (2011). Parent involvement at school entry: A national examination of group differences and achievement. *School Psychology International*, 32(1), 35-48.
- Hakan, A. (2001). *İlköğretim okulu öğrencilerinin başarısında aile faktörü* (Yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya). <https://www.ulusaltezmerkezi.net/search->
- Halle Tamara, G., Kurtz-Costes, B., & Mahoney Joseph, L. (1997). Family influences on school achievement in low-income, African American children. *Journal of Educational Psychology*, 89(3), 527-537.
- Hayes, D. (2012). Parental involvement and achievement in African American adolescents. *Journal of Comparative Family Studies*, 43, 567-582.
- Hemmerechts, K., Ağırdağ, O., & Kavadias, D. (2017). The relationship between parental literacy involvement. Socio-economic status and reading literacy. *Educational Review*, 69, 85-101.
- Hill Nancy, E., & Craft Stacie, A. (2003). Parent-school involvement and school performance: Mediated pathways among socioeconomically comparable African American and Euro-American families. *Journal of Educational Psychology*, 95(1), 74-83.
- Hill Nancy, E., & Taylor Lorraine, C. (2004). Parental school involvement and children's academic achievement: Pragmatics and issues. *Current Directions in Psychological Science*, 13, 161-164.

- Hill Nancy, E., & Tyson Diana, F. (2009). Parental involvement in middle school: A meta-analytic assessment of the strategies that promote achievement. *Developmental Psychology, 45*(3), 740-763.
- Ho Esther Sui, C. (2010). Family influences on science learning among Hong Kong adolescents: What we learned from PISA. *International Journal of Science and Mathematics Education, 8*, 409-428.
- Holloway Susan, D., Yamamoto, Y., Suzuki, S., & Mindnich Jessica, D. (2008). Determinants of parental involvement in early schooling: Evidence from Japan. *Early Childhood Research and Practice, 10*(1), 1-10.
- İpek, C. (2011). Velilerin okul tutumu ve eğitime katılım düzeyleri ile aileye bağlı bazı faktörlerin ilköğretim öğrencilerinin seviye belirleme sınavları (SBS) üzerindeki etkisi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 1*(2), 69-79.
- Jaiswal Kumar, S., & Choudhuri, R. (2017). A review of the relationship between parental involvement and students' academic performance. *The International Journal of Indian Psychology, 4*(3), 110-123.
- Jeynes Willam, H. (2007). The relationship between parental involvement and urban secondary school student academic achievement: A meta-analysis. *Urban Education, 42*, 82-110.
- Katz, I., Kaplan, A., Buzukashvily, T. (2011). The role of parents' motivation in students' autonomous motivation for doing homework. *Learning and Individual Differences, 21*, 376-386.
- Keçeli Kaysılı, B. (2008). Akademik başarının artırılmasında aile katılımı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 9*(1), 69-83.
- Keith Timothy, Z., Keith Patricia, B., Troutman Gretchen, C., & Bickley Patricia, G. (1993). Does parental involvement affect eighth-grade student achievement? Structural analysis of national data. *School Psychology Review, 22*, 474-496.
- Kellaghan, T., Sloane, K., Alvarez, B., & Bloom Benjamin, S. (1993). *The home environment and school learning: Promoting parental involvement in the education*. San Francisco, CA, US: Jossey-Bass.
- Kim, K., & Rohner Ronald, P. (2002). Parental warmth, control, and involvement in schooling: Predicting academic achievement among Korean American adolescents. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 33*(2), 127-140.
- Kloosterman, R., Notten, N., Tolsma, J., & Kraaykamp Gerbert, L. (2011). The effects of parental reading socialization and early school involvement on children's academic performance: A panel study of primary school pupils in the Netherlands. *European Sociological Review, 27*, 291-306.
- Kohl Gwynne, O., Lengua Lilliana, J., & McMahon Robert, J. (2000). Parent involvement in school conceptualizing multiple dimensions and their relations with family and demographic risk factors. *Journal of School Psychology, 38*(6), 501-523.

- Lamborn Susie, D., Mounts Nina, S., Steinberg, L., & Dornbusch Sanford, M. (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, 62, 1049-1065.
- Lee Jung, S., & Bowen Natasha, K. (2006). Parent involvement, cultural capital, and the achievement gap among elementary school children. *American Educational Research Journal*, 43,193-218.
- Maccoby Eleanor, E. (2000). Parenting and its effects on children: On reading and misreading behavior. *Annual Review of Psychology*, 51, 1-27.
- Manolitsis, G., Georgiou George, K., & Tziraki, N. (2013). Examining the effects of home literacy and numeracy environment on early reading and math acquisition. *Early Childhood Research Quarterly*, 28, 692-703.
- Marchant Gregory, J., Paulson Sharon, E., & Rothlisberg Barbara, A. (2001). Relations of middle school students' perceptions of family and school contexts with academic achievement. *Psychology in the Schools*, 38(6), 505-519.
- McNeal Jr Ralph, B. (2014). Parent involvement, academic achievement and the role of student attitudes and behaviors as mediators. *Universal Journal of Educational Research*, 2(8), 564-576,
- Miedel Wendy, T., & Reynolds, A. (1999). Parent involvement in early intervention for disadvantaged children: Does it matter? *Journal of School Psychology*, 37(4), 379-402.
- Mo, Y., & Singh, K. (2008). Parents' relationships and involvement: Effects on students' school engagement and performance *RMLE Online, Research in Middle Level Education*, 31(10), 1-11.
- Moroni, S., Dumont, H., Trautwein, U., Niggli, A., & Baeriswly, F. (2015). The need to distinguish between quantity and quality in research on parental involvement: The example of parental help with homework. *The Journal of Educational Research*, 108, 417-431.
- Nyarko, K. (2011). The influence of authoritative parenting style on adolescents' academic achievement. *American Journal of Social and Management Sciences*, 2(3), 278-282.
- Özdayı, N. (2004). Öğrenci ve öğretmenlerin gözüyle sınıf yönetimi sorunlarına genel bir bakış XII. *Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri*, 1, 375-394. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özer Özkan, Y., & Anıl, D. (2011). Öğrencilerin fen ve matematik başarılarını etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41,313-324.
- Patall Erika, A., Cooper, H., & Robinson Jorgianne, C. (2008). Parent involvement in homework: A research synthesis. *Review of Educational Research*, 78, 1039-1101.
- Paulson Sharon, E. (1994). Relations of parenting style and parental involvement with ninth-grade students' achievement. *Journal of Early Adolescence*, 14, 250-267.
- Pena Delores, C. (2000). Parent involvement: influencing factors and implications. *The Journal of Educational Research*, 94(1), 42-56.

- Phillipson, S., & Phillipson Shane, N. (2012). Children's cognitive ability and their academic achievement: The mediation effects of parental expectations. *Asia Pacific Education Review*, 13, 495-508.
- Regner, I., Loose, F., Dumas, F. (2009). Students' perceptions of parental and teacher academic involvement: Consequences on achievement goals. *European Journal of Psychology of Education*, 24(2), 263-277.
- Rimm-Kaufman Sara, E., Pianta Robert, C., Cox Martha, J., & Bradley Robert, H. (2003). Teacher-rated family involvement and children's social and academic outcomes in kindergarten. *Early Education and Development*, 14(2), 179-198.
- Rutchick Abraham, M., Smyth Joshua, M., Lopoo Leonard, M., & Dusek Jerome, B. (2009). Great expectations: The biasing effects of reported child behavior problems on educational expectancies and subsequent academic achievement. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 28(3), 392-413.
- Salıcı Ahioğlu, Ş. (2006). Öğretmen ve veli görüşlerine göre farklı sosyoekonomik düzeydeki ailelerin ilköğretim birinci sınıf öğrencilerinin okuma yazma sürecini etkileme biçiminin değerlendirilmesi (Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana). <https://www.ulusaltezmerkezi.net/ilkogretim-okullarinda-aile-katilimi-olcek-uyarlamasi>
- Sanders Mavis, G., & Sheldon Steven, B. (2009). *Principals matter: A guide to school, family, and community partnerships*. Corwin: A SAGE Company.
- Sarıer, Y. (2016). Türkiye'de öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörler: Bir meta-analiz çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 1-19.
- Satır, S. (1996). Özel Tevfik Fikret lisesi öğrencilerinin akademik başarılarıyla ilgili anne-baba davranışları ve akademik başarıyı artırmaya yönelik anne-baba eğitim gereksinimlerinin belirlenmesi (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). <https://www.ulusaltezmerkezi.net/search->
- Savaş, E., Taş, S., & Duru, A. (2010). Matematikte öğrenci başarısını etkileyen faktörler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 113-132.
- Shumow, L., Lyutykh, E., & Schmidt Jennifer, A. (2011). Predictors and outcomes of parental involvement with high school students in science. *The School Community Journal*, 21(2), 81-98.
- Shute Valerie, J., Hansen Eric, G., Underwood Jody, S., & Razzouk, R. (2011). A Review of the relationship between parental involvement and secondary school students' academic achievement. *Education Research International*, 2011, 1-10.
- Sibley, E., & Dearing, E. (2014). Family educational involvement and child achievement in early elementary school for American born and immigrant families. *Psychology in the Schools*, 51, 814-831.
- Singh, K., Beckley, P., Trivette, P., Keith Timothy, Z., Keith, P., & Anderson, E. (1995). The effects of four components of parental involvement on eighth grade student achievement: structural analysis of NELS-88 data. *School Psychology Review*, 24, 299-317.

- Steinberg, L., Lamborn Susie, D., Dornbusch Sanford, M., & Darling, N. (1992). Impact of parenting practices on adolescent achievement: Authoritative parenting, school involvement and encouragement to succeed. *Child Development*, 63(5), 1266-1281.
- Sui-Chu Ester, H., & Willms Douglas, J. (1996). Effects of parental involvement on eighth-grade achievement. *Sociology of Education*, 69(2), 126-141.
- Sy Susan, R., Rowley Stephanie, J., & Schulenberg John, E. (2007). Predictors of parent involvement across contexts in Asian American and European American families. *Journal of Comparative Family Studies*, 38(1), 1-29.
- Şad Süleyman, N. (2012). Investigation of parental involvement tasks as predictors of primary students' Turkish, math, and science and technology achievement. *Eğitim Araştırmaları- Eurasian Journal of Educational Research*, 49, 173-196.
- Şahin, H. (2019). Öğrenmeyi destekleyici ortamının veli toplantılarında yer alma durumunun incelenmesi. *Küreselleşme Sürecinde Teknolojik Yenilikler ve Eğitim Araştırmaları*, 26-60, https://www.researchgate.net/profile/Recep_Kahramanoglu/publication/330113281_.pdf?origin=publication_detail
- Şentürk, Ü. (2012). *Sosyolojik açıdan parçalanmış aile ve çocuk ilişkisi*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Şevik, Y. (2014). *İlköğretim müdür ve müdür yardımcılarının öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri ile akademik başarısına katkıları* (Yüksek lisans tezi, Mehmet Akif Üniversitesi, Burdur). <https://www.ulusaltezmerkezi.net/search->
- Tam Vicky, C., & Chan Raymond, M. (2009). Parental involvement in primary children's homework in Hong Kong. *The School Community Journal*, 19(2), 81-100.
- Tan Edwin, T., & Goldberg Wendy, A. (2009). Parental school involvement in relation to children's grades and adaptation to school. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30, 442-453.
- Topor David, R., Keane Susan, P., Shelton Terri, L., & Calkins Susan, D. (2010). Parent involvement and student academic performance: A multiple mediational analysis. *Journal Prevention and Intervention Community*, 38(3), 183-197.
- Vural, B. (2004). *Okul başarısında ailenin rolü ve önemi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Wen, X., Bulotsky Shearer, R., Hahs Vaughn Debbel, L., & Korfmacher, J. (2012). Head start program quality: Examination of classroom quality and parent involvement in predicting children's vocabulary, literacy and mathematics achievement trajectories. *Early Childhood Research Quarterly*, 27(4), 640-653.
- Wilder, S. (2014). Effects of parental involvement on academic achievement: A meta synthesis. *Educational Review*, 66(3), 377-397.
- Wynn, T. (2002). Archaeology and cognitive evolution. *Behavioral and Brain Sciences*, 25(3), 389-402.
- Yamamoto, Y., & Holloway Susan, D. (2010). Parental expectations and children's academic performance in sociocultural context. *Educational Psychology Review*, 22(3), 189-214.

- Yılmaz, A. (2000). *Eşler arasındaki uyum ve çocuğun algıladığı anne-baba tutumu ile çocukların, ergenlerin ve gençlerin akademik başarıları ve benlik algıları arasındaki ilişkiler* (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). <https://www.ulusaltezmerkezi.net/search->
- You, S., Lim Sun, A., No, U., & Dang, M. (2016). Multidimensional aspects of parental Involvement in Korean adolescents' schooling: A mediating role of general and domain specific self-efficacy. *Educational Psychology, 36*, 916-934.
- Zakaria Abd R., Hasim, Z., Salleh Umi K., & Yusoff Jal, Z. (2013). Family context and its relationship with parental involvement in the education of secondary school children. *International Journal of Asian Social Science, 3*(4), 1063-1076.

Sosyal Dışlanma Olgusu Üzerine Genel Bir İnceleme^a

Çağlar Solak^{b,c}, Mert Teköznel^d

Özet

Sosyal bir tür olan insan, gruplar içerisinde doğmakta ve belli grupların üyesi olarak yaşamını sürdürmektedir. Bu nedenle sosyal ilişkilere kabul edilmek ve gruplarda yer almak, tüm kültürlerde gözlemlenen temel bir motivasyon ve ihtiyaçtır (Baumeister ve Leary, 1995). Öte yandan, diğerleri tarafından kabul görmemek ve ait olma ihtiyacının karşılanmaması sosyal yaşamda sıklıkla karşımıza çıkan bir durumdur. Görmezden gelinme, yok sayılma, reddedilme kavramlarını içinde barındıran “sosyal dışlanma” bireylerin üzerinde bir dizi davranışsal, duygusal, bilişsel ve fizyolojik etkiye yol açmaktadır. Bu çalışmada, dışlanma olgusunu sosyal psikolojik açıdan ele alan araştırmalardan yola çıkılarak konuya dair kapsamlı bir inceleme sunmak amaçlanmıştır. Alandaki öncü çalışmalara ek olarak güncel literatür de göz önünde bulundurulmuş ve öncelikle dışlanma olgusu kavramsal ve tarihsel olarak ele alınmış, ardından deneysel çalışmalarda katılımcılara dışlanma deneyimi yaşatmak için kullanılan belli başlı yöntemlerden bahsedilmiş ve sosyal dışlanmanın bireyler üzerinde yarattığı etkiler ele alınmıştır. Son olarak dışlanma olgusunu açıklamaya çalışan teorik yaklaşımlardan söz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sosyal Dışlanma
Reddedilme
Ait Olma İhtiyacı
Kişiler Arası İlişkiler

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.07.2019
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.585260

A Comprehensive Examination of Social Exclusion

Abstract

As a social species, people are born into groups and maintain to live as members of groups. Therefore, inclusion in groups is a basic need in all human cultures (Baumeister and Leary, 1995). On the other hand, rejection by others is a common experience in social life. Social exclusion, eliciting the sense of being ignored, feeling invisible and rejected, leads to a series of behavioral, emotional, cognitive and physiological effects on humans. In this article, it is aimed to present a comprehensive examination of the social exclusion phenomenon based on research from social psychology. Firstly, in addition to the earliest studies in the field, contemporary literature has been taken into consideration and the phenomenon of exclusion has been conceptually and historically discussed. Then, the common methods which were used to give participants an experience of exclusion in the laboratory conditions are mentioned. Finally, the effects of social exclusion on individuals and theoretical approaches that try to explain social exclusion were discussed.

Keywords

Social Exclusion
Rejection
Need to Belong
Interpersonal Relations

About Article

Received: 01.07.2019
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.585260

^a Bu çalışma, Çağlar Solak'ın hazırladığı “Sosyal Dışlama ve Dâhil Olmanın Eşleşme Süreçlerindeki Etkilerinin Evrimsel Açıdan İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^b İletişim Yazarı: caglar.solak@cbu.edu.tr

^c Araştırma Görevlisi Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-0421-8627

^d Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-2224-1425

Giriş

Yeryüzünde varlığını sürdüren sayısız canlı türü gruplar halinde yaşamakta, korunma, beslenme gibi hayati problemlerin üstesinden iş birliği sayesinde gelmektedir (Schaller ve Neuberger, 2008). Pek çok alt türü sosyal bir yaşam biçimi geliştirmiş olan memelilerin bir üyesi olarak insanlar da milyonlarca yıldır gruplar halinde yaşamaktadırlar. İnsan türünün devamı için çözülmesi en önemli adaptif problemlerden olan besin kaynağı bulma, eş bulma ve üreme, yırtıcılardan korunma, avlanma, çocuk bakımı sağlama gibi problemlerle başa çıkmak grup içinde koordineli ve el birliğiyle hareket ederek çok daha kolay olmuştur (Boesch, 2012). Bu nedenle gruplara dâhil olmak ve sosyal ilişkilere kabul edilmek bireylerin hayatta kalma ve üreme başarılarının sürekliliği açısından olmazsa olmaz koşullardandır. Dolayısıyla, diğer pek çok psikolojik ihtiyaç gibi ait olma ihtiyacı (*need to belong*) da tüm kültürlerde ve insanlarda gözlemlenebilen evrensel bir ihtiyaçtır (Baumeister ve Leary, 1995). Sosyal dışlanma ise bu ihtiyacın yeterince karşılanmasını tehdit ederek bireyler üzerinde bir dizi olumsuz etkiye yol açmaktadır.

Son yirmi yıllık süreçte sosyal dışlanma konusuna yönelik ilgi ve deneysel araştırmaların sayısı giderek artmıştır. Olguyu farklı boyutlarıyla masaya yatıran araştırmacıların bir kısmı, grup üyelerinin diğer bir kişiyi neden ve hangi amaçla dışladıklarına odaklanmış (örn., Benenson, Hodgson, Heath ve Welch, 2008; Benenson, Markovits, Thompson ve Wrangham, 2011; Wesselmann, Wirth, Pryor, Reeder ve Williams, 2013), diğer bir kısmı ise gruptan dışlanmanın ve başkaları tarafından yok sayılmanın bireyler üzerinde doğurduğu sonuçları incelemiştir (örn., Gonsalkorale ve Williams, 2007; Hess ve Pickett, 2010; Moor, Crone ve van der Molen, 2010; Smith ve Williams, 2004; Stillman ve diğer., 2009). Çok sayıda deneysel çalışmada ortaya koyulmuştur ki sosyal dışlanma, bireylerin beyin aktiviteleri (Eisenberger, Liberman ve Williams, 2003), fizyolojik tepkileri (Ijzerman ve diğer., 2012; Zhong ve Leonardelli, 2008), dikkat süreçleri (DeWall, Maner ve Rouby, 2009), bellek performansları (Gardner, Pickett ve Brewer, 2000), mantık yürütme becerileri (Baumeister, Twenge ve Nuss, 2002), duygulanımları (DeWall ve Baumeister, 2006; Zadro, Williams ve Richardson, 2004), olumlu ve olumsuz sosyal davranışları (Lakin ve Chartrand, 2005; Van Beest, Williams ve Van Dijk, 2011) üzerinde güçlü etkilere sahiptir.

Burada dışlanma olgusu öncelikle kavramsal ve tarihsel açıdan ele alınacak, ardından bu olgunun deneysel olarak nasıl incelendiği ve sosyal dışlanmanın insanlar üzerindeki etkileri ile teorik yaklaşımlardan bahsedilecektir.

Dışlanma Kavramı

İnsan sosyalliğinin karmaşık labirentlerinde dolaşırken karşımıza neredeyse her köşe başında çıkan bir manzara vardır: Bireylerin bazı zamanlarda ve koşullarda birbirlerini reddedişi, görmezden gelişi ve hatta yok sayışı; yani birbirlerini sosyal açıdan dışlayışı. Dışlanma olgusu, günlük hayattaki en basit sosyal etkileşimlerden, uzun tarihsel dönemlerdeki toplumsal çatışmalara kadar, insan türünün gruplar halinde bir arada yaşadığı her yerde ve devirde sosyal hayatın kaçınılmaz bir parçası olmuştur. Bu olgunun bir ucunda dışlayanlar, diğer ucunda ise dışlananlar vardır ve neredeyse her birey hayatı boyunca bu iki uçta da zaman zaman yer almaktadır. Grup ve birey açısından sosyal dışlanmanın amaçları ve getirileri,

dışlanan kişilerinse bundan nasıl etkilendikleri ilerleyen sayfalarda bahsedeceğimiz pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Konunun detaylarına geçmeden evvel, sosyal dışlanma dendiğinde tam olarak ne ifade edilmek isteniyor, bunu açıklamalıyız.

İlgili literatüre bakıldığında bireyin gruptan dışlanması, ihraç edilmesi, yok sayılması, dâhil edilmemesi veya reddedilmesi olgularını ifade etmek için temelde üç kavramın kullanıldığı görülmektedir: sosyal dışlama (*social exclusion*), psikolojik dışlama (*ostracism*) ve sosyal reddetme (*social rejection*). Bu üç ifade biçimi aslında aynı olgunun anlatımında kullanılsa da bazı araştırmacılar sosyal dışlama, psikolojik dışlama ve sosyal reddetme ifadeleri arasındaki kavramsal farklılıkları irdelemeye çalışmıştır (örn. Leary, 2005). Pek çok araştırmacı ise bu kavramların aynı olguya işaret ettiğini düşünerek bunları eş anlamlı olarak kullanmıştır (örn., Oaten, Williams, Jones ve Zadro, 2008; Williams, 2007).

Sosyal dışlanma kavramı, bireylerin diğerlerinden ayrı olması, her türlü sosyal etkileşimden mahrum bırakılması, izole edilmesi anlamlarına gelen daha geniş bir kavramsal çerçeveye sahiptir. Dışlama durumu, dışlanan birey ya da bireylere açıkça ifade edilebileceği gibi, sözlü veya davranışsal bir reddediş içermeden de gerçekleşebilir. Psikolojik dışlama kavramı ise daha özel bir dışlama biçimine işaret etmektedir. Psikolojik dışlamada, dışlanan bireye bu durum açıkça belirtilmemekte, olumsuz bir davranış ya da söz aracılığıyla dışlandığı bildirilmemektedir. Bunun yerine dışlanan kişi, diğer birey veya grup tarafından görmezden gelinmekte, yok sayılmakta, adeta “varlığı” kabul edilmemektedir. Son olarak, sosyal reddetme durumunun ayırt edici noktası ise dışlanan kişinin söz konusu grupta ya da ilişkide istenmediğinin –veya artık istenmediğinin– sözlü yahut fiziksel olarak açıkça belirtilmesidir (Williams, 2007; Williams ve Zadro, 2005; Williams, Forgas, von Hippel ve Zadro, 2005).

Sosyal dışlama, psikolojik dışlama ve sosyal reddetme kavramlarının yukarıda bahsettiğimiz farklılıklarına rağmen, araştırmacılar arasında bu kavramların işevuruk (*operational*) tanımları hakkında genel geçer bir kabul yoktur (Williams, 2007). İlgili literatürde bunlar çoğunlukla aynı olgudan bahsedilirken kullanılmaktadır (Wesselmann ve diğer., 2016; Riva ve Eck, 2016; Wesselmann ve Williams, 2017; kavramsal bir tartışma için bkz. Leary, 2005). Dolayısıyla bu metin boyunca, kişilerin diğer bir birey ya da grup tarafından sosyal kabul görmemesi ve yok sayılması olgusundan bahsederken “sosyal dışlanma” ya da sadece “dışlanma” ifadesi kullanılacaktır.

2Geçmişten Bugüne Sosyal Dışlanma Olgusu

M.Ö. 5. yüzyıl Atina’sı incelendiğinde şöyle bir uygulamayla karşılaşılmaktadır: Kış ayları geldiğinde Atina vatandaşları agorada toplanmakta ve ostraka adını verdikleri, üzerine bir isim yazılmış çömlek parçalarını konsey ve yüksek mahkeme üyelerine teslim etmekteydi. Çömlek parçalarının üstüne ismi belli bir sayıdan fazla yazılan Atina vatandaşlarının, kenti güvenli bir şekilde terk etmesi sağlanmakta ve bu kişilerin 5 veya 10 yıl boyunca Atina’ya dönmesine izin verilmemekteydi. Bu uygulamaya “ostrakismos” deniyordu (Forsdyke, 2005; Lang, 1990).

Atina demokrasisinde halk, para ya da siyasi güç sayesinde kendisine karşı haksız uygulamalarda bulunan, zorbaca tutumlar sergileyen ya da toplumsal kurallara aykırı

davranmakta ısrar eden hemşerilerini uzunca bir süreliğine toplum dışında tutabiliyor, bu “dışlama tehdidi” sayesinde hukuksuzlukların artmasını engelleyebiliyordu (örneğin, bu şekilde şehirden sürgün edilen bir erkeğin dışlanma sebebi, kendi kız kardeşiyle cinsel ilişki yaşamasıdır; bkz. Lang, 1990). Buna benzer bir uygulama Sicilyalılar arasında da vardı ve orada oylar zeytin ağacı yapraklarına yazılıyordu (Abbort, 1911; akt. Williams, 2001).

Tarihin her döneminde ve her toplumda sosyal dışlanmanın açık örneklerine sık sık rastlansa da sosyal psikologların bu olguyla ilgili araştırmalar yapmaları görece yakın tarihtir. 1990’ların öncesinde sosyal dışlanma, az sayıda sosyal psikologun incelediği bir olguydu. Bu ilk örneklerde doğrudan sosyal dışlanma konusu ele alınmasa da bunun başka değişkenlerle ilişkilerinden bahsedilmiştir. Sözgelimi, sosyal psikoloji tarihindeki önemli teorilerden biri olan İhtiyaçlar Teorisi’nde Maslow (1954), bireylerin ihtiyaçlarını beş hiyerarşik basamakta toplamış, fizyolojik ihtiyaçlar ve güvenlik ihtiyaçlarının ardından aidiyet ihtiyaçlarının (bir gruba dâhil olma) geldiğini savunmuştur (akt. Bilgin, 2003). Bu teorinin ortaya çıkışına yakın tarihlerde, Schachter (1951) grup fikirlerinden sapmayla gruptan reddedilme arasındaki ilişkiyi, Dittes (1959) gruba kabul edilmeye benlik saygısı (*self-esteem*) arasındaki ilişkiyi, Jackson ve Saltzstein (1957) ise gruba kabul edilmeye uyma (konformite) arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonraki yıllarda Snoek (1962) reddedilmenin biçimiyle gruba yönelik çekim arasındaki ilişkiyi; Geller, Goodstein, Silver ve Sternberg (1974) diğerleri tarafından görmezden gelinmenin birey üzerindeki etkilerini; Craighead, Kimball ve Rehak (1979) sosyal reddedilme ile duygusal ve fizyolojik uyarılma arasındaki ilişkiyi, Fenigstein (1979) ise kendilik bilinci (*self-consciousness*) yüksek ve düşük bireylerin bir gruptan reddedilmeye verdikleri tepkileri araştırmıştır.

Dışlanma olgusunu çeşitli boyutlarıyla açıklamaya çalışan daha kapsamlı ve güncel yaklaşımlara sonraki kısımlarda ayrıntılı olarak değinilecek, öncesinde ise dışlanma çalışmalarında kullanılan yöntemlerden ve dışlanmanın insanlar üzerindeki etkilerinden bahsedilecektir.

Laboratuvarda Sosyal Dışlanma

Sosyal dışlanma çalışmalarında katılımcılara dışlanma deneyimi yaşatmak amacıyla kullanılan pek çok deneysel paradigma mevcuttur. Bunların arasında yaygın olarak kullanılan üç paradigmanın üzerinde daha ayrıntılı duracağız: (1) sanal top oyunu (*cyberball*), (2) yalnız yaşam tahmini paradigması (*life alone paradigm*) ve (3) geçmişteki bir dışlanma deneyiminin hatırlanması.

Sanal Top Oyunu

Sosyal dışlanma araştırmalarında kullanılan ilk deneysel yöntemlerden biri olan top atma oyunu paradigmasının (Williams, 1997; akt. Williams, 2007) anlaşılabilir katılımcılar gibi zahmetli taraflarından kurtulmak ve uygulamayı daha pratik hale getirmek amacıyla araştırmacılar Sanal Top Oyunu adlı paradigmayı geliştirmişlerdir (Williams, Cheung ve Choi, 2000; Williams ve Jarvis, 2006). Bu yöntem top atma oyununun bilgisayar ortamına aktarılmasıyla oluşturulmuştur. Katılımcı oyunu, sözde gerçek kişiler olduğu söylenen, fakat bilgisayar tarafından kontrol edilen oyuncularla birlikte oynamakta, tüm oyuncular bilgisayar

ekranında çizgilerden oluşan insan figürleriyle temsil edilmektedir. Katılımcı kendisine gelen topu bilgisayar faresini kullanarak seçtiği bir oyuncuya atmakta, diğer oyuncuların topu kime ne sıklıkla atacağı ise deneyci tarafından önceden programlanmaktadır. Katılımcılara paravan öykü olarak, birbirlerine internet ağıyla bağlı bilgisayarlar aracılığıyla gerçekleştirilecek bir grup deneyine katılacakları söylenmekte ve deneyin amacının zihinde görselleştirme becerilerini araştırmak olduğu belirtilmektedir. Dışlanma koşulundaki katılımcılara oyunun başında top iki kez atılmakta ve ardından bu katılımcılara oyun süresince bir daha top gelmemektedir. Dâhil olma koşulundaki katılımcılar ise diğer oyuncularla hemen hemen eşit oranda top almaktadırlar. Bu koşulların dışında araştırmanın amacına bağlı olarak farklı koşullar da yaratılabilmektedir (aşırı dâhil olma, vb.). Oyun genellikle 30-50 top atışıyla son bulmaktadır.

Bu paradigma, sosyal dışlanma çalışan araştırmacılar tarafından oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Sanal top oyunu kullanılarak yapılan 120 çalışma üzerinde gerçekleştirilen bir meta-analizde bu paradigmanın dışlanma deneyimi yaşatmadaki etki büyüklüğünün yüksek olduğu (ortalama $d > |1.4|$) görülmüştür (Hartgerink, van Beest, Wicherts ve Williams, 2015). Öte yandan bazı yazarlar sanal top oyununun, gerçek hayattaki dışlanma deneyimlerine benzerliğiyle ilgili olarak dış geçerliliğinin sorgulanması gerektiğini düşünmektedirler (Wirth, 2016).

Yalnız Yaşam Tahmini

Sosyal dışlanma çalışmalarında sıklıkla kullanılan bir diğer paradigma Yalnız Yaşam Tahmini paradigmasıdır (Baumeister, Twenge ve Nuss, 2002; Twenge, Baumeister, Tice ve Stucke, 2001). Bu yöntemde katılımcılara bir kişilik testi uygulanmakta ve bu testten aldığı sonuç atanmış olduğu deneysel koşula bağlı olarak bildirilmektedir. Kişilik testinin sonuçlarının bir kısmı gerçek sonuçlar (dışa dönüklük/içe dönüklük), diğer kısmı dışlanma manipülasyonunu yaratmak amacıyla yönelik olarak sahtedir. Deneysel koşullardan biri olan kabul edilme/yüksek aidiyet (*accepted/high belonging*) koşulunda katılımcıya, yaşamı boyunca ödüllendirici ilişkiler geliştireceği, uzun ve istikrarlı bir evlilik yaşayacağı ve her zaman onu önemseyen arkadaşlara sahip olacağı şeklinde bir geribildirim verilmektedir. Reddedilme/düşük aidiyet (*rejected/low belonging*) koşulunda katılımcıya, hayatının geri kalanını yalnız geçireceği, şu anda ilişkileri ve arkadaşları olsa da yirmili yaşlarının ortalarından sonra bunların ondan uzaklaşacağı, olası birkaç evliliğinin kısa süreceği ve otuzlu yaşlarında devam etmeyeceği söylenmektedir. İlişkilerle veya sosyal dışlanmayla ilgisi olmayan bir negatif geribildirim vermek amacı taşıyan negatif geribildirim kontrol koşulunda ise katılımcıya, şu ana kadar pek fazla başına gelmemiş olsa da geri kalan hayatında yaralanmalar ve kazalar geçireceği bildirilmektedir.

Geçmişteki Bir Dışlanma Deneyiminin Hatırlanması

Bu paradigma katılımcının belleğindeki bir dışlanma anısının çağırılmasına dayanmaktadır ve bazı araştırmalarda sosyal dışlanmanın etkilerinin ortaya çıkarılmasında geçmişte yaşanmış bir dışlanma deneyiminin hatırlanmasının etkili olduğu görülmüştür (örn., Maner, DeWall, Baumeister ve Schaller, 2007; Pickett, Gardner ve Knowles, 2004; Sacco ve diğer., 2012). Bu yöntemde dışlanma koşulundaki katılımcılardan, kendilerini diğerleri tarafından

dışlanmış ya da reddedilmiş hissettikleri bir anı yazmaları istenmektedir. Dâhil olma koşulundaki katılımcılar ise kendilerini diğerleri tarafından sosyal açıdan dâhil edilmiş ya da kabul edilmiş hissettikleri bir anı yazmaktadırlar. Son olarak kontrol koşulundaki katılımcılar deney gününden bir önceki gün ne yaptıklarını yazmaktadırlar. Katılımcılar, yaşadıkları deneyimi net bir şekilde hatırlamaları, bunu gözlerinde canlandırmaları ve olabildiğince ayrıntılı bir şekilde yazmaları konusunda teşvik edilmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz ve sosyal dışlanma literatüründe sıklıkla karşılaşılan paradigmlar dışında araştırmacılar tarafından pek çok değişik paradigma yaratılmıştır. Özellikle sosyal dışlanmanın çocuklar üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarda gerek etik hassasiyet, gerekse çocukların bilişsel kapasitesine uygun yöntemler bulmak amacıyla yaratıcı ve farklı paradigmlar geliştirilmiştir (örn., Nesdale ve Lambert, 2008; Over ve Carpenter, 2009). Katılımcılara dışlanma temalı senaryo okutmak (Aydın, Graupmann, Fischer, Frey ve Fischer, 2011), internet üzerindeki sohbet odalarında dışlanma (Williams ve diğer., 2002; Donate ve diğer., 2017), kısa mesaj aracılığıyla dışlanma (Smith ve Williams, 2004), çevrimiçi dışlanma (ostracism online; Wolf ve diğer., 2015), beyin fırtınası (Abayhan ve diğer., 2009; Kaya, Yavuz, Abayhan, Şahin ve Aydın, 2008) ve dışlanmaya dair eşik altı uyaran sunumu (Sommer ve Baumeister, 2002), sosyal dışlanma çalışmalarında kullanılan diğer paradigmlardan birkaçıdır.

Sosyal Dışlanmanın Ortaya Çıkardığı Tepkiler

Bireylerin dışlanmadan nasıl etkilendikleri pek çok farklı bağlamda ele alınmış ve bu konuda çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmaların dışlanmanın etkilerini inceleyiş biçimleri göz önünde bulundurularak, sosyal dışlanmanın doğurduğu tepkiler üç başlık altında ele alınacaktır: (1) otomatik tepkiler, (2) kısa vadede ortaya çıkan tepkiler ve (3) uzun süreli dışlanmanın ortaya çıkardığı tepkiler.

Otomatik Tepkiler

Çeşitli ölçümlerle yapılan araştırmalar göstermektedir ki sosyal dışlanma deneyimi yaşayan bireylerin, o anda otomatik olarak verdikleri birtakım fizyolojik tepkiler bulunmaktadır. Söz konusu tepkileri incelemek amacıyla dışlanma sürecinde beynin hangi bölgelerinin bundan etkilendiğini araştıran bazı fMRI (*functional magnetic resonance imaging*) çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda (Eisenberger, Liberman ve Williams, 2003; Bolling, Pelfrey ve Wyk, 2016; Moor ve diğer., 2012), yukarıda bahsi geçen sosyal dışlanma paradigmlarından sanal top oyunu oynadıkları esnada katılımcıların beyin görüntüleri alınmış ve oyundan dışlanmanın etkileri incelenmiştir. Katılımcıların dışlanma esnasındaki fMRI verileriyle, dâhil olma esnasındaki verileri karşılaştırıldığında, dışlanma durumunda dorsal anterior cingulate kortekste (dACC) aktivite artışı olduğu gözlenmiştir. Fiziksel acının düzenlenmesiyle ilgili olan bu beyin bölgesinin aynı zamanda sosyal dışlanmanın yarattığı stresten de etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu çalışma, sosyal dışlanma ve fiziksel acının ortak bir nörobilişsel temele sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Fiziksel acı ve sosyal dışlanma arasındaki bu ilişkinin kaynağını açıklamaya yönelik ortaya atılan teorilerden biri Sosyal Acı Teorisi'dir (*Social Pain Theory*). MacDonald ve Leary'nin

(2005) geliştirdiği bu teoriye göre insanlar ilişkilerden veya gruplardan dışlandıklarında bir tür sosyal acı yaşamaktadırlar. Nasıl ki fiziksel acı organizmanın hayatta kalmasını tehdit eden durumlarda bir alarm olarak devreye giriyorsa, sosyal acı da buna benzer şekilde, sosyal bir tür olan insanın gruptaki varlığını tehdit eden durumlarda devreye girmekte ve fiziksel acıya karşı verilen tepkilere benzer tepkiler doğurmaktadır. Organizmanın yaşamsal tehditlerden kaçınabilmesi için çalışan adaptif bir fizyolojik mekanizma olan fiziksel acı sistemi, grubun dışında kalmanın yarattığı tehditlerden kaçınmak için de aynı işlevi görmektedir; zira insanın uzak geçmişi göz önüne alındığında grup dışında kalmak yaşamsal bir tehdit oluşturmuştur. Dolayısıyla fiziksel acı ve sosyal dışlanmanın beden üzerindeki etkileri, her ikisinde de doğan tepkinin hızlı devreye girmesi, savunmacı davranışlar yaratmaları, duygusal açıdan oldukça rahatsız edici olmaları, aynı beyin bölgelerini aktive etmeleri gibi açılardan ortaktır. Sosyal Acı Teorisi deneysel bulgularla da desteklenmiştir (örn., MacDonald, Kingsbury ve Shaw, 2005; Sleegers, Proulx ve van Beest, 2017; Riva, Wirth ve Williams, 2011).

Dışlanma, beyin aktivitelerinde yarattığı değişimin yanında diğer bazı fizyolojik fonksiyonları da etkilemektedir. Bununla ilgili bir çalışmada katılımcılar sanal top oyunu oynarken deri ısıları ölçülmüş ve dışlanma koşulundakilerin parmak sıcaklıklarının oyun esnasında düştüğü gözlenmiştir (Ijzerman ve diğer., 2012). Diğer bir araştırmada Moor, Crone ve van der Molen (2010), beklenmeyen sosyal reddedilmenin kalp atım hızında düşüşe yol açtığını tespit etmişlerdir. Dışlanmanın hormonlar üzerindeki etkisini inceleyen Seidel ve arkadaşları (2013) ise katılımcıların testosteron seviyelerinde sosyal dışlanma sonrasında bir düşüş gerçekleştiğini bulmuşlardır.

Sosyal dışlanmanın algısal mekanizmalar üzerindeki etkileri de pek çok araştırmacının merak konusu olmuştur. Zhong ve Leonardelli (2008) dışlanma ve sıcaklık algısı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, deneysel manipülasyonun ardından katılımcılardan oda sıcaklığını tahmin etmelerini istemiş, sosyal dışlanma deneyimi yaşatılan katılımcıların odayı diğerlerinden daha soğuk algıladıkları bulgusuna ulaşmıştır. Aynı çalışmanın ikinci deneyinde katılımcılar bir pazarlama anketini cevaplamışlar, dışlanan katılımcıların sıcak yiyecek ve içecekleri dışlanmayanlara göre daha arzulanır buldukları görülmüştür.

Dikkat ve dışlanma arasındaki ilişkiyi bir dizi deneyle araştırdıkları çalışmalarında DeWall, Maner ve Roubly (2009), sosyal dışlanma deneyiminin ardından katılımcıların farklı duygular yansıtan bir grup yüz fotoğrafı arasındaki gülümseyen yüzlere yönelik dikkatlerini çeşitli şekillerde ölçmüştür. Bulgulara göre dışlanan kişiler gülümseyen yüzleri dışlanmayanlara göre daha hızlı tespit etmekte, dikkatlerini gülümseyen yüzler üzerinde daha uzun süre tutmakta ve bunlardan daha zor ayırmaktadırlar. Başka bir çalışmada sosyal dışlanmanın, dâhil olma ve dışlanmayla ilgili uyaranları daha kategorik algılamaya yol açtığı gözlenmiştir (Sacco, Wirth, Hugenberg, Chen ve Williams, 2011).

Sosyal dışlanmayla arasındaki ilişkinin masaya yatırıldığı bir başka psikolojik yapı bellektir. Gardner, Pickett ve Brewer (2000) katılımcılara, kabul ve reddedilme deneyimi yaşamalarının ardından sosyal ve bireysel olaylar içeren bir günlük okutmuş, sonrasında sürpriz bir şekilde bu olayları hatırlamalarını istemiştir. Sonuçlar incelendiğinde, reddedilme koşulundakilerin günlükteki sosyal olaylara dair seçici bir bellek performansı sergiledikleri görülmüştür. Öte

yandan dışlanmanın belleği olumsuz yönde etkilediğini ortaya çıkaran başka araştırmalar da yapılmıştır (örn., Hess ve Pickett, 2010).

Dışlanma yaşantısı bireylerin öz-düzenleme (*self-regulation*) becerileri üzerinde de bozucu bir etki yaratmaktadır. Baumeister ve arkadaşları (2005) dışlanmaya maruz bıraktıkları katılımcılardan, tadı kötü fakat sağlığa faydası olan içecekleri içmelerini istemişler, dışlanan katılımcıların bunları içmekte diğerlerinden daha isteksiz oldukları bulgusuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde yine dışlanan katılımcılar sağlıksız atıştırmalıkları daha fazla yeme eğilimi göstermişlerdir. Bunlar, davranışları sosyal olarak belirlenmiş standartlara uydurabilme kapasitesine işaret eden öz-düzenleme becerisini temsil etmekte ve dışlanmanın bu beceriyi zayıflattığı anlaşılmaktadır.

Sosyal dışlanmanın insanların bilişsel becerilerini nasıl etkilediğine dair yukarıda bahsettiklerimizin dışında pek çok araştırma mevcuttur. Gruplardan ve ilişkilerden dışlanmak bilişsel performansımıza zarar vermekte, mantık yürütme ve düşünme becerilerimizi zayıflatmaktadır (Baumeister, Twenge ve Nuss, 2002). Bunun yanısıra dışlanmanın bireyin duygulanımını ne yönde etkilediği sorusu araştırmacıların çokça üzerindeki durdukları bir başka noktadır. Grup dışında kalmanın, reddedilmenin insanlar için rahatsız edici ve istenmeyen bir durum olduğunu düşündüğümüzde, sosyal dışlanmanın olumsuz duygular ortaya çıkaracağını öngörmek akla yatkın görünmektedir; lakin ilgili literatürde dışlanmanın duygulanımı etkileyip etkilemediğine dair bir mutabakat yoktur (Gerber ve Wheeler, 2009). Kimi çalışmalar dışlanmaya bağlı duygulanım değişimleri tespit etmişken (örn., Pickett, Gardner ve Knowles, 2004), kimileri herhangi bir etkiye rastlamamıştır (örn., DeWall ve Baumeister, 2006).

İlk çalışmalar, dışlanma deneyiminin insanların kendilerini kötü hissetmeleri sonucunu doğurduğunu göstermiştir. Sosyal dışlanma katılımcıların üzüntü, öfke gibi duygularında artışa sebep olmaktadır (Hawkley, Williams ve Cacioppo, 2011; Smith ve Williams, 2004; Williams, Cheung ve Choi, 2000). Hatta sanal top oyunu paradigması kullanılan bir araştırmada, diğer oyuncuların bilgisayar tarafından yönetildiği söylenen katılımcılar bile oyundan dışlanmaktan rahatsızlık duymuşlardır (Zadro, Williams ve Richardson, 2004). Benzer bir çalışmada, katılımcılara diğer oyuncuların hoşlanılmayan bir dış grubun (Ku Klux Klan) üyeleri oldukları belirtilse dahi dışlanma durumu yine olumsuz duygulanıma yol açmıştır (Gonsalkorale ve Williams, 2007). Van Beest, Williams ve Van Dijk (2011) yürüttükleri bir deneyde, sanal top oyununda top yerine temsili bir bomba koymuşlar ve katılımcılara bombanın oyun süresince herhangi bir anda patlayabileceği, patlama anında bombayı hangi oyuncu tutuyorsa onun öleceğini söylemişlerdir. Bu tip bir oyundan dışlanmak bile katılımcıların duygulanımını olumsuz etkilemiştir.

Diğer bazı araştırmalarda ise yukarıdaki bulguların aksine sosyal dışlanmanın duygulanımı olumlu veya olumsuz yönde etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır (Aydin ve diğer., 2011; DeWall ve Baumeister, 2006). Bu durum kimi yazarlarca “duygusal donukluk” hipoteziyle (*numbness hypothesis*) açıklanmaktadır. Şöyle ki, dışlanmanın yarattığı sosyal acının ardından duygu sistemi kısa bir süreliğine devreden çıkmakta ve bunun sonucunda hissizlik oluşmaktadır (Baumeister, Brewer, Tice ve Twenge, 2007). Organizma bu sayede, gerekli tedbirleri (kaçma, vb.) alabilmek adına göstereceği çaba için ihtiyaç duyduğu zamana sahip

olmaktadır. Duygulanımdaki değişimler ise bu sürecin ardından kendini gösterecektir. Bu yaklaşım temelini, daha evvel sözünü ettiğimiz ve sosyal acı ile fiziksel acının ortak nöroanatomik temellere sahip olduğunu iddia eden (Eisenberger, Liberman ve Williams, 2003) görüşten almaktadır. Buna göre, sosyal dışlanma karşısında verilen tepkiler de fiziksel acıya karşı verilen tepkilere (analjezi, hissizlik, vb.) benzeyecektir. Nitekim DeWall ve Baumeister'ın (2006) araştırması, dışlanma deneyimi yaşamının fiziksel acıya karşı toleransı arttırdığını ve acı duyarlılığını zayıflattığını ortaya koymuştur. Öte yandan Bernstein ve Claypool (2011) bu durumun dışlanma deneyiminin şiddetine bağlı olarak değişebileceğini iddia etmişlerdir. Katılımcıları ılımlı olarak algılanan şiddette dışlanmaya maruz bıraktıklarında fiziksel acıya duyarlılıklarının arttığı, diğer yandan şiddetli olarak algılanan dışlanmaya maruz bıraktıklarında ise bu duyarlılığın azaldığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır.

Gerber ve Wheeler (2009), sosyal dışlanmanın duygulanım üzerindeki etkilerine dair literatürdeki bu çelişen bulguları inceledikleri bir meta-analiz çalışmasında, dışlanmanın duygulanımı olumsuz etkilediği görüşünü destekleyen bir sonuca varmışlardır. Bulgular arasındaki bu belirgin çelişkinin kaynağı, dışlanma için kullanılan deneysel paradigmalardan farklı etkiler doğurması ve duygulanımı ölçmek için kullanılan araçların farklılığı olabilir. Anlaşılan o ki, konunun bu boyutunun tam olarak aydınlığa kavuşturulması için daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

Dışlanmaya karşı verilen otomatik tepkilerin birtakım bireysel faktörlerden etkilendiği sonucuna varan bazı çalışmalara da değinmek gerekirse, bunlardan birinde Weik, Maroof, Zöllner ve Deinzer (2010), sanal top oyunundan dışlanmanın psikolojik olarak kadınları erkeklerden daha çok etkilediğini gözlemlemişlerdir. Sosyal dışlanma ile yaş arasındaki ilişkiyi ele alan bir başka çalışmada, dışlanma deneyimi yaşamak 60 yaş altı bireylerde olumlu duygulanıma zarar vermişken, 60 yaş üstü bireylerde bu durum görülmemiştir (Hawkey, Williams ve Cacioppo, 2011). Mendes, Major, McCoy ve Blasovich (2008) dışlama kaynağının dışlananla aynı yahut farklı ırktan olmasının farklı bir etki yaratıp yaratmadığını incelemişler ve farklı ırktan biri tarafından dışlanmanın daha fazla öfke yarattığını bulmuşlardır. Buckner, DeWall, Schmidt ve Maner (2010), sosyal kaygı düzeyi yüksek olan kişilerin dışlanma tehdidiyle karşılaştıklarında sosyal kabul işaretlerine daha çok dikkat harcadıklarını gözlemlemişlerdir. Bununla birlikte McDonald ve Donnellan (2012), kişilik özelliklerinin sosyal dışlanma karşısında verilen tepkilerle büyük oranda ilişkili olmadığını savunmaktadır.

Kısa Vadede Ortaya Çıkan Tepkiler

Sosyal dışlanmanın yol açtığı sosyal acı ve üzüntü, öfke gibi duygular bireyleri alarma geçirmekte ve dikkatlerini dışlanma sürecine odaklamaktadır. Bu aşamanın ardından dışlanmış kişi birtakım sorularla karşı karşıya kalır: Diğerleri tarafından dışlanmasının sebebi nedir? Bu durumla nasıl baş edecektir? Gruba tekrar kabul edilmek için neler yapmalıdır? Bu ve buna benzer sorular dışlanmış kişinin ilerleyen aşamalarda nasıl davranışlar sergileyeceğine dair ipuçları verir. Araştırmacılar, dışlanmayı takip eden kısa bir süre içerisinde insanların genellikle olumlu sosyal (*prosocial*) veya olumsuz sosyal (*antisocial*) davranışlar benimsediklerini saptamışlardır.

Dışlanmanın saldırganca davranışlar meydana getirip getirmediğini bir dizi deneyle inceleyen ilk çalışmalardan birinde Twenge, Baumeister, Tice ve Stucke (2001), dışlanan katılımcıların kendilerinin eleştirilmesi karşısında daha agresif bir tutum sergilediklerini ortaya koymuşlardır. Aynı çalışmanın diğer bir deneyinde katılımcılara, bir bilgisayar oyununda karşılarındaki kişiyi rahatsız edici bir sese maruz bırakma şansı verilmiş, dışlanan katılımcıların hem ses düzeyini daha çok arttırdıkları, hem de diğerinin sese maruz kalma süresini daha uzun tuttukları gözlenmiştir. Dahası, dışlanan katılımcılar kendilerini herhangi bir şekilde kışkırtmayan, ilk defa karşılaştıkları kişilere karşı da saldırganca davranmışlardır.

Saldırgan davranışın farklı şekilde ölçüldüğü başka bir çalışmada katılımcılara, beraber sanal top oyunu oynadıkları diğer oyunculara acı sos tattırma imkânı verilmiş, oyundan dışlanan katılımcıların diğerlerine daha fazla miktarda acı sos verme eğiliminde oldukları bulunmuştur (Van Beest, Williams ve Van Dijk, 2011). Moor ve arkadaşları (2012) ise katılımcılara dışlanma deneyiminin ardından diktatör oyunu (*dictator game*) oynatmış ve dışlanan katılımcıların kendilerini dışlayanlara karşı cezalandırıcı bir tavır benimsediklerini gözlemlemişlerdir.

DeWall, Twenge, Gitter ve Baumeister (2009) sosyal dışlanmanın insanlarda düşmanca bir bilişsel eğilim (*hostile cognition bias*) ortaya çıkardığını tespit etmişlerdir. Yürüttükleri deneylerden birinde katılımcılardan saldırganca anlam taşıyan (kan, bıçak, vb.) ve çok anlamlı (gece, kırmızı, vb.) bir grup kelimenin birbirleriyle benzerliklerini değerlendirmeleri istenmiş, dışlanan katılımcıların bunları daha benzer algıladıkları görülmüştür. Diğer bir deneyde ise dışlanan katılımcılar, birkaç harfi eksiltelen kelimeleri saldırganca kelimelerle tamamlamaya daha fazla eğilim göstermişlerdir. Son olarak yine dışlanan katılımcılar başka bir kişinin muğlak sayılabilecek eylemlerini değerlendirdiklerinde bunları diğerlerinin değerlendirmelerine göre daha düşmanca bulmuşlardır. Tüm bu bulgular sosyal dışlanmanın yol açtığı saldırganlığın altında yatan bilişsel süreçlerin bir kısmını açıklaması bakımından önem taşımaktadır.

Sadece başkalarına yönelik saldırganlıkta değil, kişinin kendine yönelik saldırganlığında da (*self-defeating behavior*) dışlanma yaşantısının etkisi vardır. Twenge, Catanese ve Baumeister (2002) katılımcılara, deneysel amaçla hazırlanmış bir loto oynattıklarında dışlanma koşulundakilerin daha riskli tercihler yaptıklarını görmüşlerdir. Ayrıca dışlanan katılımcılar sağlığa iyi gelen davranışlara daha az yönelmekte ve önemli işleri yapmayı daha fazla ertelemektedirler.

Dışlanmanın saldırganca tutumlar ve davranışlar üzerindeki etkilerini araştıran çeşitli çalışmaları inceleyen Leary, Twenge, ve Quinlivan (2006), literatürdeki bulguların çoğunun dışlanmanın saldırganlığa yol açtığı görüşünü desteklediğini öne sürmüşlerse de bu iddianın aksini doğrulayan araştırmalara rastlamak mümkündür. Dışlanan bireylerin gruplar veya yeni insanlar tarafından tekrar kabul edilebilmek amacıyla isteklere daha fazla boyun eğmek, daha taklitçi ve işbirlikçi olmak gibi olumlu sosyal davranışlara yöneldiği, konuya diğer tarafından bakan araştırmacıların savunduğu görüştür (Williams ve Nida, 2011). Yine vurgulamak gerekirse, gruplara ait olmak yaşamsal bir ihtiyaçtır ve dışlanma durumunda ait olma ihtiyacımızı yeniden karşılamak amacıyla diğer insanların sosyal kabulünü sağlayacak davranışlar benimsememiz beklenebilir (Baumeister ve Leary, 1995). Maner ve arkadaşları (2007), yeniden bağ kurma hipotezi (*social reconnection hypothesis*) adındaki bu görüşü

doğrulamak amacıyla yürüttükleri deneylerde, dışlanan katılımcıların yeni arkadaşlıklar kurmakta daha hevesli olduklarını, diğerleriyle çalışma isteklerinin daha fazla olduğunu ve yeni etkileşim partnerlerini daha fazla ödüllendirdiklerini bulmuşlardır.

Williams, Cheung ve Choi (2000) sosyal dışlanma ile sosyal uyma arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, dışlanan katılımcıların grubun yanlış kanılarına daha fazla uyma gösterdiklerini ortaya koymuşlardır. Over ve Carpenter (2009) ise ortalama yaşları 5 olan bir grup çocuğa hareket eden geometrik şekillerin bulunduğu videolar izleterek dışlanma manipülasyonu yaratmış, diğer şekillerin birinden sürekli uzaklaştığı videoları izleyen (dışlanma koşulundaki) çocukların, müteakip bir görevde yetişkin deneyiciyi daha fazla taklit ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Sosyal dışlanmanın ardından davranışsal taklit eğilimindeki artış yetişkin katılımcılarda da gözlenmiştir (Lakin ve Chartrand, 2005).

Dışlanma tehdidinin olumlu sosyal davranışları ne yönde etkilediğini inceleyen bazı çalışmalarda ise dışlanmanın bu tip davranışları azalttığı yönündeki neticelere rastlanmıştır. 16 ve 17 yaşındaki ergenlerle gerçekleştirilen bir çalışmada dışlanma tecrübesi yaşamamanın olumlu sosyal davranışları azalttığı, söz konusu azalmanın bir kişilik testiyle ölçülen "açıklık" (*openness*) özelliğine daha fazla sahip olanlarda daha belirgin olduğu anlaşılmıştır (Coyne, Gundersen, Nelson ve Stockdale, 2011). Balliet ve Ferris (2013) ise katılımcılara, ortak bir amaç uğruna çalışan bir takımın üyesi olduklarına dair bir senaryo okutarak dışlanma manipülasyonu yaratmış ve ardından katılımcıların takımın diğer üyelerine yardım etme niyetlerini ölçmüştür. Beklendiği gibi dışlanan katılımcıların yardım etme niyetleri daha düşük bulunmuştur. Bir başka çalışmada dışlanan katılımcıların bir öğrenci fonuna daha az para bağışladıkları, gelecekteki laboratuvar deneylerine katılmakta daha gönülsüz oldukları, laboratuvar ortamında yaratılan ufak bir kazada (kalemlerin yere düşmesi) daha az yardımsever davrandıkları ve başka bir öğrenciyle oynadıkları oyunda daha az işbirliği yaptıkları gözlenmiştir (Twenge, Baumeister, DeWall, Ciarocco ve Bartels, 2007).

Sosyal dışlanmanın duygulanım üzerindeki etkileri konusundaki ihtilafa benzer şekilde, dışlanma ile olumlu sosyal ve olumsuz sosyal davranışlar arasındaki ilişkinin dinamikleri hakkında da bir görüş birliği henüz karşımıza çıkmamaktadır. Bununla birlikte sayısız araştırmaya dayanarak kesin bir dille söyleyebileceğimiz bir şey var ki, gruplardan dışlanmak insanın sosyal davranışlarını fark edilir düzeyde etkilemektedir.

Uzun Süreli Dışlanmanın Ortaya Çıkardığı Tepkiler

Laboratuvar ortamlarında yaşatılan birkaç dakikalık sosyal dışlanma deneyiminin bile bireylerin davranışlarında, duygularında ve bilişsel süreçlerinde ne denli etkili olduğunu önceki sayfalarda gördük. Oldukça kısa süren bir dışlanma yaşantısı dikkat, bellek gibi bilişsel becerilerden tutun da saldırganlık, uyma gibi sosyal davranışlara kadar pek çok psikolojik ve fizyolojik mekanizmayı etkileyebilecek bir güce sahiptir. Peki, daha uzun süren, hatta aylar, yıllar boyu süren bir dışlanma deneyimi insanlar üzerinde nasıl bir sonuç doğuracaktır? Dışlanma olgusunu daha önce değindiğimiz boyutlarıyla ele alıp, ortaya sağlam bulgular koyabilen araştırmacılar bu soruyu kolay yanıtlayamıyorlar; zira sosyal dışlanmanın uzun vadede yarattığı etkileri incelemek beraberinde ciddi yöntemsel sınırlılıklar da getirmektedir. Dolayısıyla ilgili literatürde bu noktaya değinen veriler görece kısıtlıdır.

Uzun süreli dışlanmanın bireyler üzerindeki etkilerinin, evde, işte veya toplumda önem verilen kişiler ya da gruplar tarafından devamlı olarak yahut tekrar tekrar yok sayılmak, dışlanmak sonucunda gözlenebileceği düşünülmektedir (Williams, 2007). Geniş bir zaman dilimini kapsayan ve tekrar eden dışlanma deneyimlerine dair gözlemler, genellikle bu tür dışlanmalara maruz kalan kişilerle yapılan doğrudan görüşmeler ve bu kişilerin günlüklerinin ve anılarının incelenmesi sayesinde elde edilmektedir. Süreç içerisinde bu kişiler dışlanmayla başa çıkma kaynaklarının tükendiğini düşünmekte, yabancılaşma ve değersizlik hislerine kapılmaktadırlar. Ayrıca intihar düşünceleri ve teşebbüsleri, depresyon gibi psikolojik sıkıntılarının bu insanlarda daha yaygın olduğu görülmektedir (Williams ve Nida, 2011; Williams, 2001).

Tekrar eden ve süreklilik taşıyan türde bir dışlanma yaşamının insanlarda kendi kendini izole etme, sosyal çekilme, yalnızlık gibi neticelere yol açtığı pek çok vakada rastlanmasına karşın bazı analizlerde bunun şiddet eylemlerini tetiklediği iddia edilmiştir. Leary, Kowalski, Smith ve Philips (2003), 1995 ile 2001 yılları arasında ABD’de gerçekleşen okul katliamı vakalarını medya taraması yoluyla incelemişler, katliam faillerinin çoğunluğunun süregelen bir alay, zorbalık ve dışlanmaya maruz kaldıklarını, bir kısmının ise karşı cins tarafından reddedildiğini tespit etmişlerdir. Okul katliamları ve sosyal dışlanma arasındaki ilişkiyi mercek altına alan başka analizler de yapılmış (örn., Wike ve Fraser, 2009), bu olayları engellemek adına okul ortamındaki akran ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Dışlanma yaşantısı sonucu gözlenen otomatik ve erken aşamadaki tepkileri deneysel yöntemlerle incelemek mümkün olsa da, uzun vadede ortaya çıkan tepkileri laboratuvar ortamında açığa çıkarmak gerek bilimsel etik sorunlar, gerekse metodolojik zorluklar nedeniyle mümkün değildir. Bu sebeple araştırmacılar, konunun bu yönünün yarattığı literatür boşluğunu dolaylı ölçümler ve analizler sayesinde doldurmaya çalışmaktadırlar.

Sosyal Dışlanma Olgusunu Açıklayan Teorik Yaklaşımlar

İnsan gruplarında, hayatta kalma ve üremeye ilgili problemlerin birçoğunun üstesinden gelmek tek başına mümkün değilken, bu problemler yardımlaşma, işbirliği ve koordinasyon gibi sosyal davranışlarla çok daha kolay aşılabilmektedir. Öte yandan, geniş ölçekte grubun çıkarlarına hizmet eden sosyal sözleşmeler bazen tek tek grup üyelerinin kişisel menfaatlerine ters düşebilmektedir. Eğer çok fazla üye bencil hedeflerine ulaşmak için çabalarsa diğer üyeler sosyalliğin bedellerini ödemeye yanaşmayacak, böylece grup bağlılığı, dolayısıyla da sosyallik tehlikeye girecektir (Dunbar, 2007). İşte bu noktada dışlanma tehdidi devreye girmekte, grup bağlılığının ve bütünlüğünün korunmasında önemli bir rol üstlenmektedir. İnsanlar sömürücü, öngörülemez, fazlaca bağımsız ve bir dış-grup üyeliğine işaret eden davranışlar sergileyen grup üyelerine karşı olumsuz hisler beslemeye olanak sağlayan algısal ve bilişsel adaptasyonlara sahiptir (Kerr ve Levine, 2008). Bu adaptasyonlar sayesinde ki grubun istikrarına ve birliğine zarar verecek sosyal ihlallere yönelen bireyler tespit edilmekte, onları bu istenmeyen davranışlarından vazgeçirecek tedbirlere (sosyal etkileşimlerden mahrum bırakmak, vb.) başvurulmaktadır. Wessermann ve arkadaşları (2013) yaptıkları bir çalışmada bu görüşü deneysel olarak test etmişler ve diğerleri tarafından gruba yük olarak algılanan katılımcıların daha fazla dışlandıklarını bulmuşlardır.

Gruplar halinde yaşayan canlı türlerinin bireyleri için grupta kalmanın önemi hayvan deneylerinde de gözlenmiştir. Örneğin, tarla fareleri (*prairie vole*) üzerinde yürütülen bir çalışmada kronik stresi deneysel olarak değiştirmek amacıyla uzun süreli sosyal izolasyon yaratılmış, dört hafta boyunca diğerlerinden izole edilen farelerin, normal sosyal etkileşimlere giren farelere kıyasla daha olumsuz fizyolojik ve psikolojik tepkiler geliştirdiği bulunmuştur (Grippe, 2009). Bu bulgu, tarla fareleri ile insanların sahip olduğu bazı sosyal ve fizyolojik mekanizmaların (örn. tek eşlilik, her iki ebeveynin de yavru bakımında rol üstlenmesi, kalp fonksiyonlarını düzenleyen sistemlerin benzerliği) iki tür için ortak olması nedeniyle kayda değerdir. Evrimsel açıdan bakıldığında, sosyal sistemler geliştirmek yönünde evrilen canlıların dışlanma durumunda karşılaştıkları risklerin ve bu tehdit karşısında verdikleri tepkilerin benzer olduğunu söylemek mümkündür. Grubun dışında kalmak bir nevi ölüm anlamına geldiğinden, dışlanma işaretlerini zamanında tespit edebilen ve bunlara uygun tepkiler verebilen organizmalar hayatta kalma ve üremede daha başarılı olmuş, dolayısıyla bunu sağlayan genleri popülasyonda daha çok yayabilmiştir (Wesselmann, Nairne ve Williams, 2012).

Tıpkı insanlar gibi küçük gruplar halinde yaşayan şempanzelerde de sosyal dışlamanın bazı biçimlerine rastlanmaktadır. Gombe’de yaşayan şempanzeler üzerinde 23 yıl boyunca yapılan gözlemlerde, sosyal dışlama ya da reddetme olarak ele alınabilecek vakaların yaşandığı üç farklı davranışsal bağlam tespit edilmiştir. Bölgedeki şempanzeler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle rekabete dayalı etkileşimlere girdiklerinde, diğer şempanze topluluklarının üyeleriyle etkileşime girdiklerinde ve bir grup üyesi anormal, olağandışı olarak algılanan davranışlar sergilediğinde sosyal dışlama anlamına gelen tepkiler verebilmektedir (Goodall, 1986). Söz konusu tepkiler, insan topluluklarında evrildiği şekilde karmaşık grup cezalandırmaları olarak yorumlanamasa da, evrim tarihinde sosyal dışlanmanın oldukça uzun zamandır grup yaşamının bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu savı destekleyen bir başka inceleme de McGuire ve Raleigh (1986) tarafından ortaya konmuştur. İnsan dışındaki primatların dışlanma karşısında verdikleri fizyolojik tepkileri inceleyen araştırmacılar, baskın bir primat erkeğinin diğer erkekleri görmesi engellenecek şekilde izole edilmesi halinde kanındaki genel serotonin düzeyinin düştüğünü ve itaatkâr davranışlarında artış gözlendiğini rapor etmişlerdir.

Gerek primatlar, gerek primatlar dışındaki bazı memeli türleri, gerekse de modern hayattan uzak günümüz insan topluluklarından elde edilen bilgiler bir gruba dâhil olmanın, kökenleri oldukça eskiye dayanan adaptif bir ihtiyaç olduğu fikrini doğrulamaktadır. Baumeister ve Leary (1995) konuyu geniş çaplı bir şekilde ele aldıkları öncü makalelerinde ait olma ihtiyacından, tüm kültürlerde ve insanlarda evrensel olarak var olan doğal bir ihtiyaç olarak bahsetmektedirler. Bununla birlikte bu ihtiyacın güçlülüğü, ifadesi, tatmini gibi unsurlar kültürler ve bireyler arası değişkenlerden etkilenebilmektedir. İnsanlar sürekli ve kalıcı kişilerarası ilişkiler kurduklarında olumlu, sosyal etkileşimler ve ilişkilerden mahrum kaldıklarında ise olumsuz hisler yaratan bir duygu mekanizmasına sahiptirler. Bu mekanizmanın gelişimi ise atalarımızın tekrarlayan bir şekilde karşılaştığı belirli adaptif problemleri çözme sürecinde gerçekleşmiştir. Doğal seçim insan zihnini eş bulma, işbirliği yapma, kaynak bulma, yırtıcılardan korunma, avlanma, yön bulma, çocuk bakımı sağlama gibi sürekli karşı karşıya gelinen adaptif problemleri çözmek üzere tasarlamıştır (Tooby ve

Cosmides, 2005). Bu ve buna benzer problemlerin üstesinden gelmek grup içi koalisyonlar ve kalıcı ilişkiler kurmak yoluyla çok daha kolay olmuştur; dolayısıyla sosyal etkileşimlere dâhil olmakla karşılanan aidiyet ihtiyacı doğuştan gelen temel bir ihtiyaçtır.

Bir kısmını önceki sayfalarda gördüğümüz araştırma bulgularından hareketle sosyal dışlanmaya dair pek çok hipotez ortaya atılsa da, bu olguyu kapsamlı ve çok boyutlu şekilde ele alan başlıca üç yaklaşım bulunmaktadır: (1) Sosyal izleme sistemi ve sosyometre teorisi, (2) bilişsel yıkım ve öz-düzenlemenin bozulması modeli ve (3) Williams'ın psikolojik dışlama modeli.

Sosyal İzleme Sistemi ve Sosyometre Teorisi

Pickett ve Gardner (2005) geliştirdikleri modelde, “sosyal izleme sistemi” (*social monitoring system*) adını verdikleri ve diğer fizyolojik ve psikolojik mekanizmalar gibi evrensel olarak tüm insanların sahip olduğunu varsaydıkları adaptif bir sistemden söz etmektedirler. Bu sistem, açlık ve susuzluk gibi durumlarda organizmayı yiyecek, su ihtiyacını gidermeye güdüleyen ve böylece vücudun yaşamsal fonksiyonlarının devamını sağlayan homeostatik sistemlere benzemektedir. Nasıl ki besin ihtiyacı ortaya çıktığında organizma bunun sinyalini vermekte ve optimum düzeyde tatmin edilmesini sağlamaktadır, sosyal izleme sistemi de ait olma ihtiyacı tehdit altına girdiğinde sinyal vermekte, bunun giderilmesine yönelik bilişsel ve davranışsal mekanizmaları devreye sokmaktadır.

Yazarlara göre (Pickett ve Gardner, 2005) bütün düzenleyici sistemlerde olduğu gibi sosyal izleme sisteminde de mevcut ihtiyaçları tespit eden, bu ihtiyaçları karşılayacak sinyalleri saptayan ve yaşamsal çevreyi izleyerek davranışı yönlendiren hedef yönelimli evrilmiş bir mekanizma işlemektedir. Bireyler, çevrelerindeki ait olma ve kabule işaret eden olumlu sosyal enformasyonlara da, reddedilme ve dışlanmaya işaret eden olumsuz sosyal enformasyonlara da duyarlıdırlar. Dolayısıyla sosyal izleme sistemi beklendiği gibi işleyen bir kişinin, dışlanma yaşantısının ardından kişilerarası duyarlılığı artacak, sosyal çevresindeki kabul işaretlerine yönelik dikkati keskinleşecektir. Nitekim bazı deneylerde dışlanan katılımcıların gülümseyen yüzlere yönelik dikkatlerinin arttığı (DeWall, Maner ve Rouby, 2009) ve samimi olan ile samimi olmayan gülümsemeleri daha iyi ayırt ettikleri (Bernstein, Sacco, Brown, Young ve Claypool, 2010) bulunmuştur. Sosyal çevreye ilişkin bu artan duyarlılık, kişinin ait olma ihtiyacını tekrar optimum tatmin düzeyine ulaştırmasını sağlayacak davranışlara öncülük etmektedir. Dışlanma sonrası sosyal izlemedeki hassasiyeti artmayan bireyler muhtemelen günlük hayatta daha fazla dışlanmaya maruz kalmaktadırlar (Pickett ve Gardner, 2005).

Sosyometre teorisi de (*sociometer theory*; Leary ve Baumeister, 2000; Leary ve diğer., 1995) dışlanma olgusunu sosyal izleme modeliyle paralel bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu teoriye göre insan evriminin şekillendiği atasal çevre içinde grubun dışında kalmak büyük tehditler içerdiğinden, atalarımız diğerlerinin kendilerine verdiği değer ve kabul düzeyini izleyen bir mekanizma geliştirmişlerdir. Sosyometre adı verilen bu psikolojik mekanizma, diğerlerinin bireyi ne ölçüde kabul ettiği ve ne ölçüde reddettiğiyle ilgili sosyal çevre işaretlerini sürekli olarak gözlemektedir. Eğer kişi sosyal ilişkiler içerisinde kendini değersiz, önemsiz ve uzak hissederse, sosyometre o kişinin dikkatini sosyal kabulle ilgili potansiyel tehditlerin üzerine çekmekte ve önleyici davranışları teşvik etmektedir. Sosyometrenin ait olma ihtiyacının karşılanma düzeyine dair ürettiği duygusal çıktı, “benlik saygısı” ya da “benlik değeri” olarak

bilinmektedir (Leary, 1999). Yüksek benlik saygısı, tatmin edici ve değerli sosyal ilişkiler kurulduğu anlamına gelirken, düşük benlik saygısı ilişkilerden dışlanma ve değersiz görülme anlamına gelmektedir. Dolayısıyla aslında bireylerde benlik saygısını sürekli yüksek tutmaya yönelik bir mekanizma değil, sosyal dışlanmadan kaçınmaya yönelik bir mekanizma bulunmaktadır (Leary ve diğer., 1995). Bunun ne derece başarılı olduğunu ölçüsünü ise bize benlik saygısı düzeyi vermektedir.

Bilişsel Yıkım ve Öz-düzenlemenin Bozulması Modeli

Bilişsel yıkım ve öz-düzenlemenin bozulması modeli (*cognitive deconstruction and self-regulation impairment*) sosyal dışlanmanın ardından meydana gelen birtakım bilişsel işlev bozulmalarına dair bulgulara dayanmaktadır. Modelin savunucularına göre (Baumeister ve diğer., 2005; Baumeister ve DeWall, 2005) bilişsel bilgi işleme ve öz-düzenleme, duygu gibi temel içsel süreçlerdendir. İnsandaki bilgi işlemenin özelliklerinden biri adaptif problemlerin üstesinden gelmek üzere seçilmiş düşünme ve mantık yürütme becerisidir. Benzer şekilde, davranışları sosyal standartlara göre düzenleyebilmeyi, grup üyeliğini sürdürme ve güvenlik karşılığında bencil eğilimlerden kaçınmayı mümkün kılan öz-düzenleme de insanlarda son derece güçlü ve kritik öneme sahip bir özelliktir. Öz-düzenleme becerisi sayesinde insanlar düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını ait oldukları gruplar tarafından belirlenmiş normlara göre değiştirebilmektedirler. İşte insandaki bu iki temel özellik sosyal dışlanma yaşantısını takiben olumsuz yönde değişen en önemli içsel süreçlerdir (Baumeister ve DeWall, 2005).

Dışlanmanın ardından bilişsel becerilerin ve öz-düzenlemenin bozulacağı iddiası deneysel verilerle de desteklenmiştir. Önceki bölümde bazılarının sözünü ettiğimiz bu araştırmalarda (örn., Baumeister, Twenge ve Nuss, 2002; Baumeister ve diğer., 2005) dışlanmaya maruz bırakılan katılımcıların mantıklı ve dikkatli akıl yürütme becerilerini ölçen testlerden daha düşük puanlar aldıkları, daha çok hata yaptıkları, sağlıksız besinleri tüketme konusunda kendilerini daha zor kontrol ettikleri, vb. bulgulara ulaşılmıştır.

Williams'ın Psikolojik Dışlama Modeli

Williams'ın geliştirdiği psikolojik dışlama modeli dışlanma olgusunu açıklamayı amaçlayan modeller arasında en kapsamlı ve çok boyutlu olanıdır (Williams, 2001; 2007; 2009; Williams ve Zadro, 2005; Williams ve Zadro, 2001). Modele göre insanlar, dışlanacaklarına ya da görmezden gelineceklerine dair işaretleri önceden saptamalarını sağlayan adaptif bir erken tespit sistemine sahiptirler. Bireyler dışlanmayı tespit edebilme ve algılayabilme aşamasında, tıpkı yanık acısını algılamadaki gibi geniş bir yelpazeye yayılmamaktadırlar. Hatta insanlarda dışlanmaya dair bir abartılı tespit yanlılığının (*over-detection bias*) bulunduğu varsayılmaktadır (Sporer ve Williams, 2007). Şöyle ki, sosyal çevrede gerçek bir dışlanma tehdidi olduğu halde bunu yokmuş gibi algılamamanın bedeli, gerçek bir dışlanma tehdidi olmadığı halde bunu varmış gibi algılamamanın bedelinden çok daha ağırdır. İkinci durumda sadece yanılmış olursunuz, birinci durumda ise beklemediğiniz ve hazırlıksız olduğunuz halde bir dışlanma yaşayabilirsiniz. Bu görüş Hata Yönetimi Teorisi'nin (*Error Management Theory*; Haselton ve Buss, 2000) öne sürdüğü ve insan zihninin hayatta kalma ve üreme başarısına hizmet eden bazı hatalı algısal eğilimlere sahip olduğunu savunan iddiasıyla örtüşmektedir. Nihayetinde dışlanma bir kez tespit edildikten sonra buna nasıl tepki verileceği ve bununla nasıl baş

edileceği ise bireysel faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir (Abrams, Weick, Thomas, Colbe ve Franklin, 2011; Bozin ve Yoder, 2008; Hawkey, Williams ve Cacioppo, 2011).

Modele göre dışlanma türleri bazı kriterler temel alınarak sınıflandırılabilir. Bu kriterler görünürlük (*visibility*), neden (*motive*), miktar (*quantity*) ve açıklık (*clarity*) olarak tanımlanmıştır. Görünürlük fiziksel, sosyal ve sanal dışlama olmak üzere üç boyutta ele alınmaktadır. Fiziksel dışlama kovma, uzaklaştırma, sürgün gibi somut ve görünür davranış biçimleri aracılığıyla; sosyal dışlama hedef kişiyle göz göze gelmeme, konuşmama gibi daha belirsiz davranış biçimleri aracılığıyla; sanal dışlama ise telefonlara, mesajlara ve e-postalara yanıt vermeme gibi sanal iletişim araçları üzerindeki davranışlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Dışlamanın nedenlerine dair sınıflamada ise şu ayrımlar yapılmaktadır: Gerçekte öyle bir durum olmadığı halde hedef kişi tarafından varmış gibi algılanan veya sosyal rollerin gereği (örneğin bir otobüste insanların birbirini dışlaması) sonucu oluşan dışlamalar maksatlı değildir ve belli bir niyet taşımamaktadır. Savunmacı, cezalandırıcı ve ihmal etme biçimindeki dışlamalar ise maksatlardır ve hedef kişiyi cezalandırma amacı gütmektedir. Son olarak dışlamanın miktarı ve ne ölçüde açık olduğu da modele göre sınıflamaya dâhil edilmesi gereken kriterlerdir.

Williams'ın modeli dışlamanın öncüllerinden de bahsetmekte, insanların diğerlerini dışlama sebeplerini üç başlık altında incelemektedir. Bunlardan birincisi dışlama hedefinin sahip olduğu sosyal açıdan hoşlanılmayan özelliklerdir. İkincisi dışlama kaynağının sahip olduğu ve diğerlerini dışlama eğilimini arttıran kararsız bağlanma gibi özelliklerdir. Üçüncüsü ise sosyal faktörlerin başka türlü bir davranışa izin vermediği durumlardır (örneğin, kalabalık içinde eşine kızan biri onunla herkesin içinde kavga edemeyeceğinden dışlamayı tercih edebilir).

Dışlanma olgusunu açıklarken modelin vurguladığı bir başka nokta, bireylerin dışlanmadan ne kadar etkileneceğini şekillendiren aracı unsurlardır. Dışlanmaya yönelik nedensel atıflar ve bağlanma stilleri, benlik saygısı düzeyi, ait olma ihtiyacı düzeyi gibi bireysel değişkenler, dışlanan kişinin vereceği tepkileri olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir.

Modelin en önemli kısmı belki de dışlanma deneyiminin insanların hangi ihtiyaçlarını tehdit ettiğini açıkladığı kısımdır. Bu kapsamda Williams (2001; 2009) dışlanmadan zarar gören dört temel ihtiyacın sözünü etmektedir: (1) ait olma ihtiyacı, daha önce bahsettiğimiz üzere evrensel olarak tüm insanlarda var olan, gruplara ve ilişkilere kabul edilme ihtiyacı şeklinde tanımlanmakta ve gayet anlaşılır şekilde dışlanma yaşantısından zarar görmektedir. (2) Olumlu benlik saygısına sahip olma ihtiyacı, hedef kişinin diğerleri tarafından kabul görmemenin sebeplerine dair kendini suçlayan atıflarda bulunması sonucu dışlanmadan olumsuz etkilenmektedir. (3) Kontrol ihtiyacı kaynağını, bireylerin sosyal çevrelerini kontrol edilebilir ve öngörülebilir görmek istemelerinden almaktadır. Dışlanma durumunda kişi bu kontrolü yitirdiğini hissetmekte ve sosyal çevreye tekrar kabul edilip edilmeyeceğine dair doğan belirsizlik bir tehdit algısı yaratmaktadır. Son olarak (4) anlamlı varoluş ihtiyacı ise insanların kendi varoluşlarına bir anlam, değer ve önem yükleme eğilimlerinden kaynaklanmakta ve dışlanma sonucunda bireylerin varoluşlarına yönelik bu olumlu algıları zedelenmektedir. Bu dört temel ihtiyaç farklı dışlama türlerinden farklı ölçülerde etkilenmekte ve hangi ihtiyacın daha çok tehdit edildiğine bağlı olarak farklı davranışsal, duygusal ve

bilişsel tepkiler doğmaktadır. Pek çok araştırmada, katılımcıların bu dört ihtiyacının dışlanma tehdidi karşısında olumsuz etkilendiği bildirilmiştir (örn., Abrams ve diğer., 2011; Chernyak ve Zayas, 2010; Kaya, 2012; Williams ve diğer., 2002; Zadro, Boland ve Richardson, 2006; Zadro, Williams ve Richardson, 2004).

Sonuç

Sosyal dışlanma, pek çok biçimiyle insan sosyalliğinin merkezinde sayılabilecek bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen her bireyin zaman zaman yaşadığı dışlanma deneyimi fiziksel ve psikolojik iyi olma halini önemli düzeyde etkilemektedir (Wesselmann ve Williams, 2017). Bu yüzden, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal dışlanma olgusuna yönelik bilimsel ilgi giderek artmış, bugün geldiğimiz noktada çok sayıda deneysel bulgu ortaya konmuştur. Sosyal dışlanmanın nedenleri ve sonuçlarına dair edinilecek yeni bilgiler, kişiler ve gruplar arası ilişkilerde kendini gösteren sorunların daha iyi anlaşılmasını da sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abayhan, Y., Yavuz, H., Ceylan, S., Kaya, A.G., Sahin, D., & Aydın, O. (2009). *Brainstorming as a paradigm for studying ostracism: Experiments with brainstorming and cyberball paradigms*. Oral presentation at the 11th European Congress of Psychology, Oslo, Norway.
- Abrams, D., Weick, M., Thomas, D., Colbe, H., & Franklin, K.M. (2011). On-line ostracism affects children differently from adolescents and adults. *British Journal of Experimental Psychology*, 29, 110-123.
- Aydın, N., Graupmann, V., Fischer, J., Frey, D., & Fischer, P. (2011). My role is my castle – The appeal of family roles after experiencing social exclusion. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 981-986.
- Balliet, D., & Ferris, D.L. (2013). Ostracism and prosocial behavior: A social dilemma perspective. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 120, 298-308.
- Baumeister, R.F., & DeWall, C.N. (2005). The inner dimension of social exclusion. In K.D. Williams, J.P. Forgas, & W. von Hippel (Eds.), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying* (pp. 53-73). New York: Psychology Press.
- Baumeister, R.F., & Leary, M.R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 491-529.
- Baumeister, R.F., Brewer, L.E., Tice, D.M., & Twenge, J.M. (2007). Thwarting the need to belong: Understanding the interpersonal and inner effects of social exclusion. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 506-520.
- Baumeister, R.F., DeWall, C.N., Ciarocco, N.J., & Twenge, J.M. (2005). Social exclusion impairs self-regulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 589-604.
- Baumeister, R.F., Twenge, J.M., & Nuss, C.K. (2002). Effects of social exclusion on cognitive processes: Anticipated aloneness reduces intelligent thought. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 817-827.

- Benenson, J.F., Hodgson, L., Heath, S., & Welch, P.J. (2008). Human sexual differences in the use of social ostracism as a competitive tactic. *International Journal of Primatology*, 29, 1019-1035.
- Benenson, J.F., Markovits, H., Thompson, M.E., & Wrangham, R.W. (2011). Under threat of social exclusion, females exclude more than males. *Psychological Science*, 22(4), 538-544.
- Bernstein, M.J., & Claypool, H.M. (2011). Social exclusion and pain sensitivity: Why exclusion sometimes hurts and sometimes numbs. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(2), 185-196.
- Bernstein, M.J., Sacco, D.F., Brown, C.M., Young, S.G., & Claypool, H.M. (2010). A preference for genuine smiles following social exclusion. *Journal of Experimental Psychology*, 46, 196-199.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bağlam Yayınları.
- Boesch, C. (2012). The ecology and evolution of social behavior and cognition in primates. In T.K. Shackelford & J. Vonk (Eds.), *Oxford Handbook of Comparative Evolutionary Psychology* (pp. 486-503). New York: Oxford University Press.
- Bolling, D.Z., Pelphrey, K.A., & Wyk, B.C.V. (2016). Unlike adults, children and adolescents show predominantly increased neural activation to social exclusion by members of the opposite gender. *Social Neuroscience*, 11(5), 475-486.
- Bozin, M.A., & Yoder, J.D. (2008). Social status, not gender alone, is implicated in different reactions by women and men to social ostracism. *Sex Roles*, 58, 713-720.
- Buckner, J.D., DeWall, C.N., Schmidt, N.B., Maner, J.K. (2010). A tale of two threats: Social anxiety and attention to social threat as a function of social exclusion and non-exclusion threats. *Cognitive Therapy and Research*, 34, 449-455.
- Chernyak, N., & Zayas, V. (2010). Being excluded by one means being excluded by all: Perceiving exclusion from inclusive others during one-person social exclusion. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 582-585.
- Coyne, S.M., Gundersen, N., Nelson, D.A., & Stockdale, L. (2011). Adolescents' prosocial responses to ostracism: An experimental study. *The Journal of Social Psychology*, 151(5), 657-661.
- Craighead, W.E., Kimball, W.H., & Rehak, P.J. (1979). Mood changes, physiological responses, and self-statements during social rejection imagery. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 47, 385-396.
- DeWall, C.N., & Baumeister, R.F. (2006). Alone but feeling no pain: Effects of social exclusion on physical pain tolerance and pain threshold, affective forecasting, and interpersonal empathy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 1-15.
- DeWall, C.N., Maner, J.K., & Rouby, D.A. (2009). Social exclusion and early-stage interpersonal perception: Selective attention to signs of acceptance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 729-741.
- DeWall, C.N., Twenge, J.M., Gitter, S.A., & Baumeister, R.F. (2009). It's the thought that counts: The role of hostile cognition in shaping aggressive responses to social exclusion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 45-59.

- Dittes, J.E. (1959). Attractiveness of group as function of self-esteem and acceptance by group. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59, 77–82.
- Donate, A.P.G., Marques, L.M., Lapenta, O.M., Asthana, M.K., Amodio, D., & Boggio, P.S. (2017). Ostracism via virtual chat room – Effects on basic needs, anger and pain. *PLoS ONE*, 12(9): e0184215.
- Dunbar, R.I.M. (2007). The social brain hypothesis and its relevance to social psychology. In J.P. Forgas, M.G. Haselton, & W. von Hippel (Eds.), *Evolution and the Social Mind: Evolutionary Psychology and Social Cognition* (pp. 21-31). New York: Psychology Press.
- Eisenberger, N.I., Lieberman, M.D., & Williams, K.D. (2003). Does rejection hurt? An fMRI study of social exclusion. *Science*, 302, 290-292.
- Fenigstein, A. (1979). Self-consciousness, self attention, and social interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 75–86.
- Forsdyke, F. (2005). *Exile, Ostracism, and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*. NJ: Princeton University Press.
- Gardner, W.L., Pickett, C.L., & Brewer, M.B. (2000). Social exclusion and selective memory: How the need to belong influences memory for social events. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 486-496.
- Geller, D.M., Goodstein, L., Silver, M., & Sternberg, W.C. (1974). On being ignored: The effects of violation of implicit rules of social interaction. *Sociometry*, 37, 541–556.
- Gerber, J., & Wheeler, L. (2009). On being rejected: A meta-analysis of experimental research on rejection. *Perspectives on Psychological Science*, 4(5), 468-488.
- Gonsalkorale, K., & Williams, K.D. (2007). The KKK won't let me play: Ostracism even by a despised outgroup hurts. *European Journal of Social Psychology*, 37, 1176-1186.
- Goodall, J. (1986). Social rejection exclusion and shunning among the Gombe chimpanzees. *Ethology and Sociobiology*, 7, 227-239.
- Grippe, A.J. (2009). Mechanisms underlying altered mood and cardiovascular dysfunction: The value of neurobiological and behavioral research with animal models. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 33, 171-180.
- Hartgerink, C.H., van Beest, I., Wicherts, J.M., & Williams, K.D. (2015). The ordinal effects of ostracism: A meta-analysis of 120 Cyberball studies. *PloS One*, 10, e0127002.
- Haselton, M.G., & Buss, D.M. (2000). Error management theory: A new perspective on biases cross-sex mind reading. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 81-91.
- Hawley, L.C., Williams, K.D., & Cacioppo, J.T. (2011). Responses to ostracism across adulthood. *Social Cognitive & Affective Neuroscience*, 6, 234-243.
- Hess, Y.D., & Pickett, C.L. (2010). Social exclusion and self- versus other-awareness. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 453-456.
- Ijzerman, H., Gallucci, M., Pouw, W.T.J.L., Weßberger, S.C., Van Doesum, N.J., & Williams, K.D. (2012). Cold-blooded loneliness: Social exclusion leads to lower skin temperatures. *Acta Psychologica*, 140, 283-288.

- Jackson, J.M., & Saltzstein, H.D. (1957). The effect of person-group relationships on conformity processes. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 57, 17-24.
- Kaya, A.G., Yavuz, H., Abayhan, Y., Şahin, D., & Aydın, O. (2008). *Benlik değerinin psikolojik dışlanma üzerindeki etkisi*. Sözlü bildiri, 15. Ulusal Psikoloji Kongresi, İstanbul, Türkiye.
- Kerr, N.L., & Levine, J.M. (2008). The detection of social exclusion: Evolution and beyond. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 12(1), 39-52.
- Lakin, J.L., & Chartrand, T.L. (2005). Exclusion and no nonconscious behavioral mimicry. In K.D. Williams, J.P. Forgas, & W. von Hippel (Eds.), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection and Bullying* (pp. 279-295). New York: Psychology Press.
- Lang, M.L. (1990). *The Athenian Agora: Ostraka*. NJ: American School of Classical Studies.
- Leary, M.R. (1999). Making sense of self-esteem. *Current Directions in Psychological Science*, 8, 32-35.
- Leary, M.R. (2005). Varieties of interpersonal rejection. In K.D. Williams, J.P. Forgas, & W. von Hippel (Eds.), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection and Bullying* (pp. 35-51). New York: Psychology Press.
- Leary, M.R., & Baumeister, R.F. (2000). The nature and function of self-esteem: Sociometer theory. In M.P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 32 (pp. 1-62). San Diego, CA: Academic Press.
- Leary, M.R., Kowalski, R.M., Smith, L., & Philips, S. (2003). Teasing, rejection, and violence: case studies of the school shootings. *Aggressive Behavior*, 29, 202-214.
- Leary, M.R., Tambor, E.S., Terdal, S.K., & Downs, D.L. (1995). Self-esteem as an interpersonal monitor: The sociometer hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 518-530.
- Leary, M.R., Twenge, J.M., & Quinlivan, E. (2006). Interpersonal rejection as a determinant of anger and aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 111-132.
- MacDonald, G., & Leary, M.R. (2005). Why does social exclusion hurt? The relationship between social and physical pain. *Psychological Bulletin*, 131, 202-223.
- MacDonald, G., Kingsbury, R., & Shaw, S. (2005). Adding insult to injury: Social pain theory and response to social exclusion. In K.D. Williams, J.P. Forgas, & W. von Hippel (Eds.), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection and Bullying* (pp. 77-90). New York: Psychology Press.
- Maner, J.K., DeWall, C.N., Baumeister, R.F., & Schaller, M. (2007). Does social exclusion motivate interpersonal reconnection? Resolving the "porcupine problem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 42-55.
- McDonald, M.M., & Donnellan, M.B. (2012). Is ostracism a strong situation? The influence of personality in reactions to rejection. *Journal of Research in Personality*, 46, 614-618.
- McGuire, M.T., & Raleigh, M.J. (1986). Behavioral and physiological correlates of ostracism. *Ethology and Sociobiology*, 7, 187-200.
- Mendes, W.B., Major, B., McCoy, S., & Blascovich, J. (2008). How attributional ambiguity shapes physiological and emotional responses to social rejection and acceptance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 278-291.

- Moor, B.G., Crone, E.A., & van der Molen, M.W. (2010). The Heartbrake of social rejection: Heart rate deceleration in response to unexpected peer rejection. *Psychological Science, 21*(9), 1326-1333.
- Moor, B.G., Güroğlu, B., Op de Macks, Z.A., Rombouts, S.A.R.B., van der Molen, M.W., & Crone, E.A. (2012). Social exclusion and punishment of excluders: Neural correlates and developmental trajectories. *NeuroImage, 59*, 708-717.
- Nesdale, D., & Lambert, A. (2008). Effects of experimentally induced peer-group rejection on children's risk taking behaviour. *European Journal of Developmental Psychology, 5*(1), 19-38.
- Oaten, M., Williams, K.D., Jones, A., & Zadro, L. (2008). The effects of ostracism on self-regulation in the socially anxious. *Journal of Social and Clinical Psychology, 27*, 471-504.
- Over, H., & Carpenter, M. (2009). Priming third-party ostracism increases affiliative imitation in children. *Developmental Science, 12*(3), F1-F8.
- Pickett, C., Gardner, W.L., & Knowles, M.L. (2004). Getting a cue: The need to belong influences attention to subtle social cues. *Personality and Social Psychology Bulletin, 30*, 1095-1107.
- Pickett, C.L., & Gardner, W.L. (2005). The social monitoring system: Enhanced sensitivity to social clues as an adaptive response to social exclusion. In K.D. Williams, J.P. Forgas, & W. Von Hippel (Eds.), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying* (pp. 213-226). New York: Psychology Press.
- Riva, P., & Eck, J. (2016). The many faces of social exclusion. In P. Riva & J. Eck (Eds.), *Social Exclusion: Psychological Approaches to Understanding and Reducing Its Impact* (pp. ix-xv). Cham, Switzerland: Springer International.
- Riva, P., Wirth, J.H., & Williams, K.D. (2011). The consequences of pain: The social and physical pain overlap on psychological responses. *European Journal of Social Psychology, 41*, 681-687.
- Sacco, D.F., Wirth, J.H., Hugenberg, K., Chen, Z., & Williams, K.D. (2011). The world in black and white: Ostracism enhances the categorical perception of social information. *Journal of Experimental Social Psychology, 47*, 836-842.
- Sacco, D.F., Young, S.G., Brown, C.M., Bernstein, M.J., & Hugenberg, K. (2012). Social exclusion and female mating behavior: Rejected women show strategic enhancement of short-term mating interest. *Evolutionary Psychology, 10*(3), 573-587.
- Seidel, E.M., Silani, G., Metzler, H., Thaler, H., Lamm, C., Gur, R.C., Kryspin-Exner, I., Habel, U., & Derntl, B. (2013). The impact of social exclusion vs. inclusion on subjective and hormonal reactions in females and males. *Psychoneuroendocrinology, 38*, 2925-2932.
- Schachter, S. (1951). Deviation, rejection, and communication. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 46*, 190-207.
- Schaller, M., & Neuberg, S.L. (2008). Intergroup prejudices and intergroup conflicts. In C. Crawford & D. Krebs (Eds.), *Foundations of Evolutionary Psychology* (pp. 401-415). New York: Taylor & Francis Group, LLC.
- Slegers, W.W.A., Proulx, T., & van Beest, I. (2017). The social pain of Cyberball: Decreased pupillary reactivity to exclusion cues. *Journal of Experimental Social Psychology, 69*, 187-200.

- Smith, A., & Williams, K.D. (2004). R u there? Ostracism by cellphone text messages. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 8(4), 291-301.
- Snoek, J.D. (1962). Some effects of rejection upon attraction to a group. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 64, 175-182.
- Sommer, K.L., & Baumeister, R.F. (2002). Self-evaluation, persistence, and performance following implicit rejection: The role of trait self-esteem. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(7), 926-938.
- Spoor, J.R., & Williams, K.D. (2007). The evolution of an ostracism detection system. In J.P. Forgas, M.G. Haselton, & W. von Hippel (Eds.), *Evolution and the Social Mind: Evolutionary Psychology and Social Cognition* (pp. 279-292). New York: Psychology Press.
- Stillman, T.F., Baumeister, R.F., Lambert, N.M., Crescioni, A.W., DeWall, C.N., & Fincham, F.D. (2009). Alone and without purpose: Life loses meaning following social exclusion. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 686-694.
- Tooby, J., & Cosmides, L. (2005). Conceptual foundations of evolutionary psychology. In D.M. Buss (Ed.), *The Handbook of Evolutionary Psychology* (pp. 5-68). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Twenge, J.M., Baumeister, R.F., DeWall, C.N., Ciarocco, N.J., & Bartels, J.M. (2007). Social exclusion decreases prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 56-66.
- Twenge, J.M., Baumeister, R.F., Tice D.M., & Stucke, T.S. (2001). If you can't join them, beat them: effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 1058-1069.
- Twenge, J.M., Catanese, K.R., & Baumeister, R.F. (2002). Social exclusion causes self-defeating behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 606-615.
- Van Beest, I., Williams, K.D., & Van Dijk, E. (2011). Cyberbomb: Effects of being ostracized from a death game. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(4), 581-596.
- Weik, U., Maroof, P., Zöller, C., & Deinzer, R. (2010). Pre-experience of social exclusion suppresses cortisol response to psychosocial stress in women but not in men. *Hormones and Behavior*, 58, 891-897.
- Wesselmann, E.D., Grzybowski, M.R., Steakley-Freeman, D.M., DeSouza, E.R., Nezlek, J.B., & Williams, K.D. (2016). Social exclusion in everyday life. In P. Riva & J. Eck (Eds.), *Social Exclusion: Psychological Approaches to Understanding and Reducing Its Impact* (pp. 3-23). Cham, Switzerland: Springer International.
- Wesselmann, E.D., Nairne, J.S., & Williams, K.D. (2012). An evolutionary social psychological approach to studying the effects of ostracism. *Journal of Social, Evolutionary, and Cultural Psychology*, 6(3), 309-328.
- Wesselmann, E.D., & Williams, K.D. (2017). Social life and social death: Inclusion, ostracism, and rejection in groups. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(5), 693-706.
- Wesselmann, E.D., Wirth, J.H., Pryor, J.B., Reeder, G.D., & Williams, K.D. (2013). When do we ostracize? *Social Psychological and Personality Science*, 4(1), 108-115.

- Wike, T.L., & Fraser, M.W. (2009). School shootings: Making sense of the senseless. *Aggression and Violent Behavior, 14*, 162-169.
- Williams, K.D. (2001). *Ostracism: The power of silence*. NY: Guilford.
- Williams, K.D. (2007). *Ostracism*. Annual Review of Psychology, 58, 425-452.
- Williams, K.D., & Jarvis, B. (2006). Cyberball: A program for use in research on ostracism and interpersonal acceptance. *Behavior Research Methods, Instruments, and Computers, 38*, 174-180.
- Williams, K.D., & Nida, S.A. (2011). Ostracism: Consequences and coping. *Current Directions in Psychological Science, 20*(2), 71-75.
- Williams, K.D., & Zadro, L. (2001). Ostracism: On being ignored, excluded, and rejected. In M.R. Leary (Ed.), *Interpersonal Rejection* (pp. 21-55). New York: Oxford University Press.
- Williams, K.D., & Zadro, L. (2005). Ostracism: The indiscriminate early detection system. In K.D. Williams, J.P. Forgas, & W. von Hippel (Eds.), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection and Bullying* (pp. 19-34). New York: Psychology Press.
- Williams, K.D., Cheung, C.K.T., & Choi, W. (2000). CyberOstracism: Effects of being ignored over the internet. *Journal of Personality and Social Psychology, 79*, 748-762.
- Williams, K.D., Forgas, J.P., von Hippel, W., & Zadro, L. (2005). The social outcast: An overview. In K.D. Williams, J.P. Forgas, & W. von Hippel (Eds.), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection and Bullying* (pp. 1-16). New York: Psychology Press.
- Williams, K.D., Govan, C.L., Croker, V., Tynan, D., Cruickshank, M., & Lam, A. (2002). Investigations into differences between social- and cyberostracism. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice, 6*(1), 65-77.
- Wirth, J.H. (2016). Methods for investigating social exclusion. In P. Riva & J. Eck (Eds.), *Social Exclusion: Psychological Approaches to Understanding and Reducing Its Impact* (pp. 25-51). Cham, Switzerland: Springer International.
- Wolf, W., Levordashka, A., Ruff, J.R., Kraaijeveld, S., Lueckmann, J.M., & Williams, K.D. (2015). Ostracism online: A social media ostracism paradigm. *Behavior Research Methods, 47*, 361-373.
- Zadro, L., Boland, C., & Richardson, R. (2006). How long does it last? The persistence of the effects of ostracism in the socially anxious. *Journal of Experimental Social Psychology, 42*, 692-697.
- Zadro, L., Williams, K.D., & Richardson, R. (2004). How low can you go? Ostracism by a computer is sufficient to lower self-reported levels of belonging, control, self-esteem, and meaningful existence. *Journal of Experimental Social Psychology, 40*, 560-567.
- Zhong, Chen-Bo & Leonardelli, G.J. (2008). Cold and lonely: Does social exclusion literally feel cold? *Psychological Science, 19*, 838-842.

Ticari Açıklık, İstihdam ve Enflasyon İlişkisi: Türkiye Örneği ^a

Deniz Şimşek ^{b,c}, C. Erdem Hepaktan ^d

Özet

Bu çalışmada, 2005Q1-2018Q1 dönemlerinde ticari açıklığın, enflasyon ve işsizlik gibi makro değişkenler ile ilişkisi incelenmiştir. Analiz için kullanılan değişkenler, TÜİK ve TCMB resmi sitesinden temin edilmiştir. Analizlere başlamadan önce serilere standart birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök testlerinin ardından, Johansen eş-bütünleşme testi, Granger nedensellik testi yapılarak, değişkenler arasındaki ilişkinin açıklanması için VAR Modeli kurulmuştur. VAR modeline ilişkin etki-tepki ve varyans ayrıştırma sonuçları yorumlanmıştır. Analiz sonuçları, ticari açıklık ile enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ve ticari açıklık ile işsizlik arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Johansen Eş-bütünleşme testinin bulguları, seriler arasında uzun dönem eş-bütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Granger Nedensellik testinden elde edilen sonuçlara göre, ticari açıklık ile işsizlik oranı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Enflasyon ve ticari açıklık arasında ise nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Ticari Açıklık
İstihdam
Enflasyon

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 02.07.2019
Kabul Tarihi: 29.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.585776

The Relationship between Trade Openness, Employment and Inflation: The Case of Turkey

Abstract

In this study, the relationship between trade openness and macro variables such as inflation and unemployment in 2005Q1-2018Q1 periods has been examined. The variables used for analysis have been obtained from TurkStat and CBRT official site. Before the analysis is conducted, standard unit root tests are applied to the series. VAR model is established to explain the relationship between variables by doing Johansen cointegration test, Granger causality test. Effect-response and variance parsing results of VAR model are interpreted. The results, indicates that there is an inverse relationship between trade openness and inflation and It indicates a positive relationship between trade openness and unemployment. The findings of cointegration test showed that there was a long run cointegration relationship between the series. According to the results obtained from the Causality test, there is a bi-directional causality relationship between trade openness and unemployment. There isn't a causality relationship between inflation and trade openness.

Keywords

Trade Openness
Employment
Inflation

About Article

Received: 02.07.2019
Accepted: 29.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.585776

^a Bu çalışma, Deniz Şimşek'in, Doç. Dr. C. Erdem Hepaktan'ın danışmanlığında hazırlanan "Küreselleşen Dünyada Türkiye Ekonomisinde Ticari Açıklık, İstihdam Ve Enflasyon Arasındaki İlişki" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir

^b İletişim Yazarı deniz.smsk@gmail.com

^c İktisat Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 0000-0003-3867-3393

^d Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi, Manisa, 0000-0002-3522-1941

Giriş

Ticaretin küreselleşmesi, uluslararası mal ve hizmet ticaretinde görülen artışa paralel olarak, bu alandaki ticari ilişkilerin serbestleşmesine yol açmıştır. Ticaret alanında küreselleşme, ülkeler arasında mal ve hizmet akımları üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması veya azaltılması sürecini kapsamaktadır (Seyidoğlu, 2003). Küreselleşmenin etkisi ile 1970'li yıllarda yaşanan dönüşüm, ülkeleri dışa açık ekonomi politikaları uygulamaya itmiştir. Ülkelerin, dışa açık politika uygulamaları, özellikle dış ticaret ilişkilerinde dışa açıklık olarak, önemli bir yere sahiptir. Dışa açıklık; bir ülkenin diğer ülkelerle hangi koşullarda bütünleştiğini, dışa ya da içe dönük olarak hangi ekonomi politikasını uyguladığını veya bunlardan hangisine daha fazla önem verdiğini ve birbirleri ile olan ticari ilişkilerinin büyüklüğünü ortaya koymak adına kullanılan bir kavramdır (Şahbaz, Buluş, & Kaleci, 2016). Ticaretin serbestleşmesi, ithalat ve ihracata karşı yapılan uygulamaların tamamen kaldırılması gerektiğini ifade eder (Saçık, 2009). Ticari açıklık kavramı, ülkelerin dış dünya ile yapılan ticarete ne kadar yer alacağını ifade etmek için kullanılan bir ölçüttür. Ticari açıklık; ülkeler arasında ticareti sınırlandıran görünür ve görünmez engellerin ortadan kaldırılması olarak ifade edilir. Ülkeler için en genel ticari açıklık ölçütü ise, ithalat ve ihracatlarının GSYH'dan aldıkları payla ifade edilmesidir (İlter ve Doğan, 2018).

Ülkeler için, ticari açıklığın ölçütleri üzerinde de bir fikir birliği sağlanamamıştır. Hesaplanmasının kolaylığı nedeni ile literatürde en çok kullanılan ticari açıklık ölçütü, ihracat ve ithalatın gayri safi yurt içi hasılaya oranı olarak ifade edilir. Aynı zamanda bu oran, bir ülkenin dış ticarete bağımlılığını ölçen bir orandır (Seyidoğlu, 2013). Literatürde ticari açıklık ölçütü olarak, ticaret payları (ihracatın ya da ithalatın GSYH'ya oranı, ihracat ve ithalat toplamının (dış ticaret hacmi) GSYH'ya oranı), tarife oranları, tarife dışı engeller, fiyat temelli ölçütler, bileşik endeksleri, kara borsa primi, ihracat vergileri ve teşvikleri gibi hesaplamalar kullanılmaktadır (Mercan ve Göçer, 2014).

Rose (2002) WTO üyelerinde ticari liberalizm politikaları hakkında yaptığı çalışmasında, ticari dışa açıklığı ölçmek adına kullandığı yöntemleri yedi kategoride ele almıştır. Rose'un ticari açıklık göstergeleri; Ticaret Yoğunluk Oranı (Ticaret Payları), Tarifeler (Politika Sıklığı Temelli), Tarife Dışı Engeller, Düzeltilmiş Ticaret Akımlar (Ülke Özellikleri İçin), Gayri Resmî veya Niteliksel Önlemler, Bileşik Endeksler ve Fiyat Sonuçlarına Dayanan Önlemler olarak sınıflandırılmaktadır.

Türkiye'de dış ticaret politikaları genellikle, sanayileşme çabaları ile uyumlu politikalar olarak oluşturulmuştur. Türkiye tarihinde, Cumhuriyet'in ilanından bugüne kadar uygulanan dış ticaret politikaları, 1980 yılı öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde incelenmektedir. 1980 öncesinde, zaman zaman serbest dış ticaret politikaları denenmiş olmakla beraber, ithalata dayalı sanayileşme politikası uygulanmıştır. 1980 sonrasında ise, dış ticaret politikasında değişikliğe gidilmiş ve ihracata dayalı sanayileşme politikası uygulamaya başlamıştır (Seyidoğlu, 2013).

Çalışmada, Türkiye'de uygulanan dış ticaret politikalarının ne ölçüde ticari açıklığa izin verdiği ve ticari açıklık düzeyinin, enflasyon ve işsizlik gibi makro ekonomik göstergelerle ilişkisi incelenmeye çalışılmakta, ticari açıklığın işsizlik ve enflasyon üzerinde bir etkisinin olup olmadığı zaman serileri yardımı ile analiz edilmektedir. Türkiye ekonomisine ait,

2005Q1-2018Q1 dönemine ilişkin verilerle, ticari açıklığın işsizlik ve enflasyon göstergeleri üzerindeki etkileri VAR modelinden yararlanılarak analiz edilmiştir.

Teorik Çerçeve ve Literatür Taraması

Türkiye için ticari açıklığın, enflasyon ve işsizlik oranları ile ilişkisini analiz etmeden önce, çalışmaya ilişkin teorik bilgilendirme ve literatür çalışmalarına bu başlık altında değinilmektedir.

Teorik Çerçeve

Literatürde, ülke ekonomilerinde ticari olarak dışa açıklık ve enflasyon arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çok sayıda çalışma mevcuttur. Görüş birliği sağlanamasa da, çoğunlukla çalışmalar iki gösterge arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Ticari açıklıkla gelen uzmanlaşma ve ölçek ekonomilerin üretim maliyetlerini düşüreceği görüşü, enflasyonun düşük seviyelerde gerçekleşeceği beklentisini destekler (Güneş ve Korunur, 2013). Romer (1993), ticari olarak dışa açık ekonomilerde, genişleyici para politikaları uygulamalarının kontrollü yapılması ve dış ticaret politikalarının doğru yönetilmesi, enflasyonun düşük seviyelerde gerçekleşeceğini vurgulamıştır.

Literatürde işsizlik alanda yapılan çalışmalar, ihracattaki artışın, ihracata yönelik üretim yapan sektörlerde istihdamı arttıracığı, işsizlik oranlarını düşüreceği görüşü hakimdir. Teorik olarak ticari açıklık ve işsizlik oranı arasındaki ilişki dış ticaret teorisinin temelini oluşturan Heckscher-Ohlin teoremine dayanmaktadır. Hecksher-Ohlin-Samuelson modeline göre, emek yoğun üretim yapısına sahip bir ülkede dış ticaretteki artışa bağlı artan üretim, emeğin toplam talebini arttıracaktır (Gül ve Kamacı, 2012). Ticari olarak dışa açıklık, işgücü piyasalarını olumlu etkileyebileceği gibi olumsuz etkiler de göstereceği yönünde görüşlerde bulunmaktadır. Bir ülkede, ithalatın, üretime girdi sağlamak amacıyla mı yapıldığı yoksa tüketim malı olarak mı gerçekleştirildiği önemlidir. Bir ülke ara malı değil de, mamul malı ithal etmekte ise, o ülkede istihdamı harekete geçirecek bir etki söz konusu olmayacaktır (Cenger ve Çütücü, 2018).

Literatür İncelemesi

Ticari açıklık, enflasyon ve işsizlik konusunda literatürde yapılan çalışmalara Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Taraması

YAZAR	YIL	ÇALIŞMANIN BAŞLIĞI	METOD	SONUÇ
Priyanka Sahu Naresh Kumar Sharma	2018	Impact of Trade Openness on Inflation in India: An Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Approach	Autoregressive Distributed Lag (ARDL) test yaklaşım	Çalışma sonuçları hem kısa dönemde hem uzun dönemde ticari açıklık ve enflasyon arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu göstermektedir.
Tuğba Özyıldız Selen Utlu Koçdemir İbrahim Çütçü	2018	Ticari Dışa Açıklığın Enflasyon ve Büyüme İle İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Panel Veri Analizi Uygulaması	Panel Veri Analizi	Analize sonuçlarına göre; uzun dönemde ticari açıklık düzeyi arttıkça enflasyon oranının düşeceği sonucuna varılmıştır. Ticari açıklık ve enflasyon oranı arasında ters yönlü ilişki olduğu görülmüştür.
Ramazan Ekinci Osman Tüzün Fatih Ceylan Hakan Kahyaoglu	2017	Dışa Açıklık ile İşsizlik Arasındaki İlişki: Seçilmiş AB Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Zamana Göre Değişen Parametrelere Bir Analiz	Zamana Göre Değişen Parametrelere VAR	AB ülkeleri için bir standart sapmalı dışa açıklık şokunun işsizlik oranları üzerindeki etkisi genellikle artış ve azalış yönünde olurken, Türkiye için 1996 yılından sonra azalış yönünde olduğu gözlemlenmiştir. Bu bakımdan ihracat artışına yol açabilecek gelişmelerin işsizliği azaltıcı etkileri olabileceği vurgulanmaktadır.
Onur Ercan	2017	Türkiye’de Bölgesel Ticari Açıklık İşsizlik İlişkisi: Düzey 2 Bölgeleri İçin Panel Veri Analizi	Panel Veri Analizi	Çalışmanın sonucunda ticari dışa açıklık ve işsizlik oranı arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir.

Chrystol Thomas		2012	Trade Openness and Inflation: Panel Data Evidence For The Caribbean	Panel Birim Kök ve Ko-Entegrasyon Testi	Çalışmadan elde edilen sonuca göre ticari dışa açıklık ile ortalama enflasyon arasında pozitif yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir.
Ekrem Gül, Ahmet Kamacı		2012	Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi	Panel Veri Analizi	Çalışmaya göre, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ithalat ve ihracattan işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir.
Ali Rıza Sandalcılar, İlkay Noyan Yalman		2012	Türkiye’de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri	Granger ve Hsiao Nedensellik Johansen Koentegrasyon Analizi	Nedensellik analizi sonuçlarına göre, Türkiye’de dışa açıklık oranı değişkeninden istihdam oranı değişkenine doğru, negatif yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Mohammad Reza Lottalipour Samaneh Montazeri Somayeh Sedighi		2013	Trade Openness and Inflation. Evidence from MENA Region Countries	Panel Veri Analizi	Çalışmada, dışa açıklık ile enflasyon arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir.
Şahabettin Güneş, Fatih Konur		2013	Türkiye Ekonomisinde Dışa Açıklık ve Enflasyon İlişkisi Üzerine Ampirik	Granger Nedensellik Testi	Elde edilen veriler sonucunda kısa dönemde dışa açıklıktan enflasyona doğru negatif yönde bir nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Uzun dönemde ise değişkenler arasında çift yönlü ilişki olduğu vurgulanmıştır.
Sami Özdil	Ikechukwu D. Nwaka Kalu E. Uma Gulcay Tuna	2014	Türkiye’de Dışa Açıklığın Makro Ekonomik Etkileri	Johansen Eş-Bütünleşme Analizi	Çalışma sonuçlarına göre dışa açıklığın söz konusu değişkenler üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır.
		2015	Trade Openness and Unemployment: Empirical Evidence for Nigeria	Vector Autoregressive Regression Analizi	Çalışmada Nijerya ekonomisinde 1970-2010 yılları için zaman serisi analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; ticari açıklık ve işsizlik arasında doğru yönlü ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Jaewon Kim	2011	The Effects of Trade on Unemployment: Evidence From 20 OECD Countries	Panel Veri Analiz	Bu çalışmada yüksek gelirli ekonomilerden yapılan ithalatın toplam işsizliği artırabileceği; düşük gelirli ekonomilerden yapılan ithalatın ise, işsizlik üzerindeki etkisine dair kesin kanıtlar bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
MinKyoung Kim, Hamid Beladi	2005	Is Free Trade Deflationary?	-	Bu çalışmanın sonucunda gelişmiş ülkelerde dışa açıklık ile enflasyon arasında negatif, gelişmekte olan ülkelerde ise pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Nihat Işık	2003	Dışa Açılma ve Para Politikasının Enflasyon Üzerindeki Etkileri	Birleştirilmiş Verilere Dayalı Analiz	Çalışmada dışa açıklık derecesindeki artış gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre para politikasının enflasyon üzerinde etkisinin daha fazla olacağı vurgulanmıştır.
David Romer	1993	Openness and Inflation: Theory and Evidence	-	Açıklık ve enflasyon arasında güçlü ve sağlam negatif bir ilişki olduğu ve dışa açık ekonomilerde ortalama enflasyon oranlarının da daha düşük olduğu söylenebilir.

Literatürde yer verilen çalışmaların ticari açıklık ve enflasyon arasındaki ilişkinin yönü konusunda ortak bir görüşü bulunmamaktadır. Çalışmaların bir kısmı ticari açıklık ve enflasyon arasında ters yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşırken (Özyıldız, Utlu ve Çütçü, 2018; Özdil, 2014; Lotfalipour, Montazeri ve Sedighi, 2013; Güneş ve Korunur, 2013; Işık, 2003; Romer, 1993); bir kısım çalışmalar da bu ilişkinin aynı yönlü olduğu (Sahu ve Sharma, 2018; Thomas, 2012) olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kim ve Beladi (2005) çalışmasında, ticari açıklık ve enflasyon arasındaki ilişkinin ülkelerin gelişme düzeylerine göre farklı sonuçlar göstereceği sonucuna varmıştır.

Ticari açıklık ve işsizlik arasındaki ilişkinin yönü konusunda da görüş birliğinin sağlanamadığı görülmektedir. Literatürde, ticari açıklık ve işsizlik arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğu görüşünü destekleyen çalışmalar olduğu gibi (Ekinci, 2017; Ercan, 2017; Özdil, 2014; Gül ve Kamacı, 2012); bu ters yönlü ilişkinin aksine aralarındaki ilişkinin pozitif yönlü olacağı yönünde (Sandalcılar ve Yalman, 2012; Nwaka, Uma, & Gülçay, 2015) çalışmalarda bulunmaktadır.

Uygulama Yöntem ve Veriler

Bu çalışmada, Türkiye’de 2005:Q1-2018:Q1 dönemleri arasında ticari açıklık, işsizlik oranı ve enflasyon oranı değişkenlerinin birbirini etkileme gücü test edilecektir. Modele kontrol değişken olarak, dış ticaret haddi ve büyüme değişkenleri de eklenmiştir. Modeldeki tüm seriler, hareketli ortalama yöntemi kullanılarak, mevsimsellikten arındırılmış ve logaritmaları alınmıştır. Tablo 2’de, çalışmaya dahil edilen değişkenlere ait bilgiler verilmiştir.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Değişkenlerin Karakteristik Bilgileri

Değişkenler (2005Q1 -2018Q1)	Kısaltma	Açıklama	Kaynak
Ticari Açıklık Oranı	TA	(İhracat+İthalat)/GSYH(cari)	TUİK*
İşsizlik Oranı	ISO	Yıllık Yüzde Değişim	TCMB**
Enflasyon Oranı	ENF	2003=100 sabitlemesi Kapsamında Çeyrek Dönemlik Tüketici Fiyat Endeksi	TCMB**
Büyüme	GSYH	Zincirlenmiş Fiyatlarla	TCMB**
Dış Ticaret Hadleri	DTH	İhraç malı fiyat endeksi/İthal malı fiyat endeksi	TUİK*

*TUİK: Türkiye İstatistik Kurumu

**TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Zaman serileri ile yapılacak çalışmada, serilerin gelecek dönem bilgisi hakkında güvenilir sonuçlar vermesi önemlidir. Bu nedenle, serilerin, her dönemde aldığı değerinin, kendinden önceki dönemlerde aldığı değerle regresyonunun bulunup bulunmadığı yani durağan olup olmadıkları belirlenmelidir. Durağan olmayan serilerle kurulan model, gerçeği yansıtmayan sonuçlar vermektedir. Değişkenlerin durağanlık düzeyleri, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Philips- Perron birim kök sınaması ile araştırılarak, durağanlık seviyesi belirlenmiştir(Tarı, 2010). Serilerin aynı düzeyde durağan olması durumunda değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisinin tespiti için, Johansen eş-bütünleşme analizi ve değişkenlerin aralarındaki ilişkilerinin açıklanması için Granger Nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışmada, ticari açıklığın, enflasyon oranı ve işsizlik oranı değişkenleri üzerinde meydana getirdiği etkiyi açıklamak için, VAR modeli analizinden hareketle elde edilen etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırma analizi sonuçları değerlendirilmektedir.

Uygulama Bulguları

Modellere ilişkin ekonometrik sonuçları; Birim Kök Testi, Johansen Eş-bütünleşme Analizi, Granger Nedensellik Testi, Vektör Otoregresif Modeli, Varyans Ayrıştırması ve Etki-Tepki Analizi başlıkları altında verilmektedir.

Birim Kök Testi

Zaman serilerinin, her dönemde aldığı değerin, bir önceki dönemde aldığı değeri ile arasında regresyon ilişkisinin olması, yani zaman serisi analizlerinde serilerin durağan olması gerekmektedir. Zaman serisi analizlerinde, durağan olmayan serilerle tahmin edilen modellerle çalışıldığında, sahte regresyon sorunu ile karşılaşılır. Bu sebeple serilerin durağanlaştırılması gerekmektedir (Tarı, 2010). Bu çalışmada, zaman serilerinin durağanlık analizi, "Genişletilmiş Dikey-Fuller" (ADF) ve Phillips-Peron (PP) birim kök testleri kullanılarak yapılmıştır. Analizde, elde edilen ADF-t istatistiği ile MacKinnon kritik değerleri arasında karşılaştırma yapılır. ADF-t istatistiği mutlak değeri, MacKinnon kritik değerinden büyükse serinin durağan olduğu, ADF-t istatistiği mutlak değeri, MacKinnon kritik değerinden küçükse serinin durağan olmadığı sonucuna varılır. Serilerin durağan olmadığı durumda, serinin durağanlığı sağlanıncaya kadar serinin farkı alınmalıdır (Karaca, 2003).

ADF ve PP Birim kök testine ilişkin hipotezler aşağıdaki verilmiştir:

H_0 : Seri durağan değildir (birim kök içermektedir).

H_1 : Seri durağandır (birim kök içermemektedir).

Tablo 3. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

	Değişkenler	Augmented Dickey – Fuller Test İstatistiği		Phillips Peron Test İstatistiği	
		Sabit t istatistiği	Sabitli ve Trendli t istatistiği	Sabit t istatistiği	Sabit ve Trendli t istatistiği
Düzey değerler	LTA	-2.90	-3.18	-2.55	-2.80
	LENF	-1.24	-1.05	-2.83	-2.87
	LISZ	-2.71	-2.71	-2.00	-1.96
	LGSYH	0.07	-1.98	0.17	-1.97
	LDTH	-2.04	-2.21	-1.91	-2.07
Birinci farklar	LTA	-5.94	-5.89	-5.85	-5.80
	LENF	-9.24	-9.30	-8.50	-8.79
	LISZ	-4.80	-4.75	-4.10	-4.07
	LGSYH	-7.52	-7.49	-7.52	-7.50
	LDTH	-5.45	-5.40	-5.42	-5.40
Kritik Değerler					
	%1	-3.565430	-4.148465	-3.562669	-4.144584
	%5	-2.919952	-3.500495	-2.918778	-3.498692
	%10	-2.597905	-3.179617	-2.597285	-3.178578

Not1: ADF Testi kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlam düzeyindeki MacKinnon (1996) kritik değerlerini ifade etmektedir.

Not2: PP Testi kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlam düzeyindeki MacKinnon (1996) kritik değerlerini ifade etmektedir.

ADF ve PP test istatistikleri kritik değerleri, düzey değerlerinde kritik değer istatistiklerinden küçüktür. Yani değişkenler, düzey seviyesinde durağan değildir. Birim kök testi analizi sonucunda değişkenlerin birinci farklarında durağan oldukları görülmüştür. Bu nedenle, değişkenlere fark işlemi uygulanarak modele dahil edilmiştir.

Değişkenlerin eş-bütünleşme testi yapılmadan önce, değişkenlerin düzey değerleri kullanılarak VAR modelleri kurulmuş ve uygun gecikme sayısı belirlenmiştir.

Tablo 4. VAR Modeli Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	216.0702	NA	1.25e-10	-8.615111	-8.422068	-8.541871
1	448.8366	408.5287	2.61e-14	-17.09537	-15.93711*	-16.65593
2	476.5193	42.93646	2.41e-14	-17.20487	-15.08140	-16.39923
3	503.8872	36.86286	2.39e-14	-17.30152	-14.21283	-16.12967
4	553.5591	56.76795*	1.03e-14*	-18.30854*	-14.25463	-16.77049*

* Kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğunu

LR: sequential modified LR test statistic

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Tablo 4'te görüldüğü üzere, Modelde LR: sequential modified LR test statistic, FPE: Final prediction error ve, AIC: Akaike information criterion ve HQ (Hannan-Quinn Bilgi Kriteri) bilgi kriterlerinin önerdiği 4 gecikmeli modeli benimsenmiştir.

Johansen Eş-Bütünleşme Analizi

Durağan olmayan zaman serilerinde, serilerin durağan hale getirilmesi için fark işlemi uygulanmaktadır. Serilere uygulanan bu fark işlemi, değişkenler arası uzun dönem bilgisinin kaybolmasına yol açmaktadır. Eş-bütünleşme analizi, durağan olmayan serilerin de durağan doğrusal kombinasyonlarının olabileceğini ve seriler arasında uzun dönemde bir denge ilişkisinin var olabileceğini ifade etmektedir (Tarı, 2010).

Seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin var olup olmadığı, Johansen (1988) ve Johansen-Juselius (1990) tarafından geliştirilmiş, Johansen eş-bütünleşme analizi ile yapılmaktadır (Sandalcılar ve Yalman, 2012). Johansen metodunda, koentegrasyon sergileyen vektörlerin sayısını bulmak için, Trace (iz) ve Max-Eigen (maksimum özgül değer) test istatistikleri kullanılmaktadır. Trace ve Max-Eigen test istatistikleri, kritik değerden büyük ise sıfır hipotezi

reddedilmekte ve alternatif hipotez kabul edilmektedir. Testlerde kullanılacak özel kritik değerler, Osterwald-Lenum' da (1992) verilmiştir (Güneş, 2005).

Durağan olmayan zaman serileriyle yapılan regresyon analizleri, sadece bu seriler arasında bir eş bütünleşme ilişkisi varsa gerçek ilişkiyi yansıtabilir (Pesaran, Shin, ve Smith, 2001).

Seriler arasında eş bütünleşmenin varlığı ile ilgili hipotezler aşağıdaki gibi ifade edilmiştir.

H_0 : Değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi vardır.

Eş-bütünleşmenin varlığı ve eş-bütünleşme vektör sayısını belirlemek amacıyla elde edilen test sonuçları, Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Johansen Eş-bütünleşme Test Sonuçları

Trace İstatistiğine göre Koentegrasyon testi				
Hipotezler	Özdeğer	Trace İstatistiği	% 5 Kritik Değer	Olasılık
Yok *	0.713280	134.0907	79.34145	0.0000
En fazla 1 *	0.506317	74.12678	55.24578	0.0005
En fazla 2 *	0.415049	40.24544	35.01090	0.0126
En fazla 3	0.255454	14.50649	18.39771	0.1611
En fazla 4	0.007212	0.347444	3.841466	0.5556
MaxEigene İstatistiğine Göre Koentegrasyon Testi				
Hipotezler	Özdeğer	Max-Özdeğer İstatistiği	% 5 Kritik Değer	Olasılık
Yok *	0.713280	59.96391	37.16359	0.0000
En fazla 1 *	0.506317	33.88135	30.81507	0.0204
En fazla 2 *	0.415049	25.73895	24.25202	0.0316
En fazla 3	0.255454	14.15905	17.14769	0.1294
En fazla 4	0.713280	59.96391	37.16359	0.0000

Tablo 5'te yer alan Johansen eş-bütünleşme testi sonucunda, hesaplanan Trace ve Max-Eigen istatistikleri, kritik değerlerden büyük olduğu ve 0.05 olasılık düzeyinde birden fazla vektör varlığı görüldüğü için, H_0 hipotezi red edilmektedir. Yani, ticari açıklık, enflasyon, işsizlik, büyüme ve dış ticaret serileri arasında uzun dönemde bir ilişki bulunmaktadır. Seriler arasında bir adet eş bütünleşik vektörün bulunması, hata düzeltme mekanizması yardımı ile modelin tahmin edilmesini gerektirmektedir.

Normalleştirilmiş eş-bütünleşik denklem, aşağıdaki gibi tahmin edilmiştir.

$$TA = -2.04541 + 0.59ISZ - 0.08ENF - 0.40GSYH + 0.52DTH$$

Uzun dönemde ticari açıklık, enflasyon oranı ve GSYH değişkenleri arasında negatif yönlü ilişki bulunmaktadır. Diğer taraftan, ticari açıklık değişkeniyle işsizlik oranı ve dış ticaret haddi değişkenleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Seriler arasında eş-bütünleşme olması, aralarında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu ifade etmektedir. Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen Hata Düzeltme Mekanizması (Error-Correction Mechanism, ECM), eş-bütünleşik serilerin uzun dönem dengesinden sapmasını ve her dönem sapmaların ortalamaya nasıl yaklaştığını göstermektedir. Hata düzeltme mekanizması değerinin pozitif olması, dengeden uzaklaştığını gösterirken; negatif çıkması ise, sapmanın uzun dönemde dengeye yaklaştığını göstermektedir (Tarı, 2010).

Tablo 6. Vektör Hata Düzeltme Modeli

Hata Düzeltme	D(LTA)	D(LISZ)	D(LENF)	D(LGSYH)	D(LDTH)
CointEq1	0.318208	-0.905995	0.472101	-0.079880	-0.134967
	(0.37206)	(0.18238)	(0.96185)	(0.14574)	(0.10946)
	[0.85525]	[-4.96755]	[0.49083]	[-0.54809]	[-1.23301]

Denkleme ilişkin hata düzeltme sonuçları, Tablo 6'da verilmiştir. Tablo 6'da verilen sonuçlarına bakıldığında, en az bir değişkenin hata düzeltme terimi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu için, hata düzeltme modeli anlamlıdır. Yani, hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır ve kısa dönemde meydana gelen sapmalar, sonraki dönemde ya da dönemlerde dengeye gelecektir.

Granger Nedensellik Testi

Zaman serisi analizlerinde, değişkenler arasındaki sebep sonuç ilişkisi, nedensellik testi ile analiz edilmektedir. Değişkenler arasında bir ilişkinin varlığı ve bu ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla, Granger (1996) tarafından kullanılan ve daha sonra geliştirilen Granger nedensellik testi yapılmıştır. Analizinde, tüm serilerin durağan olması gerekmektedir. Fakat serilerin aynı düzeyde durağan olması şartı aranmamaktadır (Tarı, 2010).

Granger nedensellik testinde, modeldeki bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin anlamlılığına göre yorumlar yapılır. X ve Y gibi iki değişken arasında, Y değeri, X değişkeninin geçmiş dönem değerleri ile tahmin edilebiliyorsa, X değişkeninden Y değişkenine doğru bir Granger nedensellik ilişkisi olduğu hipotezi kabul edilir. Yani, X, Y'nin Granger nedenidir ve $X \rightarrow Y$ şeklinde gösterilir (Granger, 1969). Granger 1969 nedensellik testi denklemleri aşağıdaki gibidir.

$$X_t = \sum_{j=1}^m \alpha_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m \beta_j Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + u_t \quad (4)$$

Ho: X, Y'nin Granger nedeni değildir.

H1: X, Y'nin Granger nedenidir.

3 ve 4 nolu denklemlerde, değişkenlerin hata terimleri arasında bir ilişki olmadığı ve gecikme sayılarının eşit kabul edildiği varsayılır. Test sonucu tahmin edilen F testi sonucu, F testi tablo değerinden büyükse, sıfır hipotezi red edilmektedir. Yani X, Y'nin Granger nedenidir alternatif hipotezi kabul edilir. Granger nedenselliğinde; Y ile X arasında tek yönlü nedensellik, çift yönlü nedensellik ilişkisi olabileceği gibi, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığı da söylenebilir (Tarı 2010).

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine ait analiz sonuçları, Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı değişken: LTA			
Dışlanan	Ki-kare	sd	olasılık
LISZ	11.93574	4	0.0178
LENF	6.647741	4	0.1557
LGSYH	14.60098	4	0.0056
LDTH	11.46108	4	0.0218
GENEL	41.13179	16	0.0005
Bağımlı değişken: LISZ			
Dışlanan	Ki-kare	sd	Olasılık
D(LTA)	18.70866	4	0.0009
D(LENF)	27.07364	4	0.0000
D(LGSYH)	38.81666	4	0.0000
D(LDTH)	9.758101	4	0.0447
All	84.84604	16	0.0000
Bağımlı değişken: LENF			
Dışlanan	Ki-kare	sd	Olasılık
D(LTA)	0.658170	4	0.9564
D(LISZ)	1.153596	4	0.8857
D(LGSYH)	3.492187	4	0.4791
D(LDTH)	1.801593	4	0.7722
All	12.18315	16	0.7313
Bağımlı değişken: LGSYH			
D(LTA)	0.931139	4	0.9201

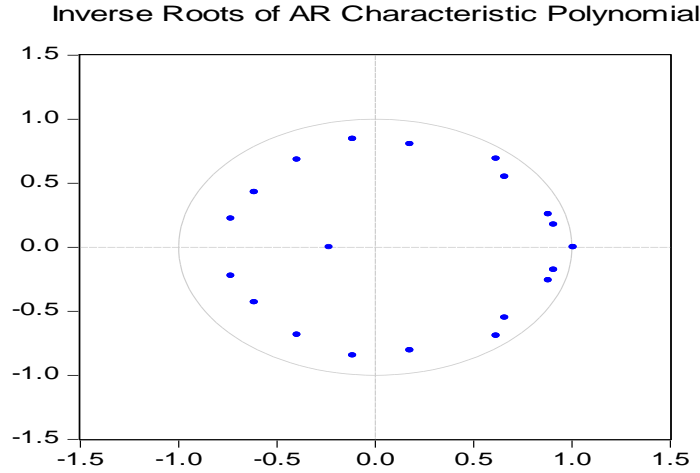
D(LISZ)	14.03498	4	0.0072
D(LENF)	13.48793	4	0.0091
D(LDTH)	14.82387	4	0.0051
All	40.35527	16	0.0007
Bağımlı değişken: LDTH			
D(LTA)	6.646635	4	0.1558
D(LISZ)	4.026275	4	0.4025
D(LENF)	6.892078	4	0.1417
D(LGSYH)	3.690181	4	0.4496
All	23.33304	16	0.1051

Tablo 7’de değişkenler arasında kısa dönem ilişkinin yönünü belirlemek için yapılan Granger nedensellik testi sonuçları verilmektedir. Ticari açıklığın bağımlı değişken olduğu denklem için Granger nedensellik sonuçları; işsizlikten, GSYH’den ve dış ticaret hadlerinden ticari açıklığa doğru bir nedensellik bulunmaktadır. İşsizliğin bağımlı değişken olduğu modelde; tüm değişkenlerden işsizliğe doğru granger nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Enflasyonun bağımlı değişken olduğu modelde; değişkenlerden enflasyona doğru nedenselliğe rastlanmamıştır. GSYH’nin bağımlı değişken olduğu modelde, işsizlik oranından, enflasyon oranından ve dış ticaret haddinden GSYH’ya doğru bir nedensellik görülmektedir. Dış ticaret haddinin bağımlı değişken olduğu modelde ise; değişkenlerden dış ticaret haddine doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Sonuçta; ticari açıklık ve işsizlik arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, enflasyon oranı ve ticari açıklık değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Vektör Otoregresif (Vector Autoregression (VAR)) Modeli

Makro ekonomik modellerde kullanılan değişkenlerin, içsel veya dışsal olup olmadığını bilinmediği durumlarda, VAR modelleri kullanılmaktadır. VAR modelleri, Sims (1980) tarafından, eş anlı denklem modeline alternatif olarak geliştirilmiştir. Sims (1980), eş anlı denklem sistemlerinde değişkenlerin içsel veya dışsal ayrımını eleştirerek, tüm değişkenleri içsel olarak kabul etmektedir (Gujarati, 2004; Tari, 2010). Var modeli analizi, bir öngörü modeli olmakla birlikte, yapısal analizlerin yorumlanmasında kullanılmaktadır. VAR modellerinde yapısal model üzerinde herhangi bir kısıtlama olmaksızın tüm değişkenler içsel olarak kabul edilmektedir. VAR modeli sonuçlarının tek başına yorumlanması, değişkenler arasındaki ilişkinin açıklanmasında yeterli olmamaktadır. Bu nedenle VAR modelinden elde edilen varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizleri sonuçları ile değişkenler arasındaki ilişki yorumlanmaktadır (Tari, 2010).

Ekonometrik tahminlerde kullanılacak uygun gecikme uzunluğunun değişen varyans ve otokorelasyon sorunu içerip içermediğinin analizi için, modelin bütünüdür durağanlık analizi yapılmalıdır. AR karakteristik Polinomunun Ters Köklerine ilişkin bilgi şekil 1’de verilmektedir.

Şekil 1. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

AR karakteristik polinomunun ters köklerinin yer aldığı Şekil 1’de verilen birim çember analizine bakıldığında, tüm ar köklerinin birim çember içinde olduğu görülmektedir. AR karakteristik polinomunun ters köklerinin analizi, VAR modelinin durağan olduğunu ve farklı varyans olmadığını göstermektedir.

VAR modellerine ait analizler öncesinde, Otokorelasyon LM, Normal Dağılım testi ve White Değişen Varyans testleri uygulayarak modelin uygunluğu test edilmektedir. Otokorelasyon-LM testi sonuçlarına göre, otokorelasyonun varlığını test etmek için oluşturulan 12 gecikme düzeyinde LM istatistiği 21.36755 (p-değeri: 0.6719) olarak belirlenmekte ve modelde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır. Değişkenlerin normal dağılıp dağılmadığı, Jarque-Bera test istatistiği ile analiz edilmiştir. Normallik için JB istatistiği 9.296 (p-değeri: 0.5042) olarak hesaplanmış ve değişkenlerin normal dağıldığını ifade eden sıfır hipotezi, %5 önem düzeyinde kabul edilmektedir. Yani, modele ait değişkenler, normal dağılım göstermektedir. Modelde değişen varyans probleminin saptanması için, White Heteroskedasite Testi uygulanmıştır. White testi sonuçlarına göre, ki-kare değeri 579.5232 (p-değeri: 0.7186) tahmin edilen modelde değişen varyans olmadığını ifade eden H_0 hipotezi % 5 önem düzeyinde red edilmiştir. White farklı varyans testinde, varyansın zamana göre sabit olmadığı, H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bu durumda, modelde değişen varyans sorunu olmadığı yani hata terimlerinin varyansının aynı olduğu görülmektedir. Test sonuçlarına göre VAR modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

VAR modelinin yapısal olarak tutarlı olduğu yönündeki analizi tamamladıktan sonra, varyans ayrıştırması ve etki tepki analizi sonuçlarına geçilmiştir.

Varyans Ayrıştırması

Varyans analizi, her bir değişkenin öngörü hata varyansının, modeldeki her bir değişkene yüklenecek bileşenlerinin oransal olarak ayrıştırılmasıdır. Varyans ayrıştırma, değişkenin varyansında meydana gelecek olan bir değişimin yüzde kaçının kendisinden, yüzde kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermektedir. Bir değişkenin varyansında meydana

gelen değişimin büyük bölümü kendisindeki şoklardan kaynaklanıyorsa, bu değişkenin dışsal olarak hareket ettiği; diğer değişkenlerden kaynaklanıyorsa, değişkenin içsel olarak hareket ettiği anlaşılır. Varyans ayrıştırması ile bir değişken üzerinde en çok etkisi olan değişken belirlenirken, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin derecesi hakkında da bilgi edinilir (Tarı, 2010).

Tablo 8. Varyans Ayrıştırması Sonuçları

LTA Değişkeni için Varyans Ayrıştırması Sonuçları						
Dönem	S.E.	LTA	LISZ	LENF	LGSYH	LDTH
1	0.048094	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.062462	83.14655	10.03734	1.304045	2.350060	3.162007
3	0.073151	64.18644	9.518872	6.139608	10.85067	9.304412
4	0.093102	40.23127	15.90501	11.91437	8.355620	23.59372
5	0.106947	31.46551	22.63944	9.887574	6.333404	29.67407
6	0.113680	28.61299	26.50369	8.840325	5.644299	30.39870
7	0.117473	27.46913	28.53967	9.481268	5.630106	28.87983
8	0.117944	27.29095	28.49520	9.573186	5.989342	28.65132
9	0.118641	27.01439	29.02074	9.568599	6.007782	28.38849
10	0.120989	26.02930	31.06832	9.559341	5.899670	27.44337

LISZ Değişkeni için Varyans Ayrıştırması Sonuçları						
Dönem	S.E.	LTA	LISZ	LENF	LGSYH	LDTH
1	0.033015	11.27345	88.72655	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.065654	12.32491	80.17270	1.374003	6.063149	0.065239
3	0.083556	8.103973	73.82264	2.156962	15.87575	0.040671
4	0.098882	6.163257	68.36554	5.973973	16.96566	2.531575
5	0.114543	4.761012	65.07807	8.037015	13.42660	8.697305
6	0.124015	4.061985	65.34629	7.439394	11.60964	11.54269
7	0.129618	3.977133	64.95545	6.921023	11.19765	12.94874
8	0.132794	4.158363	63.63395	6.803456	10.98846	14.41577
9	0.134297	4.108710	62.27932	6.969006	10.80519	15.83777
10	0.136083	4.001927	61.38785	7.107430	11.17274	16.33006

LENF Değişkeni için Varyans Ayrıştırması Sonuçları						
Dönem	S.E.	LTA	LISZ	LENF	LGSYH	LDTH
1	0.142607	4.864816	0.018736	95.11645	0.000000	0.000000
2	0.168208	17.06988	0.150128	81.77902	0.970849	0.030121

3	0.184231	24.36783	0.411839	73.26718	1.905824	0.047330
4	0.190018	23.35812	0.407124	72.87463	3.185011	0.175111
5	0.210297	21.84712	2.494574	71.26103	3.796982	0.600291
6	0.230073	22.05157	10.26220	62.29448	4.844825	0.546927
7	0.240839	22.16855	14.78358	57.08527	4.994746	0.967856
8	0.250834	20.61171	15.96223	56.01365	5.460010	1.952396
9	0.257237	19.65036	15.57978	56.24885	5.801526	2.719487
10	0.259975	19.93912	15.27690	55.98084	5.718672	3.084474

LGSYH Değişkeni için Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Dönem	S.E.	LTA	LISZ	LENF	LGSYH	LDTH
1	0.022209	8.296838	34.69057	1.473994	55.53860	0.000000
2	0.030869	4.574046	54.13805	1.342795	39.34706	0.598054
3	0.038433	4.127473	45.90263	7.648201	34.04799	8.273702
4	0.045870	5.801296	48.00057	6.938826	27.68214	11.57717
5	0.053597	5.184271	53.28864	5.142737	23.77083	12.61352
6	0.059210	5.214532	55.03571	4.461102	21.61498	13.67368
7	0.062261	5.377098	54.75596	4.036108	21.86112	13.96972
8	0.064776	5.849043	53.21733	4.454254	21.77392	14.70545
9	0.066755	5.895860	51.87451	5.025480	20.99814	16.20601
10	0.068286	6.037529	50.33551	5.565145	20.58977	17.47204

LDTH Değişkeni için Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Dönem	S.E.	LTA	LISZ	LENF	LGSYH	LDTH
1	0.015170	18.39510	8.014120	0.025813	9.821666	63.74331
2	0.022111	25.06068	7.363174	1.304519	6.582161	59.68947
3	0.026940	23.65588	5.236674	0.958858	7.689615	62.45897
4	0.033313	15.95076	3.687837	6.176528	6.100874	68.08400
5	0.036529	13.27311	3.452980	8.469320	5.543724	69.26087
6	0.038871	11.93208	3.710524	9.542712	5.185000	69.62969
7	0.040518	10.98533	3.678215	9.390763	5.350375	70.59532
8	0.041317	11.20552	3.628600	9.100100	5.440975	70.62481
9	0.042165	11.46509	4.733483	8.775402	5.686009	69.34002
10	0.043472	11.52976	7.269783	8.310799	5.975709	66.91395

Model'e ait varyans ayrıştırma sonuçları, Tablo 8'de verilmiştir. Ticari açıklık değişkeni varyans ayrıştırma sonuçlarına göre, 10. dönem sonunda, % 26,03'ü kendinden kaynaklı

şoklarla açıklanırken, enflasyon değişkeninin ticari açıklık değişkenini açıklama gücü % 9,56 iken, işsizlik oranının % 31,07, gayri safi yurtiçi hasılanın % 5,90 ve dış ticaret haddinin % 27,44 olarak görülmektedir.

Enflasyon oranı değişkeni için varyans ayrıştırma sonuçlarına göre, 1. dönemde değişmelerin % 95,11'i kendisi tarafından açıklanmaktadır. 10. dönem sonunda, enflasyon değişkeninin % 55,98'i kendinde meydana gelen şoklarla açıklanırken, % 19,94 ticari açıklık, % 15,28'si işsizlik oranı, % 5,72'si gayri safi yurtiçi hasıla, % 3,08'i dış ticaret haddi değişkeni tarafından açıklanmaktadır.

İşsizlik değişkeni için varyans ayrıştırma sonuçlarına bakıldığında; ilk dönemde yaklaşık % 88,73 oranında kendinden kaynaklandığı görülmektedir. 10. dönemde, işsizlik oranındaki değişimin yaklaşık % 61,39'u kendisi tarafından açıklanırken, diğer değişkenlerin işsizlik oranını açıklama gücü; % 4'ü ticari açıklık, % 7,1'i enflasyon, % 11,17'si gayri safi yurtiçi hasıla ve % 16,33'ü dış ticaret haddi olarak belirlenmiştir.

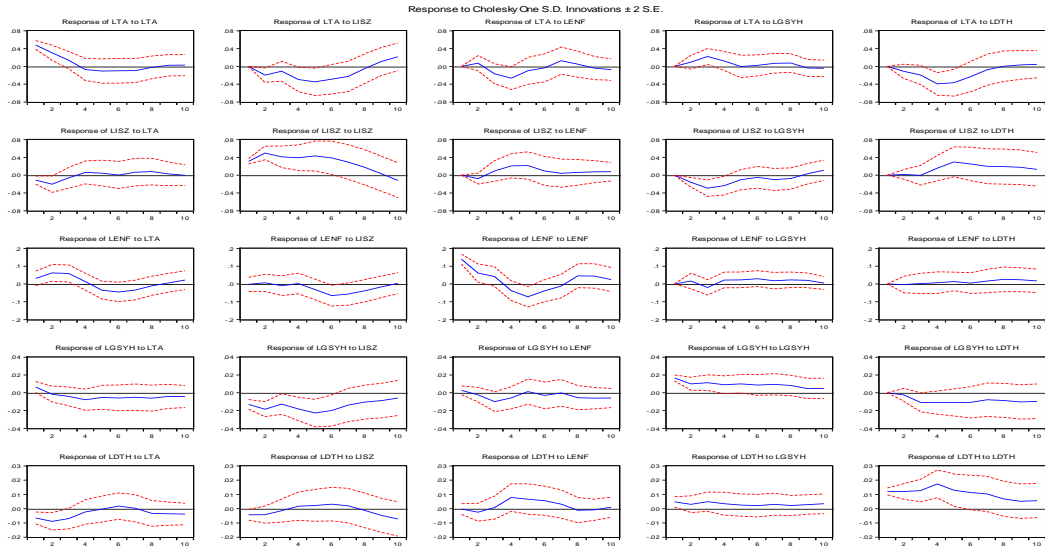
Gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeninin 10. döneminde meydana gelen değişmelerinin kendisi tarafından açıklanan kısmı, % 20,58 olarak belirlenmektedir. Ticari açıklık % 6,04, işsizlik oranı % 50,34, enflasyon % 5,57 ve dış ticaret haddi ise % 17,47 oranında GSYH değişkenini açıklama gücüne sahiptir.

Son olarak dış ticaret haddi değişkeninde 10. dönemde ortaya çıkan değişmeler, % 66,91 oranında kendi yapısından kaynaklı olduğu görülmektedir. Diğer değişkenlerin 10. dönem sonunda dış ticaret haddini açıklama gücüne bakıldığında; ticari açıklık % 11,53, işsizlik oranı % 7,27, enflasyon oranı % 8,31 ve gayri safi yurtiçi hasıla % 5,97 olarak belirlenmektedir.

Etki-Tepki Analizi

Etki-tepki analizleri, değişkenlere uygulanan bir birim standart sapmalı şokun, kendisi veya diğer değişkenler üzerindeki etkisini analiz etmektedir (Uysal, Mucuk ve Alptekin, 2008). Etki-tepki analizlerinde, bir değişkenin hata teriminde meydana gelecek bir şoka karşılık, diğer değişkenin vereceği tepki belirlenmektedir. Makro ekonomik büyüklüğün üzerinde etkili olabilecek değişkenin hangisi olduğu varyans ayrıştırması ile belirlenirken, bu etkiyi gerçekleştiren değişkenin politika aracı olarak kullanılabilir olup olmadığı ise, etki-tepki fonksiyonları ile belirlenmektedir (Sarı, 2008). Grafikte yer alan sütunlar, şokların meydana geldiği değişkenleri ifade ederken; satırlar ise bu şoklara karşılık değişkenlerin verdiği tepkileri göstermektedir (Tarı, 2010).

Aşağıda, VAR modeli tahmini sonucunda ulaşılan ± 2 standart hatalık güven aralığındaki etki-tepki fonksiyonu grafikleri verilmektedir.

Şekil 2. Model için Etki- Tepki Fonksiyonlar

Model'e ait etki tepki grafikleri, yukarıdaki Şekil 2'te verilmektedir. Değişkenlere ait katsayılar, güven aralığı içinde hareket etmesi nedeniyle anlamlıdır. LTA değişkenine gelen bir birimlik şoka LENF değişkeninin verdiği tepki 3. ve 6. dönemler arasında negatifken, 7. ve 8. dönem sonunda bu tepki pozitif dönmeye başlamış 9. dönemde tekrar negatife dönmüştür. LTA değişkenine gelen bir birimlik şoka LISZ değişkeninin verdiği tepki 8. dönem sonuna kadar negatif ilerlerken, 9. dönemde pozitive dönmekte ve 10. dönem sonunda dengeye ulaşmaktadır. LENF değişkeninde meydana gelen bir birimlik şokun ise, LNTA değişkeni üzerindeki etkisi 5. ve 8. dönemler arasında negatif yönlü iken, 10. dönemde dengeye ulaşmaktadır. LISZ değişkeninde meydana gelen bir birimlik şoka, LNTA değişkeni ilk üç dönemde negatif tepki verirken, enflasyon ise 2. dönem dışında pozitif tepki göstermektedir. Tüm değişkenler 10. dönemde dengeye gelmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Dünya üzerinde küreselleşme ile birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkeler olmak üzere, birçok ülkede enflasyon ve işsizlik önemli bir ekonomik sorun olarak görülmektedir. Bu açıdan, ticari açıklık, enflasyon ve işsizlik oranları arasındaki ilişkinin belirlenmesi, ülkelerin ekonomi politikalarının belirlenmesine katkıda bulunacaktır. Enflasyon ve işsizliğin ticari açıklıkla ilişkisi, her ülkenin sahip olduğu yapısal farklılıklara göre değişim göstermektedir.

Analizin sonuçlarına göre, Türkiye'de ticari açıklık ve enflasyon arasında kısa dönemde bir ilişkinin bulunmadığı, uzun dönemde ise enflasyon oranları arttıkça ticari açıklığın azaldığı, ticari açıklık artarken enflasyonun düştüğü görülmektedir. Diğer taraftan etki tepki sonuçlarına bakıldığında, ticari açıklık değişkeninde meydana gelecek bir şok, enflasyon değişkenini önce azaltmakta sonra arttırmaktadır. Ticari açıklık ve enflasyonun karşılıklı etkilerine bakıldığında, enflasyonun yüksek olduğu ortamda ticari açıklığın azalacağı söylenebilirken, ticari açıklığın ise enflasyon oranındaki etkisi zamana yayılmaktadır. Enflasyonun kontrol altında tutularak, ticari açıklık üzerindeki etkisi bakımından ülke lehine sonuçlar doğurması yönünde politikalar uygulamalıdır. Ülkede enflasyonun uzun vadede kontrol altında tutulması adına, yerli üretim, iç talebi karşılayacak ölçüde artırılmalıdır. Ülke

içinde üretimi yapılamayan ya da üretimi yetersiz kalan ürünlerin ithalatı kontrollü bir şekilde serbest bırakılmalıdır. Ayrıca enflasyonun dış ticaret dengesi üzerinde yaptığı baskı, ülkede verimliliğin düşmesine, ekonomide belirsizliğin artmasına ve güven ortamının zarar görmesine yol açmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin, uluslararası piyasalarda rekabet gücünü olumsuz etkiler, yapılacak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişini engeller, istihdamın da olumsuz etkilenmesine yol açar. Bu nedenle, ülkede ekonomik istikrarın sağlanması yönünde adımlar atılmalıdır.

Türkiye'de ticari açıklık ve işsizlik arasında ise, kısa dönemde çift yönlü bir ilişki bulunurken, uzun dönemde, işsizlikte görülecek artışın ticari açıklığı arttıracığı, ticari açıklık oranında bir artışın ise işsizlik oranlarını yükselteceği yönündedir. Ticari açıklık ve işsizlik oranı arasında varlığı kabul edilen ters yönlü ilişki, Türkiye için pozitif çıkmıştır. Bu durumda, her ülkenin kendi ekonomik yapısından kaynaklanan, kendine özgü farklılıklar taşıdığı söylenebilir. Son yıllarda, Türkiye'de, ticari açıklık oranları artarken, ihracatın emek yoğun mallardan, sermaye yoğun mallara kayması, işgücü piyasalarını olumsuz etkileyerek istihdamı düşürmektedir. Türkiye gibi yüksek emek gücüne sahip bir ülkede, istihdam oranlarında bir artışın sağlanması için emek yoğun üretim yapan sektörlerin desteklenmesi, ülkenin sahip olduğu işgücünün niteliklerinin yükseltilmesi adına eğitim sisteminde gerekli düzenlemelerin yapılması, işgücü piyasalarına ilişkin koşulların yeniden gözden geçirilmesi ve istihdam oranını arttıracak politikaların uygulanması önerilmektedir. Ayrıca, Türkiye'de üretimin büyük oranda ara malı ithalatına bağlı olması ve döviz kurunda meydana gelen aleyhte değişimlerin ülkede üretimi olumsuz etkilemesi de, istihdam oranlarının azalmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, istikrarlı bir döviz kuru ülkede öncelikle üretimi ve dolaylı olarak istihdamı olumlu etkileyecektir.

Çalışmada elde edilen bulgulara dayanarak, Türkiye'de ticari açıklığın olumlu etkilerinden faydalanmak adına, yerli üretimin desteklenmesi, ihraç ürünlerinin çeşitliliğinin artırılması, yeni teknolojilerin hızlıca benimsenmesi ve uygulanması, Ar-Ge yatırımlarına yoğunluk verilmesi, ülkenin sahip olduğu beşeri sermayeye yani potansiyel işgücüne yatırım yapılması ve niteliklerinin artırılması, yabancı sermaye yatırımlarının önünü açacak yapısal reformların yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Cenger, H., & Çütücü, İ. (2018). İthalattaki Değişimin Genç İşsizliğe Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(Gençlik Araştırmaları Özel Sayısı), 485-503. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/443838>
- Ekinci, R., Tüzün, O., Ceylan, F., & Kahyaoğlu, H. (2017). Dışa Açıklık ile İşsizlik Arasındaki İlişki: Seçilmiş AB Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Zamana Göre Değişen Parametrelili Bir Analiz. *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, 25(31), 45-73. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/263603>
- Ercan, O. (2017). Türkiye'de Bölgesel Ticari Açıklık-İşsizlik İlişkisi: Düzey 2 Bölgeleri İçin Panel Veri Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

- Granger, C. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37, 424-438. <https://www.jstor.org/stable/pdf/1912791.pdf?refreqid=excelsior%3A76ffdea0254e2c49a1c61ffbe58201a7>
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic Econometrics*. U.S.A.: Tata McGraw-Hill Education.
- Gül, E., & Kamacı, A. (2012). Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4), 23-32. <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/131/2012-0402%5B1%5D.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Güneş, S. (2005). Türkiye'de Nüfus Artışının Ekonomik Büyümeyle İlişkisi Üzerine Ekonomik Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 60(3), 123-136. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36095>
- Güneş, Ş., & Konur, F. (2013). Türkiye Ekonomisinde Dışa Açıklık ve Enflasyon İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 7-20. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguibf/issue/5714/76485>
- İlter, Ş., & Doğan, B. B. (2018). Ticari ve Finansal Dışa Açıklık Oranı İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 89-115. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/duiibfd/issue/37998/438742>
- Işık, N. (2003). Dışa Açılma ve Para Politikasının Enflasyon Üzerindeki Etkileri: Bir Uygulama. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 14(48), 87-96. https://econpapers.repec.org/article/eydeyjrn/v_3a14_3ay_3a2003_3ai_3a48_3ap_3a87-96.htm
- Karaca, O. (2003). Türkiye'de Enflasyon-Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi. *Doguş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 247-255. <https://openaccess.dogus.edu.tr/xmlui/handle/11376/545#sthash.Z6JtYfab.dpbs>
- Kim, J. (2011). The Effects of Trade on Unemployment: Evidence From 20 OECD Countries. (S. University, Dü.) *Department of Economics Research Papers in Economics*, 19, 1-46. <https://core.ac.uk/download/pdf/6524509.pdf>
- Kim, M., & Beladi, H. (2005). Is Free Trade Deflationary? *Economics Letters*, 89(3), 343-349. doi:doi.org/10.1016/j.econlet.2005.06.016
- Lotfalipour, M. R., Montazeri, S., & Sedighi, S. (2013). Trade Openness and Inflation. Evidence from MENA Region Countries. *Economic Insights-Trends and Challenges*, 2(2), 1-11. https://www.researchgate.net/profile/Mohammad_Lotfalipour/publication/261882336_Trade_Openness_and_Inflation_Evidence_from_MENA_Region_Countries/links/5cc9bae64585156cd7c19099/Trade-Openness-and-Inflation-Evidence-from-MENA-Region-Countries.pdf
- Mercan, M., & Göçer, İ. (2014). Ticari Dışa Açıklığın Ekonomik Etkileri: Orta Asya Ülkeleri İçin Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 27-44. <http://apache.beun.edu.tr/index.php/zkesbe/article/view/485>
- Nwaka, I. D., Uma, K. E., & Gülçay, T. (2015). Trade Openness and Unemployment: Empirical Evidence for Nigeria. *The Economic and Labour Relations Review*, 26(1), 117-136. doi:doi.org/10.1177/1035304615571225
- Özdil, S. (2014). Türkiye'de Dışa Açıklığın Makro Ekonomik Etkileri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın). <http://adudspace.adu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11607/389>

- Özyıldız, T., Utlu, S. K., & Çütçü, İ. (2018). Ticari Dışa Açıklığın Enflasyon ve Büyüme İle İlişkisi Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Panel Veri Analizi Uygulaması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 335-356. <http://ijmeb.org/index.php/zkesbe/article/view/1673>
- Pesaran, H. M., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. doi:doi.org/10.1002/jae.616
- Romer, D. (1993). Openness and Inflation: Theory and Evidence. *The Quarterly Journal Of Economics*, 108(4), 869-903. doi:doi.org/10.2307/2118453
- Rose, A. K. (2002). Do WTO Members Have More Liberal Trade Policy? *Journal of international Economics*, 63(2), 209-235. doi:doi.org/10.1016/S0022-1996(03)00071-0
- Saçık, S. Y. (2009). Büyümenin Bir Kaynağı Olarak Ticari Dışa Açıklık. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 273-294. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/289217>
- Sahu, P., & Sharma, N. K. (2018). Impact of Trade Openness on Inflation in India: An Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Approach. *The Empirical Economics Letters*, 17(1), 21-32. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3154728
- Sandalcılar, A. R., & Yalman, İ. N. (2012). Türkiye’de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 49-65. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/65451>
- Sarı, A. (2008). Parasalcı Görüşe Göre Türkiye’de Ödemeler Bilançosu Dengesinin Sağlanmasında Otomatik Denkleşme Mekanizmalarının Etkinliği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(2), 1-12. <http://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0002571&lng=0>
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat Teori ve Politika*. İstanbul: Güzem Yayıncılık.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri* (6. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, (19.09.2018). http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1054 (8.10.2018). <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (19.01.2018).

Cumhuriyet Düşüncesi İle İlgili Gelişmeler ve Cumhuriyetin İlanına Yönelik Tepkiler

İbrahim İnci ^{a, b}

Özet

Cumhuriyet milletin egemenliğini elinde tuttuğu ve bunu temsilcileri aracılığıyla kullandığı siyasal sistemdir. Milli Mücadele yıllarına kadar milli egemenlik kavramına cumhuriyet anlamı yüklenmemiştir. Bu yıllarda bağımsızlığı ve vatanın kurtuluşunu sağlamak amacıyla düzenlenen bölgesel ve ulusal kongrelerin kurduğu siyasal iktidarlar birer cumhuriyet hükümetleri idi. Gücünü doğrudan halktan alan bu yönetimler hem vatani düşmana karşı savunmuşlar hem de cumhuriyet düşüncesinin gelişmesini sağlamışlardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığı günden itibaren adı koyulmamış demokratik bir cumhuriyet rejimine sahipti. Atatürk'ün önderliğinde kurulan yeni Türk devletinin bu demokratik niteliği 1921 Anayasası ile pekiştirilmiştir. Saltanatın kaldırılması ile cumhuriyetin önündeki büyük bir engel aşılmıştır. Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanı aslında üç yıldır yürürlükte olan rejimin adını koymak anlamına gelmektedir. Cumhuriyetin ilanına yönelik tepkiler, farklı bir rejim talebinden ziyade cumhuriyetin ilanının aceleye getirilmiş olmasına ve cumhuriyetin niteliğine yöneliktir. Tepkilerin temel nedeni, cumhuriyetle birlikte sistemde yapılan değişikliğin rejimin demokratik niteliğini zayıflatması endişesiydi.

Anahtar Kelimeler

Ulus
Meclis
Egemenlik
Cumhuriyet

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 29.07.2019
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.595868

The Developments About the Republican Idea and Reactions Towards the Declaration of the Republic

Abstract

Republic is a regime in which people rule through their representatives. Until the Independence War of 1919-1922, national sovereignty did not mean republic in Turkey. During this period, political structure that regional and national congresses formed was indeed a republic like governments, deriving their power from people. These governments both fought against the enemies of the motherland and contributed to the development of the idea of republic. Turkish National Assembly had a democratic republican government since the very beginning even though it was not called so. This democratic character of the new Turkish state was strengthened with the Constitution of 1921. With the Abolition of the Sultanate, the last obstacle to the republic was removed. The promulgation of the republic on 29 October 1923 was basically naming the existing republican regime.

Keywords

Nation
Assembly
Sovereignty
Republic

About Article

Received: 29.07.2019
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.595868

^a İletişim Yazarı: ibrahiminci@hotmail.com

^b Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-1357-6549

Giriş

"Cumhuriyet" kelimesi Arapça "cumhur" kelimesinden türetilmiştir. "Cumhur" halk anlamına gelmektedir. "Cumhuri" ise, cumhura, yani "millete, halka mahsus" anlamındadır (Devellioğlu, 1984: 77). Etimolojik olarak cumhuriyeti "halka mahsus şey", "halka ait olan şey" diye tanımlamak gerekir (Başgil,1960:344). Buna göre, etimolojik olarak, devlet şekli anlamında "cumhuriyet", "halka ait olan devlet" diye tarif edilebilir (Gözler, 1999: 52)

Cumhuriyet sözcüğünün hukuk sözlüğündeki anlamı, devlet reisi, millet veya millet meclisleri tarafından yönetilen hükümet şeklidir. Cumhuriyetçilik ise, milli hâkimiyet idealinin en iyi ve en güvenli surette temsil ve uygulanmasına elverişli, hükümet biçimi olduğunu kabul etmektir (Türk Hukuk Lügatı, 1944: 56).

Cumhuriyet kelimesi Fransızcada "republique" kelimesi ile ifade edilmektedir. Bu kelime "şey", "mal" anlamına gelen Latince res ve "kamu", "halk" anlamına gelen publica kelimelerinden türemiştir. Latince res publica "kamu malı" halkın malı" demektir. Devlet şekli anlamında respublica (republique) ise, "halkın malı olan devlet" olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamalardan da anlaşıldığı üzere, Türkçe "cumhuriyet" ve Fransızca "republique" kavramları aynı anlama gelmektedirler (Gözler, 1999: 52).

Cumhuriyet rejimi en üstün otorite olarak halkı kabul eder. Devleti yönetme hakkı halkın elinde bulunmaktadır. Cumhuriyet hükümetlerinde yöneticiler, kamunun iradesini ve çıkarlarını daima göz önünde bulundurmak zorundadırlar. Halk kendini yönetecekleri kendisi istediği gibi seçebilir, denetleyebilir ve belli aralıklarla değiştirebilir.

Cumhuriyet rejiminde ana kural seçimdir. Cumhuriyeti monarşiden ayıran en belirgin fark, devlet hizmetlerinin hepsinde veraset usulünü mutlak surette reddetmesi, bunun yerine seçim ve tayin usulünü koymasındır.

Atatürk'e göre; "demokrasi prensibinin en asrî ve en mantıkî tatbikini temin eden hükümet şekli, cumhuriyettir" (İnan, 2000: 44,53; Güner, 2006: 42).

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı sürecinde yaşanan tartışmalara ışık tutacağını düşündüğümüzden yönetim biçimleri hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Montesquieu rejimleri üçe ayırmaktadır; cumhuriyet, monarşi ve despotizm. Bu konuda Kanunların Ruhu adlı eserinde şunları kaydetmektedir: Cumhuriyet, milletin tamamının ya da bir parçasının yönetimi elinde bulundurmasıdır. Monarşi ise bir kişinin sabit ve yerleşmiş yasalarla yönetimidir. Despotizm ise, bir kişinin hiçbir yasa ve kurala bağlı olmadan kendi istek ve heveslerine göre ülkeyi yönetmesidir (Montesquieu, 2011: 28).

J. J. Rousseau ise hükümet biçimlerini demokrasi, aristokrasi ve monarşi olmak üzere üç farklı kategoriye ayırmıştır. Demokraside yasayı yapan ve uygulayan egemenliği elinde bulunduran toplumun salt çoğunluğudur. Aristokraside ise yöneticilerin sayısı yönetilenlere oranla daha azdır. Bu hükümet şeklinde yönetim görevi bir azınlığa bırakılmıştır. Monarşide ise egemen güç kanunları yapar ve tek kişi yasalara göre hükümeti yönetir (Rousseau, 2006: 61).

Günümüzde bir yönetim biçimi olarak aristokrasi artık tarihe intikal etmiştir. Siyaset bilimciler 20. yüzyıl başlarından bu yana yönetim biçimlerini monarşi ve cumhuriyet olarak iki kategoride incelemektedirler (Gözler, 1999: 53).

Mutlakıyet, despotizm, demokratiklik gibi unsurlar monarşiyi veya cumhuriyeti tanımlayan kavramlar olamaz. Bunlar, monarşide de cumhuriyette de görülen özellikler olabilmektedir.

Yani, bir monarşi anti-demokratik olabileceği gibi, demokratik de olabilir. Bu yargının doğruluğu ampirik olarak kanıtlanmıştır. Örneğin Suudi Arabistan, Ürdün gibi birçok devletin anti-demokratik birer monarşi iken Avustralya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, gibi devletler cumhuriyet rejimine sahip olmamalarına karşın birer demokratik monarşidirler. Aynı şekilde cumhuriyet rejimi demokratik olabileceği gibi, İran ve Irak örneğinde olduğu şekliyle anti-demokratik de olabilir. (Gözler, 1999: 55).

Milli Mücadele Yıllarında Cumhuriyetçi Düşünce ve Uygulamalar

Türkiye’de cumhuriyetin dayanağını oluşturan milli hâkimiyet kavramı üzerinde Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren anlam ve algı birliği oluşturulamamıştır. İttihat Terakki Cemiyeti’nin yönetimi ele geçirmesiyle birlikte bu kavram, kutsal bir anlam yüklenerek hükümetlerin her türlü icraatlarını meşrulaştırmak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır.

Milli Mücadele dönemine kadar, meşrutiyet yıllarında milli hâkimiyet kavramı, monarşinin karşıtı olarak ülke yönetiminde tek yetkili organın halkın seçtiği temsilcilerinden oluşan parlamenter rejimi, cumhuriyeti ifade etmemekteydi. Milli egemenlik kavramı bu anlamını Milli Mücadele yıllarında kazanmıştır (Tunaya, 2009:178; Turan, 1996: 108-109). Bu dönemde milli egemenlik ilkesine bağlı kalınarak kurulan bölgesel ve ulusal nitelikteki kongre siyasal iktidarları tamamen halkın temsilcilerinden oluşmaktaydı. Batı Anadolu’da, Trakya ve Doğu Anadolu’da oluşturulan bölgesel yönetimler meşruiyetlerini, doğrudan halktan, milletten alıyorlardı. Örneğin, Balıkesir kongreleri, Alaşehir, Nazilli kongreleri ve bunların kurmuş oldukları heyeti merkeziyeler, Erzurum Kongresi tarafından oluşturulan Temsil Heyeti’nin benzerleriydi ve gücünü bölge halkından almaktaydı (Tanör, 2009: 169; Feyzioğlu, 1985: 742-744; İlgüner, 1999: 1-258; Konukçu, 2000: 78-182). Kars’ta 1918 yılı sonlarında halk tarafından kurulan bölgesel hükümetin adı Mart 1919’da "Cenûb-i Garbi Kafkas Hükûmet-i Cumhuriyesi” adını almıştı. Batı Anadolu’daki Kongre iktidarlarının faaliyetleri İstanbul Hükümetince cumhuriyetçi hareketler olarak suçlanmıştır (Tanör, 1996: 94; Turan, 1996: 112).

1919 Haziranında yayımlanan Amasya Genelgesi Türkiye’de milli iradenin egemen kılınacağına vurgu yapmakta ve bu yönüyle de kurulacak yönetimin cumhuriyet ilkelerine uygun olacağını ima etmekteydi. Yavuz Abadan’a göre ortaya koyduğu ilkeler sayesinde inkılap idaresinin ilk hukuki ifadesi olarak milli hareketin ve hukuki tanzim faaliyetlerinin başlangıcıdır (Abadan, 1960: 45).

Erzurum Kongresi milli egemenliği esas alan yeni Türk devletinin kuruluşu açısından daha ileri bir adım sayılır. Kongre kuvayı milliyeyi amil ve milli iradeyi hâkim kılmayı ilke olarak kabul etmiştir. Yine Kongre, vatanı ve istiklali merkezi hükümetin koruyamaması durumunda bir geçici hükümetin kurulacağını karar altına almıştır. Aslında sözü edilen milli hükümet Temsil Heyetinin oluşturulmasıyla bu kongre tarafından kurulmuş oluyordu (Atatürk, 1970, C.I: 66; Atay, 2010: 219; Eroğlu, 1982:189)

Mustafa Kemal Paşa daha Erzurum Kongresi günlerinde ileride kuracak olduğu siyasal rejimin cumhuriyet olacağını Mazhar Müfit Bey’e not ettirmiştir (Kansu, 1997: 74).

Eylül 1919 gerçekleştirilen Sivas Kongresi ile ülkede faaliyette bulunan müdafaa-i hukuk cemiyetleri bir merkezde toplanmış ve Temsil Heyeti memleketin mukadderatına el koyan bir hükümet halini almıştı. Bu tarihten sonra Temsil Heyeti ulusal çapta bir cumhuriyet hükümeti

gibi faaliyet göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde gerçekleştirilen kongrelerin almış olduğu kararların tamamında milli iradeyi hâkim kılmaya ilkesinin kabul edildiği görülmektedir. (Atay, 2010: 228; Aydemir, 2011, C.II: 124). Bu ilke Milli Mücadelenin meşruiyet temelini oluşturduğu gibi kurulan yönetimin demokratik niteliğine de işaret etmektedir.

Sivas Kongresi ile Milli Mücadele hareketi Anadolu'da güç kazanmıştır. Milliyetçiler artık Mustafa Kemal'in dediği gibi İstanbul Hükümeti'ne bağlı değil, İstanbul Anadolu'ya tabi olacaktır. İngiliz Amirali de Robeck, 17 Eylül 1919'da İstanbul'dan Lord Curzon'a gönderdiği raporda Türkiye'deki gelişmelerin cumhuriyete doğru bir yöneliş olduğunu açıklamaktaydı (Şimşir, 1973, C.I: 104; Eroğlu, 2014: 31).

Milli egemenlik temeline dayanan ilk meclis 23 Nisan 1920'te Ankara'da toplanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığı günden itibaren kurulan yeni devletin hükümet şekli demokratik bir cumhuriyet idi. Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan'da Meclis tarafından kabul edilen önergesi Hükümetin bu niteliğini belgelemektedir. Önergeye göre Büyük Millet Meclisinin üstünde hiçbir kuvvet olmayacaktı. Meclis, yasama ve yürütme görevlerini elinde bulunduracak, hükümet işlerini görmek için Meclis Başkanı'nın idaresinde bir heyet seçecekti. Önergeye eklenen dipnot ile 'Padişah ve Halife, her türlü zor ve baskıdan kurtulduğu zaman Meclisçe kararlaştırılacak yasal ilke içerisinde yerini alacağı belirtiliyordu (TBMM ZC, Devre I, C.I: 32). Mustafa Kemal Paşa bu kararlara göre kurulan hükümet için "hâkimiyeti milliyet esasına müstenit halk hükümetidir. Cumhuriyettir" demektedir (Atatürk, 1970, C.II: 438).

TBMM olağanüstü yetkilere sahip bir meclis idi. Meclisin bu niteliğe sahip olması demek, anayasa ve kanun yapma yetkisini serbestçe kullanması demektir. 24 Nisan kararları adı anayasa olmasa da anayasa prensipleri idi (Eroğlu, 2014: 37-38).

Mustafa Kemal Paşa tarafından Halk Zümresinin programından esinlenerek oluşturulan halkçılık programı bir anayasa tasarısı olarak 13 Eylülde Meclise sunulmuş, 18 Eylülde de Mecliste okunmuştur. Halkçılık programı 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun çerçevesini oluşturmuştur (Özbudun, 2008: 19; Demirel, 2003: 185; Tunçay, 1978: 156). Bu programın 6. maddesi, daha sonra Teşkilat-ı Esasiye'nin ilk maddesini oluşturacaktır ve şöyledir: "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat idare etmesi esasına dayanır (Karal, 1981: 24; Özbudun, 2008: 76). Bu ilkeler uygulanmak istenen yönetim usulünü ortaya koymaktaydı. Atatürk, 8 Ocak 1921'de yaptığı bir konuşmada; "Türkiye Büyük Millet Meclisi kuvveî teşriye ve icraiye nefsinde cemetmiş ve bütün mukadderatı millet ve memlekette fiilen vazülyed bir heyettir. Yani hükümet kendisidir." sözleriyle hem meclisin kuruculuk vasfına göndermede bulunmuş hem de siyasal sistemin halkçı yani demokratik yapısına vurgu yapmıştır (Atatürk, 1997: 147). Teşkilat-ı Esasiyenin ilk üç maddesi de bu konuya yeterince açıklık getirmektedir:

"Madde 1. Hâkimiyet bilâ kaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

Madde 2. İcra, kudreti ve teşrii salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

Madde 3. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır (Kili-Gözübüyük, 1985: 91; Özbudun, 2008: 81).

1921 Anayasasının bu ilk üç maddesi siyasal gücün kaynağını, egemenliği kullanacak yegâne kurumu ve yeni devletin yönetim biçimini açıklamaktadır. Bu niteliği sayesinde Ocak 1921 Anayasası, egemenliğin halka verildiği, bütünüyle onun tarafından kullanılmasının kabul edildiği ilk siyasal belgedir (Albayrak, 2010: 63). A. Fuat Başgil'e göre 1921 Anayasası reisicumhursuz bir cumhuriyet kurmuştur (Eroğlu, 2014: 43).

Taha Parla'ya göre 1921 Anayasasının birinci maddesi ile Türkiye'de cumhuriyeti yalnız fiilen değil hukuken de kurmuştur. Parla, Saltanatı kaldıran Meclis kararının "(Türk milleti) Teşkilatı Esasiye Kanununu çıkararak onun birinci maddesi ile hâkimiyeti Padişah'tan alıp bizzat millete... vermiştir" derken, halkın egemenliğin tek sahibi olduğu gerçeğini pekiştirdiğini belirtmektedir. Parla'ya göre cumhuriyete giden yolda 29 Ekim 1923 Kanunu önemsiz değil ama esas olarak biçimsel bir aşamayı (Parla, 1991: 12).

Bülent Tanör, 1921 Anayasası hazırlanış ve kabul özellikleri bakımından Osmanlı-Türk anayasacılığının en demokratik, belki de tek demokratik örneğidir yorumunu yapmaktadır (Tanör, 2012: 250).

1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatın kaldırılması cumhuriyet için önemli bir aşamadır. Bu sayede cumhuriyetin önündeki büyük bir engel kaldırılmış oldu. TBMM'nin aldığı bu tarihi kararın gerekçesi milli egemenliğin tecellisini göstermesi bakımından ilgi çekicidir: "... Türk milleti saray ve Babiâli'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilat-ı Esasiye Kanununu ısdar ederek onun birinci maddesiyle hâkimiyeti padişahlıktan alıp bizzat millete ve ikinci maddesiyle icrai ve teşrii kuvvetleri onun yedi kudretine vermiştir" (TBMM ZC, Devre I, C.24: 313).

Bu tarihi karar sayesinde 1921 Anayasası ile kurulmuş siyasi rejim geniş anlamıyla cumhuriyetten başka bir şey değildi. Fakat cumhuriyet resmen ilan edilmemiş ve devlet başsız bir devlet olarak kurulmuştu (Eroğlu, 2014: 46).

Cumhuriyetin İlanı ve Bu Süreçte Ortaya Çıkan Muhalefet

1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesi temel bir rejim değişikliğidir. Milli Mücadele hem millet olma hem de yeni bir siyasi düzene, demokrasiye geçiş mücadelesidir. Türkiye'de demokrasinin ruhunu Milli Mücadelede ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nde bulmak mümkündür.

Gerçekte 23 Nisan 1920 de yeni bir Türkiye devleti kurulmuştu. Milli egemenlik ilkesine dayanması ve demokratik yapıya sahip bulunması yönüyle bu devletin adı Cumhuriyet olması gerekiyordu. Ancak o günlerde Cumhuriyet kavramını telaffuz etmek sakıncalı görüldüğünden devlete ismi konmamıştı. Hükümetin adı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idi. Meclisin başkanı hükümetin de başkanı idi. Bu durum devlet başkanlığının boş olduğu izlenimini veriyordu (Karal, 1981: 126).

Cumhuriyet, yüz yıllarca saltanatla yönetilmiş ve ardından kısa süre meşrutiyet tecrübesine sahip bir toplumda kolay kabul edilebilecek bir siyasal rejim değildi. Her türlü köklü değişime karşı olan ve din adına hareket ettiklerini iddia eden radikal muhafazakârlar, Halifenin gücünü ne pahasına olursa olsun korumak istiyor, bir kısmı da cumhuriyet ilân edilecekse, Halifenin cumhurbaşkanı olması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bazı yazar ve adınlar da Fransa, ya da Amerika'daki gibi gerçek bir demokratik cumhuriyet kurulmasını uygun buluyorlardı. Bir yandan da cumhuriyetin Mustafa Kemal'in elinde Güney Amerika ve Sovyet Rusya'da olduğu gibi, bir çeşit diktatörlüğe dönüşmesinden çekiniyorlardı. Her ikisi de

demokrat olan Ali Fuat Paşa ile Rauf Bey bu görüşteydi. Gazi'nin başında bulunduğu inkılapçı çoğunluğun görüşü ise cumhuriyetin süratle ilan edilmesiydi. Rauf Beyin başını çektiği muhalifler Mustafa Kemal'in Meclis'te Cumhuriyeti bir oldubitti ile ilân etmesinden korkuyorlardı.(Kinross, 1966: 446; Eroğlu, 2014: 56)

Gazi, 22 Eylül'de Neue Freie Presse adlı bir Avusturya gazetesine verdiği mülakatta ilk defa cumhuriyet kavramını açıkça ortaya atmış bulunuyordu. Bu mülakat 27 Eylül'de Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanmıştır. Avusturyalı gazetecinin sorusuna Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyetin ilanı ile ilgili cevabı çok kesindi:

Yeni Türkiye Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ilk maddelerini tekrar edeceğim:

“Hâkimiyet bilâ-kayd'ü şart milletindir. İcra kudreti, teşri salâhiyeti milletin yegâne hakiki mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir.”

Bu iki kelimeyi bir kelimedede özetlemek mümkündür. “Cumhuriyet”. Yeni Türkiye'nin yenilenme çalışmaları daha son bulmamıştır. Harpten sonra Türk Teşkilât-ı Esasîyesi'nin inkişafı henüz kesin bir şekil almış sayılmaz. Değişiklik ve düzeltme yapmak ve daha mükemmel bir hale getirmek gereklidir, tamamlanmaya çalışılan bu iş henüz bitmemiştir. Kısa bir süre içinde Türkiye'nin bugün fiilen almış bulunduğu şekil kanunen de tespit edilecektir. Yakın bir gelecekte bu konuya ait hükümet teklifleri meclise arz edilecektir. Bu tekliflerin bütün maddeleri Teşkilât-ı Esasiye Kanununun inkişaf ve ikmaline ait bulunacaktır. Bütün Avrupa ve Amerika'daki cumhuriyetler nasıl esas itibariyle yekdiğerinden ayrı değilse aralarındaki fark nasıl yalnız şekle ait bulunuyorsa, Türkiye'nin de bu cumhuriyetlerden farkı sırf bir şekil meselesidir (Vatan, 24.9.1923; Hâkimiyet-i Milliye, 27.1.1923; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997, C.I-III: 86-87).

Oysa Mustafa Kemal Paşa kısa bir süre önce yabancı bir gazetecinin sorusuna verdiği cevapta Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile kurulan meclis hükümeti sisteminin milli egemenliği en iyi bir şekilde yansıttığını ve cumhuriyetten daha iyi bir hükümet şekli olduğunu belirtmekteydi (İkdam: 11 Mart 1923; Özkaya, 1993: 279). Mustafa Kemal Paşa Kurtuluş Savaşı yıllarında siyasal rejim konusundaki bu görüşünü dile getirip savunmuştur. Meclisteki mebusların birçoğu mevcut hükümet sistemi konusunda aynı düşüncedediler (TBMM ZC, Devre I, C.14: 828).

Gazi'nin 1923 Eylülü sonlarında rejimin cumhuriyet olacağı şeklindeki sözlerine kimseden olumsuz bir tepki gelmemiştir. Basında “cumhuriyet esaslarının kabulü için mebuslar arasında büyük bir eğilim vardır” şeklinde haberler çıkmıştır(Vatan, 23.9.1923; Yalman, 1997,C. II: 884; Akyol, 2012: 312).

Cumhuriyete doğrudan karşı çıkan pek yoktu. Bazı aydın ve muhalifler rejimin adının da belirleneceği yeni anayasayla ilgili çalışmaların yürütüldüğü günlerde 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun getirdiği düzende milli hâkimiyet ilkesinin zayıflatılması endişesini taşıyorlardı. Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre önce başlayıp, 29 Ekim sonrası devam eden muhalefetin eleştirilerinin en önemli nedeni, meclisin yetkilerinin bir bölümünün devlet başkanına devredilerek siyasal sistemin otoriterleşmesi tehlikesiydi (Ebuzziyazade, Tevhid-i Efkâr, 26.9.1923; 18.10.1923; Hüseyin Cahit, Tanin, 31.10.1923; Yalman, 1997: 903)

5 Ekim günü Gazi'nin başkanlığında toplanan Halk Fırkası büyük divanı yeni Türk devletinin isminin Türkiye Cumhuriyeti olmasına karar vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya yakın gazeteler, “Yakında cumhuriyet ilân olunacaktır, Yeni cumhuriyetimizin reisi Mustafa Kemal

Paşa hazretleri olacaklardır” şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır (İstikbal, 27.9.1923; Hâkimiyeti Milliye, 27.9.1923; Eroğlu, 2014: 56).

Enver Ziya Karal’a göre Atatürk, yeni Türkiye devletinde cumhuriyetin ilanını üç nedenle zorunlu görmekte idi. Halife ve saltanat yanlısı olanların devlet başkanlığı makamı için kriz oluşturmalarını önlemek birinci ve en önemli nedendi. İkincisi, yabancı devletlerin Türkiye’de siyasal rejimin istikrara kavuşmamış olduğu yolundaki kuşkularını önlemek, üçüncüsü ise halifelik makamından güç alacak olan eski rejim yanlılarına karşı yapılacak inkılâpları güvence altına almaktı. Atatürk, bu nedenlerle 1923 Eylülünde, cumhuriyetin ilanını zamanının geldiğine karar vermiştir (Karal, 1974: 837).

Ekim ayının sonlarına doğru Gazi’ye cumhuriyetin ilanı için fırsat veren bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Konuya netlik kazandırabilmek için bazı önemli olaylar tarih sırasına göre verilecektir.

24 Ekimde Ali Fuat Paşa Meclis İkinci Reisliği’nden istifa etmiştir. Paşa Konya’daki İkinci Ordu Müfettişliği’ne atanmak istemiştir. Ali Fuat Paşa’nın yerine iki gün sonra Halk Fırkası grubu, muhalif Rauf Bey’i seçmiş ve böylece cumhuriyetin ilanı ile sonuçlanan kriz için önemli bir fırsat doğmuştur (Atatürk, 1970, C. II: 794, 797; Cebesoy, 2002, C. II: 30-31; Aydemir, 2011, C. III: 141-142; Akyol, 2012: 313).

Ali Fuat Paşa’nın istifa ettiği gün Rauf Bey saltanatın kaldırılması tarihinin milli bayram olması için kanun teklifi vermiştir. Aynı gün Rauf Bey’in teklifi Meclisçe itirazsız kabul edilmiştir (TBMM ZC, C. 3: 14-16; Öztürk, 1989, C. I: 192). Hâlbuki Rauf Bey kısa bir süre sonra cumhuriyet karşıtı saltanatçı olmakla suçlanacaktır (Atatürk, 1970, C. II: 684, 793, 824-825).

24 Ekimde konumuz açısından önemli bir olay daha gerçekleşmiştir. Başvekil Fethi Bey kendisini tamamen Başbakanlık işlerine vermek için Dâhiliye Vekilliğini bırakmıştır (Aydemir, 2011, C. III: 141). Dâhiliye Vekilliği’nin boşalması, cumhuriyeti doğuracak hükümet krizi sebeplerinden birini oluşturacaktır.

25 Ekim’de Halk Fırkası Meclis Grubu’nda yapılan seçimleri Gazi’nin desteklediği adaylar kaybetmiştir. Mecliste muhalefetin güçlendiği anlamına gelen bu olay Gazi’yi tedirgin etmiştir. Gazi’nin partisinin mebusları Meclis ikinci başkanlığı için muhalif Rauf Bey’i, İçişleri Bakanlığı için yine muhalif Erzincan Mebusu Sabit Bey’i seçmiştir. Hem de “ekseriyet-i azime” yani büyük çoğunlukla (Atatürk, 1970, C. II: 797; Aydemir, 2011, C. III: 141-142; Akyol, 2012: 314).

Gazi bu durumdan rahatsız olmuştur. Nutuk’ta “seçimlerde fırkamız namına mebuslukları temin edilmiş” olan mebusların şimdi Gazi’nin adaylarına oy vermemelerini, “bizimle görüş ve faaliyetlerde uzlaşma ve beraberlik aramaya lüzum görmeksizin bağımsız ve gizli çalışan bir hizip” diye eleştirir. “Bu hizip saf ve suret-i haktan görünerek bütün fırka mensuplarını kendi görüşleri lehine çekmeye muvaffak olmaya başlamıştı” (Atatürk, 1970, C. II: 798-799; Akyol, 2012: 315).

Rauf ve Sabit beylerin seçilmelerini eleştiren Gazi, özellikle Rauf Bey’in seçilmesine kızmıştır. Nutuk’ta bunu açıkça belirtir; “hafi bir hizb-i kalil” (gizli bir küçük hizip) tarafından meclis “iğfal” edilmiş, aldatılmıştır demekte ve Meclisi iğfale çalışan bu hizip için “muhteris” nitelemesinde bulunmaktadır (Atatürk, 1970, C. II: 798-799; Kinross, 1966: 446). Şevket Süreyya Aydemir, Atatürk’ün kendisine muhalefet edenleri eleştirmek amacıyla kullandığı muhteris sıfatını şu şekilde yorumlamaktadır:

“Siyasî bir belge olan Nutuk’ta, o günlerle ilgili bu beyanları, o günlerdeki siyasî ruh halinin ifadesi olarak almakla yetinmelidir. Çünkü o günkü şartlar içinde ihtiras, Meclisin havasına elbette ki hâkim olacaktı. Öyle ki, o koşullar içinde ve doğal olarak, Meclisin sıralarında yer alan herkes muhteristi. Çünkü yeni bir devlet kurulmuştu. Şimdi yeni düzende ve yeni hükümet yapısında yerlerini almak isteyeceklerdi. Meclisin içinde arka planlara itilmek ve birer gölge haline gelmek korkusu duyabilirlerdi. Bu da normal bir haldir” (Aydemir, 2011, C. III: 143).

Taha Akyol’un deyimiyle Gazi, kurmay dehasıyla öyle bir siyasi plan yapmıştır ki, hem meclisteki bu muhalefeti etkisizleştirmiş, hem de cumhuriyetin ilanını sağlamıştır.

Uygulamadaki vekillerin (bakanların) seçimi yöntemi hükümetin kurulmasını güçleştiriyordu. Başbakanın ve bakanların teker teker mecliste seçilmesi bakanlar arasında uyumsuzluğa ve istikrarsızlığa yol açıyordu. Milli Mücadele döneminde de bu türden sorunlarla karşılaşmıştır (TBMM ZC, Devre I, C. 5: 292-297; Akyol, 2012: 315).

Gazi’ye planladığı hükümet krizini devreye koymak için fırsat doğmuştur. Rauf ve Sabit Beyler Halk Fırkası grubunda aday seçilir seçilmez Gazi derhal, 25 Ekim akşamı Fethi Bey başkanlığındaki Bakanlar Kurulu’nu Çankaya’da toplamıştır. Hükümetin ahenkli ve istikrarlı olamayışının sebebinin Başvekil ve vekilleri teker teker Meclisin seçmesi, yani meclis hükümeti sistemi olduğunu anlatmıştır. Çözüm kabine sistemine geçmektir, bunun da yolu cumhuriyet rejimi, yani başvekilin cumhurbaşkanınca atanmasıdır (Atatürk, 1970, C. II: 798; Atay, 2010: 437). Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa, Meclisteki II. Grup üyelerinin daha güçlü ve uyumlu hükümetler kurulabilmesi için parlamenter hükümet (kabine) sistemi önerilerine, uyumlu ve istikrarlı hükümet o kadar da gerekli değil diyerek karşı çıkmıştı (TBMM ZC, Devre I, C. 14: 437).

26 Ekim Cuma günü Gazi, Başvekil Fethi Beyle bütün vekillerin istifa etmelerini istemiş, onlar da istifa dilekçelerini Gazi’ye vermişlerdir.

Gazi, Fethi Bey’in ve Fevzi Paşa dışındaki bütün bakanların istifasını aldıktan sonra, onlara mecliste kurulmak istenecek yeni bir hükümette yer almamalarını da tembih etmiştir (Atatürk, 1970, C. II: 798-799).

O zaman Genelkurmay Başkam Fevzi Paşa bakan statüsündedir ve istifadan hariç tutulmasının sebebi bellidir. Karabekir ve Ali Fuat gibi kumandanların komplo hazırlamasından şüphelendiği bir dönemde Gazi “ordu ve kumandasını tesadüfî bir zata tevdi” etmeyi caiz görmemiştir (Atatürk, 1970, C. II: 799, 854; Akyol, 2012: 316).

Kabine istifasını, 27 Ekim Cumartesi günü, Gazi’nin başkanlığında toplanan grup umumî heyetine bildirmiş, aynı gün akşamüzeri de istifa, Meclis umumî heyetinde okunmuştur. Hemen geniş bir kulis faaliyeti başlamış, mebuslar, çeşitli kabine listeleri düzenlemeye başlamışlardır. İşte muhalefetin teşkilâtsizliği da bu arada kendini göstermiştir. Mecliste karşı taraf olarak kendini hissettiren elemanlar, teşkilâtlı bir mukavemet için hazır değildiler. Goloğlu’nun anlatımıyla olağanüstü zeka, görüş ve sezisiyle Gazi, bu kadar heveslinin bulunduğu yerde meclis çoğunluğunun güvenini sağlayabilecek bir Bakanlar Kurulu listesinin yapılamayacağını biliyordu. Gazi istemediği için de böyle bir liste oluşturulamamıştır. (Aydemir, 2011, C. III: 142; Eroğlu, 2014: 61; Golağlu, 2011: 323).

28 Ekim Pazar günü Halk Fırkası’nın yönetim kurulu yeni hükümet kurma çalışmaları için toplanmıştır. Ancak bir hükümet listesi yapamamışlar ve hükümet kurulamamıştır. Gazi,

siyasal sistemin adını koymak için akşam yakın arkadaşlarıyla Çankaya'da toplanmıştır. Yemek esnasında yarın cumhuriyeti ilan edeceklerini söylemiştir (Atatürk, 1970, C. II: 802-803; Atay, 2010: 439; Albayrak, 2010: 83).

Bu yedi kişilik toplantıda bulunan Kâzım (Özalp) Paşa'nın anlattığına göre, Gazi teker teker herkesin nasıl davranacağına talimatını vermiştir. Onların görevi hükümetin kurulmasını engelleyecek konuşmalar yapmaktır. Hükümetin kurulamayacağı bu şekilde ortaya çıkınca, Kemalettin Sami Paşa vereceği önergeyle Gazi'nin davet edilmesini ve krizin çözümünün ona bırakılmasını teklif edecekti. Gazi o gece yalnız İsmet Paşa'yı alıkoydu ve önceden hazırladığı 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı maddelerini tadil eden tasarıya son şeklini verdi (Aydemir, 2011, C. III: 147)

Aslında Anayasa değişikliğini öngören taslak metin yaklaşık üç ay önce Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanmış ve Adliye Vekili Seyit Bey'e inceletirilmiştir. Bu çalışmalar henüz o tarihlerde gizli tutulmakta, cumhuriyet hala milli bir sır olarak saklanmaktaydı (Soyak, 1973: C. I: 181-182)

Halk Fırkası Meclis Grubu, cumhuriyetin ilan edileceğinden habersiz hükümet krizini çözmek için, grup idare heyeti başkanı Fethi Bey'in (Okyar) başkanlığında 29 Ekim sabahı toplanmıştır. Fakat Gazi istemediği için bakanlar seçilemiyor ve hükümet yine kurulamıyor. Plan gereğince, Kemalettin Sami Paşa, Gazi'nin davet edilerek hükümet krizinin çözümünü ona bırakmayı önermiş ve kabul edilmiştir. Gazi kürsüye gelip, kendisine bir saat kadar izin verilmesini daha sonra çözüm şeklini arz edeceğini bildirmiştir (Atatürk, 1970, C. II: 804-808; Atay, 2010: 439-440).

Gazi Meclisteki odasına çekilerek yakın arkadaşlarıyla son görüşmelerde bulunmuş, Fırka grup toplantısına gelerek kısa bir konuşma yapmış, "mühim ve müstacel [ivedi] olan maddelerin hemen müzakere edilmesini teklif ederim" diyerek İsmet Paşa ile son şeklini verdikleri Teşkilat-ı Esasiye Kanunu değişikliği taslağını okuması için katiplerden birine verip kürsüden inmiştir. Gazi'nin önergesine göre hükümet krizini çözenin formülü, başvekili cumhurbaşkanının ataması, bakanları başbakanın seçmesidir. Cumhuriyetin o gün ilan edileceğini mebuslar bu şekilde öğrenmişlerdir (Atatürk, 1970, C.II: 809; Akyol, 2012: 319).

Mecliste okunan teklif, anayasanın 1,2,4,10,11 ve 12. Maddelerinin değiştirilmesini ve hükümet şeklini ve bununla ilgili değişiklikleri öngörüyordu.

Önergede iki madde eleştirilerin odağı olması açısından öne çıkmaktaydı: Cumhurbaşkanı istediği zaman meclise başkanlık edebilecekti, Başvekili cumhurbaşkanı seçecekti (Eroğlu, 2014: 63; Akyol, 2012: 319).

Gazinin teklifinden sonra müzakereler hemen başlamıştır. Sabit (Erzincan), Abidin (Saruhan) Beyler gibi bazı milletvekilleri Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesiyle bunalımı çözenin mümkün olmadığını, önce Heyet-i Vekile reisinin seçilmesini, anayasa değişikliğinin sonra görüşülmesinin daha doğru olacağını savunuyorlardı (Atatürk, 1970, C.II: 809-811).

Fırka (Parti) toplantısında söz alan İsmet Paşa, Fırka reisinin teklifinin kabul edilmesi gerektiğini ifade ederek konuşmasını şöyle sürdürmüştür: "Cihan bizim bir şekli hükümet görüştüğümüzü biliyor. Bunu bir neticeye raptedip ifade etmemek, zaif ve teşettütü (aykırılık) idameden başka bir şey değildir. Avrupa diplomatları bu hususta beni ikaz ettiler. Millet

hâkimiyetine, mukadderatına, bilfiil vazulyettir. O halde bunun ifadei hukukiyesini söylemekten neden çekiniyorsunuz? ...”

İsmet Paşa'dan sonra söz alan Meclisin en yaşlı üyesi Abdurrahman Şeref Bey anayasa değişikliğinin ne anlama geldiğini açıklayan şu kısa konuşmayı yapmıştır: “Eşkâli hükümetin taâdadına lüzum yok. Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir; dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin” (Atatürk, 1970, C.II: 811-812; Goloğlu, 2011: 326).

Gazi'nin cumhuriyet tasarısı Halk Fırkası grup toplantısında kabul edilmiştir. Ardından tasarı cumhuriyetçi Yunus Nadi'nin başkanı olduğu Teşkilat-ı Esasiye Encümenine sevk edilmiştir. Encümende tasarıya karşı herhangi bir engelleme olmamıştır. Teşkilat-ı Esasiye Encümeni hazır bulunan 11 üyesiyle önergeyi görüşmüştür. Bu üyelere dördü reiscumhurun aynı zamanda meclise başkanlık edebilmesini uygun bulmayarak “muhafeet şerhi” yani karşı oy yazısı yazmışlardır (Aydemir, 2011, C. III: 148; Akyol, 2012: 321-322).

Meclise sevk edilen cumhuriyet tasarısı müstacelen ve derakap (ivedilikle) görüşülme kararının alınmasının ardından, genel kurulda hazır bulunan 158 üyenin oybirliğiyle, sürekli alkışlarla kabul edilmiştir (TBMM ZC, Devre I, C. 3: 89-98; Tanin, 30.10.1923).

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanını ve meclis hükümetinden parlamenter rejime geçilmesini sağlayan Anayasa değişikliği maddelerinin dördü şöyledir:

Madde 1. — Hâkimiyet; bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir.

Madde 10. — Türkiye Reiscumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi içim intihap olunur. Vazifei Riyaset yeni Reiscumhurum intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.

Madde 11. — Türkiye Reiscumhuru Devletin Reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekiliye riyaset eder.

Madde 12. — Başvekil Reiscumhur tarafındanve Meclis âzası meyanından intibabolunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından yine Meclis âzası arasından intihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi Reiscumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hali içtimada değilse keyfiyeti tasvip Meclisin içtimasına talik olunur (TBMM ZC Devre I, C. 3: 90-98).

Cumhuriyeti ilan eden yasanın kabulünden hemen sonra cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiş ve Gazi Mustafa Kemal Paşa oybirliği ile cumhurbaşkanı seçilmiştir[†] (Atatürk, 1970, C.II: 813; Aydemir, 2011, C.III: 151)

Cumhuriyet tasarısı, genel itibariyle normal bir parlamenter cumhuriyet anayasasının maddeleri niteliğindedir. Ancak, cumhurbaşkanına verilen yetkilerden bazıları normalin ötesindedir. Cumhurbaşkanı gerek gördüğünde sadece bakanlar kuruluna değil, parlamenter rejimlerde asla düşünilemeyecek şekilde Meclise de başkanlık edecektir.

[†]Atatürk Nutuk'ta cumhurbaşkanlığı seçimine 158 mebusun katıldığını belirtirken, Aydemir bu sayının 159 olduğunu, bir çekimser oy bulunduğunu, bu oyun da Mustafa Kemal Paşa'ya ait olduğunu kaydetmektedir. Kinross ise yanlışlıkla, cumhurbaşkanlığı seçiminde 58 kişinin oybirliğinden 100 kişinin de çekimser kaldığından bahsetmektedir (Aydemir, 2010, C.III: 151; Kinross, 1966: 447).

12. maddeyle hükümetin kuruluşunda cumhurbaşkanı daha etkili, hatta asıl yetkili hale gelmiştir. Meclis hükümeti sisteminde Birinci Meclis Gazi'ye başbakan ve bakan atama yetkisi vermemiştir. Bu yetkiyi Gazi, cumhuriyetin ilanı ile almıştır.

Cumhurbaşkanına verilen üçüncü istisnai yetki, parti liderliğini devam ettirmesine imkân tanımıştır. Normal parlamenter cumhuriyetlerde böylesi bir durum söz konusu olamaz. 1982 Anayasası'nın 101. Maddesinde de cumhurbaşkanı partisizdir. Gazi hem reisicumhur hem de Halk Fırkası'nın başkanıdır. Bülent Tanör'ün ifadesiyle parlamenter sisteme göre bu aykırılık yeni bir geçiş dönemi içinde bulunulmasıyla ve Gazi'nin olağan dışı konumuyla açıklanabilir (Resmi Gazete, 9.11.1982, Sayı: 17863; Akyol, 2012: 324; Tanör, 2012: 284; Gözler, 2001: 67).

Bu anayasal değişiklikle Cumhuriyet, Mustafa Kemal Paşa'nın elinde gerçekleşmekte olan yetki yoğunlaşmasını en üstü düzeye çıkaracak şekilde düzenlenmiştir. Andrew Mango'nun belirttiği gibi, Gazi'nin rakibi yoktu, onu ilgilendiren tek nokta, cumhurbaşkanının sahip olacağı güç ve ülkeyi yönetme yeteneğiydi (Mango, 2006: 456; Akyol, 2012: 324). Şevket Süreyya Aydemir, Gazi'nin bu kanun değişikliği ile elde ettiği gücü kendine özgü anlatımıyla şöyle belirtmektedir: "Kendisini kim bilir nice yılların mihnetleri içinde, düşünülen veya düşünülemeyip de, hayal meyal sezilen bir yerlere, ülke içinde üstün ve tek adam'ın temsil edebileceği çağdaş bir iktidara ulaştırmak üzere olan yol, artık açılmıştır. Yolun sonuna gelinmiştir" (Aydemir, 2011, C.III: 149).

Lord Kinross da bu konuda şunları kaydetmektedir: Mustafa Kemal gerektiğinde üstün taktik ve mecbur kaldığında üstü kapalı tehdidi bir arada ustalıkla kullanarak iktidarın en yüksek noktasına ulaşmıştı. Kendinde Devlet Başkanlığı, Hükümetin ve Meclisin gerçek başkanlığı, tek parti başkanlığı olmak üzere üç başkanlığı birden toplamıştı. Selanik'ten beri kendisine hayran olan arkadaşı Tevfik Rüştü onu bir gün Hıristiyanların üçlemesiyle kıyaslamıştı: Baba, Oğul ve Kutsal Ruh." Gazi gözlerinde bir pırıltıyla (bu benzetmeyi) onayladı: "Öyledir ama kimse duymasın!(Kinross, 1966: 448).

Cumhuriyet'i ilan eden ve Türkiye'yi kabine sistemine geçiren kanun teklifi parti grubunda dört saat, komisyonda bir saat, mecliste de bir buçuk saat görüşülmüştür. Bu acele yüzünden, 15 üyeli Anayasa Komisyonu 11 üyeye toplanmış, 250 (Tanin Gazetesine göre 286) civarında mebus bulunabilecekken 158 mebus tarafından kabul edilmiştir. Oysa 1921'de kabul edilen Anayasa iki ay içinde tam dokuz birleşim gününde müzakerelerle olgunlaştırılarak kabul edilmişti (Tanin: 31 Ekim 1923; Akyol, 2012: 334).

Cumhuriyetin ilanında acele eden Gazi'nin, olayların akışı incelendiğinde neden böyle davrandığı, amacının ne olduğu anlaşılmaktadır. Gazinin ulaşmak istediği amaç; kendi hazırladığı metinde cumhurbaşkanına verilen sıradışı yetkilerin mecliste tartışılıp aşındırılmasına fırsat vermeden süratle yasalaşmasını sağlamak ve basında yapılan yetki tartışmalarının mecliste yapılmasına meydan vermemektir. Bu hedefle bağlantılı olarak Gazi yasa teklifini, muhalif veya muhalif olabilecek mebusların ve özellikle Rauf Bey, Karabekir, Cebesoy, Adnan Bey gibi etkili isimlerin Ankara dışında bulunduğu 29 Ekim gününde süratle meclisten geçirmek istemiştir. Böylece reisicumhurun Tek Parti'nin lideri olabileceği bir düzenleme gerçekleştirilmiştir (Akyol, 2012: 334; Kinross, 1966: 448).

Rauf Bey, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Paşa Türkiye'de batılı anlamda demokratik bir siyasal sistemin gelişebilmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın bir siyasi partinin başında bulunmasını istemiyorlardı. Zaferin kazanılmasından sonra Gazi'nin bir devlet başkanı olarak siyaset üstü

kalıp politik anlaşmazlıklarda arabulucu rolünü üstlenmesini istiyorlardı (Karabekir, 1991: 109,118; Cebesoy, 2002: 5; Kinross, 1966: 359-360; Yalman, 1997: 821).

Gazeteci Hüseyin Cahit 2 Kasım 1923 günlü Tanin’de meclisteki görüşmelerin “amiyane tabirle sıkboğaz edildiğini, anayasa değişikliğinin geniş müzakerelerle yapılacağı söylendiği halde “birkaç saat içinde anayasa değişikliğinin yapıldığını” yazıyordu. Hüseyin Cahit’e göre bu acelenin iki amacı vardı. Bunlar Cumhurreisinin aynı zamanda “firka reisi” olabilmesini ve istediğinde meclise başkanlık edebilmesini sağlamaktı (Halkçı Gazetesi, 24.5.1955’den aktaran Akyol, 2012: 334.).Hüseyin Cahit 9 Ekim 1923’te “Mühim Bir Münakaşa” adlı köşe yazısında cumhurreisinin meclis başkanlığından ve parti genel başkanlığından çekilmesi gerektiğini savunmuştu (Tanin, 9.10.1923). Ülke yönetiminin tek adamlığa doğru gittiği endişesini taşıyan Hüseyin Cahit daha bir yıl önce 19 Ekim 1922 tarihli Tanin’de Gazi Paşa’yı kastederek “bir tek adamın dehasına bir millet meclisinin kurulları elbette tercih edilir” diye yazmıştı (Akyol, 2012: 334; Aybars, 1995: 238).

Muhafazakâr Tevhid-i Efkâr gazetesinin başyazarı Ebuzyyazade Velid’in bile savunduğu devlet şekli saltanat değildi. Velid Bey, saltanatın ilgasıyla milli hâkimiyet ilkesinin kesinleştiğini, bunu sağlayan “meclis hükümeti” sisteminin devam etmesini istemekteydi. Önemli olan milli hâkimiyet ilkesinin korunması, cumhuriyet adı altında şahıs hâkimiyetine gidilmemesi idi (Tevhid-i Efkâr, 26.9.1923; 18.10.1923). Ancak Ebuzyyazade Velid’in siyasi sistem olarak cumhuriyeti beğenmediği yazılarından açıkça anlaşılmaktadır. Velid Bey, Fransa anayasasının kurduğu cumhuriyet sisteminin meşrutiyetten farksız olduğunu savunmaktaydı (Tevhid-i Efkâr, 26.9.1923).

Saltanat kaldırılalı bir yıl olmuştur. Artık o günlerde cumhuriyete karşı saltanatçı bir akım yoktu. Sadece cumhuriyetin o zaman demokrasi anlamında kullanılan milli hâkimiyet ilkesine uygunluğu ve cumhurbaşkanının yetkileri tartışılmaktaydı. Muhalefetin karşı olduğu şey cumhuriyet değil, otoriterleşme idi (Çankaya, 2010: 420, 443, 466; Yalman, 1997: 821;Akyol, 2012: 336).

Atatürk’ün en yakınındaki yazarlardan Falih Rıfki Çankaya adlı kitabında Karabekir-Rauf Beylerin başını çektiği muhalefet hareketini şöyle anlatmaktadır:

“Aralarında siyasi şöretler, yarı veya tam aydınlar, şöyle böyle Türkçüler, fakat bilhassa Osmanlılar vardır. Devrimci değildirlere. Gerici de değildirlere. Bunlar kayıtsız şartsız milli hâkimiyet prensibini tutacaklardır. Mustafa Kemal’in diktatör olmaması için dostça, muhalifçe uğraşacaklardır. Biraz sonra ilk gerçek demokrasi savaşını bunlar verecekler, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kuracaklardır. Kendileriyle Mustafa Kemal arasında ayrıncı çarpışma, cumhuriyetin ilan edildiği zaman başlayacaktır”(Çankaya, 2010: 420).

Rauf Bey Cumhuriyetin ilan tarzına ve niteliğine tepkisini İstanbul’da 1 Kasım 1923 günlü Vatan gazetesinde yayınlanan mülakatıyla ortaya koymuştur.

Rauf Bey demokratik cumhuriyeti, “Kuvvetini yalnız ve yalnız milletin muvafakatinden almak...Başka hiçbir tesirin veya kuvvetin karşısında eğilmemek ve halkın ezici çoğunluğunun arzularına uygun olmak” diye tarif ediyordu. Rauf Bey Milli Mücadele’nin en müşkül zamanlarda halk ile temas ederek kazanıldığını anlatıyor ve millet rüştünü ispat etmiştir, yeryüzündeki her millet gibi mukadderatını idareye yeterliliği vardır diyordu. Rauf Bey, gazetecinin cumhuriyet konusunda sorduğu soruya cevap verirken, cumhuriyet kavramına takılmanın doğru olmadığını, en iyi hükümet şeklinin milletimizin refah ve istiklalini, vatanın bütünlüğünü sağlayan şekil olduğunu söylüyordu. Rauf Bey devamla,

milletin hakiki ihtiyacın doğurduğu bir hükümet şeklini kendine has akliselimle gerçekleştirdiğini, bunun da en doğru hükümet şekli olan meclis hükümeti sistemi olduğunu belirtiyordu. En iyi hükümet şeklini anlatırken “kuvvetini yalnız ve yalnız milletin muvafakatinden almak... başka hiçbir tesirin ve kuvvetin karşısında eğilmemek ve halkın ezici çoğunluğunun arzularına uygun olmak” gibi demokrasinin temel ilkelerini sıralarken bu sözlerine netlik kazandırmak için şunları söylüyordu: “Aksi takdirde isim değiştirmekle üst tabakada şekil değişmesiyle hakiki ihtiyaçların temin edilmiş olacağını zannetmek özellikle yakın bir geçmişte gördüğümüz acı tecrübelerden sonra büyük hata olur” (Tevhidi Efkar, 1.11.1923; Atatürk, 1970, C.II: 821-823). Taha Akyol, Rauf Bey’in bu sözleriyle İttihat ve Terakki diktatörlüğünü ima ettiğini kaydetmektedir (Akyol, 2012: 345).

Sözü edilen mülakatta Rauf Bey, cumhuriyetin bir günde ilan edilmesinin, bir sorumsuzluk örneği olduğu gibi ağır sayılabilecek ifadeler kullanmıştı.

Rauf Beyin basına verdiği demeç, Ankara’da büyük tepki çekti. Kinross’a göre Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey’le arkadaşlarının bir muhalefet kurmak istediklerini sanarak, onu gözden düşürmeyi ve gericilikle suçlamayı denedi. Rauf Bey, Halifeye bir nezaket ziyaretinde bulunmuştu; bundan, Hilâfetin siyasi bir rol oynaması yolunda birtakım tertiplere giriştiği sonucunu çıkarmak pek zor değildi. Kâzım Karabekir, Rauf Bey’le arkadaşlarına arka çıkıyor ve siyasi sistem konusundaki görüşlerini şöyle dile getiriyordu: “Ben Cumhuriyetten yana, fakat kişisel yönetime karşıyım”. Böylece, Milli Mücadelenin önder kadrosundan dördü şimdi, Mustafa Kemal Paşa’ya karşı açıkça cephe almış oluyorlardı (Kinross, 1966: 449).

Rauf Bey Halk Fırkası grubunda, basına vermiş olduğu demeç üzerine açıklamada bulunmaya çağrıldı. Fırka toplantısında Rauf Bey ağır eleştirilere maruz kaldı. Bu demecin, Cumhuriyeti güçten düşürmek amacıyla verildiği ve kendisinin muhalif bir parti kurmak yolundaki niyetini ortaya çıkardığı ileri sürüldü. Toplantıya başkanlık eden İsmet Paşa’ya göre Rauf Bey, sözleriyle, ülkenin anarşiye sürüklenmesine yol açıyordu (Vatan, 28.11.1923; Kinross, 1966: 450).

Rauf Bey Parti grubundaki sert eleştiri ve çoğu asılsız olan suçlamalar karşısında üzgündü. İkilik iddiasında bulunmadığını, kendisi hata etmişse, hükümetin de hataları olduğunu, İstanbul’da her mebusa davetname gönderildiği halde kendisine gönderilmediğini, inancını ve görüşlerini söylemek namuskârlık olduğunu, kendisini, söylediklerini yalanlamaya mecbur etmek, memleketin hayrına olmadığını etraflıca anlatarak sözlerini, “Hata etmedim, ben, kesin olarak bu kanıdayım,” diye bağırarak sürdürdü ve devam etti:

“Mutlak, muhalif parti yapmamı istiyorlar. Yapmayacağım. Hüküm sizindir. Karar sizindir. Vicdan benimdir. Beni fırkadan ihraç ederseniz yapacağım şey mezuniyet alıp gitmektir. Ben buradan çıkıp gidiyorum... Kararınızı serbest olarak veriniz. Cenab-ı Hak, milletimize saadet versin. Şahıslar payidar (devamlı) değildir. Fikirler her zaman payidardır” (Vatan, 28.11.1923; Cebesoy, 2002, C.II: 52; Aydemir, 2011, C.III: 158).

Rauf Bey hatıratında bu sorulara kısaca şu şekilde cevap verdiğini belirtmektedir: “Bu şekilde konuşanların benden istedikleri, kayıtsız şartsız milli hâkimiyeti sağlamayan herhangi bir idareyi, cumhuriyet olarak kabul etmeğim idi. Gerçekten cumhuriyetçi olan aklı başında hiç kimse, bunu kabul edemezdi. Verdiğim cevapta, bu noktayı aydınlatarak cumhuriyeti, ancak milli hâkimiyeti tam manasıyla sağlaması şartıyla kabul ettiğimi ve zaten cumhuriyetin de başka manası olmadığını, yoksa Güney Amerika memleketlerinin bazılarında olduğu gibi

milli hâkimiyeti hiçe sayarak cumhuriyet adı ile hüküm sürülmesinin cumhuriyet sayılamayacağını anlattım” (Orbay, 2003: 567-568; Ekincikli, 2012: 114-155).

Rauf Bey’in açıklamalarına, Mustafa Kemal Paşa, 1927’de Nutkta: “Çünkü söz konusu olan, Millet Meclisi’nce kanunla kabul ve ilan edilen cumhuriyettir. Maksadınız, dolaylı olarak bu ilan olunandan daha uygun bir rejimin bulunduğunu anlatmak ve buna işaret etmek ise, onu da söyleyiniz! O tercih ettiğiniz rejim ne olabilir?” sözleriyle cumhuriyet karşıtlığı anlamı yüklemiştir (Atatürk, 1970, C.II: 824-825; Ekincikli, 2012: 155).

Cumhuriyetin ilanı sonrası Gazi ile eski silah arkadaşlarının arasındaki görüş ayrılıkları daha bir netlik kazanacaktı. Gazi, topyekûn bir inkılâba hazırlanıyordu. Rauf Bey ile arkadaşları, bu dönemde, toplumun ağır ağır gelişmesini daha uygun görüyorlardı. Aceleye, sert ve köklü değişimlere gerek yoktu (Kinross, 1966: 459; Tanör, 2009: 200).

Gazi’nin kafası daha pratik bir yolda çalışıyordu. Ülkesini, Batı ile bir düzeye getirmek için demokrasi (cumhuriyet) kurmuştu; bunun zamanla demokrasi doğrultusunda yürüyeceğine inanıyordu. Batılı meclisinden vazgeçecek değildi. Ancak bu Meclise, aradaki şu dönemde, öyle bir başkan gerekiyordu ki, biraz otoritesini kullansın.

Gazi, dostlarına ve düşmanlarına karşı bir iktidar savaşına girişecekti. Bu savaş, noktası noktasına yorumlanan bir liberal demokrasi ile tek parti hükümetine ve hatta kişisel yönetime bağlı bir demokrasi (cumhuriyet) arasında olacaktı (Kinross, 1966: 460; Çankaya, 2010: 420; Akyol, 2012: 336).

10 Kasım 1923’te İstanbul’a ulaşan Kazım Karabekir’i karşılayan Rauf, Refet ve bir grup gazeteci, Ankara’dan gelen haberden bahsederek Mustafa Kemal’in kendine yeni bir maiyet edindiğini ve tam anlamıyla otoritesini kurma yolunda ilerlediğini gösteriyor, dediler. Artık Mustafa Kemal’in eski dostları onun gücünü ortadan kaldırmak için İstanbul’daki en etkili gazetelerin desteğini almışlardı. Mustafa Kemal’in meclisteki taraftarları da 8 Aralık’ta milletvekillerinden oluşan bir İstiklal Mahkemesi kurarak, özellikle basının içindeki bozguncuları temizlemek üzere İstanbul’a göndermişler ve böylece oluşmaya başlayan muhalefet cephesine tepkilerini göstermişlerdir (Mango, 2006: 461; Ekincikli, 2012: 155)

Gazi’nin milli hâkimiyet ilkesinden saptığı iddia edilemez. Ancak, buna verdiği anlam günümüz anlayışına göre demokratik değil, otoriter-devrimci idi. Atatürk’ün egemenlik anlayışını Bülent Tanör şu şekilde açıklamaktadır: Mustafa Kemal liberal demokrasiyi değil, devrim yoluyla demokrasiye ulaşmayı hedefliyordu... Demokratik bir hedefe demokratik olmayan yöntemlerle de ulaşmaya kararlıydı... Radikaller devrimci cumhuriyeti, muhafazakârlarsa mevcut yasallığı ve demokrasiyi savunuyorlardı. Rauf Bey milli iradeyi egemen kılacak demokrasiye doğru gidilmesi gerektiğini düşünüyordu (Tanör, 2009: 200). Tanör’ün de belirttiği gibi çatışma liberal cumhuriyetle devrimci cumhuriyeti savunanlar arasındaydı.

Bu konuda Şevket Süreyya Aydemir’in analizi aydınlatıcıdır: “İnkılâp tek otorite, tek irade istiyordu. Gazi bunun peşindeydi. Halk Fırkası bu tek iradenin icracısı olan birleşik bir kadro olmalıydı... Karşı taraf ise demokrasinin bir karşılıklı denetim istediğine inanıyor, bir diktatörlüğe gidişten korkuyordu. Onlar da haklıydılar. Zaten Gazi’nin Meclis açılırken ilan ettiği iki hedeften biri demokrasinin geliştirilmesi, demokrasi organlarının kuruluşu idi” (Aydemir, 2011: 159).

Türkiye’de kurulan tek-parti rejiminin konsolidasyonu (tahkim) sürecini anlatan Ergun Özbudun somut olaylardan hareketle şu açıklamayı yapmaktadır: I. Mecliste II. Grup, hükümet karşısında aktif bir muhalefet partisi gibi çalışarak yönetimin demokrasi çizgisinde yürümesini sağlamıştır. Kemalistlerin kontrolünde yapılan 1923 seçimlerinde II. Grup’tan hiçbir üyenin seçilememesi, birinci dönemdeki çoğulculuğun tasfiyesi yönünde atılmış önemli bir adımdır. Ancak ikinci dönemde de Meclis içinde kısa zamanda bir ayrışma ortaya çıkmıştır. Milli Mücadelede önemli rol oynayan lider kadro içindeki bazı asker ve sivil aydınların muhalefeti, özellikle cumhuriyetin ilanı ile birlikte açığa çıkmıştır. Karabekir, Cebesoy, Rauf Bey gibi muhaliflerin 1924’te kurdukları parti Mustafa Kemal Paşa’nın radikal reformlar projesine karşı, daha tedrici ve evrimsel bir değişimi ve daha liberal politikaları savunuyordu. Milli Mücadelenin askeri lider kadrosunun önemli isimlerini içinde barındırdığından bu muhalefet partisi CHP tarafından daha tehlikeli görülmüş, 1925 yılında Şeyh Sait isyanıyla ilişkili gösterilerek kapatılmıştır. Bununla, tek-parti rejiminin konsolidasyon süreci tamamlanmış oldu (Özbudun, 2011: 78; Zürcher, 2005: 9; Kayalı, 2009: 43).

Sonuç

Milli Mücadele dönemi milliyetçilik düşüncesi ile birlikte, milli egemenlik ilkesinin de Türkiye’de yaygınlaştığı yıllardır. Bunda sarayın ve İstanbul hükümetlerinin işgaller karşısındaki teslimiyetçi hatta işbirlikçi tutumlarının etkisi yadsınamaz. Kurtuluş Savaşı’nın başından itibaren adım adım gelişen halk egemenliği ideali, zaferden bir yıl sonra doğal olarak cumhuriyet ile sonuçlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa meclis hükümeti usulünün cumhuriyete evrileceğini gördüğü ve bunu planladığı halde 1923 yılı Eylül ayı ortalarına kadar, kendi ifadesiyle bunu milli bir sır olarak saklamıştır.

Cumhuriyet, ilan tarihi ve rejim olarak niteliği açısından İstanbul basını ve Milli Mücadele yıllarında Atatürk ile birlikte önder kadro içinde yer alan bazı asker ve sivil yönetici ve aydınlar tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bu muhalefetin nedeni şahsi kıskançlık ve farklı bir rejim talebinden çok, siyasal sistemin demokrasi ekseninden kayması endişesiydi. Muhalefete göre Mustafa Kemal Paşa, önceki meclis hükümeti sistemine göre cumhuriyet ile birlikte daha geniş yetkilerle donatılmıştı. Bu yetki yoğunlaşması rejimi ve cumhurbaşkanını otoriterleşmeye götürecekti. Gazi ise yalnız kendisinin başarabileceğine inandığı inkılapları yapabilmek için çok geniş yetkilerle donatılmış bir devlet başkanlığını ve muhalefetsiz bir meclisi zorunlu görüyordu. Rauf Bey, Karabekir ve Ali Fuat Paşanın başını çektiği muhalefet de milli egemenliği tam anlamıyla sağlayan bir rejimden, demokratik cumhuriyetten yanaydılar. Atatürk ise en azından inkılapları gerçekleştirip, milli kalkınmayı yoluna koyana kadar devrimci-otoriter cumhuriyet çizgisini takip edecektir. Cumhuriyetle birlikte kurulan tek-parti rejiminin otoriter hatta bazı yönleriyle Atatürk’ün de ifade ettiği gibi totaliter bir diktatörlüğe dönüşme ihtimali rejimin mimarlarını rahatsız etmiştir (Okyar, 1980: 393). Rejimi bu olumsuz niteliğinden kurtarıp demokrasiye geçiş için yapılan denemeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başta Atatürk olmak üzere tek-parti rejimini kuranlar sürekli batı demokrasilerine öykünmüşlerdir. Bu kadro bir siyasal sistem olarak demokrasi konusunda ikircikli bir tutum içinde olmuştur. Sonuç olarak demokrasi konusunda rejimin mimarlarının gösterdiği bu mütereddit tavır en azından Türkiye’nin çok partili hayata geçişini geciktirmiştir.

Kaynakça

Temel Başvuru Kaynakları

Atatürk, *Nutuk*, C.I-II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1970.

Atatürk'ün Söyleve ve Demeçleri, C.I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem*, TBMM Yay., Ankara 1989.

Resmi Gazete, 9.11.1982, Sayı: 17863.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre I-II, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye, (1.9.1923-30.11.1923).

İkdam, (1.9.1923-30.11.1923).

Tevhid-i Efkar, (1.9.1923-30.11.1923).

Tanin, (15.9.1923-30.11.1923).

Vatan, (20.9.1923-30.11.1923).

Kitap ve Makaleler

Abadan, Yavuz, *Türk İnkılap Tarihine Giriş*, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1960.

Albayrak, Mustafa, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010.

Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yay., İstanbul, 2010.

Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri 1920-1927*, C.I-II, İleri Kitabevi, İzmir 1995.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

Başgil, Ali Fuat, *Esas Teşkilat Hukuku*, Baha Matbaası, İstanbul 1960.

Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, C. II, Temel Yay., İstanbul 2002.

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yay., İstanbul 2003.

Duverger, Maurice, *Siyasi Partiler*, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1974.

Ebuzziyazade Velid, "Cumhuriyet Bahsi Tavazzuh Ediyor mu?" *Tevhid-i Efkar*, 18.10.1923.

Ebuzziyazade Velid, "Cumhuriyet, Hâkimiyeti Milliye Esası İle Kabil-i Telif Değildir", *Tevhid-i Efkar*, 26.9.1923.

Ekincikli, Mustafa, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu", *Akademik Bakış*, C. 6, Sayı: 11, Kış 2012, s. 151-163.

Eroğlu, Hamza, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2014.

Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, İş Bankası Yay., İstanbul 2011.

Gözler, Kemal, "Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu", *AÜSBF Dergisi*, 54-1, 1999, s. 52-62.

Gözler, Kemal, *Devlet Başkanları Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi*, Ekin Kitabevi Yay. Bursa 2001.

Güner, Zekai, "Atatürk Cumhuriyet ve Demokrasi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2006, ss. 41-51.

Hüseyin Cahit, "Yaşasın Cumhuriyet", *Tanin*, 31.10.1923.

İlgürel, Mücteba, *Milli Mücadelede Balıkesir Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 1999.

İnan, Afet, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Elyazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, TTK Yay. Ankara 1997.

Karabekir, Kazım, *Paşalar Kavgası*, Emre Yay., İstanbul 1991.

Karal, Enver Ziya, "Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması", *Türk Dili*, Kasım 1974, C: XXX, S: 278, s. 833-845.

Karal, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, MEB Yay., İstanbul 1981.

Karal, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1965*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1981.

Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yay., İstanbul 2009.

Kinross, Lord, *Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Atatürk*, Çev: Necdet Sander, Sander Kitabevi, İstanbul 1966.

Konukçu, Enver, *Alaşehir Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000.

Mango, Andrew, *Atatürk*, Çev: Füsün Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006.

Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, *Kanunların Ruhu Üzerine*, Çev: Fehmi Baldaş, Hiperlink Yay., İstanbul 2011.

Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yay., İstanbul 1980.

Orbay, Rauf, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.

Özbudun, Ergun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008.

Özbudun, Ergun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2011.

Özkaya, Yücel, "Türk Basınında Cumhuriyetin İlanının Öncesi ve Sonrası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 11, 1993, s. 279-310.

Rousseau, J.J., *Toplum Sözleşmesi*, Çev: Vedat Günyol, İş Bankası Yay., İstanbul 2006.

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.I, YKB Yay., İstanbul 1973.

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.I, TTK Yay., Ankara 1974.

Tanör, Bülent, "Yerel Kongrelerde Millî Egemenlik Düşüncesi", *9. Milli Egemenlik Sempozyumu, Yerel Kongrelerden Milli Egemenliğe*, Balıkesir, 22 Nisan 1994, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., İstanbul 1996, ss. 90-96.

Tanör, Bülent, *Kuruluş, Kurtuluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938*, C.II, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2009.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yay., Ankara 1981.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Bilgi Yay., Ankara 1978.

Turan, Şerafettin, "Millî Egemenlik Kavramının Türk Düşün Hayatına Girmesi ve Yerel Kongrelere Yansıması", 9. *Milli Egemenlik Sempozyumu, Yerel Kongrelerden Milli Egemenliğe*, Balıkesir, 22 Nisan 1994, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., İstanbul 1996, ss. 105-115.

Türk Hukuk Lügatı, Maarif Vekâleti Yayını, Ankara 1944.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. II, Yay. Haz. Erol Şadi Erdiñç, Pera Yay., İstanbul 1997.

Şiddet“Siz” Taraftar Ol^a

Melike Esentaş^{b, c}, Pınar Güzel^d, Berkay Vatanserver^e

Özet

Bu çalışmanın amacı 2011 yılından itibaren yürürlükte olan “Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair 6222 Sayılı Kanun” kapsamında rekreatif amaçlı maçları takip eden taraftarların görüşlerinin incelenerek söz konusu yasa hakkında taraftarlara, kurum ve kuruluşlara öneriler sunmaktır. Araştırmanın çalışma grubunu 6222 sayılı kanun kapsamında en az 1 defa ceza almış olan gönüllü 20 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırma da hem nicel hem de nitel yöntemin birlikte kullanıldığı karma yöntem tercih edilmiştir. Nicel verilerin değerlendirilmesinde betimsel istatistik, nitel verilerin analizinde ise içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın nicel bulgularına göre; rekreatif amaçlı maçları takip eden taraftarların %50’si destekledikleri takımın maçına giderken alkol- uyuşturucu kullandıklarını, aynı zamanda %50 oranında katılımcı da maç esnasında tribünde fiziksel şiddete başvurduklarını ifade etmeleri dikkat çekici bulgulardandır. Nitel bulgulara göre ise araştırmamıza dâhil olan taraftarların; %40’ı “spor alanlarında taşkınlık yapma-tesislere zarar verme”, %25’i spor alanlarına sokulması yasaklı madde taşıma, %20’si hakaret içeren tezahüratda bulunma ve %15’i ise ve spor alanlarına usulsüz seyirci girişi fiillerinden dolayı cezai işlem gördüklerini belirtmişlerdir. Taraftarların futbolda şiddete ilişkin görüşleri ise 10 alt temada toplanmıştır.

Be a “Non”Violent Fan

Abstract

The purpose of this study is to analyze the opinions of fans following the matches for recreational purpose within the scope of “Law No. 6222 on Prevention of Violence and Disorder in Sports” being in force since 2011 and to offer suggestions to fans, institutions and organizations concerning relevant law. The research group of the study consists of 20 volunteer participants who have been punished at least once under the Law No. 6222. In this study, a mixed method in which both quantitative and qualitative methods are used together is preferred. In the evaluation of quantitative data, descriptive statistics are used while content analysis method is used in the analysis of qualitative data. According to the quantitative findings of the study, it has been surprisingly determined that 50% of fans following the matches for recreational purpose use alcohol-drug when they go to the match of the team supported and 50% of the participants express to resort to physical violence in the stadium during the match. As per the qualitative findings, it has been stated that criminal action has been taken for the 40% of participant fans due to actions of “making a scene in sports fields-damaging facilities”, 25% of them for “carrying prohibited substance to the sports fields”, 20% of them for “cheering through insult” and 15% of them for “irregular entrance of audience to the sports fields”. Fans’ opinions about violence in football are collected under 10 sub-themes.

Anahtar Kelimeler

Taraftar
6222 Sayılı Kanun
Sporda Şiddet
Futbol

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 31.07.2019
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.599213

Keywords

Fans
Law No. 6222
Violence in Sports
Football

About Article

Received: 31.07.2019
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.599213

^a 21-24 Mart 2019 tarihlerinde II. Dünya Spor Araştırmaları Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

^b İletişim Yazarı: melike.esentas@windowlive.com

^c Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, 0000-0001-8980-5662.

^d Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, 0000-0001-5982-2816

^e Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, 0000-0002-4959-2591

Giriş

Spor, bireylerin dil, din, ırk gözetmeksizin farklı kültürlerin bir araya gelmesinde ciddi bir yere sahiptir. Taraftar ise sporun önemli bir paydaşı olarak platformdaki yerini almıştır. Bu bağlamda da taraftarlar spor kulüplerine karşı maddi ve manevi desteklerini sağlayarak il içi veya il dışında gerçekleşen maçlarına serbest zamanlarında katılım sağlamaktadırlar.

Taraftar kavramı, bir spor kulübüne bağlı olan, onunla ilgilenen ve onu destekleyen kimse için kullanılmaktadır. Bir taraftar için takımın işlevi referans grubu olarak görülmekte ve onun başarısı, kendisi için bir güven ve iftihar duygusunun kaynağı olmaktadır (Erkiner, 2002). Dikici (2009) ise taraftarı bağlı olduğu, gönül verdiği renklerle aynı duyguyu yaşayan insanlarla bir bağ oluşturur ve hep bir ağızdan takımlarını destekleyen grup olarak ifade etmektedir.

Şimdilerde serbest zaman faaliyetleri, bireylerin ihtiyaç ve beklentilerine göre sürekli bir değişim içindedir. Taraftarlar gönül verdikleri takımlarını serbest zamanlarını değerlendirme ve bazen de zorunlu bir katılım göstererek il içi ve il dışındaki maçlarında takımlarını desteklemektedirler. Karaküçük ve Gürbüz'e (2007) göre; serbest zaman en basit anlamı ile kişinin özgür bir şekilde, dilediği gibi harcayabileceği zaman dilimi olarak tanımlanmaktadır.

Dünya'da ve ülkemizde gündemden güne şiddet olayları artmaktadır. Şiddet kavramı genel anlamda aşırı duygu durumunu, bir olgunun yoğunluğunu, sertliğini, kaba ve sert davranışını, eylemi nitelendirir. Şiddet özel olarak saldırgan davranışları, kaba kuvveti, beden gücünün kötüye kullanılmasını, yakan, yıkan, yok eden eylemleri, taşlı, sopalı, silahlı, bıçaklı saldırıları, ferde ve topluma zarar veren eylemleri kapsamaktadır (Acet, 2005). Şiddet olayları bazen sözlü ibareler olurken bazende fiziki müdahaleleri içermektedir. Bu şiddet olayları ile birlikte kimi zaman yaralanmalar kimi zamanda ölümlerle sonuçlanmaktadır. Bu şiddet olaylarının önlenmesi için 2011 yılından itibaren yürürlükte olan “Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair 6222 Sayılı Kanun” yürürlüğe girmiştir. Şiddet olaylarının önlenmesi, şiddet yerine duygu aktarımlarımızı fair play çerçevesinde dostluk, bağlılık, takıma aidiyet duygularıyla pekiştirebiliyor olsak hem kendimizi taraftar olarak hem de takımımızı cezai işlemlerden korumuş olacağız.

Bu çalışmanın amacı 2011 yılından itibaren yürürlükte olan “Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair 6222 Sayılı Kanun” kapsamında rekreatif amaçlı maçları takip eden taraftarların görüşlerinin incelenerek söz konusu yasa hakkında taraftarlara, kurum ve kuruluşlara öneriler sunmaktır.

Yöntem

Araştırma Modeli ve Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 6222 sayılı kanun kapsamında en az 1 defa ceza almış olan gönüllü 20 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırma da hem nicel hem de nitel yöntemin birlikte kullanıldığı karma yöntem tercih edilmiştir. “Karma yöntem araştırması,” araştırma problemini kapsamlı ve çok boyutlu incelemek amacıyla, pragmatist felsefenin ilkeleri doğrultusunda nitel ve nicel yöntemleri birlikte kullanarak gerçekleştirilen araştırma olarak da tanımlanabilir (Şimşek ve Yıldırım, 2013).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak nicel boyutunda araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgilerinden oluşan 11 sorudan oluşan kişisel bilgi formundan oluşmaktadır. Nitel boyutta ise 6222 sayılı kanunun getirdiği süreçlere ilişkin sorulara yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla görüşmeler yapılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Nicel verilerin değerlendirilmesinde betimsel analizler yapılmış elde edilen bulgular tablolara dönüştürülerek frekansları, yüzdeleri ile birlikte sunulmuştur (Tablo1, Grafik 1,2).

Nitel verilerin analiz sürecinde görüşme formu ile yapılan görüşmede elde edilen ses verileri Word dosyasına aktarılmıştır. Alanında uzman 3 kişi tarafından word dosyaları Nvivo 10 paket programına aktarılarak, ham verilere içerik analizi yapılarak elde edilen kodlarla veriler model olarak sunulmuştur (Model,1).

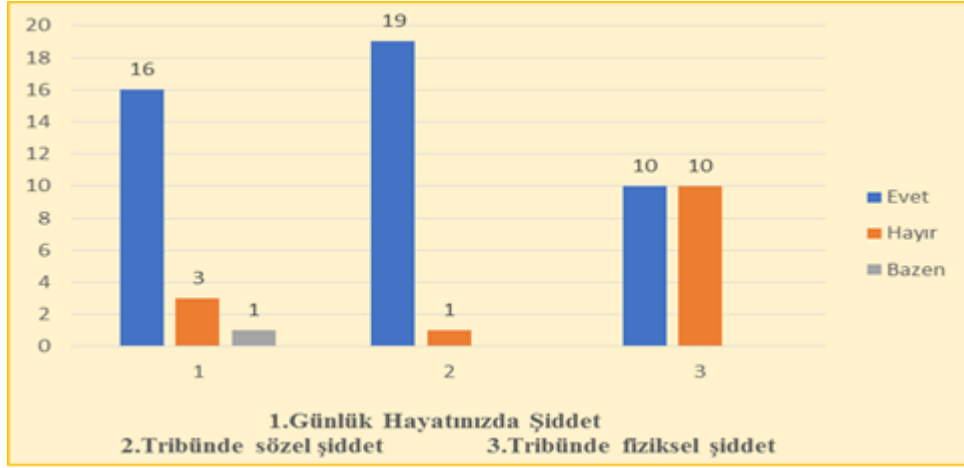
Çalışmanın türü, veri toplama araçları, geçerliği ve güvenilirliği, veri toplama süreci, verilerin analizi, sınırlılıkları gibi çalışma ile ilgili yöntemsel konular bu ana başlık altında ele alınmalıdır.

Tablo 1. Taraftarların kişisel bilgileri

KATILIMCI	CİNSİYET	YAŞ	MEDENİ DURUM	MESLEK	EĞİTİM DÜZEYİ	AYLIK GELİR	HANGİ TAKIM TARAFTARISINIZ	TAKIMINIZIN BİR SEZONDA İZLENEN MAÇ SAYISI	CEZAAALMA SÜRENİZ	KAÇ DEFA
K1	Erkek	24	Bekar	Aşçı	Lisans	5000 TL	Göztepe	15	2.5 Yıl	1
K2	Erkek	28	Bekar	Muhasebeci	Lise	3500 TL	Göztepe	22	10 Ay	1
K3	Erkek	23	Bekar	Reklamcı	Lise	3000 TL	Göztepe	10	1 Seneyi Geçti	1
K4	Erkek	24	Bekar	Elektrikçi	Lise	1600 TL	Göztepe	20	1.5 Yıl	1
K5	Erkek	24	Bekar	Öğrenci	Lisans	-	Göztepe	5	1 Yıl	1
K6	Erkek	21	Bekar	Öğrenci	Lisans	-	Galatasaray	15	9000 TL	1
K7	Erkek	31	Bekar	Esnaf	Lisans	2000 TL	Beşiktaş	2	1 Yıl	1
K8	Erkek	22	Bekar	Öğrenci	Lisans	-	Galatasaray	15	1 Yıl	1
K9	Erkek	27	Bekar	Güvenlik	Lisans	3000 TL	Karşıyaka	7	1.5 Yıl	1
K10	Erkek	22	Bekar	Öğrenci	Lisans	850 TL	Altay	20	4 yıldır Devam Ediyor	1
K11	Erkek	45	Evli	Ayakkabıcı	Lise	7000 TL	Göztepe	10	1 Yıl	1
K12	Erkek	29	Bekar	Bakkal	Lise	3000 TL	Göztepe	25	10 aydır Devam Ediyor	1
K13	Erkek	27	Bekar	Ekonomist	Lisans	2600 TL	Göztepe	16	1 Yıl	1
K14	Erkek	25	Bekar	Otomotiv	Lise	2200 TL	Göztepe	20	1 Yıl	1
K15	Erkek	23	Bekar	Öğrenci	Lisans	1500 TL	Göztepe	15	6 Ay	1
K16	Erkek	25	Bekar	Antrenör	Lisans	-	Altay	17	1 Yıl	1
K17	Erkek	33	Evli	Satış Temsilcisi	Lise	2000 TL	Göztepe	8	1 Yıl	1
K18	Erkek	36	Bekar	Depo Sorumlusu	Lise	2100TL	Göztepe	20	1 Yıl	1
K19	Erkek	23	Bekar	Öğrenci	Lisans	800 TL	Altay	27-28	1 Yıl	1
K20	Erkek	26	Bekar	Gemi Müdürü	Lisans	3000 TL	Altay	İzleyemiyorum	2 Yıl	2

Bulgular

Grafik 1'e bakıldığında taraftarların günlük hayatınızda şiddet sorusuna %80'ni evet, %15'i hayır, %1'i ise bazen yanıtını vermişlerdir. Tribünde sözel şiddette bulunmalarına ilişkin soruya taraftarların %95'i evet, %5'i ise hayır yanıtını vermiştir. Tribünde fiziksel şiddet gösterip göstermemelerine ilişkin soruya ise taraftarların %50'si evet derken %50'si ise hayır demişlerdir.

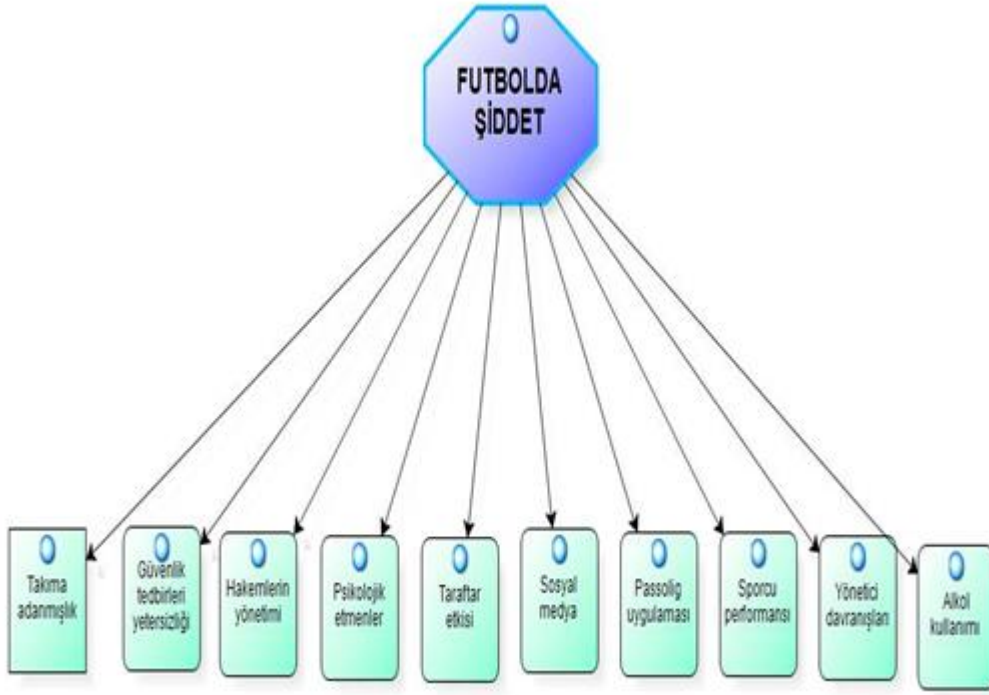

Grafik 1. Taraftarların “Şiddet” sorularına ilişkin görüşleri

Taraftarların %85'i kendi şehirlerinin takımlarını desteklerken, %15'i şehirlerinin takımlarını desteklemediklerini belirtmişlerdir (Grafik 2).

Grafik 2. Taraftarların kendi şehirlerinin takımını destekleyip- desteklemediğine ilişkin görüşleri

Model 1. Futbolda şiddet

Taraftarların futbolda şiddete ilişkin görüşleri ise 10 alt temada toplanmıştır. Bu temalar; takıma adanmışlık, güvenlik tedbirleri yetersizliği, hakemlerin yönetimi, psikolojik etmenler, taraftar etkisi, sosyal medya, passolig uygulaması, sporcu performansı, yönetici davranışları ve alkol kullanımıdır. Taraftar görüşlerinden bazıları aşağıda verilmiştir;

- ❖ *İnanmışlık ve bunun peşinden gitmek. İnsanlar nasıl sevdiğine zarar gelsin istemiyorsa takımı içinde aynı şeyleri düşünüyor (K1).*
- ❖ *Güvenlik zafiyeti-toplu ceza (K2).*
- ❖ *Türk gençlerin dolayı ülkemizde aşırı derecede taraftarlık var. Aşırı sevgiden kaynaklandığını düşünüyorum (K7).*
- ❖ *Passoligi bir sebep olarak görüyorum. Büyük kulüplerin kollanması, diğer takım taraftarlarının küfürleri ve adaletsizlik (K11).*
- ❖ *Saha içindeki futbolcuların tutumları ve hakem davranışları. Futbolcuların zaman geçirmeleri ve medyada oluşan kaos (K13).*
- ❖ *Yöneticiler ve başkanların birbirine mahalle kavgası ediyormuş gibi atışması ve bunların futbolcular yansması ve futbolculardan tribüne yansması (K15).*
- ❖ *Alkollü maça gelinmesi. Taraftarların bilinçsiz olması. Gereksiz gerilim ortamının oluşması (K17).*
- ❖ *En büyük etkenin hakemlerin yanlış karar vermesi, bence bu durum yaşanan stresi ikiye katlayıp sözel ve fiziksel şiddete daha çok yol açıyor (K18).*
- ❖ *Futbol sadece asla futbol değildir. Futbolda nasıl çiçekle karşılamar varsa yumrukla kısımlarda her zaman içinde olmuştur. Futbolun ruhu budur (K20).*

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Sporda önemli bir unsur olan taraftar; desteklediği takımına maddi ve manevi olarak bağlı olan ve destekleyen gruptur. Bazen taraftarlar takımlarını olumlu olarak desteklerken bazen de taşkınlıklar yapabilirler ve bu hatalarının sonucunda amaçları takımlarına destek olmak iken takımlarına farkında olarak ya da farkında olmadan zarar verici bir durum haline dönüşmektedir.

Taraftarların müsabaka öncesi, esnası ve sonrasında ortaya çıkarttıkları şiddeti önlemek ve diğer bireyleri korumak için emniyet güçleri her daim hazır bulunmalıdır. Şiddete karışan kişileri tespit edip, bu kişiler hakkında tutanak tutup ilgili birimlere ileterek ceza almalarını sağlamak, müsabakaların barış ve huzur içerisinde fair play ilkelerine uygun olarak gerçekleşmesi emniyet güçlerinin asli görevleridir.

Taraftarlar maçı yönetmekte olan hakemlerin taraflı davranışları, futbolculara haksız yere kart gösterilmesi ve aleyhte kararların hakem tarafından veriliyor olması da taraftarları şiddete iten unsurlar arasında bulunmaktadır.

Araştırmamızda elde ettiğimiz verilerin sonucunda ortaya çıkan bir diğer bulgumuz ise futbolda şiddete sebep olarak gösterilmekte olan sosyal medyadır. Mil ve Şanlı (2015) çalışmasında spor medyasının amacı, spor olayları konusunda seyirciyi/taraftarı aydınlatmak ve bilgi vermektir. Fakat bu gayesini yerine getirirken taraflı yayın yapmakla ve spordaki şiddet olaylarının gelişmesinde etken rol oynayan faktörlerden biri olmakla eleştirilmektedir. Özmeden'in (2004) yaptığı araştırmasında çalışma grubunu oluşturan seyirciler spor medyası davranışlarının taraftar davranışlarını şiddete yönelttiğini düşünmektedirler. Bayram'ın (2011) yılında yapmış olduğu yüksek lisans tezinde de sosyal medyanın fanatizmi ve şiddeti artırmakta olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Buna benzer daha önce yapılan çalışmalarda da Bahadır (2006), Öztürk (2003), Özsoy (2011), Tuncel ve Tuncel (2010), Rona (2003), Talimciler (2003) aynı bulguların saptandığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar bizim araştırmamızı da destekler niteliktedir.

Orçun ve Demirtaş (2015) çalışmasında stadyum olaylarını en aza indirmek amacıyla lanse edilen Passolig, taraftarlar açısından maça katılım düzeyini olumsuz yönde etkilemenin yanında, sporda şiddetin de önüne geçemeyeceği bakış açısını ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar bu olumsuz algılara sahip olursa da, stadyumda maç izleyebilmek için sahip olunması zorunlu olan Passolig kartlarının satış rakamlarının arttırılması, kulüp açısından önem arz etmektedir. Aktaş ve Cengiz (2018) çalışmasında ise passolig uygulaması ile taraftarların kendilerini "fişlenmiş" olarak algılamalarına sebebiyet sunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer bulgular çalışmamızda elde edilmiş olup, paralellik göstermektedir.

Bahadır'ın (2006) yaptığı benzer çalışmada, kulüp yöneticilerinin tavır ve davranışlarının taraftarların meydana getirdiği olayların çıkmasına neden olduğu sonucu bu çalışmamızla paralellik göstermiş olup destekleyici niteliktedir.

Sporun içerisinde olmazsa olmazsa sadece taraftar boyutuyla ilişkilendirilmeden, antrenörler, sporcular, kulüp yöneticileri, hakemler ve sosyal medyanında sporda şiddetin önlenmesine ilişkin sağduyulu hareket ederek fairplay çerçevesinde söylemlerde bulunmaları gerekmektedir. Adanmışlık duygusu bir bütün halinde olduğunda tüm olumlu davranışlar gibi olumsuz davranışlar, yanlışlar, hatalarda bir bütün olarak "hepsini" olumsuz yönde etkilemektedir.

Sonuç olarak; 6222 sayılı Kanunda özellikle taraftar eylemlerine karşı ciddi yaptırımlar öngörülmesi ve bazı yaptıkları fiili hükümler gereği ceza verilmesi sporda şiddet oranının düşmesine önemli oranda katkı sağladığı bu çalışma sonuçlarında görülmektedir. Bu çalışma sonucunda yürürlükte olan kanunun cezai yaptırımlarının sonuçlarının iyileştirilmesinde ve oranın düşürülmesinde toplum tabanlı projelerle desteklenmesinin sürdürülebilir gönüllülük anlayışına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acet, M. (2005). *Sportdaki Saldırganlık ve şiddet*. 1.Baskı. Ankara: Morpa Kültür Yayınları.
- Aktaş, M. K., & Cengiz, C. (2018). Endüstriyel Futbolda Değişen Taraftar Kimliği ve Gözetim: Passolig Uygulamasının Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(11), 155-168.
- Bahadır Z. (2006). Futbol Seyircisinin Sosyo-Ekonomik-Kültürel Yapısının Şiddet Eylemine Etkisi (Konyaspor Örneği). Sosyal Bilimleri Enstitüsü. Yüksek lisans tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi, 25-40.
- Bayram, A. (2011) Futbol Seyircilerinin Taraftarlık ve Şiddet İfadelerine Yaklaşımlarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Spor Yöneticiliği Bilimleri, Ankara.
- Dikici, S. T. (2009). *Çarşı bir başka taraftarlık*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Erkiner K. (2002). Türkiye'nin Ulusal ve Uluslararası Boyutta Stat içi ve Dışı Seyirci Sorunları, Ed: Yarsuvat D., Bolle P.H., Galatasaray Üniversitesi Sporda Şiddet ve Fanatizm Semineri, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, s.214,İstanbul.
- Karaküçük, S. ve Gürbüz, B. (2007). *Rekreasyon ve Kent(li)leşme*. 1. Basım. Ankara: Gazi Kitabevi, Ankara.
- Mil, H. İ., & Şanlı, S. (2015). Sporda Şiddet ve Medya Etkisi: Bir Maçın Analizi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 14(55).
- Özmaden, M. (2004). Seyircilere Göre Futbolda Saldırganlığı Teşvik Eden Faktörler Üzerine Bir Araştırma. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Orçun, Ç., & Demirtaş, M. C. (2015). Gelişen Futbol Ekonomisinde Taraftarların Kulüp Değerlerine Olan Bakış Açuları: Bucaspor Örneği. *Optimum: Journal of Economics & Management Sciences/Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1).
- Özsoy, S., (2011) Spor Gazetelerinin Başlıklarında Militarist ve Şiddet İçerikli Metaforlar, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Sayı:1 (Mart), ss.88-114.
- Öztürk SB. (2003) Spor, Taraftar Saldırganlığı ve Güvenlik Önlemleri. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Yüksek lisans tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi, 24-42.
- Rona, M. Ş., (2003), Futbol Müsabakalarında Şiddet Olaylarına Karışarak Adli Kayıtlara Geçen Seyircilerin Psiko-Sosyal Analizleri Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Talimciler, A., (2003), Türkiye’de Futbol Fanatizmi ve Medya İlişkisi: Fanatik ve Fotomaç Gazeteleri Örneğinden Hareketle Türkiye Futbol Medyası, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Tuncel, S.ve Tuncel, F., (2010). “Yazılı Spor Basınında Etik”, 11. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi, Bildiri Kitabı, 10-13 Kasım 2010, Antalya.

Menâkıb-1 Evliyâ Adlı Eserin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi ^a

Bilal Elbir ^{b,c}, Gülenaz Selçuk ^d, Merve Yorulmaz Kahve ^e

Özet

Bu çalışmada, Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 45 Hk 1229/2 numarada kayıtlı olan Menâkıb-1 Evliyâ ile Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1372 numarada kayıtlı Tezkire-i Halvetiyye adlı nüshalar ele alınmıştır. Eser Halvetî tarikâtı içerisinde şeyh pozisyonuna yükselmiş olan Sümbül Sinan'a ait menkıbeleri içermektedir. Tarihî bir belge niteliği de olan bir eserden yola çıkarak toplumun değer yargıları, değişen ve değişmeyen yapıları, toplumun kültür hazinesi incelenmiştir. Çalışmada, eser içeriğine uygun olarak belirlenen değerler araştırmacılar tarafından yeniden sınıflandırılarak yorumlanmıştır. Değerler eğitimi açısından üç başlık altında sınıflama yapılmış, eser içeriğine uygun olarak belirlenen değerler, araştırmacılar tarafından yeniden yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Değerler Eğitimi
Değerler
Menâkıbnâme

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 05.08.2019
Kabul Tarihi: 19.12.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.601998

The Examination Of Work Named “Menâkıb-1 Evliyâ” in Terms of Value Education

Abstract

In this study, Menâkıb-1 Evliyâ which is registered with the number of 45 Hk 1229/2 in Manisa Written Studies Library is analysed. The study consists of the tales that belong to Sümbül Sinan who is prompted to in his sect. Based on a work with a historical document society's cultural values and cultural treasures are examined. In the study, the values determined according to the work content was reclassified by the researchers. The classification was done under three headlines. From the point of values education. Beside the values determined according to the work content was reclassified by the researchers.

Keywords

Values Education
Values
Menâkıbnâme

About Article

Received: 05.08.2019
Accepted: 19.12.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.601998

^a Bu çalışma Manisa Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje No: 2018-011.

^b İletişim Yazarı: bilal.elbir@hotmail.com

^c Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0002-8865-1240.

^d Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-3578-6010.

^e Öğr. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili Bölüm Başkanlığı, ORCID: 0000-0001-6818-5759.

Giriş

Müreffeh ve huzurlu bir toplum yapısının temelini oluşmasında değişmeyen, bozulmayan toplum var oldukça ayakta olan âdet, gelenek-görenek ve inançlar önemli rol oynamaktadır. Toplumun sahip olduğu âdet, gelenek-görenek, inanç ve kültürün önemli bir bölümünü de değerler oluşturmaktadır. Değerlerin tutum ve davranışlara yön verme ve kararlarda etkili olma özelliği, önemli bir olgudur. Değer, bir sosyal grup veya toplumun üyelerinin çoğunluğu tarafından kendi varlık, birlik, işleyişlerinin devamını sağlamak ve sürdürmek için doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ortak düşünce, amaç, temel ahlakî ilke ya da inançlardır (MEB, 2005-b).

İlk kez 1918’de Znaniecki tarafından sosyal bilimler literatürüne kazandırılan değer kavramı, batı dillerinde Hint-Avrupa dil grubunun güç anlamına gelen *val* kökünden türetilen ve *valere* şeklini alan, daha sonra değer anlamında *Lâ valor* deyiimi olarak kullanılan bir kavramdır. Türkçe *teğmek* sözcüğünden türeyen “değer” kelimesi, bir nesnenin dengi, karşılığı ve ederi anlamlarını ifade etmektedir (Zengin, 2017).

Değerlerin toplumsal hayattaki yeri, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde de vurgulanmıştır. Küçük yaşlardan itibaren aileler çocuklarını genellikle olumlu davranışlara yönlendirirken tek ve kesin yazılı bir kaynaktan değil, daha çok yaşanan toplumun kabullendiği değerleri temel alırlar. Bunun sonucunda birey, yaşadığı toplumun birtakım değerlerini benimser ve davranışlarına yansır (Ağaoğlu, 2018). Değerler eğitimi üzerine literatürde pek çok çalışmaya (Açıkel, 2018; Ağaoğlu, 2018; Demir, 2018; Eren, 2018; Hotamışlı Dağ, 2018; Kaçmaz, 2018; Karasu, 2018; Karul, 2018; Kayıran, 2018; Senek, 2018; Yılmaz, 2018; Zengin, 2017; Emirhan, 2016; Esen, 2016; Topçu, 2016; Güleri, 2015; Çakın, 2014; Güven, 2014; Biçer, 2013; Kalaça, 2013; Memiş, 2013; Yılmaz, 2013; Moğul, 2012; Ulusoy ve Dilmaç, 2012; Yılmaz, 2012) rastlanmaktadır. Çalışmalarda merkeze alınan konunun değerler eğitimi ve değer aktarımı bağlamında incelendiği görülmektedir.

Literatürde değerler üzerine yapılan araştırmaların sistemli bir şekilde ilerlemesi adına birtakım sınıflandırmaların yapıldığı görülmektedir. Karşılaşılan sınıflandırmalarda en çok Nelson, Rokeach, Spranger ve Schwartz’a ait sınıflandırmalar kullanılmıştır. Nelson değerleri; bireysel değerler, grup değerleri ve sosyal değerler olarak üçe ayırmaktadır. Milton Rokeach tarafından yapılan Rokeach Değerler Envanteri isimiyle bilinen çalışmada değerler; temel değerler ve araç değerler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Spranger; estetik, teorik (bilimsel), ekonomik, siyasi, sosyal ve dini değer şeklinde değerleri altı temel gruba ayırarak incelemiştir. Schwartz ise değerleri; bireysel ve kültürel olmak üzere, iki düzeyde ele almıştır (Zengin, 2017).

Küreselleşme ile birlikte toplumlar değerleri üzerine düşünmeye, tartışmaya ve araştırmalar yapmaya başlamıştır. Yapılan araştırmalarla geçmişten günümüze aktarılan değerlerin neler olduğu incelendikçe her zaman diliminde insanların birtakım değerler hususunda aynı fikirleri paylaştığı, aynı değerlere ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu değerlerin tespiti ve yeni nesillere aktarımı bu açıdan oldukça önemli görülmektedir. Değerlerin taşınmasında edebî eserlerin yol gösterici ve etkileme gücünün oldukça yüksek olduğu bilinmektedir. Edebî metinlerle toplumun değerleri yaşatılır ve geleceğe aktarılır. Bu eserlerden biri de “menâkıbnâmeler”dir. Türk kültürü, inancı hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz, toplumun inançlarına, değer yargılarına, önemli şahsiyetlerine ait bilgileri bulabileceğimiz “menâkıbnâmeler”, Türk-İslam kültürü için önemli kaynaklardır.

"Menâkıbnâme" Yazın Terimleri Sözlüğü'nde "Din uluları ile ermiş kimselerin, yaşantılarını ve yaptıkları olağanüstü olayları anlatan yapıt." karşılığıyla açıklanmaktadır (YTS, 1974). Menâkıbnâmeler, GTS'de "Din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamları ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili hikâye." olarak açıklanan menkıbelerin yer aldığı eserlerdir. Tanımlardan anlaşılacağı üzere menâkıbnâmelere yüklenen bu anlam tasavvuf geleneğinin başlangıcıyla ilgili olmalıdır. XIII. yüzyıldan itibaren yazılan bu kurgusal metinler zamanla, içerisinde gerçeklik de barındırmaya başlamıştır. Zaman zaman menâkıbnâmeleri efsaneye yaklaştıran tanımlar da yapılmıştır. Max Luthi, özellikle olağanüstülük açısından efsane ve menâkıbnâmenin birbirine çok benzediğini savunmuştur (Luthi, 2003: 317). Efsane ve menâkıbnâme arasında benzerlik kuran diğer bir isim de Pertev Naili Boratav'dır. Boratav, efsanelere "menkabe" dendiğini söylemiştir (Boratav, 2000: 105).

IX. yüzyıldan itibaren tasavvuf büyükleri hakkındaki hikâyelerin sözlü gelenekte yaygınlaşmaya başlamasıyla yayılan menâkıbnâmeler, "menkabeleri anlatılarak adları çevreye yayılan sûfi şahsiyetler hakkındaki bazı bilgiler "tezkire", "reşehât", "tabakât" ve "nefehât" gibi farklı adlar taşıyan eserlerin içerisinde ele alınmış, X. yüzyılda tabakât kitaplarında değişik kişilerin yanı sıra sûfi şahsiyetlerin de terceme-i hâlleri yazıya aktarılmıştır (Gülerer,2013:238).

Türk edebiyat geleneğinde menâkıbnâme özelliği gösteren ilk eser Tezkire-i Satuk Buğra Han, Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın menkıbelerini içermektedir. İlerleyen dönemde menâkıbnâmelerin çoğunlukla tarikat şeyhleri ve halifeler üzerine yazıldığı görülmektedir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise bu gelenek yerini tarikat büyükleri dışındaki yerel şeyhler hakkında yazılan menâkıbnâmelere bırakarak yeni bir akımın başlamasını sağlamıştır.

Kahramanının hayatından hareketle dönemin sosyal, kültürel, siyasal hayatına dair pek çok güncel bilgiyi de içeren menâkıbnâmeler tarihe ışık tutabilecek sözlü ve yazılı ürünlerdir. Elbette ki bu noktada dikkat edilmesi gereken gerçek olmayan ya da uydurma denilebilecek içeriğin ayırt edilmesidir. Bu takdirde menâkıbnâmelerden bir tarih belgesi gibi yararlanmak mümkündür.

Menâkıbnâmeler, okuyan her kesimden insanın kolaylıkla anlayabileceği sade bir üslupla yazılmıştır. Dönemin edebî geleneklerine göre Arapça, Farsça kelime ve ifadeler kullanılarak yazılan bu eserler nesir ve kısa şiirlerden oluşturulmuştur (Mercan, 2003: 116). Menâkıbnâmeler, manzum ve manzum-mensur karışık veya sadece mensur olarak yazılmıştır. Öncelikle sözlü gelenekte ortaya çıkan menâkıbnâmeler daha sonra bir yazıcı tarafından derlenerek yazıya geçirilmiş olmalıdır. Yazıcılar tarafından bâb bâb veya hikâye hikâye tertip edilen menâkıbnâmelerde her bir bölüm için yapılan adlandırma da farklılık göstermektedir. Bu bölümlerin hepsi kendi içinde kronolojik bir yapıya sahiptir.

Menâkıbnâme yazımını iki gruba ayırarak ele almak mümkündür: Birincisi biyografik mahiyette oluşturulan menâkıbnâmeler, genellikle bir veli ile aynı dönemde yaşayan ya da velinin vefatının akabinde, onu görenler henüz hayatta iken yazıya aktarılmış anlatı gurubudur. Bu menkıbeleri derleyen kişiler, genellikle velinin tarikatı içerisinde olan kişilerdir. İkincisi derleme yoluyla oluşturulan menkıbelerdir. Birinci gurupta yer alan menâkıbnâmelerden farklı olan tarafı velinin vefatından uzun zaman geçtikten sonra yazıya aktarılmasıdır. Bazen gerçek olabileceği gibi genellikle hayâlî menkıbelerin aktarılması yoluyla teşekkül eden menâkıbnâmelerdir (Ocak, 1997: 30-39). Günümüze ulaşan menâkıbnâmelere bakıldığında sözlü kültürden derlenerek yazıya aktarılan bu eserlerin

yazarları tarafından topluluk önünde okunmak için yazıldıkları anlaşılmaktadır (Gülerer,2013:259).

Buradan hareketle bu çalışmanın amacı “Menâkıb-ı Evliyâ” adlı eserin transkripsiyonlu metninin oluşturulması ve değerler eğitimi açısından incelenmesidir. Eserin yazıldığı dönemdeki sözcük, dil ve üslup özelliklerini dikkate alarak metnini kurmak ve tarihi metnin değerler eğitimi açısından özelliklerini tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu çalışmada, Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi’nde 45 Hk 1229/2 numarada kayıtlı olan Menâkıb-ı Evliyâ adlı eser ele alınmıştır. Eser, Halveti Tarikatı içerisinde şeyhlik makâmına ulaşmış olan Sünbül Sinan’a ait menkıbeleri içermektedir.

Eserle ilgili yapılan literatür taraması sonucunda Emine Karahan tarafından 2016 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlanan “Yûsuf bin Yâkub’un Menâkıb-ı Şerîf ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye Adlı Eserinin İncelenmesi” ve Tuğba Özçelik tarafından Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlanan “Silsile-i Sünbülüyye (Metin- İnceleme)” başlıklı yüksek lisans tezleri tespit edilerek incelenmiştir. Emine Karahan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde metin, eserin matbu nüshası esas alınarak oluşturulmuştur.

Çalışmamızda kullanılan metin ise; Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi 45 Hk 1229/2 numarada kayıtlı olan Menâkıb-ı Evliyâ ile Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1372 numarada kayıtlı Tezkire-i Halvetiyye adlı nüshaların edisyon kritiğiyle oluşturulmuştur.

Yöntem

Araştırma Modeli

“Menâkıb-ı Evliyâ” adlı eserin değerler eğitimi açısından incelenmesi amacıyla yapılan bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma; algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama araçlarının kullanıldığı araştırmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45).

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizi olarak tanımlanan doküman incelemesi, tek başına veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013:217). Bu çalışmada, Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi’nde 45 Hk 1229/2 numarada kayıtlı olan Menâkıb-ı Evliyâ adlı eser ele alınmıştır. Eser Halvetî tarikâtı içerisinde şeyhlik makâmına ulaşmış olan Sünbül Sinan’a ait menkıbeleri içermektedir.

Eserle ilgili literatür taraması sonucunda eserin İstanbul Üniversitesinde başka bir nüshasının olduğu ve hakkında metin ve inceleme çalışmasının yapılmadığı tespit edilmiştir.

Ayrıca, araştırmada verilerin analizi yapılırken betimsel analiz yaklaşımından yararlanılmıştır. Betimsel analizde elde edilen veriler, daha önceden araştırmacı/araştırmacılar tarafından belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır.

Eser değerler eğitimi açısından incelenirken verilerin analizinde Çakın (2014)’ın “Gülşehrî’nin Mantuku’t-Tayr’ında Eğitim Değerleri ve Türkçe” isimli yüksek lisans tezinde kullandığı

değerlerin başlık isimleri mail yoluyla izin alınarak kullanılmış ancak eser içeriğine uygun olarak araştırmacılar tarafından yeniden sınıflama yapılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni edebiyat eserleri olup örneklem “Menâkıb-ı Evliyâ” adlı eser oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

“Menâkıb-ı Evliyâ” adlı eseri değerler eğitimi açısından incelemeyi amaçlayan bu çalışma, üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, eserin nüsha tespiti yapılarak varsa müellif hattına ulaşılması, ikinci aşamada, elde edilen nüshaların çeviri yazısının yapılması (edisyon kritiğinin) ve üçüncü aşamada ise, eserin değerler eğitimi açısından incelemesi şeklindedir.

“Menâkıb-ı Evliyâ” adlı eser değerler eğitimi açısından sınıflandırılırken 3 alt başlık belirlenmiştir. Bu başlıklar “Dinî ve Tasavvufî Değerler”, “Benimsenmesi Tavsiye Edilen Değerler” ve “Sakınılması Tavsiye Edilen Hususlar” şeklindedir. Çalışma sonunda eserde toplam 50 farklı başlık altında değerler tespit edilmiştir.

“Menâkıb-ı Evliyâ” adlı eserde tespit edilen değerler belirlenen alt başlıklara uygun olarak tasnif edilmiştir. Değerlerin eserde nasıl işlendiği belirlenmiş, yer aldıkları bölümler kayıt altına alınmıştır. Ardından yorumlanarak sonuçlara ulaşılmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde “Menâkıb-ı Evliyâ” adlı eserin değerler eğitimi açısından incelenmesi sonucunda oluşturulan alt başlıklara uygun sınıflandırmalar, her değere ilişkin açıklamalar ve eserde tespit edilen bölümler yer almaktadır.

I. Dinî ve Tasavvufî Değerler

1. Allah’a Şükretmek

Şükr kelimesi, sözlükte “görülen iyiliğe karşı gösterilen memnunluk, minnettarlık” (Devellioğlu, 2009: 1005) şeklinde ifade edilmektedir.

Menâkıbnâme’de Allah’a şükrün bir kulluk vazifesi olduğu, kulların hakkıyla şükrü eda edebilmelerinin mümkün olamayacağı vurgulanmıştır:

“(M 4-b) Selef-i şâlihîn, ve e’imme-i mütekkaddimîn tārîkına sâlik oldukları âhîr zamân üftâdelerine bir ni‘met-i ‘uzmâdur ki gice ve gündüz düpedüz cemî‘-i amellerin koyup bu ni‘mete şükr etseler biñde birin edâ idemeyeler. Beyt:

Tenimde her kılm bir dil olursa

Kılamam şükrini bin yıl olursa”

2. Peygambere Salât ve Selâm Getirmek

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e salât ve selâm getirmek emredilmiştir. Salât ve selâm pek çok farklı şekilde getirilebilir. Peygamber'e salât ve selâm getirme değerinin geçtiği metin parçası aşağıda verilmiştir:

“ Vasla-i şalavât keşîretü'l- berekât”

3. Peygambere İtaat ve Saygı

“Baş eğmek, emredileni yerine getirmek, söz dinlemek” anlamına gelen 'tav' kökünden türemiştir ve aynı manayı taşır.

“İtaat kavramı Kur'an-ı Kerim'de farklı form ve anlamlarda kullanılmıştır.” “Kur'an bu kavram çerçevesinde; ehl-i kitaba, kâfirlere, münafıklara, sözünde durmayanlara, azgınlara, sapıtanlara itaat edilmeyeceğini vurgulamıştır. (Akdemir, 2013: 425-442).”

Peygamber'e itaat ve saygı değerinin birlikte verildiğini incelediğimiz eserde görmek mümkündür:

“Merkez-i dâyre'-i nübüvvet kûtb-ı ufq-ı gayb u şehâdet sultân-ı serîrler sırr-ı “ Li ma'allâh burhân-ı münîr-i bî-iştibâh Muhammed Rasûla'llâh hazretlerine manşûr midur ki ümmet-i şeref ve rûtbetin harîm-i harem-i kurbete da'vet idüp (E 2-b) hil'at-i kerâmet ile teşrîf âyet: “küntüm hayra ümmetin uhrîcet li'n-nâsi” vaşfiyla tavşîf idüp “eş şeyhi fi kavmihi ke'ennebiyyü fi ümmetih” demekle ta'rîf eyledi. Beyt:

Hâce-i levlâk (M 2-a)ü sultân-ı rasûl

Muhtedâ-yı rehnümâ-yı cüz' ü kül

4. Ashâba Tâbi Olmak

Arapça, arkadaşlar anlamına gelen ashâb terim olarak Hz. Peygamber'in sohbetine katılan, hizmetinde bulunan insanları karşılamaktadır.

İncelediğimiz eserde ashâba tâbi olma bir değer olarak vurgulanmış ve hadislerle de desteklenmiştir:

“Ve dahî aşhâb ve ahhâb-ı ittibâ' ve eşâ'a ki her birisi câdde-i şerî'atde nücüm-ı hidâyet ve mādde-i tarîkatde rücüm-ı ehl-i 'avâyet olup “Aşhâbî k'ennücümü bi eyyihim iktedeytüm ihtedeytüm” muhtezâsı kübrâ-yı dîn ve muhtedâ-yı ehl-i yakîn olmağla ümmet-i merhûmeye hîdmet ü terbiyet itmışlerdür. Beyt:

Âl ü aşhâbeş nücüm-ı rāh-ı Hâk

Perde der şıdk u şafâ her yek sebak”

5. Evliyâ Sevgisi/ Saygısı

“Allah dostu” anlamına gelen bu tasavvufî terim erenler, veliler, ermiş kişiler için kullanılmaktadır. Evliyâlar genellikle kerâmetleri dilden dile dolaşan kimselerdir.

Evliyânın peygamberlerin vârisi olduğu, hürmet edilmesi, tavsiyelerinin mutlaka dikkate alınması gerektiği incelediğimiz Menâkıbnâme'de sıklıkla vurgulanmıştır.

“İşrâk-ı zemâyirde bî-nazîr idi. Tevhîde (E 15-b) müte‘allik gâzelleri vardır ve dervîşler eşnâ-yı zikirde teberrüken teyemmünen okurlardı bu beyitler anlaruñdur.”

6. Kur’an ve Sünnete Uymak

“Sözlükte “izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek” manalarındaki sünnet kelimesinin terim anlamı fıkıh, fıkıh usulü, hadis ve kelâm ilimlerinde farklılıklar göstermekle birlikte bunların hepsi Resûl-i Ekrem’le ilişkili olma veya onun yolunu izleme noktasında birleşir. Fıkıh usulü terminolojisinde sünnet öncelikle şer‘î hükümlerin meşruiyet delillerinden ikincisini ifade eder ve “Resûlullah’ın söz, fiil veya tasvipleri” (takrirleri) şeklinde tanımlanır. Kelâm ilminde sünnet “Hz. Peygamber ve ashabının itikad ve amelde takip ettikleri yol” anlamındadır” (Bedir, 2010: 153-154).

Kur’an ve sünnet İslam kültürü içerisinde sıklıkla birlikte zikredilmişlerdir. Menâkıbnâme’de de Kur’an ve sünnetin birbirini desteklediği, bunlara uymanın gereklilik olduğu belirtilmiştir:

“Her ‘aşrda meşâyih-ı hâlvetiyye ‘aleyhim es-selâm ve’t-tahıyye ‘ulüm-ı (E 3-b) zâhire ile ‘ulüm-ı bâtımayı cem’ idüp ‘akâ’id-i şâfiye ile uşûl-i şahîha-i şarîha üzre kitâb ve sünnete mütâba‘at ve icmâ‘-ı ümmete muvâfaqat ‘âdetleri olup her halleri delâ’il-i nakliyye ile müzeyyen ve şevâhid-i ‘akliyye ile mübeyyendür.”

7. Dünyadan El Etek Çekmek/ Zâhidlik

İsteksiz olmak, dünya arzularından vazgeçerek kendini Allah’a adanmak anlamına gelen “zühd” dünyayı terk etmektir. Mutasavvıflara göre zühd hem helal hem de haram da olabilmektedir (Altıntaş,1986: 165-166).

Menâkıbnâme’den alınan aşağıdaki örnek beyitlerde dünyadan el etek çeken kişilerin zahiren gamlı görünseler de gerçekte mutlu oldukları belirtilir:

“Bular şol bende-i dergâhdur ki
Olupdur bend-i gâmdan cânı âzâd”

8. Takvâ Sahibi Olmak

Bu kavram, insanın hem inanç yönünü hem de inancı gereği yapması gereken amellerini, işlerini, söz, fiil ve davranışlarını, güzel ahlakını, ibadet ve itaatini ifade eder.

Değerler eğitimi açısından incelediğimiz eserde takvâ değeri öne çıkarılmıştır. Tespit ettiğimiz örneklerde takvâ sahibi olarak idealize edilen kişilerin takvâ algılayışlarından detaylar verilmiştir:

“[Beyt:] âyet: “sebekât lehüm mina’llâhi’l-ñusnâ ve elzemehüm kelimetü’t-takvâ”

9. Ârif Olmak

“Ârif; ahlâkî ve mânevî arınma sayesinde sezgi gücü ve derunî tecrübe ile öğrenen, anlayandır. Âlimin zıddı câhil, ârifin zıddı münkirdir” (Uludağ, 1991: 361-362).

Ârif olmanın manevi bir eğitimle olduğu, önemli ariflerin ulaştıkları makamlara nasıl ulaştığı aşağıda eserden alınan örneklerde görülmektedir:

“Hayli ma‘rifetu’llāh ile ve dervīşlik ile ma‘rūfdur ve meşhūr ‘azīzdür.”

10. Peygambere İman ve Peygamber Sevgisi

Peygamberlere inanmak, imanın altı şartından biridir. “Peygamberi ilah kabul etmeden ve ona Allah'ın birtakım sıfat, güç ve yetkilerini atfetmeden, bir beşer kabul ederek itaat etmelidir. Ancak onun alelade bir beşer olmadığını da unutmamak gerekir” (Ağırman, 1996: 66).

Peygambere iman değerinin Allah'a iman değeriyle birlikte zikredildiği eserde görülür.:

“‘Ali bin Ebī Ṭālib radiya’llāhu ‘anhu ve kerrema’llāhu vechehu bir gün rasūl-i kibriyā Muḥammed Muştafā Şalla’llāhu ‘aleyhi Vesellem ḥuzūrına gelüp, yā rasūla’llāh, “dülni alā ve akrabu’ṭ-ṭariḫ ila’llāh ve efdaluhā ‘inda’llāhi ve esheluhā ‘alā ‘ibāda’llāhi” didi. (E 4-b) Ya‘ni beni bir ṭariḫa delālet eyle ki Allah te‘ālāya aḳreb ve ‘inda’llāh efdal-i vācib vallāhu kullarına eshel ḡayr-ı eṣ‘ab ola didi.”

11. Allah'ı Zikretmek

Sözlüklerde “anma, anılma” karşılığıyla verilen zikir tasavvufta Allah'ı anmak, tespih etmek anlamlarına gelmektedir. Menâkıbnâmeden alınan metinde Allah'ı zikretmenin sadece sözle yapılmaması, bütün varlıkların Allah'ı zikrettiği belirtilir:

“Şol ‘amel ki ben nübüvvette anuñla vāşıl oldum didi. ‘Ali raḏıya’llāhu ‘anhu ol ne [maḳūle] ‘ameldür diyü su‘āl idicek ḥazret-i bā nuşret-i müdāvemet zikru’llāhū fi’l-ḥalevāti. Ya‘ni tenhālarda zikru’llāha müdāvemetdür didi. Ḥazret-i ‘Ali daḡı hākezā “fazīletü’z-zıkr ve küllü’n-nāsi zākirün” ve ya‘ni zikru’llāhuñ nef’i çāḳ böyle midür ḡalbuki cem‘i ḡalḫ zākirlerdür didi. Faḡr-i ‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi vesellem vech-i arzında Allah Allah dir bir ādem var iken kıyāmet ḳopmaz!”

12. Allah'a İtaat ve İbadet Bilinci

“Bir Müslüman iman ettikten sonra, imanının gereklerini yerine getirmekle de sorumlu tutulmuştur. Dinimizde ibadet, Allah ile kul arasında kurulan bir ilişki, hatta kulun önemli bir vazifesidir” (Çelik, 2014: 204). Aşağıda eserden alınan örnek metinlerde Allah'a itaatın önemi ve gerçek kulluğun nasıl olması gerektiğine dikkat çekilmiştir:

“Neşr: Diledüm ki pādişāh ḥazretlerinüñ rikāb-ı hümāyün ve cenāb-ı sa‘ādetleri maḳrūn ve meymūnlarına ki ḡulūş-ı [‘ubūdiyyetüm] ‘ubūdiyyete ‘i’lām için bir laṭīf risāle te’lif eyleyem ki maẓmūn-ı menḳabet-i meşḡūnı ṭariḫ-ı ḡalvetiyyenüñ diyār-ı Rūm’a gelüp münteşir olmasına kimler bā’iş olmuşlardır.”

13. Aslına Kavuşma Arzusu

“Kâmil insanın görevi, sâlikin hayvanî rûhunun altında faal olan ve insânî rûhu etkisi altına alan; ilimden, ma‘rifetten, terbiyeden uzak rûhu eğitim ile terbiye ederek aslına dönüştürmektir. Bu da sâlikleri, Allah'ın dileği ve sünneti doğrultusunda eğitmek ve onlara en güzel şekilde örnek olmakla gerçekleşir” (Tenik, 2015: 437). Aşağıda eserden alınan örnekte kâmil insanlara yapılan ziyaretin, insanları olgunlaştıracağı aslına döndüreceği belirtilir:

“Neşr: Tā kim ziyāret olunan e‘azz-ı kirām ne maḳūle vācibü’l-iḥtirām kimesnelerdür zāhir olup ervāh-ı tayyibelerinden füyüzāt-ı rûḡāniyye ve fütūḡāt-ı rabbāniyyenüñ ziyāde ḡuşūlüne sebep ola.”

14. Kerâmet

“Sözlükte “iyi, ahlâklı ve cömert olmak” anlamına gelen kerâmet, kerem gibi masdar olup “iyilik, cömertlik” mânasında isim şeklinde de kullanılır. Sûfîler kerâmeti Allah Teâlâ’nın velî kuluna bir ikramı ve lutfu olarak kabul etmişler, Allah’ın kendisine itaat eden ve ona yaklaştırmaya çalışan velîlere bunu ihsan edeceğini söylemişlerdir. İlâhî bir lutuf olmakla beraber kerâmete mazhar olan bir velî kendisinden böyle bir hal zuhur ettiği için bu halin bir mekr, istidrâc ve ibtilâ olmasından korkar” (Uludağ, 2002: 265-268).

Menâkıbnâmede kerâmet değerinin kullanım sıklığı diğer değerlere göre oldukça fazladır. Maksud Dede, Çelebi Efendi gibi evliyâların gösterdiği kerâmetlerden örnekler aşağıda yer almaktadır:

“Rivâyet olunur ki Seyyid Yahyâ ‘âlem-i mişâlde kendüyi semâ-i dünyâyâ çıkmış ve dâmânına bir miqdâr gündüm alup cü-be-cü güşe-be-güşe şark u garba ve ‘Acem’e ve ‘Arab’a neşr eyler ki Şeyh Pîr Şadre’ d-dîn hâzretlerine vâkı’asın ‘arz itdükde kesret-i âşâr-ı hilâfet ve vefret-i envâr-ı velâyet ile ta’bîr eyler.”

15. Nefse Uymamak

Sözlükte nefis kelimesi; “ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular” olarak yer alır (Uludağ, 2006: 529-531).

İncelediğimiz eserde nefse uymanın insanı kötü duruma düşüreceği, değme pehlivanın nefsin elinden yakayı kurtaramayacağı belirtilmiştir:

“tarîk-ı şūfiyyeye ragbet ve kendü nefsi ile nice zamân mücâhede ve riyâzat idüp ba’dehü tarîk-ı Zeynü’ d-dîn-i hâfiyyeden bir kimesneye vâşıl olup ol tarîkden icâzet buldukdan sonra kânâ’at itmeyüp halvetiyyeden Şeyh Zâhir ki kaviiyyü’l-hâlet bir kimesne imiş.”

16. İcâzet

“Sözlükte ‘su akıtmak; helâl kılmak, izin vermek, onaylamak, geçerli kılmak’ gibi manalara gelen cevz kökünden türeyen icâzet, İbn Fâris’e göre “su akıtmak” şeklindeki anlamından hareketle ‘bir âlimin ilmini talebesine aktarması’ manasında terimleşmiştir” (Akınar, 2000: 393).

Tarîkat kültürü içerisinde icâzet almanın gereği ve öneminin vurgulandığı eserden örnekler aşağıda verilmiştir:

“‘‘Âkıbet hilâfet virüp Rûm iline gönderdi.”

17. Teslimiyet

“Teslimiyet; boyun eğmek, inkiyad etmek, itirazsız kabul etmek ve teslim olmak anlamında kullanılan bir kavramdır. İslam ve selâm ile aynı köktendir. Teslimiyet, kader tecellisini rızâ ile karşılamak; mukadderatı kabullenmek; başa geleni, içinde ve dışında bir değişiklik meydana gelmeden kabullenmektir” (Yılmaz, 1996: 30).

Teslimiyetin manevi eğitimdeki yerinin önemi aşağıdaki metinlerde belirtilmiştir:

“Fe’emmâ Mışra’: Çâre nîst der-in mes’ele-i illâ teslîm.”

18. Kaza Ve Kadere İman

Kaza ve kader kelimesi İslâm Ansiklopedisi'nde Yusuf Şevki Yavuz tarafından şu şekilde açıklanmıştır: "Allah'ın yaratıklarına ilişkin planını ve tabiatın işleyişini gerçekleştirmesini ifade etmek üzere literatürde kader ve kaza kelimeleri kullanılır. Sözlükte 'gücü yetmek; planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek; rızıkını daraltmak' gibi manalara gelen kader, 'Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi' diye tarif edilir" (Yavuz, 2001: 58-63).

Menâkıbnâme'den alınan aşağıdaki örnekte kaza kavramı yaratıcının iradesinin yansıması olarak aktarılmıştır:

"Kaẓā eliyle yazılmış cemī'-i eşyānuñ"

19. Fânî Olmak

"Ölümlü" ve "geçici" olmak anlamlarındaki kelime tasavvufta müridin nefsinden sıyrılmasını da ifade etmektedir.

İncelediğimiz eserden alınan aşağıdaki örnekte fani olma değeri Kur'an-ı Kerim'den bir âyetle desteklenerek açıklık getirilmiştir:

"Vücûdî şafhasına küllü men 'aleyhâ fân"

20. İnsan-ı Kâmil

Kâmil insan modeli tarîkatlarda öne çıkarılmıştır. Menâkıbnâme'den alınan aşağıdaki bölümlerde Halvetîlik ve tasavvuf kültürü içerisinde başat velilerden örnekler verilmiştir:

"Sünbül Efendi merhûm "Eger Çelebi Efendi'ye irişmesem aña irâdet getürürdüm." diyü şehâdet idermiş. Ve Çelebi Efendi'nün bir halîfesi dağı 'Uşşâklı 'Ala'addîn Efendi'dür gayet ulu 'azîzdür."

21. Huşû İçinde Olmak

"Tevâzu ile aynı manaya gelen huşû, Hakk'a boyun eğmektir. Kalbin yumuşaklık ve inceliğine bağlı olarak kişinin yüce Tanrı'ya alçakgönüllülük göstermesi ve itaat etmesidir. Huşû'nun yeri kalptir" (Altıntaş,1986: 158).

İncelediğimiz eserde huşû içinde olma değeri tasavvuf kültüründen örneklerle pekiştirilmiştir. "İnsan huşûsunu en zor şartlar altında bile bozmamalıdır" görüşü eserde vurgulanmıştır:

"Merhûmuñ 'âdet-i kerîmesi eşnâ-yı va'zda mübârek gözlerin yummak idi. Hemân isti'âze ile şürü' eyler(E 27-b) cāmî'ün kıymetin bir miqdâr istimâ' idüp ol dağı taşra bağılu imiş. Gitmek isteyüp cāmî'ün miftâhların getirüp [şeyh] Efendi gitdügün zamânda cāmî'i açık kıomayasın berk idesin diyü nidâ eyler. Merhûm gözleriñ açup görür ki cāmî'de benî âdemden bir ferd kıalmamış kıapatma yorur. Var git birkaç âyet-i kerîme tefsîrini nakl itmek niyyetiyle şürü' itdüm."

22. Töve

“Sehl et-Tüsterî, ‘Tövbe kulun günahını unutmamasıdır’ derken Cüneyd-i Bağdâdî tövbeyi, ‘Kulun günahını unutmamasıdır’ şeklinde tarif etmiştir. Sehl’in tarifi henüz sülûkün başında olan ve günaha bulaşması ihtimali bulunan müridlerle, Cüneyd’in tarifi, Allah’ın büyüklüğü düşüncesine dalan ve O’nu zikretme halinde bulunan hakikat ehli ve âriflerle ilgilidir” (Uludağ, 2012: 2814-285).

Tövbe, incelediğimiz eserde yapılması gereken bir davranış biçimi olarak tanımlanmıştır:

“Nice müddet ‘ilm-i zâhirde hîdmet ve mevâli’-i ‘izâm ile şöbet idüp yanlarında tamâm-ı rağbet üzre ‘ayş ü ‘işrete meşgûl iken bir gice vâkı’asında kıyâmet kıpmuş (E 31-a) görüp kendüye envâ’-ı ‘ukûbet iderler biñ dürlü tazarru’ u i’tizâr ve tevbe istiğfâr ile h’âbdan bîdâr olup”

23. Posta Oturmak

Post kelimesi kaynaklarda şu şekilde açıklanır; “deri, kabuk, cilt” manasına gelen Farsça post kelimesi Türkçe’de “hayvan derisi” anlamında kullanılır. Küçük ve büyük baş hayvan derisinden yapılan minder ve seccadeye post veya pösteki (püsteki) denir. Şeyhin oturduğu post mensup bulunduğu tarikatın pîrinin makamıdır ve şeyh posta oturmakla tarîkat pîrini temsil eder.” (Arpaguş, 2007: 332-333).

Tasavvuf geleneği içerisinde posta oturmanın bazen istihâreyle yapılabileceği aşağıdaki örnekte belirtilmiştir:

“Hâzret-i Şeyh dahı vefât eyler ‘acabâ seccâde kime naşîb ola diyü dervîşler muntazır iken Merkez Efendi gelüp vâlid-i merhûm dahı istihâre kılup (E 31-b) Merkezün cülûsın muhakkak ma’lûm idicek tevakkuf lâzım gelüp zîrâ merhûm Merkez fenâsı gâlib kimesne idi ve şüretâ fenâ üzre pelâs-püş idi ekşer-i nâs taraf-ı hîlâfda olup hâkâret ile nazar iderlerdi. Ve seccadeye lâyıq degül i’tikâd iderlerdi.”

24. Hidâyet

Hidâyet kelimesi masdar olarak “doğru yola girmek, doğru yolu göstermek” anlamında, isim olarak ise “doğru yol, kılavuzluk” anlamlarında kullanılır ve “amaca ulaştıracak yolu gösterme, bu yol için kılavuzluk etme” şeklinde tanımlanabilir (Yavuz, 1998: 473-477).

İnsanları hidayete ulaştırmanın bir görev olarak yapıldığına dair örnekler aşağıdaki metinde yer almaktadır:

“Tâ kim ihtilâf itlâfa mübeddel ve şikâk vifâka muhavvel olduqdan sonra Merkez’den dahı mücâz olup bir cânibe irşâda müteveccih oldılar.”

25. Seyr ü Sülûk

“Sözlükte “yola girmek, yolda yürümek; (bir şey) başka bir şeyin içine nüfuz etmek, katılmak, intikal etmek” anlamlarına gelen sülûk kelimesi tasavvufta “insanı Hakk’a ulaştıran tavır, amel, ibadet, fiil, hareket ve davranış tarzları” mânasında kullanılmıştır. Tasavvuf “sülûk ilmi” şeklinde tarif edilir. Bu ilmin konusu, tâlibin Hakk’a erme yeteneğini kazanmak için nefsinin dünya kirlilerinden arındırması, ahlâkını düzeltmesi ve güzelleştirmesi, amacı da nefsinin ve rabbini bilmesidir” (Uludağ, 2010: 127-128).

Seyr ü sülûk üzere olan birinin yanlış işler yapmayacağı aşağıdaki örnek metinde aktarılır:

“Bu niyyet üzre (E 32-a) istiḥāre idicek Rūm ilinde Yanya nām bir gūşeden nidā gelüp bu cānibde teşnedil ṭālibler ve seyr ü sūlūka rāğıblar vardur.”

26. Kur'an ve Sünnete Uymak

“Sözlükte “izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek” mânalarındaki sünnet kelimesinin terim anlamı fıkıh, fıkıh usulü, hadis ve kelâm ilimlerinde farklılıklar göstermekle birlikte bunların hepsi Resûl-i Ekrem’le ilişkili olma veya onun yolunu izleme noktasında birleşir” (Bedir,2010: 150-153). Kur'an ve sünnete uygun bir hayat sürmek her Müslümanın benimsemesi gereken bir tavidir:

“Emr-i Bārī te‘ālā böyle cārīdür ki varup ihyā-yı ṭarīḫ ve icrā-yı sünnet idesün diyü işāret vāḳı‘ olur.”

27. Allah'ın Rızasını Gözetmek

Menâkıbnâmeden alınan aşığadaki metinde Allah rızasını gözetten her kişinin kurtuluşa ereceği vurgulanmıştır:

“Za‘īm-i nādān merḥūm şeyḫe üç aḳçe cihet ile bir imāmet teklīf ider. Merḥūm daḫı bizim ḫidmetimize muḥarrer cihet dünyā degüldür “in ecriye illā ‘ala’llāh” bizim ḫidmetimiz gayrısınadır diyü ḫikmete ḫavāle idüp şūretā ḫabūl eyler.”

28. Ferâset

“Görüş, tahmin ve anlamada, dikkatli düşünüp isabet etme demektir. Mutasavvıflar bu ifadeyi gaybın görülmesine, yakinin mūkaşefesine, isabetli görüşlere, kalplerine doğan samimi hislere, dinî tefekkürün sonucunda ortaya çıkan aklî hükümlere ve nâil olunan makamlara hamlederler” (Altıntaş,1986: 156).

Ferâset sahibi bir kişinin doğru tercihlerde bulunacağı metinde açıklanmıştır:

“Ferâsetle bildüm ki sâbıḳā imām bu kimesne olup baña teklīf itmişler meger faḳıru’l-ḫāl ehl-i ‘ıyāl imiş hemān niyyet itdüm ki imāmeti kendüm idem ve cümle vazıfeyi yine ol imām-ı ‘atīḳ olan faḳıre virem.”

29. Biat Etmek

“Türkçede biat şeklinde kullanılan kelimenin Arapça aslı bey’attır. Bey’at “satmak; satın almak” mânasındaki bey’ masdarına bağlı olarak “yöneticilik tevdi etmek, birinin yöneticiliğini benimsemek” anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber döneminde daha çok dinî hükümlere bağlı kalmak ve Resûlullah’a itaat etmek anlamında kullanılan biat, Hz. Ebû Bekir’in halife seçilmesinden itibaren sonraki kullanışlarına esas olacak siyāsî bir mahiyet kazanmış, bir devlet başkanını seçme yahut seçilmiş veya bu makama herhangi bir yolla gelmiş devlet başkanına bağlılık sunma anlamında kullanılmaya başlanmıştır” (Kallek, 1992: 120-122):

“Birkaç günden sonra imāma bir ḫaber [cezbe] irüşüp bi‘at eyledi. Ve eṭrāfdan fevc fevc ṭālibler gelüp bi‘at itdiler.”

30. *Mâsivâ*

“Sözlükte ‘şey’ anlamına gelen mâ ile ‘başka, gayr’ anlamındaki sivâ kelimesinden türetilmiş bir tabir olan mâsivâ mâsivallah, mâsive’l-Hak şeklinde de kullanılır. Tasavvuf yoluna yeni girmiş veya bu yolda olmakla birlikte vahdet makamına erememiş sâlikler Hakk’ın varlığı (vücûd) ve Hakk’ın gayrinin varlığı (mevcûdat) olarak iki varlık görür. Bu bağlamda Cenâb-ı Hakk’ın ahadiyyet mertebelerinden sonraki bütün mertebelerde ve âlemlerdeki zuhuru mâsivâdır” (Uludağ, 2003: 76).

İncelediğimiz eserden alınan aşağıdaki örnekte mâsivânın bazı mutasavvıflara hiç uğramadığı belirtilmiştir:

“Didüm mübârek başın salup ne ’aceb elhamdüli’llâh kırk yıldur ki namâz içre qalbime mâsivâ gelmiş degüldür diyü terk-i hâtırâ terğîb ile te’dîb eylediler.”

31. *Her Şeyin Allah’ın Hükümü İle Olduğuna İnanmak*

Menâkıbnâmeden alınan aşağıdaki metinde her şeyin Allah’ın hükümü ile olduğuna inanmanın itikadi olarak önemine vurgu yapılmıştır:

“(M 21-b) Yanya’da meşhûrdur ki Preveze’ye kâfir galebe idüp hîşârı almak muhaqqak olup Müslümânlardan hîşâr içre on sekiz adam qalup topları dahı batıl olup cümlesi bedhâl olucaq vâlid-i merhûm bir gece ıztırâb u iltihâb ile hâbdan bîdâr olup dervîşleri ile el fisâr itdiler. Hâqîr gitdiklerin idrâk iderüm rivâyet olunur ki vardıkları gibi ahlâ tûb tûfenge bakmayup tûgrı hîşâr içre girüp kendü eliyle bir tûb çeküp bismi’llâh diyüp atup hikmet-i İlâhiyye qapudânları olan kimesneye râst gelüp nice kâfir helâk ider. Müslümânlara kuvvet gelüp hîşârdan taşra çıkup kâfirüñ metrislerün başup sūfîler tevhîde başladılar. (E 34-b) Vâlid-i merhûm siyâh şemle ile bedenler üzre çıkup Allah didüğü gibi Türk’üñ şeytânı geldi diyü hemân münhezim olurlar.”

32. *Dünyaya Gönül Vermemek*

Tasavvufta nefle mücadelenin yollarından biri de, dünyaya gönül vermemek, maddeden ilgiyi kesmektir. Bu, sufileri dünyadan tamamen ayrılmaya kadar götürmektedir. Dünyaya gönül verenlerin pişman olacağı aşağıdaki örnekte açıklanmıştır:

“ Ben ne hîdmetkâr ve ne maḥdûm oldum kâşki gelmeseydüm ‘âleme ma’dûm oldum kâşki”

33. *Dünyaya Aldanmamak*

“Tasavvuf düşüncesinde dünyâ kavramı, insan bilincinin farklı seviyelerine göre farklı şekillerde anlaşılmıştır. Sūfîlerin tasavvuftaki bilinç türleri olarak ortaya koydukları avâm, havâss ve ehass gruplamasına göre dünyâ karşısındaki tutumun da değiştiği görülmektedir. Sūfîlerin avâmın dünyâ algısını âfet, havâssın dünyâ algısını nîmet, ehassın dünyâ algısını âyet olarak gördükleri söylenebilir” (Erginli, 2006:361).

Menâkıbnâmeden alınan aşağıdaki metinde dünyaya aldanmayan insanların kurtuluşu ereceği vurgulanmıştır:

“Evvelâ bu kelâm ‘âlem-i vahdetüñ lezzetinden müfâraḳat tezekkür olındığı zamânda lisân-ı hâlden qâle gelmişdir.(M 23-a) Ve şâniyen şerâiyî-ı ni’met-i vücûd ki edâsında nice ehl-i şühûd ‘âciz ve mertebe-i kemâle er kimesne hâ’iz olmuşdur. Maḳâm-ı ‘âczde vârid olmuş kelâmdur. Ve şâlişen bu kelâm maḳâmında denilmiş degüldür. Muḳtezâ-yı ba’z-ı hâldür. Bu mertebede faḫr-i ‘âlem Muhammed

sallā'llāhu te'ālā 'aleyhi vesellem “yā leyte Rabbī Muḥammedin lem yuḥalleḳu Muḥammeden” (E 36-b) demişdür.”

34. *Dua Bilinci*

“Dua kelimesi, “çağırma, seslenmek, istemek; yardım talep etmek” mânasındaki da'vet ve da'vâ kelimeleri gibi masdar olup, “küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vâki olan talep ve niyaz” anlamında isim olarak da kullanılır. İslâm literatüründe ise Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tâzim duyguları içinde lutuf ve yardımını dilemesini ifade eder”(Cilacı, 1994: 529).

İncelediğimiz eserden alınan metinlerde duanın kulluk bilinci içerisinde yapılması gerektiği belirtilmiştir:

“İnde zikrū'ş-şālihīn tenezzülü'r-raḥme” mücibince feyz-i Bārī yarı kılp nāzırına nuşret u dil-i bī-ğıl sāmī'ne sekīnet ü ṭamā niyyet müyesser ola. Şi'r: “

Mā inne medeḥtü Muḥammedin bi-meḳālī

Lākinne medeḥtü maḳāletī bi-Muḥammedin”

35. *Şeriat, Tarikat, Hakikat*

Şeriat kelimesi şer' kökünden türemiştir. “Bir semavî dine dayanan hükümler bütünü” anlamında kullanıldığı belirtilmektedir (Türcan, 2010: 571-574).

Tarikat: “Aynı dinin içinde birtakım yorum ve uygulama farklılıklarına dayanan, bazı ilkelerde birbirinden ayrılan Tanrı'ya ulaşma ve onu tanıma yollarından her biri. Hakikat: “Gerçek, gerçeklik” olarak açıklanmaktadır:

“İlāhī bunlar hürmetine ben nācārī nefis ü şeytān ve dünyā vü hevā şerlerinden ḥalāş idüp şerī'at ve tarīkat ve ḥaḳīkat ve ma'rifet nūrları ile münevver eyle. Belūmi dilimde ḳıl lisānumda degül. Ve ma'rifetüm derūnumda ḳıl zebānumda degül.”

II. *Benimsenmesi Tavsiye Edilen Değerler*

1. *Merhamet*

Kelime, “acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf anlamında isim olarak kullanılan merhamet ve aynı manadaki rahmet kelimeleri öncelikle Allah'ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanlarını ifade etmekte, bunun yanında insanlarda bulunan, onları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevk eden acıma duygusunu belirtmektedir. İslâmî kaynaklarda merhamet kavramı genellikle rahmet kelimesiyle ifade edilir. Ancak Türkçede merhamet hem Allah'a hem insanlara, rahmet ise özellikle Allah'a nispet edilerek kullanılır.” (Çağrı, 2004: 184-185) şeklinde açıklanmıştır.

Menâkıbnâmeden alınan aşağıdaki metinde merhamet kâmil insan olmanın en önemli belirtisi olarak anılmıştır.:

“(M 17-a) Ve her ḳanda gitse tenhā giderdi yüzünde envār-ı velāyet ve āşār-ı hidāyet dirāḥşān idi. Sūnnete ri'āyet idüp ḥımāra binerdi ve yanına torba ile mevcūd olan meyvelerden götürüp nā-bāliḡ oḡlancıklara virürdi. Ve ḡāhi ba'zı mekteplere gelüp eger eṭfāl sebaḳların almış bulunsa (E 28-a)

mu'allime minnet idüp şefâ'at iderdi. Ve eţfâli mesrûr olsunlar diyü âzâd itdürürdü ve benim için hayr du'â idüñ siz ma'sûmlar siz dağı mükellef olmaduñuz du'âlaruñ müstecâbdur bu yüzi kara şağalı ağ 'âşî koca için du'â eyleñ böyle ki kıyâmetde yüzi ağ ola diyüp ağlardı. Yâ Rab bu ma'sûmlaruñ du'âsın redd eyleme diyü tazarru' iderdi.”

2. Aile Kurmak

“Kur'an ve sünnete göre aile dikkat edilmesi gereken, her bir üyesiyle bir fonksiyon icra eden, toplumu ayakta tutan bir kurumdur” (Teyfurov, 2014:241-258):

“şeyhüñ vaşıyyeti üzre kerîmesi Şafıyye Hâtun'ı nikâhlayup otuz üç yıl seccâde-i irşâdda kâyim oldılar.”

3. İlim Sahibi Olmak

Aşağıdaki metinde Hazreti Ali'nin ilim sahibi olmasına atıf yapılmıştır:

“ ‘Âlim-i 'ilm 'Alî”

4. Adâlet

“Adâlet, “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak (Allah hakkında kullanıldığında ‘şirk koşmak’)” gibi manalara gelen bir masdar-isimdir. Adâlet, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde genellikle “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” gibi anlamlarda kullanılmıştır” (Çağrı, 1988: 341-343):

“Pâdişâh-ı dîn ü devlet mâh-ı burc-ı 'adl ü dâd

Âfitâb-ı evc-i rif'at Hâzret-i Sultân Murâd.”

5. Fazilet/Cömertlik

“Fazilet kelimesinin türetildiği fazl kelimesi masdar olarak “artmak, fazlalaşmak, üstün olmak”, isim olarak ise “eksikliğin (naks) zıddı, artık, fazlalık, ihsan” gibi manalara gelir. Klasik sözlüklerde fazlın ileri derecesine fazilet dendiği belirtilmiştir” (Çağrı, 1995: 268-271).

“Cömert, Farsça cevân-merd kelimesinden Türkçeleştirilmiştir. Cömertlik kavramı İslâm ahlâkı literatüründe genellikle sehâ, sehâvet ve cüd terimleriyle ifade edilir. Sehâ ve sehâvet sözlükte “ocağın, içinde kolaylıkla ateş yakılacak şekilde geniş tutulması ve yanmakta olan ateşin alev ve dumanının kolayca yükselmesine imkân hazırlanması” anlamına gelir. Bu manadan hareketle gönül zenginliği ve genişliğine de sehâvet denilmiştir” (Çağrı, 1993: 72-73):

“Fuzalâ merci'idür südde-i fazl u keremi”

6. Doğruluk/Dürüstlük

Doğruluk ve dürüstlük erdemi mutasavvıfların en önemli vasıflarından birisi olarak metinde belirtilmiştir:

“ Şulehâ melce'idür 'izzet ile hâk-i deri”

7. Tevâzu

Alçakgönüllülük anlamına gelen tevâzu, Hakk'a boyun eğmektir. "İşte âhîret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. (En güzel) âkıbet, takvâ sahiplerinindir" (el-Kasas, 83):

"Neşr: Diyü ervâh-ı kudsiyyenüñ te'yîdâtı ile mü'eyyed olup gâh u bî-gâh esb-i tevâzu'a süvâr ve evliyâ-i kibârüñ mezârât-ı müteberrikelerine geşt ü güzâr itmek."

8. Nâm Sahibi Olmak

Nâm kelimesi sözlükte "ad, ün" gibi anlamlara gelir. Aşağıda eserden alınan örnekte iyi nam sahibi olmanın önemi açıklanmıştır:

"Ve Mollâ Pîr Mehmed Erzincânî ki cümleden pîr-i pîş-i kadem-i cemîlü'l-şiyem 'azîzdür. Mesned-i sa'âdetimiz olan Çelebi Efendi'nün şeyhidür. Zîkr-i Çelebi hâlîfe kuddise sırruhu. Çelebi hâlîfe Aksaray'da mütevellid olup Şeyh Cemâlü'ddîn Aksarayî ki 'ulemâ içre te'lîfât u taşnîfât ile ma'rûf ve Hâzret-i Ebî Bekr rağıya'llâhu 'anhu neslinden olmağla mevşüfdür anuñ evlâdındandır. Kâzî'askerzâde olduğıçün Çelebi diyü şöhret bulmuşdur. Mağlaşları Cemâlî-yi Hâlvetîdür. Merhûm müftî 'Ali Çelebî'nün ki hâlâ mevcûd olan mevle'l-mevâlî iftihârü'l-ehâlî Fazl Efendi'nün vâlididür ve Pîrî Paşa ki merhûm Sultân Süleymân'ün maqbûl vezîridür. Çelebi hâlîfenüñ 'ammleri olup cedd-i a'lâları Cemâlü'ddîn'e nisbet olup bunlara Cemâlî- (M 6-a) zâdeler derler."

9. Hayırseverlik

Hayırseverlik kelimesi "Hayırsever olma durumu, iyilikseverlik, yardımseverlik, hayırperverlik" anlamlarına gelmektedir:

"Sultân Bâyezid'in [Bâyezid'den] Yedi Kule semtinde Kızlar Kilisesi demekle ma'rûf güşe-i istid'â idüp pâdişah dağı 'atâ idüp bir 'azîm hankâh-ı 'uzlet-penâh ve 'imâret ve câmi' ve medrese ve hamâm binâ idüp Çelebi Efendi hâzretleri toğuz yıl miqdârı teşrîf idüp etrâf-ı [etrâf u] eknâfdan kavâbil-i rûzgâr olanlar şem'-i cem'ine pervâne-vâr cemî'[cem'] olup"

10. Yardımseverlik

"Yardımseverlik, önemli ve yaygın bir toplumsal değerdir. Toplumsal hayatta karşılaşılan ve çözümünde zorlanan problemler, yardımlaşma yoluyla kolaylıkla çözülür. İnsanlar çok farklı konularda birilerine yardım edebilirler. Yardım ilişkisinde taraflardan birisini yardımsever, diğer tarafı ise yardıma muhtaç kesim oluşturur" (Vatandaş, 2003: 149-160):

"Ve Çelebi Efendi'nün bir hâlîfesi dağı Şeyh Erdebilî Sinan'dur ki Ayasofya kırbunda kendüye gelen şadekât ile bir zâviye binâ idüp kemâ yenbağî evkâfiñ ta'yîn itmişdür."

11. Kadirşinaslık

Sözlükte "Değerbilirlik, iyilikbilirlik" şeklinde ifade edilir. İnsanlara değer verip kıymetlerini bilerek davranma olarak da tarif edilen kadirşinaslık herkese layık olduğu değeri vermektir:

"İllâ fî zamâninâ Çelebi hâlîfe gelür huşuşan cedd-i a'lâsı hâzret-i şiddîk-ı ekber dağı oldı [ol] seyyidü'l-beşer ile hem baş [ve hem pisterdür] pister diyü pâdişah hâzretleri şeyhe kırk biñ aqça ile bir

ester ve kırık nefer dervîşe ellişer filori in‘âm idüp ‘ämme-i erkân-ı devlet ve a‘yân-ı salţanat-ı ümerâ ve dahı vüzerâ ve kâdı ‘askerler gelüp hazret-i şeyhi Üsküdar’a geçürürler.”

12. Çalışkanlık

Sözlükte “Çalışkan olma durumu, faaliyet” şeklinde belirtilmiştir. Çalışkanlık yapılan her işin hakkını vermek demektir:

“Ba‘dehü hâmmâm binâ idüp ol eţrâfa merkez-i vilâyet diyü bir memleket olmuştur.”

13. İhlas Ve Samimiyet

Sözlükte isim olarak “Temiz sevgi ve yürekten bağlılık” şeklinde ifade edilen ihlas kelimesi dini anlamda ise “İbadetlerdeki içtenlik” şeklinde açıklanmıştır.

Samimiyet kelimesi isim olarak “içtenlik” anlamında kullanılmaktadır. Aynı zamanda sözlükte “Senli benli olma durumu, samimilik” şeklinde ifade edilmiştir.

İncelediğimiz eserde ihlas kavramı karşılaştırmalı olarak aktarılmıştır:

“Ebu’s-su‘üd Efendi cenâzesine geldükde dünyâda bî-riyâ bu kimesneyi (E 30-a) görmüşdüñ diyüp namâzın kıldılar.”

14. Anne Babaya İtaat

Anne ve babaya itaat Kur’an-ı Kerim’de geçen bir konudur. "Biz, insana, ana-babasına iyilikte bulunmayı tavsiye ettik. Özellikle de anasını tavsiye ederiz ki, o, kat kat zaafa düşerek ona hamile kalmış, emzirmesi de tam iki sene sürmüştür. Binaenaleyh; bana ve ana-babana şükret. " (Lokman, 31/14). Aşağıdaki metinlerde ana babaya itaatın insan üzerinde önemli bir sorumluluk oluşturduğu belirtilmiştir:

“Cihân içre odur hayru’l-veled kim

Ri‘âyet ide haqq-ı vâlideyni

Huķūķı anlaruñ üstünde çokdur

Ķoma âdem iseñ boynuñda deyni

Şu kim cāndan saña dir Ķurratü’l-‘ayn

Sen anuñ hıdmetin bil farz-ı ‘ayn”

15. Adına Ölümsüz Bir Eser Bırakma

“Kâmil odur ki; koya dünyada bir eser, eseri olmayanın yerinde yeller eser” diyen Mevlânâ’nın da işaret ettiği gibi insanın dünyaya geliş amaçlarından biri de insanlara hayırlı işler yapmaktır. Menâkıbnâme’de adına ölümsüz bir eser bırakan kişiler yüceltilmiştir:

“Nice ‘aded te’lîf ü taşnîfi kırup Lüğat-ı Ķâmūsı Türkî’ye terceme idüp seksen cüz’i bir ‘azîm kitâb olmuştur. (E 30-b) Cemî’-i ‘ulemâ vücûdına râğıblar olup ve kâtibler tutup nüshasın almağa tâlîblerdür. Kendülerden sonra çok mu‘ammer olmayup intikâl itmişlerdür. El-Ķamdü lil’İlâhi Rabbü’l-‘âlemîn bir dâ’î-yi haķır merhûm Merkez Efendi’ye irişüp nice dersler ta’lîm buyurdıklarından sonra tefsîr-i şerîfde süre-i kevşeri teberrük ü teyemmünen kırâ’at itdürmüşlerdür.”

III. Sakinilmesi Tavsiye Edilen Değerler

1. Dedikodu/Kovuculuk

“Başkalarını çekiştirmek ve kınamak üzere yapılan konuşma, kov, gıybet, kılükal” . Dedikodu dinen yasaklanan davranışlar arasındadır. “... Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O hâlde Allah’tan korkun...” (el-Hucurât, 12)

İncelediğimiz eserde dedikodunun tarihte yolaçtığı olumsuz bir durum anlatılarak insanlara nasihat edilmiştir:

“Merhûm Sultân Mehemmed’ün vezîri Aḥmed Paşa [Sultan] Bâyezid’i gâhî [vâlidine] gamz idüp belki katline remz idermiş.”

2. Önyargılı Olmak

Sözlükte “Bir şeyi yeterince bilmeden varılmış kanı; önceden verilmiş yargı” ve “bireyde başka bireylere, toplumsal kümelere karşı sevgi ya da düşmanlık duygusu uyanmasına yol açan, koşullanmış bir duygusal tutumu yansıtan yalınkat inanç, kanı, genelleme” şeklinde açıklanmıştır. Menâkıbnâme’de önyargının olumsuzluğu örneklendirilerek aktarılmıştır:

“Neşr: Çelebi Efendi’nün enfâs-ı tayyibelerine vâşıl olanlardan kimesne mahrûm kalmamışdır. Her biri isti’dâdı miqdârı tārîkatden ḥişsedâr olmuşdur. Velâkin kemâl-i zuhûr ile ‘âlemde meşhûr olanların birisi Şeyh Velî’dür ki anuñ zamânında yetmiş bin mürîde kisve giydirmişdür. Şeyh Dâvud anuñ mürîdidür ki mehdî olmak töhmetiyle katl olunup şehîd olmuşdur. Fi’l-vâkı’a mâbeynlerinde bir güft ü gû olup [cümlesi içre ḥatâ vü gâlat vâkı olup] şîrât-ı müstakîm (E 16-b) üzre hâdî vü mühtedî dimegi ta’birde takşîr idüp ḥâricde mehdî ma’nâsın işâ’a itdiler. Kazâ-yı İlâhî ile sebep-i murâdları oldı. Allâhümme ‘âfinâ.”

3. Gaflete Düşme

“Sözlükte ‘terk etmek, önemsememek’ anlamında masdar ve ‘dalginlik, dikkatsizlik, yanılma, ihmal’ mânâsında isim olan gaflet kelimesi, ‘bir şeyin gerekliliği ortada iken bunun idrak edilememesi’ ‘nefsin kendi arzusuna uyması, zamanın boş geçirilmesi’ ‘yeterince uyanık ve dikkatli davranılmadığı için insana arız olan yanılma hali’ şeklinde tarif edilmiştir” (Uludağ, 1996: 283-284).

Kur’an-ı Kerim’de maddî ve manevî menfaatlerini bilen insanlara “zâkir” ve “ehl-i zikir”, bundan habersiz olanlara da “gafil” denilmiştir. Gaflet “unutma ve yanılma” anlamlarına da gelse de bir şeyi bile bile terk etmek gaflettir (Uludağ, 1996: 283-284). Aşağıdaki metinlerde gaflete düşen kişilerin yaptığı yanlışlıklar örnek verilerek nasihat edilmiştir:

“Ben Ḥazret-i Şeyḥ’den inâbet idüp Gelibolu’ya şîlâya vardum. Kazâ-i İlâhî ile bir civâna [şâhib-i cemâle ‘alâka idüp] ol kadar mübtelâ oldum ki bir an qarâr ve istikrârum kalmayup gice ve gündüz [kârum] girye vü zârî ve ‘aql ü fikrüm târ u mâr idi. Bir gün çâr u nâ-çâr ol dilber-i şîvekâr ile bir ḥammâmda cem’ olmağa qavl-i qarâr idüp ḥammâma vardum. Civân muḳaddemâ gelüp ḥalvete fûta aşmış işidüp hezâr şevḳile

4. Küçümseme

Allah katında üstünlük yalnızca “takvâ” ilemdir. Bu sebeple yaratılanı küçük görmek en büyük günahlardan biridir.

İncelediğimiz eserde insanları küçümsemenin yanlışlığına dair örnekler aşağıda verilmiştir:

“Ekşeri muhâlefet idüp (E 29-b) merhûmuñ meşhûr u nâmdâr hulefâsı bî-nihâye degül mi diyü Merkezi tahfif itdiler.”

5. Cehalet

“Cehl gibi “bilmemek, bilgi ve görgüden yoksun olmak” anlamında bir mastar olup isim olarak da kullanılır. Kur’an’ın ilk inen âyetlerinde kalem kullanmanın ve Allah’ın insana bilmediği şeyleri öğretmesinin öneminin vurgulanması (bk. el-Alak 96/4-5), dolaylı olarak cehâletin insan için en başta gelen kusur ve tehlikelerden biri olduğunu göstermektedir” (Çağırıcı, 1993: 218-219):

“Ne bilsün ma‘rifet hâlini cühhâl

Bağarlar seblet ü rîş-i libâsa”

Sonuç ve Öneriler

“Menâkıb-ı Evliyâ” adlı eserin değerler eğitimi açısından incelenmesi amacıyla yapılan bu araştırmada elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi 45 Hk 1229/2 numarada kayıtlı olan Menâkıb-ı Evliyâ ile Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1372 numarada kayıtlı Tezkire-i Halvetiyye adlı nüshaların edisyon kritiğiyle çalışmamızın ana malzemesini teşkil eden bir metin oluşturulmuştur.
2. Oluşturduğumuz metin değerler eğitimi açısından “Dinî ve Tasavvufî Değerler”, “Benimsenmesi Tavsiye Edilen Değerler” ve “Sakınılması Tavsiye Edilen Hususlar” ana başlıkları altında incelenmiştir.
3. “Dinî ve Tasavvufî Değerler” başlığında 35 farklı alt başlık oluşturulmuş ve bu alt başlıklar altında 98 adet örnek tespit edilmiştir.
4. “Benimsenmesi Tavsiye Edilen Değerler” başlığında 15 farklı alt başlık oluşturulmuş ve bu alt başlıklar altında 24 adet örnek tespit edilmiştir.
5. “Sakınılması Tavsiye Edilen Hususlar” alt başlığında ise 5 farklı alt başlık oluşturulmuş ve bu alt başlıklar altında 6 adet örnek tespit edilmiştir.
6. Çalışmamızın metni bir menâkıbnâme olması sebebiyle en fazla örneğe Dinî ve Tasavvufî Değerler başlığında ulaşılmıştır.
7. “Takvâ Sahibi Olmak”, “Evliyâ Sevgisi/Saygısı”, “Ârif Olmak” ve “Kerâmet” alt başlıkları metinde en fazla örneklenen alt başlıklardır. Bunun sebebi metnin tasavvufî bir özellik göstermesidir.
8. “Sakınılması Tavsiye Edilen Hususlar” alt başlığında oldukça az sayıda örneğin olması çalışma metnimizdeki kişilerin insan-ı kâmil/ ideal insanı sembolize etmeleriyle ilişkilidir.

9. "Benimsenmesi Tavsiye Edilen Değerler" başlığı altında oluşturulan 15 alt başlıktaki örnekler incelendiğinde bahsi geçen değerlerin günümüzde de önemini koruduğu görülmektedir.

Gerek oluşturuldukları dönemin sosyal hayatına gerekse tarihine ışık tutmaları açısından menâkıbnâmelerin, özellikle, değerler eğitimi ekseninde incelenmesinin bir gereklilik olduğu söylenebilir. Bu sonuçlardan hareketle;

Diğer menâkıbnâmelerin de değerler eğitimi açısından incelenmesi;

Menâkıbnâmelerde tespit edilen değerlerin günümüz değerleriyle ilişkisinin farklı disiplinler tarafından irdelenmesi;

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ders müfredatına alınan değerlerin tespiti yapılırken menâkıbnâmelerdeki değerlerin de gözden geçirilmesi;

Okullarda öncelikli olarak Türk Dili Edebiyatı ve Tarih öğretmenlerinin derslerde menâkıbnâmelerden nasıl yararlanabileceklerine dair hizmet içi eğitim ve seminerler verilmesi önerileri getirilmiştir.

Kaynakça

- Açıkel, F. (2018), *Yunus Emre'nin Eserlerinde Değerler Eğitimi Unsurları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Ağaoğlu, H. D. (2018), *Bahaeddin Özkışı'nin Eserlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Ağırman, C. (1996), Tasavvuf Terbiye/Eğitim Sürecinde Nûh ve Gemi Metaforu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 65-73.
- Akdemir, F. (2013), Kur'an'da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mahiyeti, *Kelam Araştırmaları*, 425-442.
- Akpınar, C. (2000), "İcazet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 21,393-400.
- Altıntaş, H. (1986), *Tasavvuf Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Bedir, M. (2010), "Sünnet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, .28, 150-153.
- Biçer, S.(2013), *Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif Ersoy'a Ait Safahat Adlı Eserin İncelenmesi*(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Boratav, P. N. (2000), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Cilacı, O. (1994), "Dua", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 9, 529-530.
- Çağrıncı, M. (1988), "Adalet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1, 341-343.
- Çağrıncı, M. (1989), "Ahlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2, 1-9.
- Çağrıncı, M. (1993), "Cömertlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 8, 72-73.
- Çağrıncı, M. (1995), "Fazilet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 12, 268-271.

- Çağrı, M. (2004), "Merhamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 29, 184-185.
- Çakın, M. B. (2014), *Gülşehrî'nin Mantık't-Tayr'ında Eğitim Değerleri Ve Türkçe* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Çelik, Y. (2014), Kur'an'da İbadet, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 203-219, Erzurum.
- Demir, F. (2018), *Değer Öğretimi Yaklaşımlarına Göre Hayat Bilgisi Dersinde Değerler Eğitimi* (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Devellioğlu, F. (2009), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Emirhan, T. (2016), *Değerler Eğitimi Bağlamında Yavuz Bahadıroğlu'nun Çocuk Romanları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Eren, E. (2018), *Okul öncesinde değerler eğitiminin program, öğretmen ve aile görüşleri açısından incelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Erginli, Z. (2006), Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), s.117-181.
- Esen, Ş. (2016), *Memduh Şevket Esenal'ın Hikâyelerinin Söz Varlığı ve Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Gülerer, S. (2013), "Türk Kültüründe Menâkıbnâmeler ve Menâkıbnâme Yazıcılığı", *Tarih Okulu Dergisi*, XVI, 233-262.
- GÜLERİ, M. (2015), *Değerler Eğitimi Açısından Lutfiyye-i Vehbi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum.
- Güven, A. Z. (2014), *Değerler Eğitimi ve Türkçe Derslerinde Değerlerin Kullanımı*, Palet Yayınları, Konya.
- Hotamışlı Dağ, B. (2018), *İslâmi Dönem Anadolu Türk Destanlarından "Müseyyeb-Nâme, Battal-Nâme, Danişmend-Nâme ve Saltık-Nâme"nin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Kaçmaz, G. (2018), *Cahit Zarifoğlu'nun Masallarının Değerler Eğitimi Ve Söz Varlığı Açısından İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Kalaça, H. (2013), *Türk Atasözleriyle Değerler Eğitimi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kallek, C. (1992), "Biat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 6, 120-124.
- Karahan, E. (2016), *Yûsufbin Yâkub'un Menâkıb-ı Şerîf ve Tarîkatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarîkat-ı Aliyye-i Halvetiyye Adlı Eserinin İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul.
- Karasu, H. (2018), *İlkokula uyarlanmış Dede Dorkut hikâyelerinde değerler eğitimi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Karul, Ü. (2018), *Hibetü'l Hakayık'ın Necip Asım Neşri ve Eserde Verilen Değerler Eğitimi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Kayıran, D. (2018), *Okul Öncesine Yönelik Değerler Eğitimi Program Tasarısının Hazırlanması Ve Etkililiğinin Değerlendirilmesi* (Basılmamış Doktora Tezi), Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Luthi, M. (2003), Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra gibi Türlerden Farkı (Çeviren: Sevengül Sönmez), *Halkbilimde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Hazr. Eker vd., Millî Folklor Yayınları, 314- 319, Ankara.
- Meb, 2005-b, *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı.*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Memiş, Y.S. (2013), *Âşık Şeref Taşlıova'dan Derlenen Halk Hikâyelerinde Değerler Eğitimi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Mercan, İ. H. (2003), "Türk Tarihinin Kaynaklarından Olan Bazı Menâkıbnâme ve Gazavâtnameler Hakkında", *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 107-130.
- Moğul, S. (2012), *Mehmet Akif Ersoy'un Safahat İsimli Eserinin Türkçe Eğitimi Ve Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Ocak, A. Y.(1997), *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıpnameler, Metodolojik Bir Yaklaşım.*: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özçelik, T. (2018), *Silsile-i Sünbüliyye (Metin- İnceleme)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kocaeli.
- Senek, S. (2018), *Aytül Akal'ın Masallarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Tdk (Türk Dil Kurumu) (2009), *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- Tdk (Türk Dil Kurumu) (2011), *Türkçe Sözlük*. (11. Baskı), TDK Yayınları, Ankara.
- Tenik, A. (2015), Tasavvuf Terbiye/Eğitim Sürecinde Nûh ve Gemi Metaforu, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 9, 425-440.
- Teyfurov, M. (2014), Kur'an-ı Kerim'de Aile Yapısı, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 & 4, 241-258.
- Topçu, F. (2016), *Saltuknâme'nin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Türcan, T. (2010), "Şeriat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 38, 571-574.
- Uludağ, S.(1991), "Arif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 3, 361-362.
- Uludağ, S. (1996), "Firaset", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 13, 116-117.
- Uludağ, S. (1997), "Halvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 15, 386-387.
- Uludağ, S.(1997), "Halvetiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 15, 393-395.

- Uludağ, S. (2002), "Kerâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 25, 265-268.
- Uludağ, S. (2003), "Masiva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 28, 76.
- Uludağ, S. (2006), "Nefis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 32, 2526-529.
- Uludağ, S. (2010), "Süluk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 38, 127-128.
- Uludağ, S. (2010), "Takva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 39, 484-486.
- Uludağ, S. (2012), "Tövbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 41, 285-288.
- Ulusoy, K.; Dilmaç, B. (2012), *Değerler Eğitimi*, Pegem Akademi Yayıncılık, 2012, İstanbul.
- Vatandaş, C. (2003), Toplumsal Bir Değer Olarak "Yardımlaşma" ve Dilenciler, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 149-160.
- Yavuz, Y. Ş. (1998), "Hidayet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 17, 473-477.
- Yavuz, Y. Ş. (2001), "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 24, 58-63.
- Yıldırım A. ; Şimşek H. (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yılmaz, A. (2018), *Değerler Eğitimi Bağlamında Aytül Akal'ın Çocuk Romanları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Yılmaz, E. (2012), *Ziya Gökalp'in Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Üniversitesi, Trabzon.
- Yılmaz, H. K. (1996), Teslimiyet, *Altınoluk Dergisi*, 129, 30.
- Yılmaz, M. (2013), "Değerler Eğitimi ve Okul Etkinlikleri", Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Yûsuf b. Yâkub, *Tezkire-i Halvetiyye*, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi, no: 01372.
- Zengin, G. (2017), *Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnâmesi'nde Değerler Eğitimi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çalışanların Çevresel Tutkusunun Yeşil Davranışları Üzerindeki Etkisi

Gökhan Akandere ^a

Özet

Araştırmanın temel konusu, spor ve sağlık hizmeti çalışanı 60 kadın ve 80 erkek katılımcının yeşil davranışlarının ve çevresel tutkularının birbirlerine olan etkisinin belirlenmesidir. Araştırma verileri demografik sorular ve yeşil davranış ve çevresel tutku ölçekleri aracılığıyla elde edildi. Elde edilen veriler açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuş ve doğrulanan model üzerinde çevresel tutkunun yeşil davranışa olan etkinin belirlenmesinde yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, çevresel tutkunun yeşil davranışları yerine getirilmesinde önemli bir rol oynadığı ve üzerinde anlamlı ve olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. İşletmeler, çalışanların psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak için yatırımlar, kişilerarası ve teknik iş becerilerini geliştirmek için eğitim yoluyla olumlu bir çalışma ortamı yaratabilecektir. Yine araştırma, bir çalışanın çevresel aktivizm, sürdürülebilirlik ve korunma konusunda olumlu duyguları varsa çevre yanlısı davranışlarını artırabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak bu araştırma, çalışanların çevre yanlısı davranışlarının sonuçlarının açıklanmasında çevresel tutkunun zorunlu rolünü göstererek literatüre katkıda sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Çevresel Tutku
Yeşil Davranış
Çevre Dostu Davranış
Yapısal Eşitlik Modellemesi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.10.2019
Kabul Tarihi: 16.12.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.628077

Impact of Employees' Environmental Passion on Their Green Behaviors

Abstract

The main subject of the research was to determine the effects of green behaviors and environmental passions of 60 female and 80 male participants who are sports and health service employees. The results of the research were obtained there demographic questions and scales of passion for green behavior and interpretation. The data obtained were subjected to descriptive and confirmatory factor analysis, and in the case where the effect of the current passion on green behavior was determined in the validated model, equality modeling is here. According to the findings of the research, we played something in our relationship with them and are sought by leaders; Businesses will be able to create a working environment for training by choosing investments, interpersonal and technical workers skills for employees' psychological teams. Again, research can enhance an employee's pro-behavior that surrounds positive emotions about maintaining, protecting and protecting. As a result, this study aims to investigate the literature by showing the compulsory role of passion while the results of the pro-environmental behaviors of the employees can be explained.

Keywords

Environmental Passion
Green Behavior
Eco-Friendly Behavior
Structural Equation Modeling

About Article

Received: 01.10.2019
Accepted: 16.12.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.628077

Giriş

İklim değişikliği, çevre ve insanlığın karşılaştığı en büyük risk oluşturan küresel bir sorundur. İnsan davranışı, sera gazı emisyonları, kirlilik ve doğal kaynakların hammadde ve enerji kullanımı nedeniyle birçok çevre sorununa neden olmaktadır. İşletmeler çevresel bozulma ve kirlenmenin uzun vadeli sonuçlarını ele almak ve duyarlılıklarını ve sorumluluklarını arttırmak için baskı altındadır. Hükümetler işletmeleri çevresel mevzuat ve düzenlemelere uymaya zorlamaktadır. Küresel kuruluşlar, hem itibar hem de artan rekabet avantajı açısından çevresel sürdürülebilirliğe ilişkin yararları ve fırsatları kademeli olarak kabul etmiş ve daha sürdürülebilir çalışma faaliyetlerini benimsemeye başlamıştır (Darnall vd., 2008).

Ancak, yalnızca bu sistemleri benimsemek yetersizdir. İklim değişikliğinin büyük oranda insan faaliyetlerinden kaynaklandığı ve çevre programlarının başarısının çalışanların davranışlarına bağlı olduğu bilinmektedir (Daily vd., 2009). Çevre programlarının başarısı genellikle çalışanların davranışlarına bağlı olduğu göz önüne alındığında, çalışanları çevresel davranışlarda bulunmaya teşvik etmek günümüz küresel ekonomisinde işletmeler için kritik bir öneme sahiptir.

Lamm vd., (2013) bu perspektifi, organizasyonların sürdürülebilirlik başarısının büyük ölçüde bireysel çabalara bağlı olduğunu iddia ederek desteklemektedir. Bu, stratejik girişimlerin bireysel çalışanların aktif desteği ve katılımı olmadan uygulanamayacağını göstermektedir. Bir bireyin kararının etkisi küçük görünebilir, ancak toplamda bu etki önemli olacaktır. İşyerinde geri dönüşüm, koruma ve atık azaltma davranışları gibi çevresel yanlı davranışları teşvik etmek, sadece kuruluşların yeşil imajlarına katkıda bulunmayacak, aynı zamanda iklim değişikliğini olumlu yönde etkileyecek ve daha fazla çevresel bozulmayı önleyecektir.

Birçok firma için, proaktif çevre yönetimine geçiş, sadece hükümetlerden değil, müşterilerden, çalışanlardan ve rakiplerden de gelen baskılar tarafından yönlendirilmektedir (Berry ve Rondinelli, 1998). Küresel işletmelerin yeşil kalkınma stratejisini geliştirme öncülüğünde, gittikçe daha fazla sayıda çalışan, işverenlerinin aktif çevre uygulamalarını işletme süreçlerinde yerine getirilmesini giderek daha fazla talep etmektedir. Ulusal Çevre Yöneticileri Birliği (NAEM 2009) tarafından yapılan bir ankete göre katılımcıların % 36'sının yeşil şirketler için çalışmanın kendileri için artı bir değer oluşturacağını düşündüklerini belirtilmektedir.

Çalışanların bakış açısına göre, kuruluşlarından alınan çevresel destek belki de kuruluşun doğal çevreyi korumalarına yardımcı olma taahhüdünün en iyi ifadesidir. Bir işletmecinin çevresel konularla ilgilenme değerleri ve kabiliyeti, çevresel kararlar vermesini ve uygulanmasını doğrudan belirler (Papagiannakis ve Lioukas, 2012). Sonuç olarak, bu yöneticiler sürdürülebilirlik puanlarını ve ekonomik rekabet edebilirliği arttırırken aynı zamanda kirlilik sorunlarına da eşzamanlı olarak çevresel çözümler aramaktadırlar (Porter ve Linde, 1995).

Genel olarak çalışanlar, işyerinde evde olduğu gibi aynı finansal ilgiye sahip değildir. Genellikle iş yerinde kullanılan cihazların enerji kullanımlarına dikkat etmeyebilirler (Carrico ve Riemer, 2011).

Literatürde, çalışanların işyerinde çevresel yanlı davranışlarını araştıran araştırma sayısı oldukça azdır. Araştırmada bu boşluğu doldurmaya ve çevresel tutkunun çalışanların işyerindeki yeşil davranışlarına etkisiyle kuruluşlar içinde çevresel yanlı davranışları geliştirmeye odaklanma çağrısına yanıt verilmeye çalışılmıştır.

Çevre yanlısı davranış, yeşil davranış, geri dönüşüm, kaynakların rasyonel kullanımı, çevresel girişimlere katılım, daha sürdürülebilir politikalar gibi çevreye olabildiğince az zarar veren, çevreye yarar sağlayan ve işletmenin çevresel performansını artıracabilecek bilinçli, bireysel ve isteğe bağlı/gönüllü sosyal davranışlar/iş yapma eylemleridir (Stern, 2000; Ramus ve Steger, 2000; Ramus ve Killner, 2007; Russell ve Griffiths, 2008; Boiral, 2009, Steg ve Vlek, 2009; De Roeck ve Farooq, 2017).

Bu bağlamda yeşil davranışın çevresel performansın önemli bir belirleyicisi olduğu varsayımı, çalışanların çevreye karşı sorumlu davranışlar gerçekleştirerek iş gereksinimlerinin ötesine geçtiği, kuruluşlarının çevresel verimliliğini geliştirmelerine yardımcı oldukları fikri olduğu söylenebilir.

Ayrıca literatürde çevresel işyeri davranışları, çevresel üretken işyeri davranışları (Ciocirlan, 2016), işyerinde çevre dostu davranış (Saifulina ve Carballo-Penela, 2017), çalışanların yeşil uygulamaları (Chan vd., 2014), sürdürülebilir çalışma tarzları (Greene vd., 2014) ve çevre yönetimi uygulamaları (Paille vd., 2013) yeni terimler kavramlaştırılmaktadır.

Yeşil davranış uygulamaları, işe yürüme (Adams vd., 2017), çevresel etkinliklere katılım (Tsai vd., 2016), yeşil konular hakkında meslektaşlarına yardımcı olma (Paille vd., 2016), enerji azaltma faaliyetleri (Lo vd., 2012b), geri dönüşüm, ışıkları ve elektrikli aletleri kapatmak (Aizawa vd., 2008), seyahat etmek yerine video konferanslar yapmak, toplu taşıma araçlarını kullanmak (Gardner ve Abraham, 2010), yeniden kullanılabilir bardak ve şişelerden içmek gibi davranışlar (Tsai vd., 2016), su ve enerji tasarrufu hakkında bilinçlendirmek, israfı azaltmaya teşvik etmek, çevresel konular, küresel ısınma riski ve iş ortamının faaliyetlerinin etkilerini nasıl azaltabileceği hakkında eğitim programları geliştirmek, kağıtları çift taraflı yazdırarak kullanmak (Fu vd., 2017), atık yönetimi (Liu vd., 2017), enerji tüketimi (Berardi, 2017), yeşil ürünlerin satın alınması (Ramayah vd., 2010) gibi faaliyetleri kapsamaktadır.

Bir çalışanın işyerindeki yeşil davranış, geri dönüşüm, atık yönetimi, enerji tüketiminde azalma veya bilinçli olarak eylemlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkisini en aza indirmeyi amaçlayan diğer davranışlar gibi uygulamaları içerir (Wang vd., 2016). Bireysel düzeyde bu faaliyetler önemsiz gibi görünse de, bir kurumun genel çevresel performansı üzerinde büyük bir kümülatif etki oluşturabilir.

Erbaşı (2019), yeşil davranış ölçeği geliştirmeye yönelik yapmış olduğu araştırmada, yeşil davranış boyutlarını, çevresel duyarlılık, çevresel katılım, ekonomik duyarlılık, yeşil satın alma, teknolojik duyarlılık olarak beş boyutta değerlendirmiştir. Literatürde yer alan yeşil davranışların temel olarak boyutları aşağıdaki gibidir (Barr vd., 2003, Ramus ve Killmer 2007, Sun vd., 2012, Asilsoy, 2012; Lopez-Mosquera vd., 2015; Asilsoy ve Oktay, 2016; Asilsoy ve Oktay, 2018):

- Enerji tasarrufu: daha fazla ısıtma yerine daha fazla kıyafet kullanma, yüksek verimli ampuller kullanma, binalar için çift camlı pencereler kullanma, enerji tasarruflu cihazlar ve beyaz eşya kullanma, sıcak su sıcaklığını düşürme, enerjiyi korumak için ısıtmayı düşük tutma, lambaları kapatma ve azaltma, kullanılmayan odalarda ısı ve bina izolasyonu,
- Su tasarrufu: alınan banyo ve duş sayısını azaltma, banyo yerine duş alma, sabunlamada muslukları kapatma, bulaşıkları yıkarken muslukları kapatma, dişleri fırçalarken muslukları kapatma, daha az suya ihtiyaç duyan bitkileri kullanma, sifon ve benzeri sistemlerde su kullanımı azaltma,
- Atık yönetimi: kağıtları yeniden kullanma, pil kullanımını azaltma, plastik şişeleri geri dönüştürme, bahçe atıklarını kompost etme, teneke kutu geri dönüşümü, cam ve kağıtları

geri dönüştürme, camı yeniden kullanma, mobilya ve giysileri bağışlama,

•Çalışan katılımı: çevresel karar alma sürecine katılım, çevre kampanyalarına katılım, çevre aktivisti ve benzeri davranışlar,

•Sürdürülebilir ulaşım: araba yerine toplu taşıma araçlarını kullanmak, kısa mesafeleri yürümek, araba kullanmak yerine bisiklet kullanmak,

•Yeşil tüketim: alışveriş için kendi çantasını kullanmak, yerel olarak üretilen yiyecekleri satın almak, geri dönüştürülmüş tuvalet kağıdı satın almak, daha az paketlenmiş ürünler satın almak, organik ürünler satın almak, aerosol ve toksik deterjan kullanmaktan kaçınmak, geri dönüştürülmüş kağıt almak, yerel bir mağazadan satın almak,

Ren vd., (2017), yeşil insan kaynakları yönetimi stratejilerinin, çalışanların çevreye yönelik isteğe bağlı davranışlarını motive edebileceğini iddia etmektedir. Yöneticiler bu stratejilerle, çalışanlarla yakın ilişkiler kurar, çevresel değerleri yayar, çevresel davranışları modeller ve çalışanları işyerinde çevreye duyarlı davranışlar geliştirmeye teşvik eder (Robertson ve Baring, 2013).

Blok vd., (2015), kamu sektöründe (yeşil üniversite), liderlerin yeşil davranışları destekleyerek çalışanların yeşil davranışlarını etkileyebileceği sonucuna varmıştır. Bu bağlamda, çevre için algılanan örgütsel desteğin ve çevresel/yeşil davranış ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir (Lamm vd., 2015; Temminck vd., 2015). Çalışanların kurumları tarafından desteklendiklerini düşündüklerinde ve çevresel davranışların yararını anladıklarında, çevreye karşı sorumlu davranmaya daha yatkın olacaktır (Alt ve Spitzbeck, 2016).

Çalışanların çevre eğitimi, ülkelerin (Gunasekaran ve Gallea, 2012) ve işletmelerin (Wagner, 2011) çevre uyumluluğunu artırmak için kullandıkları önemli bir uygulamadır. Örneğin, Meksika, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan gibi gelişmiş ülkeler, iş planlaması ve karar vermede aynı anda ekonomik büyüme, çevre koruma ve sosyal eşitliği içerecek şekilde tasarlanmış Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Eğitimi programları uygulamaktadır (Daily vd., 2012).

Çevresel faaliyetler için eğitim, çalışanların gönüllü davranmalarını ve çevresel değerlerin yayılmasını teşvik eder (Boiral, 2009). Özellikle, bu strateji çalışanlara yeşil bilgi ve becerileri aktarmaya, olumsuz çevresel etkileri anlamaya ve en aza indirmeye yardımcı olmaktadır. Böylece işletmeler, çalışanların çevresel sorunları tanıma yeteneğini arttırmaktadır.

Bu bağlamda eğitim programları çok çeşitli ve teknik bilgilerin iletilmesi, sosyalleşme, yeni fikirlerin kabulü gibi birçok amaca sahip olduğu söylenebilmektedir.

Sarkis vd., (2010) eko tasarım metodolojileri ve teknikleri, yaşam döngüsü değerlendirmesi, malzemelerin geri dönüşümü ve yeniden kullanımı ve atıkların atılması gibi çevresel eğitim örnekleri sunmaktadır. Çevresel inisiyatifleri yaymak isteyen kuruluşlar için Sarkis vd., (2010) çevresel eğitim programlarının yeni zihniyetin sağlanmasına yardımcı olabileceğini ve çalışanların yeni eko-fikirler ve davranışlar üretmelerine yardımcı olması için odaklanmaları gerektiğini savunmaktadır. Son olarak, Sarkis vd., (2010) eğitimin kurum içindeki tüm çalışanların karar alma yeteneklerini geliştirmek için güçlü bir yol sunduğunu belirtmektedir.

Yöneticilerin çevreye yönelik yapılan uygulamalarla ilgi geri bildirim yapması, çalışanların bilgi, beceri ve yeteneklerini arttırmaya yardımcı olacaktır (Masri ve Jaaron, 2017). Bu da çalışanların çevresel sorumluluk alma konusundaki motivasyonlarını artırabilir (Govindarajulu ve Daily, 2004). Bu nedenle, çalışanların çevresel performanslarını ve faaliyetlerini izlemek ve değerlendirmek, çalışanların çevre hakkında net bilgi edinmelerine, yeşil gönüllü davranışları benimsemelerine yardımcı olabilecektir (Pinzone vd., 2016).

Pinzone vd., (2016), çalışanların gönüllü eko davranışlarının iyileştirilmesinde çevresel faaliyetlerin, beceri ve yetkinliklerin değerlendirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Bir diğer önemli yeşil uygulama da yeşil çalışanların katılımıyla yeşil ekipler oluşturmaktır. Yeşil ekipler, çalışanlara proaktif kirlilik önleme çabalarına aktif olarak katkıda bulunmaları için ilham verecektir (Govindarajulu ve Daily, 2004). Ayrıca, çalışanların çevre sorunlarıyla ilgili karar ve önerilerde bulunmalarına izin verilirse, çevresel faaliyetlerde gönüllü olarak yer almaya daha istekli olabileceklerdir (Pinzone vd., 2016). Bu bağlamda işletmeler çalışanlarını yeşil davranışlara teşvik etmek için, çalışan katılımını teşvik etmeleri gerekmektedir. Çalışanlar şirketlerini çevre dostu programlara katılıyor olarak algıladıklarında, çevresel olarak olumlu davranış sergileme olasılığı da artmaktadır (Raineri ve Paille, 2016).

Yüksek düzeyde kurumsal güven ve çalışan refahının, çalışanların işyerinde destekleyici yeşil davranışlarda bulunma olasılığını artırabileceğini tespit edilmiştir. Ayrıca, daha olumlu bir refah duygusunun, çalışanların işyerinde yeşil davranışlarda bulunma olasılıklarının daha yüksek olması ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Danna ve Griffin, 1999).

İşletmeler iyi gelişmiş bir ödüllendirme yapısıyla, çevre konularında çalışanların katkılarına değer verdiklerini ve çalışanların bireysel ve gönüllü olarak çevre sorunlarına yenilikçi çözümler bulmalarını sağlayabilmektedir. Sonuç olarak, işletmenin çevresel hedefleriyle tutarlı bir şekilde hareket etmek için ödüllendirilen çalışanların, yönetimin yeşil davranışı desteklediğini algıladıkları görülmektedir.

Çevresel tutku, bireyin kontrolü altında kalan ve tutkunun hedefi olan aktivite veya ilişkide bulunma motivasyonu ile sonuçlanan olumlu bir duyguyu yansıtır (Vallerand vd., 2007). Çevre tutkusu, çevre yanlısı davranışlarda bulunmak isteyen bireylerin sahip olduğu olumlu bir duygu ve çevreyi iyileştirme davranışlarında bulunma olarak tanımlanmaktadır (Robertson ve Barling, 2013).

Çevresel tutkunu sahip çalışanların, çevre yanlısı davranışlarda bulunduğunu gösteren nedenler bulunmaktadır. Birincisi, çevre tutkusu, çevreyi korumaya katkıda bulunarak bir fark yaratma konusunda enerji, olumlu duygular ve ilham dolu bir deneyimdir (Vallerand vd., 2003). Bu deneyimle, çevre tutkusu olan ve kendini tanımlayan çevre dostu eylemlere dönüşür. (Vallerand vd., 2007). İkincisi, çevresel tutku ahlaki bir davranış olduğundan, ahlaki davranış çevre yanlısı davranışı etkilemektedir (Stern, 2000). Üçüncüsü, çevresel tutku olumlu bir duygu olduğundan, önceki çalışmaların önerdiği gibi olumlu duygular bir çalışanın çevresel davranışını etkilemektedir (Robertson ve Barling, 2013). Çevresel tutkusu bir fark yaratmak bağlamında, çevre yanlısı faaliyetleri tetikleyecektir.

Hipotez 1: *Çalışanların çevresel tutkuları, yeşil davranışlarını etkilemektedir.*

Yöntem

Araştırmanın temel konusu, çalışanların yeşil davranışlarının ve çevresel tutkularının ilişkisinin incelenmesidir. Ayrıca yeşil davranış ve çevresel tutku değişkenlerinin birbirlerine olan etkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya Spor ve sağlık hizmeti çalışanı 60 kadın ve 80 erkek dahil edilmiştir. Araştırma evreninden örneklem ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Bu araştırma betimsel tarama modelinde desteklendi. Araştırma verileri demografik sorular ve yeşil davranış ve çevresel tutku ölçekleri aracılığıyla elde edildi. Elde edilen verilerin analizinde yeşil davranış ve çevresel tutku ölçekleri açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış ve çevresel tutkunun yeşil davranışa olan etkisi yapısal eşitlik model ve path analiziyle tespit edilmiştir. Araştırmanın örnekleme Konya ilinde

bulunan spor ve sağlık merkezinde çalışan personelden oluşmaktadır.

Araştırmanın Modeli

Geliştirilen model, çalışanların çevreye karşı olan tutkularının işyeri yeşil davranışlarını nasıl etkilediğine dairdir. Şekil 1’de araştırmada önerilen model gösterilmiştir.

Şekil 1. Önerilen Model

Veri Toplama Aracı

Çalışanların yeşil davranışlarını ölçmek için Ramus ve Steger (2000), Whitmarsh ve O'Neill (2010), Robertson ve Barling (2013), Chou (2014), Blok vd., (2015), Leygue vd., (2017), Wesselink vd., (2017), Ratliff vd., (2017), Phama vd., (2019) ve Paille ve Meija-Morelos (2019) tarafından geliştirilen 20 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçek soruları, her biri 5 puanlık bir ölçekte derecelendirilen değerlere (1= kesinlikle katılmıyorum, 5 = kesinlikle katılıyorum) göre cevaplanmaktadır. Çalışanların çevresel tutkusunu ölçmek için Robertson ve Barling (2013) geliştirdiği 10 maddelik ölçek kullanılmıştır. Ölçek soruları, her biri 5 puanlık bir ölçekte derecelendirilen değerlere (1= kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) göre cevaplanmaktadır.

Verilerin Analizi

Spor ve sağlık hizmeti işletmeleri çalışanlarının çevresel tutkularının yeşil davranışları üzerine etkisini belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada veriler anket yoluyla 140 katılımcıdan elde edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda kullanılacak olan çevresel tutku ve yeşil davranış ölçekleri için geçerlilik ve güvenilirlik analizleri sırasıyla elde edilen verinin literatüre uygun teorik yapılar dikkate alınarak açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve Cronbach alpha katsayıları yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Geçerlilik ve güvenilirliği sağlanan ölçeklerin aralarındaki ilişkiler ve etkiler Pearson korelasyon katsayısı, yapısal eşitlik modellemesi ve path analizi yardımıyla test edilmiştir. İstatistiksel analizler uygulanmadan önce verilerin normalliği için çarpıklık, basıklık katsayıları, PP-Plot grafikleri ve Anderson Darling normallik testi kullanılmış ve ayrıca gruptaki örnek hacimlerin 30'un üzerinde olması durumunda da merkezi limit teoremi gereği parametrik testler uygulanmıştır. Bununla birlikte varyansların homojenliği Levene homojenlik testiyle kontrol edilmiştir. Katılımcılara ilişkin demografik özellikler ortalama, standart sapma, frekans ve yüzde olarak tablolarda sunulmuştur. İstatistiksel analizlerde anlamlılık için $p < 0,05$ değeri kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmaya katılan çalışanların demografik bilgileri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

	Frekans (n)	Yüzde (%)
<u>Yaş</u>		
20-23 yaş arası	8	5,7
24-27 yaş arası	20	14,3
28-31 yaş arası	45	32,1
32 yaş ve üstü	67	47,9
<u>Cinsiyet</u>		
Erkek	80	57,1
Kadın	60	42,9
<u>Medeni Durum</u>		
Bekar	59	42,1
Evli	81	57,9
<u>Eğitim Durumu</u>		
İlkokul	25	17,9
Ortaokul	19	13,6
Lise	45	32,1
Lisans	42	30
Lisansüstü	9	6,4
Toplam	140	100

Yeşil davranış ve çevre tutkusu ölçeklerinin güvenilirliğini tespit etmede kullanılan Cronbach's Alpha katsayıları, örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığını belirlemek için kullanılan KMO değerleri incelenmiştir. Tablo 2'de yeşil davranış ve çevre tutkusu ölçeklerinin Cronbach's Alpha katsayısı, ortalaması, KMO ve Bartlett değerleri belirtilmiştir.

Tablo 2. Yeşil Davranış ve Çevresel Tutku Düzeyi

Ölçekler	Cronbach's Alpha	Ort.	S.H.	Madde Sayısı	KMO	Bartlett	p
Yeşil Davranış	0,907	4,27	0,56	16	0,882	1002,198	<0,001
Çevresel Tutku	0,904	4,44	0,55	9	0,866	748,009	<0,001

Yeşil davranış ölçeğinin güvenilirliğini tespit etmede kullanılan Cronbach's Alpha katsayısı (0,907) ve güvenlik ikliminin Cronbach's Alpha katsayısı (0,904) olarak elde edilmiştir. Bu katsayıya göre, ölçeklerin içsel tutarlılığı sağlanmıştır ve ölçeklerin yeteri derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca Tablo 2'de ölçeğin ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve yapısal geçerliliği tespit etmede kullanılan açıklayıcı faktör analizine ilişkin varsayımlar yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre, yeşil davranış ölçeğinin ortalaması (4,27) ve çevresel tutku ölçeğinin

ortalaması (4,44) olarak bulunmuştur. Ölçeklerin açıklayıcı faktör analizi sonucunda, yeşil davranış 16 ve çevresel tutku 9 maddeden oluşmuştur. Açıklayıcı faktör analizi uygulanırken faktör yükü 0,5'in altında kalan ölçek maddeleri analiz dışı bırakılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi varsayımlarından, örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığını belirlemek için kullanılan KMO testine göre, yeşil davranış faktör değeri (0,882) ve çevresel tutku faktör değeri (0,866) olarak bulunmuş ve örneklem büyüklüklerinin yeterli olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, Bartlett küresellik testi sonucunda da, ölçekler için anlamlı sonuç elde edilmiş ve ölçeklerin açıklayıcı faktör analizi ile irdelenmesinin uygun olduğu tespit edilmiştir. Tablo 3'de Çevresel Tutku ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları ve düzeyi gösterilmiştir.

Tablo 3. Çevresel Tutku Ölçeğinin Açıklayıcı Faktör Analizi ve Düzeyi

Faktör/Maddeler	Öz değerler	VA Yüzdesi	Kümülatif VA Yüzdesi	Faktör Yükleri	Ort.	S.H.
Çevresel Tutku ($\alpha = 0,904$, Ort = 4,44)						
	6,500	68,330	68,330	1		
Çevresel konulara karşı tutkuluyum.				0,630	4,44	0,73
Çevre dostu davranışları uygulamaktan hoşlanırım.				0,744	4,49	0,73
Çevre dostu davranışlarla meşgul olmaktan hoşlanırım.				0,768	4,41	0,76
Çevreye faydalı olmaktan gurur duyarım.				0,789	4,49	0,67
Başkaları ile çevresel konuları zevkle tartışırım.				0,772	4,41	0,70
Çevreyi korumaktan zevk alırım.				0,819	4,47	0,70
Başkalarını daha fazla çevreye duyarlı olmaları için teşvik ederim.				0,773	4,37	0,76
Çevreye yardımcı olmak için gönüllü olarak zaman ayırdım ya da para harcadım.				0,730	4,47	0,79
Çevre değerlerim konusunda kendimi güçlü hissedirim.				0,747	4,42	0,75
KMO = 0,866; Bartlett Küresellik testi= 748,009, p<0,001						

Çevresel tutku ölçeğinin ilişkin güvenilirlik katsayısı (0,904), faktör ortalaması (4,44), öz değeri (6,500), varyans açıklama yüzdesi (68,330) olarak bulunmuştur. Tablo 3'de yeşil yönetim ölçeği sorularının ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir. Tablo 4'de Yeşil Davranış ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları ve düzeyi gösterilmiştir.

Tablo 4. Yeşil Davranış Ölçeğinin Açıklayıcı Faktör Analizi ve Düzeyi

Faktör/Maddeler	Öz değerler	VA Yüzdesi	KümülatifVA Yüzdesi	Faktör Yükleri	Ort.	S.H.
Yeşil Davranış ($\alpha = 0,907$, Ort = 4,27)						
	6,475	73,221	73,221	1		
İşyerinde gereksiz yanan ampul gördüğümde hemen söndürürüm.				0,630	4,12	1,00
Geri dönüştürülebilir malzemeleri (kağıt, cam, metal, plastik, şişe, pil gibi) geri dönüşüm kutusuna atarım veya başka bir amaçla kullanmak için ayırırım.				0,636	4,15	0,93
İşyerinde çevre dostu faaliyetlere katılırım (ağaç dikimi, bitki sulama)				0,736	4,12	0,89
Çıktı alırken ya da fotokopi çekerken kağıdı çift taraflı kullanırım.				0,726	4,19	0,83
Geri dönüştürülemeyen malzemeleri (çöp) organik atık kutusuna atarım.				0,672	4,23	0,84
İşe gidip gelirken toplu taşıma araçları/bisiklet kullanırım veya yürürüm.				0,819	4,17	0,95
İşyerindeyken plastik şişeyle su tüketimi yapmam, sebil ya da su matarası kullanırım.				0,651	4,20	0,89
İş arkadaşlarımı çevre dostu davranışlarda bulunmaya özendiririm.				0,587	4,24	0,84
Artan kağıtları atmam, bir şekilde (not tutmak vb. amaçlarla) kullanırım.				0,675	4,33	0,81
Mümkün olduğunda klima yerine camları açarak serinlemeyi tercih ederim.				0,664	4,35	0,79
İşyerindeki elektronik aletleri kullanmadığımda güç tasarrufu/uyku moduna alırım, kapatırım veya fişi çekerim.				0,725	4,35	0,84
Pil kullanımı gerektiren ofis malzemelerinde, şarj edilebilir piller tercih ederim.				0,658	4,40	0,76
Yöneticilerime veya işletme sahiplerine çevre dostu uygulamalar hakkında önerilerde bulunurum.				0,648	4,40	0,82
İş yerindeki çevre kurallarına uyarım.				0,732	4,29	0,87
İşyerinde sıcaklığa uygun giyinirim.				0,607	4,46	0,81
Müşterileri çevre dostu ürünlere ve çevreye duyarlı davranışlara yönlendiririm.				0,688	4,37	0,86

KMO = 0,882; Bartlett Küresellik testi= 1002,198, $p < 0,001$

Yeşil davranış ölçeğinin ilişkin güvenilirlik katsayısı (0,907), faktör ortalaması (4,27), öz değeri (6,475), varyans açıklama yüzdesi (73,221) olarak bulunmuştur. Tablo 4'de yeşil davranış ölçeği sorularının ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir. Tablo 5'te değişkenler arası korelasyon matrisi gösterilmiştir.

Tablo 5. Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi

Ölçekler	Ort.	S.H.	ÇT	YÖD
Çevresel Tutku	4,27	0,56	-	0,679***
Yeşil Davranış	4,44	0,55		-

Tablo 5'ten elde edilen bulgulara göre yeşil yönetimi uygulamaları ile güvenlik iklimi uygulamaları arasında pozitif ve istatistiksel bakımdan anlamlı ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Tablo 6' yapısal eşitlik modeli için gerekli olan uyum endeksi ve araştırma modelinin değerleri gösterilmiştir.

Tablo 6. Model Uyum Endeksi

	χ^2/df	GFI	RMSEA	CFI	TLI	IFI	RMR
Standard	<3	>0.90	<0.08	>0.90	>0.90	>0.90	<0.08
Model	1,839	0,930	0,070	0,920	0,913	0,941	0,042

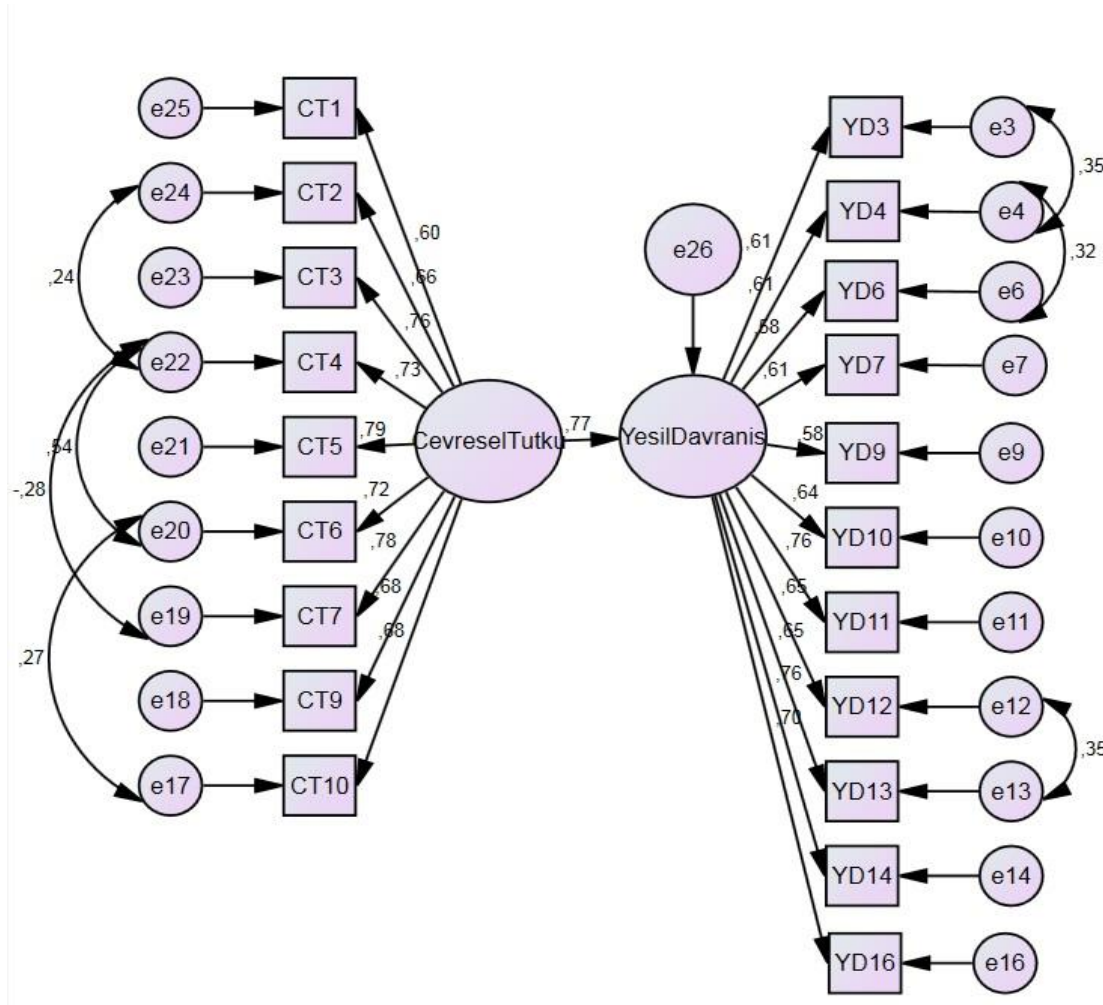
χ^2 : Ki kare (CMIN) df: Degrees of Freedom; RMSEA: Root Mean Square Error of Approximation; CFI: Comparative Fit Index; GFI: Goodness of Fit Index; RMR: Root Mean Square Residual; IFI: Incremental Fit Index

AMOS 23.0, anketin yakınsama ve ayırt edici geçerliliğini değerlendirmek için anket üzerinde doğrulayıcı faktör analizi yapmak için kullanılmıştır.

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları (Tablo 6), her ölçüm maddesine yüklenen faktör yükünün > 0.5 olduğunu ve uygunluk göstergelerinin gereksinimleri karşıladığını belirlenmiştir (Bagozzi ve Yi, 1988): ($\chi^2 / df = 1.839 (<3)$, CFI = 0.920 (> 0.9), RMSEA = 0.070 (<0.08), TLI = 0.913 (> 0.9) ve GFI = 0.930 (> 0.9). Araştırmada kullanılan ölçeklerin son hali, yeşil davranış 11 madde ve çevresel tutku 9 madde olarak modelde değerlendirilmiştir. Faktör yükleri 0.5 altında olan maddeler değerlendirilmeden çıkartılmıştır.

Elde edilen sonuçlara dayanarak, analiz sonuçlarının ölçülen maddelerin makul bir geçerlilik ve güvenilirlik seviyesinde olduğu doğrulanmıştır. Dolayısıyla, açıklayıcı faktör analizi ile bulunan yeşil davranış ve çevresel tutku ölçeklerinin geçerliliği, doğrulayıcı faktör analizi ile de teyit edilmiştir.

Şekil 2 Çevresel Tutkunun Yeşil Davranış üzerine Yapısal Eşitlik Modellemesi

Modeldeki değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler her bir değişken için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Modelin analizi sonucunda yeşil davranışa ilişkin YD1, YD2, YD5, YD8 ve YD15 kritik oran değeri (t-değeri)'nin kabul edilebilir düzeyde olmaması nedeniyle analiz dışı bırakılarak model tekrar test edilmiştir. Modelin son hali Şekil 2'de gösterilmiştir. Tablo 7'de modele ilişkin standardize edilmemiş ve standardize edilmiş regresyon katsayısı, standart hata ve kritik oran yer almaktadır.

Tablo 7. Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Regresyon Matrisi ve R2 Değerleri

Değişkenler	B	β	Sh	t	R ²	P
Çevre Tutku → Yeşil Davranış	0,827	0,771	0,142	5,844	0,457	***

Tablo 7'de gösterildiği gibi, çevresel tutkunun ($\beta = 0,77$, $p < 0,001$, H1) yeşil davranış üzerinde anlamlı ve olumlu etkiye sahiptir. Robertson ve Barling (2013), Afsar vd., (2016) ve Junot vd., (2017) önceki çalışmalarla tutarlı olarak çevresel tutkunun yeşil davranışları yerine getirilmesinde önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre H 1 desteklenmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

İşletmeler, çevresel performansı arttırmak için çalışanların yeşil davranışa dahil olmaları, özellikle çevre yanlısı davranışları yerine getirmeleri oldukça önemlidir. Çünkü böyle bir davranış çevresel sorunların üstesinden gelmeye ve kuruluşların sürdürülebilir kalkınmasını geliştirmeye katkıda bulunacaktır.

Literatürde işletmelere yönelik yapılan ilk çalışmalar, çalışanların çevresel davranışlarının evdeki çevre davranışlarına benzer olacağını varsaymasına rağmen, Andersson vd., (2005), kuruluşlardaki çevresel yanlı davranışın belirleyicilerinin diğerlerinin belirleyicilerinden farklı olduğunu vurgulamaktadır. Genel olarak, çalışanlar işyerinde, evdekilerle aynı finansal ilgiye sahip değildir. Çalışanlar tipik olarak enerji kullanımları ile ilgilenmezler ve ne kadar enerji harcadıkları konusunda çok az bağdaşır çünkü cihazlar genellikle birden fazla çalışan tarafından paylaşılır (Carrico ve Riemer, 2011). Ancak araştırmamızda çevresel tutkunun yüksek olduğu çalışanların, çevre ve işyeri yanlısı davranışlara doğrudan uyumlu olduğunu belirlemiştir (Tablo 7, $\beta=0,771$). Örgütler, çevre dostu davranışları harekete geçirmek için liderleri ve çalışanları teşvik eden ve ödüllendiren iklimlerden faydalanabilir.

Çevresel uygulamaların benimsenmesi, çalışanların çevresel bilgi ve farkındalıklarını artıracak (Alonso-Almeida vd., 2017) ve bu da yeşil davranışlarını ve isteklerini motive edecektir (Chan vd., 2014). Araştırmada çalışanların çevre dostu davranışları uygulama ve bu davranışlar üzerine olumlu tartışmalar kurarak diğer çalışanları daha fazla çevreye duyarlı olmaları için teşvik etme gibi çevresel farkındalıklarının yüksek olduğu belirlenmiş (Tablo 3) ve bu farkındalığın yüksekliğiyle çalışanlar klima yerine camları açarak serinlemek, elektronik aletleri kullanmadığında güç tasarrufu/uyku moduna alma kapatma veya fişi çekme, şarj edilebilir piller tercih etme ve çevre dostu ürünlere ve çevreye duyarlı davranışlara yönlendirme gibi yeşil davranışları yerine getirdiği bulgulanmıştır. Bu bulgular literatürde yer alan araştırmaların sonuçlarıyla da desteklenmektedir (Tablo 4).

Çevre yanlısı davranış kısa vadede, çevre için daha zararlı olan davranışsal alternatiflerden ziyade daha maliyetlidir (Wagner vd., 2002). Bu nedenle, insanların çoğu zaman çevreye fayda sağlamak için kişisel masraflara maruz kalması gerekir (Steg vd., 2014). Çevre yanlısı davranış, birçok insanın evinde çevre yanlısı davranışlarda bulunmaya istekli ve kendinden motive olduğunu, bunun içinde gerekli masrafları yapmakta istekli olduklarını göstermiştir (Abrahamse vd., 2007; Steg vd., 2014). Araştırmada çalışanların çevreye yardımcı olmak için gönüllü olarak zaman ayırdığı ve para harcadığı görülmüş ve bu şekilde çevreye faydalı olmaktan gurur duyduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular literatürde yer alan araştırmaların sonuçlarıyla da desteklenmektedir (Tablo 3).

Sarkis ve ark. (2010) çevre uygulamalarının firma düzeyinde incelemelerinde, çevre uygulamalarında eğitim alan çalışanların firmada çevresel davranışlarda bulunmaya daha istekli olduğunu gözlemlediler. Bu sayede çalışanlar, ekolojik eğitime yapılan yatırımın organizasyonunu istenen davranışlarda bulunarak geri ödedikleri söylenebilir.

Leygue vd., (2017) araştırmada çalışanların yeşil davranışlara teşvik etmenin, çevre yönetim uygulamalarının yerine getirilmesine katkı sağladığı bulgulanmıştır. Wesselink vd., (2017) araştırmalarında, yeşil davranışın veya başka bir deyişle çevre dostu davranmaya yönelik algılanan örgütsel desteğin varlığı çalışanları yeşil davranışları uygulamaya motive ettiğini belirlemiştir.

Phama vd., (2019) 4-5 yıldızlı otel yöneticilerine ve çalışanlarına yönelik yaptığı anket çalışmasının sonucuna göre, eğitim, performans yönetimi ve çalışanların katılımının, çalışanların gönüllü yeşil davranışlarını ve işletmenin çevresel performansını artırabildiğini

tespit etmiştir. Ratliff vd., (2017) araştırmalarında, çalışanların çevresel faaliyetlere yönelik olumlu ve açık tutumlarının, evre dostu davranışları benimsemelerini etkilediğini belirlemiştir.

Paille ve Meija-Morelos (2019) alışmalarında, çevreye yönelik davranışını etkilemede örgütsel desteğin varlığının gerekliliğini ve çevreye yönelik örgütsel destek, sınırlı ya da eğilim odaklı olmayan çalışanlar için bireysel çevresel performans üzerinde beklenen etkiyi tetiklemeyebileceğini tespit etmiştir.

Robertson ve Barling (2013) araştırmada, çalışanların evre yanlısı tutku ve davranışları üzerindeki etkileriyle liderlerin örgütsel yeşillendirme faaliyetini nasıl etkileyebileceğini incelemiş ve öngörüldüğü gibi, çalışanların yeşil davranışlarının evre tutkusu tarafından etkilendiğini belirlemiştir. Yine Afsar vd., (2016) araştırmada, manevi liderliğin organizasyonel destek aracılığıyla iş yeri maneviyatına, bu değişkenlerinde çevresel tutku ve içsel motivasyon üzerine etkisine ve son olarak bu değişkenlerin hepsinin çevresel davranışlarını nasıl etkileyebileceğini incelemiş ve öngörüldüğü gibi, çalışanların yeşil davranışlarının evre tutkusu tarafından etkilendiğini belirlemiştir. Araştırmada, evresel tutkunun yeşil davranışları yerine getirilmesinde önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir ve literatürde yer alan araştırmaların sonuçlarıyla da desteklenmektedir. Bu sonuçlara göre H 1 desteklenmiştir ($\beta = 0,77, p < 0,001$).

2007 yılında Çin hkmeti, kamu birimlerinin ve işletmelerin evre bilgilerini açıkça ifşa etmeleri gerekliliğine yönelik bir yasa yrklğe koymuştur. 2010 yılında Kote Edilen şirketler için evresel Bilginin Açıklanması İlkesi, bir kez daha çevreyi çok fazla kirleten sektörlerden olan şirketlerin periyodik olarak evre bilgilerini paylaşmalarını zorunlu kılmıştır. Çin hkmetinin çalışanların performansını değerlendirmek için kullanılan değerlendirme sistemi, yöneticileri evre korumayı aktif olarak teşvik etmeye zorlayan güçlü bir araç olmaktadır. Gelişmiş lkeler ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu tür yasalarla çalışanların çevresel davranışlara aktif katılımlarını sağlayabilir.

işletmeler, çevrenin önemini iletcek şekilde davranarak süreci başlatabilirler. Bu bağlamda çalışanlar, bir kuruluşun çevresel konulardaki uygulamaları ve politikaları gerçekten destek verdiğini (evresel davranışlarını teşvik ettiği) gördüklerinde evre konularına daha fazla destek verecektir.

Örneğin işletmeler çalışanların psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak için eğitim uygulamalarına yatırımlar yaparak, kişilerarası ve teknik iş becerilerini geliştirecek olumlu bir çalışma ortamı yaratabilir. Özellikle, dllendirilme ve çevresel davranışa yönelik eğitim gibi örgütsel davranışlar, çalışanların çevresel davranışlarını etkileyen en önemli uygulamalar olacaktır. Eğitim ve takım oluşturma faaliyetleri sayesinde işletmeler, çalışanlarının beceri setlerini geliştirmeleri ve güvenlik, kabul ve refah duygularını desteklemeleri için teşvik eden koşullar yaratabilir.

Çalışanlar ayrıca, denetçilerin geçmişte çevresel girişimleri nasıl desteklediklerini de dikkate alabilir. Bu bağlamda bu durum, çalışanların çevresel davranışlar için örgütsel destek algısı oluşturmasını sağlar. Ek olarak, eğitim vermek, ödüllendirmek ve çevresel davranışların yönetici tarafından desteklenmesi, çalışanların yeşil davranışlara olan isteğini teşvik edecektir. Çalışanlar bu olumlu duyguyu yaşadıklarında, doğal çevrenin kalitesinde bir fark yaratmak için ilham alacak ve işyerinde evre ile ilgili davranışlarda bulunmaya motive olacaklardır.

Örneğin, alışanlar daha az ofis malzemeleri kullanabilir, işyerinde geri dönüşüm yapabilir, araba yerine toplu taşıma araçları kullanabilir, hatta sanal toplantılar düzenleyebilir ya da

hiç kimse ofiste olmadığında ışıkları, ısıtmayı ya da aletleri kapatabilirler.

Araştırma, bir çalışanın çevresel aktivizm, sürdürülebilirlik ve korunma konusunda olumlu duyguları varsa çevre yanlısı davranışlarını artırabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak bu araştırma, çalışanların çevre yanlısı davranışlarının sonuçlarının açıklanmasında çevresel tutkunun zorunlu rolünü göstererek literatüre katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Abrahamse, W., Steg, L., Vlek, C., ve Rothengatter, T. (2007). The effect of tailored information, goal setting, and tailored feedback on household energy use, energy-related behaviors, and behavioral antecedents. *Journal of environmental psychology*, 27 (4), 265-276.
- Adams, E.J., Esliger, D.W., Taylor, I.M., ve Sherar, L.B., 2017. Individual, employment and psychosocial factors influencing walking to work: implications for intervention design. *PLoS One* 12 (2).
- Afsar B., Badir Y., Kiani U.S., (2016). Linking spiritual leadership and employee pro-environmental behavior: The influence of workplace spirituality, intrinsic motivation, and environmental passion, *Journal of Environmental Psychology* ,45, 79-88.
- Aizawa, H., Yoshida, H., ve Sakai, S. I. (2008). Current results and future perspectives for Japanese recycling of home electrical appliances. *Resources, Conservation and Recycling*, 52 (12), 1399-1410.
- Alonso-Almeida, M. Del M., Fern.andez Robin, C., Celem N., Pedroche, M. S., ve Astorga, P. S. (2017). Revisiting green practices in the hotel industry: A comparison between mature and emerging destinations. *Journal of Cleaner Production*, 140, 1415–1428.
- Alt, E., ve Spitzack, H. (2016). Improving environmental performance through unit-level organizational citizenship behaviors for the environment: A capability perspective. *Journal of Environmental Management*, 182, 48–58.
- Andersson, L., Shivarajan, S., ve Blau, G. (2005). Enacting ecological sustainability in the MNC: a test of an adapted value-belief-norm framework. *Journal of Business Ethics*, 59, 295-305.
- Asilsoy, B. (2012). A survey study on environmental consciousness in Famagusta. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 35, 675-681.
- Asilsoy, B., ve Oktay, D. (2016). Environmental attitudes as predictors of ecological citizenship: Findings from a survey in Famagusta, North Cyprus. *Open House International (Special Issue on Transformations of Architecture and Urbanism of Cities in the Global South, Eds: A. Salama ve D. Grierson)*, 41(2), 47-55.
- Asilsoy, B., ve Oktay, D. (2018). Exploring environmental behaviour as the major determinant of ecological citizenship. *Sustainable cities and society*, 39, 765-771.
- Bagozzi, R., ve Yi, Y., (1988). On the evaluation of structural equation model. *Journal Academic Market Science* 16 (1), 74-94.
- Barr, S., Ford, N. J., ve Gilg, A. W. (2003). Attitudes towards recycling household waste in Exeter, Devon: quantitative and qualitative approaches. *Local Environment*, 8 (4), 407-421.

- Berardi, U. (2017). A cross-country comparison of the building energy consumptions and their trends. *Resources, Conservation and Recycling*, 123, 230-241.
- Berry, M. A., ve Rondinelli, D. A. (1998). Proactive corporate environmental management: A new industrial revolution. *Academy of Management Perspectives*, 12(2), 38-50.
- Blok, V., Wesselink, R., Studynka, O., ve Kemp, R. (2015). Encouraging sustainability in the workplace: a survey on the pro-environmental behaviour of university employees. *Journal of cleaner production*, 106, 55-67.
- Boiral, O. (2009). Greening the corporation through organizational citizenship behaviors. *Journal of Business Ethics*, 87 (2), 221-236.
- Carrico, A. R., ve Riemer, M. (2011). Motivating energy conservation at the workplace: an evaluation of the use of group-level feedback and peer education. *Journal of Environmental Psychology*, 31 (1), 1-13.
- Chan, E. S. W., Hon, A. H. Y., Chan, W., ve Okumus, F. (2014). What drives employees' intentions to implement green practices in hotels? The role of knowledge, awareness, concern and ecological behaviour. *International Journal of Hospitality Management*, 40, 20-28.
- Chou C.J., (2014). Hotels' environmental policies and employee personal environmental beliefs: Interactions and outcomes, *Tourism Management*, 40, 436-446.
- Ciocirlan, C. E. (2017). Environmental workplace behaviors: Definition matters. *Organization and Environment*, 30 (1), 51-70.
- Daily, B. F., Bishop, J. W., ve Govindarajulu, N. (2009). A conceptual model for organizational citizenship behavior directed toward the environment. *Business and Society*, 48, 243-256.
- Daily, B. F., Bishop, J. W., ve Massoud, J. A. (2012). The role of training and empowerment in environmental performance: A study of the Mexican maquiladora industry. *International Journal of Operations and Production Management*, 32 (5), 631-647.
- Danna, K., ve Griffin, R. W. (1999). Health and well-being in the workplace: A review and synthesis of the literature. *Journal of Management*, 25 (3), 357-584.
- Darnall, N., Henriques, I., ve Sadorsky, P. (2008). Do environmental management systems improve business performance in an international setting? *Journal of International Management*, 14, 364-376.
- De Roeck, K., ve Farooq, O. (2017). Corporate social responsibility and ethical leadership: Investigating their interactive effect on employees' socially responsible behavior. *Journal of Business Ethics*, 151(4), 923-939.
- Erbaşı A., (2019). Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması, *Istanbul Management Journal*, 86: 1-23.
- Fu, X., Ueland, S. M., ve Olivetti, E. (2017). Econometric modeling of recycled copper supply. *Resources, Conservation and Recycling*, 122, 219-226.

- Gardner, B., ve Abraham, C. (2010). Going green? modeling the impact of environmental concerns and perceptions of transportation alternatives on decisions to drive. *Journal of Applied Social Psychology*, 40 (4), 831-849.
- Govindarajulu, N., ve Daily, B. F. (2004). Motivating employees for environmental improvement. *Industrial Management and Data Systems*, 104 (3), 364–372.
- Greene, C., Crumbleholme, L., Myerson, J., (2014). Sustainable cultures: engaging employees in creating more sustainable workplaces and workstyles. *Facilities* 32 (7/8), 438-454.
- Gunasekaran, A., ve Gallear, D. (2012). Special Issue on Sustainable development of manufacturing and services. *International Journal of Production Economics*, 1(140), 1-6.
- Junot A., Paquet Y., Martin-Krumm C., (2017). Passion for outdoor activities and environmental behaviors: A look at emotions related to passionate activities, *Journal of Environmental Psychology*, 53, 177-184.
- Lamm, E., Tosti-Kharas, J., ve King, C. E. (2015). Empowering employee sustainability: Perceived organizational support toward the environment. *Journal of Business Ethics*, 128 (1), 207-220.
- Lamm, E., Tosti-Kharas, J., ve Williams, E. G. (2013). Read this article, but don't print it: Organizational citizenship behavior toward the environment. *Group and Organization Management*, 38 (2), 163-197.
- Leygue C., Ferguson E., ve Spence A., (2017). Saving energy in the workplace: Why, and for whom? *Journal of Environmental Psychology*, 53, 50-62.
- Liu, Y., Xing, P., ve Liu, J. (2017). Environmental performance evaluation of different municipal solid waste management scenarios in China. *Resources, Conservation and Recycling*, 125, 98-106.
- Lo, S. H., Peters, G. J. Y., ve Kok, G. (2012). Energy-related behaviors in office buildings: a qualitative study on individual and organisational determinants. *Applied Psychology*, 61 (2), 227-249.
- López-Mosquera, N., Lera-López, F., & Sánchez, M. (2015). Key factors to explain recycling, car use and environmentally responsible purchase behaviors: a comparative perspective. *Resources, Conservation and Recycling*, 99, 29-39.
- Masri, H. A., ve Jaaron, A. A. (2017). Assessing green human resources management practices in Palestinian manufacturing context: An empirical study. *Journal of cleaner production*, 143, 474-489.
- NAEM (2009). "Advancing Sustainability: Putting Your Employees to Work," <http://greentie.naem.org/2009/05/12/advancing-sustainability-putting-youremployees-to-work>.
- Paille P., ve Meija-Morelos J.H., (2019). Organisational support is not always enough to encourage employee environmental performance. The moderating role of exchange ideology. *Journal of Cleaner Production*, 220, 1061-1070.
- Paille, P., Boiral, O., ve Chen, Y., (2013). Linking environmental management practices and organizational citizenship behaviour for the environment: a social exchange perspective. *Int. J. Hum. Resour. Manag.* 24 (18), 3552-3575.

- Paille, P., Mejía-Morelos, J. H., Marche-Paille, A., Chen, C. C., ve Chen, Y. (2016). Corporate greening, exchange process among co-workers, and ethics of care: An empirical study on the determinants of pro-environmental behaviors at coworkers-level. *Journal of Business Ethics*, 136 (3), 655-673.
- Papagiannakis, G., ve Lioukas, S. (2012). Values, attitudes and perceptions of managers as predictors of corporate environmental responsiveness. *Journal of environmental management*, 100, 41-51.
- Phama N.T., Tučkov Z., ve Jabbour C.J.C., (2019). Greening the hospitality industry: How do green human resource management practices influence organizational citizenship behavior in hotels? A mixed-methods study. *Tourism Management*, 72, 386–399.
- Pinzone, M., Guerci, M., Lettieri, E., ve Redman, T. (2016). Progressing in the change journey towards sustainability in healthcare: The role of “Green” HRM. *Journal of Cleaner Production*, 122, 201–211.
- Porter, M., ve Van der Linde, C. (1995). Green and competitive: ending the stalemate. *The Dynamics of the eco-efficient economy: environmental regulation and competitive advantage*, 33.
- Raineri, N., ve Paille., P. (2016). Linking corporate policy and supervisory support with environmental citizenship behaviors: The role of employee environmental beliefs and commitment. *Journal of Business Ethics*, 137(1), 129–148.
- Ramayah, T., Lee, J. W. C., ve Mohamad, O. (2010). Green product purchase intention: Some insights from a developing country. *Resources, conservation and recycling*, 54 (12), 1419-1427.
- Ramus, C. A., ve Killmer, A. B. (2007). Corporate greening through prosocial extrarole behaviours—a conceptual framework for employee motivation. *Business Strategy and the Environment*, 16 (8), 554-570.
- Ramus, C. A., ve Steger, U. (2000). The roles of supervisory support behaviors and environmental policy in employee eco-initiatives at leading-edge European companies. *Academy of Management Journal*, 43, 605–626.
- Ratliff K.A., Howell J.L., ve Redford L., (2017). Attitudes toward the prototypical environmentalist predict environmentally friendly behavior, *Journal of Environmental Psychology*, 51, 132-140.
- Ren, S., Tang, G., ve Jackson, S. E. (2017). Green human resource management research in emergence : A review and future directions. *Asia Pacific Journal of Management*, 1–35.
- Robertson, J. L., ve Barling, J. (2013). Greening organizations through leaders' influence on employees' pro-environmental behaviors. *Journal of organizational behavior*, 34 (2), 176-194.
- Russell, S., ve Griffiths, A. (2008). The role of emotions in driving workplace pro-environmental behaviors. *Research on Emotion in Organizations*, 4, 83–107.
- Saifulina, N., ve Carballo-Penela, A. (2017). Promoting sustainable development at an organizational level: An analysis of the drivers of workplace environmentally friendly behaviour of employees. *Sustainable Development*, 25 (4), 299-310.

- Sarkis, J., Gonzalez-Torre, P., ve Adenso-Diaz, B. (2010). Stakeholder pressure and the adoption of environmental practices: The mediating effect of training. *Journal of Operations Management*, 28 (2), 163-176.
- Steg, L., Bolderdijk, J. W., Keizer, K., ve Perlaviciute, G. (2014). An integrated framework for encouraging pro-environmental behaviour: The role of values, situational factors and goals. *Journal of Environmental psychology*, 38, 104-115.
- Steg, L., ve Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: an integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29 (3), 309-317.
- Stern, P. C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issue*, 56 (3), 407-424.
- Sun Y., Song J., ve Song D., (2012). An empirical study on influencing factors of residents environmental behavior. *Chinese Journal of Management*, 9 (1), 144-150.
- Temminck, E., Mearns, K., ve Fruhen, L. (2015). Motivating employees towards sustainable behaviour. *Business Strategy and the Environment*, 24(6), 402-412.
- Tsai, C. C., Stritch, J. M., ve Christensen, R. K. (2016). Eco-helping and eco-civic engagement in the public workplace. *Public Performance and Management Review*, 40 (2), 336-360.
- Vallerand, R. J., Blanchard, C. M., Mageau, G. A., Koestner, R., Ratelle, C. F., Léonard M., ve Marsolais, J. (2003). Les passions de l'âme: On obsessive and harmonious passion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 756-767.
- Vallerand, R. J., Salvy, S. J., Mageau, G. A., Elliot, A. J., Denis, P. I., Grouzet, F. M. E., ve Blanchard, C. (2007). On the role of passion in performance. *Journal of Personality*, 75, 505-533.
- Wagner, M. (2011). Environmental management activities and sustainable HRM in German manufacturing firms—incidence, determinants, and outcomes. *German Journal of Human Resource Management*, 25(2), 157-177.
- Wagner, M., Van Phu, N., Azomahou, T., ve Wehrmeyer, W. (2002). The relationship between the environmental and economic performance of firms: an empirical analysis of the European paper industry. *Corporate social responsibility and Environmental Management*, 9(3), 133-146.
- Wang, Z., Guo, D., ve Wang, X. (2016). Determinants of residents'e-waste recycling behaviour intentions: evidence from China. *Journal of cleaner production*, 137, 850-860.
- Wesselink R., Blok V., ve Ringersma J., (2017). Pro-environmental behaviour in the workplace and the role of managers and organization, *Journal of Cleaner Production*, 168, 1679-1687.
- Whitmarsh Lorraine ve O'Neill Saffron (2010). Green identity, green living? The role of pro-environmental self-identity in determining consistency across diverse pro-environmental behaviours, *Special Issue of the Journal of Environmental Psychology*, 1-41.

İdealist Öğretmen Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması

Niyazi Can ^a, Nail Yıldırım ^{b, c}, Gülay Bedir ^d, Erkan Hasan Atalmış ^e

Özet

Bu çalışmanın amacı öğretmenlerin idealistlik düzeylerini belirlemek için idealist öğretmen ölçeğini geliştirmektir. Çalışmanın örneklemi Kahramanmaraş ili Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı okullardan basit seçkisiz olarak belirlenmiş 455 öğretmen oluşturmaktadır. Ölçeğin yapı geçerliğini ölçmek için çapraz geçerleme prosedürü uygulanmıştır. Diğer bir ifade ile çalışma grubunun ilk kısmına (n = 228) açımlayıcı faktör analizi, diğer kısmına da (n = 227) doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda KMO değerinin .93 ve Barnett Test (p < .05)'nin ise anlamlı olduğu ortaya çıkmış, bu durumun mevcut verinin açımlayıcı faktör analizine uygun olduğu görülmüştür. Tek faktörlü olarak bulunan ölçeğin açıklanan varyansı %61.82 olarak bulunmuştur. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi bu durumu destekler niteliktedir ($\chi^2/sd = 1.95$; CFI = .91; TLI = .91; RMSEA = .05; SRMR = .06). Cronbach Alfa ile hesaplanan ölçek güvenirliliği ise .88 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar geliştirilen bu ölçeğin hem geçerliğini hem de güvenirliliğini desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler

İdealist Öğretmen
Ölçek Geliştirme
Geçerlik
Güvenirlilik

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.10.2019
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.628634

Developing an Idealist Teacher Scale: Validity and Reliability Study

Abstract

The aim of this study is to develop idealist teacher scale in order to determine the idealistic teachers' level of idealism. The sample of the study consists of 455 teachers who were randomly selected from the schools affiliated to National Education Ministry in Kahramanmaraş. Cross-validation procedure was applied to measure the construct validity of the scale. In other words, exploratory factor analysis was applied to the first part of the study group (n = 228) and confirmatory factor analysis was applied to the other part (n = 227). As a result of exploratory factor analysis, it was found that KMO value was .93 and Barnett Test (p < .05) was significant, and this situation was found to be compatible with exploratory factor analysis. The explained variance of the scale, unidimensional, was found to be 61.82%. Confirmatory factor analysis supports this situation ($\chi^2 / sd = 1.95$; CFI = .91; TLI = .91; RMSEA = .05; SRMR = .06). The reliability of the scale calculated by Cronbach Alpha was found to be .88. These findings show both validity and reliability of the developed scale.

Keywords

Idealist Teacher
Scale Development
Validity
Reliability

About Article

Received: 03.10.2019
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.628634

^a Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Fakültesi/Kahramanmaraş, ORCID: 0000-0003-4373-0719

^b Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Fakültesi/Kahramanmaraş, ORCID: 0000-0003-3697-873

^c İletişim Yazarı: nailyildirim@ksu.edu.tr

^d Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Fakültesi/Kahramanmaraş, ORCID: 0000-0003-3488-6340

^e Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Fakültesi/Kahramanmaraş, ORCID: 0000-0001-9610-491X

Giriş

İdeal insan hedeflerini bulunan, yüksek hedeflerine odaklanan, özveri, mütevazı, sorumluluklarını bilen, çevresinin ve toplumun beklentilerinin farkında olan insandır. Kavram olarak ideal insan, "Düşüncenin tasarlayabileceği bütün üstün nitelikleri kendinde toplayan kişi" anlamını taşımaktadır (TDK, 2018). Bu bağlamda, ideal insanı yetiştirecek olan öğretmenin kendisi idealist olmak durumundadır. İdealistlik kavramı çok güçlü anlamlar içermektedir. İdealist öğretmenliğe ilişkin hep algı geçmiş zamanla ilgilidir. Ancak idealist öğretmenlik hem geçmişle hem bugünle hem de gelecekle ilgilidir. İdealist öğretmenliğe ilişkin geçmiş zamana bakıldığında, II. Meşrutiyet döneminde kurulan bir Encümen-i Muallim cemiyetinin temel düşünceleri ve misyonu, öğretmenlik mesleğinin ve kimliğinin kazandırılabilmesi ve aynı zamanda idealist öğretmen kurgusunun yayılmasına yardımcı olacak Muallimler Mecmuasını çıkartmaktır (Özden, 2015). Bu durum, geçmişte idealist öğretmenliğe duyulan ihtiyacı göstermektedir.

Yazıcı'ya (2016) göre toplumlar yükselmesini idealist insanlara borçludur. Türkiye'de ihtiyaç duyulan öğretmenin kendi dışında ulvi hedefler için yaşayan fedakâr, tevazu ve birikimli özelliklere sahip idealist öğretmen olduğunu vurgulayan Yazıcı (2016), eğitim sisteminin başarılı olması için var olan öğretmenle idealist öğretmen arasındaki farkın kapanması gerektiğini ifade etmektedir.

İdealsiz insanı Tozlu (2014); köksüz, kendini düşünen, sorumluluk duyguları az insan olarak tanımlamaktadır. İdeal, mefkure, ülkü sahibi olmayan öğretmenlerin sisteme, insana, insanlığa vereceği zarar hesap edilirse idealist öğretmene ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü idealist eğitimciler insanı çok değerli görürler ve bu değerini eğitimle daha da yükseleceğine inanırlar (Ergün, 1996).

Edebiyatta da idealist öğretmen olgusunun işlendiği görülmektedir. Ülküsü Anadolu'yu aydınlatmak olan öğretmenlerin Çalığı, Yakılacak Kitap, Acımak, Yeşil Gece, Vurun Kahpeye adlı romanlarda Feride, Vicdan, Zehra, Ali Şahin ve Aliye isimleriyle kendilerini bir davaya adanmış oldukları anlatılır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yazılan tüm romanlarda idealist aydınların işlendiği ve gerekirse bu uğurda kendilerini feda etmek gerekliliği olgusu işlenir. (Balci, 2002:289). Bu açıdan bakıldığında idealistlik kavramının bazı fedakârlıkları da barındırdığı görülmektedir.

İdealist felsefede insanın hareketi ideal doğrultuda algılanır (Bilhan, 1991: 131). İyilik ideal bir yönelim, gerçeklik ruhsal bir yönelimdir (Wiles and Bondi, 1993). Bu araştırmada idealist eğitim felsefesine göre bir öğretmen ölçeği hazırlamak değil; idealist öğretmenlerin tutum ve özelliklerine yönelik bir ölçek hazırlama çabası güdülmektedir. Bu araştırmada idealistlik, mefkûrecilik, ülkücülük olarak belirli tutumları, eylemleri içeren bir kavram olarak ele alınmaktadır. İdealistlik ancak idealist eğitim felsefesinde yer alan bazı düşünceler de aranan idealist öğretmen özelliklerini kapsamaktadır. Burada ideal düşünce gücü, bir arayışın anlamı, insanı toplumları daha ileriye götürme çabası (Duymaz, 2008), yeryüzündeki en değerli varlığını eğitim yoluyla yetiştirme gayreti olarak ele alınmaktadır (Petrov, 1961, 1).

İdealistlik gözlenen bir davranış ve bir olgudur. İdealistlik yaşanan bir kavramdır. Cüceloğlu ve Erdoğan'ın (2015) öğretmen olmak ve öğretmenlik yapmak arasındaki farkı ideal noktada ortaya koyarak öğretmen olmayı hissetmek, yaşamak, adamak ve öğrencisiyle bütünleşmek olarak betimlemektedir. Bu durum öğrencide davranış değişikliğine olma olasılığını da artırmaktadır. Baltaş'ın (2013) dediği gibi sonucu değiştiren davranış liderlik davranışı olarak kabul edilirse, idealist öğretmenlikle öğretmen liderliği kavramları da uyuşmaktadır.

İdealist öğretmenliğin özelliklerini Özcan (2017) şöyle sıralamaktadır: Dünya ile konuşabilmeli, ne öğreteceğini nasıl öğreteceğini bilmeli, sınıfta bütün çocukları farklılıkları ne olursa olsun eğitebilmeli, demokratik olmalı, önyargıları kapıda bırakmalı, evrensel değerlere inanmalı, kültürünü bilmeli, aktarabilmeli ve çevre bilincine sahip olmalı. Bu özellikler incelenecek olursa Özcan'ın (2017) idealist öğretmenin özellikleriyle aslında yaşamı çok yönlü görebilen okuryazar insan özellikleriyle örtüşmektedir. O halde idealist öğretmen aynı zamanda okuryazar insandır.

Ayvazoğlu (2013) kitabında aşk estetiğinden bahsetmektedir. Aşk estetiği işine kendisinden bir ruh katarak yaptığı işi aşkla yapmak anlamını taşımaktadır. İdealist öğretmen de, işine kendinden bir ruh katar ve insanı şekillendirir. Topçu (2016) öğretmeni, "ruh yapısının sanatkârı" olarak tanıtır. Bu da gösteriyor ki bizim sanatçı idealist öğretmen ruhuna ihtiyacımız vardır. O halde idealistlik bir ruhtur.

Söz diliyle eylem dilinin aynı olması gerekir öğretmenin. Çünkü sorumluluğu büyüktür. Mehmet Akif Ersoy (Safahat, 4, s.244) idealist öğretmenin özelliklerini; "Muallimim diyen olmak gerektirir imanlı, edepli sonra liyakatli, sonra vicdanlı, bu dördü olmadan olmaz vazife çünkü büyük" olarak tanımlamaktadır. Benzer bir yaklaşımla yakın bir geçmişte kendisine vefa ödülü verilen Topçu'da (2016) görüyoruz idealist öğretmen özelliklerini; İdealist öğretmen, "Balını bin bir zorlukla yapan ve başkasına sunan arı, tahammül etmeyi bilen, seven, ruh yapısının sanatkârı, ilmin hakikat olduğu için hayranı, dünyanın en büyük mesuliyetine sahip, "Büyük idealci", ruhta doğabilecek her tür sakatlığın mesulü" dür. İdealist öğretmen, insanı merkeze alarak yaşatan, güçlendiren yaşama hazırlayan insandır.

Topçu'ya (2016) göre "Muallimler her devrin ruh ve idealine bürünmüştür". Öğretmenlerin hangi devirde hangi ruh ve ideallere büründüklerine ilişkin düşünceleri aşağıdaki Tablo 1'de verilmektedir:

Tablo 1. Muallimlerin Devre Göre Büründükleri Ruh ve İdealleri

Uygarlıklar	Devirler	Muallimin ruh ve ideali
Batı uygarlığı	İlkçağ	Hakim, hikmet adamı
	Orta çağ	Din adamı
	Rönesans	Doğa laboratuvarının araştırmacısı
	XIX. YY	Teknik, tecrübe ustası
İslam Uygarlığı	Peygamberimiz	Öğreten, inandıran, yürüten, devleti mektep haline getiren
	10-20 YY	Ahlakın ve ilmin hamisi, baştaçı
	Günümüz	????

Kaynak; Topçu, (2016)

Tablo 1'e göre öğretmenler ilk çağda hakim hikmet adamı, orta çağda din adamı, Rönesans döneminde doğa laboratuvarının araştırmacısı, 19. yy sonrasında teknik tecrübe üstadıdır. İslam uygarlığında peygamberimiz döneminde öğretmenler öğreten, inandıran, yürüten devleti mektep haline getiren bir idealistiktir. 10 ve 20. yy arasında İslam uygarlığında öğretmenler ahlakın ve ilmin hamisi baş tacıdır. Günümüz de ise yaşamı çok yönlü görebilecek okuryazar öğretmen ruhu olabilir.

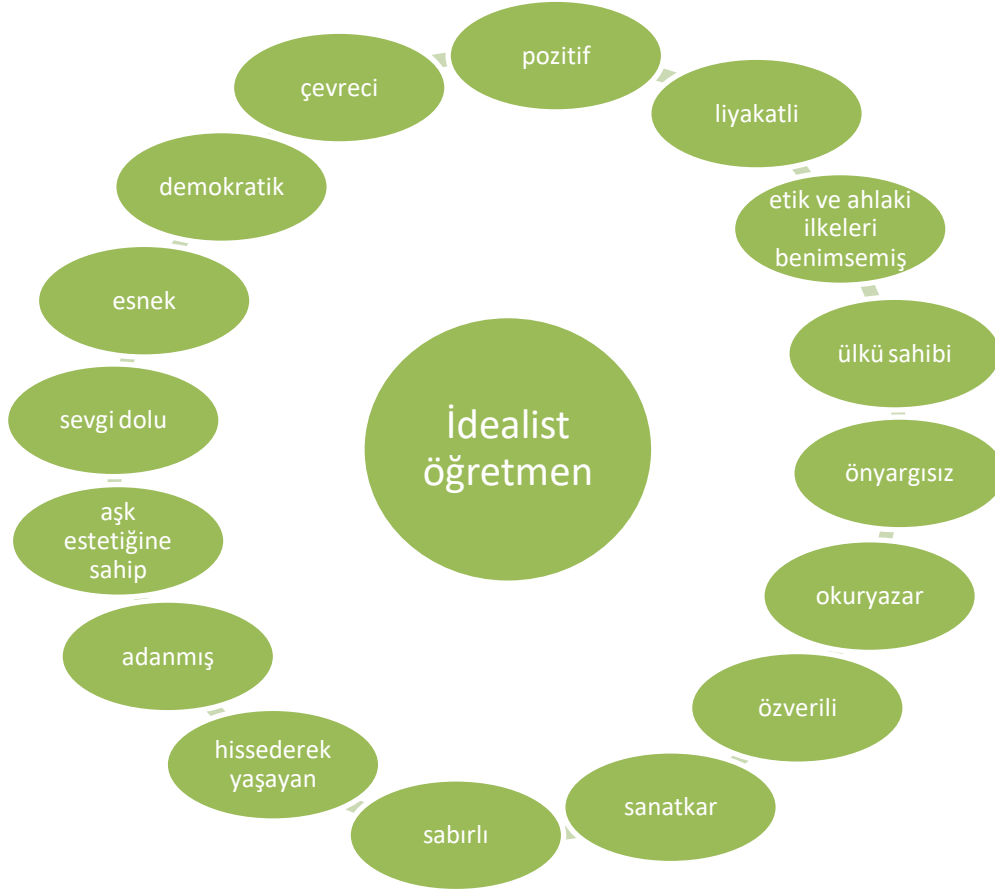
Olumsuz bakışla ilgili Batı'nın (2015), "*Olumsuz iç konuşmalar kendi kendinizi sabotajdır, beynimiz en fazla söylediğimiz şeye inanır, kişinin hayatı düşüncelerinin rengine boyanmıştır*" ifadelerinden anlaşılacağı üzere, olumsuz iç konuşmalar bizi uzaklaştırıyor bazı şeylerden. Olumsuzluğa ilişkin, olumsuzluk ve idealistliğe ilişkin bağlayacağımız noktada yine Topçu'ya (2016) dönüyoruz; "*Şikâyet başladığı yerde muallimlik biter.*" Tam bu noktada idealist öğretmenle öğretmenlerin emeği sömürülüyor algısına itirazda bulunmak gerekmektedir. Beck'in (1972) bilişsel çarpıtma modelinde "*insan eğer sürekli olumsuzluklar çağırır veya sürekli olumsuzlukları düşünürse belli bir zaman sonra genellemelere ulaşılır*" ifadesi yer almaktadır. İdealistlik öğretmenliğe ilişkin Yıldız ve diğerlerinin (2014) yapmış oldukları araştırmasında Neo-liberal politikaların Türkiye'de öğretmenlik mesleğini idealist öğretmenden sınav hazırlayan teknik öğretmene dönüştürdüğü sonucunu da dikkate almak gerekir. Buradan da öğretmenlik mesleğinde idealist ruhu yaşatmak için politika ve yasaların da ona göre düzenlenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Öğretmenliğin teknik dönüşümü bu gün için tehlikeli durmaktadır.

İdealist öğretmenliğe ilişkin medyada onlarca örnek bulunmaktadır. Örnek olarak, "*Sıradan bir sınıftan harika yaratan öğretmen*", "*Bir idealist öğretmen bir şehrin kaderini nasıl değiştirdi*", "*Köyde ritim grubu kuran öğretmen*" gibi. Filmlerde idealist öğretmenliği görebiliyoruz; Robin Williams'ın oynadığı "*Ölü Ozanlar Derneği*", "*Öğretmen Kemal*", "*Özgürlük Yazarları Günlüğü*", "*October Sky (Ekim Düşü)*", "*Her Çocuk Özeldir*", "*Gönül Yarası*" filmi vb. Gönül yarası filminde Şener Şen'in idealistliğinin kızına zarar verdiğini anladığı sahnede; "*Niye böyle? Niye? bile bile acıya talip olmak, tekrar dünyaya gelsem yine aynı yollardan yürürdüm*" şeklindeki ifadeleri idealist öğretmenliğin kazanılması gereken bir ruh ve bu ruhun davranışa, tutuma bazen de olumsuz yansıması olduğu görülmektedir.

The Guardian'da (2015) çıkan bir araştırmada dört çeşit öğretmenden söz edilmekte: İdealistler, uygulayıcılar, rasyonalistler ve ölçülüler. İdealistlerin özelliklerini; a) Fark yaratmayı önemseme. Ama sadece kendilerinde değil yaşamın tamamında, b) Sosyal adaleti geliştirme c)Yüksek motivasyonlu olma. 22. yy'da fark yaratacak, özgünlüğü ortaya koyacak, sosyal yaşamı önemseyecek, yüksek motivasyonlu idealist öğretmene daha çok ihtiyaç duyulacaktır.

Yukarıda görüldüğü gibi, idealist öğretmenler dün vardı. Bugün de sayıları az da olsa var. Yarın da olacaktır. Ancak hem dün hem bugün hem de yarın idealist öğretmene her zaman ihtiyaç duyulacaktır. Sistemin en kritik ögesi öğretmeni ihmal edenler eğitimde kaybedecektir. Çünkü eğitim sistemlerinin niteliğini öğretmenlerin niteliği belirlemektedir. Baltaş'ın (2013) aktarmalarında TUSİAD'ın araştırmasında, Türkiye'de çalışan insanların sadece yüzde 9.8'i

hayatında en önemli şeyin iş olduğunu söylemektedirler. Bu oran öğretmenlik mesleği açısından sıkıntılı görülmektedir. Öncelikle öğretmeni idealist bir ruha ve yaptığı işin önemine inandırmak gerekmektedir. Akın ve Yıldırım'ın (2015, 2017) yapmış oldukları iki araştırma sonucunda, öğretmenlerin eğitime inanma düzeyleri oldukça düşük çıkmaktadır. Öğretmen yetiştirmede tüm sürece müdahale etmek istersek, idealist öğretmenliğin yukarıda anlatılan özelliklerinden oluşan kavram bileşenleriyle program oluşturmak gerekmektedir. İdealist öğretmenliğin kavram bileşenleri Şekil 1'de gösterilmektedir:

Şekil 1. İdealist öğretmen kavram bileşenleri (Kaynak ve Yıldırım, 2018)

Şekil 1 incelendiğinde idealist öğretmenliğin kavram bileşenleri şunlardır: Pozitif, liyakatli, etik ve ahlak ilkelerini benimsemiş, ülkü sahibi, ön yargısız, okuryazar, özverili, sanatkâr, sabırlı, hissederek yaşayan, adanmış, aşk estetiğine sahip, sevgi dolu, esnek, demokratik ve çevreci. Öğretmen yetiştirme politikaları, öğretmenin özlük hakları, mesleğin saygınlığı, idealist öğretmenlik perspektifiyle ele alınabilir.

Çalışmanın Önemi

Bu konuda hazırlanacak bir ölçeğin öğretmen farkındalığına, öğretmen yetiştirme anlayışına fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ölçeğin hazırlanmasında ulusal ve uluslar arası literatür incelenmiştir. Literatür incelenirken de fark edilmiştir ki, idealist eğitim felsefesi oldukça geniş ele alınırken, idealist öğretmen ihtiyacına vurgu yapılırken konuyla ilgili çalışmalar oldukça

sınırlı sayıda görülmektedir. Bu sebeple idalist öğretmen ölçeği böyle bir ihtiyaca da cevap verecektir. Daha önce Çiftçi (1991) tarafından "Öğretmenlerin ideal özelliklere ait sıfat listesi ölçeği" de incelenmiş ve ideal öğretmenin; "bilgilendirici, mesleğini seven, dile hakim, işini seven, güvenilir, bilgili, iletişim kurabilen, demokratik, dürüst, tarafsız, bilinçli, kültürlü, çağdaş, çalışkan, aydın, insancıl, saygılı, azimli, takdir edebilen, ufuk açan, sorumlu, araştırmacı, rehber, barışsever, yardım sever, kendisiyle barışık, planlı, yardımcı, mantıklı, anlayışlı, sır tutan, çok yönlü, sabırlı, değer bilir, onurlu, sosyal, kararlı, önyargısız, olgun, bilimsel, dikkatli, kendini sorgulayan, güler yüzlü ve akılcı" özelliklere sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Çiftçi (1991)'nin tanımladığı özelliklere bu çalışmada, "fedakâr", "aşk estetiğine sahip", "okuryazar", "sanatkar", "adanmış", "pozitif", "çevreci" gibi özellikler eklenmiş, ayrıca belirlenen bu özellikler sıfat olarak değil de kavramın içeriğinin tanımı yapılmış maddeler olarak yazılmıştır.

Yöntem

Bu araştırma bir ölçek geliştirme çalışmasıdır. Araştırmada öğretmenlerin "idealist öğretmen" vasıflarını tespit edilebilmesi amacıyla "İdealist Öğretmen Ölçeği" geliştirilmiştir. Ölçek geliştirmeye ilişkin adımlar sırasıyla açıklanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılında Kahramanmaraş ili Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı okullarda farklı branşlarda görev yapan seçkisiz olarak belirlenen 455 öğretmen oluşturmaktadır. Tablo 2 öğretmenlerin demografik özelliklere göre dağılımını göstermektedir.

Tablo 2. Öğretmenlerin demografik özelliklerini göstermektedir.

Demografik Özellikler		f	%
Cinsiyet	Erkek	228	50.1
	Kadın	227	49.9
Çalışılan Kurum	Anaokulu	13	2.90
	İlkokul	102	22.4
	Ortaokul	147	32.3
	Lise	203	42.4
Eğitim Durumu	Önlisans	3	.70
	Lisans	403	88.6
	Lisansüstü	49	10.7

Tablo 2'ye göre öğretmenlerin 228'i (% 50.1) erkek, 227'si (%49.9) kadındır. Farklı kurumlarda görev yapan öğretmenlerin 13'ü (% 2.9) anaokullarında, 102'si (% 22.4) ilkokullarda, 147'si (% 42.4) ortaokullarda ve 203'ü (% 42.4) liselerde görev yapmaktadır. Öğretmenlerin sadece 3'ünün (% .70) önlisans, 403'ünün (%88.6) lisans ve 49'unun (%10.7) lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir.

İşlem

Bu araştırmada öncelikle ölçeğin kapsam geçerliğini sağlamak için idealist kavramının kuramsal yapısı ve öğretimde bulunması gereken özelliklere ilişkin ulusal ve uluslararası alan yazın incelenerek bu doğrultuda 41 maddelik bir havuz oluşturulmuştur. Bu maddeler 2 eğitim programı uzmanı ve 2 ölçme ve değerlendirme uzmanı tarafından gözden geçirilmiş ve gerekli düzenlemelerden sonra 36 maddeye düşürülmüştür. Ölçeğin nihai formu 36 maddelik 5'li likert tipinde hazırlanmıştır. Ölçekte "1- kesinlikle katılmıyorum (1.00-1.80), 2 - katılmıyorum (1.81-2.60), 3 - kısmen katılıyorum (2.61-3.40), 4 - katılıyorum (3.41-4.20), 5 - kesinlikle katılıyorum (4.21-5.00)" şeklinde tanımlanmıştır.

Verilerin Analizi

Veriler toplandıktan sonra ilk olarak maddelerin ayırt edicilik indekslerini hesaplamak için madde-toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Büyüköztürk (2018) madde-toplam korelasyonun .30 ve daha yüksek olan maddelerin ayırt edicilik indekslerinin iyi düzeyde olduğunu ifade ederken, .20 - .30 arasında olan maddelerin gerekli görüldüğünde kullanılması ya da düzeltilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Bir sonraki aşamada ölçeğin yapı geçerliliğini ölçmek için çapraz geçerleme yöntemi uygulanarak açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu bağlamda, araştırmaya katılan 455 öğretmen rastgele bir şekilde ikiye bölünmüştür. Çalışma grubunun ilk kısmına (n=228) açımlayıcı faktör analizi, diğer kısmına da (n=227) doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

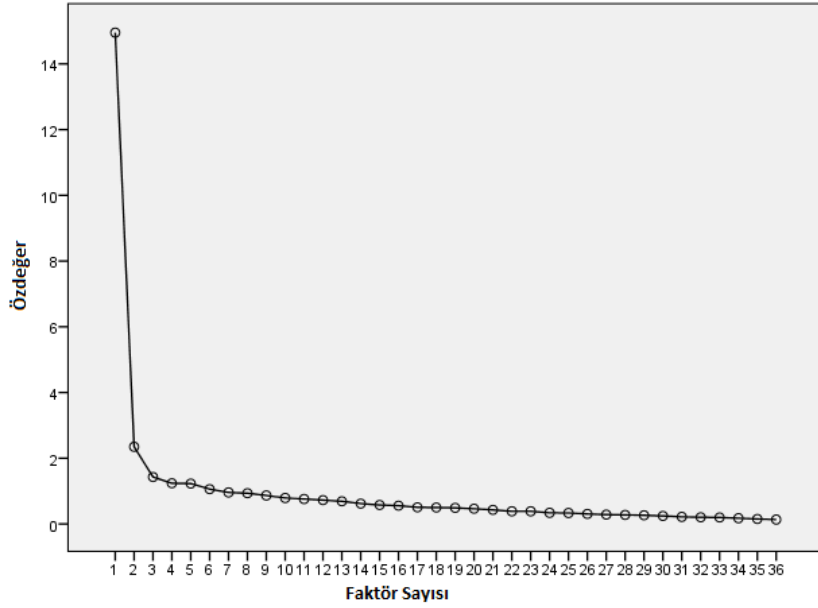
Verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığının belirlemek için SPSS 22.0 programı kullanılarak verilere KaiserMeyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Sphericity testi uygulanmıştır. Field (2009) verinin faktörleştirilebilir olması için Barlett Sphericity testinin anlamlı ve KMO değerinin .50'den büyük olmasını ifade ederken, KMO değerleri .50 - .70 arasında "vasat", .70 - .80 arasında "iyi", .80 - .90 arasında "mükemmel" ve .90'un üzerindeki değerler "daha yüksek" olarak sınıflandırmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi için MPlus 7.0 programı kullanılmış ve model uyum indeks değerleri olan CFA, TLI, RMSEA ve SRMR hesaplanmıştır. Kline (2011)'a göre CFI ve TLI değerlerinin .90 ve .90' dan büyük olduğu ve RMSEA ve SRMR değerlerinin .08 ve .08' den küçük olduğu durumda modelin kabul edilebilir düzeydedir.

Son olarak ölçeğin güvenilirliğini hesaplamak için Croanbach Alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanacaktır. Büyüköztürk (2018)'e göre psikolojik testler için güvenilirlik katsayısının .70 ve daha yüksek olması test puanlarının yeterliliği için uygun görülmektedir.

Bulgular

Madde – toplam korelasyon değerlerinin hesaplanması. Herbir madde için elde edilen madde-toplam korelasyon değerlerinin Tablo 3'de gösterildiği gibi .45 (madde 26) ile .74 (madde 28) arasından değiştiği bulunmuştur. Bu durum herbir maddenin madde-toplam korelasyonu değerlerinin .30'dan büyük olduğunu ve ayırt edicilik değerlerinin iyi düzeyde olduğunu desteklemektedir.

Açımlayıcı Faktör Analizi. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda KMO değerinin .93 ve Barnett Testinin ($p < .05$) ise anlamlı olduğu ortaya çıkmış, bu durumun mevcut verinin açımlayıcı faktör analizine uygun olduğu görülmüştür. Açımlayıcı faktör analizi sonucunun ölçek6 faktörlü çıkmış ve bu faktörlerin ölçeğe ilişkin açıkladığı varyans %61.82 olarak bulunmuştur. Boyutların dağılımına ilişkin öz değer dağılım grafiği Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. "İdealist Öğretmen" ölçeğine ilişkin özdeğer grafiği

Şekil 2 incelendiğinde ölçeğin 1.faktörü ile 2.faktörü arasından keskin bir düşme olduğu görülmektedir. Açıklanan varyanslar dikkate alındığında 1.faktörün açıkladığı varyans oranı %41.52 iken 2.faktörün açıkladığı varyans oranı ise %6.52'dir. Büyüköztürk (2018) bir ölçeğin tek boyutlu olduğunun kanıtı olarak ilk faktöre ait özdeğerin ikinci faktöre ait özdeğerinden 3 katından fazla olması olarak ifade etmektedir. Bu çalışmada bu oran 6 katından fazladır (41.52/6.52). Bu sebeple 36 maddelik idealist öğretmen ölçeği tek boyutlu olarak düşünülmektedir.

Tablo 3. Maddelerin Faktör Yükleri ve Madde-Toplam Korelasyonu Sonuçları

Madde	Faktör Yükleri	Madde -Toplam Korelasyonu	Madde	Faktör Yükleri	Madde -Toplam Korelasyonu
S1	.63	.60	S19	.50	.47
S2	.70	.67	S20	.56	.52
S3	.68	.65	S21	.67	.64
S4	.59	.55	S22	.60	.57
S5	.75	.73	S23	.70	.66
S6	.55	.54	S24	.65	.63
S7	.63	.61	S25	.69	.67
S8	.65	.62	S26	.47	.45
S9	.59	.57	S27	.62	.59
S10	.55	.51	S28	.76	.74
S11	.59	.56	S29	.62	.60
S12	.71	.67	S30	.66	.62
S13	.62	.59	S31	.69	.67
S14	.75	.72	S32	.67	.65
S15	.76	.73	S33	.73	.71
S16	.56	.53	S34	.66	.63
S17	.56	.54	S35	.69	.65
S18	.64	.61	S36	.65	.62

Doğrulayıcı Faktör Analizi. Açımlayıcı faktör analizinde çıkan tek boyutlu ölçeği doğrulamak için örneklemin diğer kısmı (n=237) ile Mplus 7.0 programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve elde edilen model Şekil 3'te gösterilmiştir. Model uyum indekslerine bakıldığında CFI/ TLI değerlerinin .90' dan büyük ve RMSEA/SRMR değerlerinin .08 den küçük olduğu modelin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir (Kline, 2011). Yine χ^2/sd değeri istenen değer olan 4 ün altında olduğu görülmektedir ($\chi^2(455,237) = 885.02$; CFI = .91; TLI = .91; RMSEA = .05; SRMR = .06).

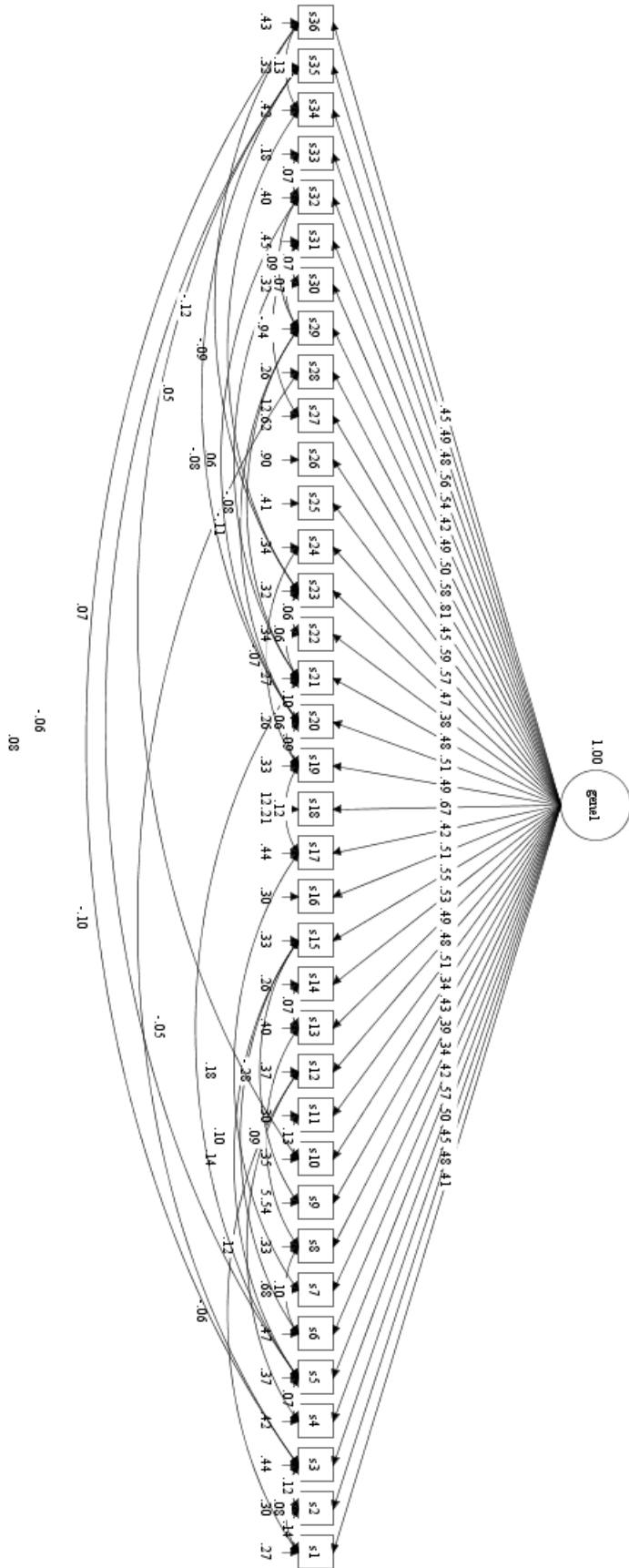
Güvenirlilik Katsayısı hesaplama. Ölçeğin güvenirliğini hesaplamak için Croanbach Alpha iç tutarlılık katsayısı ile hesaplanmış ve .88 olarak bulunmuştur. Bu durum ölçeğin güvenilir olduğunu desteklemektedir.

Tablo 4'de ölçek ve ölçek maddelerinin ortalama ve standart sapması gösterilmektedir.

Tablo 4.Madde Ortalamaları ve Standart Sapması

Madde	\bar{X}	SS	Madde	\bar{X}	SS
S1	4.43	.65	S19	4.32	.73
S2	4.34	.73	S20	4.51	.71
S3	4.12	.80	S21	4.49	.71
S4	4.42	.83	S22	4.27	.71
S5	4.07	.84	S23	4.58	.65
S6	4.06	.81	S24	4.16	.84
S7	3.85	.91	S25	3.97	.86
S8	4.36	.66	S26	3.75	1.06
S9	3.92	2.30	S27	4.59	3.53
S10	4.42	.70	S28	4.31	.78
S11	4.34	.72	S29	4.13	.79
S12	4.44	.76	S30	4.46	.76
S13	4.28	.79	S31	4.25	.74
S14	4.35	.74	S32	4.16	.86
S15	4.24	.78	S33	4.41	.69
S16	4.35	.75	S34	4.15	.81
S17	4.10	.76	S35	4.48	.74
S18	4.62	3.42	S36	4.04	.76
Ölçeğin Bütünü	4.27	.53			

Tablo 4'e incelendiğinde maddelerin ortalamalarının 3.75 (madde 26) ile 4.62 (madde 18) arasında olduğu görülmektedir. Bu durum maddelerin "Katılıyorum" ve "Tamamen katılıyorum" aralığına düştüğü desteklemektedir. Ölçeğin tümü için ise ortalamanın 4.27 olduğu bulunmuş olup "Tamamen katılıyorum" aralığına düşmektedir.

Şekil 3. "İdealist Öğretmen Ölçeği"ne ilişkin doğrulayıcı faktör analizi

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada öğretmenlerin idealistlik düzeylerini ölçmek üzere “İdealist Öğretmen Ölçeği”nin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Öncelikle idealist kavramının kuramsal yapısı ve öğretmende bulunması gereken özellikler ile gerek kuramsal gerekse uygulamalı ulusal ve uluslararası literatür incelendikten sonra madde havuzu oluşturulmuştur. Ardından maddelerin uygunluk ve anlaşılabilirlik açısından 2 eğitim programı uzmanı ve 2 ölçme ve değerlendirme uzmanı tarafından gözden geçirilerek 41 maddelik ölçek formu 5’li likert olarak 36 maddeye düşürülmüştür. Bu süreçten sonra ölçeğin nihai formu 2018-2019 eğitim öğretim yılında Kahramanmaraş ili Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı okullarda farklı branşlarda görev yapan seçkisiz olarak seçilmiş 455 öğretmene uygulanmıştır. Veriler toplandıktan sonra ilk olarak maddelerin ayırt edicilik indekslerini hesaplamak için madde-toplam korelasyonları hesaplanmış ve bu değerlerinin .45 ile .74 arasından değiştiği bulunmuştur. Herbir maddenin madde-toplam korelasyonu değerlerinin.30’dan büyük olduğundan ölçekten hiçbir madde dışarıda bırakılmamıştır. Bir sonraki aşamada ölçeğin yapı geçerliliğini ölçmek için çapraz geçirme prosedürü uygulanarak, çalışma grubunun ilk kısmına (n=228) açımlayıcı faktör analizi, diğer kısmına da (n=227) doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda KMO değerinin .93 ve Barnett Test (p<.05)’nin ise anlamlı olduğu ortaya çıkmış, bu durumun mevcut verinin açımlayıcı faktör analizine uygun olduğu görülmüştür. Açıklanan varyansın %61.82 olarak bulunan bu ölçekte 1.faktörün açıkladığı varyansın 2.faktörün açıkladığı varyansa oranı 6 kattan fazla olduğundan idealist öğretmen ölçeği tek boyutlu olarak kabul edilmiştir. Bu durumu doğrulamak için örneklemin diğer kısmı (n=237) ile Mplus 7.0 programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, model uyum indeksleri olan CFI/ TLI değerlerinin .90’ dan büyük ve RMSEA/SRMR değerlerinin .08 den küçük olduğu görülerek, ölçeğin yapı geçerliğini sağladığı desteklenmektedir. Son olarak ölçeğin güvenilirliğini hesaplamak için Croanbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .88 olarak bulunmuş ve ölçeğin güvenilir olduğunu sonucuna varılmıştır.

Bu sonuçlar doğrultusunda bu çalışmada geliştirilen “idealist öğretmenlik ölçeği”nin hem geçerli hem de güvenilir olduğu desteklenmektedir. Bu ölçek ile eğitim sisteminde görev yapan öğretmenlerin idealist öğretmende var olan özelliklerin ne kadarını karşıladığı tespit edilerek, hem literatüre hem de eğitim sistemine katkı sağlanmış olacaktır.

Kaynakça

- Akın, U., Yıldırım, N. (2015). Öğretmenlerin eğitime inanma düzeyleri ölçeği (ÖEİDÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *e-International Journal of Educational Research*, 6(1), 70-83.
- Aydın, A. (2015). *Eğitim Sevgidir*. Ankara: Pegem.
- Aydın, A. (2016). *Mutluluk*. Ankara: Pegem.
- Ayvazoğlu, B. (2013). *Aşk Estetiği*. 4. Baskı, İstanbul, Kapı.
- Balcı, Y. (2002), Türk Romanında Aydın Sorunu. *Hece Dergisi*, Türk Romanı Özel Sayısı, 65-67.
- Baltaş, A. (2013). *Türk Kültüründe Yönetmek*. 6. Baskı. İstanbul: Remzi.
- Batı, U. (2016). *Kendine İyi Bak*. İstanbul: Alfa.
- Beck, J.S. (1972). *Bilişsel Davranışçı Terapi*. Çeviren, Muzaffer Şahin (2014). Ankara: Nobel.
- Bilhan, S. (1991). *Eğitim Felsefesi (I. Cilt)*. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Büyükköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cüceloğlu, D. ve Erdoğan, İ. (2015). *Öğretmen Olmak*. Ankara: Pegem.

- Çiftçi, N. (1991). Danışmanların ideal özellikleri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Duymaz, R. (2008). İdealist Öğretmenin Eğitim Anlayışı. 84-89. <https://core.ac.uk/download/pdf/153447392.pdf>. Erişim tarihi: 22.05.2019.
- Ergün, M. (1996). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Ocak.
- Ersoy, M.A. (2011). *Safahat*. MEB dizisi, Ankara: İnkılap <https://www.theguardian.com/teacher-network/2015>.
- Kline, R. BH. (2011). Principles and practice of structural equation modeling. Guilford press.
- Özcan, M. (2017). *İdealist öğretmenin özellikleri*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Konferans notları (2017).
- Özden, B. A. (2015). Erken Cumhuriyet Döneminde Öğretmenlik Mesleği ve Öğretmen Kimliği. *Kebikeç*. 40 (7-20).
- Petrov, G. (2017). *İdealist Öğretmen*. Çev. Ali Ayser. Kitapyurdu.com.
- Petrov, G., (1961), Ak Zambaklar Ulkesinde, Çev. Ali Haydar, İstanbul, MEB Yayınları.
- Sevinç, C. (2012). Aydının halkla imtihanı: Ziya Gökalp'in "halka doğru" düsturu bağlamında Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde Türk romanında idealist öğretmen tipleri. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1 (10), 127-163.
- TDK (2018). <http://tdk.gov.tr/>. Erişim tarihi: 24.11.2017; 14.00
- Topçu, N. (2016). *Türkiye'nin Maarif Davası*. 18. Baskı. İstanbul: Dergah.
- Tozlu, N. (2014), *Eğitimden felsefeye- 1: Eğitim felsefesi eğitim üzerine düşünceler ve insandan devlete eğitim*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.
- Wiles, J.and Bondi, J. (1993) *Curriculum Development*. U.S.A: Macmillan Publishing Company.
- Yazıcı, E., (2016). Olan-olması gereken perspektifinden bir medeniyet inşacısı ve eğitim emekçisi olarak öğretmen. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*. 7 (13), 147-162.
- Yıldırım N., Akın, U. (2017). Öğretmenlerin eğitime inanma düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 213-227., Doi: 10.17860/mersinefd.305948.
- Yıldırım, N. (2018). Geleceğin dünyasında idealist öğretmenlik. 22.Yüzyılda Eğitim kitabı içerisinde. Editör: dr. Emel Tüzel. Ankara: Pegem.
- Yıldız, A. (2014). *Öğretmenliğin Dönüşümü* (İdealist Öğretmenden Sınava Hazırlayıcı Teknisyene). İstanbul: Kalkedon.
- Yücel, C., Şengil, A. Ş., Binici, U., Karataş, E., Demirhan, G. (2012). *Sınıf Yönetimini Etkileyen Etkenler*. Sınıf Yönetimi kitabı içerisinde. Editör, Sarpkaya, R. Ankara: Anı.

İdealist Öğretmen Ölçeği

Aşağıdaki cümleleri okuyup, cevaplarınızı en iyi belirten seçeneğin karşısına (X) işareti koyunuz. Lütfen hiçbir cümleyi boş bırakmayınız.

Madde numarası	MADDELER	Kesinlikle katılıyorum(5)	Katılıyorum(4)	Orta düzeyde katılıyorum(3)	Katılmıyorum(2)	Kesinlikle katılmıyorum(1)
1	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken her türlü özveriği göstermekteyim					
2	Öğretmenlik mesleğini hissederek/yaşayarak yerine getiriyorum					
3	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken öğrenciyle bütünleştiğimi hissediyorum					
4	Öğretmenlik mesleğini insanlık davası olarak görüyorum					
5	Öğretmenlik mesleğini adanmış bir ruhta yerine getiriyorum.					
6	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken öğrencide sonucu değiştirdiğimi görüyorum					
7	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken dünyada eğitim adına ne olup bittiğini takip ediyorum					
8	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken neyi nasıl öğreteceğimi biliyorum					
9	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken sınıftımdaki öğrencim hangi düzeyde olursa olsun eğitebilirim					
10	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken demokratik bir tutum sergilemekteyim					
11	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken her türlü önyargıdan uzak bir tutum içerisindeyim					
12	Eğitimin evrensel bir değer olduğuna inanıyorum					
13	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken kendi kültürümü de içselleştirilmiş bir öğrenmeyle aktarıyorum					
14	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken doğayı, çevreyi istemek, tüketmek yaklaşımıyla değil, vermek katkıda bulunmak mantığında yaklaşıyor ve öğrencilerime öğretiyorum.					
15	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken işime kendimden bir ruh katarak severek ve aşkla yapıyorum					
16	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken sözlerimle eylemlerinde arasında tutarlılık olduğunu düşünüyorum					
17	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken girişimci davranışlar sergiliyorum					

18	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken liyakatli olduğumu düşünüyorum					
19	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken liyakat konusunda eksik yönlerimi tamamlamak için gayret gösteriyorum					
20	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken vicdanımın sesini her zaman dinliyorum					
21	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken öğrencilerime karşı merhametli olduğumu düşünüyorum					
22	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken etkileştığım herkese sabırlı bir tutum içerisindeyim					
23	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken etik ve ahlaki değerlere özen gösteriyorum.					
24	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken balını bin bir zorlukla yapan ve başkasına sunan arı gibi beklentisiz çalışıyorum					
25	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken kendimi ruh yapısının sanatkarı olarak görüyorum					
26	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken yetiştirdiğim öğrencide her türlü eksikliği kendi eksikliğim olarak görüyorum					
27	Bilimin/İlimin hakikat olduğu için her türlü hayranıyım					
28	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken dünyanın en büyük mesuliyetine sahip olduğumun bilincinde hareket ediyorum					
29	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken kendim de büyük ideallere sahibim.					
30	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken tecrübeye büyük önem vererek danışırım					
31	Öğretmenlik mesleğini şikayet eden değil çözüm üreten bir anlayışta yerine getiririm					
32	Öğretmenlik mesleğini kendi kariyerimin önünde tutarım					
33	Öğretmenlik mesleğini inanarak yerine getiriyorum					
34	Öğretmenlik mesleğini sadece kendimde değil yaşamın tamamında fark yarattığımı düşünüyorum					
35	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken sosyal adalete büyük önem veriyorum					
36	Öğretmenlik mesleğini yerine getirirken hem kendimin hem de etkileştığım tüm insanların motivasyonunu yüksek tutabiliyorum.					

Organizasyonel Öğrenme, Adımları ve Uygulanması ^a

Ufuk Saka ^{b,c} , Dr. Cemil Ceylan ^d

Özet

Organizasyonel öğrenme tartışmalarının tarihine karşın bu başlık yirminci yüzyılın son yirmi yılında bu başlık yeniden doğdu. Organizasyon etkinliğinin niteliği ve öğrenmenin niteliği son yıllarda dikkat çeken başlıklar oldu. Günümüzde organizasyonel öğrenme sertleşen rekabetin ve beklenmedik belirsizliklerin olağanlaştığı piyasalarda şirketlerin başarı yolculuklarında önemli bir yetenek olarak ilgi ve dikkat çekiyor. Böyle olunca da organizasyonel öğrenme başlıklı çalışmalar konuya dikkat çekerken, organizasyonel öğrenme, değişim yönetiminin de çok önemli başlıklarından biri haline geldi. Konuyla ilgili çalışmalar, organizasyonel öğrenme sürecinin farklı adım ya da adımlarına kendi bağlamları itibarıyla işaret ediyor. Çalışmamız, kapsamlı bir kaynak çalışması üzerinden, organizasyonel öğrenme sürecinin adımlarını bir arada görünür hale getirmeyi amaçlıyor ve bu adımların nasıl uygulanacağına dair bir öneri sunuyor.

Anahtar Kelimeler

Organizasyonel Öğrenme
Organizasyonel Öğrenme
Sürecinin Adımları
Organizasyonel Öğrenme
Sürecinin Uygulanması

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 14.10.2019
Kabul Tarihi: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.632768

Organisational Learning, Its Steps and Application

Abstract

Despite the history of organizational learning discussions, this topic was born again during the last two decades of twentieth century. The quality of organizational efficiency and the quality of learning quality became popular. Today, in the markets where tragically hardening competition and unexpected uncertainties are getting usual, organizational learning attracts attention and care as a major ability in the success voyage of the companies. So, the studies with the topic of organizational learning has attracted attention to the subject and organizational learning has become one of the very important topics of the change management. Studies about the topic indicating different step or steps of organizational learning within their own context. Referring an extensive literature study , our study aims to bring out the steps of organizational learning process altogether and to propose a way on how to apply them.

Keywords

Organisational Learning
Steps of Organisational Process
Applying the Steps of
Organisational Learning Process

About Article

Received: 14.10.2019
Accepted: 20.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.632768

^a Çalışma Ufuk Saka'nın Doktora Tezi esas alınarak, tez sürecinin tamamlayıcı olarak hazırlanmış olup, herhangi bir sempozyumda/ konferansta bildirisi olarak sunulmamış ya da bir proje/kurum tarafından desteklenmemiştir.

^b İletişim yazarı : Ufuk Saka ufuksaka@gmail.com

^c Ufuk Saka Endüstri Yük. Müh. İ.T.Ü. Endüstri Mühendisliği, Doktora Öğrencisi (0000-0003-1168-050X)

^d Dr. Cemil Ceylan, İ.T.Ü. Endüstri Mühendisliği, Doktor Öğretim Üyesi (0000-0001-9353-0235)

Giriş

Değişimin sürekliliği ve kaçınılmazlığı antik çağlardan bu yana insanlığın hep gündemindeydi. Tarih planında önce üretim biçimlerinde ardından da üretim ilişkilerinde ortaya çıkan değişimler hayatın bütün öteki alanları gibi üretim sistemlerini, bir başka deyişle üretim amaçlı örgütlenmeleri (organizasyonları) de “sürekli ve kaçınılmaz” olarak etkiledi. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak üretim ve bilgi teknolojilerinin küresel finans süreçlerinin ve rekabetin alabildiğine karmaşıklaşması her nevi üretim organizasyonunda “değişim”i bir yönetim alanı olarak ortaya çıkardı. Bunun ardından pek çok araştırmacı yönetici ve yönetim bilimcinin kimi operasyonel, kimi akademik pek çok katkılarına konu oldu.

Bunlardan biri olarak Peter Senge'nin ilk baskısını 1993'de yaptığı, genişletilmiş 16ncı baskısını 2013 yılında yayınladığı “Beşinci Disiplin / Öğrenen Organizasyon sanatı ve Uygulaması” kitabında önerdiği yaklaşım ve model hem önemli tartışmaların hem de önemli çalışmaların esin kaynağı oldu.

Organizasyonel öğrenme sertleşen rekabetin ve beklenmedik belirsizliklerin olağanlaştığı piyasalarda şirketlerin başarı yolculuklarından önemli bir yetenek olarak ilgi ve dikkat çekiyor. Gerek doğrudan üretimde gerekse pazarlama, finansman, satın alma ve bütün yönetim alanlarında mucize değilse de yol açıcı bir değişim vaad ediyor.

Organizasyonel öğrenmeyi ilk sunanlar Kurt ve March'tır(1963). Kurt ve March, organizasyonların, yeni koşullara uymak için dış çevrelerindeki değişikliklere yanıt vermeye yönelik çabalarının, organizasyonların daha etkin olmalarına yardım edecek süreçler bulmalarına yol açacağına inanıyorlardı (Saadat, Saadat, 2016 :221)

Organizasyonel öğrenme tartışmalarının tarihine karşın bu başlık 1970 yılına kadar pek ilgi çekmedi. Sonra bazı kuramcılar kendi çalışmalarına başladılar. Yirminci yüzyılın dokuzuncu on yılında bu başlık yeniden doğdu. Organizasyon etkinliğinin niteliği ve öğrenmesinin niteliği son yıllarda dikkat çeken bir başlık oldu.Yine de bu başlık Peter Senge'nin ünlü kitabından önce bilinmedi ve dikkat çekmedi. Peter Senge'nin kitabından önce, organizasyonel öğrenme içeriğini hazırlayan farklı içerikler etkili oldu. Altman ve Les (1998) bu içeriğin biçimlenmesine yardımcı olan dört kuramsal ilerleme tanımladı (Saadat, Saadat, 2016 :221).

Bu dört kuramsal ilerlemeden en ulaşılabilir olanı, organizasyonun rekabet avantajı olarak değerlendirilen ve organizasyonu çevresinden daha bağımsız olmasını sağlayan, organizasyonun potansiyel insan yetenekleri gibi organizasyonun iç süreçlerini esas alan “stratejik yönetim” ilerlemesiydi. Bu içeriğin ortaya çıkarılmasına yardımcı olan ikinci entelektüel süreç “sistemlerin kuramı” gibi kuramlardı. Kuramın üçüncü entelektüel süreci, öğrenmenin farklı düzeyleri üzerine gelişen “sosyal öğrenme” kuramıdır. Son olarak, organizasyonel kültür ve yapı gibi faktörleri göz önüne alan organizasyonel öğrenmenin dördüncü esasını biçimlendiren organizasyon arka planına ilgi gösteren kuramsal süreçtir(Saadat, Saadat, 2016 :221).

Organizasyonel öğrenmenin ana yaşam çevrimi doksanlı yıllarda başladı ve Peter Senge'nin Beşinci Disiplin gibi kitaplar yönetim bilimlerinde bu başlığın zenginliğinin en büyük yansımasıdır (Saadat, Saadat, 2016, :221)

Bu çalışmada, organizasyonel öğrenme sürecinin adımlarını bir arada görünür hale getirmek amaçlandı ve bu adımların nasıl uygulanacağına dair bir öneri sunuldu.

Organizasyonel öğrenme süreci

Herkes öğrenme yeteneğiyle dünyaya gelir ve bu öğrenme onları çevresel değişikliklere ve gelişmelere uyum gösterebilir hale getirir. Öğrenme insanda yeni sezgilere ve içeriklere yol açar ve sık sık başımıza geldiği üzere, eylemlerden etkileniriz ve hataları tanımlayıp düzeltiriz (Argyris & Schön, 1978). Öğrenme, deneyimde değişimler üzerinden bilginin yaratıldığı bir süreçtir (Gholipoor, 2010). Bir bütün olarak öğrenmenin, tekil ya da çoğul olarak yararlı içerikler yaratma olduğu söylenebilir (Saadat, Saadat, 2016 :221)

Öğrenme, bir organizasyonun kesintisiz gerçekleştirilmesi gereken sürekli bir etkinliktir (Senge, Beşinci Disiplin, 2016). Çalışanlarda başlayan öğrenme sırasıyla süreçlerde ve ardından organizasyonda gerçekleşir (Sandra Patricia Duarte Aponte & Delio Ignacio Castaneda Zapata, 2013 :443).

Bir organizasyonda ortaya konulan tüm etkinlikler gibi organizasyonel öğrenmenin de amacı, organizasyonun performansını yükseltmek ya da en azından korumaktır. Genel olarak organizasyonel öğrenme “bir girişimin stratejik yenilenme aracı” olarak kabul edilir (Crossan et al., 1999).

Kavramlaştırma, yönetim, organizasyonel öğrenmenin geliştirilmesi ve kullanılması konusunda çok değişik araştırmalar yapılmış olmasına rağmen, organizasyonel öğrenmenin tanımı, teorisi ve konuyla ilgili genel bir fikir birliği henüz sağlanamamıştır. Bu alandaki uzmanların mutabakat eksikliğinin nedenleri şunlar olabilir:

a.Organizasyonel öğrenme farklı disiplinlerle ilişkilenen bir alan olduğu için, sosyoloji, psikoloji, yönetim, endüstri ekonomisi gibi alanların uzmanlarının her biri, organizasyonel öğrenmeyle ilgili olarak kendi alanlarıyla ilişkili teoriler ve içerikler geliştirmişlerdir (Yeung, Ulrich, Stephen, & Von Glinow, 1999).

b.Organizasyonel öğrenmenin, bilgi işleme, ürün inovasyonu, organizasyonel değişim, organizasyonel kültür ve strateji uygulamaları gibi farklı alanlarda kullanılması, organizasyonel öğrenmede bir içerik çeşitlenmesine yol açmıştır (Crossan, Lane & White, 1999).

c.Bireysel düzeyde öğrenmeden organizasyonel düzeyde öğrenmeye yönelik çok katlı öğrenme içeriği analizleri bu çeşitliliğe yol açmıştır (Templeton, Lewis & Snyder, 2002).

Bu stratejik içeriği görünür kılan bazı tanımlar şunlardır :

-Garcia Moralez et al. Organizasyonel öğrenmeyi, organizasyonun, önceki deneyimleri esas alarak performansı koruyup geliştirme ve bilimi paylaşılır kılmanın olanaklarını organizasyonda kullanma yeteneği olarak tanımlar (Crossan, Lane&White, 1999).

-Organizasyonel öğrenme, organizasyonun sürekli ilerlemesi iddiası üzerinden düşünce ve üretim yeteneğinin gelişimini açıklar (Marquard, 2002).

-Chris Argyris organizasyonel öğrenmeyi bir keşif ve hataları düzeltme süreci olarak tanımlar (Malek-poor, Sefidi, 2006).

-Organizasyonel öğrenme, öğrenmeye ulaşmak için kullanılan tüm yöntem, mekanizma ve süreçlerden meydana gelmiştir (Mayo, 1994).

Organizasyonel öğrenme hataları ve yanlışları bulma ve onları çözüp düzeltme sürecidir. Zaman içinde bilimle ve performans geliştirmeyle gerçekleşir (Alvani, 2008).

Bu tanımlardan yola çıkarak, bütün organizasyonlarda öğrenme, organizasyonel, grupsal ve bireysel olarak farklı düzeylerde gerçekleşir. Bireysel düzeyde öğrenme, bir kişinin çevresine ait olan bilgileri anlamasını, yorumlamasını, onları denemesini ve davranışlarını, içeriğe dair ve algısal süreçler üzerinden bunlara ayarlaması olarak açıklar. Sonuç itibarıyla, sezgi ve yorumlama bireysel etkinliktir. Bir organizasyonun sezgisi ya da yorumu olmaz. İnsanların sezgileri ve yorumları olur. İkinci öğrenme düzeyi olan grupsal öğrenme, bireysel düzeyde öğrenmiş insanlara dairdir. Öğrendiklerini grupla paylaşırlar, birlikte yorumlarlar ve bir grup kabulüne ulaşırlar. Burada insanların iletişim sürecinden yararlanmaları önemlidir. Grupsal öğrenme olmadan organizasyonel öğrenmeden söz edilemez. Organizasyonel öğrenme ise, grup düzeyinde elde edilmiş ortak değerleri ve kabulleri, sistem, yöntem ve tüm organizasyon için kabul edilebilir bir yönerge çerçevesinde beklenen davranışsal kalıpları ve onların ihtiyaç duyan herkesin ulaşabileceği bilgi temellerine dönüştürülmesi olarak açıklanabilir (Saadat, Saadat, 2016 :225). Burada önemli olan organizasyon aracılığıyla öğrenmedir (Amir Kabiri, 2006).

Organizasyonel öğrenmenin çok boyutlu bir içeriği olduğuna dair de bir genel kabul vardır (Senge, 1990 ; Slater and Narver, 1994, 1995 ; Jerez Gomez et al., 2004 ; Chiva et al., 2007 ; Tohidi et al., 2012). Bu bağlamda, Slater ve Narver (1994), “ organizasyonel öğrenmenin farklı algısal düzeylerde ortaya çıkan, karmaşık ve çok sayıda alt süreci kucaklayan çok boyutlu bir yapı olduğuna” işaret etmişlerdir. Yine de organizasyonel öğrenme çalışılırken farklı bakışlar uyarlandığı için bu bağlamda tanımlanan boyutlar da farklıdır (Chiva, et al., 2007). Organizasyonel öğrenme alanında genel olarak iki yaklaşım uyarlanmıştır (Tsang, 1997). Bunlardan biri, organizasyonel öğrenmeyi organizasyonların öğrendikleri ve bilgilerini geliştirdikleri bir süreç olarak tanımlar (Huber,1991 ; Slater and Narver, 1995 ; Jimenez and Sanz, 2006 ; Jyothibabu et al., 2010 ; Flores et al., 2012). Bu süreç Huber(1999)'i izleyerek ayrıca dört alt süreçle ilişkilendirilmiştir: bilginin elde edilmesi, dağıtımı, yorumlanması ve belleğe alınması. Bu alt süreçlerin her biri böylece organizasyonel öğrenme sürecinin boyutları olarak değerlendirilmiştir (Chiva et al., 2007).

İkinci yaklaşım ise organizasyonel öğrenmeyi, öğrenmeye organizasyonel uyum ya da organizasyonel öğrenme sürecini kolaylaştıran bir organizasyonel yetenek olarak tanımlar (Garvin, 1993 ; Jerez Gomez et al., 2004 ; Chiva et al., 2007 ; Camps and Luna-Aroca, 2012). Bu bağlamda Garvin (1993), öğrenen organizasyonun bilgiyi yaratmak, elde etmek, transfer etmek ve davranışlarını yeni bilgi ve kavrayış çerçevesinde dönüştürebilme konusunda becerikli bir organizasyon olduğunu söyler. Böylece, organizasyonel öğrenme yeteneği, organizasyonel öğrenme sürecini kolaylaştıran ya da organizasyonun öğrenmesine olanak veren organizasyonel yönetim karakteristiklerinden biri olarak tanımlanır (Chiva et al., 2007 ; Tohidi et al., 2012). Bu bakışa göre organizasyonel öğrenme içeriğinin boyutları onun ana kolaylaştırıcılarıdır (Chiva et al., 2007).

3. Organizasyonel öğrenme sürecinin adımları

Birbirini tamamlayan ve destekleyen bireysel, grupsal ve organizasyonel öğrenme süreçlerinin üçünü de kapsayan organizasyonel öğrenme sürecinin şu adımlardan oluştuğunu ifade edebiliriz:

1. Bilginin ortaya çıkarılması (Daft & Weick, 1984)
2. Bilginin paylaşılması (Nonaka & Takochi, 1995)
3. Bilginin tartışılması değerlendirilmesi ve bilgide ortaklaşma (Orthner, Cook, Sabah, Rosenfeld, 2006 Argyris & Schön, 1978, 1996)
4. Ortaklaşılacak bilginin uygulanması ve sürece katılması (Orthner, Cook, Sabah, Rosenfeld / Ho Wook Shin, Joseph C. Picken, Gregory G. Dess)
5. Sürecin her adımı itibarıyla kayıt altına alınması (Zollo & Winter 2002).

Bilginin ortaya çıkarılması

Bilginin ortaya çıkarılmasına başlamadan önce bir yapı olarak bilgiyi tanımlamak gereklidir. Bilgi, Nonaka ve Takeuchi (1995) tarafından organizasyon kapasitesini etkili eyleme dönüştüren “makul gerçek inanç” olarak tanımlanmıştır.

Bilgi bireylerde bulunabilir yahut da bir grup ya da organizasyona dağıtılmış olabilir (Hall & Adriani, 1998 ; Yang & Wan, 2004.) Çoğu araştırmacı, organizasyonel bilgiyi, organizasyon üyesi bireylerin sahip olduğu toplam bilgiden farklı bir içerik olarak değerlendirir (Brown & Duguid, 1991 ; Nahapiet & Ghoshal, 1998). Bu, bir bütün olarak firmanın tanımına bağlıdır ve ne tek bir bireyin bildiğiyle ne de organizasyonun çalışanları, donanımı ya da tesislerinin temsil ettiği farklı yetenek ve olanakların toplamıyla sınırlanamaz (Nelson & Winter, 1982). Organizasyonel bilgi beyan edilen bilgi ve usule dair bilgi olarak nitelenebilir (Akgün, Dayan & Di Benedetto, 2008; Moorman, Miner, 1997). Beyan edilen organizasyonel bilgi daha geneldir ve geniş bir aralıktaki durumlara uygulanabilmek üzere, içerikleri, gerçekleri, ya da olayları referans alır (Kyriakopoulos, 2011). Usule dair organizasyonel bilgi ise, belirli bir alana özgü becerilerle ilgilidir ve rutinleri, süreçleri ve prosedürleri referans alır (Tippins & Sohi, 2003). Organizasyonel görevlere ve etkinliklere daha fazla yakınlık ve deneyim (usule dair organizasyonel bilgi) sezgi yeteneğini geliştirir fakat bütün bunların dışında iç bireysel bilgiyi bir araya getirmeyi ve çevresel değişimlere adapte etmek için organizasyonel görev ve etkinliklerin orkestrasyonunu mümkün kılar (Julia Nieves & Sabine Haller (2013), s: 226).

Crossan et al. (1999) organizasyonel öğrenmenin dört mikro süreçle birlikte ilerlediğini tartışmışlardır: esinlenme, anlama, içselleştirme ve kurumsallaştırma. İçselleştirme ve kurumsallaştırma bağlamında, bu araştırmacılar, organizasyonel öğrenmenin yeni bilginin özümsemesi ve eski bilgiden yararlanılması arasında gerilim yaratan bir süreç olduğuna vurgu yapmışlardır. (Crossan et al., 2011) Böylece öğrenme süreçleri, keşfe ve kullanmaya bağlıdır.

Bu öğrenme süreçleri şirketin mevcut üretim süreçleri ve ürünlerini geliştirmelerini sağlar ve yeni süreçlerde, hayatta kalabilmek için zorunlu bilgi gruplarının inşa edilip geliştirilmelerinde kullanılmak üzere bilgi yaratır (Brix & Peters, 2015; Tushman, Smith, Wood, Westerman, & Reilly, 2010). Crossan et al.'ı (1999) tamamlamak üzere, Argote'ye göre

(2011) organizasyonel öğrenme süreci şu üç adımı kullanarak mümkün olabilir: bilgi yaratma, bilgiyi tutma ve bilgiyi transfer etme. Argote'ye (2011) göre, organizasyonel öğrenme bireysel öğrenmenin tersine, yeni bilgi, veri tabanlarına, araçlara, rutinlere ve sosyal ağlara yüklediklerinde ilk olarak ortaya çıkar. Argote'ye(2011) göre organizasyonel öğrenmenin ilk adımı bilginin ortaya çıkarılmasıdır (Brix, 2017 : 114, 115).

Nonaka ve Takeuchi'ye göre bilgi içeriğinin sözsüz ve açık olmak üzere iki boyutu vardır. Açık olan, sözlü, konuşulan, belgelerde iletişime konu olan ve veri tabanlarında yüklü bulunan bilgiyi referans alır. Sözsüz boyut ise, bireyin deneyim, düşünce ve duygularını referans alır. Bunlar da bağlam çerçevesinde teknik know-how ve becerilere bağlıdır. Sözsüz ve açık boyutları tamamlamak üzere Choo (1998) üçüncü bir boyut ileri sürer: kültürel bilgi. Bu boyut, "yeni bilgiye değer ve önem atfetmek üzere kullanılan gelenek ve beklentiler kadar gerçekliği tanımlamak ve açıklamak için kullanılan kabuller ve inançlar"a bağlıdır (Choo, 1998). Choo'ya göre kültürel bilgi zaman içinde, bir grup ya da organizasyonu oluşturan bağlar ve ilişkilere bağlı olarak yayılır ve gelişir. Nonaka ve Takeuchi (1995) bilginin bireysel düzeyde ve sosyal (kollektif bilgi) düzeyde var olabileceğine vurgu yapar. Bireysel bilgi ve sosyal bilgi arasındaki bağ, bireyler günlük işlerinin anlamını tartışıp birbirlerine anlattıkça organizasyondaki kültürel bilginin unsurları tarafından yönlendirilir. Ayrıca Brix, SOLO(Structure of Observed Learning Outcome) Taxonomy (Biggs&Tang, 2009) kullanarak bilginin pek çok düzeyde var olabileceğini göstermiştir. Bir arabayı tanımlamakla, o arabayı a'dan b'ye güvenlik içinde götürmek arasında büyük fark vardır. Yine de bir araba sürmeyi öğrenme süreci, algısal düzeyde nasıl yapıldığına dair ve yapabilmenin motor becerilerinin koordinasyonu gibi pek çok düzeyde bilgi edinmeyi kapsar. Bu bilgi yaratma (bilginin ortaya çıkarılması) tartışmasına götürür.

Çalışanlar arasında bilgi paylaşılmasını kolaylaştıran firmalar bundan çok önemli yararlar sağlarlar. Öğrenen organizasyon liderleri şu yolları izleyerek yatırımlarını iç bilgiyle etkinleştirmenin yollarını bulmuşlardır:

- Çalışanları, sorular sorma ve ilgi duydukları konuları ifade etmeleri yönünde cesaretlendirme,
- Farklı kaynaklardan bilgileri geniş biçimde paylaşma konusunda cesaretlendirme,
- Fırsatlar yaratarak yeni fikirlerin denenmesini güvenli hale getirme,
- Ortak kararlar verme ve en iyi uygulamaları paylaşma konusunda cesaretlendirme
- Bilginin temini ve paylaşımını kolaylaştırmak için teknoloji sağlama

Öğrenme sürecinde bilginin ortaya çıkarılması, bir kaynak, farkındalık ve etkinlik konusudur. Üretimin herhangi bir sürecine dair öğrenmede en zengin öğrenme kaynaklarından biri bireyin ve organizasyonun o sürece dair deneyimleridir. Bu kaynak bireyin içinde üretime katıldığı sürecin kendisi ve o süreç çerçevesinde yaşananlardan oluşur. Organizasyon hedefleri bağlamında öğrenmeyi amaçlayan bir birey için son derecede zengin bir kaynaktır. Yürüyen bir süreçte organizasyon hedefleri bağlamında yeni bilginin bir başka önemli kaynağı ise bireylerin gözlemleridir. Bunların ardından kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak soruların yanıtları ise araştırma ile aranacaktır.

Bilginin paylaşılması

Bireysel öğrenmenin organizasyonel öğrenmeye dönüşümü, bir organizasyon üyesinin bilgi üretmesi ya da edinmesi ve bilgiye bir ortaklık anlamı vererek diğerleriyle paylaşması ile gerçekleşir (Crossan, Lane & White 1999; Huber, 1991). Bartol ve Srivastava (2002) bilgi paylaşımını çalışanların uygun bilgiyi organizasyon boyunca diğerlerine yaymaları olarak tanımlıyor. Bock ve Kim'e göre (2002) ise, bilgi paylaşımı bilgi yönetiminin en önemli kısmıdır. Çalışanların bilgi paylaşımının nihai amacı ise bilginin organizasyon varlıklarına ve kaynaklarına aktarılmasıdır (Dawson, 2001). Öte yandan, etkinliklerin paylaşımı gönüllü olmak zorundadır ve zorlanamaz (Kaser & Miles, 2002). Bir çalışanın davranışları ve yetkinlikleri bilgi paylaşımını engelleyebilir. Kimi bireyler, bilgisiz görünüp muhtemel kariyer fırsatlarına uygun bulunmamak gibi korkularla paylaşma konusunda davranışsal bir isteksizliğe sahiptirler. Çalışanlar keza kendi bildiklerini paylaştıktan sonra, üstünlüklerini ve bilgi mülkiyetini kaybetmekten korkarlar (Bartol ve Srivastava, 2002 ;Szulanski, 1996). Hislop'un çalışması (2003) bilgi paylaşımında en önemli etkenin çalışan davranışları olduğunu, çalışanın paylaşma motivasyonu olmadığını ortaya koyar. Wah (2000) bilgi yönetimi kurmanın önündeki önemli bir engelin insanların bilgiyi saklama eğilimleri olduğunu söyler. Gerçekten de "bilgiyi saklama" diye bir şey vardır. Hatta paylaşma, mevcut kazançlar, kayıplar ve "bilgi güçtür" vasatında doğal görülmez. Bilginin, paylaşıcılarının tümü yerine seçilmiş koşulların vakalarını paylaştığı kısmi transferi, bilgi saklamanın daha yaygın bir biçimi olabilir (Goh, 2002) (Yang, 2008 :347).

Bilgi yaratma (ortaya çıkarma) süreci, bir farkındalık yaratma süreciyle ortaya çıkarılmış kişisel bilgiyle bireysel düzeyde başlar (Cohen & Levinthal, 1990; Nonaka, 1994; Weick, 1995). Birey kendi kişisel bilgisini diğerleriyle paylaşmaya başladığında diğerleri bunu edinmek ve anlam yüklemek durumunda kalır (Cohen & Levinthal, 1990; Nonaka & von Krogh, 2009). Bu etkileşim, hem farkındalık yaratma hem de farkındalık önerme süreçlerini temsil eder (Gioia & Chittipeddi, 1991). Kişiler arası etkileşimle, ortak bilgi, anlamının da tartışıldığı ortak farkındalık yaratma süreci olarak ortaya çıkarılır (Nonaka & von Krogh, 2009). Bu düzeyde organizasyonel öğrenme ortaya çıkmamıştır çünkü yeni kişiler ve ortak bilgi kaydedilmemiştir ve yenileşmenin yaratılması amacıyla organizasyonel yapıya uygulanmamıştır (Argote, 2012 ; Crossan & Berdrow, 2003 ; Crossan et al., 1999 ; Jensen, Johnson, Lorenz, & Lundvail, 2017).

Bilginin değerlendirilmesi

Bilgi paylaşılması bireysel bir etkinliktir. Bu haliyle henüz organizasyona mal olmamıştır ve organizasyonel öğrenmeye konu edilmemiştir. Çalışanların bilgi paylaşımını izleyen adım organizasyona (bu cümleden olarak organizasyonel işleyişe de) dair bilgi, düşünce ve yargılarda ortaklaşılmasıyla sonuçlanacak bir dizi görüşmeler ve tartışmalardır. Tartışmalar, süreç ve elbette organizasyon performansını arttırmayı hedefleyen ve bu hedefe uygun başlıklar altında yürütülecektir. Böylece, tartışmalar, tartışma içeriğini kendi buldukları yerlerden bakarak değerlendiren çalışanlara, konulara farklı açılardan bakma olanağı verecektir. Bu, hem öğrenme hacmini büyütecek hem de bir ortaklaşma zemini yaratacaktır. Ortak bilgi, etkileşen tüm kişilerin kişisel bilgisinin tartışıldığı bir ortak farkındalık yaratma süreci içinde ortaya çıkarılır (Nonaka & von Krogh, 2009). Kaldı ki etkili bir öğrenen organizasyondan beklenen, organizasyondaki bireylerin zihni modellerinin birbirlerine yakınlaşması ve ortak amaç ve tercihler biçiminde ifade edilen bir paylaşılan vizyon ile sonuçlanmasıdır. Bu paylaşılan vizyon, ortak gerçeklik ve kısıtların farkındalığından

çıkmalıdır. Böyle bir yaklaşmanın dışavurumları, etkili bir organizasyonel öğrenmenin göstergesidir. Organizasyonel öğrenmenin içeriği, ortak eylemle tatmin edilecek bir ortak istek olduğunu ve dahası öğrenme ile ulaşılabilecek ortak ilerleme potansiyeli olduğunu var sayar. Burada temel olarak üç kritik konudan söz edebiliriz: Birincisi, ortak olarak arzu edilenler yani tercihler, ikincisi ortak araçların hangi tercihlerle tatmin edileceği ve üçüncüsü, tatmini artırmak üzere bu araçların kullanılacağı yol ve yöntemler kısaca bu bir üretim sistemidir. (J.Michael Spector, Pal I. Davidsen, 2006 :66).

Bilgi işleme-ve değerlendirme- yetenekleri organizasyonların, organizasyonel bilgiyi elde ettikleri, paylaştıkları ve ondan yararlandıkları sistematik bir süreçtir. Süreçler, araştırmacıların kabullerine ve çalışmalarının tabiatına göre farklılıklar gösterir. Örneğin, süreçler, elde etme, dönüştürme uygulama ve koruma (Gold et al., 2001 ; Fan et al., 2009 ; Liu & Deng, 2015); elde etme dönüştürme ve uygulama (Ju et al., 2006), elde etme, arıtma, depolama ve paylaşma (Liu et al., 2004); yaratma, transfer etme, entegre etme ve uygulama(Wu & Chen, 2014) ; transfer etme, dönüştürme, koruma (Tseng & Lee, 2014 ; Tseng, 2014) ; elde etme, paylaşma, uygulama (Gharakhani & Mousakhani, 2012) ; elde etme, yayma, yararlanma (Chen & Fong, 2012) biçiminde farklılıklar gösterebilir. Ezcümlle, bilgi işleme-değerlendirme- yetenekleri iç ve dış kaynaklardan bilgi edinerek başlayan sistematik süreçler olarak değerlendirilir. Ardından, yeni bilgi yaratmak ya da tekerleğin yeniden icadını önlemek üzere bilgi, yeni bilgi yaratmak için organizasyon üyeleri arasında paylaşılır. Son olarak, paylaşılan bilgiden organizasyon ve üyelerince yararlanır. (Alaarj, Mohamed, Binti, Bustamam, 2016 :730).

Bilginin tartışılması, değerlendirilmesi ve bilgide ortaklaşma sürecinde kritik etmenlerden biri de güvendir. Güven, organizasyonel rolleri, ilişkileri, deneyimleri ve karşılıklı bağımlılıkları çerçevesinde çok farklı organizasyon üyelerinin niyet ve davranışları konusunda bireylerin olumlu beklentisi olarak tanımlanır (Shockley-Zalabak et al., 2000).

Pek çok durumda bir organizasyonun üyeleri arasında güvenin varlığı, rekabet avantajı ya da dikkat çeken bir organizasyonel yetenek olarak zemin yaratır (Zanini & Migueles, 2013). Güven, performans ve kriz zamanlarında organizasyonel üyelerinin iyi hissetmeleri için önemlidir (Mishra, 1996). Güven varlığı, bilgi paylaşma kültürünü ve bilgi transferini yükseltir (Sandhawalıa&Dalcher, 2011). Diğer yandan güven eksikliği, çalışanların bilgi ve deneyimlerini organizasyonun diğer üyeleriyle paylaşmamalarının nedeni olarak ifade edilmiştir (Currie&Kerrin, 2003; Gharakhani&Mousakhani, 2012; Holste & Fields, 2010). Literatürden kanıtlar, güvenin, bilgi paylaşımı, elde edilmesi ve transferi konusunda aracı rolü olduğunu göstermiştir ((Lewin&Cross, 2004; Niu, 2010). (Alaarj, Mohamed, Binti, Bustamam, 2016 :731).

Bu çerçevede, bilginin tartışılması değerlendirilmesi adımı, bilginin ortaya çıkarılması ve bilginin paylaşılması adımlarının ardından organizasyonel öğrenmenin görünür hale geldiği adımdır.

Ortaklaşılın bilginin sürece katılımı

Ortaklaşılın bilgi bir yandan mevcut bilgiyi diğer yandan da yeni bilgiyi içerir. Organizasyonel performansın gelişiminin, aynı zamanda bu ortaklaşılın bilginin uygulanmasının bir çıktısı olması beklenir. O nedenle performansı yükseltmek üzere, ortaklaşılın bilginin hızla mevcut işleyiş içinde uygulanması gerekir. Öğrenmenin sürekli bir

hal olmasının önemi burada ortaya çıkar. Bu uygulamanın yakından takibiyle, uygulamanın verdiği sonuçların değerlendirilmesi sürmekte olan bir “öğrenme” halidir.

Ortaklaşılın bilginin uygulanmasıyla organizasyon, organizasyonel bilgiden yararlanmaya başlar. Bilgiden yararlanma, yeni transfer edilmiş bilginin, performans çıktılarını geliştirmek üzere, işletme rutinlerinin düzenlenmesi ve yaratılması olarak tanımlanır (Lee et al., 2011). Daha önceki çalışmalar, organizasyon performansında bilginin etkisini görmek için, organizasyon sürecinde etkili biçimde kullanılmalıdır. Bilgiden elde edilecek yararlar ancak elde edilmiş ve paylaşılmış bilgiler organizasyon performansını etkileyecek yeteneklere dönüştürüldüğünde gerçekleşir (Seleim&Khalil, 2007; Zahra&George, 2002, Alaarj, Mohamed, Binti, Bustamam, 2016 :733).

Uygulamadan alınan sonuçların -yine bir öğrenme fonksiyonu olarak- değerlendirilmesi sonucunda başarılı bulunanları, yani organizasyon performansının artışına yol açanları artık organizasyon tarafından edinilecektir ya da başka bir deyişle ilgili olduğu sürece katılacak ve o süreci yöneten bilginin bir parçası, tamamlayıcı olacaktır. Bu bilginin bir paralel etkinlikte kayıt altına alınmasıyla öğrenme süreci bu bilgi düzeyinde ve ölçüğünde tamamlanacaktır.

Sürecin her adımı itibarıyla kayıt altına alınması

Bilgi, işleyiş performansını yükseltmek üzere paylaşılıp içselleştirildikten sonra bireyler ve organizasyonlar bu bilgiyi düzenleyerek ve yönergeler gibi her türlü aracı kullanarak organizasyonel hafızaya almalıdırlar (Zollo & Winter 2002). Dahası, Zollo ve Winter, organizasyonel hafızanın bu düzenlenmiş sürecinin, organizasyonel bilginin etkili bir yayılmasına yol açtığını söyler. Bu bilgi, önceki bireysel deneyimler, mevcut iç rutinler, yeni işletim rutinleri ve organizasyon yönetimine dair her tür bilgiyi içerir.

Hickins'e göre (2000 :102) “insanlar bilgi varlığına içerik ekleme konusunda isteksizdir. Ve herkes de veri tabanının içerdiği bilgi kadar değerli olduğunu bilir”. Bilgiyi tutma ve muhafaza etme önemli bir süreçtir. Bilgi yönetimi, bazıları bilgi ağları ve teknolojileri konusunda, toplamak, planlamak ve organize etmek konusunda sorumlu olmadıkça başarılı olamaz. Gerçekte, bilgi konuşularak ve rutinler içinde kullanılarak transfer edilebilir. Ancak, şu da mümkündür ki, insanlar açık kayıtları organizasyonel sistemin bir parçası olarak akılda tutmaz. Çalışanlar gelip gittikçe ve liderlik ya da sahiplik değiştikçe, bilgi dağılabilir. Bu konuda bir saptama, “organizasyonlar tesadüflerle öğrenir ve öğrendiğini nadiren organizasyonel belleğe eklenebilir bir bilgi olarak dönüştürülebilir ve bir biçimde muhafaza edebilir” diyen Wagner (2003 :98) tarafından yapılmıştır.

Argote'nin (1999) organizasyonel öğrenme araştırması, bilginin üç farklı bellek sisteminde saklandığını gösterir: bireysel bellek, bir organizasyonun bilgi teknolojileri ve araçları ve onun yapısı ve rutinleri. Çalışan dönüşümü yüksekse ve bireysel bilgi muhafaza edilemiyorsa her üçü de bundan zarar görür. Bireysel bilginin herkesin ulaşabileceği bellek sistemlerine yerleştirmek insan kaynakları yöneticilerinin önemli bir konusudur ve özellikle yüksek işgücü dönüşümü koşullarında bu daha da çok böyledir.

Böyle bir sisteme otel endüstrisinden ilginç bir örnek, Marriot zincirinin çalışanların günlük operasyonlar ve standart operasyon süreçlerine dair bilgilerinin kalıcı müşteri servisi sağlayabilmek için depoladığı “kodlama sistemi”dir (Gupta & Govindarajan, 2000). Buna aynı zamanda, işe uygun yeni bilgi paylaşanlar, yaratan ve yayanlar için bir ödül sistemi eşlik etmiştir (Ritz Carlton zincirinde benzeri bir uygulama, ilk ziyaretlerinde konukların özel ilgi

ve meraklarını sonradan kişiselleştirilmiş muamele için kullanılmak üzere kaydederek müşteri bağlılığını desteklemektedir) (Davenport, Harris & Kohli, 2001) (Yang, 2008 :348).

Organizasyonel öğrenme sürecinin adımları nasıl gerçekleştirilir?

“Bilginin ortaya çıkarılması” nasıl gerçekleştirilir?

Bilginin ortaya çıkarılması, var olan bilginin uygunlaştırılması ve tümleştirilmesiyle yeni bilgi üretilmesi sürecidir. Mitchell ve Boyle (2010), bilginin ortaya çıkarılması, yeni fikirlerin yaratılması, geliştirilmesi, uygulanması ve onlardan yararlanılması üzerine vurgu yaparlar. Bilgi yaratılması ve aktarımı, bilgidен yararlanma ve bilginin keşfinin öncesidir (Horng, Tswei & Chen, 2009). Styhre, Roth ve Ingelgard (2002), bilginin ortaya çıkarılmasını, üzerinden yeni fikirlerin yaratıldığı, şirket için etkinlikler, karşılıklı etkileşimler ve diğer mekanizmaların gerçekleştiği yöntem olarak tanımlar. Bilgi iş uygulamaları sırasında ortaya çıkarılır. Bilginin ortaya çıkarılmasında deneyimleme ve deneyimlere yansıtma anahtar süreçlerdir(Sujatha, Krishnaveni, 2017 :46).

Bilginin ortaya çıkarılması, önceden ortaya çıkarılmış ya da çıkarılacak bilginin içeriğine odaklanmayla ilgilidir. Bilginin ortaya çıkarılması, eylem ve etkileşimlerin farklı sosyal ve algısal süreçler marifetiyle bireysellikle ya da birlikte nasıl farklı türden bilgilerin ortaya çıkarılabileceğine dairdir(Brix, 2014 ; Lyles, 2014 ; Nonaka et al., 2014).

Argote(2003)'nin önerdiği üzere bilginin ortaya çıkarılması, organizasyonlarda bilgi yönetiminin önemli çıktılarından biri haline geldi. Nonaka(2000)'ya göre, organizasyonel bilgi yaratımı ve dönüşümü iki boyuta dayanır. Birinci boyut yalnızca bireylerin bilgi yaratmasıdır. İkinci boyut sessiz bilgi ile açık bilgi arasındaki etkileşimle ilgilidir. Bu iki boyut, bilginin ortaya çıkarılmasının dört sürecinin tanımlanması için zemini biçimlendirir.

-Sosyalleştirme: Sessiz bilgi, tartışmalar ve toplantılar sırasında yine sessiz bilgiye dönüşür.

-Dışsallaştırma: Sessiz bilgi, açık bilgiye dönüşür ve belge ve yönergelerde yerini alır.

-Birleştirme: Açık bilgi, açık bilginin bir başka biçimine dönüşür.

-İçselleştirme: Açık bilgi, bireyler tarafından sessiz bilgiye dönüştürülür.

SECI modeli olarak bilinen bu dört yol, başlangıcı ve sonu olmayan bir bilgi dönüşüm spirali belirler. Bu sürekli ve dinamik süreç bilgi yaratan gerçek temsilciler olan bireylerin davranışlarında kökleşir. Nonaka, organizasyonel bilginin ortaya çıkarılması için beş adımdan oluşan bir model değerlendirir. Beş adım:

-Sessiz bilgiyi paylaşma: sosyalleştirmeyi işaret eder

-İçerikler yaratma: paylaşılan bilgi, yeni içerikler yaratılarak açık bilgiye dönüşür.

-İçerik kanıtı: yeni içeriklerin ayarlanması, organizasyonun devam etme kararına olanak verir.

-Bir model kurma: içerik, bir modele prototipe ya da işletim mekanizmasına dönüştürülür.

-Bilginin yayılması: bu adımda, ortaya çıkarılan bilgi tüm firma boyunca yayılır.

Organizasyon yönetimlerinin sessiz bilginin ortaya çıkarılmasını teşvik etme kararlılığını büyütmeleri önemlidir (Sanchez, Sanchez, Ruiz, Tarrason, 2013 :390,391).

Sessiz bilginin açık ya da kodlama denilen anlaşılabilir biçime tercüme edilmesi bilgi saklama ve yayma gibi diğer bilgi yönetimi süreçlerini kolaylaştırır. Bu hal, her bireyde tutulan bilginin, takımın tüm diğer üyelerine ve tüm organizasyona transfer edilebilmesi için tanımlanmış bir süreç önerir. Bunun için iyi bir uygulama, bu sessiz bilginin organizasyon içine, yeni işçilerle paylaşmak üzere bir rapor hazırlamaktır. Amaç sessiz bilginin aktarılması için bir süreç yaratmaktır. Bu adımda, bir bireyin daha önceki adımlarda gerçekleştirdiği bir etkinliğe bağlı sessiz bilgiyi transfer etmek üzere bir yol bulmayı amaçlıyoruz. Bu yol belli özelliklere sahip olmak zorundadır öyle ki birey sessiz bilgisini açık ve doğru biçimde taşıyabilsin. Bu özelliklerin arasında:

- beceri geliştirme sürecini tanımlamaya olanak verecek bir ifade ortaya koyma,
 - çevreden elde edilmiş beceri geliştirme sürecini açıklama ve
 - bunu 30 dakikayı geçmeyen bir sürede ortaya koyma
- bulunmalıdır ve önemlidir.

Uygulanabilecek araçlar arasında en uygun olan, şirket içinde bilgi ortaya çıkarıp paylaşma kültürüne olanak vermek üzere farklı düzeylerde düzenli atelyelerin organize edilmesidir. Bu atölyeler, bilgiyi yönetmeyi ve onunla çalışmayı, bilgiyle çalışacak topluluklar inşa etmeyi, bilginin yeniden tasarlanması ve tutulmasını, becerilerin inşa edilip bildirilmesini, bilgi etkinliğinin geliştirilmesini ve son olarak bilgiyi destekleyen bir kültür oluşturulmasını olanaklı kılacaktır. Bu atölyeler, bir sorular serisi ile her bireyin sahip olduğu doğal bilgiyi keşfeden her birey, her grup ve bir bütün olarak şirketteki bireysel bilgiyi ortaya çıkarmaya olanak veren kişisel bilgi yaratma ve paylaşma atölyeleridir. Böylece, hangi etkinliklerin bu beceri/bilgilere ulaştırabileceği keşfedilebilir, mümkünse o bilgiler, diğer çevresel değişkenlerden ayrılır ve kısa sürede uygulanır (Sanchez, Sanchez, Ruiz, Tarrason, 2013 :395).

Jacubic(2008), bilginin ortaya çıkarılması konusunda, mikro düzeyde karşılıklı etkileşim ve birlikte öğrenme yaklaşımına odaklanmıştır. Katılımcılar arasında daha fazla etkileşim bilginin ortaya çıkarılması sürecini büyütür. Topluluğu oluşturan bireylerin çeşitliliği de bilginin ortaya çıkarılması sürecine etkisi vardır. Birlikte geçirilen zaman, güven ve öğrenme yaklaşımına yatkınlık karşılıklı etkileşim sayısını artırır.

Lindblom ve Tikkanen (2010) ile Nonaka, Toyama ve Konno (2000), özel bilgi ve yeteneklerin doğru karışımına sahip bireylerin seçiminin bilginin ortaya çıkarılmasını yönetmede anahtar olduğunu söylüyorlar. Doğru özel bilgi karışımına sahip katılımcılardan oluşan departmanlar arası bir takım süreci hızlandırır (Lou, 2008). Bu, çalışanların diyalog başlatmalarına ve karşılıklı etkileşimi geliştirmelerine yardımcı olur.

Spraggon ve Bodolica(2008), fikirlerin insanların aklında ortaya çıkmalarına rağmen, bireyler, gruplar ve organizasyonlar arasındaki karşılıklı etkileşimlerin, yeni fikirlerin ortaya çıkmasında çok önemli rol oynadığına işaret etmişlerdir. Sürekli iletişim, değişim ve karşılıklı etkileşim bilginin ortaya çıkarılmasında esastır. Bilgi yaratmayı destekleyen karşılıklı etkileşim, resmi toplantılarda, gayri resmi topluluklarda, departmanlar arası takımlarda ve bilgi teknolojileri araçlarında gerçekleşir. "Eylem" sözcüğüyle, yeni bilginin ortaya çıkarılması amacıyla var olan bilginin uygulanması ve işlenmesi anlatılmak istenir. Yapararak öğrenme bilginin ortaya çıkarılmasında esastır. (Sujatha, Krishnaveni, 2017 :47,49). Organizasyonel bilginin ortaya çıkarılması, bilginin şirkette bireysel düzeyde yükseltilmesini ve ifade

edilmesini kapsar, böylece, firmanın bilgi temelinde içselleştirilir(Sanchez, Sanchez, Ruiz, Tarrason, 2013 :394).

Sonuç itibarıyla “Bilginin Ortaya Çıkarılması” şöyle gerçekleşir:

-Şirket içinde bilgi ortaya çıkarıp paylaşma kültürüne olanak vermek üzere farklı düzeylerde düzenli atelyeler organize edilir. Bu atelyeler, bilgiyi yönetmeyi ve onunla çalışmayı, bilgiyle çalışacak topluluklar inşa etmeyi, bilginin yeniden tasarlanması ve tutulmasını, becerilerin inşa edilip bildirilmesini, bilgi etkinliğinin geliştirilmesini ve son olarak bilgiyi destekleyen bir kültür oluşturulmasını olanaklı kılacaktır. Bunlar, bir sorular serisi ile her bireyin sahip olduğu doğal bilgiyi keşfeden her birey, her grup ve bir bütün olarak şirketteki bireysel bilgiyi ortaya çıkarmaya olanak veren kişisel bilgi yaratma ve paylaşma atelyeleridir. Böylece, hangi etkinliklerin bu beceri/bilgilere ulaştırabileceği keşfedilebilir, mümkünse onlar diğer çevresel değişkenlerden ayrılır ve kısa sürede uygulanır (Sanchez, Sanchez, Ruiz, Tarrason, 2013 :395).

-Bilgi iş uygulamaları sırasında ortaya çıkarılır. Bilginin ortaya çıkarılmasında deneyimleme ve deneyimlere yansıtma anahtar süreçlerdir. Yapararak öğrenme bilginin ortaya çıkarılmasında esastır. Bilgi yaratmayı destekleyen karşılıklı etkileşim, resmi toplantılarda, gayri resmi topluluklarda, departmanlar arası takımlarda ve bilgi teknolojileri araçlarında gerçekleşir. “Eylem” sözcüğüyle, yeni bilginin ortaya çıkarılması amacıyla var olan bilginin uygulanması ve işletilmesi anlatılmak istenir (Sujatha, Krishnaveni, 2017 :46).

-Önceden ortaya çıkarılmış ya da çıkarılacak bilginin içeriğine odaklanılır. Bilginin ortaya çıkarılması, eylem ve etkileşimlerin farklı sosyal ve algısal süreçler marifetiyle bireysellikle ya da birlikte gerçekleşir(Brix, 2014 ; Lyles, 2014 ; Nonaka et al., 2014).

-Organizasyonel bilgi yaratımı ve dönüşümü iki boyutta gerçekleşir. Birinci boyut yalnızca bireylerin bilgi yaratmasıdır. İkinci boyut sessiz bilgi ile açık bilgi arasındaki etkileşimle ilgilidir. Bu iki boyut, bilginin ortaya çıkarılmasının dört sürecinin tanımlanması için zemini biçimlendirir.

-SECI Modeli uygulanır: Sosyalleştirme: Sessiz bilgi, tartışmalar ve toplantılar sırasında yine sessiz bilgiye dönüşür; Dışsallaştırma: Sessiz bilgi, açık bilgiye dönüşür ve belge ve yönergelerde yerini alır. ; Birleştirme: Açık bilgi, açık bilginin bir başka biçimine dönüşür; İçselleştirme: Açık bilgi, bireyler tarafından sessiz bilgiye dönüştürülür. SECI modeli olarak bilinen bu dört yol, başlangıcı ve sonu olmayan bir bilgi dönüşüm spirali belirler. Bu sürekli ve dinamik süreç bilgi yaratan gerçek temsilciler olan bireylerin davranışlarında kökleşir. Nonaka(2000)

-Organizasyonel bilginin ortaya çıkarılması için beş adımdan oluşan bir model değerlendirilir (Nonaka). Bu beş adım: Sessiz bilgiyi paylaşma: sosyalleştirmeyi işaret eder; İçerikler yaratma: paylaşılan bilgi, yeni içerikler yaratılarak açık bilgiye dönüşür; İçerik kanıtı: yeni içeriklerin ayarlanması, organizasyonun devam etme kararına olanak verir; Bir model kurma: içerik, bir modele prototipe ya da işletim mekanizmasına dönüştürülür; Bilginin yayılması: bu adımda, ortaya çıkarılan bilgi tüm firma boyunca yayılır.

“Bilginin paylaşılması” nasıl gerçekleştirilir?

Bilginin paylaşılması, kişiler arasında bir karşılıklı etkileşim süreci olarak kabul edilir(Yang, Wu, 2007 : 1134). Bartol ve Srivastava(2002) organizasyon boyunca çalışanların uygun bilgileri diğerlerine yayma eylemi olarak tanımlar. Bock ve Kim(2002)’e göre bilginin paylaşımı bilgi yönetiminin en önemli bölümüdür. Çalışanların bilgi paylaşmalarının nihai hedefi bilginin

firma varlıklarına ve kaynaklarına aktarılmasıdır(Dawson, 2001). İlave olarak, paylaşma etkinlikleri gönüllülük esastır ve zorlanamaz(Kaser & Miles, 2002) (Yang, 2008 :347). Bilginin paylaşılması başlığının önemi, bilginin bulunduğu bireysel düzeyle, bilginin uygulanacağı ve değeri yaratacağı organizasyonel düzey arasında bir bağ kurmayı amaçlamasındadır. Bireysel ve organizasyonel düzeyler arasındaki bu çatallaşma, uygulamada, bireysel bilginin organizasyonel bilgiyle bütünleşmesinde kökleri hem bireyde hem de organizasyonda olan aşğıda sıraladığımız pek çok engel ortaya çıkarır (Riege, 2005) :

- Bilgiyi paylaşmak için zaman yetersizliğı
- iş güvenliğı tehdidi konusunda endişe
- Yetersiz farkındalık
- Paylaşırken açık bilginin, sessiz bilgiye üstünlüğü
- Bireysel ve organizasyonel öğrenmenin etkilerini arttırabilecek önceki hataların anlaşılması, değerlendirilmesi ve iletişimde yetersizlik
- Deneyim düzeyleri arasında farklılıklar
- Karşılıklı etkileşim ve sosyal ağ eksikliği
- İletişim ve kişiler arası becerilerde eksiklik
- Yaş, cinsiyet, kültürel ve eğitim farklılıkları
- Kaynaklara göre bilginin doğruluk ve güvenilirliğine yetersiz güven

Bu etmenlerin bazılarının bireysel ve bazılarının organizasyon çevresine, kültürlere vb dayalı nedenleri vardır. O zaman, bu engellerin ortadan kaldırılmaları lazımdır. Bu, ayrıntılı olarak organizasyonun, içsel ve dışsal değeri sisteminin bir kombinasyonu olarak, insan bağlantılı etmenler denilen motivasyon, kararlılık, beklentiler ve ödüllere odaklanmalıdır. Çalışanlara, sözcüklerle nakledilen sessiz bilgiyi aktarabilmeleri ve böylece paylaşabilmeleri için zaman, alan ve fırsat verilmelidir. Bu, karar verme süreci, insan kaynakları politikaları, performans ölçütleri vb marifetiyle şirketin kültürü ve organizasyon yapısı tarafından desteklenir (Cook, 2004). Bu başarı etmenlerinden, keza, güçlü bir biçimde ödül sistemleri ile endüstri dinamikleriyle kültür, güç ilişkileri vb gibi sosyo kültürel faktörlerle birlikte organizasyonel roller ve yapı ile arasındaki uyumun altını çizen Hall (2005) da söz etmiştir. Alıcı ve verici arasında iyi ilişkiler, planlı, resmi, gayri resmi ve rastlantısal iletişimin esasıdır. Açıklandığı üzere, bilgi paylaşma “bilgiyi organizasyon içindeki diğerleri için ulaşılabilir kılama eylemleri”ne dayanır (İpe, 2003 :32).

Bilginin paylaşılması bilgi yönetiminin temel bir yanıdır ve bireysel bilginin organizasyonel yeteneğe aktarılması için anahtar süreçtir (Dalkir, 2005 ; Foss, 2007 ; Prencipe & Tell, 2001). Bilginin paylaşımı, “diğerlerine sorunları çözmek, yeni fikirler geliştirmek, ya da politikalar ve prosedürler uygulamak için yardım etmek ve işbirliği yapmak için görev bilgisinin teminidir” (Wang & Noe, 2010 :117). Diğerleriyle oluşturulan ağ üzerinden yazılı olarak ya da yüz yüze iletişime ya da bilgiyi diğerleri için belge haline getirme, organize etme ve elde etmekle ortaya çıkar (Wang&Noe, 2010) (Nesheim, Hunskaar, 2015 :1418).

Bilgi paylaşımında iki esas motivasyon türü vardır. İlki, ölçülebilir bir telafi beklentisi ile ilişkilenen dışsal motivasyondur. Bu tür motivasyondan anlaşılması gereken odur ki, bir hedef (ödül) süreçte ya da etkinlikte çok önemli olmak üzere bireyin tatminle sonuçlanacak

davranışını etkiler. İkincisi, bunun tersi olarak, bilgi paylaşımında içsel motivasyondur ve davranışla ilgilenir çünkü bu, bireyin değerleri ve ilgileriyle uyumlu olarak bireysel tatminle sonuçlanır. Böylece, içsel motivasyondan beklenen çıktı, dışsal ödülünden daha çok davranışla ilgilenen bir süreçtir (Foss et al, 2009; Gagne, 2009; Osterloh & Frey, 2000, Dasi, Petersen, Gooderham, Elter, Hildrum, 2017, :435). Bilginin paylaşılması, bilgi yönetiminin en önemli kısmı ve meydan okumasıdır (Syed Rahmatullah & Mahmood, 2013). Dahası, Syed Rahmatullah ve Mahmood(2013) ile Alavi ve Leidner(2001) tarafından, bilgi paylaşımının iş yaşamında bilgi yönetimi sürecinin en önemli kısmı olduğu ifade edilmiştir. Tüm bunları bir araya getirmek üzere, iş yaşamında bilgi paylaşımı şöyle görülebilir:

-Göndericinin bilgisini alıcıyla paylaşması(Cummings & Teng, 2003).

-Çalışanın organize olma yeteneğini büyütme (Andrawina, R.Govindaraju, T.A.Samadhi, I.Sudirman, 2008).

-Değişen çevreye yanıt vermede daha iyi olma.

-Yeni elde edilen bilgiden yararlanma.

-İş hayatında etkili kararlar verme (Hayati, Paul&David, 2013)(Razak, Pangil, Lazim, Zin, Yunus, Asnawi, 2015 :547).

İnsanların özel ilgilerinin motivasyonu ile harekete geçtiklerini düşündüğümüzde, ilave bir ödül aldıklarında bir organizasyonda bilgilerini paylaşmaya daha yatkın olurlar. Yeni özel bir bilgiyi elde ettiklerinde ya da yarattıklarında ve böylece organizasyonda sıra dışı bir yarar sağladıklarında, bilgiyi birbirleriyle paylaşmaları durumunda bundan bir yarar sağlama potansiyeli vardır. Ortada ilave bir kazanç sağlama olasılığı bulunduğu anda, kendi özel bilgilerin avantajını kaybetme riski potansiyeli olsa bile, insanlar değerli özel bilgilerini paylaşma konusunda harekete geçerler. Bu nedenle, yöneticiler, çalışanlara, onları bilgilerini paylaşmaya cesaretlendirmek için, dışsal ya da doğal ödüller vermelidir. Çalışanı şartlandırma perspektifiyle, olumlu bir çıktısı olabilecek bilginin paylaşılması gibi bir beklenen davranışın güçlendirme süreci etkinleştirilmelidir (B.F.Skinner / The behaviour of organisms: An experimental analysis,1938). Bilginin paylaşımı birey ve grup arasında bir çıkar çatışmasına yol açar. Taraflar arasında çıkar çatışmasını koordine etmek ve organizasyon içinde bilgi paylaşımını destekleyecek doğru bir özendirme politikası gereklidir. Ancak, bilgi paylaşımını özendirme politikalarının tasarımı ve bunun bireylerin davranışları ve organizasyon üzerine kısa ve uzun dönem etkileri üzerine çok az çalışma ortaya konmuştur.

Paylaşılan bilginin niteliğini ölçmek zor olduğundan uygulamada çalışanlara paylaşım davranışının ortaya çıkma sıklığı esas alınarak ödüllendirilirler. Böylece, yöneticiler, düzenli ya da düzensiz olarak bilgi paylaşım sıklığını gözden geçirir ve ne kadar teşvik sağlanacağına karar verirler. Organizasyonun önerdiği ödül, bireyin potansiyel kayıplarını telafi etmelidir. Bu koşullar altında, farklı özendirme politikaları tasarımları, insanların davranışlarının çevre koşullarıyla karşılıklı etkileşimlerine olanak vermek üzere, bireysel davranışları etkiler (George, Jones / Understanding and managing organisational behaviour, 1999; Schneider / Organisational behaviour, 1985 ; Schneider, Interactional psychology and organisational behaviour, 1983)(Yang, Wu, 2007 :1132).

Sonuç itibarıyla bilginin paylaşımı.

1. Bilgiyi paylaşan taraflar arasında güven ve açıklığı teminen, organizasyon yapılarının, bir şirket ya da departmanın organizasyon yapısının sessiz bilginin en iyi biçimde taşınımını desteklemesini sağlamak üzere düzenlenmesi (Sanchez, Sanchez, Ruiz, Tarrason, 2013 :391).
2. Bireysel bilginin organizasyonel bilgiyle bütünleşmesinde kökleri hem bireyde hem de organizasyonda olan engellerin(Riege, 2005) ortadan kaldırılması(Sanchez, Sanchez, Ruiz, Tarrason, 2013 : 391).
3. Çalışanların, bilgilerini paylaşmaya cesaretlendirilmek için, organizasyon içinde bilgi paylaşımını destekleyecek doğru bir özendirme politikasıyla desteklenmesi (Yang, Wu, 2007 :1132).
4. Çalışanların bilgilerini, atelye çalışmalarıyla firma varlıklarına ve kaynaklarına aktarılacak üzere diğer çalışanlarla paylaşmaları (Dawson, 2001) (Sanchez, Sanchez, Ruiz, Tarrason, 2013 : 395) adımlarıyla gerçekleşir.

“Bilginin değerlendirilmesi ” nasıl gerçekleştirilir?

Bilginin değerlendirilmesinin temeli başarılı bir iletişimdir. Başarılı bir iletişim, diğer kişilerin ne biliyor bilmediğinin ve bunun bizim bildiğimizden hangi bakımlardan farklı olduğunun izlenmesini gerektirir. Konuşma sırasında, biz, bildiğimiz ve konuşma eşlikçimizin bildiğini bildiğimiz bilginin belleklerden yapılan sunuşlarını depolarız. Bu ortak bilinen bilgiye, ortak zemin denir. İletişimin başarılı olabilmesi için, bizim biliyor, eşlikçimizin bilmediğinden ortak zeminin ne olduğunu çıkarmalıyız (Clark, 1992). Günlük dil bu çıkarıma dayanır. Örneğin, dilimizi, iletişim eşlikçimizle ne kadar ortak zeminimiz olduğuna bağlı olarak, daha fazla bilgi sağlamaya yönelik (çalışma arkadaşımıza: en sevdiğim halam Annie burada) ya da daha az bilgi sağlamaya yönelik olarak (erkek kardeşime: Annie burada) düzenleriz (Brennan & Clark, 1996 ; Wilkes-Gibbs & Clark, 1992). Kritik olan şudur ki, biriyle ortak zemin olan bir başkasıyla olmayabilir. Bu nedenle ortak zemin belirli eşlikçilerle bağlantılı olarak bellekte tutulur (Yoon, Duff ve Schmidt, 2017 :164,165).

Sessiz bilgi, bilinçaltına yerleşiktir ve bu nedenle çabucak anlaşılmaya hazır değildir. Bu bilginin diğerlerine taşınımı yazarak ya da söyleyerek kolayca gerçekleşmez (Fugate et Al.,2011). Sessiz bilginin etkin biçimde taşınımı, katılımcılar arasında düzenli ortak etkileşim ve güven gerektirir. Açık bilgi ise anlaşılabilir, el değiştirebilen ve depolanabilen bir bilgidir. Bu bilginin ise paylaşılması yeterlidir(Yang, Yu, Liu, Rui, 2016 :303,304).

Bireysel düzeyde bilginin taşınımı, aynı ya da ilgili işlerin yapıldığı birlikte çalışılan kişilerle yakın çalışıldığında gerçekleşir. Bireylerin çalışma arkadaşlarında birikmiş olan bilgiyi kullanma yeteneği, organizasyon içinde bilginin taşınma oranını arttırmanın bir aracı olarak tanımlanmıştır. Bu alanda yapılmış çeşitli araştırmalar, hepsi sırayla farklı mekanizmalara dayanan birlikte çalışmanın performansı neden arttırdığıyla ilgili çok sayıda açıklama sağlar. Bunlardan biri işçilerin etkinliklerini koordine etme yeteneğidir. Grup dinamikleri çalışıldığında, “kimin neyi bildiği”ni bilmenin önemine dikkat çekilmiştir. Faraj ve Sproull (2000), Larson, Christensen, Abbott ve Franz(1996), Lewis(2003), Moreland, Argote, ve Krishnan(1996) ve Wegner(1986,1995) birlikte çalışma deneyimine sahip bireylerden oluşan takımların daha doğru olduğuna ve bir takımında kimin ne bildiğine dair bir ortak paylaşılan duyguya sahip olduklarına işaret etmişlerdir. Paylaşılan iş deneyimi konusunda çalışan araştırmacılar, iletişim içinde olan eşlikçilerin öğrenmesi ve iletişimlerinin nasıl yönetileceğinin önemine vurgu yapmışlardır. Uzzi(1996), çoklu bilgi değişiminin takım güveni ihtimalini arttırdığını ifade eder. Uzzi ve Lanchester(2003), güvenin de özel bilginin

değişimini nasıl desteklediğini tartışarak, bu fikri genişletir. Birlikte çalışma deneyiminin koordinasyonu geliştirdiğine dair çeşitli açıklamalar, birinin diğerini tamamlamasına yol açar. “Kimin neyi bildiği”ni bilmek, takım içinde rol ve sorumlulukları tanımlamada ve her role en yeterli kişiyi atamada kritik önemdedir. Yine de bu, etkili bir koordinasyonun yarısıdır. Diğer yarısı, kişilerin birbirleriyle etkileşirken belirli rolleri ne kadar iyi yerine getireceklerini çoğaltan, ilişkiye özel teşvik edici gelişmeyi başlatır. (Nembhard, Bentefouet, 2015 :176). Bireyler, öğrendiklerini grupla paylaşır, birlikte anlar ve bir grup kabulüne ulaşırlar (Kabiri, 2006)(Saadat, Saadat, 2016 :222). Bilgi akışı, uygulama toplulukları, bilgi akış ağları ve iş birliği içinde öğrenme kavramları, “bilginin tartışılması, değerlendirilmesi ve bilgide ortaklaşma”nın uygulanması sürecini anlamamızda son derecede yararlıdır. Kirschner ve Laib’e (2007) göre, bir uygulama topluluğu, sürece katılan kişilerin ortak ilgilerinin bulunduğu ve belirli bir süre boyunca aynı ilgilere sahip diğer kişilerle işbirliğine istekli olduğu için gerçekleşen sosyal öğrenmenin ortaya çıktığı bir süreçtir. Bir başka bakış itibarıyla, uygulama toplulukları, yaptıkları bir şeyle ilgili olarak ilgi ya da tutkularını paylaşan ve düzenli olarak etkileşerek nasıl daha iyi yapabileceklerini öğrenen insan topluluklarıdır (Wenger, Mcdermott & Snyder, 2002). Uygulama toplulukları üyelerinin işbirliği sonuçları, fikirler, çözüm bulmalar, bir bilgi ambarı inşa etme ve her üyenin yeterliliğini değiştirmedir. Dahası, pek çok endüstri sektöründe uygulama toplulukları performans arttırmanın anahtarı olarak kabul edilirler (Abel, 2008). Etkili bir işbirliği içinde öğrenme inşa etme işinin, iki alt problemi vardır(Long & Qing-hong, 2014) :

-Bir işbirliği içinde öğrenme ağı için kullanıcı modeli inşa etmek için uygun özelliklerin nasıl seçilip niceleneceği.

-Öğrenme hedeflerine ulaşabilmeleri için kullanıcıları optimal takımlara nasıl bölüneceği.

Araştırma, işçilerin benzersiz bir grup düzenleme davranışına ihtiyaçları olduğunu gösteriyor çünkü ortak zeminin paylaşımı diğer grup üyeleriyle etkili bir işbirliği için mutlaktır(Kwon et al., 2014). Bu çerçevede,

-İşbirliği içinde küçük ve yatay takımların oluşturulması

-Kimin neyi bildiğinin anlaşılması

-Takım içinde rol ve sorumlulukların tanımlanması

-İşbirliği içindeki grup üyelerinin derinlikli konuşmalar yaparak, çoklu bakışlar ortaya koymaları ve güvenilir tartışmalar ortaya çıkarmaları sonucunda, bilginin tartışılması, değerlendirilmesi ve bilgide ortaklaşma gerçekleşir.

“Ortaklaşılın bilginin sürece katılması” nasıl gerçekleştirilir?

Organizasyonel öğrenme, bir firmanın yeni bilgiyi anladığı, dönüştürdüğü ve muhafaza ettiği ve sonra organizasyonel etkinliklerini geliştirmekte kullandığı bir süreçtir (Grant, 1996; Huber, 1991). Organizasyonda ve stratejik yönetimde bulunan çoğu araştırmacı organizasyonel öğrenmenin yeni bilgi ve becerilerin elde edilmesi ve uygulanması olduğu konusunda hemfikirdir (Cohen & Levinthal, 1990 ; Muthusamy & White, 2005). (Shu-Mi Yang, Shih-Chieh Fang, Shyh-Rong Fang, Chia-Hui Chou (2014), s:347).

Marquardt’a göre organizasyon bağlamında, uyarlanmalı öğrenme sürecinde, bir organizasyon önceden belirlenmiş bir amaca ulaşmak için ilerler, bunun bazı iç ve dış sonuçları olur. Sonuç, amaçlara uygunluk çerçevesinde analiz edilir ve organizasyon yeni bir

eylem yapar ya da sonuca göre bir önceki eylemi düzeltir (Saadat, Saadat, 2016 :222). Nonaka ve Takochi (1995), organizasyonel öğrenmeyi, organizasyonun etkinlik alanına uygun bilgi üzerindeki hakimiyeti olarak tanımlarlar. Onlara göre bilgi (organizasyonel öğrenme süreci) üzerindeki hakimiyet süreci üç adımdan oluşur :

-Bilgiyi elde etme (yararlı bilginin tanımlanması ve toplanması)

-Bilgiyi kullanma (bilginin uygulamada kullanılması)

-Bilginin taşınımı (organizasyon içinde dağıtımı ve yayınlanması)(Allameh & Moghaddami, 2010) (Saadat, Saadat, 2016 :223).

Yöneticiler, organizasyonlarına nüfuz edebilecek bilginin özellikleri ve yöntemlerine yukarıdan bakmalı, operasyonel bir anlam çıkarmalı, kişilerin bilgiyi elde etme ve sorunları çözme yollarını bilmeli, performansı ve işi geliştirmek üzere süreçlere, yapılara ve organizasyonel etkinliklere yön vermek için bilgiyi nasıl kullanacağını bilmelidir (Allameh & Moghaddami, 2010) (Saadat, Saadat, 2016 :224). Tiwana (The knowledge management toolkit : Practical techniques for building a knowledge management system, 2000) bilgi yönetimi ile ilgili uygulamalı ve sonuç odaklı bir yaklaşım geliştirmiştir : “Bilgi, çerçevesi belli bir deneyim, değerler, içerik bilgisi ve ayakları yere basan sezginin, yeni deneyimler ve bilgi geliştirilmesi ve bir araya getirilmesi için bir çevre ve çerçeve sağlayan karışımıdır.” Bu, bilenlerin kafasında ortaya çıkar ve uygulanır. Organizasyonlarda, çoğunlukla, yalnızca belge ve belleklerde değil keza organizasyon rutinlerinde, süreçlerinde, uygulamalarında ve ilkelerinde içselleştirilir. (Schombacher, Lahorte, Vistisen, Versluis, Martins, Meyer, Patras, Bardella, Roux, Kreuter, Scott, 2016 :2). Kaynaklarda, organizasyonel öğrenmeye süreç odaklı yaklaşım iyi tanınır. Argyris ve Schon (1978), öğrenmeyi, hataların tespiti ve düzeltilmesi süreci olarak tanımlar. Organizasyonel öğrenmeye yönelik bu yaklaşımın kökleri, John Dewey’in deneyimden öğrenme kuramındadır. Dewey, öğrenmeyi, deneyimin sürekli bir yeniden düzenlenmesi ve yeniden yapılandırılması; tekrarlanan bir planlama süreci; eylemlerin uygulanması, yansıtılması ve uyarlanması olarak tanımlamıştır (Elkjaer, 1999). İş takımlarında öğrenme davranışı itibarıyla, çekicilik bu tür etkinlikler üzerindedir. Yani takım üyelerinin yaratarak, paylaşarak ve yararlanarak uyguladıkları bu tür etkinlikler üzerindedir (Argote, 1999). Öğrenme etkinliklerine örnekler (Edmondson, 1999; Preskill & Torres, 1999) : geri bildirim arama, yardım isteme, sorular sorma, hatalar hakkında konuşma, bilgi paylaşma, tartışma, deneme, etkinlik planlama ve uygulamadır (Babnik, Sirca, Dermol, 2013 :180). Bu çerçevede ortaklaşılan bilginin uygulanması ve sürece katılması,

-Ortaklaşılan bilginin amaca uygunluk çerçevesinde nasıl kullanılacağıın atelyelerde değerlendirilmesi

-Bu bilginin uygulamasına yönelik olarak etkinliklerin atölyelerde planlanması

-Bilginin uygulanması

Adımlarıyla gerçekleştirilir.

“Sürecin her adımı itibarıyla kayıt altına alınması” nasıl gerçekleştirilir?

Bilgi, operasyonel rutinler çerçevesinde paylaşıp içselleştirildikten sonra, bireyler ve organizasyonlar bunu, yönergeler gibi uygun bir alan üzerinden organizasyonel hafızaya almalıdır (bilgi tutundurma ya da depolama gibi)(Zollo & Winter, 2002). Dahası,

organizasyonlarda dinamik yeteneklerin biçimlendirilmesine dair kaynaklar üzerine yaptıkları kapsamlı araştırmalarda Zollo ve Winter, organizasyonel belleğin bu sürecinin, organizasyonel bilginin etkin bir yayılmasına da yol açtığını söyler. Bu bilgi, önceki bireysel deneyim, mevcut iç rutinler, yeni işletme rutinleri ve organizasyonun operasyonlarına dair herhangi bilgilerden oluşur. Hickins'e (2000) göre, insanlar bilgi havuzuna bilgi ekleme konusunda zaman harcamaya isteksizdirler. Ve herkes bilir ki, veri tabanı ihtiva ettiği bilgi kadar değerlidir. Tutundurma ve depolama önemli bir süreçtir. Bilgi yönetimi, bazı çalışanlar özellikle derleme, planlama ve bilgi ağları ve teknoloji havuzlarının organize edilmesinden sorumlu tutulmadıkça başarılı olamaz. Gerçekte, bilgi, konuşmalar ve onların günlük uygulamalarda kullanımıyla taşınabilir. Ancak, insanların açık kayıtları organizasyonel sistemin bir parçası olarak kaydetmemeleri mümkündür. Çalışanlar gelip gittikçe ve liderlik ve patronluk değiştikçe bilgi dağılır. Buna bir kanıt, "organizasyonlar deneyimlerden rastgele öğrenirler ve nadiren organizasyonel bellekte içselleşmiş kullanılabilir bir bilgiye dönüştürülebilir yollarla elde tutarlar" diyen Wagner(2003) tarafından sağlanmıştır. Argote'nin (1999) organizasyonel öğrenme üzerine çalışması, bilginin üç farklı bellek sisteminde tutulduğunu gösterir:

-bireysel bellek,

-bir organizasyonun bilgi teknolojileri ve araçları

-organizasyonun yapıları ve günlük tekrarlanan uygulamaları.

Çalışan giriş çıkışı üst düzeyde olursa ve bireysel bilgi tutulmadığında bunların üçü de zarar görür (Yang, 2007 :348). Bilgiyi yaşamsal bir kaynak olarak niteleyerek, organizasyonlar, bugün ve gelecek için bilginin korunmasının değerini fark ederler. Bilginin korunması (yaygın olarak "organizasyonel bellek " diye nitelenir), ortaya çıkarılma ve yeniden kullanma itibarıyla bilgi yönetiminin ana yapı taşı gibidir. Organizasyon üyeleri arasında paylaşılan bilgi, bir kişinin beyninde kalandan daha değerlidir. Dahası, böyle taşınan bir bilginin, ona ilk sahip olanla yeniden iletişim kurmadan da gelecek kullanımları için organizasyon üyelerinin yararlanabilen diye bir arşivde depolanmalı ya da tutundurulmalıdır. Bir konu hesaba katılmalıdır ki, bilgi arşivine organizasyonun tüm bilgileri kaydedilmemelidir. Çünkü eğer bilginin ilgisiz bölümleri de yüklenirse, arşiv bir nevi çöple dolacaktır. Bu yüzden, güncel, uygun ve doğru diye kabul edilen bilgi, organizasyona daha fazla yarar sağlamasını teminen arşivlere kaydedilmeli ve oradan yeniden alınabilir olmalıdır. Gerçekte, organizasyonda bilgi, çoklu yerlerde ya da muhafaza alanlarında durur (J.P.Walsh & G.R.Ungson, 1991 ; B.Lewitt & J.C.March, 1988 ; W.R.Starbucks, 1992). Örneğin Walsh ve Ungson, "kayıt yerleri ve tutundurma olanakları" terimini, bilginin kayıt edilebileceği beş iç yer (bireyler, kültür, dönüşümler, yapılar ve ekoloji) ve bilginin ortaya çıkarıldığı ve tutundurulduğu dış çevre için kullanır. Connelly ve Kelloway (2001) ve Argote ve Ingram (2000)'a göre bilginin kayıt altına alınması, karşılıklı bilgi değişim süreciyle bütünleşik olmalıdır. Bilgi sistemleri, bilgi yönetimi, organizasyonel öğrenme ve strateji kaynaklarından yola çıkarak, bilgi paylaşımı, paylaşım mekanizmaları marifetiyle paylaşılan kullanana bilginin dışsallaştırılması ve içselleştirilmesi ile sınırlı tutulmamalı keza kayıt alanları üzerinden de olmalı. Bu süreçle ilgili olarak üç bileşenden söz edebiliriz.

-Oyuncular

-Arşivler

-Mekanizmalar

Oyuncular, bilginin taşınım sürecinde paylaştan ve kullanan olarak en az iki kişi olması gereken, organizasyonun insan unsurlarıdır. İkisinin herhangi biri bilgi paylaşımını başlatabilir. Kullanıcı ihtiyaç duyduğu bilgiyi organizasyondan ya da organizasyonun bir başka üyesinden talep edebilir ya da bilgiye sahip olan kişi gönüllü olarak organizasyonun diğer üyeleriyle paylaşabilir.

Arşivler, organizasyondaki bilginin bulunduğu çoklu yerler ya da tutundurma noktaları anlamına gelir. Bir birey bilgi kayıt etmenin en etkin yolu ise de, bir organizasyonun hiç bir özel üyesi bir organizasyon belleğinin tek kayıt noktası değildir. O nedenle, şirket ölçeğinde, organizasyonun her üyesinin bilgisini gelecekteki kullanımlar için düzgün ve kodlanmış biçimde kayıt altına alacağı bir arşiv gereklidir. Organizasyonel belleğin böyle bir arşivi, bilgi kullanıcısının, bilgi paylaşana yaklaşımadan önce daha önce paylaştığı bilgiyi netleştirmeden bir ön çalışma yapmasına olanak verir. Dahası, bu, bilgi paylaşanların, bilgi arayanlar tarafından işlerinin orta yerinde bölünmemelerini de sağlar. Arşiv, bilgi paylaşma sürecinin her iki tarafı için bir kazan-kazan durumu ortaya koyar.

Mekanizmalar, üzerinden sessiz ya da açık bilginin taşındığı alanlardır. Bugünkü durumda öyle anlaşılıyor ki, bilgi taşınımında, Hansen(1999)'in kişiselleştirme stratejisi ve kodlama stratejisi dediği kişiselleştirilmiş ve kişiselleştirilmemiş mekanizmalar kullanılıyor. Hansen(1999), kodlama stratejisinde bilgi açıkça ifade edilmiş ve organizasyon üyesinin ulaşabileceği ve kolaylıkla kullanabileceği veri tabanlarına kaydedilmişken, kişiselleştirme stratejisinde bilginin sahip olan kişiye sıkı bir biçimde bağlı ve esas itibarıyla kişiden kişiye etkileşimle paylaşılabilirdiği bir yaklaşım olduğunu ileri sürer.

Sajjad M. Jasimuddin, bir organizasyonda bilginin taşınımında iki mekanizmanın rolüyle ilgili olarak araştırmacılar arasında ciddi ayrımlar olsa da, iki mekanizma arasında karşılıklı etkileşimi tanıyan ortak bir stratejiyi öneriyor (Jasimuddin, 2005 : 39, 40, 42, 43). Bu bakışı yansıtmak üzere, bilgi ve iletişim teknolojileri, sessiz ve açık bilginin paylaşılmasının ve organizasyonun açık bilgisinin kayıt altına alınmasının güçlü bir yolu olabilecek bireylerin ağlarına olanak verir. Web tabanlı teknoloji, konumlarından bağımsız olarak bilgi paylaşmak için organizasyon üyeleri arasında iletişim için güçlü bir karşılıklı etkileşimli iletişim ortamı sağlayabilir. Bu, kez, eşzamanlı olarak paylaşılan bilginin kayıt altına alınmasına da olanak verir. Bilgi paylaşımının ve bilginin kayıt altına alınmasının önerilen bütünleşik yaklaşımı karşılıklı etkileşime dayanan, sürekli ve dinamik bir süreçtir ve durağan bir bilgi gövdesine, belirli bir iletişim mekanizmasına ya da bilginin tek boyutlu akışına dayandırılmaz (Jasimuddin, 2005 :43). Bu çerçevede bilginin kayıt altına alınması şu adımlarla gerçekleştirilir:

- Bilgi paylaşımına konu süreçle ilgili bilgilerin kayıt altına alınacağı bir bilgi&iletişim teknolojileri alanının (örneğin bir web tabanlı blog) belirlenmesi
- Üzerinde ortaklaşılan bilginin kayıt altına alınmasını gerçekleştirmek üzere grup üyeleri arasında görevlendirme yapılması
- Bu bilgi/bilgilere erişim için kişilerin yetkilendirilmesi
- Bilginin yetkilendirilen çalışanlar marifetiyle belirlenen kayıt alanına (örneğin web tabanlı bir blog) kayıt altına alınması.

Sonuç

Küresel ve yerel planda sürekli sertleşerek yükselen rekabet, şirketleri de sürekli biçimde performans iyileştirme süreçlerine zorlamaktadır. Organizasyonel öğrenme bu tür süreçlerin en etkili olanlarından biridir. Bir yandan adımların uygulanacağı süreçlerde mevzi iyileşmelere yol açacak, diğer yandan, şirket, çalışanlar ve üretim süreci/süreçleri konusunda yaratacağı farkındalık, önemli stratejik kararlar için esin kaynağı olacaktır.

Başlıca,

1. Organizasyonel öğrenme sürecinin uygulanacağı bir organizasyon ve/veya organizasyon departmanının belirlenmesi.
2. Söz konusu organizasyonun yatırımcısı-yöneticisi ile organizasyon ya da departmana organizasyonel öğrenme sürecinin adımlarının ve uygulanmasının anlatılması.
3. Söz konusu organizasyon ya da departmandan, süreci yönetecek bir öğrenen takımın gönüllülük esasıyla seçilmesi.
4. Süreç boyunca tartışmaların ve üretilen-paylaşılan-belirlenen-uygulanan bilginin kayıt altına alınacağı bir alan (örneğin bir web blog) belirlenmesi-tasarlanması ve giriş için öğrenen takım üyelerinin yetkilendirilmesi.
5. Bilginin ortaya çıkarılması, bilginin paylaşılması, bilginin değerlendirilmesi, bilginin sürece/süreçlere katılması ve kayıt altına alınması adımlarının çalışmamızda önerildiği çerçevede uygulamaya başlanması.
6. Belirlenen süre boyunca ve sonunda uygulamanın performansa yansımalarının değerlendirilmesi.

adımlarıyla uygulanabilecek olan bu süreç, şirketin performans iyileştirme yolculuğunda önemli bir eşik olacaktır. Hiç kuşkusuz, genel itibarıyla öğrenme ve çalışmamız itibarıyla da organizasyonel öğrenme, sürekli ve aralıksız bir etkinlik, bir haldir. Organizasyonel öğrenme sürecinin adımlarını bir arada görünür hale getirmeyi ve bu adımların nasıl uygulanacağına dair bir öneriyi amaçlayan çalışmamız, bütünü itibarıyla bugüne kadar yapılmış çalışmalara ve yayınlara dayanmaktadır. Yapılacak uygulamalar tarafından da doğrulanacağını ve çıkacak sonuçların da katkılarıyla daha da zenginleşeceğini değerlendiriyoruz.

Kaynakça

Alaarj, Mohamed, Bustamam, 2016, *Mediating Role of Trust on the Effects of Knowledge Management Capabilities on Organisational Performance*, *Procedia-Social and Behavioral Sciences* :730,731, 733.

Aponte, Zapata, 2013, *A model of organisational learning in practice*, *Estudios Gerenciales*, :443.

Babnik, Sirca, Dermal, 2014, *Individuals learning in work teams: Support to knowledge management initiatives and an important source of organisational learning*, *Procedia-Social and Behavioral Sciences* : 180.

Brix, 2017, *Exploring knowledge creating process as a source of organisational learning: A longitudinal case study of a public innovation Project*, *Scandinavian Journal of Management*, : 115.

- Dasi, Pedersen, Gooderham, Elter, Hildrum, 2017, *The effect of organisational separation on individuals' knowledge sharing in MNCs*, Journal of World Business : 435.
- Jasimuddin, 2005, *An Integration Of Knowledge Transfer and Knowledge Storage: An Holistic Approach*, GESTS International Trans. Computer Science and Engineering :39,40,42,43.
- Loebbecke, Van Fenema, Powell, 2016, *Managing inter-organisational knowledge sharing*, Journal of Strategic Information Systems,
- Nembhard, Bentefouet, 2014, *Selection, grouping, and assignment polices with learning-by-doing and knowledge transfer*, Computers & Industrial Engineering : 176.
- Nesheim, Hunskaar, 2015, *When employees and external consultants work together on projects: Challenges of knowledge sharing*, International Journal of Project Management :1418.
- Nieves, Haller, 2014, *Building dynamic capabilities through knowledge resources*, Tourism Management : 226.
- Razak, Pangil, Lazim, Zin, Yunus, Asnawi, 2016, *Theories of Knowledge Sharing Behaviour in Business Strategy*, Procedia Economics and Finance : 547.
- Saadat, Saadat, 2016, *Organisational Learning as a Key Role of Organisational Success*, Procedia-Social and Behavioral Sciences : 221, 222, 223, 224, 225.
- Sanchez, Sanchez, Ruiz, Tarrason, 2013, *Knowledge Creating and Sharing Corporate Culture Framework*, Procedia- Social and behavioral Sciences : 390,391,394,395.
- Schombacher, Lahorte, Vistisen, Versluis, Martins, Meyer, Patras, Bardella, Roux, Kreuter, Scott, 2016, *Continuous Knowledge Transfer – A pragmatic approach to knowledge sharing in the European Patent Office*, World Patent Information :2.
- Senge, 2013, *Beşinci Disiplin / Öğrenen Organizasyon sanatı ve Uygulaması*, Yapı Kredi Yayınları, 18nci Baskı, 2006.
- Shin, Picken, Dess, 2017, *Revisiting the learning organisation: How to create it*, ScienceDirect : 49,50.
- Spector, Davidsen, 2006, *How can organisational learning be modeled and measured ?*, Evaluation and Program Planning : 66.
- Sujatha, Krishnaveni, 2018, *Knowledge creating ba as a determinant of work performance of employees: An emprical analysis among pump manufacturing firms in South India*, Asia Pasific Management Review :46,47,49.
- Yang, 2007, *Individual attitudes and organisational knowledge sharing*, ScienceDirect, :347,348.
- Yang, Wu, 2007, *Knowledge sharing in an organisation*, ScienceDirect : 1132,1134.
- Yang, Yu, Liu, Rui, 2016, *Improving learning alliance performance for manufacturers: Does knowledge sharing matter ?*, Int.J. Production Economics : 303,304
- Yoon, Duff, Schmidt, 2017, *Learning and using knowledge about what other people do and don't know despite amnesia*, ScienceDirect :164,165.

Sağlık Sektöründe Tedarikçi Seçim Kararının AHP Yöntemi İle İncelenmesi: Bir Üniversite Hastanesi Örneği

Nuri Özgür Doğan^{a,b}, Hazal Akbal^c

Özet

Hastaların teşhis, muayene ve tedavi işlemlerinde kullanılan medikal malzemeler sağlık kurumları için hayati önem arz etmektedir. Hastalar için ihtiyaç duyulan bu malzemelerin temininde etkin, doğru ve yerinde kararlar verilmesi gerekmektedir. Hastaneler malzeme tedarikçilerini seçerken belirli kanun ve yönetmeliklere uygun bir şekilde karar vermek zorundadırlar. Ancak hastanelerin çok fazla sayıda tedarikçisi bulunduğundan dolayı kanun ve yönetmeliklerce belirlenen çeşitli kriterler çerçevesinde karar vermek zorlaşmaktadır. Bu çalışmada hem hasta hem de hastane açısından en uygun tedarikçi seçim kararının verilebilmesi için çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan AHP yöntemi kullanılmıştır. Çalışma Niğde ilinde faaliyet gösteren bir üniversite hastanesinin satın alma birim yöneticilerinin bakış açısıyla medikal firmalar arasından en uygun tedarikçinin seçilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın sonunda bir üniversite hastanesi için medikal firma seçiminde etkili olan kriterler belirlenmiş ve bu kriterler medikal firmalar arasında karşılaştırılarak bir sonuca varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Analitik Hiyerarşi Prosesi
Sağlık Sektörü
Tedarikçi Seçimi
Medikal Firma

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 25.06.2018
Kabul Tarihi: 05.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.664380

Investigation of the Supplier Selection Decision by the AHP Method in the Healthcare Sector: A Case of a University Hospital

Abstract

The medical supplies used in the diagnosis, examination and treatment of patients are vital for healthcare organizations. Efficient, accurate and appropriate decisions must be made in the supply of materials that patients need. Hospitals must make decisions in accordance with certain laws and regulations when selecting material suppliers. However hospitals have a large number of suppliers and this makes it difficult to choose the appropriate one among them while taking into consideration the various criteria determined by laws and regulations. In this study, the AHP method which is one of the multiple criteria decision making methods was used to determine the most appropriate supplier decision for both patient and hospital. The study was conducted in the purchasing department of a university hospital in Niğde with the aim of selecting the most suitable suppliers among the medical companies from the point of view of the managers. At the end of the study, the criteria for selecting a medical company for a university hospital were determined and these criteria have been compared among the medical companies and a result has been achieved.

Keywords

Analytic Hierarchy Process
Healthcare
Supplier Selection
Medical Company

About Article

Received: 25.06.2018
Accepted: 05.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.664380

^a N. Özgür DOĞAN, nodogan@nevsehir.edu.tr

^b Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, nodogan@nevsehir.edu.tr, ORCID NO 0000-0002-7892-1550

^c Öğr. Gör. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Zübeyde Hanım Sağlık Hizmetleri MYO, hazalakbal@ohu.edu.tr, ORCID NO 0000-0002-51299777

Giriş

Sağlık sektöru içerisinde hizmet sunumunda aktif olarak görev alan farklı ve çok sayıda sağlık kuruluğu yer almaktadır. Bu sağlık kuruluğlarının pazardaki payını artırabilmek ve rakiplerine karđu ayakta kalabilmek için hizmet satın alanların değişen ihtiyaç ve beklentilerine cevap verebilmeleri gerekmektedir. Sağlık kuruluğları, hizmet satın alanlara kaliteli sağlık hizmeti sunabilmek için tıbbi malzeme, büro malzemesi, yiyecek, ısıtma ve diğer malzemeler gibi çeşitli malzemelere ihtiyaç duymaktadır. Özellikle ihtiyaç duyulan tıbbi malzemelerin zamanında tedarik edilmesi hem hizmeti sunan sağlık kuruluğu hem de hizmeti satın alan kişiler tarafından büyük önem taşımaktadır.

Çalışma yapılan sağlık kuruluğu eğitim, öğretim ve araştırma hizmetlerinin sunulduğu bir üniversite hastanesidir. Hastane birinci ve ikinci basamak sağlık kuruluğlarında tedavi edilmeyen hastalara hizmet sunulmaktadır. Bu hastanede tıp, sağlık bilimleri fakültesi ve meslek yüksekokulu öğrencileri başta olmak üzere birçok öğrenci uzmanlık eğitimi almaktadır. Hastane karmaşık hastalıkların tedavisinde rol aldığı için herhangi bir malzeme yokluğu, hizmet satın alan kişilerde ciddi sonuçlar ortaya çıkarabilecektir. Bu nedenle demirbaş, mefruşat, giyim, teknik bakım ve onarım malzemeleri ile tıbbi sarf malzemelerinin tedarik edildiği medikal firmaların seçimi son derece önemlidir. Hastalar için ihtiyaç duyulan bu malzemelerin temininde etkin, doğru ve yerinde kararlar verilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan AHP yöntemi yardımıyla Niğde ilinde faaliyet gösteren bir üniversite hastanesinin medikal malzeme tedarikçileri arasından en uygun tedarikçinin seçilmesidir.

Çalışmanın geriye kalan kısımları şu şekilde tasarlanmıştır: İkinci bölümde sağlık sektöründe tedarik zinciri yönetimi ve satın alma sürecine yer verilerek tedarikçi seçim kriterleri ve tedarik zinciri üyeleri hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde çeşitli sektörlerde araştırmalara konu olan AHP yöntemi ile ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde çalışmanın metodolojisi hakkında bilgiler verilmiş olup beşinci bölümde çalışmadan elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Çalışma genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümü ile bitirilmektedir.

Sağlık Sektöründe Tedarik Zinciri ve Satın Alma Süreci

Tedarik zinciri ham maddeden tüketiciye doğru ilerleyen uzun bir yolculuktur. Bir ürün için gerekli olan ham maddenin temini, bu maddelerin üretim tesislerine getirilmesi, maddelerin üretime girmesi, nihai müşteriye ulaşması, atıkların toplanması ve iadelerin değerlendirilmesine kadar olan faaliyetler bütünü tedarik zinciri olarak adlandırılmaktadır (Nebol, 2016).

Sağlık Sektöründe Satın Alma ve Tedarik Zinciri Üyeleri

Sağlık sektörü açısından tedarik zinciri yönetimi, malzemenin üretim aşamasından hastaya ulaşana kadar geçen süreçlerin uyum içerisinde olmasının sağlanması ürünlerin ve bilginin akışını yöneten bütünlüşik bir sistemdir. Sağlık sektöründe tedarik zinciri üyeleri ilaç ve farmasötik üreticileri, tıbbi cihaz üreticileri, medikal ve cerrahi malzeme üreticileri,

distribütörler, toptancılar, perakendeciler, hizmet sunucular, eczaneler, kamu ve özel sağlık kuruluşları ile ortak satın alma kuruluşlarından oluşmaktadır (Tengilimoğlu & Yiğit, 2013).

Sağlık kurumları çeşitli yönetmelik standartlarıyla çalıştığından ilaç, tıbbi cihaz ve malzemelerin temin edilmesi ve kurumların hizmetlerini aksatmadan sürdürebilmesi için ihtiyaçların karşılanması karmaşık bir hâle gelmiştir (Bayar, 2008). Son yıllarda sağlık kurumları hizmet maliyetini düşürmek, israfı azaltmak, tıbbi hataları önlemek, hizmet kalitesini yükseltmek ve operasyonel verimliliği artırmaya yönelik baskının artması sebebiyle sağlık sektöründe tedarik zinciri yönetimine önem vermeye başlanmıştır (Byrnes, 2004).

Ülkemizde kamu sağlık kurumlarında ihtiyaç duyulan malzeme ve teçhizatların alımında çeşitli kanun, yönetmelik ve genelgelerden faydalanarak satın alım işlemleri gerçekleştirilmektedir. 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu kamu kurumlarında yapılacak olan ihalelerde uygulanacak olan usul ve esasları belirlemektedir. Kanun'un 18. maddesinde yer alan açık ihale usulü, pazarlık usulü, belli istekliler arasında ihale usulü ve doğrudan temin usulleri ile satın alım işlemleri gerçekleştirilmektedir. 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nda belirtilen esasların doğru olarak uygulanması için Elektronik Kamu Alımları Platformu (EKAP) geliştirilmiştir (KİK, 2002: ek md.1). Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerin tıbbi sarf malzemesi, ilaç, serum, aşı, ortez, protez gibi malzeme ihtiyaçları çerçeve ve toplu satın alımlarla kamu hastane birlikleri genel sekreterliği birimince merkezden karşılanmaktadır. Çerçeve Anlaşmalar ve Toplu Alımlar Genelgesi'ne göre Sağlık Bakanlığına bağlı döner sermayeli kurumların, döner sermaye kaynaklarından yapacakları alımlarda kaynaklarını daha etkin ve verimli kullanmalarını, ihtiyaçlarını zamanında ve daha ekonomik karşılamalarını sağlayabilmeleri amacıyla, 2010 yılı ve sonrası ihtiyaçları için yapacakları tıbbi sarf malzemesi, ilaç, serum, anti serum, aşı, ortez, protez gibi alımlarında il düzeyinde toplu olarak yapılacak çerçeve anlaşmaların uygulanması zorunlu tutulmuştur (Çerçeve Anlaşmalar ve Toplu Alımlar Genelgesi, 2011). Ayrıca sağlık kurumları Devlet Malzeme Ofisinden (DMO) demirbaş, dayanıklı tüketim ve sarf malzemeleri gibi çeşitli malzeme gruplarını tedarik edebilmektedir.

Sağlık kurumlarının faaliyetlerini gerçekleştirmesinde hayati öneme sahip malzemelerin tedarik edilebilmesi için çeşitli kriterler ışığında doğru ve etkin tedarikçinin seçilmesi önemlidir.

Tedarikçi Seçim Süreci ve Kriterleri

Sağlık hizmet sunumunda görev alan sağlık kuruluşları için tedarikçi seçimi özenle üzerinde durulması gereken bir konu hâline gelmiştir. Sağlık kuruluşlarında kritik rol oynayan malzemelerin yokluğu hizmet satın alacak olan kişilerin sağlıklarını doğrudan etkileyecek ve geri dönüşü olmayan kayıplara neden olacaktır. Bu nedenle doğru tedarikçi seçimi etkin bir tedarik zinciri yönetiminin kilit noktasıdır.

Tedarikçilerin seçimi konusunda yaşanan tecrübelerden yararlanılabileceği gibi tedarikçilerden alınan fiyat listeleri, broşürler, kataloglar ve reklamlardan da faydalanılabilir (Yenersoy, 1990).

Tedarikçi seçimi konusunda yapılan ilk kapsamlı çalışma 1966 yılında Dickson tarafından Amerika'da yapılmıştır. Dickson, satın alma acentesi ve ulusal satın alma derneği

yöneticilerinden seçilen 273 kişiye anket göndermiş ve bu ankette 23 kriter kullanılmıştır. Bu kriterler kalite, teslimat, performans geçmişi, garanti ve şikayet politikası, üretim yetenekleri kapasitesi, fiyat, teknik kapasite, finansal pozisyon, prosedürlere uyum, iletişim sistemi, ün ve endüstrideki pozisyonu, iş yapma isteği, yönetim ve organizasyon, operasyon kontrol, onarım servisleri, davranış, etki, paketleme kabiliyeti, işçi ilişkileri kayıtları, coğrafi konum, geçmiş iş tutarı, eğitim yardımları ve karşılıklı düzenlemelerdir (Dickson, 1966).

Tedarikçi seçim süreci tedarikçi seçimiyle elde edilmek istenen durumun tanımlanması aşaması ile başlayıp, seçim kriterlerinin belirlenerek potansiyel tedarikçiler arasından ön eleme yapılması ve seçim kriterlerine uyan tedarikçiler arasından son seçimin yapılması şeklinde ortaya çıkmaktadır (Bayhan, 2011). Bu süreçte karar verirken kullanılacak kriterler hem sektör hem de tedarikçiler için uygun, sağlık kuruluşunun ihtiyacını karşılayacak nitelikte olmalıdır.

Literatür

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) “Thomas L. Saaty tarafından 1977 yılında geliştirilmiştir. Yöntem, en genel tanımıyla, çoklu kriter ve önem düzeylerinin belirlenmesinde yapısal bir yaklaşım sağlamaktadır.” (Eleren, 2007). AHP yöntemi birçok farklı konu ve sektörde uygulama alanı bulmuştur; ormancılık (Kurttila vd., 2000), elektrik-elektronik (Sambasivan & Fei, 2008) e-ticaret (Lee & Kozar, 2006), iş sistemleri güvenliği (Dağdeviren & Yüksel, 2008), performans iyileştirme (Albayrak & Erensal, 2004), akıllı bina sistemlerinin seçimi (Wong & Li), teknoloji yol haritası geliştirimi (Gerdşri & Kocaoğlu, 2007), tesis konumu belirleme (Badri, 1999; Chou vd., 2008; Aydın vd., 2009; Alp & Gündoğdu, 2012; Soba, 2014), marka seçimi (Eleren, 2007); iş değerlendirme (Dağdeviren vd., 2004), malzeme seçim kararı (Cihan vd., 2017) tedarik zinciri yönetimi (Korpela vd., 2001), turizm merkezi seçimi (Manap, 2006; Adıgüzel vd., 2009) ve hastane seçimi (Gupta, 2015) gibi çeşitli sektör ve konularda kullanım aracı olmuştur.

AHP birçok alanda olduğu gibi tedarikçi seçimi ve değerlendirilmesi konusunda da çeşitli araştırmalarda yer almıştır. Çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan AHP ile tedarikçi seçimi, imalat sektörü (Soner & Önüt, 2006; Tahriri vd., 2008), perakende sektörü (Akdeniz & Turgutlu, 2007), turizm sektörü (Davras & Karaatlı, 2014), otomotiv sektörü (Özyörük & Özcan, 2008; Bali & Amin, 2017), sağlık sektörü (Vatansever, 2013; Yadav vd., 2015; Malik vd., 2016; Asadi vd., 2018) yeşil işletmecilik (Handfield vd., 2002) ve biyoenerji endüstrisi (Ghodsypour & Brien, 1998) gibi sektörlerde araştırma alanı olmuştur.

Tablo 1’de AHP yöntemi ile farklı alanlarda ve sektörlerde tedarikçi seçiminde belirlenen tedarikçi kriterleri özetlenmiştir:

Tablo 1. AHP İle Tedarikçi Seçiminde Belirlenen Kriterler

Yazar	Çalışma Konusu ve Alanı	Önemli Tedarikçi Kriterleri
Ghodsypour & Brien, 1998	Biyoenerji endüstrisinde tedarikçi seçimi	Uzun süreli sözleşmeler, parça kaydı, kişisel ilişkiler, sabit fiyat, tedarikçi istikrarı, kalite kontrol mekanizması, çevre düzenleyici ortam, finansal olarak
Handfield vd., 2002	Çevresel kriterlerin tedarikçi değerlendirmesinde kullanımı	sağlam ve güvenilir olmak, en iyi biyokütle kullanımı Ürün özellikleri, Atık yönetimi, Belgelendirme, Ambalajlama/tersine lojistik, Devletin yasalarına destek vermek, Çevresel programlar
Soner & Önüt, 2006	Havalandırma ve klima üreten bir firmada tedarikçilerin değerlendirilmesi	İş masrafları, Ortalama masraf maliyetleri, Mesafe, Ömür, Teknoloji kullanımı, Hız, Kalite
Akdeniz & Turgutlu, 2007	Perakende sektöründe tedarikçi performansının değerlendirilmesi	Brüt kâr, Satış tarihçesi, Teslimat Kalite, Pazar hâkimiyeti , Hizmet
Tahriri vd., 2008	Çelik eşya imalat sektöründe tedarikçilerin değerlendirilmesi	Fiyat, Kalite, Ustalık, Teslimat
Özyörük & Özcan, 2008	Otomotiv sektöründe tedarikçi seçimi	Ürün kalitesi, Teslim tarihine uyum, Sipariş miktarına uyum, Siparişteki ürün özelliklerine uyum, Sorunlara yaklaşım
Vatansever, 2013	Ameliyat malzemesi alım kararlarında tedarikçi seçimi	Kalite, Maliyet, Kullanım kolaylığı, Kullanım ömrü, Ürün ham maddesi, Yedek parça garantisi
Davras & Karaatlı, 2014	Otel işletmelerinde tedarikçi seçimi	Fiyat, Güvenilirlik, Ürün kalitesi, Teslimat performansı, Ödeme kolaylığı, Referans
Yadav vd, 2015	Eczanelerde tedarikçi seçimi	Kalite, Tedarikçi profili, Risk yönetimi, Maliyet, Hizmet
Malik vd., 2016	Sağlık zincirinde tedarikçinin çevresel faktöre göre seçimi	Ürün özellikleri, Çevresel ayak izi, Gönüllü sertifikalar, Kalite güvencesi, Kaynak tüketimi, Yasal uyumluluk yetkinliği, Tedarik zinciri yönetimi, Tedarik zinciri uygulamaları
Bali & Amin, 2017	Otomobil parçası üreten işletmede tedarikçi seçimi	Kalite, Teslimat, Teslimat süresi, Hizmet, Fiyat, Uzaklık
Asadi vd, 2018	Hastanelerin dış kaynak hizmetlerinde görevli tedarikçilerin seçimi	Hizmet kalitesi, Yönetim sistemleri, Müşteri hizmetleri, Bilgi güvenliği, Coğrafi konum, Esneklik, Problem çözme

Çalışma sağlık sektörünün en önemli uygulama alanlarından biri olan hastaneler üzerinde yürütülmüştür. Çalışmanın Niğde ilinde faaliyet gösteren medikaller ile sınırlı tutulması, tedarikçilerin hastanenin en fazla alım yaptığı medikal firmalardan oluşması ve satın alma sorumlularının bakış açısı ile değerlendirilmesi açısından literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Yöntem

Çalışma, değerlendirme kriterlerini karşılayan ve yalnızca Niğde ilinde faaliyet gösteren toplam 10 adet medikal firma içerisinde hastanenin en sık alım yaptığı 4 medikal firma ile sınırlı tutulmuştur. Medikal firmalar arasından en uygun tedarikçiye ilişkin kriterler belirlenirken hastanenin satın alma birim yöneticisi ve çalışanları ile yüz yüze görüşme ve mülakat yapılmış olup onların bilgi ve deneyimlerinden faydalanılmıştır. Görüşmecilerden Dickson'ın 23 maddeden oluşan tedarikçi değerlendirme unsurları ışığında en uygun kriterleri belirlemeleri istenmiştir. Belirlenen kriterler; Tablo 2'de belirtildiği gibi fiyat, teknik yeterlilik, hizmet kalitesi, tamir hizmeti ve garanti politikasıdır.

Tablo 2. Tedarikçi Değerlendirme Kriterleri

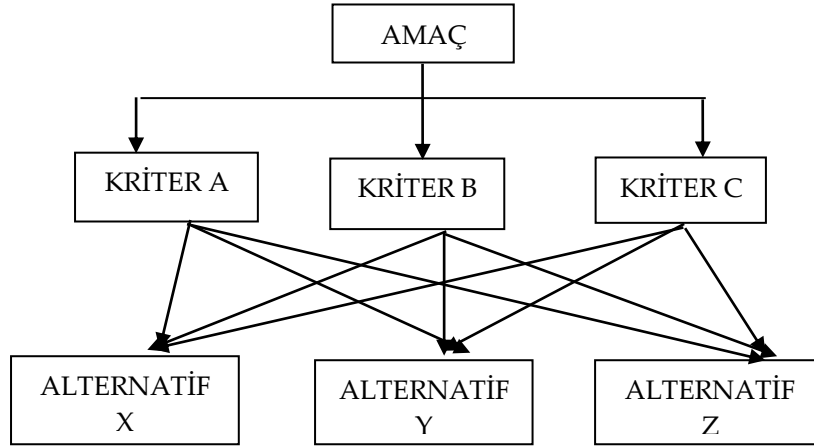
KRİTERLER	AÇIKLAMA
Fiyat	En ekonomik malzeme fiyatıdır.
Teknik yeterlilik	Tedarikçi firmanın işi yapmaya vakıf olmasıdır. Araştırma geliştirme faaliyetleri doğrultusunda yenilikleri takip etmeyi ve kendini geliştirmeyi ifade etmektedir.
Hizmet kalitesi	Firmanın hastaneye sunduğu hizmetin kalitesidir. Çalışanların tutum ve davranışları, iletişim, güvenlik, firmanın hizmeti bir kerede ve doğru sunması, firmaya istenildiği her an ulaşılabilmesi gibi hizmetleri ifade etmektedir.
Tamir hizmeti	Tedarikçi firmanın sunduğu malzeme ve teçhizatlarla ilişkin düzenli kontrol, bakım ve tamir hizmetlerinin sunulmasıdır.
Garanti politikası	Tedarikçi firmanın sattığı malzemelere ilişkin belirli garanti süreleridir.

Analitik Hiyerarşi Prosesi

AHP ilk olarak 1968 yılında Myers ve Alpert ikilisi tarafından ortaya atılarak 1977 yılında Thomas Lorie Saaty tarafından bir model olarak geliştirilerek karar verme problemlerinin çözümünde kullanılır hâle getirilmiştir (Yaralıoğlu, 2001). AHP, çoklu kriterler içerisinde en iyi alternatifi seçmeye yarayan bir karar verme yöntemidir. Karar verme aşamasında çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanılması alternatifleri değerlendirme konusunda fayda yaratarak işletme kaynaklarının daha verimli kullanılmasını sağlamaktadır. Bu yöntemler ölçülebilen ve ölçülemeyen birçok stratejik ve operasyonel faktörü aynı anda değerlendirme imkânı sağlayan, aynı zamanda karar verme sürecine çok sayıda kişiyi dâhil edebilen bir analitik yöntemdir (Ömürbek & Şimşek, 2014).

AHP'nin en önemli özelliği karar vericinin hem öznel hem de nesnel olarak karar sürecine dahil olabilmesidir. Yani AHP bilginin, deneyimin, bireyin düşüncelerinin ve önsezilerinin mantıksal bir şekilde birleştirildiği bir yöntemdir (Kuruüzüm & Atsan, 2001).

AHP uygulamasına başlarken öncelikle karar problemi Şekil 1'de görüldüğü gibi hiyerarşik bir yapıya dönüştürülür. Hiyerarşinin en üstünde nihai amaç yer almaktadır. Amacın alt kısmında amaca ulaşmak için kullanılan kriterler ve en altta alternatiflere yer verilmektedir (Ömürbek & Şimşek, 2014).

Şekil 1. AHP'nin Hiyerarşik Yapısı

Kaynak. Ömürbek & Şimşek, 2014.

AHP uygulamasının ikinci aşamasında hiyerarşik yapı oluşturulduktan sonra kriterlerin kendi aralarında karşılaştırılması ve her bir kriter açısından alternatiflerin karşılaştırılması için ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulur. Bu matrislerin oluşturulmasında Tablo 3'te gösterilen Saaty tarafından önerilen 1-9 önem ölçeği kullanılır. Ölçekte yer almayan 2, 4, 6, 8 değerleri ara değerlerdir. Örneğin karar verici 1 ve 3 arasında kararsız kalırsa 2 değerini kullanabilir (Dağdeviren & Eren, 2001).

Tablo 3. AHP'de Kullanılan Önem Ölçeği

Önem Derecesi	Tanımı
1	Eşit önemli
3	Orta derecede önemli
5	Kuvvetli derecede önemli
7	Çok kuvvetli derecede önemli
9	Kesin önemli
2,4,6,8	Ara değerler

Kaynak: Dağdeviren & Eren, 2001.

Üçüncü aşama olan normalleştirme işleminin gerçekleştirilmesi için tüm sütun değerleri her bir matris sütununun toplamına bölünür. Normalleştirilmiş matris kullanılarak her bir satır değerinin ortalaması alınarak elde edilen değerler, her bir kriter için yüzde önem ağırlık değerleridir (Toksarı, 2007).

Dördüncü aşama karar vericilerin kriterler arasında kıyaslama yaparken tutarlı olup olmadıklarını ölçmek için tutarlılık oranının (TO) hesaplandığı aşamadır. Tutarlılık oranı hesaplanırken karşılaştırma matrisinin sütunları ile öncelik değerleri çarpılarak toplanır. Böylelikle ağırlıklı toplam vektör (ATV) oluşturulur. Daha sonra ATV elemanları kendisine karşılık gelen öncelik değerlerine bölünür. Elde edilen sonuçların ortalaması alınarak λ_{max} değeri bulunur. λ_{max} bulunduktan sonra yapılacak olan işlem tutarlılık indeksini (Tİ) hesaplamaktır. Tutarlılık indeksi şu şekilde hesaplanmaktadır (Doğan & Gencan, 2013):

$$T\bar{I} = (\lambda_{\max} - n) / (n - 1)$$

Burada n; ilgili ikili karşılaştırma matrisinde yer alan kriter ve/veya alternatiflerin sayısıdır.

Tİ bulunduktan sonra tutarlık oranı da şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$TO = T\bar{I} / R\bar{I}$$

Rİ değeri Rassel İndeks değeridir. Tablo 4'te verilen Rassel İndeks tablosundan uygun değer seçilerek işlem yapılır. Elde edilen tutarlık oranı 0,10'dan küçükse yapılan karar verme işlemi tutarlı olup kararlar uygulanır (Uzun & Kazan, 2016).

Tablo 4. Rassel İndeks Değeri

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Rİ	0	0	0.52	0.89	1.12	1.25	1.35	1.40	1.45	1.49	1.52	1.54	1.56	1.57	1.59

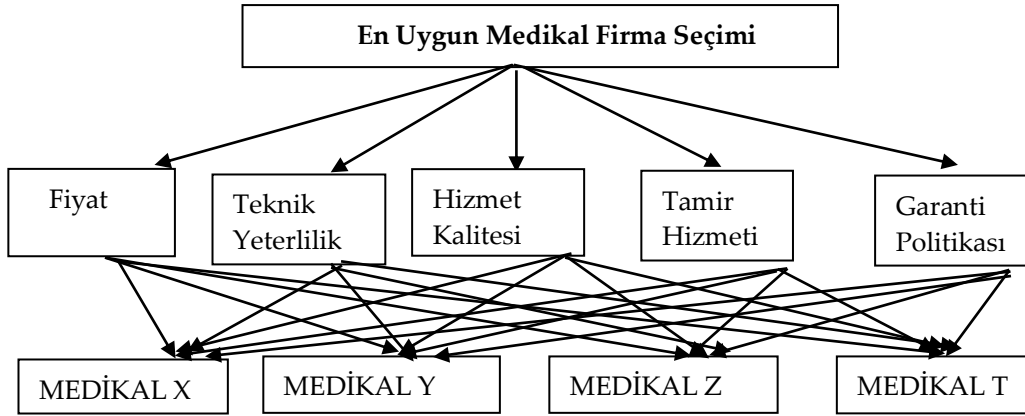
Kaynak. Saaty & Tran, 2007.

AHP uygulamasının son aşaması ise nihai öncelik değerlerinin hesaplanmasıdır. Bu aşamada kriterlerin öncelik değerleri ile alternatiflerin öncelik değerleri çarpılır ve her bir alternatife ait öncelik değeri bulunur. En yüksek değere sahip alternatif, karar problemi için en iyi alternatiftir (Toksarı, 2007).

Bulgular

Çalışma Niğde ilinde faaliyet gösteren bir üniversite hastanesinin satın alma birim yöneticilerinin bakış açısıyla medikal firmalar arasından en uygun tedarikçinin seçilmesi amacıyla satın alma departmanında 2018 yılının Nisan ayında gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın yapıldığı sağlık kurumu bir üniversite hastanesi olup tıp, sağlık bilimleri fakültesi ve meslek yüksekokulu öğrencileri başta olmak üzere birçok öğrenciye uzmanlık eğitimi vermektedir.

Çalışma yapılan hastane, isminin gizli tutulmasını istediğinden ve medikal firma isimlerinin açıkça belirtilmesinin rekabeti engelleyeceği düşünüldüğünden isimler açıkça verilmemiştir. Bu firmalar Medikal X, Medikal Y, Medikal Z ve Medikal T olarak adlandırılmıştır. Bu dört alternatif medikal firma ve beş kriterin değerlendirildiği hiyerarşik yapı Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. AHP'nin Uygulamadaki Hiyerarşik Yapısı

En uygun medikal firma seçim kararı için satın alma birim yöneticisi ve çalışanları tarafından Dickson'ın 23 maddeden oluşan tedarikçi değerlendirme unsurları ışığında en uygun kriterler belirlenmiştir. Daha sonra Saaty tarafından geliştirilen önem ölçeği doğrultusunda kriterler önem sırasına göre karşılaştırılmıştır. Belirlenen kriterler için Tablo 5'te belirtildiği gibi karşılaştırma matrisleri oluşturulmuştur.

Tablo 5. Kriterlerin İkili Karşılaştırılması

Kriterler	Fiyat	Teknik Yeterlilik	Hizmet kalitesi	Tamir Hizmeti	Garanti Politikası
Fiyat	1,000	3,000	4,000	7,000	8,000
Teknik Yeterlilik	0,333	1,000	2,000	5,000	6,000
Hizmet Kalitesi	0,250	0,500	1,000	3,000	4,000
Tamir Hizmeti	0,142	0,200	0,333	1,000	3,000
Garanti Politikası	0,125	0,166	0,250	0,333	1,000
Toplam	1,850	4,866	7,583	16,333	22,000

İkili karşılaştırma matrisinden sonra normalleştirme işlemini gerçekleştirilmiştir. Normalleştirme işleminde tüm sütun değerleri her bir matris sütununun toplamına bölünmüştür. Normalleştirilmiş matris kullanılarak her bir satır değerinin ortalaması alınmış ve böylece Tablo 6'da belirtildiği gibi her kriter için öncelik değeri (ÖD) elde edilmiştir.

Tablo 6. Kriterlerin Yüzde Ağırlıkları

Kriterler	Fiyat	Teknik Yeterlilik	Hizmet kalitesi	Tamir Hizmeti	Garanti Politikası	ÖD
Fiyat	0,541	0,617	0,527	0,429	0,364	0,496
Teknik Yeterlilik	0,180	0,206	0,264	0,306	0,273	0,246
Hizmet Kalitesi	0,135	0,103	0,132	0,184	0,182	0,147
Tamir Hizmeti	0,077	0,041	0,044	0,061	0,136	0,072
Garanti Politikası	0,068	0,034	0,033	0,020	0,045	0,040
Toplam	1	1	1	1	1	

Öncelik değerleri fiyat kriteri için 0,496, teknik yeterlilik kriteri için 0,246, hizmet kalitesi için 0,147, tamir hizmeti için 0,072 ve garanti politikası için 0,040 olarak bulunmuştur. Bu durumda en yüksek öncelik değerine sahip kriter fiyat kriteri olup; en düşük öncelik değerine sahip olan ise garanti politikası kriteridir.

Öncelik değerleri bulunduktan sonra karar vericilerin kriterler arasında kıyaslama yaparken tutarlı olup olmadıkları ölçülmüştür. Tutarlılık oranını bulabilmek için öncelikle ATV değeri bulunmuştur. ATV değeri Tablo 5'te verilen karşılaştırma matrisinin sütunları ile her bir öncelik değerleri çarpılıp elde edilen sonuçların satırlar üzerinden toplamı alınarak bulunmuştur. Daha sonra ATV değeri Tablo 7'de gösterildiği gibi kendisine karşılık gelen öncelik değerlerine bölünmüştür. Elde edilen sonuçların ortalaması alınarak λ_{max} değeri bulunmuştur:

$$\lambda_{max} = (5,334+5,305+5,238+5,014+5,075)/5 = (25,976)/5 = 5,193$$

λ_{max} 'ı bulduktan sonra tutarlılık indeksi (Tİ) hesaplanmıştır. Tutarlılık indeksi şu şekilde hesaplanmıştır:

$$T\ddot{I} = (\lambda_{max} - n) / (n - 1)$$

$$T\ddot{I} = (5,193 - 5) / (5 - 1) = 0,193 / 4 = 0,048$$

Tİ bulunduktan sonra tutarlık oranı hesaplanmıştır. Tutarlılık oranı şu şekilde hesaplanmıştır:

$$TO = T\ddot{I} / R\ddot{I}$$

$$TO = 0,048 / 1,12 = 0,043$$

Rİ değeri Tablo 4'te verilen Rassal İndeks tablosunda n=5'e karşılık gelen 1,12 değeridir. Elde edilen tutarlık oranı 0,10'dan küçük olduğu için yapılan karar verme işlemi tutarlıdır.

Tablo 7. ATV Değeri ve Tutarlılık Oranları

	Fiyat	Teknik Yeterlilik	Hizmet kalitesi	Tamir Hizmeti	Garanti Politikası	ÖD	ATV	ATV/ÖD
Fiyat	1,000	3,000	4,000	7,000	8,000	0,496	2,646	5,334
Teknik Yeterlilik	0,333	1,000	2,000	5,000	6,000	0,246	1,305	5,305
Hizmet Kalitesi	0,250	0,500	1,000	3,000	4,000	0,147	0,770	5,238
Tamir Hizmeti	0,142	0,200	0,333	1,000	3,000	0,072	0,361	5,014
Garanti Politikası	0,125	0,166	0,250	0,333	1,000	0,040	0,203	5,075

$\lambda_{max} = 5,193$; $T\ddot{I} = 0,048$; $TO = 0,043$ ($TO \leq 0,10$ olduğundan karşılaştırmalar tutarlıdır.)

Sağlık Sektöründe Tedarikçi Seçim Kararının AHP Yöntemi İle İncelenmesi: Bir Üniversite Hastanesi Örneği

Satın alma birimi yöneticisi ve çalışanlarının belirledikleri kriterler doğrultusunda her bir kriter bakımından alternatif medikal firmalar karşılaştırılmıştır. ÖD, ATV değerleri, TO değeri, Tİ değeri ve λ_{max} değeri ikili karşılaştırma matrisinde olduğu gibi hesaplanmıştır. Ancak Rassal İndeks değerinin hesaplanmasında Tablo 4'te verilen Rassal İndeks tablosunda $n=4$ 'e karşılık gelen 0.90 değeri dikkate alınarak hesaplama yapılmıştır. Tablo 8, 9, 10, 11, 12'de görüldüğü gibi tutarlılık oranları 0,10'dan küçük olduğu için matrisler tutarlı sayılmıştır.

Tablo 8. Medikallerin Fiyat Kriteri Açısından İkili Karşılaştırmaları

Fiyat Açısından İkili Karşılaştırmalar	İkili Karşılaştırmaların Normalleştirilmiş Hali								ÖD	ATV	ATV/ÖD
	Med. X	Med. Y	Med. Z	Med. T	Med. X	Med. Y	Med. Z	Med. T			
Alternatif	Med. X	Med. Y	Med. Z	Med. T	Med. X	Med. Y	Med. Z	Med. T			
Med. X	1,00	0,14	0,33	0,16	0,06	0,09	0,03	0,03	0,05	0,20	4,00
Med. Y	7,00	1,00	6,00	4,00	0,41	0,65	0,49	0,75	0,57	2,64	4,63
Med. Z	3,00	0,16	1,00	0,20	0,18	0,10	0,08	0,04	0,10	0,39	3,90
Med. T	6,00	0,25	5,00	1,00	0,35	0,16	0,41	0,19	0,28	1,22	4,35
TOPLAM	17,00	1,55	12,33	5,36	1,00	1,00	1,00	1,00			

$\lambda_{max} = 4,22$; $Tİ=0,073$; $TO=0,081$ ($TO \leq 0,10$ olduğundan karşılaştırmalar tutarlıdır.)

Tablo 8'de verilen ikili karşılaştırmalar matrisinde, fiyat kriteri açısından en yüksek yüzde ağırlığa sahip alternatif medikal firması Y firması ve en düşük yüzde ağırlığa sahip olan medikal firması X firmasıdır.

Tablo 9. Medikallerin Teknik Yeterlilik Kriteri Açısından İkili Karşılaştırmaları

Teknik Karşılaştırmalar	İkili Karşılaştırmaların Normalleştirilmiş Hali								ÖD	ATV	ATV/ÖD
	Med. X	Med. Y	Med. Z	Med. T	Med. X	Med. Y	Med. Z	Med. T			
Alternatif	Med. X	Med. Y	Med. Z	Med. T	Med. X	Med. Y	Med. Z	Med. T			
Med. X	1,00	6,00	8,00	3,00	0,62	0,49	0,44	0,69	0,56	2,43	4,33
Med. Y	0,16	1,00	3,00	0,20	0,10	0,08	0,17	0,05	0,10	0,39	3,90
Med. Z	0,13	0,33	1,00	0,17	0,08	0,03	0,06	0,04	0,05	0,20	4,00
Med. T	0,33	5,00	6,00	1,00	0,21	0,41	0,33	0,23	0,29	1,27	4,37
TOPLAM	1,62	12,33	18,00	4,37	1,00	1,00	1,00	1,00			

$\lambda_{max} = 4,15$; $Tİ=0,05$; $TO=0,06$ ($TO \leq 0,10$ olduğundan karşılaştırmalar tutarlıdır.)

Tablo 9'da verilen ikili karşılaştırmalar matrisinde, teknik yeterlilik kriteri açısından en yüksek yüzde ağırlığa sahip alternatif medikal firması Medikal X iken en düşük yüzde ağırlığa sahip olan medikal firması Z'dir.

Tablo 10. Medikallerin Hizmet Kalitesi Kriteri Açısından İkili Karşılaştırmaları

Hizmet Karşılaştırmalar	Kalitesi	Açısından				İkili İkili Karşılaştırmaların Normalleştirilmiş Hali			ÖD	ATV	ATV/ÖD
		Med. Y	Med. Z	Med. T	Med. X	Med. Y	Med. Z	Med. T			
Alternatif	Med. X										
Med.X	1,00	8,00	3,00	6,00	0,62	0,42	0,68	0,53	0,56	2,46	4,39
Med. Y	0,13	1,00	0,17	0,25	0,08	0,05	0,04	0,02	0,05	0,19	3,80
Med. Z	0,33	6,00	1,00	4,00	0,21	0,32	0,23	0,36	0,28	1,20	4,28
Med. T	0,17	4,00	0,25	1,00	0,10	0,21	0,06	0,09	0,11	0,47	4,27
TOPLAM	1,62	19,00	4,42	11,25	1,00	1,00	1,00	1,00			

$\lambda_{\max} = 4,19$; $T\bar{I}=0,06$; $TO=0,07$ ($TO \leq 0,10$ olduğundan karşılaştırmalar tutarlıdır.)

Tablo 10'da verilen ikili karşılaştırmalar matrisinde, hizmet kalitesi kriteri açısından en yüksek yüzde ağırlığa sahip alternatif medikal firması Medikal X ve en düşük yüzde ağırlığa sahip olan medikal firması Medikal Y'dir.

Tablo 11. Medikallerin Tamir Hizmeti Kriteri Açısından İkili Karşılaştırmaları

Tamir Karşılaştırmalar	Hizmeti	Açısından				İkili İkili Karşılaştırmaların Normalleştirilmiş Hali			ÖD	ATV	ATV/ÖD
		Med. X	Med. Y	Med. Z	Med. T	Med. X	Med. Y	Med. Z			
Alternatif	Med. X										
Med.X	1,00	0,14	3,00	0,20	0,08	0,09	0,17	0,04	0,09	0,37	4,11
Med. Y	7,00	1,00	8,00	4,00	0,53	0,66	0,44	0,75	0,59	2,66	4,51
Med. Z	0,33	0,13	1,00	0,17	0,02	0,08	0,06	0,03	0,05	0,20	4,00
Med. T	5,00	0,25	6,00	1,00	0,38	0,16	0,33	0,19	0,26	1,16	4,46
TOPLAM	13,33	1,52	18,00	5,37	1,00	1,00	1,00	1,00			

$\lambda_{\max} = 4,27$; $T\bar{I}=0,09$; $TO=0,10$ ($TO \leq 0,10$ olduğundan karşılaştırmalar tutarlıdır.)

Tablo 11'de verilen ikili karşılaştırmalar matrisinde, tamir hizmeti kriteri açısından en yüksek yüzde ağırlığa sahip alternatif medikal firması Medikal Y ve en düşük yüzde ağırlığa sahip olan medikal firması Medikal Z'dir.

Tablo 12. Medikallerin Garanti Politikası Kriteri Açısından İkili Karşılaştırmaları

Garanti Karşılaştırmalar	Politikası	Açısından				İkili İkili Karşılaştırmaların Normalleştirilmiş Hali			ÖD	ATV	ATV/ÖD
		Med. X	Med. Y	Med. Z	Med. T	Med. X	Med. Y	Med. Z			
Alternatif	Med. X										
Med.X	1,00	8,00	4,00	6,00	0,65	0,44	0,74	0,53	0,59	2,63	4,45
Med. Y	0,13	1,00	0,17	0,33	0,08	0,06	0,03	0,03	0,05	0,20	4,00
Med. Z	0,25	6,00	1,00	4,00	0,16	0,33	0,18	0,35	0,26	1,11	4,27
Med. T	0,17	3,00	0,25	1,00	0,11	0,17	0,05	0,09	0,10	0,41	4,10
TOPLAM	1,54	18,00	5,42	11,33	1,00	1,00	1,00	1,00			

$\lambda_{\max} = 4,21$; $T\bar{I}=0,07$; $TO=0,08$ ($TO \leq 0,10$ olduğundan karşılaştırmalar tutarlıdır.)

Tablo 12’de verilen ikili karşılaştırmalar matrisinde, garanti politikası kriteri açısından en yüksek yüzde ağırlığa sahip alternatif medikal firması Medikal X ve en düşük yüzde ağırlığa sahip olan medikal firması Medikal Y’dir.

Son aşama nihai öncelik değerlerinin hesaplanmasıdır. Bu aşamada kriterlerin öncelik değerleri ile alternatiflerin öncelik değerleri birebir çarpılmış ve her bir alternatife ait öncelik değeri bulunmuştur. En yüksek değeri alan alternatif, karar problemi için en iyi alternatif olarak belirlenmiştir.

Tablo 13. Alternatiflerin Önceliklerinin Hesaplanması

KRİTERLER	ALTERNATİF				KRİTER AĞIRLIĞI
	Medikal X	Medikal Y	Medikal Z	Medikal T	
Fiyat	0.05	0.57	0.10	0.28	0.495
Teknik yeterlilik	0.56	0.10	0.05	0.29	0.246
Hizmet kalitesi	0.56	0.05	0.28	0.11	0.147
Tamir hizmeti	0.09	0.59	0.05	0.26	0.072
Garanti politikası	0.59	0.05	0.26	0.10	0.040
Alternatiflerin Öncelik Değeri	0.274	0.358	0.117	0.249	

Medikal X’in öncelik değeri 0.274, Medikal Y’nin öncelik değeri 0.358, Medikal Z’nin öncelik değeri 0.117, Medikal T’nin öncelik değeri 0.249’dur. Niğde ilinde faaliyet gösteren medikaller arasından en yüksek öncelik değerine sahip olan Medikal Y seçilmelidir. Alternatiflerin öncelik sırası Medikal Y, Medikal X, Medikal T ve Medikal Z’dir.

Tartışma ve Sonuç

Sağlık kurumlarına hizmet satın almak için başvuran kişilerin teşhis, tedavi ve muayene işlemlerinde kullanılan medikal malzemeler hayati önem taşımaktadır. Hizmet sunumunda ihtiyaç duyulan bu malzemelerin temininde etkin, doğru ve yerinde kararlar verilmesi gerekmektedir. Sağlık kurumları malzeme tedarikçilerini seçerken aynı zamanda belirli kanun ve yönetmeliklere uygun bir şekilde karar vermek durumundadırlar. Sağlık kurumlarının fazla sayıda tedarikçisi bulunduğundan karar vermek daha da zorlaşmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan AHP yöntemi yardımıyla Niğde ilinde faaliyet gösteren bir üniversite hastanesinin medikal malzeme tedarikçileri arasından en uygun tedarikçinin seçilmesidir. Bu kapsamda en uygun tedarikçiye karar verebilmek için hastanenin satın alma birim yöneticisi ve çalışanları ile görüşme yapılmış olup onların bilgi ve deneyimlerinden faydalanılmıştır.

Medikal firma tedarikçileri belirlenirken fiyat, teknik yeterlilik, hizmet kalitesi, tamir hizmeti ve garanti politikası kriterleri esas alınmıştır. Çalışmanın sonucunda en yüksek öncelik değerine sahip kriter fiyat kriteri; en düşük öncelik değerine sahip kriter ise garanti politikası kriteri olmuştur. Bu sonuca göre hastanenin medikal tedarikçisini seçerken fiyat odaklı karar verdiği ortaya çıkmıştır. Fiyat kriteri açısından en uygun firma Y Medikal, teknik yeterlilik kriteri açısından X Medikal, hizmet kalitesi kriteri açısından X Medikal, tamir hizmeti kriteri

açısından Y Medikal ve garanti politikası kriteri açısından X Medikal en uygun medikal olduğu sonucuna varılmıştır. Alternatiflerin kriterler açısından ağırlıklarına bakıldığında Y Medikalın en uygun tedarikçi olarak seçilebileceğine karar verilmiştir.

Bu çalışma sağlık sektörünün en önemli uygulama alanlarından biri olan hastaneler üzerinde yürütülmüştür. Çalışmanın Niğde ilinde faaliyet gösteren medikaller ile sınırlı tutulması, tedarikçilerin hastanenin en fazla alım yaptığı medikal firmalardan oluşması ve satın alma sorumlularının bakış açısı ile değerlendirilmesi açısından literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Çalışma, değerlendirme kriterlerini karşılayan ve yalnızca Niğde ilinde faaliyet gösteren toplam 10 adet medikal firma içerisinden hastanenin en sık alım yaptığı 4 medikal firma ile sınırlı tutulmuştur. İleride yapılacak araştırmalarda sağlık kurumunun tedarikçisi olan il dışında faaliyet gösteren firmaların da çalışmaya dâhil edildiği ve kriterlerin çeşitlendiği durumlar için ele alınması düşünülebilir.

Kaynakça

- Adıgüzel, T., Çetintürk, İ., & Er, O. (2009). Konaklama işletmelerine olan müşteri tercihinin analitik hiyerarşi prosesi yöntemi ile belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 1(1), 17-35.
- Akdeniz, A., & Turgutlu, T. (2007). Türkiye’de perakende sektöründe analitik hiyerarşik süreç yaklaşımıyla tedarikçi performans değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 1-17.
- Albayrak, E., & Erensal, Y. (2004). Using analytic hierarchy process (ahp) to improve human performance: an application of multiple criteria decision making problem. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 15(4), 491-503.
- Alp, S., & Gündoğdu, C. (2012). Kuruluş yeri seçiminde analitik hiyerarşi prosesi ve bulanık analitik hiyerarşi prosesi uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 7-25.
- Asadi, R., Etemadian, M., Shadpour, P., & Semnani F. (2018). Designing a model of selection and assessment of hospital outsourcing services based on approach hierarchical possess (AHP) in hospitals. *Journal of Hospital*, 16(4), 9-18.
- Aydın, Ö., Öznehir, S., & Akçalı, E. (2009). Ankara için optimal hastane yeri seçiminin analitik hiyerarşi süreci ile modellenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 69-86.
- Badri, M. (1999). Combining the analytic hierarchy process and goal programming for global facility location-allocation problem. *International Journal of Production Economics*, 62 (3), 237-248.
- Bali, S., & Amin, S. (2017). An analytical framework for supplier evaluation and selection: a multi-criteria decision making approach. *International Journal of Advanced Operations Management*, 9(1), 57-72.
- Bayar, İ. E. (2008). *Kamu hastanelerinde tedarik zinciri yönetimi ve örnek bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir).

- Bayhan, M. (2011). *Hizmet sektöründe tedarikçi seçiminde bulanık kalite fonksiyon göçerimi kullanımı üzerine bir uygulama* (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta).
- Byrnes, J. (2004). *Fixing the healthcare supply chain*. *Harvard Business School Working Knowledge* <https://hbswk.hbs.edu/archive/fixing-the-healthcare-supply-chain>
- Chou, T. Y., Hsu, C. L., & Chen, M. C. (2008). A fuzzy multi-criteria decision model for international tourist hotels location selection. *International Journal of Hospitality Management*, 27(2), 293-301.
- Cihan, Ş., Ayan, E., Eren, T., Topal, T., & Yıldırım, E., (2017). Çok ölçütlü karar verme yöntemleri ile ekokardiyografi cihazı seçiminin yapılması. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 4(1), 41-49.
- Çerçeve Anlaşmalar ve Toplu Alımlar Genelgesi (2011), Sayı:3431 http://www.tkhk.gov.tr/828_genelgeler
- Dağdeviren, M., & Eren, T. (2001). Tedarikçi firma seçiminde analitik hiyerarşi prosesi ve 0-1 hedef programlama yöntemlerinin kullanılması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16(2), 41-52.
- Dağdeviren, M., Akay, D., Kurt, M. (2004). İş değerlendirme sürecinde analitik hiyerarşi prosesi ve uygulaması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(2), 131-138.
- Dağdeviren, M., & Yüksel, İ. (2008). Developing a fuzzy analytic hierarchy process (AHP) model for behavior-based safety management. *Information Sciences*, 178(6), 1717-1733.
- Davras, G., & Karaatlı, M. (2014). Otel işletmelerinde tedarikçi seçimi sürecinde AHP ve BAHF yöntemlerinin uygulanması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 87-112.
- Dickson, G. (1966). An analysis of vendor selection: systems and decisions. *Journal of Purchasing*, 1(2),5-17.
- Doğan, N. Ö., & Gencan, S. (2013). Seyahat acentası yöneticilerinin bakış açısıyla en uygun otel seçimi: bir analitik hiyerarşi prosesi (AHP) uygulaması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 41, 69-88.
- Eleren, A., (2007), Markaların tüketici tercih kriterlerine göre analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile değerlendirilmesi: beyaz eşya sektöründe bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 4(2), 47-64.
- Gerdri, N., & Kocaoğlu, D. (2007). Applying the analytic hierarchy process (AHP) to build a strategic framework for technology roadmapping. *Mathematical and Computer Modelling*, 46(7-8), 1071-1080.
- Ghodsypour, S. H., & Brien, C. O., (1998). A decision support system for supplier selection using an integrated analytic hierarchy process and linear programming. *International Journal of Production Economics*, 56(57), 199-212.
- Gupta, H. (2015). Selection of best hospital for surgery using ahp. *IUP Journal of Operations Management; Hyderabad*, 14(3), 18-32.

- Handfield, R., Walton, S., Sroufe, R., & Melnyk, S. (2002). Applying environmental criteria to supplier assessment: A study in the application of the analytical hierarchy process. *European Journal of Operational Research*, 141(1), 70–87.
- Kamu İhale Kanunu (KİK). (2002). No: 4734. <http://www.ihale.gov.tr/Mevzuat.aspx>.
- Korpela, J., Lehmusvaara, A., & Tuominen, M. (2001). Customer service based design of the supply chain. *International Journal of Production Economics*, 69 (2), 193–204.
- Kurttila, M., Pesonen, M., Kangas, J., & Kajanus, M. (2000). Utilizing the analytic hierarchy process AHP in swot analysis a hybrid method and its application to a forest certification case. *Forest Policy and Economics*, 1, 41-52.
- Kuruüzüm, A., & Atsan, N. (2001). Analitik hiyerarşi yöntemi ve işletmecilik alanındaki uygulamaları. *Akdeniz İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 1, 83-105.
- Lee, Y., & Kozar, K. (2006). Investigating the effect of website quality on e-business success: An analytic hierarchy process (AHP) approach. *Decision Support Systems*, 42(3), 1383-1401.
- Malik, M. M., Abdallah, S., & Hussain, M. (2016). Assessing supplier environmental performance: applying analytical hierarchical process in the united arab emirates healthcare chain. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55(1), 1313-1321.
- Manap, G. (2006). Analitik hiyerarşi yaklaşımı ile turizm merkezi seçimi. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 157-170.
- Nebol, E. (2016). *Tedarik zinciri ve lojistik yönetimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık
- Ömürbek, N., & Şimşek, A. (2014). Analitik hiyerarşi süreci ve analitik ağ süreci yöntemleri ile online alışveriş site seçimi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(22), 306-327.
- Özyörük, B., & Özcan, E. (2008). Analitik hiyerarşi sürecinin tedarikçi seçiminde uygulanması: otomotiv sektöründen bir örnek. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 13(1), 133-144.
- Saaty, T., & Tran, L. (2007). On the invalidity of fuzzifying numerical judgments in the Analytic Hierarchy Process. *Mathematical and Computer Modelling*, 46, 962–975.
- Sambasivan, M., & Fei, N. Y. (2008). Evaluation of critical success factors of implementation of ISO 14001 using analytic hierarchy process (AHP): a case study from Malaysia. *Journal of Cleaner Production*, 16(3), 1424-1433.
- Soba, M. (2014). Banka yeri seçiminin analitik hiyerarşi süreci ve electre metodu ile belirlenmesi: uşak ilçeleri örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 459-473.
- Soner, S., & Önüt, S. (2006). Çok kriterli tedarikçi seçimi: bir electre-ahp uygulaması. *Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 4, 110-120.
- Tahriri, F., Osman, R., Ali, A., Yusuff, R., & Esfandiary, A. (2008). AHP approach for supplier evaluation and selection in a steel manufacturing company. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 1(2), 54-76.
- Tengilimoğlu, D., & Yiğit, V. (2013). *Sağlık işletmelerinde tedarik zinciri ve malzeme yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın

- Toksarı, M. (2007). Analitik hiyerarşi prosesi yaklaşımı kullanılarak mobilya sektörü için ege bölgesi'nde hedef pazarın belirlenmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(1), 171-180.
- Uzun, S., & Kazan, H. (2016). Çok kriterli karar verme yöntemlerinden ahp topsis ve promethee karşılaştırılması: gemi inşada ana makine seçimi uygulaması. *Journal of Transportation and Logistics*, 1(1), 100-113.
- Vatansver, K. (2013). Kamu hastanelerinde mal alım kararlarının bulanık ahp yöntemiyle değerlendirilmesi ve gediz devlet hastanesi uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 225-244.
- Yadav, A., Bhandari, G., Ergü, D., Ali, M., & Anis, M. (2015). Supplier selection by ahp in kmc pharmaceutical: use of gmıbm method for inconsistency adjustment. *Journal of Management Research*, 7(5), 19-46.
- Yaralıoğlu, K. (2001). Performans değerlendirmede analitik hiyerarşi prosesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 129-142.
- Yenersoy, G. (1990). *Malzeme yönetim sistemleri*. İstanbul: MA-PA Yayınları
- Wong, J., & Li, H. (2008). Application of the analytic hierarchy process (AHP) in multi-criteria analysis of the selection of intelligent building systems. *Building and Environment*, 43(1), 108-12.

Finansal Piyasalar Arasındaki Uzun Dönem Çapraz Korelasyon İlişkisi: Türkiye ile BRICS Ülkeleri Örneği

Havva Gültekin ^{a,b}, Ayşegül İşcanoglu Çekiç ^c

Özet

Çalışma, Türkiye ile BRICS ülkelerinin oynaklıkları (volatiliteleri) arasında çapraz korelasyonların varlığını, diğer bir deyişle oynaklıkların yayılma etkisini 3 Şubat 2012-1 Haziran 2018 döneminde araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışma, literatüre BRICS ülkelerinin oynaklıklarının Türkiye finansal piyasalarındaki oynaklıklar üzerindeki etkisini MF-X-DMA yöntemi kullanarak tespit etmeye çalışması açısından katkıda bulunmaktadır. Amprik sonuçlar, Türkiye-Brezilya oynaklıkları, Türkiye-Rusya oynaklıkları, Türkiye-Hindistan oynaklıkları, Türkiye-Çin oynaklıkları ve Türkiye-Güney Afrika oynaklıkları arasındaki çapraz korelasyonların güçlü çoklu fraktal yapıda olduğunu ve piyasalardaki küçük ve büyük şokların etkisinin çapraz korelasyonlarda uzun dönem kalıcılık gösterdiğini ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler

Çapraz Korelasyonlar
Fraktal
Uzun Dönem İlişki
BRICS-T

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 24.09.2018
Kabul Tarihi: 15.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.664400

Long Term Cross Correlations Between Financial Markets: An Application to Turkey and BRICS Countries

Abstract

In the study the cross correlations between Turkey stock market volatility and the stock market volatilities of BRICS countries are investigated in the period from February 3, 2012 to June 1, 2018. This study contributes to the literature by employing the MF-X-DMA method to analyse the effect of stock market volatilities of the BRICS countries to the Turkish stock market. Empirical results show that cross correlations between volatilities of Turkey-Brazil, volatilities of Turkey-Russia, volatilities of Turkey-India, volatilities of Turkey-China and volatilities of Turkey-South Africa have strong multifractal features. Moreover, the effects of small and large shocks in cross correlations are persistent in the long run.

Keywords

Cross Correlations
Fractal
Long Term Dependence
BRICS-T

About Article

Received: 24.09.2018
Accepted: 15.11.2019
Doi: 10.18026/cbayarsos.664400

^a İletişim Yazarı: havvagultekin@trakya.edu.tr

^b Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Edirne/Türkiye, 0000-0002-3157-4635.

^c Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Edirne/Türkiye, 0000-0003-0692-7870.

Giriş

Son yıllarda küreselleşme hareketleri ile birlikte, dünya ekonomileri arasındaki mevcut ilişki farklı boyutlar kazanmıştır. Bunlardan, korumacı politikalara dayanan engellerin kaldırılması, ülkelerin para ve sermaye piyasalarında liberalleşme sürecinin artması şeklindeki unsurlar oldukça önem arz etmektedir. Ekonomiler arasındaki engeller ortadan kalktıkça piyasalar birbirleriyle daha yakın ve daha yoğun bir ilişki kurmaktadır. Bu durum ekonomilere yeni fırsatlar sunarken, diğer yandan ise ekonomileri belirli risklere de maruz bırakmaktadır (Vuran ve Türkay, 2017:1). Örneğin; küresel piyasaların ortak eğilimler içine girmesiyle birlikte, ülke borsaları arasındaki korelasyonlar artmakta ve bunun sonucunda da uluslararası çeşitlendirmeden sağlanacak faydalar azalabilmektedir (Gilmore ve McManus, 2002:69-70). Diğer bir deyişle; hisse senedi piyasaları arasındaki korelasyon katsayısının düşük olması hisse senedi piyasalarının büyük ölçüde birbirinden bağımsız olduğunun bir göstergesidir ve çeşitlendirmenin faydasını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, finansal kestirimlerin doğruluğunu artırmak, belli yatırım risklerinden kaçınmak amacıyla piyasalar arası ilişkilerin incelenmesi hem yatırımcılar hem de akademisyenler açısından oldukça önemlidir.

Literatürde piyasalar arası bu korelasyonlar, piyasalar arası çapraz korelasyonlar olarak adlandırılmakta ve ticari ve finansal bakımdan etkileşimin güçlü olduğu ülkelerin herhangi birinde meydana gelebilecek bir şokun etkisinin diğer ülkelere de yansımaları olarak tanımlanabilmektedir (Polat ve Gemici, 2017:394). Çapraz korelasyon fonksiyonları, otokorelasyon fonksiyonları ile birlikte doğal sistemlerin dinamiklerini anlamak için yaygın olarak kullanılmaktadır. Fakat yapılan çalışmalar, bu tekniklerin birçoğunun yalnızca durağanlık sağlandığında kullanılması gerektiğini göstermiştir. Diğer taraftan, birçok fiziksel, biyolojik, hidrolojik ve sosyal sistem zaman serisinin durağan olmadığı ve uzun dönem güç-kuralı korelasyonlar sergilediği önemli bir gerçektir (Podobnik vd., 2009:243).

Finansal piyasalar genel yapıları itibarıyla durağan değildir ve piyasalar arası mevcut çapraz korelasyonların istatistiksel özelliklerini incelemek uygulamada oldukça zordur. Bu çalışmada, Mandelbrot (1972, 1974, 1977) tarafından önerilen fraktal teoriye dayanan MF-X-DMA analizi kullanılarak Türk finansal piyasası ile BRICS ülkelerinin MSCI ETF endekslerine ait oynaklıkları arasındaki uzun dönem kuvvet-kuralı çapraz korelasyonların varlığı araştırılmıştır. MSCI endeksleri, küresel sermayenin ve uluslararası yatırımların belirlenmesinde önemli birer referans ölçek olmaları sebebiyle uluslararası yatırımcılar açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma, yöntemsel olarak güncel olmasının yanı sıra, BRICS ülkelerinin, Türkiye ile ilişkisinin belirlenmesi açısından da literatüre katkıda bulunmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde BRICS ülkeleri hakkında genel bilgi ve BRICS ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalara ait literatür özeti verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, MF-X-DMA yöntemi tanıtılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde veriye ait temel istatistikler ve analiz sonuçları sunulmuştur. Çalışmanın beşinci bölümünde ise bulgular sunulup çalışma sonlandırılmıştır.

BRICS Ülkeleri ve Literatür Özeti

Son yıllarda siyasal gelişmelerin yanı sıra ekonomik düzende de değişimin yaşandığı dünyada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin göstergelerine bakıldığında küresel piyasada

dengelerin değiştiği görölmektedir. Yoğun rekabet ortamında dünya ölkelerinin gerek üst seviyelere yükselmek gerek değişen koşullarda çıkarlarını korumak amacıyla farklı politikalar uyguladıkları görölmüştür.

Özellikle son yıllarda ekonomisi hızla büyüyen, yabancı yatırımların büyük çoğunluğunu çekebilen ve küresel dünyayı etkileme gücü hızla artan ekonomiler farklı biçimlerde gruplandırılmaya başlamıştır. Bunlar arasında BRICS ölkeleri olarak adlandırılan bir grup düşük üretim maliyeti, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekme ve ihracat döviz rezervleri ve millî gelirini hızla artırması ve ekonomik krizlerden daha az etkilenmesi bakımından dikkat çekmiştir (Ağır ve Yıldırım, 2015; Kılıç ve Dilber, 2017).

BRIC ismi, ilk olarak 2001 yılında ekonomist Jim O'Neill tarafından ortaya atılmış ve dünya ekonomisinde en hızlı gelişen piyasalar olarak kabul edilmiştir. Bu ölkelere 24 Aralık 2010 tarihinde Güney Afrika'nın da eklenmesiyle BRICS ölkeleri adını almıştır (Ağır ve Yıldırım, 2015:41).

Goldman Sachs, 2001 yılı raporunda, BRIC ölkelerinin 2050 yılına kadar dünyanın en büyük ekonomileri olacağı belirtilmiş ve bu ölkelerin ortak özellikleri şu şekilde sıralanmıştır;

- Bu ekonomiler son dönemde sanayileşme yolunda hızla ilerlemiş ve hızla büyüyen ekonomilerdir.
- Kendi bölge ve küresel konular üzerinde ciddi oranda söz sahibidirler.
- Tamamı G20 üyesidir.
- Bu ölkeler dünya nüfusunun neredeyse %40'tan fazlasını ve dünya ekonomisinin yaklaşık yüzde 20'sini oluşturmaktadır.

Yine bu rapora göre dünyanın en büyük ekonomisinin Çin olması beklenirken, üçüncü büyük ekonomisinin Hindistan ve dördüncü büyük ekonominin Brezilya, altıncı büyük ekonomisinin Rusya olacağı öngörülmektedir.

řu anda BRICS ölkeleri ile ekonomik, politik, kültürel ve coğrafya açısından heterojen olan Meksika, Türkiye, Endonezya ve Güney Kore gibi bazı ölkeler, BRICS'e aday ölkeler olarak gösterilmektedir (Sosa ve Cabello, 2015). BRICS ölkeleri ile Türkiye birbirinden uzak coğrafyada olmalarına karşı, iktisadi ve siyasi alanlarda her gečen gün birbirine yaklaşmaktadır.

BRIC ölkelerinin büyümesi, yatırım fonları, bireysel yatırımcılar ve finansal kurumları içeren çeşitli yatırım topluluklarını çekmiştir.

Bu alanda BRICS ölkelerine ait borsalar üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda hız kazanmıştır. Bu çalışmalar, birçok yönden ele alınabilmektedir. Örneğin; Zhao (2010), Chkili ve Nguyen (2014), Sui ve Sun (2016), çalışmalarında BRICS ölkelerine ait finansal piyasalar ile döviz kuru piyasaları arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Diğer taraftan, Ono (2011), Ma vd. (2013), Kang vd. (2016), Boubaker ve Raza (2017), vb. çalışmalarda BRICS ölkelerine ait finansal piyasalar ile petrol fiyatları arasındaki etkileşimler araştırılmıştır. Aşağıda da konumuz ile ilgili olarak BRICS ölkelerine ait finansal piyasalar ile diğer ölkelerin piyasaları arasındaki ilişkilerin ve etkileşimlerin analizine dair güncel çalışmalar listelenmiştir.

Bozoklu ve Saydam (2010), BRIC ölkeleri ile Türkiye sermaye piyasalarının entegre olup olmadıklarını, 2005-2010 arası günlük verileri kullanarak eş bütünleşme testleri ile test etmişler ve analiz sonucunda BRIC ölkeleri ve Türkiye sermaye piyasalarının entegre olduğu ve uzun vadede kâr imkânının olmadığı sonucuna varmışlardır.

Evlimoğlu ve Çondur (2012) çalışmalarında, Türkiye ile Brezilya, Çin, Hindistan, Rusya, Japonya, Almanya ve Amerika borsaları arasındaki kısa dönemli ilişkileri, mortgage krizi öncesi (05/01/2004- 31/07/2007) ve mortgage krizi sonrası (01/08/2007-01/01/2010) dönemini kapsayan günlük verileri kullanarak incelemiştir. VAR modelinin kullanıldığı çalışmada, Mortgage krizi sonrası dönemde BIST ile diğer borsalar arasındaki bağlantıların arttığı tespit edilmiştir.

Akal (2013) çalışmasında, yükselen borsalardan Brezilya, Meksika, Hindistan, Çin, Güney Kore, Endonezya, Rusya ile BIST100 arasındaki kısa ve uzun dönem ikili ilişkileri dikkate almıştır. Ek olarak çalışmaya, gelişmiş piyasalardan Kanadaya ait GSPTSE borsasını da eklemiştir. Çalışmada, 01.2000-12.2012 dönemine ait aylık veriler kullanılmış ve nedensellik ilişkileri, VAR ve Granger Wald testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda ele alınan borsaların, uzun ve kısa dönemde BIST100 ile aynı yönlü ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Zhang vd. (2013), G7 ve BRICS ülkelerine ait hisse senedi ve tahvil piyasaları arasındaki oynaklık yayılmalarını, Hafner ve Herwartz tarafından geliştirilen varyans nedensellik testini kullanarak incelemiştir. Çalışmada, 30 Aralık 1988- 7 Aralık 2012 dönemi dikkate alınmış ve analizlerde günlük veri kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, tüm gelişmiş ülkelerde, tahvil ve hisse senedi piyasaları arasında tek yönlü ya da iki yönlü yayılma etkisinin olduğu %1 anlamlılık düzeyinde gösterilmiştir. Fakat gelişmekte olan piyasalardan, Rusya'nın hisse senedi ve tahvil piyasaları arasında her iki yönde de yayılma etkisinin zayıf olduğu %1 anlamlılık düzeyinde tespit edilmiştir.

Zhang vd. (2013), gelişmekte olan BRICS, Amerika and Avrupa borsaları arasındaki dinamik korelasyon yapısını belirlemek amacıyla 1 Ocak 2000 - 31 Mart 2012 dönemine ait günlük getiri serilerini dikkate almışlardır. Analizlerde, Amerikan borsasına ait S&P 500 ve Avrupa borsasına ait MSCI Avrupa gösterge endeklerini kullanmışlar ve DCC (Dinamik Koşullu Korelasyon) yöntemi ile ilişkileri analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları, finansal kriz sonrası borsalar arası korelasyonların değiştiğini ortaya koymuştur.

Benli Keskin (2014), Türkiye hisse senedi piyasasının gelişmekte olan ülkelere (Latin Amerika ülkelerinden Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, Peru; Avrupa Orta Doğu ve Afrika ülkelerinden Çek Cumhuriyeti, Mısır, Yunanistan, Macaristan, Polonya, Rusya, Güney Afrika; Asya ülkelerinden Çin, Hindistan, Endonezya, Kore, Malezya, Filipinler, Tayvan ve Tayland) ait hisse senedi piyasaları ile uzun dönemli ilişkisini araştırmıştır. Çalışmada, 30 Aralık 1994 ile 30 Eylül 2013 dönemi dikkate alınmış ve ilişkiler Johansen eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; Türkiye ile Kolombiya ve Türkiye ile Meksika hisse senedi piyasası arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki bulunmuş iken, Türkiye ile diğer gelişmekte olan ülkeler hisse senedi piyasası arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Yıldız ve Aksoy (2014), Ocak 1990 - Aralık 2011 dönemindeki aylık endeks kapanış değerlerini kullanarak, Morgan Stanley gelişmekte olan ülke piyasa endeksi ile BIST100 endeksi arasındaki eşbütünleşmenin varlığını ve derecesini incelemiştir. Çalışmada, endeksler arasındaki eşbütünleşme Engle- Granger yöntemi ve Hata Düzeltme modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonunda, BIST100 ile Morgan Stanley gelişmekte olan ülke piyasa endeksi arasında hem kısa hem de uzun dönemli güçlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Akel (2015), "Kırılgan Beşli" olarak adlandırılan ülkelere (Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan ve Türkiye) ait hisse senedi piyasa endeksleri arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisini Kasım 2000 - Aralık 2013 döneminde incelemiştir. Bu ilişkileri Johansen

eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik kullanarak test etmiş ve sonuç olarak, beş ülkenin hisse senedi piyasaları arasında hem kısa hem de uzun dönemli bir eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmiştir.

Syriopoulos vd. (2015), BRICS ile Amerika arasındaki etkileşimleri ve yayılma etkisini hem finansal piyasalarda hem de ticaret sektöründe araştırmışlardır. Çalışma, küresel finansal krizi de içine alan 3 Ocak 2005 - 31 Aralık 2013 dönemini kapsamaktadır. Analizde, VAR(1)-GARCH(1,1) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, BRICS ve Amerika'nın hem finansal piyasalarında hem de ticaret sektöründe getiri ve oynaklık düzeyinde anlamlı etkileşimlerin varlığı tespit edilmiştir.

Nashier (2015), BRICS finansal piyasaları ile Amerikan ve İngiltere finansal piyasaları arasındaki etkileşimleri, 1 Ocak 2004 – 31 Aralık 2013 döneminde analiz etmiştir. Etkileşimlerin varlığı korelasyon testi ve Johansen eşbütünleşme testi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, kısa dönemde statik, uzun dönemde ise dinamik etkileşimlerin varlığı tespit edilmiştir.

Şimşek (2016), BİST ve BRICS ülkelerinin hisse senedi piyasalarının arasındaki ilişkiyi, 3 Ocak 2008 - 21 Ocak 2015 dönemine ait günlük verileri kullanarak incelemiştir. Analizlerde, doğrusal olmayan koşullu değişen varyans modellerinden ARCH ve GARCH modelleri kullanılmış ve çalışmanın sonucunda; BİST' in BRICS ülkelerinin gösterge endeksleriyle ilişki içerisinde olduğu ve son dönemde en fazla Hindistan ve Güney Afrika ülkeleriyle ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca yine son dönem verilerine göre Türkiye'nin Hindistan hariç diğer borsalardan pozitif olarak ayrıştığı tespit edilmiştir.

Mensi vd. (2016), ABD piyasası ile BRICS hisse piyasaları arasındaki yayılma etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, Eylül 1997 ve Ekim 2013 dönemine ait günlük hisse senedi piyasa endeksleri dikkate alınmış ve analiz, küresel kriz öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayrılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, oynaklık yayılmalarını yakalamak, potansiyel yapısal kırılmaları tespit etmek ve portföy piyasası risklerini değerlendirmek amaçlanmış ve iki değişkenli DCC-FIAPARCH modeli ve Riske Maruz Değer (VaR) yöntemleri uygulanmıştır. Elde edilen ampirik sonuçlar, ABD ile BRICS borsaları arasında önemli dinamik korelasyonların varlığını göstermiştir. Şartlı oynaklıkta ise asimetri ve uzun hafızaya ilişkin güçlü kanıtlar sunulmuştur.

Yarovaya vd. (2016) çalışmalarında küresel kriz ve Avrupa bölgesel borç kriz dönemlerini dikkate almışlar ve bu dönemlerde BRICS ve MIST gibi gelişmekte olan piyasalar ile İngiltere piyasaları arasındaki etkileşimleri analiz etmişlerdir. Çalışma, 3 Ekim 2005 - 3 Ekim 2014 dönemini kapsamaktadır. Analizlerde, Asimetrik Genelleştirilmiş Dinamik Koşullu Korelasyon (AG-DCC) yöntemi kullanılmışlardır. Elde edilen bulgular, borsalar arasındaki etkileşimin, piyasalarda negatif şok olduğu dönemlerde yani, kriz dönemlerinde daha yüksek bağımlılık gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, Çin borsasının İngiltere yatırımcısı için en cazip seçenek olduğu da çalışmada gösterilmiştir.

Mensi vd. (2017), BRICS ülkeleri ile önde gelen gelişmiş ülke (ABD, Japonya, Fransa, Almanya ve İngiltere) borsaları arasındaki dinamik koşullu ilişkileri çift yönlü DCC-FIAPARCH yöntemi kullanarak araştırmışlardır. Çalışmada, 29 Eylül 1997–14 Ekim 2013 dönemi ele alınmış ve bulgular seçilen borsalar arasında zamana bağlı, anlamlı korelasyonların varlığını göstermiştir.

Özşahin (2017) çalışmasında BRICS ülkeleri ile Türkiye, hisse senedi piyasaları arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını 2000-2016 döneminde, aylık MSCI Yükselen Piyasalar Endeksi verilerini kullanarak incelemiştir. Carrion-i-Silvestre çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ve Maki çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme yöntemini uygulayarak yaptığı test sonucunda, Brezilya dışında diğer dört ülkenin menkul kıymetler borsası ile Türkiye borsasının uzun dönemde birlikte hareket ettiği bulgusuna ulaşmıştır.

Vuran ve Türkay (2017) çalışmalarında, BRICS ve MIST ülkeleri hisse senedi piyasaları arasındaki etkileşimi, 2010-2016 döneminde günlük verileri kullanarak incelemişlerdir. Engle-Granger, Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanmışlardır. Engle-Granger eşbütünleşme testine göre BIST100 endeksi ile Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Meksika, Endonezya ulusal borsa endeksleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiş, ancak BIST100 endeksi ile Güney Kore ulusal borsa endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkiye rastlanmamıştır. Johansen eşbütünleşme analizine göre ise incelenen borsa endeksleri arasında çoklu eşbütünleşme olmadığı sonucuna ulaşırken, Granger nedensellik sonucuna göre BIST100 endeksi ile diğer ulusal borsa endeksleri arasında nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kılıç ve Dilber (2017), Türkiye ile BRICS ülkelerinin finansal piyasaları arasındaki ilişkiyi araştırmak için MSCI endekslerini dikkate almışlardır. Çalışmada, 18.02.2013 - 17.02.2017 dönemi günlük verileri kullanılarak kantil regresyon yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, BRICS ülkeleri ve Türkiye'nin finansal piyasaları arasında zamana bağlı dinamik ilişkinin varlığı ortaya koyulmuştur.

Polat ve Gemici (2017) çalışmalarında Türk borsası ile BRICS borsaları arasında portföy çeşitlendirmesinin uygun olup olmadığını tespit etmek amacıyla, Türk ve BRICS finansal piyasaları arasında uzun dönem ilişkisi Haziran 2003 - Haziran 2017 dönemi için test etmişlerdir. ARDL sınır testi yaklaşımını kullanarak yaptıkları analiz sonucunda kısa ve uzun vadede Hint ve Brezilya borsalarının Türk borsası ile arasında ilişki olduğu, kısa vadede ise Rus borsalarının Türk borsasıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında Çin ve Güney Afrika borsaları ile Türk borsaları arasında kısa veya uzun vadeli bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Yöntem

Çalışmada Jiang ve Zhou (2011) tarafından önerilen MF-X-DMA analizi kullanılmıştır. Bu yöntem fraktal teoriye dayanmaktadır. MF-X-DMA analizi, Podobnik ve Stanley (2008) tarafından önerilen Trendden Arındırılmış Çapraz Korelasyon Analizi (DCCA-Detrended Cross Correlation Analysis) ve Gu ve Zhou (2010) tarafından önerilen Çoklu Fraktal Trendden Arındırılmış Hareketli Ortalama Analizinin (MF-DMA-Multifractal Detrended Moving Average Analysis) birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Bu analiz aşağıda verildiği gibi tanımlanmaktadır.

Gözlem sayıları aynı ve $n=1,2,\dots,T$ olmak üzere, $\{x^1(n)\}$ ve $\{x^2(n)\}$ gibi ortalaması "0" olan iki durağan zaman serisi için aşağıda verilen adımlar izlenir.

Adım 1. Serilerin hareketli kümülatif toplamları, (1) kullanılarak hesaplanır:

$$\begin{aligned}
 X^1(n) &= \sum_{i=1}^n x^1(i), n = 1, 2, \dots, T. \\
 X^2(n) &= \sum_{i=1}^n x^2(i), n = 1, 2, \dots, T.
 \end{aligned}
 \tag{1}$$

Adım 2. k büyüklüğünde hareketli ortalama fonksiyonu $\tilde{X}^j(n)$ (2)'de verildiği gibi tanımlanır (Arianos ve Carbone, 2007).

$$\begin{aligned}
 \tilde{X}^1(n) &= \frac{1}{k} \sum_{i=-[k\theta]}^{[k(1-\theta)]} X^1(n-i), \\
 \tilde{X}^2(n) &= \frac{1}{k} \sum_{i=-[k\theta]}^{[k(1-\theta)]} X^2(n-i),
 \end{aligned}
 \tag{2}$$

burada $k - [(k-1)\theta] \leq n \leq T - [(k-1)\theta]$ 'dir. $g = k(1-\theta) \in \mathbb{R}$ olmak üzere, $[g]$ fonksiyonu, g' den daha büyük ve g' den daha küçük olmamak kaydıyla en büyük tamsayı değerini vermektedir. $0 \leq \theta \leq 1$ konum parametresidir. Bu durumda, üç farklı hareketli ortalama yöntemi kullanılabilir. Bu yöntem aşağıda verildiği gibi listelenebilir;

- $\theta = 0$, geriye doğru hareketli ortalama durumudur. Bu durumda, hareketli ortalama hesaplanırken, k gecikme değeri kullanılır (Xu vd., 2005).
- $\theta = 1$ ileriye doğru hareketli ortalama durumudur. Bu durumda, hareketli ortalama hesaplanırken, k gelecek değeri kullanılır (Xu vd., 2005).
- $\theta = 0.5$ merkezi hareketli ortalama ifade etmektedir. Bu durumda, hareketli ortalama $[(k-1)/2]$ gecikme değeri ve $[(k-1)/2]$ gelecek değeri içeren k büyüklüğünde veri noktalarına göre hesaplanır (Xu vd., 2005).

Adım 3. Her bir seri ve ona karşılık gelen hareketli ortalamalar arasındaki farklar çarpılarak, çapraz korelasyonlar (3) kullanılarak elde edilir.

$$CC(i) = [X^1(n) - \tilde{X}^1(n)] [X^2(n) - \tilde{X}^2(n)], \tag{3}$$

burada, $i = 1, 2, \dots, T - k + 1$ ve $n = i + k - [(k-1)\theta] - 1$.

Adım 4. Çapraz korelasyonlar, $CC(i)$, k eşit uzunlukta birbiri ile örtüşmeyen, $T_k =$ tamsayı $\left(\frac{T-k+1}{k}\right)$ parçaya bölünür. Genellikle, $T - k + 1$, parça uzunluğu k 'nin bir katı değildir. Bu nedenle, Cao vd. (2014) $CC(i)$ 'yi, $i = 1, 2, \dots, k \times T_k$ ve $i = 2, \dots, k \times T_k + 1$ için ayrı ayrı hesaplamayı önermişlerdir. Bu şekilde, $2T_k$ parça elde edilmiştir.

Adım 5. Her bir parça, $v = 1, 2, \dots, 2T_k$, için çapraz korelasyon fonksiyonu (4) kullanılarak hesaplanır.

$$F(k, v) = \frac{1}{k} \sum_{i=l_v+1}^{l_v+k} CC(i), \tag{4}$$

burada $l_v = (v-1)k$.

Adım 6. q . sıradaki çapraz korelasyon dalgalanma (fluctuation) fonksiyonu tüm parçaların ortalaması alınarak (5) ve (6)'da verildiği gibi hesaplanır. $\forall q \neq 0$.

$$F_{xy}(q, k) = \left\{ \frac{1}{2T_k} \sum_{v=1}^{2T_k} |F(k, v)|^{q/2} \right\}^{1/q}, \quad (5)$$

ve $q = 0$ için

$$F_{xy}(0, k) = \exp \left\{ \frac{1}{4T_k} \sum_{v=1}^{2T_k} \ln |F(k, v)| \right\}. \quad (6)$$

Adım 7. $F_{xy}(q, k)$ kuvvet-kuralı gösteriyor ise, iki seri uzun dönem çapraz korelasyona sahiptir. Diğer bir deyişle; iki serinin arasında uzun dönem ilişki olması durumunda,

$$F_{xy}(q, k) \sim k^{H_{xy}(q)} \quad (7)$$

olarak ifade edilebilmektedir. Burada, $H_{xy}(q)$ Çapraz Korelasyon Ölçekleme Kuvveti'ni göstermektedir ve iki farklı yöntem kullanılarak tahmin edilebilmektedir.

I.YÖNTEM: (7)'nin logaritması alınır ve elde edilen (8), doğrusal denklemi regresyon yöntemi ile tahmin edilir (Cao vd., 2014).

$$\ln(F_{xy}(q, k)) = H_{xy}(q) \ln k + \ln c, \quad (8)$$

burada, c , sabit katsayıyı göstermektedir.

II.YÖNTEM: Bu yöntem, grafiksel yöntemdir (Mun, 2012; Pal, Rao ve Manimaran, 2014; Mandelbrot, 1977; Mandelbrot, 1972). Bu yöntemde, $H_{xy}(q)$, değerleri $\ln(F_{xy}(q, k))$ 'nin, $\ln k$ 'ya göre değişim grafiğinin eğiminden elde edilir.

Adım 8. $H_{xy}(q)$ 'nin farklı q değerleri için grafiği çizilir ve grafikten, güç-kuralı çapraz korelasyonların varlığı gösterilir. Burada, üç durum söz konusu olabilmektedir.

- $H_{xy}(q) < 0.5$, ise uzun dönem çapraz korelasyon kalıcı değildir.
- $H_{xy}(q) > 0.5$, ise uzun dönem çapraz korelasyon kalıcıdır.
- $H_{xy}(q) = 0.5$, ise çapraz korelasyon yoktur.

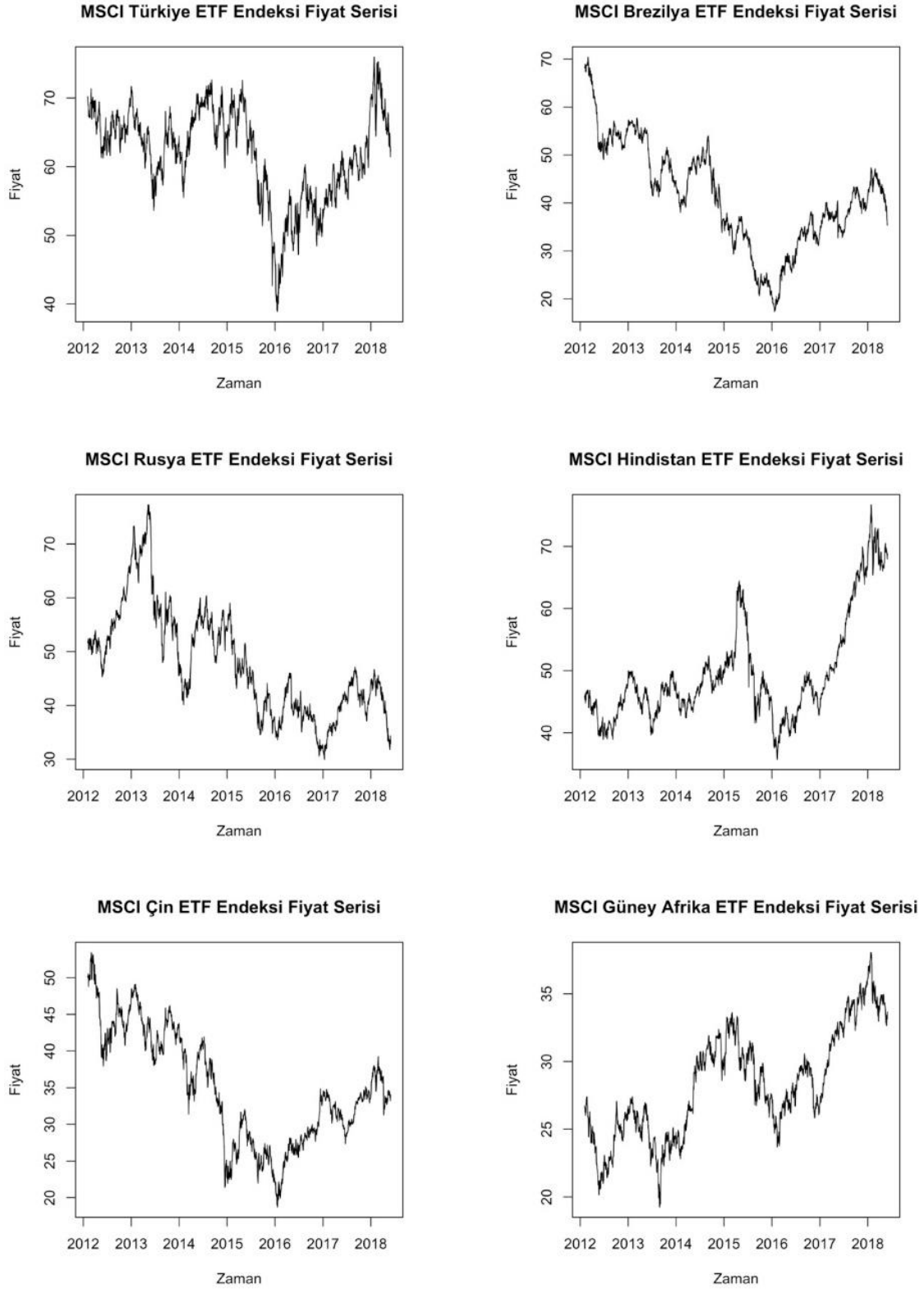
Ayrıca, çapraz korelasyonun multifraktal doğası, ölçeklendirme kuvveti, $H_{xy}(q)$ 'nun q 'ya göre değişiminden gözlemlenebilir. $H_{xy}(q)$, q 'ya bağlıysa, o zaman çapraz korelasyonlar multifraktal bir yapıya sahiptir. Aksi hâlde, çapraz korelasyonlar monofraktaldır.

Veri ve Analiz

Bu bölümde öncelikle kullanılacak veri ve verinin temel özellikleri tanıtılmıştır. Daha sonra analiz sonuç ve bulguları sunulmuştur.

Veri

Çalışmada, BRICS ülkeleri ve Türkiye'ye ait MSCI ETF endeksleri kullanılmıştır. Veriler, Yahoo! Finance¹ veri tabanından elde edilmiştir. Endeksler arasında, Hindistan'a ait MSCI ETF endeksi en son oluşturulan endekstir ve 2 Şubat 2012 tarihinde ilk işlem gerçekleşmiştir. Bu nedenle, çalışma, 3 Şubat 2012-1 Haziran 2018 dönemini kapsamaktadır. Örneklem toplam 1591 günlük kapanış fiyat verisi içermektedir. Çalışmanın analizleri, R programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1: MSCI ETF Endeksleri Fiyat Seri Grafikleri

Şekil 1’de MSCI Türkiye ETF endeksi ve BRICS ülkelerine ait ETF endekslerinin kapanış fiyatlarına ait zamana bağlı değişim grafikleri sunulmuştur. Şekle göre, incelenen ETF

Finansal Piyasalar Arasındaki Uzun Dönem Çapraz Korelasyon İlişkisi: Türkiye ile BRICS Ülkeleri Örneği

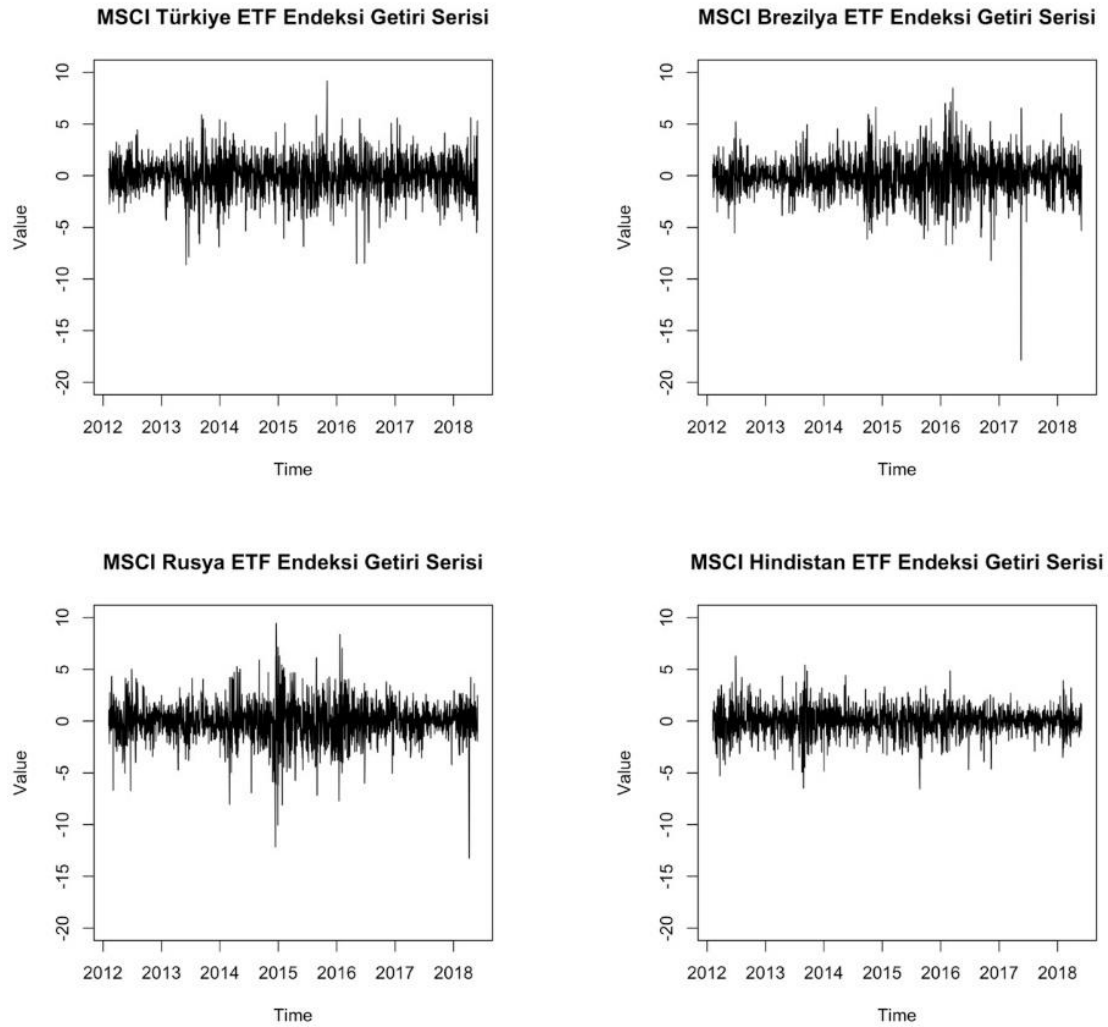
endekslerinin hepsinin 2015 başlarından 2016 yılına kadar keskin bir düşüş yaşadığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, MSCI Türkiye ETF, MSCI Brezilya ETF, MSCI Hindistan ETF ve MSCI Çin ETF endekslerinin, en düşük değerlerini 2016 yılı başlarında aldığı tespit edilmiştir.

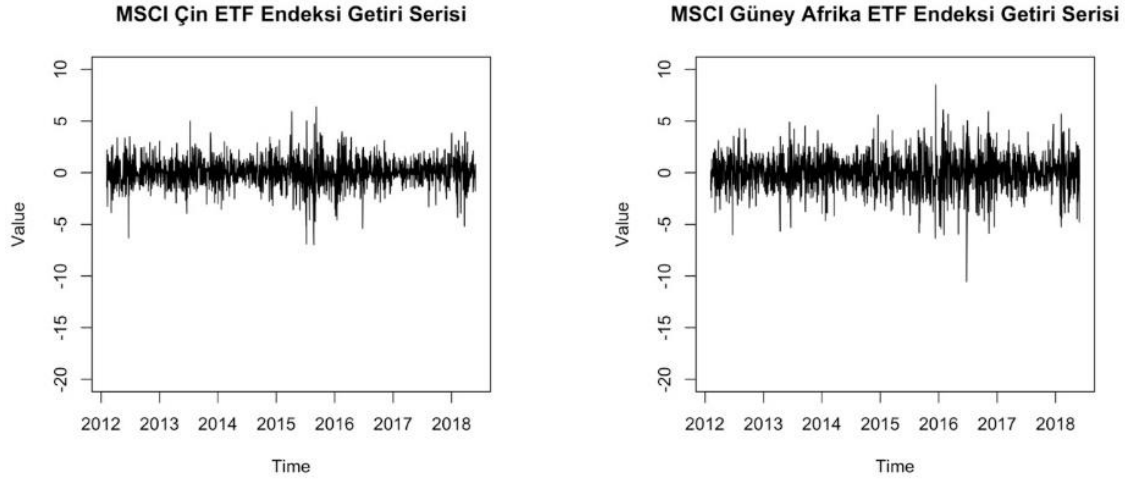
Analizlere, getiri serileri kullanılarak devam edilmiştir. Bu nedenle, ilk olarak günlük fiyat serilerinin birincil logaritmik farkı 100 ile çarpılarak yüzde getiri serileri;

$$(r_t = 100 \times (\log(p_t) - \log(p_{t-1}))) \quad (9)$$

formülü kullanılarak elde edilmiştir. Burada, p_t , t anında gözlemlenen hisse fiyatını göstermektedir.

Şekil 2’de MSCI Türkiye ETF endeksi ve BRICS ülkelerine ait ETF endekslerinin getirilerine ait zamana bağlı değişim grafikleri sunulmuştur. Şekle göre tüm endekslere ait getiri serilerinde oynaklık kümelenmesi tespit edilmiştir. Aynı zamanda, Çin ve Hindistan’a ait MSCI ETF endeks getirilerinin oynaklıkları diğer endekslere oranla oldukça az olduğu gözlemlenmiştir.

Şekil 2: MSCI ETF Endeksleri Getiri Seri Grafikleri

Tablo 1.'de MSCI ETF endeks getirilerine ait temel tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Tabloya göre verilen dönemde ortalamada en çok kazandıran MSCI Çin ETF endeksi iken ortalamada en az kazandıran (ya da ortalamada en fazla kaybettiren) MSCI Brezilya ETF endeksi olarak tespit edilmiştir. Verilen dönemde standart sapmalara göre riski en fazla MSCI Rusya ETF endeksi ve riski en az ise MSCI Hindistan ETF endeksi olarak gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, 1 günde en fazla kazandıran endeks MSCI Rusya ETF endeksidir. MSCI Rusya endeksi 1 günde en çok % 9,4552 kazandırmıştır. Aynı dönemde, 1 günde en fazla kayıp yaşatan MSCI Brezilya ETF endeksidir ve 1 günde % 17,8242 kayıp yaşatmıştır.

Tablo 1: MSCI ETF Endeks Getirilerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Medyan	Min.	Maks.	St. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Türkiye	-0,0284	0,0241	-8,6146	9,1781	1,8787	-0,2637	1,5389
Brezilya	-0,0409	-0,0243	-17,8242	8,4780	1,9514	-0,4289	5,1582
Rusya	-0,0251	0	-13,2373	9,4552	1,9608	-0,4460	3,8436
Hindistan	0,0145	0	-6,5354	6,2649	1,3615	-0,2196	1,7313
Çin	0,0254	0,0265	-6,9682	6,3683	1,3712	-0,1846	2,2249
G. Afrika	-0,0076	0,0304	-10,5320	8,5134	1,7666	-0,1920	1,6708

Tablo 1'de sunulan çarpıklık katsayı değerlerine göre tüm endekslere ait getiri dağılımlarının sola kuyruklu olduğu söylenebilir. Çarpıklık katsayılarını basıklık katsayıları ile birlikte değerlendirdiğimizde ise getiri dağılımlarının normallikten saptığı söylenebilmektedir. Getiri serilerinin normal dağılım izlediği H_0 hipotezini test etmek için Jarque Bera Normallik testi (Jarque ve Bera, 1980) ve getiri serilerinin durağanlık varsayımını test etmek için ise Augmented Dickey Fuller (ADF) durağanlık testi kullanılmıştır (Dickey ve Fuller, 1979, 1981). Tablo 2'de bu test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: Jarque-Bera ve ADF Test Sonuçları

	Jarque-Bera Test İstatistiği	Olasılık	ADF Test İstatistiği	Olasılık
Türkiye	176,5271	0,0000	-11,5332	0,0000
Brezilya	1818,5951	0,0000	-10,9928	0,0000
Rusya	1035,9481	0,0000	-11,3476	0,0000
Hindistan	212,7567	0,0000	-11,8428	0,0000
Çin	338,9364	0,0000	-11,8177	0,0000
G. Afrika	196,0295	0,0000	-12,7249	0,0000

Sonuçlara göre $\alpha=0,05$ anlamlılık düzeyinde getiri serilerinin, normal dağılım izlemediği ve tüm getiri serilerinin durağan olduğu tespit edilmiştir.

Analiz

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ile BRICS ülkeleri arasındaki uzun dönem kuvvet kuralı çapraz korelasyonların tespiti amaçlı MF-X-DMA analizi getirilerin oynaklık serilerine uygulanmıştır. Analizde oynaklık serisi olarak mutlak getiri serisi kullanılmıştır.

Çapraz Korelasyon Testi

Çapraz korelasyonların tespiti amaçlı Podobnik vd. (2009) tarafından önerilen test kullanılmıştır. Test istatistiği ve yöntemine ait bilgiler aşağıda sunulmuştur.

$\{x^1(n)\}$ ve $\{x^2(n)\}$, aynı sayıda gözlem, T içeren iki seri olsun. Test istatistiği,

$$Q_{cc}(l) = T^2 \sum_{i=1}^l \frac{X^2(i)}{T-i}, \quad (10)$$

olarak tanımlanır. Burada, l , kullanılan gecikme sayısı ve $X(i)$ ise çapraz korelasyon fonksiyonudur.

$$X(i) = \frac{\sum_{n=i+1}^T x^1(n) x^2(n-i)}{\sqrt{\sum_{k=1}^T (x_k^1)^2} \sqrt{\sum_{k=1}^T (x_k^2)^2}}. \quad (11)$$

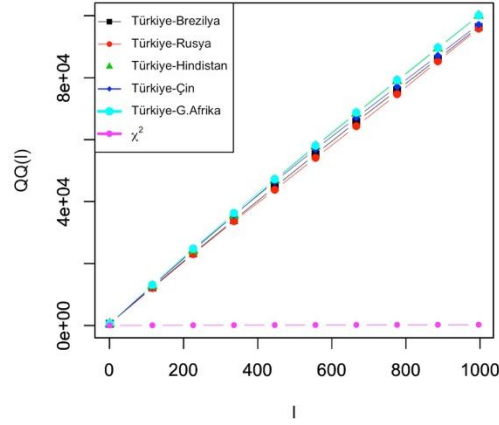
$Q_{cc}(l)$ test istatistiği, $\chi^2(l)$ (l : serbestlik derecesi) dağılımına sahiptir. Testin hipotezleri aşağıda verildiği gibi tanımlanır.

H_0 : Seriler arasında çapraz korelasyonlar yoktur.

H_1 : Seriler arasında çapraz korelasyonlar vardır.

Çalışmada, bahsi geçen test BRICS ülkelerinin finansal piyasa oynaklıklarının, Türkiye'nin finansal piyasa oynaklığına ait etkisinin varlığını tespit amaçlı uygulanmıştır.

Şekil 3'te, $l: 1, 2, 3, \dots, 1000$ değerleri alınarak, $Q_{cc}(l)$ test istatistikleri ve $\alpha = 0.05$ anlamlılık düzeyinde, $\chi^2(l)$ tablo değerleri sunulmuştur. Şekile göre, Türkiye ile tüm BRICS ülkelerinin oynaklıklarına ait çapraz korelasyon istatistikleri, her gecikme değeri, l için $\chi^2(l)$ tablo değerlerinden oldukça büyüktür. Bu nedenle, $\alpha = 0.05$ anlamlılık düzeyinde Türkiye ile BRICS ülkeleri arasında çapraz korelasyonların varlığı söylenebilir.

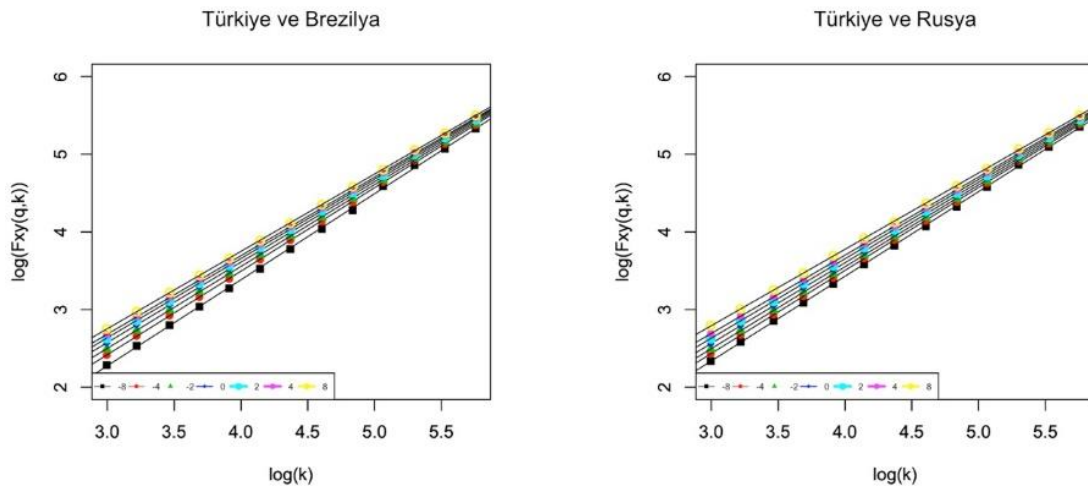
Şekil 3: Çapraz Korelasyon İstatistikleri $Q_{cc}(l)$ ve $\chi^2(l)$ Tablo Değerleri ($\alpha = 0.05$)

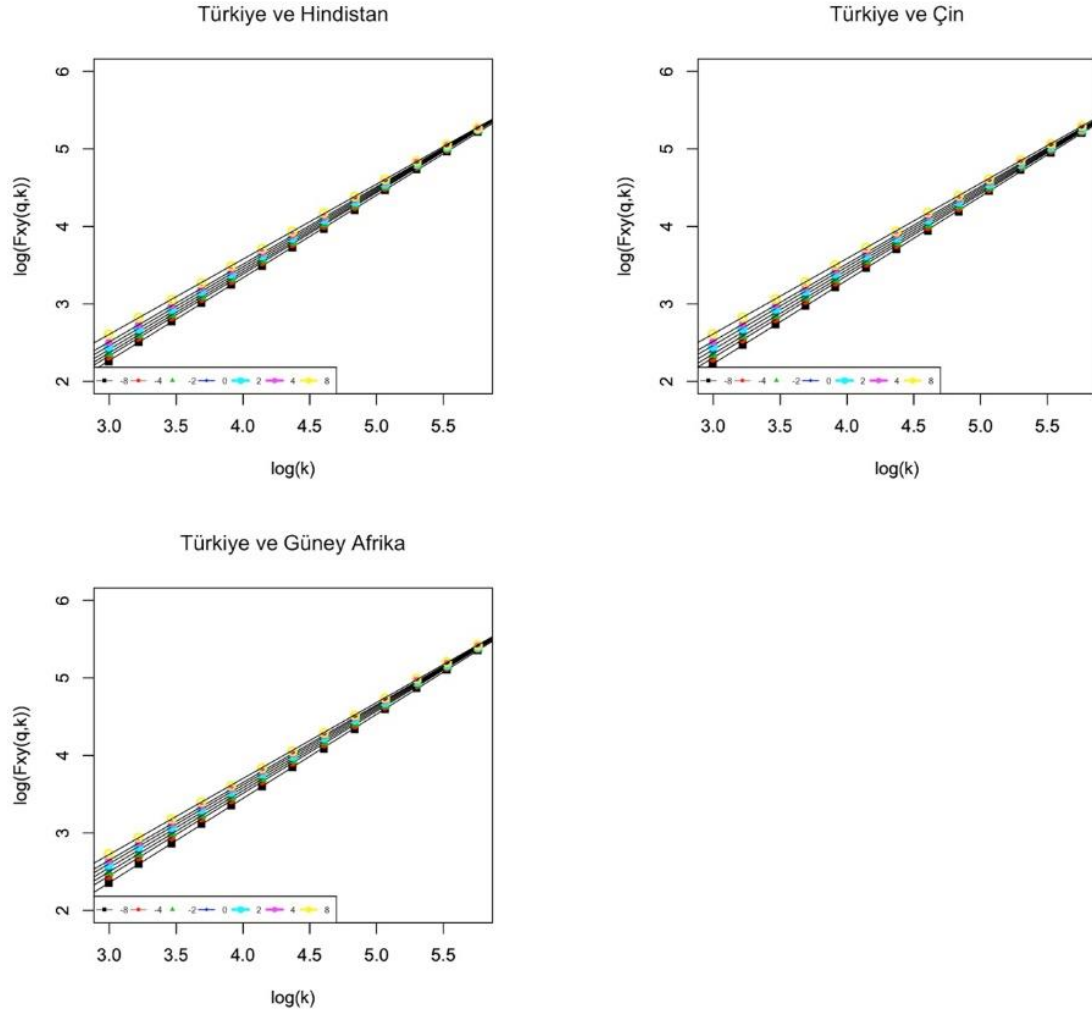
MF-X-DMA Analiz Sonuçları

Jiang ve Zhou (2011) çalışmalarında, MF-X-DMA analizi için hareketli ortalama yönteminin önemini vurgulamış ve oynaklık serileri için kullanıldığında ileriye doğru ve geriye doğru hareketli ortalama kullanılmasını önermişlerdir. Bu nedenle bu çalışmada, geriye doğru hareketli ortalama, $\theta = 0$ uygulanarak, MF-X-DMA analizi gerçekleştirilmiştir.

MF-X-DMA'ya bağlı uzun dönem kuvvet-kuralı çapraz korelasyon analizi sayısal olarak çapraz korelasyonun varlığını araştırmaktadır. Bu amaçla, q değerleri için $[-8, +8]$ aralığında 81 farklı değer ve pencere uzunluğu k için ise $k = [20, 25, 32, 40, 50, 63, 79, 100, 126, 158, 200, 251, 316]$ değerleri alınmıştır.

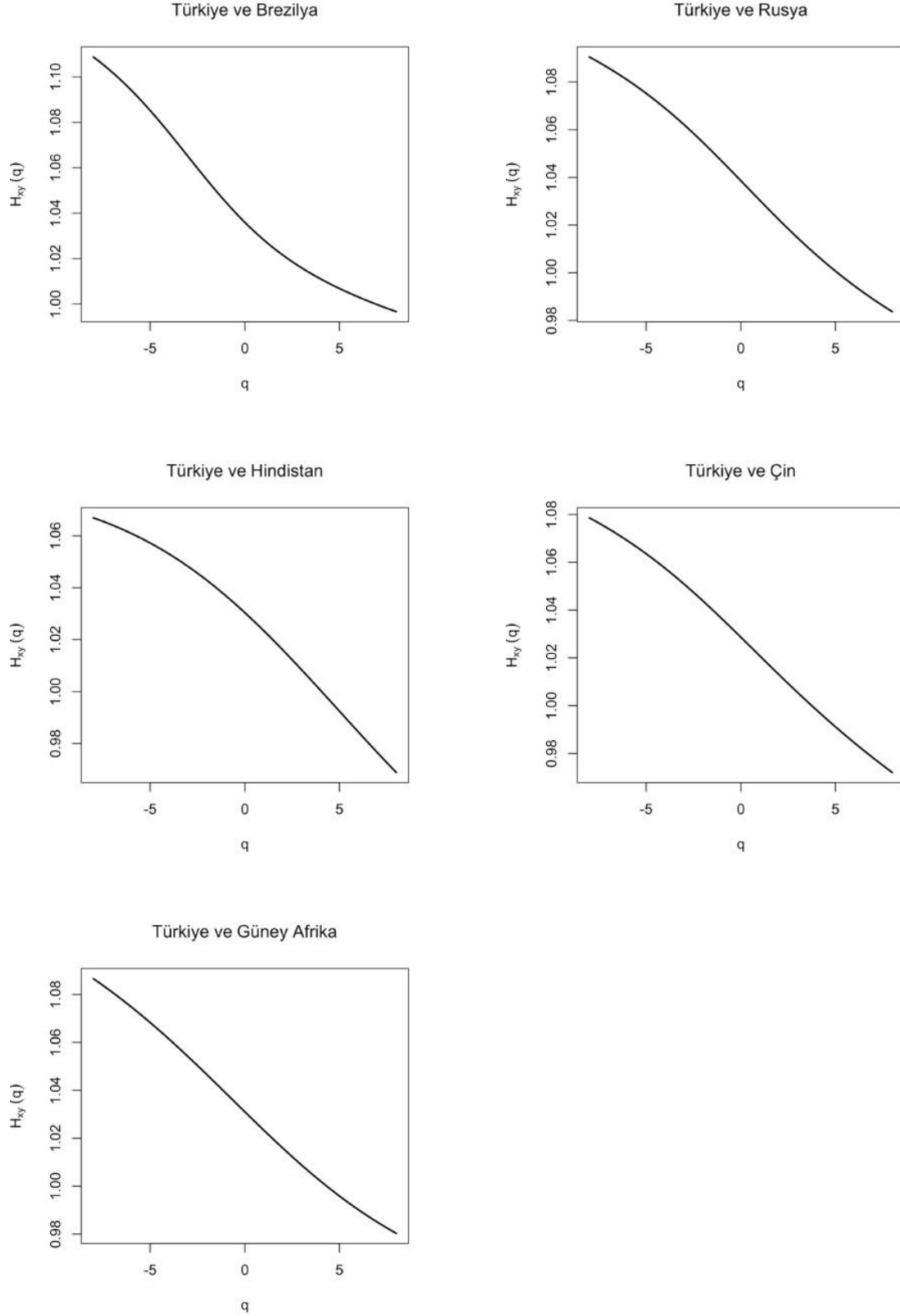
Şekil 4'te, Türkiye ve BRICS ülkelerinin oynaklıklarına ait çapraz korelasyon dalgalanma fonksiyonu, $F_{xy}(q, k)$ 'nin, parça uzunluğu, k 'ya göre değişim grafiği verilmiştir. Şekil 4'e göre tüm çapraz korelasyon dalgalanma fonksiyonları, $F_{xy}(q, k)$ 'lerin her q değeri için k 'nın doğrusal birer fonksiyonu olduğu gözlemlenmektedir. Bu sonuç, Türkiye-Brezilya oynaklıkları, Türkiye-Rusya oynaklıkları, Türkiye-Hindistan oynaklıkları, Türkiye-Çin oynaklıkları ve Türkiye-Güney Afrika oynaklıkları arasında güç-kuralı çapraz korelasyonların yani uzun dönem çapraz korelasyonların varlığını göstermektedir.

Şekil 4. Çapraz Korelasyon Dalgalanma Fonksiyonu, $F_{xy}(q, k)$ 'Nin Parça Uzunluğu, k 'a Göre Değişimine Ait Log-Log Grafiği

Zamana bağlı çapraz korelasyonların uzun dönem davranışlarının tespit edilebilmesi için ölçekleme kuvveti $H_{xy}(q)$ 'nin q 'ya göre değişim grafikleri Şekil 5'te sunulmuştur. $H_{xy}(q)$ değerleri (8)'de verilen regresyon denkleminin eğim katsayısıdır ve en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Ayrıca, çapraz korelasyonların uzun dönem kalıcı olup olmadığının tespiti için ölçekleme kuvveti $H_{xy}(q)$ 'nin $q = \{-8, -4, -2, 0, 2, 4, 8\}$ değerlerine göre değişimleri de Tablo 3'de sunulmuştur. Şekil 5'e göre $H_{xy}(q)$ değerleri q 'nun doğrusal olmayan bir fonksiyonudur. Bu nedenle, Türkiye-Brezilya oynaklıkları, Türkiye-Rusya oynaklıkları, Türkiye-Hindistan oynaklıkları, Türkiye-Çin oynaklıkları ve Türkiye-Güney Afrika oynaklıkları arasındaki çapraz korelasyonların multifraktal yapıda olduğu söylenebilir.

Şekil 5: Çapraz Korelasyon Ölçekleme Kuvveti, $H_{xy}(q)$ 'nin q 'ya Göre Değişimine Ait Grafik

Tablo 3 ve Şekil 5'i birlikte değerlendirdiğimizde tüm seriler ve tüm q değerleri için $H_{xy}(q) > 0.95$ olduğu gözlemlenmektedir. Bu sonuç, Türkiye ile BRICS ülkelerinin oynaklıkları arasında güçlü uzun dönem çapraz korelasyonlar olduğunu belirtir. Ayrıca, q değerleri için $H_{xy}(q) > 0.95$ olması, hem küçük şokların ($q < 0$) hem de büyük şokların ($q > 0$) etkisinin çapraz korelasyonlarda uzun dönem kalıcı olduğunun göstergesidir.

Tablo 3: Çapraz Korelasyon Ölçekleme Kuvveti, H_{xy} 'nin Farklı q Değerlerine Göre Değeri

q	Türkiye ve Brezilya	Türkiye ve Rusya	Türkiye ve Hindistan	Türkiye ve Çin	Türkiye ve G. Afrika
-8	1,1087	1,0904	1,0669	1,0786	1,0866
-4	1,0753	1,0689	1,0530	1,0575	1,0614
-2	1,0546	1,0546	1,0428	1,0438	1,0465
0	1,0360	1,0386	1,0304	1,0286	1,0310
2	1,0216	1,0223	1,0160	1,0131	1,0159
4	1,0111	1,0074	1,0004	0,9981	1,0021
8	0,9966	0,9837	0,9688	0,9720	0,9803

Sonuç

Çalışmada, Türkiye ile BRICS ülkelerinin oynaklıkları (volatiliteleri) arasında çapraz korelasyonların varlığı MSCI ETF endekslerine ait getirilerin, volatiliteler serileri kullanılarak araştırılmıştır. 3 Şubat 2012-1 Haziran 2018 dönemi dikkate alınarak öncelikle Türkiye-Brezilya oynaklıkları, Türkiye-Rusya oynaklıkları, Türkiye-Hindistan oynaklıkları, Türkiye-Çin oynaklıkları ve Türkiye-Güney Afrika oynaklıkları arasındaki çapraz korelasyonların varlığı Çapraz Korelasyon testi ile ortaya konulmuştur. MF-X-DMA analizi sonucunda ise Türkiye ile BRICS ülkelerinin volatiliteleri arasında güç-kuralı çapraz korelasyonların yani uzun dönem çapraz korelasyonların var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle, BRICS ülkelerinden birinde yaşanan bir şokun etkisinin Türkiye üzerinde uzun dönemde de etkisinin görüleceği sonucuna varılabilir.

Bu bilimsel çalışmada kullanılan, MSCI endekslerin uluslararası yatırımcılar için birer gösterge niteliği taşıdığı dikkate alındığında, yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre, uluslararası yatırımlarda, yatırımcıların uzun dönemli bu ilişkilerin varlığını dikkate almaları ve yatırım alternatifleri arasından seçimlerini bu doğrultuda gerçekleştirmeleri, yatırımlarının korunması açısından faydalı olacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Ağır, H. ve Yıldırım, S. (2015). Türkiye ile BRICS Ekonomilerinin Makroekonomik Performans Karşılaştırması: Betimsel Bir Analiz. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi /KSU Journal of Social Sciences*, 12(2), 39-66.
- Akal, M. (2013). BIST-100 Endeksi ile GSPTSE ve Yükselen Borsalar Arası Etkileşim. *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-18.
- Akel, V. (2015). Kırılgan Beşli Ülkelerinin Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Eşbütünleşme Analizi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), 75-96.

- Arianos, S. ve Carbone, A. (2007). Detrending Moving Average Algorithm: A Closed-Form Approximation of The Scaling Law. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 382(1), 9-15.
- Benli, Y. K. (2014). Türkiye Borsasının Gelişmekte Olan Ülkeler Borsaları ile Eşbütünleşme Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 23, 18-32.
- Boubaker, H. ve Raza, S. A. (2017). A Wavelet Analysis of Mean and Volatility Spillovers Between Oil and BRICS Stock Markets. *Energy Economics*, 64, 105-11.
- Bozoklu, Ş. ve Saydam, İ.M. (2010). BRIC Ülkeleri ve Türkiye Arasındaki Sermaye Piyasaları Entegrasyonunun Parametrik ve Parametrik Olmayan Eşbütünleşme Testleri ile Analizi. *Maliye Dergisi*, 159, 416-431.
- Cao, G., Han, Y., Chen, Y. ve Yang, C. (2014). Multifractal Detrended Cross-Correlation Between The Chinese Domestic and International Gold Markets Based on DCCA and DMCA Methods. *Modern Physics Letters*, 28-11, 1450090.
- Chkili, W. ve Nguyen, D.K. (2014). Exchange Rate Movements and Stock Market Returns in A Regime-Switching Environment: Evidence for BRICS Countries. *Res. Int. Bus. Financ.* 31, 46–56
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427–431.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057–1072.
- Evlimoğlu, U. ve Çondur, F. (2012). İMKB ile Bazı Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki Karşılıklı Bağlantıların Küresel Kriz Öncesi ve Sonrası Dönem İçin İncelenmesi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 31- 58.
- Gilmore, C. G. ve McManus, G. M. (2002). International Portfolio Diversification: US and Central European Equity Markets. *Emerging Markets Review*, 3(1), 69-83.
- Goldman Sachs. (2001). Building Better Global Economic BRICs, written by Jim O'Neill. *Global Economics Paper No: 66*, <http://www.goldmansachs.com/our-thinking/archive/archive-pdfs/build-better-brics.pdf>.
- Gu, G.-F. ve Zhou, W.-X.(2010). Detrending Moving Average Algorithm for Multifractals. *Phys. Rev.*, 82(1), 011136.
- Jarque, C. ve Bera, A. (1980). Efficient Tests for Normality Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals. *Econometric Letters*, 6, 255–259.
- Jiang, Z.Q. ve Zhou, W.X. (2011). Multifractal Detrending Moving Average Cross-Correlation Analysis. *Phys. Rev.*, 84, 016106.
- Kang, S.H. ve McIver, R. ve Yoon, S.M. (2016). Modeling Time-Varying Correlations in Volatility Between BRICS and Commodity Markets. *Emerging Markets Finance and Trade*, 52:7, 1698-1723.
- Kılıç, R. ve Dilber C. (2017). Türkiye ve BRİCS Ülkelerinin Finansal Piyasaları Arasındaki İlişkinin Kantil Regresyon Yöntemi ile İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(48), 331-342.

- Ma, F., Wei, Y., Huang D. ve Zhao L. (2013). Cross-Correlations Between West Texas Intermediate Crude Oil and the Stock Markets of the BRIC. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 392(21), 5356-5368.
- Mandelbrot, B. B. (1972). Possible Refinements of the Lognormal Hypothesis Concerning the Distribution of Energy Dissipation in Intermittent Turbulence. *Statistical Models and Turbulence*, New York: Springer Verlag. 333-351.
- Mandelbrot, B. B. (1974). Intermittent Turbulence in Self Similar Cascades; Divergence of High Moments and Dimension of the Carrier. *Journal of Fluid Mechanics*, 62, 331-358.
- Mandelbrot, B. B. (1977). *Fractals: Form, Chance and Dimension*, San Francisco: Freeman.
- Mensi, W., Hammoudeh, S., Nguyen, D.K. ve Kang, S.H. (2016). Global Financial Crisis and Spillover Effects Among The U.S. and BRICS Stock Markets. *International Review of Economics and Finance*, 42, 257-276.
- Mensi, W., Hammoudeh, S. ve Kang, S.H. (2017). Dynamic Linkages Between Developed and BRICS Stock Markets: Portfolio Risk Analysis. *Finance Research Letters*, 21, 26-33.
- Mun, K.C. (2012). The Joint Response of Stock and Foreign Exchange Markets to Macroeconomic Surprises: Using US and Japanese Data. *J. Bank. Finance*, 36, 383-394.
- Nashier, T. (2015). Financial Integration Between BRICS and Developed Stock Markets. *International Journal of Business and Management Invention*, 4(1), 65-7.
- Ono, S. (2011). Oil Price Shocks and Stock Markets in BRICs. *European Journal of Comparative Economics*, 8(1), 29-45.
- Özşahin, Ş. (2017). Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Menkul Kıymetler Borsalarının Entegrasyonu: Türkiye ve BRICS Ülkeleri Üzerine Çoklu Yapısal Kırımlı Eş-bütünleşme Analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 24(2), 601-619.
- Pal, M., Rao, P.M. ve Manimaran, P. (2014) . Multifractal Detrended Cross-Correlation Analysis on Gold, Crude Oil And Foreign Exchange Rate Time Series. *Physica A*, 416, 452-460.
- Podobnik, B. ve Stanley, H. E. (2008). Detrended Cross-Correlation Analysis: A New Method for Analyzing Two Nonstationary Time Series. *Phys. Rev. Lett.*, 100, 084102.
- Podobnik B., Grosse I., Horvatic D., Ilic S., Ivanov P.C. ve Stanley H.E. (2009). Quantifying Cross-Correlations Using Local and Global Detrending Approaches. *Eur. Phys.J.*, 71, 243-250.
- Polat, M., ve Gemici E. (2017). Analysis of The Relationship Between Bist and BRICS Stock Markets in Terms of Portfolio Diversification: Cointegration Analysis with Ardl Boundary Test. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 4(4), 393-403.
- Sosa, M. ve Cabello A. (2015). Stock Market Behaviour in the Emerging G-9 (BRICS+4). *Revista Latinoamericana de Economia*, 46 (181).
- Sui, L. ve Sun, L. (2016). Spillover Effects Between Exchange Rates and Stock Prices: Evidence from BRICS Around The Recent Global Financial Crisis. *Research in International Business and Finance*, 36, 459-471.

- Syriopoulos, T., Makram B. ve Boubaker, A. (2015). Stock Market Volatility Spillovers and Portfolio Hedging: BRICS and The Financial Crisis. *International Review of Financial Analysis*, 39, 7-18.
- Şimşek M. (2016). Borsa İstanbul (BIST) ve BRICS Ülkelerinin Hisse Senedi Piyasalarının İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5(3),520-536.
- Vuran, B. ve Türkay, K. (2017). Emerging Markets Stock Exchange Linkages: Evidence from BRICS and MIST Countries. *International Research Journal of Applied Finance*, 8(1), 1-11.
- Xu, L., Ivanov, P.Ch., Hu, K., Chen, Z., Carbone, A. ve Stanley, H.E. (2005). Quantifying Signals with Power-Law Correlations: A Comparative Study of Detrended Fluctuation Analysis and Detrended Moving Average Techniques. *Phys. Rev.*, 71, 051101.
- Yahoo Finance, <http://finance.yahoo.com/>.
- Yarovaya, L., Chi, M. ve Lau, K. (2016). Stock Market Comovements Around The Global Financial Crisis: Evidence from the UK, BRICS and MIST Markets. *Research in International Business and Finance*, 37, 605–619.
- Yıldız, A. ve Aksoy, E. (2014). Morgan Stanley Gelişmekte Olan Borsa Endeksi ile BIST Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisinin Analiz Edilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2), 1-23.
- Zhang, B., Li, X. ve Yu, H. (2013). Finance Has Recent Financial Crisis Changed Permanently The Correlations Between BRICS and Developed Stock Markets?. *North American Journal of Economics and Finance*, 26, 725– 738.
- Zhang, J., Zhang, D., Wang, J. ve Zhang, Y. (2013). Volatilite Spillovers Between Equity and Bond Markets: Evidence From G7 and BRICS, *Romanian Journal Of Economic Forecasting – XVI*(4).
- Zhao, H. (2010). Dynamic Relationship Between Exchange Rate and Stock Price: Evidence From China. *Res. Int. Bus. Financ.*, 24(2), 103–112.

Açıklamalar

¹Yahoo Finance, <http://finance.yahoo.com/>. Kullanılan veri kodları: iShares MSCI Turkey ETF (TUR), iShares MSCI Brazil Capped ETF (EWZ), iShares MSCI Russia Capped ETF (ERUS), iShares MSCI India ETF (INDA), iShares MSCI China ETF (MCHI), iShares MSCI South Africa ETF (EZA).